

Károli
Könyvek

L'Harmattan
KRE | KÁROLI GÁSPÁR
REFORMÁTUS EGYETEM

Bangha Imre

Költők és koldusok között
Indiai napló 2001–2017

Bangha Imre

Költők és koldusok között

Károli Könyvek
műfordítás, forrás

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Homicskó Árpád, Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós,
Sepsi Enikő, Szenczi Árpád, Törő Csaba

Bangha Imre

Költők és koldusok között

Indiai napló 2001–2017

Szerkesztette

Frazer-Imregh Monika

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019

A kötet megvalósítását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Felelős kiadó: Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Bangha Imre, 2019
© Károli Gáspár Református Egyetem, 2019
© L'Harmattan Kiadó, 2019

ISBN 978-963-414-515-8
ISSN 2063-787X

A borítón szereplő fotó Bangha Imre felvétele.

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

Édesanyámnak

Tartalom

Előszó	11
MÍTOSZOK ÉS OTTHONOK	13
Bevezetés	15
Kincsek Bharata földjén	15
Kultúrák találkozása: India és Erdély	21
2001: India, a régi és az új	27
Régi tanáraimnál Vrindávanban	28
Gándhí szülőállama	36
Miniszteri közjáték szeptember 11-én	45
A világ végén, az ország szívében	46
Számvetés	48
Mítoszok és maharadzsák	50
Iránon és Dubain át	50
Gándhí unokája	54
Tanító mestereim	57
Kéziratvadászat Dzsajpurban	67
Bradzs föld melódiai	79
Egy diák és két miniszterelnök	87
Hindúk, muzulmánok és a „hatodik trón maharadzsája” Gudzsarátban	90
Udajpur	97
Találkozások Delhiben	101
Ahol a szent folyók találkoznak	106
Monszun és ünnepség Vrindávanban	114
A Gangesz partjain	118
Repülőút Taskenten át	118
Az első napok: Delhi, Hósijárpur és Vrindávan	120
Az allahábádi egyetemen	126

Falu és város a folyó mentén: Karéruá és Benárez	129
Káosz és irodalom Bihárban	136
Gyermekotthon Kalkuttában	139
Utcagyerekek és nevelők	149
Ki kicsoda?	154
Keresztények Bengálban és magyar misszionáriusok	156
Sántinikétani újév áprilisban	161
A Bengáli tűz	166
Kausik bácsi	168
Csoma Sándor szobája	170
Teréz Anya sirja	177
Húsvét Kalkuttában	181
Üzbeisztán helyett ráadás Indiában: Delhi és Allahábád sokadszor	185
Dravida templomok	187
Ismét repülön	187
Pondichéry: a tamilok és a szanszkrit a Francia Iskolában	188
Tándzsavúr és az ezeréves templomvárosok	193
Tolvajok	197
Káncsipuram, a pallava főváros	200
Kígyók	201
Városok és templomok Karnátaka hegyei közt	203
Harc a vidéki nyomorral: Guntur	208
Visszafelé	212
INDIAI ÚTINAPLÓ 2007–2017	215
Bevezetés	217
2007	219
Egy költő halálára	219
Vidzsajaváda	221
A Gangesz két partja	233
2009	239
Amritszar	239
Dzsódhpur	243
Bharatpur	244
Allahábád	245
Kalkutta	246
Haidarábád	248
Vidzsajaváda	250
Haidarábád és Delhi	252

2011	257
Delhi	258
Kalkutta	259
Sántinikétan	266
Kalkutta	277
Patna	279
Allahábád	281
Vadóará	284
Ahmadábád	289
Dzsajpur	292
Delhi	293
2012	294
Dzsajpur	295
Vrindávan	299
Simlá	300
Górákhpur	302
2014	310
Konferencia Vrindávanban	310
Egy XVII. századi költő nyomában: Ámbér	314
Kalkutta és Delhi	319
2015	321
Delhi	321
Dzsajpur	323
Gudzsarát	328
2016	331
Goa	331
Uttarájana	336
Az útszéli szabó	338
A hercegnő riksása	338
Amartja Szén	349
Mindennapok	354
Az öröm városa	356
Minden megvan	356
Asántinikétan	360
Fekete tea	362
A baulok	365
A bardhamáni peronon	370
Kéziratvadászat	371
Sántinikétan	371

Allahábád	372
Mathurá	373
Dzsát zavargások	377
Kézirat kutatás Rádzsaszhánban	378
Csandra, a szakács	384
A delhi magyar kultúrközpont	385
Az utolsó nap	392
2017	393
Maharástra	393
Mumbai	393
Puné	396
Kólhápúr	400
Pánhágár és Ratnágíri	404
Mumbai	411
A Thár sivatag	415
Három nagyváros	423
Patná	423
Delhi	429
Mumbai	431
„Visszaút”	435
Ódelhi	435
Rádzsaszháni könyvtárakban	437
Vadóará	440
Repülőterek	442
A Birla Technológiai Intézet Goában	443
Észak-Goa	444
A sárga kendők éjszakája	448
Szegények és segítők a Dekkán hegyei között	449
Maharástra	455
Befejezés	461

Előszó

Ez a könyv 2001 és 2017 közötti indiai útinaplóim egybegyűjtött, szerkesztett változata. Egyes részeket eredetileg csak saját használatra írtam, mások barátaimnak küldött üzenetek, megint mások már a nagyobb nyilvánosságot szem előtt tartó írások.¹ A kötetben közölt képek saját fotók, illetve barátaim vonatkozó felvételei.

Az indiai neveket néhány a magyarban mélyen meghonosodott szótól eltekintve az indiai írásmódot és kiejtést tükrözve, magyarosan írtam le, mint például *Gándhí*, *urdú*. Ezek a szóalakok gyakran eltérnek az ékezetek nélküli angolos átírástól és az átírási kézikönyvben javasolt formáktól. A magyar nyelv azonban lehetőséget ad rá, hogy ékezeteinkkel jobban érzékeltessük az indiai kiejtést, mint azt az angol vagy sok más nyelv tudná.

Ezúton fejezem ki köszönetemet Cseke Gábornak, akinek támogatásával naplóm először jutott el szélesebb közönséghez, valamint Kozma Máriának és Frazer-Imregh Monikának az útirajz korábbi és jelen változatainak szerkesztéséért és megjelentetésében nyújtott segítségéért.

¹ A 2002–2003-as utak bővített leírása 2008-ban *Mítoszok és otthonok* címmel önálló kötetben látott napvilágot Csíkszeredában. A 2007-es India-élmények a jegyzeteimen alapuló három önálló cikként jelentek meg, a 2010–2016-os naplót pedig az *Orpheus Noster* közölte folytatásokban. Az itt közzé tett szöveg egyes részeinek korábbi változatai megjelentek továbbá a *Kistestvér*, *Hargita Népe*, *Romániai Magyar Szó*, *Keresztény Szó* és a *Szcenárium* hasábjain, valamint a *Magyar Kurír*, valamint a *blogspot kalandozók*, *gangetica* és *gangetica2* internetes oldalain. A 2001-es és a 2009-es naplók eredetileg saját használatra készültek, melyeket e kötet számára dolgoztam át remélhetőleg közérdeklű szöveggé.

Mítoszok és otthonok

Bevezetés

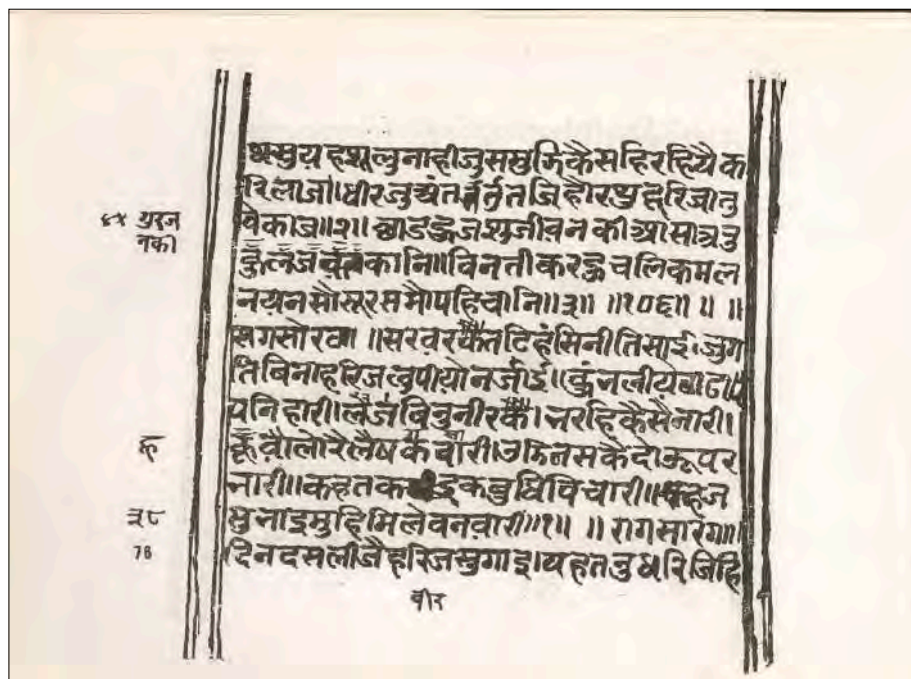
KINCSEK BHARATA FÖLDJÉN

Lehet napjainkban kincset keresni és találni? A világunk inkább a csodák illúzióját lerombolva próbál közelebb jutni az igazsághoz, és ha néha mégis csodás felfedezésekről hallunk, előbb-utóbb kiderülhet, hogy az egyáltalán nem olyan szenzációs, mint amilyennek a sajtó azt az első pillanatban bemutatta. Középről vizsgálva általában egy-egy csoda elveszíti rendkívüliségét, és kiábrándultan ismerjük fel hétköznapiságát. Gyakran igaz ez az állítás távoli, „egzotikus” országokra is. Ha valaki kinéz a turistáknak felépített légkondicionált látszatvilágból, izzadságot, szemetet, bűzt, leírhatatlan nyomort, féktelen önzést, szervezetlenséget és betegséget vehet észre. Ha nemcsak rövid időt töltünk valahol, akkor még a legezotikusabb országokra is rátelepednek a mindennapok. Sőt, a szegény országokban még inkább megérezni őket: áramszünetek, vízhiány, bürokrácia, tömeg és állatok. Hol van itt a kincs? Pedig itt van: a szemétdombon, az izzadságon, a bűzön, betegségen túl. Néha palotákban, néha düledező falú, patkányjárta külvárosi szobákban várja a felfedezést vagy a végleges pusztulást. A kincs szó hallatán általában aranyra és drágakővel kirakott ékszerekre gondolnak, pedig oly sok változata van, hogy gyakran még az az ember sem ismeri fel értékét, aki éppen őrzi, vagy a kezében tartja. Mert a kincskeresés nemcsak szerencse kérdése, hanem olyan értő figyelemé, mely sok év háttér munkájának eredménye: észrevenni az értékes lelőhelyet ott, ahol nap mint nap járnak más emberek.

India, vagy ahogyan saját magát nevezi az ország, Bhárata, azaz a mitikus Bharata király leszármazottjainak, a *Mahá-Bhárata* eposz hőseinek földje tele van felfedezésre váró kincsekkel. Én magam indológusként elsősorban annak több száz éves szellemi értékeit kutatom: a gyarmatosítást megelőző évszázadok irodalmát, melyet manapság már egyre kevesebben értenek, és

amely félő, hogy néhány reprezentatív alkotásától eltekintve egy-két emberöltő múlva feledésbe merül. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a kilencvenes évek elején két idős tanítómester is elfogadott, hogy személyesen tanuljak tőlük. Szomorúak voltak, hogy nincs indiai, akinek tudásukat továbbadhatnák, és ezért gyakran napi teendőiket is félretéve tanítottak engem. Sajnos 2004 nyara óta Saranbihári Gószvámí és 2007 tavasza óta Góvind Sarmá sincs már közöttünk. Én pedig, tudásuknak foszlányait birtokolva, hivatalos tanulmányaim befejeztével tanári állást kaptam Oxfordban.

Mióta ismét Európában élek, indiai útjaim általában egy-két nyári, pontosabban indiai esős évszaki hónapra szorítkoznak, és bár továbbra is igyekszem tanulni régi és új tanítóimtól, egy-egy utazás most sokszínűbb, és a szellemi kincskeresés anyagi vonatkozást is kapott. A premodern hindi irodalmat először természetesen nyomtatott könyvekből tanultam, és hosszú időbe telt, míg észrevettem, hogy a nyomtatásban megjelent művek csak töredékét képezik ennek az irodalomnak, és különböző magán- és közgyűjteményekben őrzött XV–XIX. századi kéziratos könyvekben irodalmi művek ezrei várják, hogy napvilágra kerüljenek. Számos indiai

1. kép. Kabír verse egy 1582-ben másolt, javításokkal teletűzdelt kéziratos könyvben

tudós előtt ez a feladat nem tűnik jelentősnek, mondván, hogy a legkiemelkedőbb irodalmi művek megjelentek könyv formában, illetve a kéziratok tízezreiben meglapuló alkotások másodrendűek, és nem véletlenül kerültek el a korábbi kutatók figyelmét. Ám a helyzet egészen más. Még a legkisebb középkori versnek is megvan a maga értéke. Emellett, az irodalmi ízlés korszakonként változik, és azok az alkotások, melyeket száz-kétszáz évvel ezelőtt nem sokra értékelték, jelentőséggel bírhatnak a mai ember számára. Ráadásul sok olyan kéziratgyűjtemény van, mely régebbi korok tudósai számára hozzáférhetetlen volt, és számos bennük található műről még a legrészletesebb irodalomtörténetek és lexikonok sem tudnak.

Ez a könyv azonban elsősorban mégsem tudományos kutatásaim leírása, hanem Indiával való ismételt találkozásaimé utazásaim számos vetületében. Földalatti vagy utcai internetkávézókból, a számítógépes szoba tiszteletére levetett cipővel, bazárok és szállodák lassú gépeiről küldözgettem beszámolókat, jórészt nem-indológus barátaimnak. Ezek a levelek adták az ösztönzést arra, hogy könyv formában is leírjam, mit lát egy indológus a kétezres évek Indiájában.

Az utóbbi években szinte csak kutatási területemre vonatkozó cikkeket és könyveket írtam. Ugyanakkor feladatomnak érzem, hogy ne csak tudósokkal osszam meg tudásomat Indiáról és a hindi irodalom egyes kérdéseiről. Míg saját szakterületem kutatói Kaliforniától Taskentig tudnak munkámról, Magyarországon sokszor még a barátaimnak sem tudom elmondani, hogy mi közöm van az ind kultúrához.

Kezdetben engem is India szellemi és vallási oldala ragadott meg, és az évek során ez egyre szélesedett. Munkánk természete, hogy éppen ezen a száraz tudás- és élményanyagokon keresztül jutunk el egyébként leírhatatlan szellemi vidékekre. A vallás, a megtapasztalható világon túlira való hivatkozás a modern Indiának ugyanúgy szerves része, mint ahogyan az évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőttinek volt. Az Európában oly népszerű „spirituális India” elképzelés azonban sokszor egyszerűen csak saját képzeletünknek Indiára való kivetítése, hiszen a vallás az ország szellemi kincseinek csak egy fontos, de kicsi darabja, mely néha pontosan annak felfedezését akadályozza, miszerint India a világ egyik leggazdagabb kultúrája.

A könyv a barátaimnak küldött beszámolók szövegére épül, melyeket később magyarázatokkal, visszaemlékezésekkel bővítettem. A szöveg egyes részei korábban megjelentek az *Új Magyar Szóban* és más erdélyi lapokban. Az előadásmód a beszámoló jelleg miatt talán számos helyen megmaradt felszínesnek, mert gyorsan, utazás közben írt levelekből indul ki, máshol talán nehézkes

és száraz, hiszen nincs sok gyakorlatom a nagyobb közönségnek való írásban. Remélem azonban, hogy a felszínességért kárpótlást nyújt az élmény közvetlensége, a nehézkességért pedig az ismeretanyag, ami indológusi pályafutásom alatt rakódott rám. Néhány név megváltoztatásától eltekintve minden esetben igyekeztem hűen leírni az eseményeket, illetve pontos tudásanyagot közölni, és ez néha az Indiáról alkotott illúziók lerombolásához vezet. A kulturális jellegű magyarázatokban igyekeztem a legújabb tudományos eredményeket bemutatni, míg a természettudományos magyarázatok gyakran indiai informátoraim elképzeléseit tükrözik. A könyv azonban mégis szubjektív hangvételű, hiszen átélt élményanyagra épül, és az útibeszámolókat általában úgy bővítettem ki, hogy világosabbá váljék, hogy egy-egy hely, egy-egy ember, egy-egy esemény mit jelent számomra. Egy találkozásban nemcsak addigi ismereteim vannak jelen, hanem korábban átélt jobb vagy rosszabb élményeim, és ezért, ha fontosnak tartom, azokat is felidézem.

Minden, amit átélünk, alakít rajtunk, de általában mégsem azért mesélünk el egy-egy eseményt, hogy bemutassuk, mit változtatott meg bennünk, hiszen ez gyakran megfoghatatlan, és ha megpróbálnánk kimondani, száraz elemzésé silányítanánk. Maradjon csak minden történet egy-egy rácsodálkozás a világra. Minden tudományos eredménye ellenére egy-egy utam nem is elsősorban a célirányos India-kutató munkája, hanem inkább a sok színváltkozásának ünneplése, még olyankor is, mikor a nehézségekkel küzdök.

India tizenöt éves ismeretség után is tele van meglepetésekkel, és most is, szinte mint egy gyermek örülök a távoli kultúrával való találkozásnak. Annyi azonban megváltozott, hogy már nemcsak passzív szemlélőként járom Indiát. Igyekszem mind jobban felfedezni az országot, és segíteni értékei megőrzésében. Nem kívülről kutatom az indiaiakat, mint egy ornitológus a madarakat, hanem törekszem tanulni tőlük, és tudásukhoz hozzáadni felfedzéseimet, saját hozzáértésemet. Az értékek megőrzése egyszerre visszatekintés a múlt irodalmába, és jelenlét a ma Indiájában. Kutatásom nemcsak a nyugati közönségnek szól, hanem az indiainak is. Hindi nyelvű könyvem például a muszlim szimpátiája miatt meggyötört, ma pedig ünneplelt hindu Ánandghanról szinte akaratomtól függetlenül is egyfajta válasz az egyre erősödő, iszlámmellenes hindu fundamentalizmusra.

Vannak, akik Ázsia hallatán ma is életveszélyes kalandokra gondolnak. Valóban olyan ország, ahol számos veszélynek vagyunk kitéve, és jómagam is átvészelttem egy-két emberek vagy természet okozta veszélyes helyzetet. Az effajta kalandokat elménk később gyakran a triumfalisztikus anekdotázás

ködébe burkolja, pedig mikor átéljük őket, sokkal inkább a világ érthetlenségét érezzük át zavarodottságunkban, és keressük, hogy vajon hol hibáztunk, hogy ilyen helyzetbe kerülhettünk.

Idegen országban azonban a nehézségek is viszonylagossá válnak. Magyarországon félelmetesen hangzik, hogy diákkoromban Sántinikétanban könnyen hozzászoktam, hogy mielőtt belépnék házikómba, villanyt gyűjtök, majd szemrevételezem a sarkokat, és benézek az ágy alá, hogy nem jött-e hozzám látogatóba egy kígyó. Egy idő után ez rutinná vált. Akkoriban olvastam egy bengáli regényt egy őserdei birtokra kikerült fiatal kalkuttai intézőről, aki megtanulta, hogy kell elkerülni a tigriseket és a bivalyokat, és azon elmélkedett, hogy hozzá képest Sven Hedinnek mekkora nehézségeket kellett átélnie belső-ázsiai expedícióján.

A mai utazónak már összehasonlíthatatlanul kevesebb megpróbáltatással jár egy indiai út, mint akárcsak ötven évvel ezelőtt is. Ám az átélt nehézségek megéreztetik velünk, hogy mi mindennel szembesülhetett egy-egy korábbi kutató. Itt nemcsak arról van szó, hogy néhány óra alatt Európából Indiába repülhet az ember, hanem arról is, hogy még egy kisvárosban is lehet orvost, gyógyszerterázt, tiszta vizet, éttermet, szállodát találni, és viszonylag könnyű és gyors az országon belüli utazás. Noha mindez a gyakorlatban rendkívül hasznos, unalmassá teszi az útleírást, és a könnyen elért városok nem készítetnek rá, hogy annyit fedezzünk fel egy országból és önmagunkból, mint abban az esetben, mikor még az ivóvízért is meg kell küzdeni.

A legismertebb magyar nyelvű Indiáról szóló útleírás, a regényes élményszerűséggel megírt *Bengáli tűz* azt sugallja, hogy nincs találkozás Kelet és Nyugat kultúrái között. Ez a hozzáállás nem egyedi. Hasonló a végkicsengése az Indiáról szóló egyik legnagyobb angol regénynek, E. M. Forster *Út Indiába* című könyvének is. Én magam szintén éreztem a két kultúra közötti távolságot, de kezdettől fogva az mozgató, hogy milyen nagyszerű dolog ezt a távolságot áthidalni. Az indiaiakat nem nézem le a náluk gazdagabb, sokat utazó fehér ember szemével, ugyanakkor viszont a mindennapok átélt nehézségei nem hagyják, hogy idealizáljam őket. Nagyon sok barátom lett Indiában, és csak mostanában döbbenek rá, hogy ez nem is olyan mindennapi dolog. Sok India-kutató vagy Indiában dolgozó kollégám alig tart fenn kapcsolatot indiaiakkal, nekem pedig szinte minden indiai utam fontos részét képezi régi barátaim meglátogatása.

Sok olyan emberrel találkoztam – szegénnyel, gazdaggal –, akit ma is nagyra becslök, és gyakran kellett rájuk támaszkodnom. Munkám alapját, a régi irodalmi hindi nyelvjárást indiai tanítóktól sajátítottam el, és könyveim nagy része Indiában vagy indiai támogatással jelent meg. Minél

nyitottabbak vagyunk feléje, annál többet ad ez a világ, és ezért jónéhány rossz élményem ellenére is igyekszem páncél és bizalmatlanság helyett jóindulattal mozogni benne.

India elmaradottságát a manapság két legbefolyásosabb angol nyelvű útirajzíró, William Dalrymple és a Nobel-díjas V. S. Naipaul tényként kezeli, és bemutatja, hogy az ország hogyan zárja le a maga eltévelyedtségében az utat saját fejlődése előtt. Dalrymple egyik legmeggrázóbb képe, a Lucknow-i Egyetemé, ahol a diákképviselő-választások előtt a diákok puskával és robbanóanyaggal járkálnak. Naipaulé pedig az ország egyik legjelentősebb kutatóintézetéé, ahol értelmetlen mezőgazdasági kutatásokat végeznek. Mindkét íróban közös, hogy alig beszélnek indiai nyelvet, és így elsősorban a nyugati viszonyítási pontokat akaratlanul is magáévá tevő angol nyelvű ind értelmiség szemüvegén keresztül látják Indiát.

Naipaul az indiai elmaradottság okát a majdnem ezer éves idegen, azaz muzulmán, majd angol uralomban látja. Valóban gyakori a hasonló álláspont, és ez a hindu nacionalizmus egyik alappillére. Az Indus-völgyi civilizáció a kínai, egyiptomi és a mezopotámiai mellett az emberiség egyik legősibb civilizációja. Az ókorban India gazdagságáról volt híres, és tény, hogy rendkívül gazdag kultúrát teremtett. Ám a muzulmán uralom alatti India is hatalmas kultúrával bírt, és Észak-India legtöbb lélegzetelállító látványossága épp ebből a korból származik.

Gyakori buktató az Indiát vizsgáló ember számára, hogy az ősi indiai kultúrát keresse. Látni akarja annak csodálatos, gyakran még ma is élő nyomait, ám elszomorítja, hogy a mai ország mennyire csak töredékeiben őrzi azt. Akár a Nyugatot, akár a régi Indiáról alkotott, idealizált képünket tesszük meg mércének, mindenképp elmarad tőle az ország.

Ma Indiát fejlődő országnak mondjuk, és legtöbbször úgy gondolja, hogy ez csak eufémizmus a bántónak hangzó „elmaradott” szó helyett. Az elmaradott szó azt sugallja, hogy utol kell érni a Nyugatot, hiszen manapság a Nyugat határozza meg a fejlettség szintjét, sőt még annak kritériuma is, hogy mit nevezünk fejlettnak. Ha azonban kicsit is kimoccanunk a nyugati nézőpontból, megláthatjuk más életmódok értelmét is. Nem találunk-e például emberi kapcsolatokban gazdagabb kultúrákat akár csak Kelet-Európában is, mint az anyagiakban bővelkedő, viszonylag jól szervezett, ám elidegenedett Nyugaton? Noha mérhetetlenül nagy a szegénység és a társadalmi igazságtalanság, Indiában valahogy mégis több boldog embert láttam, mint Európában.

Első utamtól fogva otthonosan mozgok Indiában, és sokkal inkább ismerősnek érzem magam itt, mint akárcsak a közeli Ausztriában. Az országban való jelenlét azonban nem oda vezet, hogy megpróbálok hasonulni az indiaiakhoz. A bőrszín miatt ez eleve lehetetlen, és maguk az indiaiak is neveltségeseznek találják az indiai ruhát viselő európaiakat. Általában tudom, hogy tiszteletből hol kell levenni a cipőmet, mit szabad megérintenem, és mit nem; értem gesztusaikat, és gyakran ösztönösen én is használom őket. Tudom, hogy nem tiszteletlenség, ha valaki böfög, vagy ismeretlenül is lapozgatni kezdi egy pillanatra letett könyvemet. A kapcsolat alapja egyrészt a kölcsönös tisztelet, másrészt az, hogy az ember tisztában van saját helyével. Paradox módon az indiaiak akkor fogadnak el, ha én elfogadom, hogy ebben a szigorúan hierarchikus kultúrában mindig is külföldi maradok. Külföldiként ugyanúgy megvan a helyem, mint ahogy egy kereskedő vagy egy papi kasztúnak a magáé ebben az utolérhetetlenül sokszínű társadalomban.

KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSA: INDIA ÉS ERDÉLY

India nincs messze. A csíkszeredai Sapientia Egyetem Kőrösi Csoma Sándor Keletkutató Központjában az alapítástól kezdve fogadunk indiai látogatókat, és ezáltal alkalmat teremtünk rá, hogy egymástól szinte teljesen elzárt két kultúra találkozzon. Mielőtt azonban az indiai látogatókra térnék, hadd említsek meg egy levélváltást, amely elgondolkodtató az erdélyi magyarság önmagáról alkotott képére nézve.

Irtam volt nem olyan régen a dalai láma titkárának, kérje meg a dalai lámát: küldjön néhány üdvözlő sort abból az alkalomból, hogy Romániában először szerveztük meg a hivatalos tibeti nyelvoktatást, és ezt épp Kőrösi Csoma Sándor szülőföldjén, a Székelyföldön. A titkár visszaírt, küldenék-e néhány sort arról, hogy ki volt Csoma Sándor... Ennyire ismerik Erdély egyik legnagyobb szülöttjét a tibetiek! Először nagyon felháborodtam és elkeseredtem. De ha belegondolunk, mi, a másik oldalon többet tettünk? Csoma Sándort lelkesen ünnepeljük, de hány erdélyi értelmiségi tudna megnevezni egy tibeti tudóst?

Az első indiai előadónk 2003 őszén George Pattéry SJ filozófus volt, aki az indiai kereszténységről, illetve Mahátmá Gándhí időszerűségéről tartott két előadást. George Pattéry azonban csak másodállásban filozófus. Főállásban jezsuita pap, aki azóta Kalkutta jezsuita provinciálisa lett. Épp a csíkcsomortáni búcsúkor jött Csíkba, és ha már ott volt az ünnepi misén, ő is koncelebrált. Ezzel azt érte el, hogy a helyiek kérdezték, ki ez a

cigány a papok között. Nem volt ritka, hogy indiai vendégeinket cigánynak nézték. Ma már azonban a fordítottja is megtörténik. Akik tudják, hogy gyakran jelennek meg indiaiak társaságomban, néha még cigány barátaimat is indiaiaknak vélik. (Mindenesetre indiai vendégeimnek tanácsolni szoktam, viseljenek indiai ruhát, így talán nem néznek rájuk eleve gyanakvóan nyilvános helyeken.)

Mire figyelnek fel az indiaiak Csíkban? Egy indiai professzor elmondta, hogy milyen tisztaság van Szeredában, és milyen jó, hogy nincs tömeg. Egy hivatalnok pedig egy városnéző séta után arra a kérdésre, mi tetszett neki legjobban, nem a megmaradt régi épületeket említette, hanem a Taps teret, Szereda Ceausescu-stílusú betonfőterét. Volt, aki a szeredaiak fegyelmezett-ségét dicsérte, azt, hogy az autósok a megfelelő sávban közlekednek, és senki nem jön szembe velük, és azt, hogy megállnak a zebrára lelépő gyalogos előtt.

Több vendégünk első külföldi útja épp intézetünkbe vezetett, és gyakran állt elő meglepő kérdésekkel. Gyakori kérdés az első napokban: nálunk miért nem beszélnek angolul, hiszen itt fehér emberek laknak. Mikor a fegyelmet dicsérő vendégünk meglátogatta a múzeumot, feltűnt neki a börtön a Mikóvár mellett. Megkérdezte, hogy mire fel tartunk börtönt, mikor nálunk ilyen fegyelmezettek az emberek.

Egyik vendéget kirándulni vittük a Szelterszbe, a közeli hegyekbe. Nem értettük, miért jön annyira félve. Egy idő után azonban megkérdezett minket, hogy itt az erdőben nincsenek-e tigrisek és oroszlánok. Egy másikuk egy sífelvonó láttán megkérdezte, hogy az mire való. Mondtuk, arra, hogy felvigye az embereket a hegyre. „És miért mennek fel?” „Hogy silécen lecsússzanak a havon.” „Olyan ostobák, hogy csak azért felmennek, hogy lejöjjenek?” Egészen meglepő kérdés hangzott el egy brassói kiránduláson: „Miért hintik be a nők fekete porral a lábukat?” – Az érdeklődő akkor látott először női harisnyát. Egy további meglepő kérdés a tejtermékekre vonatkozott. „Honnan van Szeredában olyan sok tejtermék, mikor nincsenek tehének az utcán?”

A legtöbb hindu szigorú vegetáriánus, aki még a tojást sem eszi meg, ezért minden ételről részletesen kifaggat, és végül alig nyúl valamihez. Antialkoholizmusuk miatt sörrel vagy borral nem volt érdemes próbálkozni, a pálinkáról nem is beszélve. Volt, aki kezdetben még teát sem ivott, és volt, aki egy lakodalomban egy szelet kenyeret mert csak kivenni a tányérjára. Néhány itt töltött nap után azonban minden vendég berendezkedett annyira, hogy maga tudta vásárolni és főzni a rizst vagy a rizses zöldséget, a *khicsrit*.

A furcsa kérdések egy idegen világ „egzotikumát” idézik. A mi világunkban az „egzotikus” reklámszó lett: egzotikus utazás, egzotikus italok stb.

Mindennapjainkhoz képest idegen, csodálatos, azaz *érthetetlen* módon kellemes dolgok. Jobban eladhatóak. Az egzotikus kérdések azonban nem is olyan furcsák, ha belegondolunk, hogy egy távoli kultúrában más az emberek világlátása és gondolkodásmódja. Az angol nyelvre vonatkozó kérdés mögött az áll, hogy Indiában a fehér ember leggyakoribb megnevezése *angrész* „angol”, és az indiaiakkal kapcsolatban álló külföldiek többsége anyanyelv-től függetlenül az angol közvetítőnyelv segítségével társalog az indiaiakkal. Mind a tehenes, mind a tigrises kérdés az indiai valóságra utal. Az utcai forgalomban kószáló tehenek a mindennapok részei a szubkontinensen. A meg nem művelt föld, borítsa azt akár erdő akár fű, tele lehet veszélyes állatokkal. A Gangesz-deltában, a bengáli tigrisek hazájában nem hivatalos statisztika szerint hetente átlag két embert ölnek meg a tigrisek még a harmadik évezredben is. A legfurcsább azonban a fekete porra vonatkozó kérdés. Indiában gyakran még a muzulmán nőknek sem kell lefátyolozniuk magukat, mint az arab országokban, ám minden nőnek bokáig érő szoknyát vagy nadrágot illik viselnie, és emellett még a vállát is le kell fednie. Ezzel szemben a derekát még egy miniszterasszony is fedetlenül hagyhatja. Egyfelől egy nem csapodár indiai férfi általában fedetlen női lábat a feleségéén kívül sosem lát. Másfelől a hagyományos ind világban a nők nemcsak arannyal-ezüsttel ékszerelték fel magukat. A „tizenhat ékesítés” közé tartozott a fogak fekete porral való behintése, mely az európaiakat zavarba hozza ugyan, de amelyet a régi költők nagy lelkesedéssel énekeltek meg. E két jelenséget összekapcsolva jobban érthető a harisnyán való csodálkozás.

A legtöbb nép azt hiszi magáról, hogy ő látja pontosan a világot, és a körülette levő közeli vagy távoli közösségek ilyen vagy olyan szempontból sok kinevetni való, értelmetlen dolgot csinálnak. Az indiaiak számára a csíki világ tele volt olyan jellegzetességekkel, melyek a helyieknek magától értetődőek, de egy kívülállónak idegenek. Hogyan magyarázzuk el például a puszilkodást egy baráti vagy rokoni társaság nőtagjaival, vagy azt, hogy mire való a fürdőkád, hiszen az indiaiak gusztustalannak tartják, ha valaki a saját piszkos vizébe belemártózik. (A szalonnasütést, mely még a nyugat-európaiakat is zavarba hozza, meg sem merem említeni...)

Minden vendégünk kifejezte azonban, milyen sokat jelentett neki, hogy eljuthatott a világnak e kévéssé ismert részére. Volt, aki elmondta, itt változott meg benne a kép, hogy az európaiak zárkózott, barátságtalan emberek. A hetvennégy éves Tivári professzor búcsúzásakor megjegyezte, úgy érzi, most lett teljes az élete, mert meglátta az Indián kívüli világot. Az ő szemszögéből nézve Erdély annyit ért, mint Amerika vagy Nyugat-Európa.

Az indiaiak idegenekről alkotott képe gyakran késett egy történelmi korszakot. Egészen a középkor végéig az Indiára törő nyugati idegeneket, elsősorban a muzulmán hódítókat *javanáknak*, azaz ión görögöknek hívták. A magyarázat egyszerű: Nagy Sándor indiai hódításainak emléke kísértett. Mikor megjelentek az európaiak, akkor belőlük *fringik*, frankok lettek, ugyanis az iszlám világban Martell Károly óta így hívták az európaiakat, s még kétszáz évvel ezelőtt is barbároknak tartották őket, akik semmit sem értenek az udvari etiketthez, és általában az udvariassághoz. A portugálok, franciák, angolok *fringí* elnevezése egészen a XIX. századig élt Indiában.

Természetes, hogy az erdélyi magyarságnak is jellegzetes elképzelése van Indiáról, és ez szerencsére árnyaltabb, mint az indiaiak Európa-képe. Az India-képet elsősorban a Kőrösiről szóló könyvek, a *Bengáli tűz*, Eliade néhány írása és Jakabos Ödön alakították ki. Sokan emlékeznek még a hetvenes években vetített indiai játékfilmekre is. Mindezt manapság tovább árnyalják a különböző tévécsatornákon közvetített játék- és dokumentumfilmek. Az így létrejött képnek számos jellegzetessége van. Kőrösit mi nemzeti hősként ünnepeljük, és inkább nagy vállalkozásának mozzatát említtük, mint kutatási eredményeit. Nagyjából mindegy Erdélyben, hogy Csoma tibeti, szuahéli vagy üzbég szótárat készített-e. Sokkal lényegesebb számunkra, hogy hazája iránti szeretetből óriási feladatot vállalt magára, és hazaszeretetének melléktermékével világhírűvé vált. Indiával való kapcsolata is másodlagos, hiszen nem ez az ország volt úticélja, ám itt töltötte életének legfontosabb éveit. India – ideértve a politikailag Indiához tartozó tibeti kultúrájú Zanszkárt is – mint Csoma erőfeszítéseinek háttere jelenik meg, és az ország idegensége az erőfeszítés nagyságát emeli ki.

Noha szintén az ország idegenségét hangsúlyozza, egészen más a kép a *Bengáli tűz* esetében. Itt már úgy tűnik, Indiáé a főszerep. A könyv szerzője maga is éveket élt férjével az indiai Sántinikétanban. Részben iszlámkutató férje, részben pedig egy háziasszony mindennapjainak szemszögéből ír az országról. Mivel a könyv útinapló formájában íródott, és szereplői létező személyek, ezért sokan nem veszik észre, hogy valójában útinapló formájú regényről van szó, és a leírt események jelentős része fikció. A szerző a nyugati felsőbbrendűség tudatával ír az indiaiakról, és végső soron a gyarmatosítás ideológiájának szolgálatában áll, azt sugallva, hogy egyrészt kelet és nyugat között nem lehetséges a találkozás, másrészt pedig az indek nem hogy egy országot nem volnának képesek irányítani, hanem még konyhai munkát sem tudnak rendesen végezni. Hajnóczy Rózsa azonban tehetséges író, a valóság és fikció ötvözetével sikerült olvasmányos, érdekesítő regényt írnia, mely generációk kedvelt könyve lett.

Eliade esete szintén érdekes. Noha Eliade mint párizsi, majd chicagói vallástörténész óriási munkát végzett, és könyvei még ma is jelentősek a tudományos világban, a húszas-harmincas években – Hajnóczy Rózsához hasonlóan – inkább fikciót írt Indiáról. Eliade saját életét is a fikció keretébe vonta. Jó példa erre *Maitréji* című regénye, melynek cselekményéről később maga a főhős nő mintáját adó bengáli Maitréji is megírta, hogy ő miként látta azt. Mint azt a kitűnő fiatal román indológus, a szatmári Liviu Bordaş kutatásai során kiderítette, Eliade mítoszokat terjesztett saját indiai éveiről. Bordaş a tudós-író himalájai tartózkodását vizsgálva észrevette, hogy Eliade nem fél évet töltött ott jógába mélyülve, hanem csak néhány napot tartózkodott jógik között, és hogy „tantrikus beavatása” tulajdonképpen egy rosszemlékű kaland egy európai nővel. Mind Hajnóczy, mind a korai Eliade esetében igaz a mondás: „messziről jött ember azt mond, amit akar”. Írásaik angolra fordítva ámulatot keltettek az indiaiak között. Mivel azonban a szerzők szabadjára engedhették fantáziájukat, a valóságot sikerült úgy ötvözniük fikcióval, hogy az a magyar és a román olvasók szemében csodálatos világot jelentett.

Jakabos Ödön (1940–1979) útinaplója inkább kötődik a tárgyi valósághoz. A könyv egy Csomához hasonlóan erős akarátú ember küzdelme a távoli világ megismerésével, és bejárása által annak mély átélésével. Jakabos a hatvanas években pénz nélkül Indiába özőnlő nyugati hippik rokona is lehetne, ám ő sokkal inkább a Tamási-féle Ábelé, aki a nehéz körülmények között is székelyleleményességgel találja fel magát. Noha utazási módszere miatt az indiai élet olyan mélységét, mint az előző két szerző, meg sem kísérelheti feltárni, ám tárgyilagosságával megbízhatóbb képet fest az országról. Jakabos nem nézi le az indiaiakat, és nem is idealizálja őket. Természetesen leírja az ind világ abszurditását, ha találkozik vele, de ugyanolyan figyelmet szentel az ottaniak érzelmeinek, frusztrációinak, vágyainak és nagylelkűségének bemutatására is. Az ő könyvében is található számos tárgyi tévedés, ám ezek nem Jakabos mítoszteremtési kísérletének eredményei, sokkal inkább informátorainak hiányosságait tükrözik, és önmagukban is arról árulkodnak, hogy az indiaiak sem tudnak mindent magukról. (Az az érzésem, hogy Jakabos naplója 1972 októberétől 1973 júniusáig tartó útjáról egyedülálló mű, és az általa tárgyilagosan ábrázolt „alulnézetű” Indiát nem könnyű fellelni más nyelvek korabeli irodalmában.)

A táncos-zenés indiai játékfilmek általában egy idealizált világot mutatnak be sztereotíp szereplőkkel és helyzetekkel. Sokan tudják, hogy Indiában, sőt sok más ázsiai és afrikai országban is e filmeknek óriási a nézettsége, és hogy Amerikát megelőzve India a világ legnagyobb filmgyártó országa. Ezek a

filmek egy indiai háttérbe ágyazott álomvilágról szólnak. Az indiaiak maguk is úgy nézik ezt a világot, hogy abba ők mint egyszerű emberek csak a film által nyernek betekintést. A filmek nemzetközi sikere mögött pedig talán épp a sztereotípiák végsőkig szentimentális kiaknázása rejlik.

A dokumentumfilmek természetéből adódik, hogy tárgyilagosságra törekednek, és általában kerülnek az érzelmi mélységet, ám született jónéhány csodálatos dokumentumfilm az elmúlt években. Megjegyzendő azonban, hogy India manapság divatország a filmesek között. Rendkívüli változatosága óriási kincsesbánya egy-egy filmesnek vagy fényképésznek. Egy-egy jól megpályázott pénzből vagy éppen jutalomból létrejövő rövidebb filmes út azonban az indiai élet mélységét nem tudja könnyen megragadni, még akkor sem, ha valaki becsületesen több hónapig készül rá. Ráadásul óriási tárgyi tévedések is előfordulhatnak. Jó példa erre, hogy egy dokumentumfilmben egy bengáli falut a tőle kétezer kilométerre nyugatra fekvő Gudzsarát vidékére „költöztettek”. Akkora baki ez, mintha egy amerikai dokumentumfilmben egy székely falu képeire jódlizó tiroli parasztokról szóló kísérőszöveget olvasnának.

Az indiai valóság azonban hétköznapiabb és sokkal varázslatosabb, mint gondolnánk. India ma már nincs messze. Dél-Ázsiába Magyarországról eljutni még a harmincas években is szinte legendás tett volt, és az indiai utas valamennyire hasonlított nagy elődjére, Kőrösire. Ma már sokan elutazhatnak Indiába, és viszonylag kényelmesen bejárhatják az országot.

2001: India, a régi és az új

Frankfurt, augusztus 9.

Ilyen betegen még soha nem indultam útnak. Három napja még Montréalban voltam öcsém esküvőjén, és már ott is, hetek óta megfázással bajlódtam. Aztán utazás Győrbe, most pedig Indiába. Éjszaka fáztam és izzadtam, aludni pedig alig aludtam. Ráadásul a gyomrom is elkezdett rakoncátlankodni.

Ezzel az úttal új korszak kezdődik számomra Indiában. Diákként is, és fiatal kutatóként is voltak barátaim a Magyar Központban vagy a követségen, és általában náluk szálltam meg először. Diplomata barátaim mára hazakerültek, és úgy fogok megérkezni, hogy az első pillanattól fogva csak magamra számíthatok. Ennél is nagyobb változás, hogy az 1990-es évekkel szemben most már nem diákként, hanem kutatóként járom Indiát. 1990 és 1998 között hét hosszabb-rövidebb tanévet töltöttem itt. Több most ugyan a pénzem, de kevesebb személyes segítségre tarthatok számot. Visszamegyek majd vrindávani tanárainkhoz, és a rádzsasztháni levéltárakba, de utam nagy részén új vidékeket fogok felkeresni: Gudzsarátot, és Madhja Pradést. Emellett, új nyelvvél, a gudzsarátival gazdagodva érkezem. Most fogom megtudni, hogy mennyire vagyok képes azt használni.

Delhi, augusztus 11.

Öröm, hogy újra Indiában vagyok, és hogy minden nehézség nélkül sikerült szállást találnom: a repülőtéren megmondtam, hogy naponta mennyi pénzt szeretnék szállodára költeni, és ennek alapján ajánlották a vasútállomáshoz közeli szállodanegyedben, Pahárgandzsban az Adzsantá Hotel. Voltam dr. Dhámá homeopatikus orvosnál, és a gyógyszerekkel a kezemben már eltöltött a remény, hogy hamar rendbe jövök.

RÉGI TANÁRAIMNÁL VRINDÁVANBAN

Amellett, hogy az általam ismert nyelveket szinten tartsam, és kipróbáljam a gudzsarátit, hármas céllal jöttem Indiába: bradzs nyelvjárásban írt középkori szövegeket olvasni vrindávani tanáraimmal, kéziratos könyveket fénymásolni a készülő Thákur- és Tulszídász-szövegkiadásokhoz, valamint támogatókat keresni az oxfordi hindi álláshoz.

Delhiben most sok dolgom nincs, és az első néhány nap akklimatizációja után indulok is a mintegy száz kilométerrel délebbre fekvő Vrindávanba. Vrindávan a Krisna-imádók legfontosabb zarándokhelye. Visnu isten földi megtestesülése, Krisna királyfi ugyanis itt töltötte gyermekkorát mint pásztorgyerek. A Jamuná folyó partján fekvő Vrindávanhoz fűződik a Krisna-imádók számára legfontosabb mitológiai esemény: Krisna pásztorlányokkal való „játéka”. A XV–XVI. századi vallási fellendülés, az istenség iránti teljes odaadás, a bhakti szektaalapító mesterei azonosították a Krisna-mitológiához fűződő helyeket, és hatásukra Vrindávan India egyik legfontosabb zarándokhelye lett.

2. kép. Vrindávan hindu zarándokhely

A XVI. században, Vrindávan fénykorában különböző vallási iskolák alakultak egy-egy karizmatikus istenimádó hatására, és India minden részéről telepedtek itt le emberek, hogy tetteinek színhelyén imádhassák Krisnát. A közeli Rádzsaszhán független, vagy félig független hindu uralkodói pedig templomokat, zarándokszállókat, palotákat építtettek a Jamuná-parti zarándokhelyen, és pénzzel látták el a vallási közösségeket, az ásramokat. Szinte mindegyik vrindávani istenimádó egyik legfontosabb tevékenysége a versírás volt. India klasszikus, időtlen nyelve, a szanszkrit helyett azonban legtöbbször a Vrindávanhoz és környékéhez, azaz a Bradzsföldhöz asszociált hindi táj-

3. kép. Góvindadéva templom
Vrindávanban

4. kép. Villanyvezetékek

szólásban, „Krisna nyelvén”, bradzsul írtak. A bonyolult és végtelenül kifinomult holt nyelvet, a szanszkritot csak a tanult emberek értették. Az élő nyelv, a bradzsa a maga életközelségével sokkal inkább megfelelt az érzelmeket középpontba állító költői tartalom kifejezésére, és hamarosan elterjedt mint irodalmi nyelv Észak-India nagy részén, még a nem hindiül beszélő vidékeken is.

Vrindávanban számomra a középkori bradzsa versek olvasása a legcsodálatosabb. Ezeket a modern hinditől eltérő nyelvjáráson írták, és egy mai beszélő még annyira sem érti őket, mint mi a *Halotti beszéd* ómagyar nyelvezetét. Sőt a legnépszerűbb néhány száz versen kívül

5. kép. Színes porból készült rangóli Vrindávanban egy bradzs verssor illusztrációjaként

6. kép. A Sábdszi-templom Vrindávanban

még a tudósok is gyakran bizonytalanok a szövegek értelmezésében. Az egyetemeken is alig található hozzáértő ember, aki megbízhatóan tudna magyarázni bradzs verseket. Nekem itt él két kiváló tanárom, akik minden nap időt tudnak szakítani rá, hogy együtt fürkésszék velem a verseket. Ők még olyan kultúrában nőttek fel, amelynek szerves része volt a bradzs költészet, és beszélnek e középkori nyelvjárás modern változatát. Saran-dzsí fiatalkorában írt is bradzs verseket, de a mindennapi érintkezésben természetesen a modern hindit használja. Góvind-dzsí viszont a helyiekkel néha bradzsul beszél. Mindketten nyugdíjas egyetemi oktatók, és lassan már tíz éve, hogy járok hozzájuk. Azóta találkoztam nyugati kutatókkal, akik szintén vrindávani tudósokra támaszkodva értelmeznek szövegeket, de nekik nem sikerült olyan hozzáértő tanárokat találni, mint nekem, noha fizetséget ajánlanak a tanításért.

7. kép. Két vrindávani tanárom

A versolvasást ők is, én is élvezem. Tetszik nekik, hogy minden egyes mondatot alaposan megvizsgálunk, hogy nem fogadom el gépiesen a kommentátorok magyarázatát, és rákérdezek még a legutolsó töltelékszóra is. Mondják, hogy az egyetemen ehhez képest felszínesen olvastak, és nagyító alá véve a szöveget, most ők is új jelentéseket fedeznek fel benne. A XVI–XVIII. században bradzs-hindi nyelven született a legnépszerűbb költészet mind a vallásos közösségekben, mind a királyi udvarokban. Egy-egy jó versért a maharadzsa adhatott akár egy elefántot vagy egy egész falut is.

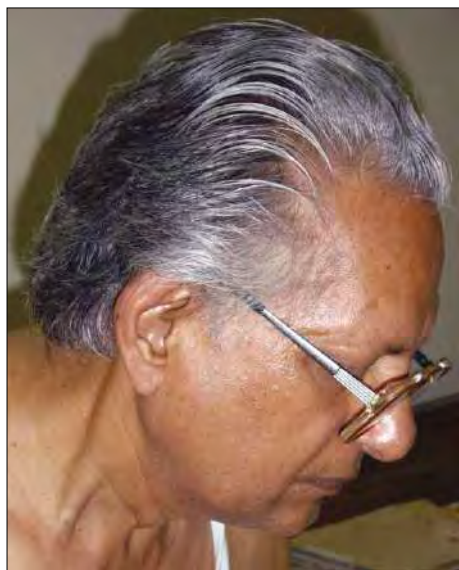
8. kép. Gopál Ghós könyvtáros

Mindkét tanárom túl van a hatvanon. A fiatalabb generációk már nem értik jól a nyelvet. Tanítóim is panaszkodnak, hogy mitől van az, hogy az indiai fiatalok nem jönnek hozzájuk tanulni. Talán azért is tanítanak olyan lelkesen, mert azt látják, hogyha töredékesen is, de rajtam keresztül marad fenn valami abból a régi kultúrából, mellyel ők azonosítják magukat.

Kéziratmásolás céljából ellátogatok a Vrindávani Kutatóintézetbe. Ezt 1968-ban alapította Rámdász Gupta, a londoni egyetem hinditanára, hogy összegyűjtse a Bradzsvidéken kallódó óhindi és szanszkrit kéziratos könyveket, és segítséget nyújtson a Vrindávanba látogató tudó-

soknak. Sikerült is egy 28 000 kéziratból álló, jól katalogizált gyűjteményt létrehozni, és mikrofilmre venni több ezer magánkézben levő kéziratot.

Itt két tudóssal van jó kapcsolatom. Egyikük a bengáli Gopál Ghós, a könyvtáros. Valójában ő az egyetlen ember, akit dolgozni látok az intézetben. Korábban az emeleti könyvtárszobában volt mindig kéziratok közé temetkezve. Ő katalogizálta az újonnan beszerzett kéziratos könyveket, mert ismeri a Vrindávanban előforduló mindhárom nyelvet: a bradszot, a bengálit és a szanszkritot. Az utóbbi években oszlopvastagságúra dagadt az egyik lába, és alig tud járni. Most már nem is tud felmenni a könyvtárszobába. Lent az előcsarnokban dolgozik. A bejáratig bicikli-riksával hozatja el magát, és onnan járókával megy a rögtönzött íróasztalához, ahol most már nem katalogizálással foglalkozik, hanem egy kéziratos könyvben talált bradsz szöveg kiadásával. Azt mondják, hogy otthon családjá a halálát várja, és betegsége ellenére ezért jön be minden nap dolgozni.

9. kép. Narés Csandra Banszal hinditudós

A másik tudós a kereskedőkasztú Narés Csandra Banszal, aki egy közeli kisvárosban lakik, és ott is van egy kéziratokkal foglalkozó intézete, melynek egyetlen kutatója ő maga. Engem is mindig sok publikált és fénymásolt kéziratot anyaggal lát el.

Vrindávan, augusztus 14.

Az esős évszakban járunk, és áramszünet volt. Még a betegség is kísér. Hazafelé egy sötét sikátor előtt visszafordultam, hogy vegyek egy zseblámpát. A hideg szél a sántinikétani esős évszakok emlékét hozza.

Tanáromnál, Góvind Sarmánál lakom a Gabonapiacon. Felesége halála óta egyedül él a viszonylag nagy, belső udvaros házban. Fia, Rákés családjával a közelben lakik, egy még nagyobb épületben, amelyben feleségével együtt iskolát működtet. Az indiaiak a tiszteletteljes barátságot úgy fejezik ki, hogy a névhez hozzáadják a *-dzsí* szócskát. Tanáromat én is Sarmá-dzsinék szólítom. A közeli házban lakó menyé főz rá és hoz neki rendszeresen teát. Menyének magyar fűszert adtam. Őszinte öröm volt az arcán. Nagyon nehéz Indiába ajándékot hozni, hiszen itt is szinte minden kapható, és általában sokszorosán olcsóbban. Mára már a boltokban a legtöbb dolog bárhol megtalálható. A nemzeti kuriózumok, mint például az angol élesztőkrém, a *marmite* igazából csak azoknak ízlenek, akik ezzel nőttek fel. Csokoládét fölösleges hozni Magyarországról, mert ilyenkor elolvad. Ráadásul az étkezési szabályok miatt az ehető dolgok nem mindig jöhetnek be. A népművészeti termékeket sem értékelik annyira, mint a nyugatiak, hiszen náluk még a miénknél is gazdagabb élő népművészet létezik. Pedig az ajándékozás az itteni kultúrának sokkal inkább része, mint a miénknek. Néha ismeretlenek szólítanak meg, hogy adjak nekik egy kicsi ajándékot. Ilyen célokra jó a magyar aprópénz vagy a bélyeg. Sarmá-dzsinék könnyebb az ajándékozás. Neki angol nyelvű szakkönyveket hozok, amelyeket általában örömmel és érdeklődéssel fogad.

Törökülésben ülünk egymással szemben. Góvind-dzsi kezében az olvasnivaló fénymásolata. Néha-néha elfut mellettünk egy egér. Néha áramszünet van, és nem működik a mennyezetről lelógó ventilátor. Góvind-dzsi háziöltözete csak egy ágyékkötő, de magam illetlenségnek tartanám levetni az ingemet, még ha csurom víz vagyok is benne. Persze ez ilyenkor nem túlságosan érdekel. A fontos az, hogy olvasunk. Sajnos, sötétedés után is elmegy a villany. Olajmécses mellett folytatjuk, és megtelik füsttel a szoba. Mikor van villany, akkor a szomszéd szobában teljes hangerőn megy a tévé. Néha bejön Guddú, a kisunoka, és buzdít, hogy játsszam vele. Hirtelen felordít: „Ódanézz, milyen nagy egér mászott a könyvespolcra!” – Ezúttal patkány látogatott a szobába. A tetőn majmok vinnyognak. Néhány éve még fent a lapos tetőn tanultunk, de manapság úgy elszaporodtak, és olyan agresszívek lettek a majmok, hogy Góvind-dzsi már nem jár fel a háztetőre.

Fáj a hátam a sok töröküléstől. Délután elmentem másik tanáromhoz, Saranbihári Gószvámihoz is. Féltem a találkozástól, mert elfelejtettem meghívni a könyvbemutatómra, és a köszönetnyilvánításban is csak másodikként említem a nevét, pedig ő magasabb tisztségeket töltött be, mint Sarmá-dzsi. Aztán olyan kedves volt, hogy minden kényelmetlenség-érzésemet eloszlatta.

Akárcsak Sántinikétanban, az áramszünet itt is bensőséges hangulatot teremt. Sarmá-dzsi meditál. A környékbeli esti zajok között hallatszik a tücsökciripelés.

Augusztus 15.

Csak este jutott eszembe, hogy ünnep van. Nagyboldogasszony, és egyben az indiai függetlenség napja is.

Bár az előbbiekhöz képest más ez az út, mégis eltölt a folytonosság érzése. Tanáraim most is szeretettel tanítanak, és igazából csak én látom, hogy annak ellenére, hogy oxfordi állást kaptam, még mindig nagyon sok a tanulnivalóm. Bár több a pénzem, ha tehetem, továbbra is másodosztályon utazom, és olcsó szállodában szállok meg. Rosszul érezném magam ebben a szegény országban, ha a legszükségesebbnél többet költenék.

Bharatpur, augusztus 21.

A bharatpuri Keletkutató Intézet könyvtárosát, Dévkumár Kulsrésthát nem a rég elfelejtett arcáról, hanem kedvességéről ismerem fel.

Azt mondják, hogy korábbi főnöke bepanaszolta, hogy négy évvel ezelőtti ottjártamkor nem segített nekem. Ez persze valamiféle munkahe-lyi torzsalkodás lehetett, hiszen akkor is ő bizonyult Indiában az egyik

legsegítőkésebb könyvtárosnak, annak ellenére, hogy akkor nem jött be a munkahelyére az a kollégája, akinél a kulcs volt, és így egyetlen kéziratos könyvhöz sem férhettem hozzá. Néhány hét múlva azonban egy kis csomagot kaptam Sántinikétanban, amelyben a levéltáros egy eddig ismeretlen, rendkívül fontos Ánanadghan-kézirat fénymásolatát küldte el, amelyet egy barátjánál fedezett fel.

Kulsréstha-dzsi most azonnal előkeresi a vizsgálni kívánt kéziratokat, beteszi a táskájába, motorjára ültet, és elvisz egy fénymásolóüzlethez, ahol a sokszáz éves könyveket úgy fénymásolják, hogy darabok maradnak utánuk a gépen. Európában az ilyen régiségeket csak védőkesztyűben foghatjuk meg a könyvtárak különleges termeiben. Én a hagyomány szerint 1623-ban elhunyt nagy költő, Tulszidász *Rámájana*-ihlette, rendkívül elegáns négysorosainak *Kavitávali* című gyűjteményét, és a mintegy kétszáz évvel később élt bundélkhandi Thákur szintén négysoros verseit kutatom. Az India különböző vidékein található kéziratokat összehasonlítva felfedeztem, hogy a *Kavitávali* valószínűleg több évtized folyamán született kis négysorosok gyűjteménye, mely két formában is elterjedt. A rövidebbet valószínűleg maga az öreg költő állította össze az 1610-es években. A hosszabb a szerző halála után keletkezett, melyhez valamelyik nagy tekintéllyel bíró tanítvány hoztatta a költő később született, mintegy hetven további négysoros versét. A bharatpuri gyűjteményben van három teljes *Kavitávali*.

A levéltáros azt is elmondja, hogy egy helyi indiai tudós is dolgozik Thákur verseinek újabb kiadásán. Zavar, hogy más is ugyanezen a terepen kutat. Nem szeretnék rivalizálást, és ezért felhívom telefonon. Elmondja, hogy már feladta ezt a tervét, mert India-szerzte sok-sok kéziratban szóródott szét az életmű. Egybegyűjtött műveinek kézirata nem létezik. Míg Tulszidász négysorosait összegyűjtötte a költő és valamelyik tanítványa, az udvaroncpolitikus Thákur nem törődött ilyesmivel.

Vrindávan, augusztus 24.

Beszédet mondtam a Haridászi Széva Szanszthán ünnepségén arról, hogy szvámí Haridász számára – miként a keresztény Szent Ferencnek – a természet dicsérete volt az Istenhez közelítés módja. A XVI. században élt szvámí Haridász, a nagy Krisna-imádó nemzedék tagja, a klasszikus *dhrupad* zenei stílus úttörője volt. Lemondott a világról, és Vrindávan városának Nidhivan nevű ligetében telepedett le. Legfőbb istenségként nem egyedül Krisnát tisztelte, hanem a szerelmespárt formáló Krisnát és Rádhát. Mint az istenimádó bhakti szentek többsége, ő is maga szerzette dalokkal imádtá az istenségpárt, és *Kéli-mál*, „A szerelmi játékok füzére” című dalgyűjteménye

ma az őt követő vallási iskola szent könyve. Idővel az iskola két ágra szakadt. A gószvámí ágat Haridász testvérének leszármazottai, a gószvámik vezetik. Az övék Vrindávan leghíresebb temploma, a Bánké Bihári templom. Saranbihári tanárom is ezek közé a gószvámik közé tartozik. A másik ág a Haridászi szerzetesrend vezetői hatalmát ismeri el. Ehhez az ághoz tartozik Sarmá-dzsi tanárom és a Szanszthán szerzetesei is. A két ág között gyakran volt feszült a viszony. A szerzetesek egyszer még a Bánké Bihári szobrát is megpróbálták ellopni és kisajátítani. Manapság a sektariánus szembenállás gyakran irodalomtörténeti téren is megjelenik. Saranbihári Gószvámí például monográfiájában arról beszélt, hogy a szerzetesi ág és a hozzájuk közel álló, ám régebbi gyökerekre visszamenő Nimbárka-iskola által közösen tisztelt *Maháváni*, „A nagy kinyilatkoztatás” című mű nem örvend az általuk vélt régiség presztízsnének, hanem csak a tizennyolcadik század közepén keletkezhetett.

Saran-dzsi tanárom azt mondja, hogy fáradt és nagyon elfoglalt ezekben a napokban, és ezért nem tud tanítani. Emlékszem, hogy panaszkodott a derekára. Egyedül Sarmá-dzsi foglalkozik velem. Ő délelőttöként a soknapos Haridász-ünnepséget szervezi, de délután mindig szakít rám néhány órát.

GÁNDHÍ SZÜLŐÁLLAMA

Vadódará, augusztus 29.

Harmincévesen elhatároztam, hogy nem érdemes új nyelv tanulásába belefognom. Így is sok nyelvet ismerek, és már azokat sem tudom fenntartani, amelyeket megtanultam, ráadásul az agyam sem olyan képlékeny, mint egyetemista koromban. Aztán 2000 őszén véleményeztem egy bengáli nyelvkönyv-tervezetet a Routledge kiadónak, és díjazásul kaptam tőlük többek között egy beszélt gudzsaráti és egy beszélt perzsa nyelvkönyvet kazettás hanganyaggal. És belevágtam mindkettőbe. Segítségemre volt, hogy a hindiéhez közelálló gudzsaráti írást már ismertem, és a nyelvtan is közel áll a hindihez. A legnagyobb nehézséget a három nyelvtani nem jelentette, de azzal egy idő után nem törődtem. Szinte naponta vettem át egy leckét a nyelvkönyvből. A hanganyagot munkába menet hallgattam a walkmanemen. A könyv viszonylag szerény anyagát néhány hét alatt át is vettem. Mivel még erősebb lábakon szerettem volna tudni új nyelvismeretemet, végigtanultam az elírásoktól nyüzsgő *Teach Yourself Gujarati* is. Amikor pedig már viszonylag jól eligazodtam a nyelvben, megkértem egy kollégiumi barátomat, Szamirá Sékhet, hogy hetente fél vagy egy órát

társalogjon velem a kollégiumi vacsora után. Így aztán kaptam vagy tíz társalgási órát is. Ezzel a tudással, és néhány ismerős ismerősének a címével felszerelve vágtam neki a gudzsaráti útnak.

Furcsa belegondolni, hogy hindiül és szanszkritul már sok magyar megtanult. Bengáliul előttem csak Csoma Sándor és a Bengálban letelepedett Eta Ghós tudott. Arról viszont nincs tudomásom, hogy magyar ember előttem ismerte volna ezt a ma már több mint negyvenmillió nyelvű, Gándhí anyanyelvét.

Első gudzsaráti napom azonban kiábrándító volt. Mintegy húsz emberrel kerültem kapcsolatba. Mindegyiküket gudzsarátiul szólítottam meg, de csak hárman válaszoltak a helyi nyelven, a többiek vagy angolul, vagy hindiül. Így aztán különösen nagy öröm volt, mikor valaki mégis gudzsarátiul felelt a kérdésekre, és láttam, hogy működik, amit megtanultam.

Egyik első utam Szamirá édesapjához, Gulámmuhammad Sékh festőhöz vitt, aki a helyi egyetem Képzőművészeti Karának professzora. Az itteni képzőművészet-oktatás az egyik legjobb Indiában, és Gulám-bháí India egyik vezető festője. Nyugdíjba vonulásáig az egyetemen tanított. Teljesen otthonos a nyugati műveltségben, bár festményei inkább a közös indiai és muzulmán örökség vállalásából erednek. Van egy nagyszerű sorozata a költő Kabírról, aki egyformán ostromozta mind a hindu, mind a muszlim képmutatást. Kabír a XV–XVI. század környékén élt, és valószínűleg muszlim takács volt Benáreszben. Kabír hindu képvilágot használó versei különösen megihlették Gulám-bháít, és számos festménye kapcsolódik a költőhöz és témáihoz. Kabír verseinek fordításával én többször is megpróbálkoztam:

*Hattyú szomjazik a tóparton. Nem érti, vizet hogyan kapjon.
Korsóval jött a vízfordólány. Kötél nélkül csak bámul a káván.
A varjú egyre vágyik, hogy a kútból inna. Le- s felröptét a szárnya nem bírja.
Kabír mondja, végiggondoltam. A velemszületett Istenhez jutottam.*

*Mit törödsz annyit földi mívoltoddal? Végül elégsz majd, s egy leszel a porral.
Ezerféleképp tömöd a testedet. Aztán tűzben ég el vagy épp sakált etet.
Díszes turbánt raksz most büszke főre. Egyszer majd abban vájkál a varjú csőre.
Mi az öt elemhez kapcsol, törd össze. S nem lesz tőled az isteni lét messze.*

*Ember, azt hiszed, hogy örök a tested? Pedig csak árnyék, mit a déli nap festett.
Ezt megtetted, azt még meg kell tenned? Te bolond, csak a halál bizonyos benned.
A világra mint vízceppre tekint; egyik percben van, a másikban nincs.
Öt a madár, de teste csak egy van. Kabír méh a Fekete-lótuszban.*

*Ha az ember meghal, már semmire se való. Ha állat pusztul el, tíz munkára jó.
Sorsom útjait honnan tudhatnám? Honnan tudhatnám, ó testvérem? (refrén)
A csont mint a tűzifa lángokat etet, a haj lánggra gyúl, mint egy szénaköteg.
Kabír mondja, az ember csak akkor ébred, ha a Halál botját érinti a fejéhez.*

*A szövést-fonást Kabír abbahagyta; testére Isten nevét írta.
Amíg az ember fűzi a fonalat, szeretete szála megszakad.
Mellette sír az anyja: „E gyermek, Istenem, most miből él meg?”
Kabír mondja, „Ó anyám, ide hallgass: táplálónk maga a Hatalmas.”*

Gulám-bháí maga is nemzetközi hírví író, akire már a hetvenes években hivatkozott egy magyar tanulmány, és az ő példáján keresztül bizonyította, hogy nem minden muszlim szerző ír urduul. Ő ugyanis anyanyelvén, gudzsarátiul publikál. Engem is bátorít, hogy ne váltsak hindire vagy angolra még akkor sem, ha beszélgetőtársam azon a nyelven válaszol.

Augusztus 29.

Egész este gudzsarátiul beszélgettem Mani-bháí Misztrí családjával. Akadozva ugyan, de már tudok beszélgetni ezen az új nyelven. Különösen nagy segítséget kapok Mani-bháí beszédes lányától, a szanszkrittanár Anítától, aki megértéssel fogadja, hogy még csak most tanulom a nyelvet, és ezért ilyenkor akadozva beszél az ember. Lassan, de sokat magyaráz a legtermészetesebb dolgokról, és hajlandó végighallgatni az én döcögős beszédemet is. Testvére, a hinditanár Daksá visszahúzódóbb, de ő is ugyanolyan kedves. Mani-bháí meghív magukhoz lakni, és át is költözöm a szállodából.

Gudzsarátban minden idősebb vagy ismeretlen férfit tiszteletteljesen *bháínak*, testvérnek hívunk, a nőket pedig *bénnek*, azaz nővérnek. Ezek nagyjából a hindi *-dzsí* szócska megfelelői. A *bháí* és a *bén* aztán a név részévé vált mind a muszlimok, mind a hinduk esetében. Daksá szóhasználatából látom, hogy az ismeretleneket is így nevezik meg. Azt, hogy „ott áll egy ember”, úgy mondják, hogy „ott áll egy testvér”.

10. kép. Ghulámmuhammad Sékh festménye: Kabír mondja

Augusztus 31.

A Misztrí család kedvessége megoldotta a gudzsaráti nyelvtanulásom kérését. A két lány és az apa állandóan gudzsarátiul beszélget velem. Édesanyjuk viszont egy észak-gudzsaráti nyelvjárást használ, és szinte semmit

nem értek abból, amit ő mond. Fiútestvérük, az egykori birkózó, de ma konditermet üzemeltető Dzsajés is ugyanitt lakik a családjával. Ő az egyetlen, aki nem hajlandó gudzsarátikul szólni hozzám, de ez már nem zavar. Feleségével meg szinte szót sem váltok. Őt állandóan csak a konyhában látom. Először azt hittem róla, hogy bejárónő.

A ház nappalijában, mint a legtöbb hagyományos gudzsarátikulakásban, hinta van. Különösen népszerű a család nőtagjai körében, és a kisunokától kezdve a nagyanyáig szinte mindenki használja. Olyan lehet, mint nyugaton egy hintaszék. Csodálkoznak, mikor elmesélem, hogy Uttar Pradésben és Rádzsasztánban nincsen hinta a házban.

Mikor elmondom, hogy szeretném meglátogatni a 46 kilométerre levő Csámpánért, Dzsajés azonnal felajánlja, hogy elvisz motorral.

Szeptember 1.

Dzsajéssel megnéztem Csámpánér és Pávágarh romjait. Motorbiciklin mentünk. Most először utaztam Indiában rendes autópályán. Pávágarh egy a környező síkságból több száz méter magasra kiemelkedő hegy. Tetején hatalmas hindu erődítmény állt a középkorban, mely 1484-ben húsz hónapos ostrom után esett áldozatul a gudzsarátikul szultán Mahmúd Bégará, azaz „Két várat legyőző” Mahmúd, támadásának. Először a hegyre másztunk fel, ahol a hindu erődítményből a templomokat kivéve alig maradt meg valami. Az erőd köveit ugyanis széthordták, a templomokét nem. A tetőn a harcos Mahákáli istennő mintegy ezeréves temploma manapság óriási tömegek által látogatott zarándokhely. Emellett van még jópár többé-kevésbé elhagyatott templom is. Az egyetlen még álló, nem vallásos épület a hárem, helyi szóval *zanáná*, azaz női lakosztály, mely a hegytetőn elterülő erőd egy félreeső részén áll, ahova a hozzánk hasonló kóbor turistákon kívül csak a

11. kép. Hinta a nappaliban – a gudzsarátikul otthonok elválaszthatatlan része

kecskét legeltető pásztor látogat el. Pedig gyönyörű az odavezető út. Magában az épületben manapság két ember lakik, akik naponta felseprik azt. Elmondják, hogy a Mahábhárita eposz hőseinek, a pándaváknak az idejétől fogva ez itt az istennő temploma volt. Egyikük énekelt nekünk, visszhangzott tőle az egész épület. Dzsajés egy kúszónövényért még a tetőre is felmászott. Lefelé megnéztük a Khappar Dzshávéri erődöt, ahonnan Dzsajés szerint a halálraítélteket taszították a szakadékba. Kissé továbbmenve Dzsajés észrevett egy ujnyi vastag fekete kígyót az egyik fán. Ha a sok ember által látogatott utat elhagyja valaki, különösen oda kell figyelni a biztonságra.

A hegy lábánál fekszik Csámpánér városa, melyet a hódító Mahmúd Bégará Muhammadábád néven a Gudzsarati Szultánátus fővárosává tett. A főváros azonban nem sokkal később Ahmadábádba költözött át. Az egykori dicsőséget itt különleges, hindu és muszlim építészeti elemeket ötvöző gudzsarati stílusban épült mecsetek és a várkapuk őrzik, a Nagymecset, a Dzsámá Maszdzsid a legnagyobb. Az elhagyott főváros mecseteit ma már nem használják kultikus célokra, hanem mindegyikük a Régészeti Felügyelet alá tartozik.

Szeptember 2.

A vadódarái múzeumba és a Szájá-dzsi parkba a két Misztrí-lány kíséri el. Annyira szép volt az alkonyati parkban beszélgetni, hogy nem akartunk eljönni. Daksá és Anítá azt mondták, hogy ők is hosszú idő után most először jutottak el ide. Szájádzsíról, Baróda állam felvilágosult maharadzsjáról kapta a nevét. Szájádzsí palotája a város egyik nevezetessége.

Ahmadábád, szeptember 6.

Vasárnap a család elvitt az ő vallási szertatásukra, a népszerű Rádhászvámi szekta istentiszteletére, a szatszangra. A Rádhászvámi iskola a tanításában szobortiszteletet elvető, egyistenhívő szikhizmus egy modernizált, és nem-szikhiek felé nyitott változata. Szertartás nem is igazán volt, hanem csak egy hosszú szentbeszéd, melyet egy óriási alkalmi sátor alatt hallgatott végig a gyülekezet. A beszélő a tanítómester iránti odaadásról prédikált, és arról, hogy nem lehet egyszerre szeretni a külső és belső világot. Nem gudzsaratiul beszélt, hanem urdúval átszótt, ízes hindit használt. A hatalmas gyülekezet rendkívül fegyelmezett volt. A végén az önkéntesek pillanatok alatt lebontották a sátrat.

12. kép. A vadódarái maharadsza-palota

Ma a Gándhínagari Aksardhamban és a Kóbá falubeli dzsaina ásramban kerestem kéziratokat. Kóbá katalógusa teljes egészében digitalizálva van, és a könyvtárosok elmondták, hogy programját egy olyan dzsaina szerzetes dolgozta ki, aki gépet nem érinthet.

Estefelé megnéztem Gándhí ásrámját a Szábarmatí folyó partján. Itt látogatta meg Baktay is Gándhít. Nagyon egyszerű, ízléses épületekből áll. Semmiféle turistáknak kedvezést vagy magamutogatást nem találni bennük. A látogatható ásrám mellett érinthetetlen gyerekeknek fenntartott iskola van. Egy diák kézzel tartott vissza attól, hogy bemenjek. A gyerekek benne nagyon fegyelmetleneknek látszottak. Szemben egy másik iskola van, ezúttal utcagyerekeknek. Egy Hémá nevű önkéntes lány vezetett körbe, és magyarázott el mindent gudzsarátiul.

Mikor ellenőriztem az emailemet, láttam, hogy 11-én fogad majd Murlí Manohar Dzsósi művelődési miniszter.

Szeptember 8.

Meglátogattam Ambásankar Nágart, a legismertebb Gudzsarátban élő hindiprofesszort. Ő arra ösztönzött, hogy foglalkozzak a Gudzsarátban alkotó hindi szerzőkkel. A hindi ugyanis már jóval a gyarmati idők előtt elterjedt Észak-Indiában, és sok helyütt, így például Gudzsarátban, Mahárástrában, Bengálban és Pandzsábban is született jelentős óhindi nyelvű irodalom, és lelkesen másolták a hindi alkotásokat, noha azokon a

vidékeken gudzsarátiul, maráthiul, bengáliul és pandzsábiul beszélnek. Annak, hogy a XX. századi függetlenségi küzdelmek idején a hindi államnyelvi státuszra tartott igényt, mély történelmi gyökerei vannak.

Nágar professzor elmesélt egy történetet egy mitikus bölcsről, aki életében először látott egy nőt, és annyira elfeledkezett a világról, hogy egy napnak vélt ezer évet, és aztán napnyugtakor verset írt erről az eszmélésről.

A Gudzsarát Vidjászabhá, a Gudzsaráti Tudományos Társaság Bhólábhái Dzsésinghbháí (angolosan röviden B. J.) Könyvtárában páratlanul segítőkészen fogadnak, és kérésre minden további nélkül azonnal lefénymásolnak ötszázegynéhány oldalnyi óhindi kéziratot. Errefelé, a hindi nyelvterületen kívül elsősorban az óhindi klasszikusait őrizték meg kéziratos könyvekben. Külön csemege egy gudzsaráti kommentárral ellátott Késavdász-kézirat.

Ha van időm, a kéziratkeresés után mindig megnézem a hely nevezetességeit. Ahmadábád sikátorokkal teleszótt óvárosát is meglátogatom. A mecsetek ugyanabban az eklektikus gudzsaráti stílusban épültek, mint a csámpánéri nagymecset.

13. kép. Ahmadábád óvárosa

Vadódará, szeptember 10.

Tegnap a Misztrí-lányokkal Dabhói hindu erődjét néztem meg. Pávágarhhal ellentétben itt nem elsősorban a régi templomok, hanem a négy XIII. századi, istenségszobrokkal telefaragott városkapu az érdekes. A szobrok jórészt az anyaistennő pusztító formáit jelenítik meg. A lakók már ettől is védelmet éreztek. Nyugaton a Vadódará Kapu, északon a Móri Kapu, keleten a Hírá Kapu, délen pedig a Nándódi Kapu áll. A Hírá Kapu a Hírá „Gyémánt” nevű kőművesről kapta a nevét. Azt mesélik, hogy a kőművest a kapuba falazták, mert a királytól lopott köveket a szeretőjének építendő víztárolóhoz. A Nándódi Kaputól délre van a dzsaina tanítómester Jasóvidzsaj halotti emlékműve, *szamádbhja*. Nekem ez a síremlék az általam angolra fordított dzsaina

14. kép. Nándódi Kapu

15. kép. Nándódi Kapu

költő, Ánandghan datálásához fontos. Mivel Jasóvidzsaj tisztelettel ír róla, ezért idősebb kortársának tartják. A megközelítő datáláshoz tehát Jasóvidzsaj dátumait kellene tudni. Egy könyvben azt olvastam, hogy a Dabhóiban levő emlékmű mellett faragott stilizált lábnyom a vikrama éra 1745. évére, azaz 1688-ra datálódik. Hosszas keresés után sem találtuk azonban az évszámot. A városban a dzsainák mégis azt mondják, hogy rajta van. Próbálok még többet megtudni a síremlékről, és ennek során egy dzsaina gyülekezeti terembe keveredünk, ahol hindu stílusú vallásos énekeket énekelt egy láthatólag átszellemült kongregáció. Azt a tanácsot kapjuk, hogy Jasóvidzsaj megismeréséhez egy további dzsaina mestert tanulmányozzunk.

Ahogy a városban kódorgunk, az egyik ház előtt egy elefántot látunk. Egy plakát hirdeti, hogy egy tízéves kislány magyarázza itt a *Bhágavata*-szentírást. A mintegy ezeréves, szanszkrit *Bhágavata-purána* a Krisna-imádkók szent szövege. A modern hinduizmus egyik leggyakoribb vallási cselekedete a rituális keretbe foglalt, napokon át húzódó *Bhágavata*-magyarázat, a *Bhágavata-kathá*. Gyakran egy-két vershez több órás vallási kommentár fűződik.

Egy Delhiben élő költő barátom, Prajág-dzsi most épp Vadódarában van. Bemutat itteni barátjának, a történészprofesszor Girís Csandrának, aki aztán meghív vacsorára. Elmeséli, hogy az utóbbi két évszázadban a magasrangú indiaiak megkeresztelkedése mögött önérdék állt. A bengáli költő Michael Madhuszúdan Datta például Angliába akart utazni, de aztán csak Madrászig jutott. Gudzsarátban szesztilalom van, és titkos cimborasággal iszogatja a Whiskey-t Prajág-dzsiével. Időnként megtárgyalunk egy-egy irodalmi témát, időnként megakadunk. Néha érdekes dolgokra terelődik a szó, de engem nem igazán köt le a társalgás.

MINISZTERI KÖZJÁTÉK SZEPTEMBER 11-ÉN

Delhi, szeptember 11.

Miután átmentem a biztonsági ellenőrzéseken, beengedtek a konzervatív Dzsósí miniszter irodájába. Először a szemközti íróasztalt láttam meg, de senki nem volt mögötte. A miniszter kissé balra, a foteloknál várt, és ott beszélgettünk. Barátom barátja, az államelnök testőre, Pankadzs százados hozta össze a találkozót, hogy kérjem az Oxfordban csak most induló hindioktatás támogatását. Pankadzs is elkísér a találkozóra, így aztán nem izgulok. A miniszter vállán sáfrányszín vállkendő. Ez a hindu szerzetesek és fundamentalisták színe. Adok neki egy tiszteletpéldányt hindi nyelvű

Ánandghan-könyvemből. Ezzel is jelzem, hogy a legtöbb nyugati tudóssal ellentétben én hindiül is publikálok. Megemlíti, hogy Ánandghan szeretője muszlim volt. Azt válaszolom, hogy ez legenda. Aztán a hindire térve azt mondja, hogy majd a londoni külképviseleten keresztül tájékozódik az oxfordi hindioktatásról, és megkér, hogy én is vegyem fel velük a kapcsolatot.

Kijövetelünk után Pankaddzsral kielemeztük a látogatást. Lehet, hogy nem teszik a miniszternek Ánandghan-könyvem a lehetséges muszlim kapcsolat miatt, de legalább nem rejtettem el semmit, amit kis utánjárás után úgymint megtalálna, és talán értékeli a nyíltságomat.

A találkozó után Ágival és családjával megnézem az indiaiak kedvenc sportját, a krikettet központi témájává tevő hindi játékfilmet, a *Lagánt*. A filmnek óriási sikere van az indiaiak körében, nemcsak azért, mert a nemzeti sportról szól, hanem azért is, mert azt mutatja be, hogy az egyszerű indiaiak hogyan győzik le saját sportjukban az angol gyarmati tisztviselőket. Egy a főhősbe szerelmes fehér nő tanítja meg az indiaiakat a játékra, ám a főhős végül egy falusi lányt választ magának, és így mind a fehér nő, mind pedig annak gonosz tisztviselő bátyja pórul jár.

Este ellenőrzöm az emailemet. Miközben belépek, a képernyő alján futó szalagcímek között látom, hogy Bush kijelentette, hogy meg fogják találni a terroristákat. Ezek szerint megint volt valami terrortámadás.

A VILÁG VÉGÉN, AZ ORSZÁG SZÍVÉBEN

Datijá, szeptember 14.

Az Isten háta mögötti Datijá történelmi város India hatalmas központi államában, Madhja Pradésben. Tegnap a helyi maharadzsa apjával és öccsével találkoztam. Hullott a vakolat a fegyverekkel és vadásztrófeákkal díszített fogadószobájukban. Nem tudtam, hogy ki kicsoda, és összekevertem a neveket. Nem volt belőle baj, és egészében véve jót társalogtunk.

Egy domb tetején álló, soha nem lakott palotájuk az egyik leglátványosabb indiai palota, mely a maga elhagyatottságában is csodálatos. Teljesen geometrikus elrendezésű. Nem sokkal megépülése után vették csak észre, hogy gyenge a vízellátása.

A múzeum viszont lehangoló, és mindenkinek panaszkodom róla.

Datijá városa az egyetlen olyan élő város, melyet még mindig fal kerít körül, és a falon kívül nincs jelentős épület. Én a Háthí-kháná, azaz „Elefántistálló” utcában lakom Krisna Bihári Lál Pándéj hindiprofesszornál. Kedves, segítőkész ember és jó tudós. Nagyon sok hasznos információt kapok tőle a

környékbeli kéziratgyűjteményekre vonatkozólag. Harmincas éveiben járó lánya szolgál fel. Sem a fiát, sem ezt a lányát nem sikerült kiházásítania, mert nem volt elég pénze, hogy megfelelő házastársat találjon nekik.

Datijában sem kerülhetem el, hogy előadást tartsak a helyi egyetemen. Az előadás kezdetén általában szertartásosan virágfüzért akasztanak a szónok nyakába. Úgy tűnik, hogy a beszerzett füzér nem a legjobb minőségű volt, mert még a ceremónia előtt szétesett. Az elnöklő tudós ezt időben észrevette, és bár újat hozatni már nem volt lehetőség, a füzért tartó diákokat felszólította, hogy *puspavarsával*, virágeseivel tiszteljék meg a szónokot. Így aztán a szétesett virágfüzért a fejemre öntötték.

Szeptember 14.

Tegnap pórul jártam a maharadzsa egykori kéziratgyűjteményében. Mivel a családnak már nem volt pénze a gyűjtemény megfelelő fenntartására, ezért azt a helyi főiskolának adományozta. Innét a kéziratok idővel egy az erőd melletti múzeumba kerültek, ahol azóta is hét lakat alatt őrzik azokat. Itt található a számomra egyik legfontosabb Ánandghan-kézirat is. A múzeumigazgató Száhá aztan nem jött be a falujából dolgozni, pedig nála van a kulcs. Megpróbáljuk felhívni.

Pándéj-dzsi valahogy elintézi, hogy kinyissák a gyűjteményt, és ki is hozzák a kért kéziratot. Jegyzetelek belőle, de mikor látom, hogy valóban olyan fontos, mint amilyennek gondoltam, és hogy a teljes jegyzetelésre nem lesz elég időm, megkérdezem, hogy le lehetne-e fénymásolni. A teremőr azt mondja, hogy ehhez a körzeti elöljáró engedélye szükséges. Gyorsan meg akarom kérni az engedélyt, de kiderül, hogy az elöljáró nem igazán tudja, hogy mi az a kéziratok könyv, és azt mondja, hogy az állam fővárosából, Bhópálból kell ehhez engedélyt kérnie. Ezután már a kéziratához sem engednek vissza.

Cshatarpur, szeptember 19.

Az utóbbi két napban rendkívül sokat buszoztam: Datijá-Szénvrá-Datijá-Dzshánszi-Harpálpur-Cshatarpur. Ha nagyon régi kéziratok könyveket nem is, de találtam jópár datálatlan antológiát eddig ismeretlen Thákur-versekkel.

Az elöljáró miatt, aki munkámat a kéziratgyűjteményben lehetetlenné tette, még másnap is dühöngtem, és a buszon valami apróságért összevesztem a kalauzzal az utasok nagy derűtségére. De a haragom Szénvrában gyorsan elpárolgott, mikor a helyi kéziratgyűjtemény létrehozóiban, dr. Káminiban, és a félkezű dr. Kháréban sorstársakra találtam. Rendkívül nagy örömmel fogadtak az új gyűjteményükben, és elmondták, hogy a gyűjtemény létrehozásakor nekik is sok megaláztatást kellett elviselniük.

Tegnap Cshatarpurban is sikerült néhány kéziratot megnézni az okos kislányával egyedül élő özvegy Raghuvír Szinghnél. Nem igazán tudja, hogy milyen kéziratok vannak, és ezért ott töltök néhány órát, és katalogizálom a kis gyűjteményt.

Ugyanúgy, mint Datijában, itt is hamar megtalálom a legjobb helyi tudóst, Gangá Praszád Barszainjá professzort. Ő először szétszórtnak és túllontúl bőbeszédűnek tűnt, de aztán sikerült sok, számomra is fontos információt szerezni tőle, és kiderült, hogy még Thákurról is írt egy cikket.

Csak utólag tudom meg, hogy Datijá környéke India rablóbandák által leginkább fertőzött vidékei közé tartozik.

SZÁMVETÉS

Delhi, szeptember 25.

Ma rohantam. Több hivatalban is voltam egy kicsit, de sem a Kultúrkapcsolatok Hivatalában, sem az Irodalmi Akadémián nem jártam sikerrel. Sok pénzem van a helyiekhez képest, és nem számít, ha időnként többet követelnek valamiért. Gudzsarátban eredménnyel jártam, de Dezső Csaba kollégám kéziratát és könyveit nem tudtam beszerezni. A dzsaina-kutató Richard Fynes által kért dolgokból semmit sem sikerült megcsinálnom. Vrindávanban csak keveset olvastam Góvind Sarmával. Saran-dzsi pedig alig volt ott. A kutatóintézetre megharagudtam, mert végül többet kérnek egy-egy kéziratoldal lemásolásáért, mint azt eredetileg mondták. Datijából rossz emlékeim vannak a körzeti előjáróról. Mindennek ellenére sikeres volt az utam, és örülök Indiának. Betegen jöttem, de meggyógyultam, két új államot is megismertem, megtanultam gudzsarátit, ráadásul találtam jópár kéziratot.

Gudzsarátitudásom aztán az első magyar versfordításhoz vezetett ebből a nyelvből. Umásankar Dzsósi *Valamit mondani akart egy madár* című költeményét fordítottam le.

*Valamit mondani akart egy madár,
De félt az emberhez menni;
elszállt messze – a dombtetőn egy magas fa ágára,
és anélkül, hogy körülnézett volna,
éhes, fáradt és magányos hagymáz súlya alatt
valamit gügyögött, és az ott folyó patak
meghallotta: „Majd én átadom neki, ha útközben*

*találkozom vele!" és miután bukdácsolva, és mezőkön kanyarogva
kimerülten omlott a tengerbe, valamit
csobogott. „Semmi gond! Elviszem
a világ négy sarkába,” szólt a tenger, és elindult,
és éjjel-nappal szikláknak ütődő fejjel
az üzenet szavait is elfelejtette.
Valamit mondani akart egy madár...*

És mi az, amit eddig nem írtam le? A keralai művészeket, a szikheket, a muszlimokat, a nepáli taxisofőröket, az este tízkor kiáltozva kocsit toló gyereket, a búcsút Vidzsaj barátomtól, és azt, hogy szemben ülök a földön Góvind Sarmával, és Thákurt olvastunk, hogy kóborlok a sosem lakott datijái palotában, és hogy a gazzal benőtt törvénytörvényudvarán, a dombtetőn fekete zakós, fekete ügyvédek között nézem a katalógust, hogy megszökött egy koldusgyerek az Ásálajamból, hogy géppisztolyos őr állt a miniszter ajtaja előtt, hogy a tévé Datijában újra meg újra a new yorki terrortámadást, majd a háborús készülődést mutatta, és hogy emaileztem a közelgő háború ellen.

Mítoszok és maharadzsák

IRÁNON ÉS DUBAIN ÁT

Ázsia már nincs messze. 2002 augusztusának első napjaiban taxisommal Budapesten a repülőtér felé azt találgattuk, hogy vajon mi lesz a hatalmas posztereken hirdetett Asia Center bevásárlóközpontból. Ferihegyen aztán mégis megzavarodott a rendszer az útvonalamtól: Budapest–Milánó–Teherán–Dubai–Delhi. Teheránig az Alitalia, utána pedig az Emirates légitársasággal. Két asszisztens mintegy húsz percig bogarászta a számítógépet, mire sikerült egyenesen Delhiig feladni a csomagomat.

Milánóig a megszokott európai módon unalmas volt a repülés. Nagyjából három órával a teheráni gép előtt érkeztem meg. A mi terminálunkról éppen ez a járat lesz az utolsó este 11-kor. Iráni arcokat kerestem, de egyben sem voltam biztos. Sokan megkülönböztethetetlenek a délolaszoktól. Félre is húzódtam egy távoli sarokba. Egy óra múlva figyeltem csak fel az első perzsa szavakra. Mikor visszamentem a B1-es kapuhoz, a környék már tele volt perzsával. Egy-két nőn még fejkendő, hedzsáb is volt. Mégis olyan sok volt a fedetlen fejű nő, hogy gyanakodni kezdtem, ennyien mégsem lehetnek szicíliaiak egy teheráni járaton. Vannak teljesen magyaros külsők is. Egyikük csontos, bajszos arcával egy barátomra emlékeztet. Még a fehérebb bőrű gyerekek is perzsául játszadoznak. Most már látom, hogy az irániak gesztusai teljesen mások. Ráadásul mindenki halkán beszélget egymással. Mellém is letelepedik egy család. A férfi farmerban, az asszony feje fedetlen, a két gyereknél két egyforma videójáték. Rám se hederítenek. Elkapok egy-két szót a beszélgetésükből. A kisebbikkel összemosisolygok, és megkérdem, hogy hogy hívják. Ő néz egy nagyot, és elmegy. Csak nem sikerült az első kapcsolatteremtés! Az akcentusom ijesztette meg, vagy csak szégyellte magát egy idegen előtt? Beülünk a gépbe. Szinte csak irániak vannak. Én egy a fellengzős Humájún nevet viselő afgán-tádzsik mellé kerülök. Gyermekkorában menekült Hératból az iráni Mashad

zarándokvárosba. Már bejárta a fél világot, és hét éve Németországban él. Mikor úgy látja, hogy valamit nem értenék meg perzsául, német és angol szavakat kever a beszédébe. Humájún először egy szállodában dolgozott Németországban, most fogorvos-asszisztens, és szeretné elvégezni a fogorvosit. Elég hamar szóba hozza a lányokat. Volt három évig egy Csilla nevű félig magyar barátnője, akit Németországba érkezésekor sokat támogatott. Szerette volna elvenni, de lengyel anyja nem engedte hozzá egy muszlimhoz. Csilla fényképe még mindig ott van Humájún müncheni szobájában.

A gép leszáll Teheránban. A repülőablakon át látni a kopár Alborz hegyiséget. A nők nevetgélve terítik fejükre a kötelező kendőt. Még az európai nőkből is perzsa lesz, mert a külföldiekre is vonatkozik ez a szabály. Az, hogy az utolsó pillanatig vártak a hedzsáb felvételével, jelzi, hogy egyáltalán nincs kedvükre ez az előírás. Humájún bemutat két hedzsábos hölgynek, és megdicséri a perzsatudásomat. Egyikük megkérdezi, „tanhóhasztid?“. Nem értem. Humájún lefordítja: „tenhá hesztid?“, azaz egyedül vagyok-e.

A kiszálló utasok között látok egy reverendás katolikus papot. Beszédbe elegyedek vele, hogy megtudjam, hogy hol van katolikus templom. Elmeséli, hogy Teheránban vannak örmény és szír rítusú keresztények. Végül megad egy telefonszámot, és mondja, hogy aznap este hatkor miséznek. Én addigra már Dubaiban leszek.

Kijövök a repülőtérré. Mindenki beáll az útleveles sorba. Én azonban most nem megyek ki a városba. Egyszeri belépésre jogosít a vízumom, és a visszaútra tervezek egy kéthetes iráni tartózkodást. A tranzitváróteremhez akarok eljutni, de egy rendőr mégis az útlevelvizsgálóhoz küld. Szólok egy másik rendőrnek, aki aztán elkéri az útlevelemet és a jegyemet. Magyarázom, hogy nem akarom most felhasználni az iráni vízumomat. Felküld a tranzitváróterembe, hogy ott majd visszakapom a papírjaim. Ott is megkérdezem a rendőröket. Most már a jobb megértés kedvéért angolul. Egy kis távbeszélő után közlik velem, hogy indulás előtt egy órával kapok vissza mindent.

Lassan megtanulom megkülönböztetni a sárga inges rendőröket a kék inges, vállapos reptéri alkalmazottaktól. Egy repülőtéren sem láttam ennyi rendőrt. Néhányuk övén bilincs. Irán olyan híres a sok rendőrrel, hogy még az útikönyv is ellát tanácsokkal letartóztatás esetére. A letartóztatás oka lehet valami gyanú vagy egyszerűen csak az, hogy a rendőr meg akarja mutatni, hogy milyen fontos ember. Azt tanácsolja, hogy legyünk mindig udvariasak, és mutassuk ki a rendőrnek, hogy tudatában vagyunk az ő jelentőségének. A sok rendőrből egyébként még előnye is van az országnak. Rendkívül kicsi ugyanis az utcai bűnözés.

A gép fél óra múlva indul, már elhívták az utasokat is a repülőhöz, de az útlevelemet még mindig nem adták vissza. Egy rendőr végig a kezében tartotta. Láttam, hogy kiállították a beszállókártyát is. Mikor rákérdeztem, azt mondták, hogy üldögéljek türelmesen. Az útikönyvemben olvastam, hogy az irániak imádják maguknál tartani a külföldiek útlevelét a szállodákban, ezért aztán nem is izgulok. Ha ez a kedvtelésük, válják egészségükre! Hasham, egy Philadelphiában tanuló, de most Kazahsztánból Pakisztánba hazatérő fiú már nem ilyen nyugodt. Próbálunk utánajárni a dolgoknak. Közben egy légikísérő elejt egy megjegyzést, hogy több utas van a repülőgépre, mint amennyi befér.

Aztán végül mégis visszacapunk mindent a beszállás előtt, és van helyünk is. Valamit kérdezni akarok egy hedzsábos repülőtéri alkalmazottól perzsául, de mondja, hogy nem érti a nyelvet. Ő már az Emírségekhez tartozó arab. Ennél több arab alkalmazottat már nem látok a gépen. Érdekes módon úgy látszik, több külföldi dolgozik az Egyesült Arab Emírségekben, mint arab. Az európai légikisasszonyok fedetlen feje lenge öltözéknek tűnik a kötelező perzsa hedzsáb után. Az Emírségek légitársasága jórészt európai és délkelet-ázsiai légikísérőket alkalmaz. A kapitány bemondja, hogy ezen a járaton a főbb európai nyelvek mellett beszél a finnt és a románt is. Arabot még a repülőgépből kilépve sem látunk. A gépellátó technikai személyzet indiai. Őket pillantom meg először a repülőből kivezető folyósón.

Kelet-Európában észre sem vettük, hogy nemcsak nálunk fordult nagyot a világ! Nyugaton az ázsiaiakat általában olyan munkákra alkalmazzák, amit fehér ember már nem akar elvégezni. Itt az arabokat szolgálják a külföldiek, még a fehérek is. Az Emírségeket gazdag országnak tartják. Légitársaságukat pedig tavaly a világ legjobbjának választották meg. Hasham szerint az első Öböl-háború óta az ország jobban áll, mint Kuvait. Sok idegent alkalmaznak, de senkit nem engednek letelepedni. Nyugdíjas korukra vissza kell térniük saját országukba. Feleségüket magukkal hozhatják a vendégmunkások, de fiúgyerekeik csak 18 éves korukig maradhatnak, lánygyermekük pedig házasságig. Hasham szerint ezért nagyon kellemes dolog ellátogatni egy arab diszkóba, mert mindig több a lány, mint a fiú.

Egy keleti országba érkezőt mindig az öltözetek idegensége ragad meg először. Én is örvendek a sokszínűségnek. Míg Iránban a kötelező hedzsáb fedetlenül hagyja az arcot, az arab nőket általában teljesen lefátyolozzák. Csak a szemük látszik ki. Van, aki szemüveget hord az arcát eltakaró fátyol fölött. Ám kendős, burnuszos arabokat csak a hipermodern, lapított óriáscső formájú reptériépületben pillantok meg. Két fajta van belőlük: az egyiknek

fehér kendője van, a másiknak kockás, mint Arafatnak. Mi Európában egy ilyen kendős sivatagi arabhoz tevéet asszociálunk. A rövid dubai vizit alatt látom, hogy mennyire elmaradott romantikus arabképünk van: inkább mobiltelefon kellene. Egy helyen egyszerre három fehérkendős tűnik fel. Ellenőrzésre kérik az útlevelemet és a beszállókártyámat. Ez egyenruha volt, vagy talán csak az európai öltöny arab megfelelője?

A reptéren nézegetem az arab feliratokat. Az „átszállóutasok” arab megfelelőjéből kibetűzöm, hogy „al-muszáfirát”. Ugyanaz a szótó, mint a szafari. A muszáfir, utas szó pedig a törökön keresztül eljutott a románba, és a perzsán keresztül a hindibe és urdúba is. Az arab szókincs ugyanúgy van jelen a legtöbb muzulmán ország nyelvében, mint a latin és görög eredetű szavak az európaiakéban. Vannak nyelvek, mint például a perzsa és az urdú, ahol lehet úgy írni, hogy a helyi nyelvtani elemektől és kötőszavaktól eltekintve a szöveg szinte csak arab szavakból áll.

Hashammal összebarátkozom, és együtt töltjük az időt Dubaiban. Dél van, és a gépünk csak késő este indul. Megpróbálunk kimenni a városba, de magyar állampolgárnak vízum kell. Hasham felfedezi, hogy harminc dollárért van vízum nélküli körút is, és ő már jelentkezett is rá. Én is jelentkezem, de azt mondják, hogy legalább négy ember kell. Egy ideig várunk, aztán bemondatjuk a hangosbeszélőn, hogy turistakörút indul Dubaiba tranzit-utasoknak. Erre sem jelentkezik senki. Aki járt Dubaiban, azt mondta, hogy nem érdemes megnézni, mert csak egy hirtelen felfejlődött kereskedőváros, aminek csak egy kis múzeuma van, és az is kunyhóra hasonlít. Hasham közben elmondja, hogy mennyire élvezte, hogy Kazahsztánban volt. Különösen, hogy a fiúk szabadon érintkezhetnek a lányokkal, és az obszcenitás határát súroló játékokat játszhattak, bár ő már nem vett részt a haladóbb változatokban. Úgy megszerette a török népeket, hogy jövőre elmegy egy évre Isztambulba törökül tanulni. Mikor a versekre terelődik a szó, elmondja, hogy mennyire szereti az urdú költészetet, és ne lepődjek meg, de mindig van nála egy Mirzá Ghálib-kötet. Ő az urdú irodalom legnagyobb költője, aki mellest teljes egészében tudatában volt saját nagyságának. Együtt olvassuk a verseket. A sok arab szó miatt Hasham is nehezen ért meg egyes sorokat. Búcsúzóul egy párverset ír ki nekem a Ghálib-kötetből:

ab to jāte haiṁ mekade se śarīr; phir mileṁge agar khudā lāyā.

Az italboltot most hagyjuk el testben. Ha Isten elhoz,
majd ismét találkozunk.

GÁNDHÍ UNOKÁJA

A muzulmán országok egzotikumára után Delhibe úgy érkezem, mintha hazajönnék. Úgy ismerem a repülőteret, mint Ferihegyet. Ismerősek a szagok, a hivatalok, a mozdulatok. A taxisok most is kapnának a fehérbőrű utas után, de olyan határozottan lengetem az előre kifizetett taxira szóló jegyemet, hogy nem is nagyon kíséreltezznek. A szállodába vivő úton arra panaszkodik a sofőr, hogy már másfél hónapja esős évszaknak kellene lennie, de néhány cseppen kívül Delhiben nem esett semmi, Bihárt, és más vidékeket viszont elöntötte az árvíz. Az elmaradt eső miatt nemcsak a nedves hőség óriási, hanem a mezőgazdasági károk is. Madhja Pradésben több paraszti miatt permetet ivott, és öngyilkos lett.

A szállodám, az Adzsantá Hotel, mely légiforgalmi szókinccsel Tourist Class – Business Class Hotelnek titulálja magát, már évek óta ismerős. A régi vendégnek kijáró tisztelettel fogadnak ezen az olcsó szálláson Delhi központjában. Véletlenül akadtam rá egy utam során, és azóta mindig ide járok. A szobák kicsit bűdösek, rendes ablak nincs rajtuk, csak egy “cooler”-nek nevezett ventilátorgép, ám a szálloda olyan sok szolgáltatást nyújt, hogy megéri idejönnöm. A legfontosabb a 24 órán át nyitva tartó internet, ahol órákat tölthetek a gépek előtt. Hasonlóan jó, hogy a szállodának van mosóembere, és a reggel odaadott szennyest estére vasaltan kapom vissza. Létfonosságú, hogy a nap bármelyik pillanatában kérhetek palackozott tiszta vizet, hiszen az ellopott vagy megspórolt klórú csapvíz az egyszerű hasmenéstől az amőbán át a sárgaságig mindenféle betegség hordozója, és ezért még az ilyen vízben megmosott gyümölcstől és salátától is tartózkodnom kell. Van a szállodámban egy késő estig nyitva tartó étterem, és tíz percre van az Új-Delhi Vasútállomás a külföldiek számára különleges helyfoglalást biztosító jegyirodával. A bejáratától néhány méterre van egy taxiállomás, ahol káprázatosan olcsón lehet nyolc órára taxit bérelni. Mikor odamegyek, felismer a nepáli Ganésa, egy tavalyi taxisom. Megadja a mobilszámát, hogy mindig csak őt hívjam. Ekkora infrastruktúra sehol máshol a világon nem áll rendelkezésemre.

Az internet nemcsak a távoli barátaimmal való levelezés miatt fontos, hanem az itteni program megszervezése, valamint az angol egyetememmel való kapcsolattartás miatt is. Három hónapot vagyok távol, ezt mindenki tudja, és el is várja Angliában, hogy elérhető legyek számítógépen. Sok diák kérdezősködik az őszi órák felől, és őket nem érdekli, hogy egy közeli irodában fogadom-e a leveleiket vagy a világ másik végén. Az első éjszaka jön egy e-mail Leicesterből, hogy sürgősen adjam le a dékánhelyettesnek

16. kép. Sofőröm, Ganésa

a következő három évre vonatkozó kutatási tervemet. Szerencsére néhány fontosabb dokumentumom vagy fent van az interneten, vagy nálam van lemezen, és így még az éjszaka sikerül is átdolgoznom egy korábbi változatot a mostani követelményeknek megfelelően.

A következő napokban valóban Ganésával autózom. A nagy keresztesedéseknél jönnek a koldusok. Adok három rúpiát egy fehér ruhás özvegynek. A központi Connaught Place környékén is jönnek, turistákra specializált szakadt ruhájúak. Ők nem kapnak semmit. Nem vagyok benne biztos, hogy igazán segíték nekik a pénzzel. Attól tartok, hogy őket valaki futtatja. Egyszer korábban egy gyönyörű félkezű lányt láttam. Fájdalmas fiatal lányban a

nyomorék. Mikor azonban megfordult, a szél a hátához fújta a laza ruhát, és kirajzolódott a hátrakötött „hiányzó” kar. Egy keresztesedésnél „Arany oldalakat” árul egy gyerek húsz rúpiáért. Nem veszek tőle, de eltársalgok vele, amíg a pirosnál várakozunk. Mindig egyenlőként próbálok beszélni a gyerekekkel és a szegényekkel. Mikor elindulunk, integet utánunk. Egy másik keresztesedésnél szintén jön egy Arany oldalas gyerek. Megkérdezem tőle, mennyit adott ma el. Azt mondja, nyolc órája áll kint, de csak egyet. Iskolába nem jár, de van három kisebb testvére, akik tanulnak. Apja nincs, az anyja egyedül van velük. Mikor zöldre vált a lámpa, adni akarok neki egy tízrúpiást, de csak ötvenesek és százasok jönnek elő a zsebemből. Ő már fut az autó mellett. Végre akad egy tízes. Még tud annyira szaladni, hogy átvegye tőlem. (Belegondolok, hogy ma száz rúpiáért ebédeltem...)

Vacsorára Mahátmá Gándhí unokájához, Csandrá Gándhíhoz vagyok hivatalos. Nemrég megnéztem a világhálós honlapját, de nem igazán hatott meg, mert túlságosan is olcsó spiritualitásnak találtam a világűrt mutató képekkel és humanista idézetekkel. Pedig nagyszerű dolgokat tesz. Tovább népszerűsíti a Gándhí által jelképpé növekvő rokkát, és a kis háziiparon alapuló *khádí*-termékeket, és egy a falusi asszonyoknak segítő szervezetet is vezet.

Hindiül beszélgetünk, és ez az első pillanattól fogva lerombolja az angol által hordozott udvarias távolságtartást. Egyszerűen Csandrá-dzsinek szólítom. Élvezi, hogy sok nyelvet tud. Bár hindiül kezdtünk, hamarosan bengálira váltunk. A szolgálójától orijául kérdezem meg a nevét. Aztán a gudzsarátinál kötünk ki. Csandrá-dzsi csodálkozik, mert soha nem látott olyan külföldit, aki ennyi indiai nyelvet beszélt volna. Persze, volt benne egy kis család is, hiszen orijául azon kívül, hogy hogy hívnak, szinte mindent elfelejtettem. Nekem mindegyik tanult nyelv, az ő számára viszont saját életének szerves része. A Gándhí-család gudzsaráti. Csandrá-dzsi a hindi nyelvű Delhiben élte le élete legnagyobb részét, de Bengálban tanult, és bengáli volt a férje is. Ráadásul ő még tamilul is tud valamennyire, mert az anyja tamil volt. Érdekes, hogy Gándhí is ezekkel a nyelvekkel barátkozott. Nyelvek ismeretével India további egységét kívánta erősíteni. Csandrá-dzsiben is ez él tovább. A vacsorája is egész Indiát képviseli, bár mentegetőzik, hogy semmi különlegeset nem tudott készíteni számomra, és így csak bengáli, hindusztáni, dél-indiai valamint fűszertelen Gándhíánus ételt szolgál fel.

Nézem Csandrá-dzsi arcát – tényleg felfedezni benne Gándhí vonásait. Azt mondja, tizennégy éves volt, mikor meghalt a nagyapja. Ezek szerint most 68, de sokkal fiatalabbnak látszik. Gándhít elálló nagy füleivel csúnyának tartják, ám őrajta még ennyi idősen is látni, hogy gyönyörű volt fiatalkorában. Beszél róla, hogy az első találkozás alkalmával Európában azt hitték róla, hogy Indirá Gándhí és Rádzsív Gándhí rokona, de mikor megmondta, hogy ő Mahátmá Gándhí unokája, az emberek óriási tisztelettel kezdtek beszélni hozzá. Úgy tűnik, hogy Európában Gándhít annyira túlvilági jelenségnek tartjuk, hogy nehezen fogjuk fel, hogy neki is vannak hús-vér leszármazottjai.

Éveket élt Rómában, és a fia Londonban telepedett le. Maga is szereti Európát, és benne Magyarországot. Pesten a Hyattban szállt meg, mégis azt tartja magáról, hogy egyszerűen él. Milyen messze van ő a Gándhí-féle szegénységtől! (Akárcsak jómagam, hiába tiszteltem Gándhít!) A maga módján mégis próbál enyhíteni az indiai nyomoron. Mára már szinte típusá vált az az indiai értelmiségi, aki egyáltalán nem él szegényen, de valamilyen szinten fontos társadalmi munkát végez, és valóban enyhít a szegénységen. Sokkal kevesebben választják a radikálisabb megoldást: ha a szegényekkel dolgozik valaki, ott kell élnie közöttük, és nem szabad, hogy gazdagságával eleve elválassza magát tőlük.

Csandrá-dzsi azt tartja: abban, hogy Gándhí olyan nagy ember lett, óriási része van feleségének, Kaszturbának, aki véges végig segítette. Gándhí leírja az önéletrajzában, hogy Kaszturbát ő tanította meg legalább

gudzsarátiul írni-olvasni. Sok emberben az a képzet él, hogy Gándhí zsarnok volt a felesége felett, és amilyen nagyszerű ember volt a közéletben, olyan pocsek volt a családi élete. Valóban számos esetben került szembe a családjával. A főnálló iskolarendszert például annyira megvetette, hogy gyermekeit nem járatta iskolába, és ők később szembe is fordultak vele.

Mikor búcsúzkodunk, és Csandrá-dzsi taxit akar hívni, mondom, hogy kint vár a sofőröm. Ő meg szememre veti, hogy ezt miért nem mondtam, neki is küldött volna a szolgálójával ételt. Sebaj, küld most, én pedig maradok még egy kicsit.

Csandrá-dzsi jóvoltából Ganésának is jutott az eklektikus vacsorából. Magam pedig elgondolkodom rajta, hogy a mi kultúránkban, ahol a szolga szó már csak egy régmúlt világra vonatkoztatva nyeri vissza eredeti értelmét, mennyire elfelejtettük, hogy azokkal az emberekkel is törődni kell, akik szolgálatunkra vannak.

TANÍTÓMESTEREIM

Az első napok újdonsága elfeledtette velem, milyen óriási a párás hőség. Éjszaka csak későn tudok elaludni, és reggel tíz felé ébredek. Napközben is gyenge vagyok. Nem gyalogolok fél órát, hanem inkább riksázom a tanárimhoz. Itt a tömeg és a szűk utcák miatt a háromkerekű bicikli-riksa a legcélszerűbb közlekedési eszköz. Útközben a riksásokkal beszélgetek. Egyikük szerint tizenegyezer riksa van ezen az ötvenezres zarándokhelyen. Általában napi harminc rúpiáért bérlik, és ötven-száz rúpiát keresnek vele.

Mindegyiküknek megvan a maga sorstörténete. Legtöbbjük más vidékről jött. Egy bengáli azt meséli, hogy üzlete volt, de csődbe ment, és nem tudott a hitelezőknek fizetni, ezért elkergették otthonról. Egy másik Madhja Pradésból jött. Eredetileg paraszt, de a szárazság miatt nem termett semmije, és most így próbál pénzt keresni. Hozta a családot is. Vallási közössége még szálláshoz is segítette. Mikor mondom, hová megyek, elképesztően alacsony árat mond. Ő nem tartja úgy, hogy a külföldieket ott kell átverni, ahol csak lehet. Szinte minden mondatában alázatosan *mahárádzs*nak, azaz nagykirálynak, nagyuramnak szólít. Megdicsérem a becsületességéért, és az öt rúpia helyett tízet adok neki. Látom, hogy csak egy papucs van a lábán. Kérdem, hogy hol a másik. Elvesztette. Adok neki még 25-öt papucsra, és megkérdezem a nevét. *Dúdhál*, azaz „Tej-kedves”. Ilyet még sohasem hallottam. Ő mentegetőzik: „Falusi név ez, mahárádzs!”

17. kép. Festett riksa

18. kép. Pihenő riksás

19. kép. Festett riksa filmhősökkel

20. kép. Teherkocsi-meghajtású biciklizés

Vrindávanba érkezésemkor elkeserítő helyzet fogad. A kutatóintézetben két idősedő tudóssal, Gópál Ghóssal és Naréscsandra Banszallal találkozom. Mindkettő állapota sokat romlott tavaly óta, és Gópál Ghós már csak járókával tud járni. Saran-dzsi tanáromnál újabb rossz hír: fél éven belül a harmadik műtétjét várja, mert nem tud öt-hat percnél tovább gyalogolni. Ennek ellenére vidáman fogad, és a régi energiával élvezi és magyarázza a költeményeket.

Hasonlóan lehangoló az egészsége a hetven fele járó Góvind Sarmának, aki két hónapja nem bír felerősödni tifuszából. Engem is többnapos szakállal fogad, ám borotválkozás helyett inkább a versekre fordítja az idejét.

Általában a kora délutáni órákban járok Saran-dzsihez. Egy kis sikátorban, nagy szemétrakáson kell átverekednem magam hozzá. A szemétrakáson disznók és kóbor kutyák küzdenek az ételmaradékért. Igyekszem minden egyes kutyát elkerülni, akárcsak a korábban csatornában hempergő fekete disznók érintését. A délutáni ételmaradék-halom a zarándokok által leglátogatottabb vrindávani szent hely, Bánké Bihári-dzsi templomából származik, melynek papi nemzetségéhez tartozik Saran-dzsi is. Ők a XVI. századi vallási iskolaalapító szvámi Haridász testvérét tartják a család őseinek. Templomuk a Haridász által imádott Bihári-dzsi-istenségszobor lakhelye, Bihári-dzsié, aki nem más, mint a pásztorlányok között isteni játékát játszó Krisna. A felaprózódott családból Saran-dzsi négy fiára is jut néhány heti papi szolgálat, mely abból áll, hogy az istenséggel azonosnak tekintett Bihári-dzsi a templomi függöny mögött szolgálják napi teendőiben: reggel ébresztik, mosdatják, öltöztetik, ételt ajánlanak fel neki, és napjában többször a függönnyt széthúzva megmutatják az istenimádók tömegének, akik extatikus „Hari ból” (Kiáltsd, hogy Krisna!), „Bihári-dzsi kí dzsaj!” (Dicsőség Bihári-dzsiének!) kiáltásokkal fejezik ki hódolatukat. Mikor egy pap elrántja a függönnyt, a tömegből felkiált valaki: „Bánké Bihári-dzsi kí...”, és a jelenlevők már együtt válaszolják: „...dzsaj” (dicsőség). Az istenség megtekintése, a *darsan*, az egyik legkiemelkedőbb kegyes cselekedet, és a helyi istenimádók és zarándokok óriási tömege gyűl össze a napi többszöri *darsanra*. Egy-egy *darsan* alatt azonban nincs állandóan nyitva a függöny. Néha egy-egy percre a pap eltakarja a szem elől az istenséget, hogy újabb megpillantásakor még extatikusabban fejezzék ki hódolatukat a jelenlevők. Mikor a függöny zárva, akkor is számos teendőt kell elvégezni segítőivel. Az istenségnek ételt ajánlanak fel, majd ebből az ételből adnak a jelenlevőknek, és a számos papnak. Délben több száz ember ebédel így kis banánlevél-tálakból, melyeket aztán a templom elé dobnak ki, és a disznók és kutyák nyalják le róluk az esetleg ottmaradt ételfoltokat.

21. kép. Zarándokok a Bánké Bihári templomnál

Saran-dzsíval a XVII. század közepén élt dzsajpuri költő, Bihári verseit olvastam óriási kedvvel. Bihári nem írt sokat. Hétszáz párverse azonban a század legnagyobb költőjévé emelte. Istenről, Hari-Krisnáról, a női szépségről és az emberi viselkedésről írt soraival az ámbéri mahárádza udvarának fényét növelte.

*Aki által ismert a világ, őt, Harit nem ismerni:
Amiként mindent lát a szem, de szemét nem látja senki.*

*A haj-sűrűbe futó szem-őzet a ravasz vadász, tjas Káma
megtanította a városiak ügyes vadászatára.*

*Est e szem teste homályt hozó három színre színeztve:
látva lankad a vízivirág, s hunyni a hal úszik messze.*

*Már benne ragyog az iffúság, s még itt gyermeki fénye:
két fény összefonva csillog, miként a tafota szövénye.*

*Csillog száríjába takart izgó-mozgó fűldtsze,
mint ahogyan hajnali naptól felragyog a Gangá vize.*

*Zeneszó, költészet, szerelem, érzelmek sűrűjébe
ki félig merül, veszve van, ám mentve ki lemerül egészbe’.*

*Társad szárnyas, mindig veled, tollad ruha, porszem étked;
Egyedül csak tied, galamb, itt e földön boldog élet!*

Saran-dzsi ebéd után sziesztázik, és én fél három körül érek hozzá. Másfél-két órát maradok nála. Mielőtt elmennék, felkiált:

– Sóbhá! Csáj! – és néhány perc múlva már jön is be felesége, Sóbhá aszszony két csésze erős indiai teával. Négy óra felé megyek át Góvind-dzsihez, ahol újabb csésze tea mellett kezdjük szövegeinket értelmezni.

Noha Góvind-dzsi állandóan mondja, hogy nyugodtan szálljak meg nála, jobban szeretem a kutatóintézet nyugalmát. Már sokszor laktam náluk, és nagyon tanulságos volt egy magas kasztú bráhma-család életét belülről látni. Udvariasságból nekem is be kell tartanom bizonyos szabályokat. Például ha a cipőmet érintettem vagy vécén voltam, tisztátalanná válok, és ilyenkor kérni kell valakit, öntsön vizet a kezemre, és azt földdel vagy szappannal kell megmosni, különben minden tisztátalanná válik, amit megérintek. Hasonló módon ők is elfogadják, hogy nekem is vannak szabályaim: csak forralt vizet iszom, és főtt ételt eszem.

A szabályokhoz természetesen könnyű volt hozzászokni. A távolmaradásom oka inkább az, hogy Góvind-dzsihez sok látogató jár, és akkor nekem, a külföldi vendégnek illetlenség félrevonulni, és így alig marad időm felkészülni a szövegolvasásokra. Ráadásul azt is látom, hogy Góvind-dzsiék

szegényesen élnek, és nem akarok teher lenni rajtuk. Különösen úgy, hogy bármiféle ajándékot is csak hosszas rábeszélés után fogadnak el.

Góvind-dzsíval nehezen értelmezhető szövegeket olvasunk. Ezeket vagy eleve nehéznek szánta a költő, mint Dév a *Rasz-vilászt*, hiszen a *praszáda guna*, a könnyen érthetőség, csak egy lehetőség a klasszikus ind költészetben, vagy olyan rossz a szövegkiadás vagy a kézirat szöveg hagyományozás, hogy ki kell javítanunk az előttünk levő szöveget. Ez utóbbi történik a kisangarhi hercegnő, Szundar Kunvari négysorosaival. Egy ilyen olvasás alatt meglátogatta Góvind-dzsít az Alígarhi Egyetem egyik nyugdíjas professzora, aki középkori költészettel is foglalkozik. Miután megbeszéltek a hivatalos dolgot, Góvind-dzsí megkérdezte a véleményét a versről, amit éppen olvastunk. A professzor végigolvasta a verset, és azt mondta, hogy most neki mennie kell. Góvind-dzsí előtt mégsem lehet találgatni.

Legnagyobb élményem vele a XVIII. századi Ánandghan négysorosainak olvasása volt. Ánandghan, az *Örömfelhő* a legenda szerint a bomló mogul birodalom központjában volt magasrangú írnok, ám szerelmének, Szudzsan táncosnőnek tett fogadalma miatt száműzetésbe kellett vonulnia. Ánandghan ugyanis fogadalmat tett Szudzsánnak, a *Jótudásúnak*, hogy csakis hozzá írja verseit, és csakis neki énekel. Mikor Szudzsan a szultán jelenlétében kérte, hogy énekelje el egy versét, akkor ő azt Szudzsan felé, a szultánnak pedig háttal fordulva tette meg. A felségsértésért száműzetés járt, ám a *Jótudású* megtagadta, hogy elkísérje az *Örömfelhő* költőt. Ánandghan szerzetes lett, de továbbra is a *Jótudású*hoz írta verseit. Mivel a név Krisna egyik jelzője is, ezért a versek egyre inkább Krisnához szóltak. Az óhindi költők saját nevüket is gyakran belepecsételték a versbe. Ánandghan is ezt tette, és az *örömfelhő*t vagy szinonímáit szintén Krisna jelzőjeként használta. Déri Balázzsal közösen korábban sok Ánandghan-verset lefordítottam:

*Melyre a nagy szerelem-mantrát helyesen, tisztán írtam, fogadalmam,
vonzó jelleme minden szépségét nagy kinnal festve meg abban,
azt a nemes, szent szív-levelet, mire róni csupán a szerelmet akartam,
el nem is olvasván az örömfelhő, a Tudó eltépte tudatlan.*

*Megkötve reménykötéllal, amaz eskü-óceánba
lemerülök, bizakodás-követ tartva mellemen.
Szenvedés-tűz gyúl szívemben, bent szenvedély-lángnyelv csapdos,
minden pórúsom perzselem gyötrelmekkel szüntelen.
Az ezer- és ezerfajta keserű kint, tudván tudva,
bátorsággal, mint a fűrész, járatom a fejemen.*

*Addig lesz e fogadalom lelkemnek szilárd támasza,
míg, kegyetlen, megszületik tebenned a kegyelem.*

*Hajnaltól napszálltig az erdőt – örült ör – nem fárad el örzeni, —
estétől napkeltig az égre meredve a csillagfényt odafönt lesi,
ámde öröm felhője ha jó, sűrű fátyolt vonva csorognak a könnyei,
vágja az Elvakító színjátását, de hiába: be azt sose töltheti?*

*Szó a szemek behunyása; az alvás-ébrenlétben lásd meg a néma szót!
Önformája: alakja se, párja se; ámde leírja örök Le-nem-írhatót.
Gondolkodj, s értsd meg: ha a szóról szólsz, erejét mindenféle láthatod.
Füllel, szemmel is értsd meg a szót: ami elhangzott, ami el sose mondatott.*

A szerzetes-költőt Indiára törő afgánok ölték meg Vrindávanban 1757-ben.
A legenda szerint a haldokló költő utolsó versét is Szudzsánhoz írta:

*Szudzsán jötte napját várva, remény-csapda megkötötte
életem, hogy elinduljon, sietséggel van tele.
Tisztelettel vissza-visszafogva, testem őrizgette,
mondogatta üzenetét: „Közel van jövetele.”
Sorsa többé nincs kezében, a véget el nem fordítja;
hogy a hamis szónak higgyen, abba fáradt már bele.
Elért ajkam kapujához, távozásra készen áll, és
útra kel, hogy üzenetét Jótudásúnak vegye.*

Később találtam olyan 1727-re datált kéziratos könyvet, melyben jelen van ez a vers. Tehát egyáltalán nem Ánandghan halála idejéből származik. Kutatásaim épp azt derítették ki, hogy korlátolt szerzetestársaitól elszenvedett megaláztatások hatására Ánandghan felhagyott a Szudzsánhoz írt versekkel, és egyszerű vallásos dalokat írt. Az évszázadok megszépítették Ánandghan életét, és a mindhalálig kitartó szerelem példájává emelték.

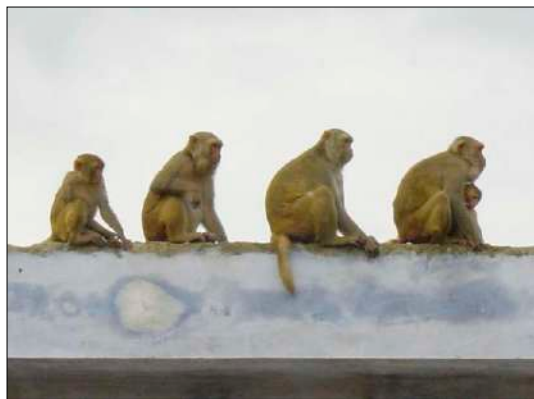
Góvind-dzsít sok ember látogatja. A szomszédok és a rokonok hozzá járnak hivatalos levelet íratni. Néhány éve, mikor ő éppen maláriában szenvedett, az egyik rokon kövel dobálta meg az általa elfoglalt telek hivatalos tulajdonosait és a rendőröket. Góvind-dzsí a szobájából, a telefon mellett

ülve fogadta az óránként hírt hozó rokonokat, és koordinálta a szerencsétlen hozzátartozó jogi védelmét. Közben mikor volt öt-tíz perce, verset olvasott velem.

Az egyik leggyakoribb vendég a haridászi szerzetes Albélisaran, aki vallási iskolája egy-egy szent szövegének kiadásában kéri a segítségét. Mások attól a vallásos folyóirattól jönnek, amelynek egy ideig Góvind-dzsi volt a szerkesztője. Sajat neve alig szerepel valamilyen könyvben. Csak egy-két szövegkiadása, és egy könyve van a Rádhát és Krisnát imádó haridászi vallásos iskola tanairól. Valaki odaadja neki Banszal-dzsi életrajzát. Lemondón jegyzi meg, hogy oly sok minden van benne, ezzel szemben az ő életében nem történt semmi említésre méltó. Tanult, tanított, és most nyugdíjas. Nem tagja semmiféle előkelő társaságnak, és publikációja is alig van. Mit érne egy ilyen életrajz?

Az esős évszak leírását olvasom vele. Indiában ez az évszak az európai tavasz megfelelője. A meleg évszakban kiszáradt természet most megújul, és ez az időszak szolgáltatja a legszebb hátteret a szerelemhez. A versekben egyszerre van jelen a földi szerelem erotikája és realizmusa, valamint a vallási-misztikus értelmezés lehetősége. A verstémák a Krisna-mitológiából kiragadott egy-egy jellegzetes helyzetre korlátozódnak. A költők legtöbbször nem új témát keresnek, hanem új képet, új hasonlatot, új hangzást.

Közös versolvasásunkat gyakran zavarják meg a háztetőn átvonuló majmok. Az Indiában szinte mindenütt jelenlevő 6-8 kilogrammos kis vörösesbarna makákót (*Rhesus Macaque* vagy *Macaca mulatta*) hindiül *bandarnak* mondják, és angolosan leírt hindi neve után magyarul mi is bundermajomnak hívjuk, noha hivatalos neve Rhesusmajom. A vér Rh-faktorát e fajnál mutatták ki először, és róla is nevezték el (Rh = Rhesus).

22. kép. Öt majom

A bundermajmok 45–60 centiméter magasak, és mintegy harminc évig élnek. Általában az emberi településekhez közel leggyakrabban mintegy húsz fős csoportokban kóborolnak. A főemléskutatók szerint a bundercsoportokban négyszer annyi nőstény van, mint hím, és a csoporton belüli hierarchiát is az anyai ág szabja meg. Ha egy majom élelmet fedez fel,

hangjelzéssel hívja csoporttársait. Fialat vagy a csoporton belül alacsonyan álló majmok a hangjelzést néha elmulasztják, ha úgy érzik, hogy felfedezésük titokban maradhat.

Szinte mindenkinek van története, hogy hol és mikor harapta vagy karmolta meg majom. Egyszer engem is megkarmolt egy, mikor Góvind-dzsisével próbáltam megvédeni egy, a piacon vásárolt szőlőfürtöt. Egyszerre öt-hat majom vett körül minden irányból, és hiába csapott le tanárom botjával az egyikre, a másik már iramodott is el a szőlővel.

Vannak a majmoknak ennél kifinomultabb módszereik is. Egyes templomok előtt a tiszteletből levetett lábbeliket lopják el, és másznak fel velük a toronyra. A templom közelében lakóktól ilyenkor néhány rúpiáért lehet *csapáthit*, indiai lepényt venni, ami lecsalogatja a majmot. Ha az állat már a kezében tartja a lepényt, otthagyja az ehetetlen lábbelit. Ezzel a rendszerrel mindenki jól jár. A templomlátogató visszakapta cipőjét vagy szandálját, a szomszédság keresett néhány rúpiát, a majom pedig kapott egy lepényt.

Kezdő Vrindávan-lakó koromban történt velem, hogy a zöldségpiac közepén ettem egy banánt. Valaki hátulról megfogta a vállamat. Mire odanéztem, a majom már ki is ütötte a kezemből a félig meghámozott gyümölcsöt. Egy ugrás a vállamról a földre, majd a következő pillanatban a háztetőn hámozta tovább a banánomat. Azóta figyeltem csak fel rá, hogy a zöldségpiacon az árusoknál kis bot is van, és állandó harcban állnak egyrészt a piacon szabadon kószáló tehenekkel, másrészt a környező háztetőkön üldögélő, alkalomra váró majmokkal.

Vrindávanban semmit sem szabad kint hagyni, és még ruhát sem lehet kint szárítani. A majmok bármit ellophatnak. Lehet, hogy valaminek csak a színe vagy csillogása csábítja őket, másról pedig talán azt hiszik, érdemes megpróbálni, hogy ehető-e. Nekem egyszer egy, az ablak közelében száradni kitett fél zoknim tűnt így el. Az sem ritka, hogy majmok által enni kezdett, majd rosszízűnek talált színes műanyag papucsot talál az ember az út szélén.

Indiában nemcsak a majmokkal van gond, a kígyókkal is. Góvind-dzsi talált már kobrát a házon belül a tetőre vezető lépcsőn. A nagyobb veszély inkább este van. A legjobb mindig magunknál tartani egy zseblámpát, hogy lássuk, hová lépünk. A kígyó az indiaiak számára egyszerre nő mitológiai nagyságokba, és része a hétköznapoknak. Ha tudják, hogy hol tanyázik, senki nem zavarja, és ember és kígyó kölcsönösen tiszteletben tartja egymás területét. Ha viszont bejön a házba, általában agyonverik, és erre a célra a legtöbb házban tartanak is egy kígyóverő bambuszbotot. Szinte minden

indiai találkozott már kígyóval. Sokaknak épp a házába mászott be. Az egyik kedvenc útvonal a fürdőszobai lefolyócső, és ezért a fürdőszobában érdemes fürdés előtt alaposan körülnézni.

KÉZIRATVADÁSZAT DZSAJPURBAN

A tizenhetedik századi Tulszídász és a tizennyolc-tizenkilencedik századi Thákur kéziratos könyvekben megőrzött verseit kutatom, és ehhez igyekszem minél több kéziratos könyvet lefénymásolni vagy legalább helyben végignézni. Ezekből a századokból a költőknek saját kezükkel írt kéziratai nem maradtak fenn, és minél több kéziratos könyv anyagát egybevetve próbálom kollégáimmal rekonstruálni, hogy mi a legrégebbi elfogadható változat, illetve hogyan változott a szöveg az évszázadok során. Noha voltak nagyszerű írnokok, egy műnek nincs két azonos kéziratos formája. A másolók hibáztak, értelmezték egymás hibáit, és az általuk érthetetlennek vagy hibásnak vélt eredeti szöveget is „kijavították”. Egyesek még néha maguk vagy valaki más által írt hasonló stílusú sorokat vagy egész költeményeket is becsempészték a nagy szerző művei közé. Megint mások pedig még az eredeti verseket is hamisítványoknak gondolhatták, és kihagyták a másolatból.

Tulszídász négysoros verseinek mintegy hatvan kéziratos változatáról szerztem tudomást különböző intézetek katalógusaiból. Előző útjaimon már le is fénymásoltam húszat. Körülbelül ugyanennyiről kiderült, hogy mára már elveszett. Most a maradék húszból akarok minél többet megszerezni. A legértékesebbek az olyan kéziratos könyvek, melyeknek a végére a másoló odaírta a másolás helyét és dátumát. Az ismert anyagnak körülbelül egyharmada datált. A kéziratosokat manapság nagy gyűjteményekben őrzik, bár sok könyv van magánemberek kezén is. Sajnos ezek a kicsi magángyűjtemények a legbizonytalanabbak, mivel a tulajdonos sokszor nem ért hozzá, hogy hogyan kell a papírt a nedvességtől és a férgektől megóvni. Gyakran előfordul, hogy a kéziratosokat értékelő generáció kihalása után az újabb nemzedékek évtizedekig feléje sem néznek a könyveknek, mikor pedig újra felfedezik ezeket a sokak számára már nehezen olvasható, furcsa betűkkel írt papírokat, előregedett szent tárgyakkal kijáró tisztelettel beledobják a folyóba, vagy jobb esetben nekiadják egy vándor szerzetesnek vagy egy templomnak, hátha ők tudnak valamit kezdeni az ilyen régi és ezért vallásosnak gondolt dolgokkal.

A magángyűjteményekkel ritkán volt szerencsém. Tavasszal egy 1930-as évekbeli katalógus nyomdokain haladva kerestem egy kéziratos. A katalógus

csak annyit mondott, hogy a kéziratos könyv Vidzsajánand Tripáthínál van Benáreszben. Meglepő módon nem volt nehéz kideríteni még ebben a milliós városban sem, hogy ki volt Vidzsajánand Tripáthí. A rámnagarbeli királyi kéziratgyűjtemény öreg gondozója még tudott róla, és elmagyarázta, hogy merre él a fia. Egy órával később Vidzsajánand Tripáthí fiánál zörgettük az ajtót egy benáreszi utcácskában. Nyolcvanéves öregember ültetett le minket a közvetlenül az ajtó mögötti sötét poros kis szobába. Elmondta, hogy apja irodalomszerető ember volt, és egykor a maharadzsa szolgálatában állt. Életnagyságú képe mögötte függött a falon. Beszélgetés közben még azt is megkérdezi, hogy *gavarítýe pa-ruszki*, mert fia Leningrádban tanult. Megtudjuk tőle, hogy halála előtt Tripáthí az összes kéziratot a közeli Mumuksu Ásram szerzeteseinek adományozta. Mielőtt továbbmennénk, megígérteti velünk, hogy máskor is meglátogatjuk. A Mumuksu Ásram tényleg nincs messze, és rövid kérdezősködés után még a hatalmas kontyot viselő fiatal könyvtáros-szerzetes is előkerül, és átkísér a könyvtárba. Az udvaron egy leláncolt nagy fekete langúrmajom üldögél. Feltételezem, hogy Hanumán majomisten jelképeként tartja a szerzetesközösség, de azért rákérdezek. Indológia-tudásom és sokéves tapasztalatom ellenére is nagyon messze jártam a valóságos októl, ami a hely védelme. Azt mondják ugyanis, hogy oda, ahol fekete majom van, félelemből nem jönnek a gyümölcsfákat megkopasztó kis piros makákók. Hogy ez mennyire bevett dolog Indiában, arról a következő újsághír győzött meg: „Egy harcias makákóhorda akadályozza a minisztériumokban folyó munkát Indiában. A legtöbb csapást a védelmi minisztériumra mérik, ahol rárontottak már diplomatakra és külföldi méltóságokra is. A szolgálatot teljesítő egyik rendőr elmesélte, hogy a rhesusmajmok egyszer fontos okmányokat téptek ki egy diplomata kezéből. A szomszédos külügyminisztérium területéről egy harci langúr bevetésével sikerült kiűzni a makákókat.”

Az emeleti könyvtárszobában a könyvtáros minden várakozásunkat felülmúlva élénk teszi a belső használatra készült könyvkatalógust. Mikor a kéziratokról kérdezzük, elmondja, hogy egy vasszekrénybe zárva tartják őket, és nincsenek katalogizálva. Ő maga sohasem foglalkozott velük, hiszen legtöbbjük már könyv formában is ki van adva. Mikor kérdezem, hogy megmutatná-e a szekrénybe elzárt kéziratos könyveket, azonnal megy a kulcsért. Ilyen szívélyesen nem sok gyűjteményben fogadtak. A kéziratos könyvek nagy kötegekben ruhába csavarva hevernek a szekrény polcain. Kísérőimmel hálából felajánlom neki, hogy legalább egy listát készítünk az itt heverő harminc-negyven könyvről. Részletesen végignézzük az összeset, ám nemhogy Tulszídászt, de még bradzs nyelvű könyvet sem találunk köztük.

Mind szanszkrit nyelvű népszerű vallásos-filozófiai irodalom. A könyvtáros elárulja, hogy ő csak egy-két éve van itt, és nem tudja, hogy voltak-e itt más kéziratok, és ha voltak, hova lettek.

Ugyanezen katalógus megemlítette, hogy egy 1793-ra datált Tulszi-kézirat a Górákhpurhoz közeli Bahráics körzet egy falujában egy Padmabakhs Szingh nevű magánember tulajdona volt a harmincas években. Ez a nepáli határhoz közeli vidék annyira félreeső helyen van, hogy korábbi indiai útjaimon még nem jutottam el oda. A mostani útra terveztem egy bahráicsi kirándulást. Delhiben el is kezdtem információkat gyűjteni hozzá, ám megtudtam, hogy rablók működnek arrafelé, és ráadásul most még árvíz is van. Nem tűnik úgy, hogy Padmabakhs Szingh unokáinak ez lesz a megfelelő idő a kéziratkeresésre, ezért lemondok a górákhpuri útról.

Mostani utamon a kéziratkeresés első állomása ezért nem egy félreeső falu lesz, hanem a Rádzsaszhán állambeli Dzsajpur. A dzsajpuri maharadzsa, Szavái Bhaváni Szingh még ma is India leggazdagabb emberei közé tartozik, ugyanis palotái miatt óriási bevétele van a turizmusból. Ám régen a maharadszák hatalmát nemcsak az mutatta, hogy mesés vagyont halmoztak fel, és lélegzetelállító palotát építettek, hanem az is, hogy udvarukban a legjobb művészeket és tudósokat tartották.

A félsivatagos Rádzsaszhán a harcosok kasztjához tartozó rádzsputok, „királyfiak” földje, ezért is hívták korábban Rádzsputánának. Rádzsaszhán hindu urait ősi indoeurópai elemekre visszamenő szóval maharadszának, „mega-rex”-nek, azaz nagykirálynak hívják, és gazdagságuk Európában is legendássá vált. Ezt a vidéket az 1190-es évektől Észak-Indiában szultánátust létrehozó muzulmánok nem tudták tartósan uralmuk alá vonni. A fennmaradt kora-újkori hősköltevények szerint a harcias rádzsputok a hősiességet és a családi becsület fenntartását a saját és családjuk életénél is többre értékelték. Ezért mikor nem háborúztak muszlim hadseregekkel, könnyen találtak rá okot, hogy legalább egymással megküzdjenek.

A dzsajpuri maharadzsa a dzsódhpuri és az udajpuri mellett Rádzsaszhán leghatalmasabb uralkodója volt. Mindegyikük Magyarországnál nagyobb területet uralt. A Delhihez és Ágrához viszonylag közel eső Ámbér-Dzsajpur állam jelentősége akkor nőtt meg, mikor 1561-ben a hely hindu ura, Bhármal Kacshváhá feladta a muzulmánellenes politikát, szövetséget kötött a hinduk felé barátságos mogul uralkodóval, Akbarral: lányát, Dzsódhá-báit feleségül adta hozzá, maga pedig annak hadvezére lett. Utódai is ezt a politikát követték, és mérhetetlen vagyont halmoztak fel a hatalmas birodalom hadjáratai során.

Néhány évtizeddel Bhármal után, utódja, Mirzá Mánsszingh építtetett csodálatos palotát az ámbéri hegy oldalába, amely díszes termeivel, kertjeivel és belső udvaraival egy dzsajpuri látogatás fénypontja minden turista számára.

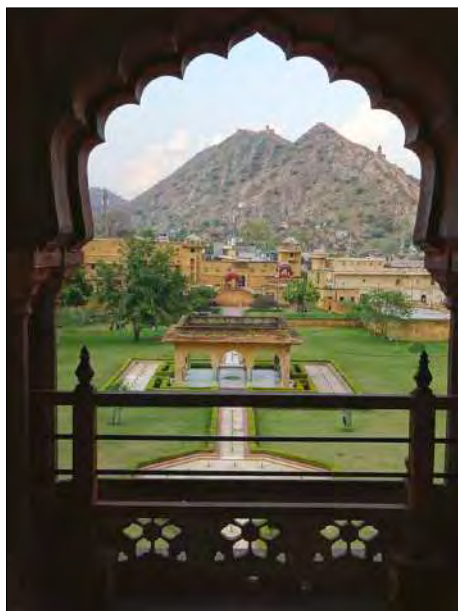

23. kép. Az ámbéri palota

Száz évvel Bhármal után Mirzá Dzsajszingh király még a hindu templomokat romboló fanatikus Aurangzéb nagymogul alatt is fenntartotta a szövetséget, és vezette Aurangzéb hadseregét többek között a hindu maráthá felkelők ellen.

1697-ben foglalta el a dzsajpuri trónt az indiai történelem egyik legtehetségesebb maharádzsája, Szavái Dzsajszingh, aki Aurangzéb 1707-ben bekövetkezett haláláig szintén a nagymogul szolgálatában állt. Aurangzéb adományozta neki a *szavái* „negyeddel nagyobb” címet, mondván, hogy a dzsajpuri uralkodó negyeddel a többi fölé emelkedik. Azóta minden dzsajpuri maharadzsza nevében viseli a *szavái* szót.

Az ámbéri palota felett magasodó fennsíkon, a palota védelmére hozta létre 1726-ban dzsajgarhi erődítményt, melyet ma turisták is látogathatnak. Mivel azonban a hegytetőre viszonylag kevés ember megy fel, ezért a jelenlegi maharadzsza filmforgatásra adja kölcsön a palota egy részét, amit aztán annak rendje és módja szerint olyan rózsaszínűre festettek ki, hogy még a legrefináltabb bollywoodi díszletnek is becsületére válna.

24. kép. Ámbér – kilátás a palotából a környező hegygerinceken húzódó nagy falra

Aurangzéb elől Vrindábanból kimenekített Góvindadéva szobrot.

Mint minden más indiai udvarban, Dzsajpurban is messzemenő hagyománya volt az irodalom pártolásnak. Bihári, a XVII. század legnagyobb hindi költője, szintén Mirzá Dzsajszingh szolgálatában állt. Megfordult Dzsajpurban a következő század legnagyobb költője, Ánandghan is. Néha a maharadsák maguk is költők voltak, mint a XVIII. század végén élt Szavái Pratáp Szingh. Én Dzsajpurba azért térek újra meg újra vissza, mert a maharadsák „különleges pecsét alatti” hindi kéziratgyűjteménye az egyik leggazdagabb Indiában.

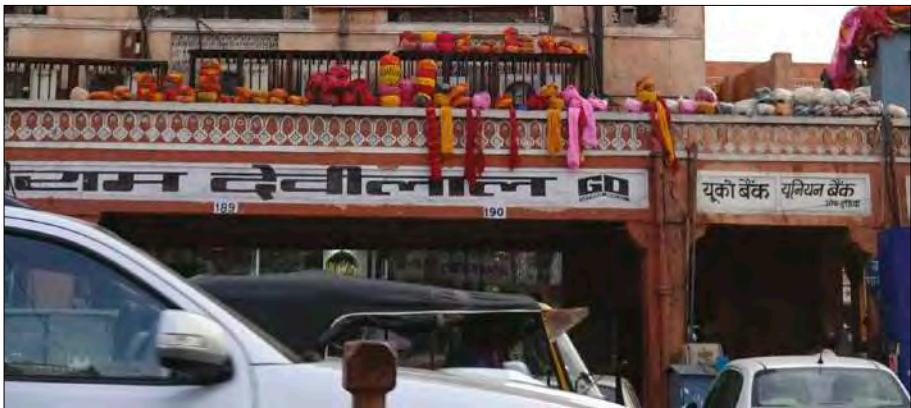
Aurangzéb halála után Szavái Dzsajszingh egyre inkább saját országára összpontosította figyelmét, és az 1730-as években új fővárost hozott létre: Dzsajpurt. Mivel Dzsajszingh rendszerető ember volt, ezért nem engedte, hogy új városában egyetlen görbe utca is legyen. Még a legkisebb sikátorok is párhuzamosak vagy merőlegesek egymásra, ami indiai hagyományokat ismerve egyedülálló teljesítmény. A házak mind rózsaszínhez közelálló rozsdavörös kőből épültek, és még a boltokra tehető feliratok nagysága is szabályozva volt. Hogy új városának vallási jelleget is adjon, a palotája mellé telepített templomban helyezte el a templomromboló

25. kép. Ajtó Ámbérban igazi és áltóvel

26. kép. Előírt méretű üzletfeliratok Dzsajpurban

27. kép. Turbánok Dzsajpurban

Ez a gyűjtemény a nyugati tudósok között még arról is híres, hogy a ma századik évéhez közel járó tudós, Bahurá könyvtáros nyugdíjba vonulása óta szinte lehetetlen ide bejutni. A maharadzsa és személyzete számára a tudósok nem jelentenek hasznot. Ők inkább a turizmus fejlesztésével vannak elfoglalva. Mellesleg kéziratos könyvekhez értő könyvtárost is nehéz találni. Indiában a foglalkozások, köztük a tudományos foglalkozások is, apáról fiúra

öröklődtek. Manapság van megszakadóban ez a láncolat. A Rádzsaszháni Szanszkrit Akadémia elnöke, Kalánáth Sásztri professzor panaszkodott egyszer, hogy ősei már a XVII. században a maharadzsa szanszkrittudósai voltak. Fiai azonban a szanszkritnál előbbrevalónak és jövedelmezőbbnek tartották a számítástechnikát.

A kéziratkeresés egyik magával ragadó oldala, hogy szebbnél szebb helyekre jutok el. Gyakran találok magam olyan városban vagy palotában, amelyről még csak sejtetni sem lehetett, hogy milyen gyönyörű, vagy hogy egyáltalán létezik, és ahol fehér embert az angolok kivonulása óta csak a tévében láttak. Rádzsaszhánban minden maharádzsának volt kéziratgyűjteménye, és én az utóbbi évek során végigjártam a kisebb-nagyobb uralkodói központokat. Még a legkisebb maharadzsa fővárosában, a legeldugottabb helyen is csodálatos palota van. A maharádzsák palotái közül a legnagyobb a dzsajpuri. Óriási részt látogathatnak a turisták, és egy hasonlóan óriási részt a maharadzsa saját használatra tart fenn. Egy harmadik, turisták által kevésbé ismert, ám mégis mindenki által hozzáférhető részen hivatalok vannak, és Dzsajpur egyik legfontosabb templomát, melybe a maharádzsák naponta eljártak. Az utcai fronton pedig a XVIII. századi India talán legmeglepőbb építészeti alkotása, a Szelek Palotájának nevezett homlokzat, mely mögött a női lakosztályok húzódtak meg: a *hárem*. A palotában mindenfelől oszlopon álló csúcsos kupolák, kőfaragás, csipkézett ívek, és stukkódíszítés. Az ablakokon nem üveg van, hanem lyukasztott kőlapok, hogy a levegő mindig járjon a szobában. A múzeumőrök hagyományos fehér kurtá-padzsámát és méteres uszályú piros turbánt viselnek. A könyvtárpépület előtt egy nagybaszú törpe-múzeumőr áll hasonló egyenruhában. Itt a törpék is a maharadzsa dicsőségét emelik. Mikor szóba elegyedek vele, kiderül róla, hogy nem is rádzsput, hanem bengáli.

Ráadásul Dzsajpurban nemcsak ez az egy királyi palota létezik: hiszen az ámbéri hegy oldalán és tetején is van egy-egy. Nem véletlen, hogy az utazási irodák a legrövidebb indiai utat a Delhi-Ágrá-Dzsajpur háromszögre tervezik. Így aztán Dzsajpurban aránytalanul sok a turista. Sajnos a tömeges turizmus óriásit ront egy-egy hely hangulatán. Előkerülnek a turisták átverésére specializálódott ügynökök, kereskedők, sofőrök és idegenvezetők, akik az újonnan érkező fehér emberben azt a látszatot keltik, hogy minden indiai esze csakis azon jár, hogy hogyan lehet minél nagyobb összeget kisajtolni egy-egy pénzes külföldiből. Sokszor egy turistának nincs is közvetlen kapcsolata másfajta emberekkel Indiában.

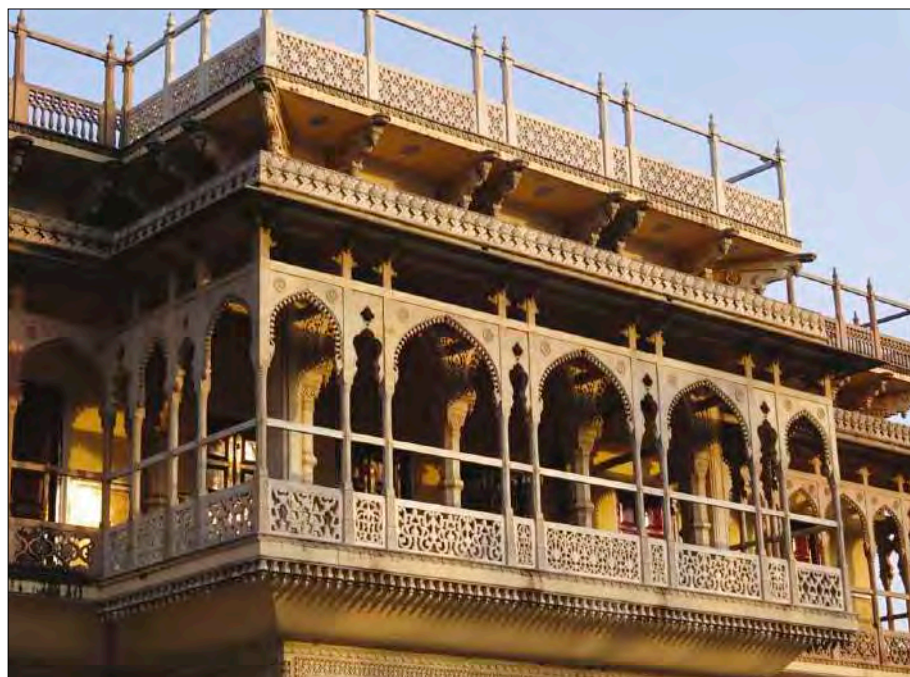

28. kép. A szelek palotája Dzsajpurban

Diákkoromban, 1996-ban néhány napos utánajárás és teaivás után engem beengedtek egyszer a különleges pecsét alatt álló gyűjteménybe, és ott találtam rá az akkori kutatásomhoz szükséges legfontosabb kéziratra. Azóta megváltozott a helyzet. Már két éve akarok megnézni mintegy tizenöt kéziratot könyvet a Tulszi-szövegkiadásunkhoz. Annak idején még Bahurá-dzsí publikált egy katalógust, ám ez a nyomdahibák miatt hiányos és pontatlan. Létezik egy belső használatra készült lista, amely tartalmazza a helyreigazításokat, de az igazgató ezt nem engedi megnézni. Azt mondja, hogy azt is a kéziratokkal együtt elzárva tartják a pecsétes ajtó mögött. Az utóbbi két évben ez a harmadik alkalom, hogy megpróbálok belepést nyerni a maharadzsza gyűjteményébe. Az engedélyt a múzeumigazgató adhatja meg. 2000-ben Szaháj száhab, azaz Szaháj úr azzal utasított el, hogy esős évszakban nem vesznek elő kéziratot. De hát tudom, hogy Szaháj úr dicsekedni szokott azzal, hogy hány külföldi tudóst nem engedett be a gyűjteményébe! Erre idén az áprilisi, meleg évszaki utamba is beszúrtam egy dzsajpuri kiruccanást. Ekkor derült ki, hogy Szaháj száhab meghalt. Az új igazgató, a nyugdíjas muzeológus Parmár száhab, sokkal kedvesebb,

de sajnos ő sem engedett be. Azt mondta, hogy a könyvtáros szabadságon van, és ő maga nem veheti elő a kéziratos könyveket. A most augusztusi, harmadik utamat már alaposabban készítettem elő. Parmár száhábnak tavasszal leadtam a kért könyvek listáját. Kiderült közben az is, hogy Kunvar Naréndra Szinghnek, a maharadzsa fiának a kezében futnak össze a szálak, ezért júniusban neki is írtam egy levelet, hogy augusztus 19-én szeretném meglátogatni a gyűjteményüket.

Augusztus 19-én meg is jelenek a palotában. Az igazgató szabadságon, és senki nem biztos benne, hogy mikor jön vissza. A maharadzsa titkára a könyvtároshoz küld. A könyvtáros azt mondja, hogy a kulcs az igazgatónál van. Megbeszélésem velük, hogy akkor most visszamegyek Delhibe, és jövök egy hét múlva. A palota előtt már vadászom a riksát a vasútállomásra, mikor az egyik ór utánam kiált, hogy itt van Parmár száhab. A maharadzsa hívatta be, hogy egy tábornokot kalauzoljon. Közli, hogy a kézirattárat átrendezték, és akár egy hétbe is beletelhet, mire kihozzák a kért kéziratos könyveket. Ez felháborító hülyeség! A könyvtáros épp az előbb közölte, hogy tíz perc

29. kép. Könyvtár a dzsajpuri palotában – itt olvashatók a különleges pecsét alatti gyűjtemény kéziratai

alatt kihozza őket, ha itt a kulcs. Még másfél óra hátravan a munkanapból, de az igazgató nem hajlandó a kulcsot odaadni a könyvtárosnak. Azt mondja, hogy jöjjenek vissza másnap délben. Ő egyébként is teljesen elfoglalt ember. Hoznak neki egy gépelt oldal angol szöveget, hogy fordítsa le hindire. Megértően bólogatok, hogy tényleg milyen elfoglalt, és megbeszéljük, hogy az ilyesmi mégsem egy múzeumigazgató dolga lenne. Azt válaszolja, nincs embere, aki meg tudná csinálni. Ezt aztán meglehetősen furcsának találom. India egy nagyvárosában, ahol a lakosságnak talán öt-tíz százaléka is angol nyelvű iskolába járt, a maharadzsa a hatalmas jövedelmével nem képes egy angolul jól tudó embert foglalkoztatni egy olyan helyen, ahová özönlenek a külföldi turisták.

Másnap délelőtt kimentem a közeli Gáltába a rámánandi szekta központjába. Egy helyi tudós említette, hogy ott is lehetnek kéziratok. A rámánandi iskola Tulszídászt nagy becsben tartja, és az ő *Rámcsaritmánasza* a szent könyvük. A XIX. század közepéig, Siva-tisztelővé való áttéréséig a maharadzsa egyszerre három szekta beavatottja volt. Az egyik beavatást éppen Gáltában nyerte. Gáltá ma már Dzsajpur külvárosa. Kopár hegyen kell a templomokhoz felmászni. A hegy lábánál egy teásüzetben azt mondja egy fiú, hogy fölösleges felmennünk, mert úgy sincs itt a könyvtáros, és eleve kicsi a könyvtár. Rikásom azonban ajánlkozik, hogy feljön velem, mert neki itt lakik a guruja.

Itt-ott majmok ugrálnak. Leveszem a szemüvegemet. A vrindávani Banszal-dzsi mondta, hogy neki már többet is leloptak az arcáról. Aztán egyre több kisebb templom jelenik meg az emelkedőn. Felérünk a legnagyobb látszó rámánandi templomhoz. Elmagyarázom egy félmeztelen, nagy szakállú, festett homlokjeles szerzetesnek, hogy milyen nagyra becsülöm Tulszídászt, és hogy régi kézzel írott könyveket keresek. Átküld egy másik szerzeteshez. Ott is elmondom, hogy ki vagyok, és mi járatban. Ő azt mondja, hogy náluk nincsenek könyvek, de lefele az úton van egy kövér pap az ötféjű Hanumán templománál, és neki vannak könyvei. Még azért benézünk egy-két templomba, de nem akarják érteni, hogy miért keresek kézzel írott könyveket, mikor már ki van nyomtatva Tulszídász minden műve. Az ötféjű Hanumán templomának kövér papja is azt mondja, hogy nincsenek nála kéziratok könyvek. Ha valaki nem akarja megmutatni a régi könyveket, akkor természetesen a legegyszerűbb letagadni a létüket. A szerzeteseket sokan óriási tiszteletben tartják, mert úgy gondolják, hogy mágikus erővel rendelkeznek. A könyv-ügylet is része ennek. A mágikus hatalmat bizonyára az ősi kézzel írott könyvekből tanulják. Mi történné, ha egy külföldi lemásolná a könyveiket, vagy esetleg elmondaná mindenkinek, hogy nem

az a fajta mágikus erő rejlik bennük, mint amit gondolnak? Gyakori eset, hogy a kéziratos könyvet vallásos tiszteletben részesítik, de nem olvassák. Megtörtént már, hogy több generáción keresztül tiszteltek így vörös selyemmel szépen becsomagolt könyvet, füstölőt égettek neki, és énekeltek előtte. Egyszer aztán valaki kinyitotta, és kiderült, hogy a *Káma-szútra* volt.

Délben ott vagyok az igazgató irodájánál, de Parmár száhab sehol. Átmegek a könyvtárba. A könyvtáros sehol. Egy órákor aztán megjelenik Parmár száhab, és azt mondja, hogy egész délelőtt az én könyveimet kereste a könyvtárossal. A lepecsételt szobában. (A palotától nem messze levő állami kéziratgyűjteményben egy hasonló megmozdulás tizenöt-húszperces munka.) Természetesen ez sem az ő dolga volna, de úgy tűnik, hogy nem bízik meg a könyvtárosában, hiszen időnként eltűnnek kéziratok egyes gyűjteményekből. Valaki azt mondta, hogy öt pecsét van a gyűjteményen, és egyszerre öt embernek kell jelen lenni a kinyitásánál, és hogy ezt a szabályt még a tudósokat elkergető Szaháj száhab vezette be. Sajnos Parmár száhab minden jóindulata ellenére gyenge igazgató, és nem tudja leosztani a munkát. Korábbi beszélgetésünkből az is világos, hogy a kéziratos könyvekhez sem ért. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a maharadszák alkalmazottjaikat nem a képességeik, hanem a családhoz való hűségük alapján választják ki. Ha egy alkalmazott nyugdíjba vonul, akkor a maharadsza kötelességének érzi annak fiát kinevezni. A palotákban sokszor beszélgetek szolgálakkal, akik elmondják, hogy már nagyapjuk is a maharadsza szolgálatában volt.

Amíg a kéziratokra várok, sétálok az utcán, és egy sötét bételárusüzletben iszom egy kólát. Látom, hogy a falon ott van a bételárus két képe. Egyiken a maharadszával áll, a másikon pedig a maharadsza fiával, Kunvar Naréndra Szingh-gel. Mindkettőn bétellevelet nyújt át nekik. Dicsekszik, hogy már a nagyapja is a maharadsza bételkészítője volt, és még az idelátogató Erzsébet királynő, meg Bill Clinton is evett az ő bételéből. Elő is vesz néhány újságot, melyben apja bételszakértelmét részletezik. Nekem is adni akar egy újságpapírba csomagolt bétellevelet, mondván, hogy ha nem is szeretem a bételt, ezt szeretni fogom. Clinton is ilyet evett. Tényleg nem szeretem a mésszel, pirosítóval és egyéb fűszerekkel megkent bételt. Egyszer kipróbáltam, ámde fél óráig köpködnöm kellett utána. A most felajánlott maharadsza-bétel mégis csábít. Ahogy azonban ránézek a bolt utcai felén álló, vízzel telt vödörökben tárolt bétellevelekre, elmegy a kedvem. Lehet bármilyen jó a bétel, de ennek a víznek egy cseppjétől is hasmenést kap a fehér ember.

Mikor végre megtalálom Parmár száhabot, ő örömmel újságolja, hogy a tizennégy könyvből elő is kerestek kilencet: Ugyanakkor panaszkodik, hogy olyan hőség van a pecsétes szobában, hogy két óránál tovább nem lehet benne kibírni. Szeretném látni a könyveket, ugyanis a nem fénymásolt részekből információt kaphatok arról, hogy hol, mikor, kinek írták, a papír minősége pedig utalhat a kézirat korára. Az igazgató azonban azt mondja, hogy úgy is nagy szolgálatot tesz nekem, hogy lefénymásolja őket, és ne akarjak többet. Parmár száhab bizonyára fél, és tényleg nem ért a kéziratokhoz. Talán szabályt is állított fel magának, hogy külső ember kezébe nem ad kéziratot. Pedig a kéziratok értéke éppen abban áll, hogy tudósok használják őket. Mondom, hogy akkor legalább a belső katalógusukat mutassa meg, abban is lehet hasonló információ. Erre meg azt válaszolja, hogy már visszazárták a pecsétes szobát. A fénymásolt kéziratokról kiderül, hogy az egyik számát hibásan közölte a katalógus, és egyáltalán nem az, amit kértem, egy könyv pedig olyan rossz állapotban volt, hogy ki sem vették a pecsétes szobából.

Így is nagyszerű anyagot kapok. A legrégebbi szöveg 1654-ből való hindi-perzsa keveréknyelven, *rékhtául* írt versgyűjtemény. Ellenőriznem kell még, de lehetséges, hogy a hindi-perzsa keveréknyelvnek ez a legrégebbi fennmaradt hindi írás emléke. Egy másik mű Tulszídász *Kavitávalí*jának néhány kezdeti oldala 1720-ból, egy harmadik a teljes *Kavitávalí* 1801-ből. Minden féltésük ellenére lefénymásolták őket, pedig ez nem tesz jót a régi könyveknek. Európában az ilyesmit csak fehér kesztyűben érinthetik meg, és különleges gépekkel másolják. Volt egy nagyméretű könyv, ami nem fért rá a fénymásolóra. Ezt kiteszük az udvaron egy székre és laponként lefényképezem a digitális fényképezőgéppel. Ha a kezembe adta volna, a többit is lefényképeztem volna fénymásolás helyett. A könyvek sem rongálódtak volna, és én is jobb minőségű anyaghoz jutok. Egy nagy piros turbános őr tartja a könyvet, és külföldi és indiai turisták bámészkodása közepette fényképezem az oldalait. A turbános néha elhessegeti a turistákat. A fényképezés után néhány pillanatra a kezemben a könyv. Azonnal jegyzetelni kezdek, hogy milyen más művek társaságában van a *Kavitávalí*, és van-e valamelyik mű végén évszámot tartalmazó kolofon. Egy perc után Parmár száhab rám szól, hogy a könyvtáros elfoglalt ember, és adjam vissza neki a könyvet.

Látogatója talán nincs a könyvtárnak, de a tudománynak meg kell adni a becsületét. Négy íróasztal van bent. Kettő a könyvtárosé és a segítőjéé. A harmadikra ki van írva, hogy doktoranduszok asztala, a negyedik pedig a már doktorált kutatóké. A könyvtáros valóban elfoglalt ember, a napi sajtóból ollózza ki a maharadzsával foglalkozó cikkeket. Mikor bent vagyok, éppen az apróhírdetésekkkel van elfoglalva.

A kutatás teljessége miatt látnom kell azt az öt kéziratot is, amit most nem mutattak meg. Megkérdezem Parmár száhabot, hogy mikor mutatja meg a többit. Azt mondja, hogy elégedjek meg ezzel, mert ő nagyon elfoglalt ember. Ez azonban nem maradhat ennyiben. Időpontot kérek a maharadzsa fiától, hogy neki adjam elő a kérésemet. Hiszen éppen ő nyilatkozta nemrég egy tévéinterjúban, hogy ezentúl minden segítséget megadnak a hozzájuk forduló tudósoknak. Az oxfordi névkártya megteszi hatását, és másnap egy vörösturbános átvezet Kunvar Szavái Naréndra Szingh Dzsajpurhoz. Ő meg is ígéri a segítséget.

Visszamegyek Parmár száhabhoz, és ismét kérem, mutassa meg a könyveket. Azt mondja, hogy bármit mondjon is Kunvar Naréndra Szingh, ő október 15-ig, a maharadzsa születésnapjáig az ünnepség előkészületeivel lesz elfoglalva, és talán majd utána...

Dühösen hagyom el Dzsajpurt, és azon gondolkodom, írok egy cikket a *Times of Indiába*, ahol ismerek egy újságírót. Ha megemlítem, hogy a közép-kor egyik legnagyobb vallásos költőjének, a szentnek tartott Tulszídásznak a kutatását akadályozza az ilyen viselkedés, talán néhány vallásos csoport is felhördül. Aztán megnyugszom. Dühből nem akarok semmit sem tenni. Inkább megkérdezem róla néhány barátomat, hogy hogyan lehet változtatni ezen a helyzeten, és hogyan lehet mégis meglátni a kéziratokat. A dühöngő cikkírásnál pedig sokkal fontosabb dolgaim is vannak.

BRADZSFÖLD MELÓDIÁI

Indiában szinte minden héten van munkaszüneti nap. Ittlétem első hetében augusztus 15-e a függetlenség napja volt, a másodikon csütörtök a *rákhí-bandhan*, a karkötő-kötés ünnepe, a harmadikon péntek *jamunástamí*, a Jamuná folyó születése, szombat pedig *Krisna-dzsanmástamí*, azaz Krisna születésnapja. Akármennyire is látványosak ezek bizonyos helyeken, most nem érdekelnek, és inkább zavarja a munkámat, hogy ezeken a napokon megáll az élet. Az első héten a függetlenség napja miatt mentem Vrindávanba, a másodikon pedig a karkötő-ünnep miatt.

A karkötő-kötés eredetét csak nemrég tudtam meg. 1530 körül Cshittógarh maharadzsját megtámadta Ahmad Sáh gudzsaráti szultán hadserege, és bevette a bevehetetlennek tűnő cshittóri erődtornyot. Mikor a hindu védők látták, hogy a vár nem tartható tovább, kincseiket és asszonyaikat elégették egy máglyán, maguk pedig kirohantak az ellenségre. A védők voltak azonban olyan bölcsök, hogy egy hercegnőt még az ostrom előtt kimenekítettek

a kisgyerek trónörökösével. A vár eleste után a hercegnő Humájúnak, Delhi újdonsült mogul szultánjának, a „nagymogulnak” a segítségét kérte, és kérését egy karkötő kötésével is megerősítette, amely által testvérvé fogadta a muzulmán uralkodót. Azóta a nők a testvérré fogadás jeleként *rákhit* adnak azoknak a férfiaknak, akiket közelinek érznek. Ez az ünnep természetesen a fiatalok között a legnépszerűbb, és a fiúk, mint trófeákkal, karkötőkkel aggatják tele a karjukat. Bármennyire nemes ünnep is ez, én inkább kihagyom, hiszen tanáraim ilyenkor is szívesen foglalkoznak velem.

A reggeli Tádzs Expressszel ismét Mathurába utazom. A delhi Nizámuddín vasútállomáson látom ugyan, hogy sok rendőr van a vonat mellett, de aztán útközben elfeledkezem róla. Ahogy beérünk Mathurába, megint észreveszem a sok rendőrt. És nemcsak rendőröket, hanem egy huszárruhába öltözött siető rezesbandát is a peron elején. Úgy tűnik, későn érkeztek, és valakit fogadniuk kell, aki az első kocsiiban utazott. A vonat jól előrehúz, mielőtt megállna. A rezesbanda fut az első kocsira felé. Leszálok, és látom, hogy most már muzsikálnak is rendesen futás közben. Kicsit gyors a ritmus, de nem baj. Sok rezesbandát láttam már Indiában, és sohasem sikerült eldöntennem, hogy van-e valami rendszer a zenéjükben. Mindig az az érzésem, hogy mindenki úgy fújja és üti, ahogy éri. Néha egész dzsesszesre sikerül az improvizáció. Ennek a galoppozó rezesbandának mindenképpen megérte kijönnie, hiszen ha a díszvendéget lekésték is, páratlanul egyedülállót alakítottak. Megkérdezem egy teaárustól, ki jött meg. Azt mondja, hogy egy miniszter. Persze ilyenkor mindenki minisztert mond. Megkérdezem egy újságárustól is. Ő azt mondja, hogy egy szakszervezeti főnök. Odamegyek egy rendőrhöz. Ő tudatja velem, hogy a közlekedési miniszter. Később megkérdezem a vrindávani tanáromtól is. Szerinte Uttar Pradés állam kormányzója volt. Persze teljesen mindegy, hogy ki volt a díszvendég. Az eset azonban nagyon jellemző Indiára: mindenki tudni véli a megoldást. Mindez néprajzilag rendkívül érdekes jelenség, ám bosszantóan kellemetlenné válik, ha valahol útirányt kérdez az ember.

A kutatóintézetben találkozom Banszal-dzsival, aki nemrég szakértő volt két filmben: az egyik Vrindávanról, a másik Mathuráról szól. Éppen akkor játsszák a filmeket a tévében. Sajnos, a kutatóintézetben nincs tévé, csak a kapusszobában, ami a kapusnak és családjának hálószobája és konyhája is egyben. Bekérkezünk hozzá az első filmre. A fekete-fehér tévén olyan rossz a vétel, hogy alig látunk és értünk valamit. A másik filmre aztán már jobban felkészül Banszal-dzsi. Telefonál a szomszédos ásramba, hogy ott szeretnének filmet nézni. Másnap át is megyünk, de nem működik a tévéjük. Még van idő. Átme gyünk egy másik ásramba, ami szerepel is majd a

filmben. Ott van is tévé, meg működik is nagyon szép színes képernyővel, csak éppen az a csatorna nem jön be rajta, amelyiken Banszal-dzsi filmje megy. Végül az előző napi kapusszobában nézzük a film végét.

Minden indiai utamon felkeresem Dzsajés barátomat és az öreg Kisórisaran Alít is, akit Alí-dzsi mahárádzsnak szólítanak. Ezúttal egy kora esti közösségi éneklésre esek be. Leveszem a cipőmet, és leülök hozzájuk. Egy tipikus indiai belső udvar köré emelt kétemeletes házban lakik az egész nagycsalád, ami európai számítás szerint valójában három család: Dzsajés és két testvéréé. Annyian vannak, hogy még öt-hatéves ismeretség után is csak sejteni

tudom, hogy az engem, a külföldit a konyhából bámuló, és időnként teával kínáló nők közül melyik lehet Dzsajés felesége, és melyik az ő gyermekei.

Dzsajés családja a XVI. században alapított rádhavallabhi iskola követője, és ugyanúgy együtt imádják Rádhát és Krisnát, mint a haridásziak, akikkel állandóan rivalizálnak, és akikhez az én két tanítóm is tartozik. Noha Dzsajésék nem papi, hanem kereskedőcsaládból származnak, egy ötezres kéziratgyűjteményt és egy templomot tartanak fenn. Az idősebb testvérek jól menő alumíniumkereskedők, és így Dzsajés megteheti, hogy idejét a nagycsalád házában felállított templom szolgálatának, és rádhavallabhi bradzs szövegek kiadásának szentelje. Ő az egyetlen indiai az én korosztályomban, aki bradzs kéziratokkal dolgozik, és minden évben megjelenik egy vagy több szövegkiadása. Sajnos kritikai apparátust elvértve használ bennük, és mikor próbáltam neki sugallani, hogy támaszkodjon hasonló módszerekre, mint mi európai kutatók, nem értette, hogy miért lesz jobb attól a szöveg, ha a kéziratokban található variánsokat is feltünteti, hiszen ő már „helyreállította” a szöveget. Dzsajés mindenesetre

30. kép. Banszal-dzsi saját tévéműsorát nézi a kapusszobában

lelkesen végzi a szövegkiadást, és tesz hozzáférhetővé kiadatlan XVII–XVIII. századi rádhávallabhi vallásos műveket. A szövegkiadás mellett rendkívül fontos tevékenysége a kéziratok gyűjtése. Mivel templomi papként közeledik az emberekhez, ezért azok szívesen átadják neki kallódó, ma már számukra érthetetlen kézíratos könyveiket. Ennek nemcsak azért van jelentősége, mert ezáltal Dzsajés megmenti a gyakran egerek, moly vagy nedvesség martalékvává váló kéziratokat, hanem azért is, mert a megszerzett műveket katalogizálja, naftalinnal védi, és az odalátogató tudósok pillanatok alatt megmutatja. A többzetes gyűjtemény szinte minden darabját fejben tartja. A katalógus inkább csak memóriája ellenőrzésére szolgál.

A kilencvenedik évéhez közeledő, törekeny, nagy szakállú, hosszú hajú Kisórisaran Alí-dzsít pedig a rádhávallabhi iskola egyes követői szentnek kijáró tisztelettel illetik, és virágfüzéres képe ott lóg a templom falán. Alí-dzsí Dzsajésnek valamiféle nagybátyja, aki sohasem nősült meg. Vannak kívülállóak, akik morognak, hogy miért kezdték el vallási vezetőnek kijáró mahárádzs címmel illetni, de most már öregsége miatti tiszteletből sem nagyon támadják. Életét a rádhávallabhi istenimádásnak szentelte, és nem a rádhávallabhi irodalom talán egyik legjobb élő enciklopédikus ismerője. Nemrég jelent meg két vaskos kötete az iskola irodalmáról, amelyben igyekezett a rivális haridászokat olyan fényben bemutatni, mint akik a rádhávallabhi iskola alárendeltjei. Dzsajés mutatott is nekem egy XVIII–XIX. századnak látzó kéziratot, amelyikben svzámi Haridász egy dala volt, és a szerző magát Hita Harivansa, a rádhávallabhi iskola alapítója tanítványának mondja. Erről Haridász londoni szövegkiadója Dzsajésék nagy keserűségére csak annyit írt, hogy egy késői Rádhávallabhi hamisítvány.

A templomi szolgálat eredetileg a papi kasztúak és nem a kereskedők feladata, ám Dzsajés éppen ezért óriási buzgalommal és aprólékossággal végzi. Napi rendszerességgel kell ételt felajánlani az istenségnak, és elmondani előttük az imákat. Dzsajés fejében meg sem fordul, hogy másképp is lehetne, egyedül csak azt fájlatja, hogy a templomi szolgálat miatt ritkán utazhat kézíratos könyveket cserkészni.

A szolgálat további része a hagyományos közösségi éneklés, a *szamádzs* fenntartása. A földre leterített szőnyegen ülve Dzsajés, Alí-dzsí, néhány szerzetes és laikus énekel kézzel ütött dob, mridanga, és harmónium kísérete mellett vallásos énekeket az istenségnak szerelméről. Az egy-másfél órás *szamádzs*-ba általában két dal fér bele. Egy a szektaalapító Hita Harivansától, és egy másik, valamely rádhávallabhi vagy az iskolához közeli költőtől. Nyugodtan bevehetik akár egy haridászi költő művét is, hiszen a két iskola tanításában alig különbözik egymástól, és a teológiánál sokkal többre tartja

az érzelmek általi szenvedélyes istendicséretet. Egy *szamádzs* végigéneklése Dzsajésék belső udvarában a templom előtt a résztvevők számára az istenimádás egyik legintenzívebb formája. A hagyomány az utóbbi kétszáz évben talán csak annyit lazult, hogy az előénekes előtt ott a szöveg: néha modern könyv formájában, néha a gyűjteményből előbányászott párszáz éves kéziratban, néha pedig fénymásolva.

Általában Dzsajés az előénekes. Egy-egy felsor után bekapcsolódnak a többiek is, és a dallam változataira négyszer-ötször eléneklük ugyanazt a párverset, mielőtt Dzsajés szünetet sem hagyva belekezdene a következő sorba. Néha begyorsul a ritmus, néha visszaenged. Noha Dzsajésnak nincs szép hangja, mégis mindenkit magával ragad az ének; közösségben érzi magát a középkori iskolaalapítóval, és az évszázadok során hatalmas irodalmat létrehozó iskola minden követőjével. Annak ellenére, hogy fél óra után már elzsibbad a lábam, és állandóan mocorognom kell, szeretem a *szamádzs*ot hallgatni, hiszen itt látom törés nélkül tovább élni azt a bradzs költészetet, amit én is tanulmányozok. Egyszer megemlítettem Alí-dzsínek, hogy sajnálom, hogy Dzsajés kivételével csak öregeket látok énekelni, és a következő generációban ki fog halni ez a hagyomány. Nevetve válaszolta, hogy már az ő fiatalkorában is csak jórészt öregek jártak, és mégis él még a *szamádzs*. Ne aggódjunk érte idő előtt.

A vallásos dalok két legnépszerűbb szerzője a rádzsasztháni Mírá Báí hercegnő, és a vak Szúrdász, aki maga is Bradzs földön élt. Mivel a nekik tulajdonított dalokat gyakran évszázadokig csak a szájhagyomány tartotta fenn, mielőtt kéziratos könyvekben azokat lejegyezték volna, ezért ma már nem tudjuk teljes bizonyossággal megmondani, hogy mennyiben az ő szerzeményük egy-egy nevükkel ellátott vers. Valószínűleg még ma is születnek Mírá és Szúr nevekkel fémjelzett dalok. Mindez a dalok hindu énekesei számára nem érdekes, és a lélek isten utáni sóvárgásának kifejeződéseként éneklük e dalokat. Szúrdász egyik leghíresebb dala a következő:

*Lótusz lábához hajlok Hari királynak,
Lótusz lábához hajlok Hari királynak,
Kinek kegyétől hegyet szökik a sánta, s a vakok mindent látnak.
Lótusz lábához hajlok Hari királynak,
A süket hall, és megszólal a néma, s elesettek hercegekké válnak
Lótusz lábához hajlok Hari királynak,
Szúrdász ura könyörületét osztja, fejem lehajtom porához lábának.
Lótusz lábához hajlok Hari királynak.*

Dzsajésék már akkor sokat segítettek nekem, mikor doktori iskolás diákként jártam Vrindávanba kutatni. Ők is lelkesednek Ánandghanért, a XVIII. század legmerészebb és legmélyebb költőjéért. Ha valakinek sikerül áttörnie Ánandghan díszes archaikus nyelvezetén, a legmélyebbről feltörő emberi érzelmek bámolatba ejtő világával találja magát szemben. Dzsajés már akkoriban is szenvedélyesen mutogatta és fénymásolta a náluk őrzött Ánandghan-kéziratokat, Alí mahárádzs pedig segített megfejteni néhány Ánandghanra vonatkozó verset a XVIII. század leghosszabb életű hindi költőjétől, a „bácsinak” nevezett rádhávallabhi Vrindávándásztól. Alí-dzsi Ánandghan esetében sem tagadta meg önmagát, és elmondta, hogy korábban azt gyanította, hogy Ánandghan is a rádhávallabhi iskolához tartozott, mert nagy gyakorisággal használta a „hita” szót, ami minden bizonnyal Hita Harivansa hatása. Mikor azonban megbizonyosodott róla, hogy Ánandghan nem volt rádhávallabhi, óriási hévvel igyekezett bizonyítani, hogy a haridászi iskolával félig-meddig egyesült Nimbárka-szekta követője sem volt. Alí-dzsi mahárádzs érvei nagyon jók voltak arra, hogy könyvemben vitatkozzam velük. Ő pedig szerencsére nem sértődött meg miattam. Most rajtam volt a sor, hogy szolgálatukra legyek. Dzsajés egy a Harvardon őrzött Szakhí Szukh-kézirat másolatát kérte tőlem még évekkel ezelőtt, ám csak mostanra sikerült hozzájutnom.

Mivel érdekel a kevert nyelvű költészet, a *rékhtá*, mely a tizenhatodik-tizenennyolcadik században a modern hindi és urdú irodalom és irodalmi nyelv előzménye volt, Góvind-dzsi elvisz Ramés Csandra Gautamhoz, a Gautam-kerületbe, mely Ramés-dzsi gazdag családjáról kapta a nevét. A hatalmas ősz szakállú Ramés-dzsinék olcsó szállodája van, és ő egy piszkos bejárati szobában ül egy rozoga ágyon. A szálloda ügyes-bajos dolgait emberei intézik. Ramés-dzsi ma is ír *rékhtá* verseket. De a tizenkilencedik századtól a *rékhtá* szó már nem kevert nyelvű költeményt jelent, hanem egy versformának a neve. Ramés Gautam szerint a zenés népi színjátékban, a *nautanki*ban használható harmincöt versforma egyike. Kiderül, hogy szinte minden évben ír egy-egy zenés színjátékot, melyet Vrindávan közelében egy erre a célra kialakított terepen több tízezres tömegnek mutatnak be. A színjátékok szövegét kis füzetekben publikálja, és meg is ajándékoz öt színjátékszöveggel. A színjátékok nem szükségszerűen egy nyelven íródtak, van bennük modern hindi, urdú és bradzs is. A közönség mindet érti, hiszen ezek a „nyelvek” olyan közel vannak egymáshoz, hogy mi európai szemmel inkább csak eltérő stílusoknak tartjuk őket, melyekben hol az arab-perzsa, hol pedig a szanszkrit eredetű szavak vannak többségben.

Egyszer bejön a szobába egy szakállas fiatalember, akit Ramés-dzsi mint tanítványát mutat be. Őt kéri meg, hogy énekeljen nekem egy rékhtát. És ő énekel, a gyötrelemről a döntés előtt. Ardzsuna szereti barátjának, Krisnának a hűgát, de csak úgy lehet az övé, ha elszökteti. De megteheti-e ezt barátjával szemben?

Újabb bizonyítékát látom annak, hogy mennyire élő a bradzs költészet, melyet az egyetemeken még Indiában is csak mint egy elpusztult gazdag kultúra emlékét tanítanak. Ramés-dzsi percek alatt képes bradzs verset rögtönözni egy-egy hagyományos versformában, és hatalmas tömegek kíváncsiak egy-egy színielőadásra. Másutt gyakran arra figyeltem fel, hogy a hagyományos kultúrában felnőtt indiaiak gyakran bradzs versekkel tűzdelik tele mondanivalójukat. A két- vagy négysoros versek vagy versrészletek általában nem logikailag kötődnek a beszédtemához, hanem egy-egy a társalgásban felmerült szó vagy képzet juttatja a beszélő eszébe őket. A beszélő azonban óriási örömmel szavalja őket, aztán folytatja a társalgást. Sajnos a legtöbb versmondó ember öreg volt, és féltő, hogy ez a hozzáállás elvész. Aki csak angolul társalog az indiaiakkal, észre sem veszi, hogy mindez létezett. A hétköznapi társalgásba szőtt vers és dal természetesen az erdélyi kultúrától sem idegen, és feleségem is gyakran sző be verset vagy dalt egy-egy oldottabb társalgásba. Az indiai nautanki, valamint egyik legfontosabb előzménye, a szanszkrit dráma és későbbi leszármazottja, a nálunk is időnként látható indiai film is jobban érthető, ha nem feledkezünk el róla, hogy a régi Indiában, és másutt is él a prózát a verssel és dallal ötvöző társalgási stílus.

Vasárnap átmegyek misére a közeli Mathurába. Itt van India egyik legérdekesebb katolikus temploma, mely a *Rámcsarit-mánaszt* fordító Frederic Growse tervei alapján épült, és az anglo-indiai építészet egyik legkorábbi emléke az 1870-es évekből. Mogul és rádzsput elemeket kever a neogótikus stílusba sokkal merészebben, mint a későbbi épületek. E későbbi, visszafogottabban eklektikus anglo-indiai építészet nem idegen Magyarországon sem, hiszen hatása érződik a századvégi orientalizáló magyar épületeken is.

Útban hazafelé megállok annál a templomnál, amelyet Krisna mitológiai szülőhelyén emeltek. Óriási a rendőri őrizet. A XVI. század végén a hitbuzgó Aurangzeb szultán ugyanúgy, mint őse, Bábur Ajódhjában, Ráma szülőhelyén leromboltatta a hindu templomot, és mecsetet emeltetett föléje. Az ajódhjai mecsetet 1992-ben fanatikus hinduk lerombolták, és ezt az esetet többhónapos vérengzés követte. Állítólag a mecsetrombolók következő célpontja a mathurái műemlék, annak ellenére, hogy a mecset mellett most hatalmas hindu templom ünnepli Krisna születését. Ennek a templomnak is vannak kéziratai, és öt évvel

ezelőtt fénymásoltak is egyet egy rozzant gépen. Most is be akarok menni a könyvtárba, de elfelejtettem, hogy a hatalmas komplexusban hol van. Több embertől megkérdezem, mire végre valaki megmondja, hogy az *Electronic dzshánki*, azaz elektromos istenségnéző mellett. A könyvtárra ki van írva, hogy tízkor nyit. Most negyed tizenegy van. Kérdezem az elektromos istenségnéző őret, vasárnap zárva-e a könyvtár. Azt mondja, hogy nincs, várjak csak türelemmel. Ha akarom, bemehetnek addig az *Electronic dzshánki*-ba. Két rúpia a belépőjegy. Tényleg megéri végignéznem.

31. kép. Anglo-indiai stílusú templomtorony Mathurában

Műanyagbabákból készült, lehetetlenül giccses istenségszobrokból raktak össze mitológiai jeleneteket: a *Rámájana* történetét és Krisna születését. Az istenségek és démonok kezét vagy fejét halk zümmögés közepette motor mozgatja jobbra-balra, föl-le. A könyvtáros elég jó időt futott, és fél tizenegykor már bent is van a könyvtárban. Mondom, hogy már jártam itt Banszal-dzsíval, és most új kéziratokat keresek. Arról tájékoztat, hogy az általam keresett egyik mű sincs meg náluk. Később említem az esetet Banszal-dzsínek, aki elmondja, hogy a könyvtáros nincs vele jó viszonyban, de majd beszél a főnökével, és ellenőrzi, hogy igazat mondott-e.

A templomhoz óriási biztonsági intézkedések közepette engednek be. A táskámat a fényképezőgéppel együtt le kell adni, és utána végigmotognak. A környék tele van katonával. Ugyanez a helyzet a mecsetnél is. Ahogy megyek a mecsethez, egy teve pihen egy síkátorban. Mikor kérdezem

32. kép. Anglo-indiai stílusban épült ház Allahábadban

a gazdáját, hogy lefényképezhetem-e, felajánlja, hogy ő is odaáll mellette. Aztán elmondja, hogy Aligarhból jött ide a fuvarral kora reggel. Csak ötórányi az út. Megemlíti, hogy fel is lehet ülni a tevére. Mikor megjegyzem, hogy nincs nyereg rajta, azt mondja, hogy ne zavartassam magam. Felülök a púp mögé, és minden erőmmel a púpba kapaszkodom. Kell is, mert a tevé először a két hátsó lábával áll fel, és ilyenkor könnyen leröpül róla az ember. Mikor felállt, akkor meg azért kell kapaszkodni, hogy hátrafele ne csússzak le.

EGY DIÁK ÉS KÉT MINISZTERELNÖK

Elmúltak az ünnepek. Visszatérhetek Delhibe. A mathurái állomáson áramszünet és közepes sorok fogadnak. Az állomás teljesen sötét. Mikor bementem, még beszűrődött a kinti szürkületi fény, de sorbanállás közben teljesen ránk sötétedett. A terem valamelyik sarkában téhen keresgél. Szinte mindegyik sorban tizenöt-húsz ember. A sorok között pedig rendőr járkal, hogy az illegálisan előreszivárgókat hátraparancsolja. Beállok a legenyesebbe, hiszen itt mégiscsak nehezebben férközhet be valaki élém. A szélső sorban üvöltözés. Az egyik utas még a jegyeladó ablak rácsát is döngeti. Vagy húsz perc múlik el a sötétségben, de még mindig előttem van tizenhárom ember. Ekkor látom csak, hogy nincs jegyeladás. A sor

azért lett rövidebb, mert néhányan feladták; az üvöltözés korábban pedig a jegyeladás beszüntetése miatt méltatlankodó utasoktól származott. Mikor megjön a villany, üdvörlégszó és taps köszönti a munkájukhoz visszatérő jegyeladókat.

Miközben várom az egy órát késő Tádzs Expresszt, odajön hozzám egy bengáli parasztcsalád, és a legnagyobb természetességgel megkérdezi a családfő, hogy hogyan kell innét Vrindávanba menni. Millió az egyhez esélye, sincs annak, hogy bengáliul beszélő külföldit találjon az ember a mathurái vasútállomáson, de neki bejött. Elmondom, hogy az állomáson kívül van háromkerékű, „tempó”-nak nevezett iránytaxi, és öt rúpiáért elviszi. Megmutatom nekik a kivezető utat. Erre az egész család elindul a másik irányba.

Az oxfordi pénzkeresés ügyében eddig még nem sok sikerrel jártam. Delhi-ben felhívom Misra professzort, aki az indiai miniszterelnök nem hivatalos tanácsadója hindi-ügyekben. Azt mondja, írjak a miniszterelnöknek. Ki is ötlök egy levelet, amit átküldök Oxfordba jóváhagyásra, és addig is dedikálom a miniszterelnöknek tavalyi könyvemet. Sikerül még egy *dóhát*, két soros bradz versikét is költenem hozzá néhány hagyományos indiai beszédalakzattal: hasonló hangzású szavak és kettős értelmezés. A második sor magyarul valahogy így hangzik: „Amit a Nem-pusztuló kegyelméből kap, annak örül az értve értő.” A „Nem-pusztuló”, *atal* szó az istenségre utal, de a miniszterelnök neve is. Felhívom Góvind-dzsít, hogy verstani szempontból is tökéletes legyen a dedikálás. Most már csak az oxfordi megerősítést várom, és aztán megy a levél a miniszterelnöki hivatalba.

Delhiben találkozom Tárakkal, egy fiatal egyetemistával, aki néhány éve a kalkuttai árvaház lakója volt. Az árvaház után két évig a Himalája lábánál fekvő kisvárosban, Siliguriban, majd Kalkutta egyik legjobb iskolájában, a St. Xavier College-ban tanult, munkája mellett. Még tavasszal mondta Kalkuttában, hogy ott nem tud franciát tanulni, ezért máshol próbálkozik. Mikor júniusban levizsgázott, fogta a batyuját és kis megtakarított pénzét, és elutazott a kétezer kilométerre levő Púnába. Mivel ott nem nyert felvételt, átjött Delhibe, ahol alacsony származása miatt azonnal felvették. Pénze közben elfogyott, és júliusban kétségbeesett e-mailt küldött, tudok-e rajta segíteni. Sikerült Delhiben lakó barátaimmal összehozni őt, akik pillanatszerűen kiségitették. Most már van szállása, de minden erőfeszítése ellenére rendes munkahely még nem jött össze neki. Régi gyerekotthonától segítséget nem kap. Az igazgató többször is nógatta, hogy ő már megáll a saját lábán, segítse a többi gyerekotthonit. Küldeni is akar melléje egy nagyobb fiút, hogy tanuljon tőle. Tárak dolgát tovább nehezíti, hogy Delhiben hatalmasak a

távolságok: szállásáról az egyetemre egy óra, és mindkét helyről egy óra volt az út korábbi munkahelyére. Ha nem akarja a fél életét tömött buszokon, forgalmi dugókban tölteni, akkor közelebbi szállást és munkahelyet kell találnia, hiszen így nincs ideje a tanulásra. Aztán kiderül, hogy a szállásán, amelyet megosztott néhány léhűtő bengáli fiúval, gondok voltak a többiekkel, és mindegyiküknek el kell hagynia a helyet néhány napon belül. Újabb ismerősöknek mutatom be, hátha ők tudnak segíteni.

Péntek este meglátogatom a legrégebbi hindi tudományos intézmény, a benáreszi Nágaripracsáriní Szabhá „miniszterelnökét” (így nevezik!). A XIX. század második felében alapított Szabhá szerepe a hindi nyelv terjesztésében és az indiai függetlenség elnyerésében hasonló a reformkori Magyar Tudományos Akadémiáéhoz. Egészen az 1950-es évekig az egyik legjobb hindi kiadó is volt egyben. Emellett mintegy harmincezer kötetes kéziratos könyvtárat hozott létre, és több százezer magánkézben levő írást katalogizált. Sajnos, ma már jórészt csak a régi dicsőségéből él. Publikációi alig vannak, és azok is messze elmaradnak a régiektől. Többször jártam náluk, és láttam, hogy itt minden szál egyetlen ember kezében fut össze. A falon Szudhákár Pándéj óriási képe alatt ül maga Szudhákár Pándéj, Indirá Gándhí és Rádzsív Gándhí bizalmasa, Sonia Gándhí hinditanára, aki mellesleg a középkori hindi jó kutatója. Ő adta ki Bihárit a kalkuttai Vilmos Erőd Főiskola híres hinditanárának Lallú Lálnak a kommentárjával, valamint Szómnáth és Raszlín összegyűjtött verseit. Mindenesetre én is azonnal életfogytiglani tagja lettem ezer rúpiáért az intézetnek. Így aztán ingyen kapom folyóiratukat Magyarországon, amelyben rendszeresen olvashatok az intézet „miniszterelnökéről”.

Mikor tavasszal Benáreszben jártam, megmutatták a kért Tulszi-kéziratokat, de azt mondták, hogy a másoláshoz egy Szudhákár Pándéj által elnökölt bizottság jóváhagyása szükséges. Írtam is Pándéj száhabnak erről, de nem válaszolt. Közben megtudtam, hogy Delhiben tartózkodik, és ezért kértem itt a találkozót. Délután ötre beszéltek meg, de akkor még aludt, és a kapus azt mondta, nem akarja magára vonni az úr haragját azzal, hogy felkelti. Pándéj száhabról mindenki tudja, hogy már nagyon beteg, és néha légzőkészülékkel lélegzik. Amíg várok, nézem a falon a képeket: az egyikén Pándéj száhab Indirá Gándhí fülébe súg valamit, a másikon Rádzsív Gándhíéba. A kapus és az ór arról beszélget, hogy uruknak már semmije nem maradt, csak pénze.

Aztán a kapus beküld egy liftbe, megnyom egy gombot, ő maga kiszáll, engem meg utamra enged. A lift megáll valahol, de fogalmam sincs, merre menjek. Kiáltok egyet, hogy *namaszté!* „Üdvözet!” Erre egy szolgál bevezet

Pándéj száhab szobájába, aki az ágyán ül, és egyáltalán nem látszik betegnek. A közelben lévő lélegeztető-készülék használaton kívül van. Dedikálok neki is egy példányt a könyvemből. Ez az 1814-ből való elfelejtett, először publikált hindi antológia új, angol fordítással és jegyzetekkel ellátott kiadása, amelyből már a második kiadás készül. Pándéj száhab nem ismeri, és szó nélkül forgatja vagy öt percig. Én nagyon örülök, hogy ilyen mély benyomást tesz rá. Mikor előadom a kérésemet, megígéri, hogy minden további nélkül segít, sőt ha talál a katalógusban nem említett *Kavitávalít*, azt is lefénymásolja.

HINDÚK, MUZULMÁNOK ÉS A „HATODIK TRÓN MAHARADZSÁJA” GUDZSARÁTBAN

A találkozó elhúzódott, rohannom kell a vasútállomásra. Táarak segít csomagolni a szállodában. Épp hogy csak elérem a Vadódarába induló éjszakai vonatot. Folyik rólam a víz, köhögök. Egész nap alig ettem valamit, mert a gyomrommal is gondok voltak. A nagy hőségben sok folyadékot kell inni. Szerencsére mindenütt lehet kapni „ásványvíznek” becézett, tisztának mondott palackozott vizet. A sok izzadás miatt ásványi sókat keverek bele. A hasmenésre meg ott a *pudinbárá*, a sűrített menthol. Nagyjából ezzel éltem túl ezt a napot. A köhögés nagyon erős torokfájással jár. Szerencsére erre is van gyógyszerem. Még Magyarországról hoztam echinacea-cseppeket. Megnyugtat, hogy minden bajomat tudom kezelni, még ha az nem is múlik el azonnal. A hálókocsiban mindenesetre végigizzadom az éjszakát, és próbálok aludni. Mikor lejövök a legfelső ágyról, már gudzsarátul is ki van írva az állomás neve.

Gudzsarát viszonylag gazdag állam. A sok kereskedőkasztú gudzsarátai a gyakorlati életet is kicsit jobban meg tudja szervezni, mint a hindi vidékek lakói. Ennek ellenére Gudzsarát India egyik leghányatottabb sorsú állama. 1993-ban itt, Szúrat városában tört ki a pestis. 2001-ben itt volt több ezer halottal járó földrengés, és idén (2002-ben) tavasszal itt volt a hindumuszlim vérengzés. Márciusban felgyulladt egy Ajódhjából, a lerombolt mecset városából jövő, hindu aktivistákat szállító vonat Godharában. Vagy ötven férfi, nő és gyermek égett benn. Ezután jött a hindu bosszú, amelynek több ezer halálos áldozata lett. Gyakran ugyanúgy tűz által, mint a vonatban. Kezdetben sokat írt róla a nemzetközi sajtó. Aztán mikor jött a média és az indiai kormány által felnagyított háborús feszültség Pakisztánnal, elterelődött róla a figyelem, noha az öldöklés folytatódott.

Mivel Gudzsarátban a hindu fundamentalista párt van uralmon, senkit sem büntettek meg. A gudzsaráti főminiszter, Naréndra Módi támogatottsága viszont megnőtt.

A vonat begördül egy állomásra. Nézem, nem Vadódarába értünk-e. Nem: Gódharába. Jön egy teaárus. Éles hangon kiabál: „Csája-csáj! Csáj-csája”. Most értem csak meg, hogy miért nyújtja meg a szót. Így hosszasabban tudja reklámozni magát. Jön egy piszkos kislány egy söprűvel, és felsepri a kocsit. Szemetesláda nincs, ezért az utasok a földre dobnak minden szemetet, így adnak munkát a koldusgyerekeknek. Kérem, hogy hívják: Mumtáz. Kis muzulmán lány, igazán hercegnői névvel.

– Hol laksz? Kivel?

– A gódharái állomáson egy teaárus bácsinál.

– Szüleid?

Hallgat. Odaadom neki a két rúpia aprópénzemet. Egy perc múlva két másik koldusgyerek áll előttem. Náluk seprű sincs. Elég kicsinyek hozzá, hogy csak kolduljanak. Kérdezem a nevüket. Az egyiküket Asóknak hívják. Ez is uralkodói név. Kérem, mennyit keresnek egy nap. Azt állítja, kétszáz rúpiát. Ezt kicsit sokallom.

– Meddig tudsz elszámolni?

– Egy-kettő-három-négy-öt-hét-kilenc-tíz.

– Hát a hat és a nyolc hol maradt?

Még egyszer próbálkozik, de akkor meg a kilenc marad ki. Az aprópénzemet már elvitte Mumtáz, nekik semmit sem tudok adni. Kérem, hogy ismerik-e a lányt. Azt mondják, nem. Mumtáz is visszajön közben, és állítja, hogy ezek a testvérei, ami természetesen lehetetlen, hiszen Mumtáz muszlim név, Asók pedig hindu. Az út végén Asók visszajön egy másik kisgyerekekkel. Ezúttal a karonülő kishúgát hozza.

– Hát őt miért nem hagytad otthon!?! Tud beszélni?

– Annyit tud mondani, hogy *má*, azaz mama.

Elmeséli, hogy négyen vannak testvérek. Szülei utcaseprők, és otthon rizst, és néha birkahúst esznek. Most már végig velem marad az úton, és korához képest magabiztosan beszélget.

Gudzsarátiul tavaly tanultam meg. Egy év kihagyás után persze ismét akadozva megy a beszélgetés. Érdekes, hogy a bengálival keverem, és nem a hozzá közelebb álló hindivel. Az olaszon és a spanyolon kívül nem szoktam keverni nyelveket. Úgy tűnik, hogy az agyam egymás közelében tárolja a gudzsarátit és a bengálit, mint két, a hindihez hasonló nyelvet.

Vadódará félúton fekszik Delhi és Bombay között, és Észak-India egyik legcivilizáltabb városa. Van egy jó egyeteme, aktív kutatóintézete és néhány

33. kép. Koldusgyerekek

kiváló múzeuma. Mindegyiket az utolsó maharadzsa, Szájádzsí-ráo alapította, ezért itt mindent M. S.-nek hívnak: Maharadzsa Szájádzsí-ráo Egyetem, M. S. Kutatóintézet stb. Bár az utolsó maharadzsa építkezésükben a hagyományos gyarmati indiai ízlést követték, az egyetem képzőművészeti tanszékére modern festőket hívtak a bengáli Sántinikétanból. A múzeumban pedig az európai festészet legkülönbözőbb alkotásait vagy azok másolatát gyűjtötték össze a reneszánsztól a századelőig.

A harmincas években két magyar festőnő is járt itt: Sass-Brunner Erzsébet és lánya, Brunner Erzsébet. Hálából a hosszú vendéglátásáért, számos képüket a maharadzsanak ajándékozták, és a nemrég elhunyt Brunner Erzsébet végrendeletében további képeket hagyott a múzeumra. Sajnos, a Brunnerképei egy hátsó folyosón vannak kiállítva, ami ráadásul gyakran zárva van, mint például a mi vasárnapi látogatásunkkor. Csak két festményük van az első teremben: egy nagy bajuszú turbános rádzsput és a maharadzsa képe.

Az egyetem hangulata sokkal szabadabb, mint sok más indiai egyetemé. Míg Sántinikétanban, India első koedukált egyetemén fiúk alig állnak nyilvánosan szóba lányokkal, itt a két nem szabadon kommunikál egymással. Sokkal több az egyetemi parkban spontánul beszélgető csoport is. A diákok

is gazdagabbnak tűnnek. Sántinikétanban vagy riksázik valaki, vagy biciklizik. Itt mintha mindenkinek motorbiciklje lenne. Annyi lány a világon sehol nem motorozik, mint itt.

34. kép. Motoros diáklányok Vadódarában

Már tavaly is jártam ebben a városban. Noha vendéglátó családom nem különösebben gazdag, van egy különbejáratú vendégszobájuk, és minden étkezésre meghívnak.

Ők mondják el, hogy a tavaszi vérengzések Vadódarát sem hagyták érintetlenül, bár itt „csak” 26 ember halt meg. Tőlük nem messze is találtak az utcán egy holttestet, és az utcasarkon felgyújtották egy muszlim mosóember üzletét, mikor tulajdonosa nem volt ott. A mosóemberek alacsony kasztúak, és viszonylag szegények Indiában. Az agresszió inkább irányul a gyengébbek felé. Két hétig kijárási tilalom volt a városban. Csak néhány nap volt két óras szünet, mikor az asszonyok kimehettek bevásárolni, és kinyitottak a zöldségesek és a tejellátó központok. Azt mondják, ez jó alkalmat adott egyeseknek, hogy lefátyolozott muzulmán nőként késekkel rohangáljanak. Nem tudom azonban, mennyi ebből az igaz és mennyi a hinduk kivetített szorongása. Ők úgy látják, hogy a tizenkét százalékos muszlim kisebbség minden más vallás megsemmisítésére tör. Ez a legrosszabb nézet, hiszen tagadja az együttélés lehetőségét. Fiuk, Dzsajés próbálta bizonygatni, hogy az öldöklésen kívül nem volt más megoldás. Szerencsére a többi családtag visszafogottabb volt.

Gudzsarát nem arról híres, hogy sok eső esne itt, de mióta megjöttem, minden nap esett valamenynyí. Itt is olyan furcsa az időjárás, mint Európában. Két hónap késéssel érkezett az esős évszak.

Egyik nap ebédre a festőművész Gulámmuhammad Sékh-hez vagyok hivatalos. Nemrég jött vissza Angliából,

ahol a nyári indiai festészeti kiállítást rendezte meg a Dél-Ázsia Fesztiválon. Az irodalom is nagyon érdeklí, és maga is ír. Mutatja, hogy tíz gudzsarátí irodalmi lapot járát, de egyikben sem volt visszhangja a vérengzéseknek. Mintha nem is ott történtek volna. A napilapok is tompítani igyekeznek a történeteket, és a világsajtót vádolják, amiért olyan nagy feneket kerített az ügynek. Gulámmuhammad szerint kettészakadt a sajtó gudzsarátí és angol nyelvű lapokra. Neki szerencsére semmi bántódása nem történt a zavargások alatt. Még az első napokban elutazott hindu feleségével Delhibe, utána meg Angliába. Hindu barátai tartóztatták, szállást ajánlottak neki, de ő nem akarta őket veszélybe sodorni.

Vendéglátóimtól hallok róla, hogy megint volt *szatí*, özvegyégetés. A legutóbbi híres eset 1980-ban volt, és sokat foglalkozott vele a sajtó. Akkor a családtagokat bebörtönözték tíz évre, és mire kiszabadultak, temploma állt az önmagát feláldozó feleségnek. Ekkor a családtagok azt nyilatkozták, hogy ezért megérte tíz év börtön is. A mostani eset Madhja Pradésben történt, és azt mondják, hogy teljesen váratlanul lépett az özvegy a máglyára.

Az egyetem Hindi Tanszékén előadást tartok Ánandghanról és a kézirat kutatás fontosságáról. A legfelháborítóbb dolog, ami egy előadás után történhet, és ami mindig megtörténik, az, hogy nem az előadásra vonatkozó kérdést tesznek fel, hanem a lehető legnagyobb természetességgel megkérdezik, hogy hol tanultam meg hindiül. Utólag mérges vagyok magamra, hogy ilyen semleges témáról beszéltem, pedig a gudzsarátí feszült helyzetben sokkal jobb lett volna Ánandghan kettős kulturális örökségéről előadnom.

35. kép. Utcakép eső után

A tanszéken bemutatnak Visnu Virát Csaturvédinek, aki első bradzs tanárom, Mánik Góvind Csaturvédí sógora, és szintén foglalkozik kézirat-irodalommal. El is hív magához, és mutatja, hogy milyen szép színes *Szúrszágar*-példányai vannak. A könyvek szépek, de szövegkritikai szempontból jelentéktelenek, hiszen az írásból látszik, hogy csak XIX. századiak. Az idős hindikutató, Ambásankar Nágár első két kötete után ő készíti a Gudzsarátban található hindi kéziratok további katalógusát. Megmutatja a még kiadatlan művet, és találok benne néhány érdekességet. Azt is megmondja, hogy ezek a kéziratok a vadódarái Keleti Intézetben vannak, ahova másnap el is megyek. Ez az intézet működik. Mikor bemegyek a kéziratgyűjteménybe, elélem tesznek egy táblázatot: egy kézirat kihozatala 5 rúpia. Fénymásolás oldalanként 2 rúpia. Fényképezőgép használat 100 rúpia és fényképenként 20 rúpia stb. Tényleg minden úgy megy, ahogy a táblázatban le van írva, és néhány óra múlva egy eddig publikálatlan Thákur-verssel gazdagabban hagyom el az intézetet.

Csaturvédí *száhab* is, mint minden mathurái Csaturvédí, a Krisna-imádók pustimárgi irányzatához tartozik. Legfőbb templomuk Udajpurtól északra, Náthdvárában van. A pustimárgi irányzatot Vallabha tanítómester alapította a XVI. században, és gyermekei nyolc központot, nyolc „trónt” rendeztek be jórészt Bradzsban és Rádzsaszhánban. Ezek a trónok örökletesek és urukat „maharadzsának” szólítják, noha elvileg nem politikai a hatalmuk. Közülük az első számú van Náthdvárában, a harmadik számú pedig Kánkrauliban, ami eredetileg nekem is úticéлом. A hatodik számú mintegy száz éve költözött Vadódarába, ám két-három évtizeddel ezelőtt ez az ág kihalt. Néhány éve a vadódarái ágat Dvárakészlál, a kánkrauli „maharadzsá”, Bradzsés Kumár másodszüllött fia tölti be, és így ismét helyreállt Vallabha mester leszármazási láncolata.

Csaturvédí-dzsi jól ismeri a Pustimárg „maharadzsáit”, és elmondja, hogy semmi értelme nincs most elmennem Kánkrauliba, mert Bradzsés Kumár hosszú zarándoklatra indul Bradzsba, és a templom zárva lesz a templomi gyűjteménnyel együtt. Kárpótlásul azonban elvisz Dvárakészlál-dzsihez a Kaljánraj templomba, akit jobban érdekel az irodalom, mint Bradzsés Kumárt. Csaturvédí-dzsi kioktat, hogy a maharadzsá hivatalos megszólítása Tiszteletreméltó Gószvámi 108-szor dicső Dvárakészlál-dzsi maharádzs-srí. Elvileg este fél nyolctól van nyilvános audiencia, és érkezésünkkor már többen várokoznak az üres emelvény előtti szőnyegen üldögélve. Dvárakészlál-dzsi azonban csak fél kilenc felé jelenik meg. Addig van időm alaposan körülnézni a fogadószobában, vagy inkább trónteremben. A falon Vallabha mester és a Pustimárg többi tanítómesterének képe. A „trón” jobb és bal oldalán álló két képen a két előző „maharadzsá” teljesen

36. kép. A hatodik trón maharadszája

világi uralkodókra emlékeztet a díszes öltözékével. A fogadószoba formaságaihoz képest meglepő Dvárakéslál-dzsi egyszerű hagyományos fehér öltözete és közvetlen modora. A nyilvános audiencia órájában csak hárman beszélgetünk, ő, Csaturvédí és én. Dvárakéslál-dzsi elmondja, hogy Angliában is van követője, aki betartja a bonyolult pustimárgi istentiszteleti rendet a háziszentélyében, és úgy öltözködik, ahogy a pustimárgiak. Javasolja, hogy én is terjesszem a pustimárgi tanokat. Azt válaszolom neki, hogy a kiváló Szúrdász és Raszkhán verseinek fordításával és tanításával én is az ő irodalmukat népszerűsítem, ám munkámat nem korlátozom a Pustimárgra. Amennyire megnyer Dvárakéslál-dzsi közvetlensége, annyira eltávolít a tudománytalansága: arról beszél, hogy Mexikóban is találtak Hanumán-templomot, még hozzá az a legrégebbi mexikói templom. Még abból az időből maradhatott ott, mikor a többi kontinens nem vált le Indiáról. (!) Végül mégis nagyon jó benyomással távozom, mikor elmondja: épp most fejeztek be egy öt kazettából álló sorozatot, amelyen az egyik legjobb indiai klasszikus énekes, Pandit Dzsaszrádzs és tanítványai énekelnek a *Bhágavata-puránából* részleteket és Szúrdász-dalokat. Meg is ajándékoz ezzel a sorozattal, sőt egy pustimárgi tanokat magyarázó interaktív CD-vel is. Beszélgetés közben többször is megszólalt a trónon ülő „maharadsza” zsebében a mobiltelefon, ám ő csak társalgásunk befejeztével fogad egy hívást.

Internetezni általában esténként van időm. Az internetkávézóknak Indiában több funkciója van. Van, ahová ki van írva, hogy „Viewing of pornographic

sights is restricted, view at your own risk”, van, ahol minden egyes gép kis fülkébe van beállítva, hogy a használó teljesen bensőséges hangulatot élvezzen. Szinte mindenütt lassúak a gépek. Néha egy perc is beletelik, míg a számítógép az egyik honlapról a másikra ugrik. Rájöttem viszont a lassúság gyógyszerére. Nyitva tartok egy ablakot, és írom benne az útibeszámolómat, míg a gép letölt egy-egy oldalt. Így nem vész egy percem se kárba.

Az egyik nap egész este gépeltem, és nem nagyon törődtem vele, hogy kint mennyire esik az eső. Fél tízkor állok fel a géptől, fizetek, és indulnék kifelé, ám látom, hogy senki nem megy le a lépcsőn. Kinézek az utcára. Folyik a víz: Velence lett Vadódarából. Néhány vállalkozóbb kedvű motoros megpróbálja átszelni. Látom, hogy nekem itt nehéz lesz riksát kapnom. Telefonálok házigazdámnak, hogy gondban vagyok. Megkérem a telefonos embert, hogy magyarázza el, hogy hol is vagyok pontosan. Ő elmagyarázza, és hozzáteszi, hogy ma éjszaka az ő szállodájukban fogok megszállni. Indiában tizenkét év után már ritkábban lepődöm meg. Ő most többet tud, mint én. Megkérem, hogy mutassa meg a szobát.

Igaza volt a telefonosnak. A város vízben úszott aznap éjszaka, és vendéglátóim utcájában még másnap reggel is árvíz volt.

UDAJPUR

Az ötödik gudzsaráti napra valamennyire rendbejött az egészségem. A gyomrom korábban megnyugodott, és most már a torkom sem zavar. Az éjszakai vonattal indulhatok tovább Rádzsaszhánba, az egykori Mévár állam fővárosába, Udajpurba. Ahmadábádban, Gudzsarát fővárosában kell átszállnom. Az összecsapások ezt a várost érintették a leginkább, de most már nyugalom van benne. A vérengzések egyetlen jól látható maradványa az, hogy továbbra is sok muzulmán él még kiségitőtáborban, és fél visszatérni eredeti lakhelyére. A konzervatív hinduk vezette gudzsaráti kormány nem hajlandó segíteni a táborokat, és most nemzetközi segélyszervezetek tartják fenn őket. Korábban Oxfordban is szervezkedtek indiai kollégáim, mondana le a fundamentalista kormányfő, ám a vérengzések során annyira megerősödött a pozíciója, hogy most új választásokat akart kiírni, bízva abban, hogy ő nyer.

Egy ideig sétálgatok a peronon. A vasútállomásokon mindig megcsodálom India sokszínűségét. Színes száriba öltözött nők, európai ruhát viselő közeposztálybeli férfiak, színes ruhájú rádzsaszháni parasztasszonyok, sovány nagy bajuszú turbános földművesek, narancssárga ruhás szerzetesek függőlegesen vagy vízszintesen festett homlokjelekkel és nagy szakállú muszlimok

rózsaszín fejkendős feleségeikkel. A bóhrá muzulmán nők rózsaszín csipkés viselete lágyással ötvözi az iszlám szigorát. Meglepő, hogy milyen sok muzulmán várakozik. Beszédbe elegyedek eggyel, aki elmondja, hogy az adzsméri vonatot várja. Adzsmér a legszentebb iszlám zarándokhely Indiában. A Garíbniváznak, „Szegények Megsegítőjének” nevezett, Muinuddín Csistí szúfi szent sírja van ott, aki még a XII. századi iszlám hódítás előtt jött Indiába. A jövő héten lesz a szent halálának az évfordulója.

Nagyjából az adzsmérical egyszerre indul éjfél felé az én vonatom is. Nyolc óra alatt teszi meg a háromszáz kilométert Udajpurig a keskeny nyomtávú pályán, és reggel kipihenten, a legkellemesebb időben érkezem Rádzsaszhánba. Udajpurba csak keskeny nyomtávú vonatok járnak, és hiába ez India egyik legszebb, legtöbb turistát vonzó városa, naponta csak öt pár vonatot jelez az állomás menetrendje. A menetrend fölött fényképek vannak kifüggesztve. Ezeket az embereket körözi a rendőrség.

Még van néhány órám a hivatalok nyitásáig. Egy tisztnek elmondom, hogy az este hatos vonattal megyek tovább, mire ő azt válaszolja, hogy az másnap délután kettőre ér a keskeny nyomtávú vonaton Delhibe, menjek inkább busszal. Vissza is váltom a jegyemet, és foglalok egy helyet az este hatos „hálóbuszra”. Estig pedig felfogadok egy muszlim taxist, aki megígéri, hogy megmutatja Náthdvárát.

A taxisom elvisz egy étterembe, ahol a tetőről nagyszerű kilátás nyílik a palotára és a tóra. Udajpur a mévári maharadzsák fővárosa. Miután Akbar, Delhi szultánja az 1560-as években bevette csittauri erődítményt, a maharadzsa Udaj Szingh új fővárost alapított, Udajpurt, „Hajnalvárost”. Akbarnak sohasem sikerült aztán Mévárt teljesen alávetnie. Ezt csak fia, Dzsahángir nagymogul érte el. A mogul szultánok által rákényszerített szövetség után Mévár békében élt. A maharadzsák háborúskodás helyett vadászatba, művészetpártolásba és építkezésbe ölték vagyonukat, és a fővárosban és környékén nagyszerű épületeket emeltek. Csodálatos fekvése a dél-rádzsaszháni tájban, sikátorai, falfreskói és a ma luxusszállodaként üzemelő, tó közepére épült királyi palotája India egyik legvonzóbb városává teszik Udajpurt.

Udajpur állam, Mévár korábbi fővárosához, Cshittórgarhhoz kötődik India legnépszerűbb költőnőjének, Mírá hercegnőnek a neve. A legenda szerint szülei őt a Mévári uralkodócsaládba házasították be 1520 körül. Mírá dalban, táncban feltörő istenszeretete azonban szembefordította családjával. Miként Ánandghan négysorosait, Mírá dalait is Déri Balázssal fordítottam.

37. kép. A régi palota Udajpurban

38. kép. Festett falak

39. kép. Tavi palota és tehenek a tóparton Udajpurban

*Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.
Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.*

*A világ azt mondja: Mírá megőrült,
anyósom, hogy romlás a családon.
Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.*

*Méregcsészét küld neki a király,
mosolygott, ivott a pohárból.
Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.*

*Testem-lelkem feláldozom Hari lábainál,
látása nektárját sóvárgom.
Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.*

*Mírá Ura a hegyettartó Nágara,
Uram, oltalmadra vágyom.
Csengettyűk a lábán, Mírá táncol.*

Udajpurba is kéziratokért jöttem. A Rádzsaszháni Keleti Intézet helyi gyűjteményében van három Tulszídász kézirat. Ez egy egész Rádzsaszhánra kiterjedő megbízható intézet. Voltam már több ágában: Dzsódhpurban, Dzsajpurban, Alvarban és Bharatpurban. Tudtommal, ha viszek egy papírt a követségről, minden további nélkül fénymásolnak.

Kiderül azonban, hogy túlságosan is nagy mellénnyel érkeztem. A kéziratok őre egészen más szabályokról tud. Szerinte a dzsódhpuri központból kellett volna egy papírt hoznom, amiben engedélyezik, hogy kéziratokat keressek. Vagy legalább valami indiai kormánypapírom kellett volna, hogy legyen. Mondom neki, felhívom Dzsódhput, és ott majd megmondják, hogy igenis, elég a követségi papír. Mivel az intézetben nincs telefon, ki-megyek a városba egy telefonirodához. Dzsódhputból el is magyarázzák, hogy tényleg elég a követségi papír. Erre visszamegyek az intézetbe, és most a helyi főnököt kísérem el a városi telefonirodához, ahonnét neki is elmagyarázzák, hogy elég a követségi papír. A főnököm még tiltakozik, hogy a követség azt írta csak, hogy indiai irodalmat kutatok, és ez nem eléggé körülhatárolt. Mikor vége a beszélgetésnek, az a véleménye, hogy a papírom nem jó, de azért ő mégis a segítségemre lesz. Sajnos, közben szinte az egész nap elment a huzavonával, ám a nap legvégére tényleg a kezemben a három fénymásolt kézirat.

A taxisom már türelmetlenül vár, és azonnal elhagyjuk Udajput. Előbb a maharadzsa legfőbb templomához, a városon kívül fekvő Ékling-dzsihez megyünk. Ez egy Siva-templom, ahol egy főtemplomot mintegy száz kisebb szentély vesz körül. A templom előtt egy dobos lankadatlanul dobol. Bent egy harmóniumos, tablás zenekar van. A templomfalon majmok futkároznak. Nincs sok időm Ékling-dzsi templomára. Megyünk tovább a pustimárgi iskola legfőbb központjába, Náthdvárába. Itt is csak egy fél órára maradt. A legfőbb szentély éppen zárva, az egyetlen érdekesség, hogy a templom bejárata fölött séhnáj-zenekar játszik.

Aztán megjön a „hálóbuszom”. Alul ülések vannak benne, mellmagasságtól fölfele pedig elfüggönyözhető kis fülkék 170 cm-es indiaiakra méretezve. Alattam ülve utaznak, a busz dobál jobbra-balra, de nem érdekel. Végigalszom a tizenkét órás utat Delhiig.

TALÁLKOZÁSOK DELHIBEN

Delhiben délután két órakor van találkozó Vidjánivász Misrával, a miniszterelnök tanácsadójával. Ő jól ismer, hiszen vagy tíz évvel ezelőtt ő küldött el Vrindábanba tanulni, és legutóbbi könyvemet is ő mutatta be. Kicsit hamarabb érkezem a találkozó színhelyére, a Prabhát Kiadóhoz. Ahogy belépek, az az aligarhi professzor fogad, aki néhány nappal ezelőtt olyan gyorsan távozott Góvind-dzsitól. Elmondja, hogy több hindi nyelvtanról és stilisztikáról szóló könyve jelent meg e kiadónál, és hogy engem

40. kép. Náthdvára

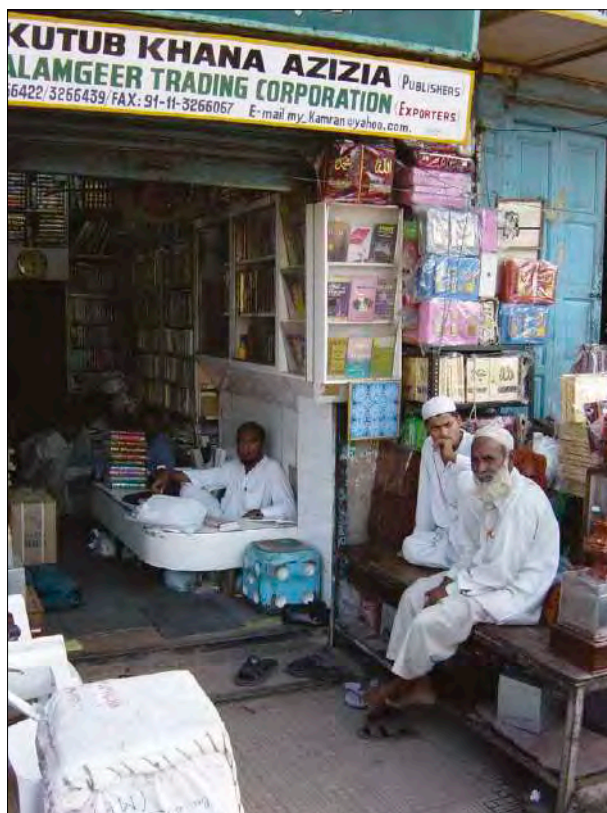
felterjesztett valami kitüntetésre. Nemsokára megjön Misra professzor, aki beszélt az oxfordi ügyről a miniszterelnökkel. Most írnom kell egy hindi nyelvű levelet neki, és talán fogad valamelyik nap. Megírom a levelet, és az aligarhi professzor még azon melegében átnézi. Olyan tanácsokat ad, hogy azt, hogy valami „ismert, tudott” ne a mindenki által használt arab eredetű *málúm* szóval írjam, hanem a köznyelvtől idegen, szanszkrit *vidit*-tal, ami jobban illik a miniszterelnöki stílusba. Legépelteni csak másnap sikerül a levelet, és akkor meg olyan apróságok jönnek közbe, hogy nincs borítékom, utána meg, hogy a boríték nem ragad. De aztán Ganésával, a nepáli sofőrömmel megoldjuk, és személyesen viszem a levelet a dedikált könyvvel a miniszterelnöki hivatal postájára.

Este moziba megyek, és a Dévdász című nagysikerű filmet nézem meg. Ez egy melodráma egy fiúról, akinek a szülei nem engedik, hogy elvegye a lányt, akit szeret, és ivásra adja a fejét. A történet nem új, és már 1935-ben készítették ebből a Sarat Csandra-elbeszélésből egy nagysikerű filmet. Aztán feldolgozták az ötvenes években is. Most a rendező a 20-as évek bengáli felső osztályába helyezte a cselekményt. Az egész filmet grandiózus díszletről

vették fel, és a szereplők csodálatos ruhákban pompáznak. A film minden érzelmi szálát megmozgat a nézőben. Az egyszerű történetet pedig a megidézett látomások az átlagos hindi filmnél valamivel jobbra teszik.

Az egyik nap itt találkozom Dzsójtival, egy leicesteri építész diákunkkal, aki Ó-Delhi építészetéből írja a doktori dolgozatát. Elviszem egy muszlim könyvesboltba, hogy megnézzük, urdúul mi mindent írtak Delhi építészetéről. Mondja, hogy számos dokumentuma van perzsául, de sajnos nem tudja a nyelvet, és most fordítókat keres. Már járt a legtöbb egyetemen, de még senki sem vállalkozott, hogy elkészítse a kért fordításokat. Itt van a különbség a modern nyugati és a keleti tudós hozzáállása között. Dzsójtó nyugati módszerekkel dolgozik. Nem sajnál nagy összegeket kiadni azért, hogy helyieket alkalmazzon annak érdekében, hogy hozzájusson egy-egy eddig ismeretlen forráshoz. Mi keleten elengedhetetlennek tartjuk a nyelvtudást, és nem engednénk, hogy valaki más olvassa helyettünk a forrásokat.

Ez hatalmas energiákat vesz el az embertől. Nyugaton, hacsak nem filológiai érdeklődésből olvas valaki szöveget, ritkaság, hogy megtanulja a nyelvet. Sajnos az amerikai egyetemek többsége így működik, és a tudományos konferenciákon is látom, hogy egyes előadók hinditudása nagyon is korlátozott. Sokan csak egy-egy rövidebb szöveget dolgoznak fel. A középkori szövegeket természetesen én is tanári segítséggel olvasom Vrindában, de ha elem tesznek egy ismeretlen szöveget, képes vagyok azt értelmezni. A nyugati tudósok

41. kép. Muszlim könyvesbolt

előnye velem szemben az, hogy sokkal inkább tudnak kezelni elméleti kérdéseket, és sokszor olyan témákhoz is nagyszerűen tudnak hozzászólni, amihez elvileg nem értenek.

Tegnap este ismét meglátogatott Tárak. Vele bengáliul szoktam beszélni, és érdekes, hogy most állandóan a gudzsaráti jön be. Teljesen lelassul a társalgásom. Táraknak sikerült egy vasárnapi állást találnia. Egy bank telefon-szolgálatát látja el. Nemsokára lesz új szállása is. Itt az egyetemen, a francia szakon a kezdő diákok nem tudnak franciául. Tárak is csak most ismerkedik a nyelvvel. Sajnos az utazgatás, önellátás és munka mellett nincs sok ideje tanulni. Abban reménykedik, hogy az új szálláshelyén majd lesz. Verseket ír bengáliul, és elhozta a füzetet, hogy felolvasson belőle. Prózaverseket ír, de a bengáliiban a ritmus szinte magától adódik a vershez. Van egy metafizikai hosszúverse, amelyen nagyon érződik Tagore hatása. Egy másik az utcagyerekekről szól, ami nagyon jó kezdés után didaktikussá válik. Elhozta egy barátját, John-t is. Ő is ugyanolyan szegény, mint Tárak. Dzshárkhand államból származó uráon törzsi fiú. Neki is ugyanazok a gondjai, mint Táraknak. Se munkája, se szállása. Táraknak még tudok segíteni, de hány hasonló helyzetű diák van?

Delhiben újra elkap a betegség. Most hasmenés jön rám, és nem áll el az ájurvédikus *pudinbárá* gyógyszerre. Annyira legyengülök tőle, hogy el kell halasztanom az éjszakai vonatozást Allahábádba. Pocsék dolog idegenben egyedül betegnek lenni, de ez benne van az utazásban. Most kicsit komolyabban veszem a dolgokat, és elmegyek egy előkelő klinikára, ahol elvégeznek rajtam néhány vizsgálatot. Az egész ezer rúpiámba kerül, de ilyenkor nem szabad sajnálni a pénzt, noha belegondolok, hogy Tárak havi kétezerből él.

Amőbára gyanakszom, és ezért elmegyek székettesztre és vérvételre. Az eredményekből úgy tűnik, hogy nincs komolyabb baj. Nincs viszont már időm részletes diagnózisért orvoshoz fordulni. Egy gyógyszerészt kérdezek csak még útközben. Ő ad is gyógyszert.

Az este hosszú idő után először ismét belenézek az újságokba. A gudzsaráti főminiszter továbbra is fontos helyen szerepel. De vannak ennél érdekesebb dolgok is. Azt írják, hogy a rendőrségnek sikerült lokalizálni India leghíresebb rablóvezérét, a nagybajuszú Vírappant, és most több száz kommandós van a nyomában. Vírappannak óriási hatalma van Tamil Nádú és Karnátaka határán, és az egyik állam rendőrsége elől könnyen átszökik a másikba.

Tavaly nyáron két hónapon át az újságok címlapján szerepelt, mert elrabolt egy híres tamil filmszínészt, akiért aztán egész Tamil Nádu aggódott. Végül a színészt nagyságához méltó váltságdíj fejében elengedte.

Egy másik cikk arról tudósít, hogy a Karnátaka állambeli Bengalúruban feltalálták a Simputer-nek becézett indiai egyszerű Linux-szal működő tömegszámítógépet. Ez eljuthat majd minden középosztálybeli otthonba.

A hátzísákomon rossz a zipzár. Erre Európában azt mondanák, hogy el kell dobni, hiszen lehetetlen rajta kicserélni az egész zipzárt. Indiában mindent meg lehet javítani. Még a szakadt rongyot sem dobják el. Ganésa, a sofőröm azt mondja, tud egy zipzárjavítót a vasútállomás mellett. El is visz hozzá, és ő öt perc alatt tíz rúpiáért megjavítja a hátzísákomat. Már tíz éve végzi ezt a munkát a járdán ülve, bár néha a rendőrség el akarja kergetni. A zipzárjavító munkája mellett még kis vallási füzeteket is árul. Imák Hanumánhoz, és más istenségekhez. A szomszédjában ennél nagyobb forgalmú bolt van a járdára leterített ruhadarabon: bestseller-könyveket árul egy fiú. Tudakolom tőlük, mennyit keresnek egy nap, a fiú azt mondja, hogy 200–250 rúpiát, a

42. kép. Útszéli mindenés

zipzárjavító pedig 60–70 rúpiát. Mikor kérdezem, hogy miért nem árul inkább könyvet, mint a szomszéd fiú, azt mondja, hogy mindenkinek a maga sorsát kell élnie.

Manapság Ganésával autózom Delhiben. Vele nem kell veszekednem az ár miatt, és bennhagyhatom a táskámat a taxijában. Diákkoromban busszal szoktam itt közlekedni, de mióta angol fizetésem van, fontosabbnak tartom a gyorsaságot. Ebben a városban hatalmas távolságok vannak, és egy-egy távolabbi helyre több váltott busszal lehet csak eljutni. Amellett, hogy a tömött buszokon való utazás kényelmetlen és fárasztó, meglehetősen lassú is.

A kilencvenes évek elején csak a Delhi Transport Corporation, a DTC zöld buszai közlekedtek a városban, és nem voltak még meg a kissé drágább, bár kényelmesebb buszok, mint például a párnázott üléses White Line. Az átlag delhi buszra a hátsó ajtón kell felszállni, az elsőn le. A nők könnyítésként felszállhatnak az elsőn is, hiszen középen gyakran áthatolhatatlan tömeg van. Egy-egy leszállási akciót két-három buszmegállóval előbbre el kell tervezni, hogy a megfelelő buszmegállóban sodorjon le a tömeg a buszról. Ez azért is nehéz, mert ha középen állok, akkor az ablakból gyakran csak az útpadkát látni. Ganésa jól ismeri a Budapestnél ötször nagyobb Delhit, és pontosan tudja, hogy a nap melyik szakában mely utakon lehet a leggyorsabban haladni.

AHOL A SZENT FOLYÓK TALÁLKOZNAK

A betegségem miatt egy nappal elhalasztottam az allahábádi utamat. A helyfoglalásos vonatjegyem kárba veszőben volt, és Ganésának adtam, hátha ő tud belőle pénzt csinálni. A 280 rúpiás jegyből sikerült nyolcvanat visszakapnia. Nekem viszont új jegy kell.

Indiában az éjszakai vonatok úgy tele vannak, hogy a hálókocsit általában három-négy héttel előre le kell foglalni. Szerencsére, a külföldi turistáknak külön kvótát tartanak fenn, és általában még az utazás napján is tudnak jegyet váltani. Délelőtt nem volt erőm bemenni a jegyhivatalba. Mikorra odaérek, azt mondja a jegyeladó, hogy a vonat indulása előtt négy órával ő már nem tud jegyet adni, de a 36-os ablaknál van egy másik, nyilvános pénztár, ami indulás előtt két órával is árusít jegyeket. A vonat nincs tele, próbáljam meg a 36-ost.

Az óriási sor a 36-osnál teljesen zavarba hoz. Aztán látom, hogy a 35-ösnél van egy rövidebb sor, felsőbb osztályokra. Beállok, legfeljebb első osztályú jegyet veszek. Mikor sorra kerülök, azt mondják, első osztályú hálókocsi nincsen, viszont mehetek légkondicionált kocsiban. Nem szeretem a légkondicionálást, mert abban meg fázom, de nincs más választásom.

Minden út előtt egy-egy óra elmegy a pakolással. A két bőröndömet a szálloda csomagmegőrzőjében hagyom, és egy nagyobb kézitáskával vágok neki útjaimnak. A kézitáska nagyobb mozgékonyt tesz lehetővé, hiszen bárhova magammal vihetem, és ha teszek rá egy lakatot, akkor az állomás csomagmegőrzőjében hagyhatom, még akkor is, ha olyan ócska a lakat, hogy akár kézzel is ki lehet feszíteni. Lakat nélkül viszont nem vennék be. Persze

nemcsak a lakat kötelező. A megbetegedés veszélye miatt mindenhova vinnem kell a hálósákokat, mert nem tudni, hajnalban mikor hűl le úgy a levegő, hogy megfázom tőle. Az utazásban a pakolást utálom a legjobban. Nem tudom, hogy az életemből hány órát töltöttem már vele. Most is úgy elszáll az idő, hogy rohannom kell a vonathoz, az esti melegben pedig csuromvizesen ülök a helyemre.

Reggel hétkor Allahábádban ébredek. Ahogy kimegyek az állomásról autóríksát keresni, az útkereszteződésben látok egy hagyományos gyógyszerket áruló muszlim orvost. Próbálok kérdezni, de érthetetlen a válasza. Mintha azt mondaná, hogy Bihárból jött. Átfut az agyamon, milyen jó, hogy van elég pénzem, és nem tőle kell tanácsot kérnem a hasmenésemre. Lehet, hogy jó orvos, de inkább kuruzslónak vélném.

A kéziratgyűjtemény csak tizenegy óra felé nyit. A hivatalos nyitvatartás tíztől van ugyan, de a dolgozók csak tizenegyre érkeznek. Van időm, hogy kimenjek Dárágandzsba, megkeresni a kéziratgyűjtő tudós Udaj Sankar Dúbét. Kis sáros síkátorokban járkálok, ahol mindenki nagyon megnéz. (Nem érdemes a sárra panaszkodni, mert mikor eső nincs, akkor por van.) Sajnos a megadott címen nem tudnak semmiféle Udaj Sankar Dúbéről. Dárágandzsához közel van viszont a Gangesz-Jamuná torkolat, ami India egyik legszentebb zarándokhelyévé teszi Allahábádot, régies nevén Prajágát. Az egyik első szanszkrit mondat, amit megtanultunk, épp az volt, hogy *Prajágé Gangá Jamunajá szaba szangaccshati*. („Prajágában a Gangesz összefolyik a Jamunával”). A torkolatban az Indiaiak szerint jelen van még egy láthatatlan harmadik folyó is: a Szaraszvatí, és az egészet együtt *Trivénú*nek, ‘hármás folyásnak’ is hívják.

A szent hely egyik funkciója az, hogy az elégetett halottak hamvait sokan itt szórják bele a Gangeszbe. A hamvak virágok között vannak, és a folyóba dobott port is ‘virág’-nak hívják. Sok észak-indiai családnak van itt hagyományosan öröklött papja, és e papok kötelessége elvégezni az utolsó szertartást. A papi dinasztikiakat nem nehéz megtalálni, az egyes papi sátrak fölött zászlók lengenek, attól függően, hogy melyik vidék családjainak a szertartását végzik el. Én csak a dzsajpuri zászlót ismerem fel. Ezekhez a papokhoz megy a gyászoló, és elmondja, hogy melyik faluból jött, mi a kasztja, ki volt az apja, bátyja és ehhez hasonló dolgokat a családjáról, aztán ellenőrzésképpen megkérdezheti a dédnagyapja nevét. A pap pár óra múlva vissza is jön a könyveivel, és a feljegyzésekből évszázadokra visszamenőleg elmondja a család történetét, sőt még azt is, hogy melyik családtag mennyi pénzt adományozott neki. A szertartáshoz a férfiak kopaszra borotválkoznak, elúsztatják egy csónakról a virágot, kókuszdiót áldoznak, és szent

43. kép. Csónak gyászolókkal a Gangesz és a Jamuná összefolyásánál

44. kép. Az allahábádi szent torkolatnál zászlók alapján lehet megtalálni az egyes vidékek papjait

fürdőt vesznek a folyóban. A szertartás egyik utolsó cselekményeként a pap arra kéri a gyászolót, igyon a folyóból. Valószínűleg sok hindu betegség nélkül megússza.

A két folyó egybeömlésénél tartják tizenkét évente a világ legnagyobb fesztiválját, a többmillió résztvevős *Kumbha mélé* vallásos ünnepet. Akkor India minden részéről ideözönlenek a hindu szerzetesek. A legutóbbi épp másfél éve volt, és a BBC nagy érdeklődéssel tudósított róla minden nap. A szenzáció a meztelen harcos szerzetesek, a nágák fürdése volt, akik kivont karddal üvöltve rohantak a vízbe a csillagok állása szerint legkedvezőbb időpontban. Akkora volt a tömeg, hogy naponta ötezer gyerek veszett el. Később a BBC-t az a vád érte, hogy egzotikumként, mint idegenek fesztiváljáról tudósított az ünnepről, és nem fektetett elég hangsúlyt annak belső tartalmára, noha kitűnő alkalom lett volna rá, hogy a Nagy Britanniában élő több milliós indiai kisebbség anyaországának kultúráját jobban megismertesse az angolokkal.

Én is bérelek egy csónakot, és a torkolathoz vitetem magam. A csónakos, aki *bengáli dádá*nak, „bengáli testvérnek” nevezi magát, a szemközti faluból való. Elmondja, hogy nyolc templom van a falujában, és a zarándokok gyakran átjönnek megnézni ezeket is. Nem messze onnan, Nainíben pedig van egy óriási börtön, ahonnet lehetetlen megszökni. A révészek Indiában alacsony kasztúak, de Allahábád jó kereseti lehetőség. Az eredeti kétszázötven rúpiás ajánlatot lealkudom nyolcvanra. Úgy tűnik, a csónakosnak így épp hogy megéri, mert minden csónakázás után ötven rúpiát kell fizetnie a parti „hatóságoknak”. A bengáli dádá a bizonyíték rá, hogy tényleg egész

Indiából jönnek ide emberek. Őt azért hívják bengálinak, mert tud bengáliul. Átváltunk bengálira. Tényleg tud, ha nyelvtanilag hibásan is. Aztán kiderül, hogy tud gudzsarátiul is, azt is leellenőrzöm. Az még gyengében megy neki, bár folyékonyan beszél. Utána

45. kép. „Bengáli testvér”, a nyolc nyelvet beszélő révész

már magától jön elő orijá, maráthi, pandzsábi, telugu és tamil szövegekkel. Ha keveri is őket a hindivel, messze tútesz rajtam és Gándhí unokáján. Csak később jut eszembe, hogy elfelejtettem megkérdezni a révészemtől, írni-olvasni tud-e.

A folyóparton van egy erődítmény, benne földalatti templom az *aksajbat*, a 'nem-pusztuló banjanfa' körül. A templom bejáratához vezető út mentén az erődí falon feliratok a hozomány ellen. „Utolsó kutya, aki elfogadja a hozományt” és ehhez hasonlók. Míg az araboknál a vőlegény általában fizet a menyasszony családjának, Indiában a menyasszony szülei hozományt adnak a vőlegény családjának. A hozományadás kötelezettsége miatt a lánygyerekek sokkal kevésbé örülnek, mint a fiúnak. Néha a család tönkremegy a lányok kiházásításában. Mivel szabad az abortusz, ezért a születendő gyermek nemének megállapítását tiltja a törvény, hogy a fiú-lány arány mégse boruljon fel. Egy mozgóárus elmondja, hogy egy másik megyéből jött ide egy Srínáth dáda nevű ember, és a templomi hatóságok megengedték neki, hogy itt is terjessze a nézeteit. Ahogy közelebb megyek a templomhoz, látom, hogy egy vörös lepedővel letakart feldíszített ötlábú mutáns tehén ül a bejáratnál. Nem tudom, milyen funkciója van a tehénnek, talán jósolnak vele, vagy épp csak megérintik a hátát. Az biztos, hogy a zarándokok között ilyesmivel jól kereshet valaki. Ennél több találgatásba jobb nem belemenni, mert néprajzi érdekességekkel egy idegen kultúrában nagyon melléfoghat az ember.

A nyolcvanas évek elején levetítették *A tanút* Angliában. A film után számos telefonhívás érkezett a londoni magyar követségre. Van a film elején ugyanis egy jelenet, mikor a pincében feketén levágott disznó visítását úttörőkórus próbálja túlülölneni. Az egyik kérdés az volt, miféle népi hagyomány az, hogy Magyarországon kórus énekel disznóvágás alatt. – Így is lehet értelmezni egy másik kultúrát.

A templomon kívül, a vízparton koldusok sora. Sokan leprások, hiányzó ujjakkal, és kis taligán tolták el idáig őket. A koldusok között feltűnik néhány kis gyékénykosarat tartó gyerek is. Magamhoz szólítom az egyiket. Kettő is jön. Azt mondják, ha adok tíz rúpiát, leveszik a fedelet. Mindkettőnek egy-egy kobrája van. Ők bizonyára kígyóbűvölők gyerekei.

A kígyóbűvölőknek nemcsak az a dolguk, hogy az út szélén muzsikáljanak a kígyójuknak, hanem az is, hogy életük kockáztatásával megfogják a kígyót. Aztán egyre több kis kosaras gyerek jön hozzám. Az egyik gyereknek kosara sincs. Nyakában a barna kígyó. Azt mondja, ennek nem vették ki a mérgét. Ők nem úgy koldulnak, mint a koldusok. A kígyónak kérnek pénzt tejre, és azt a pénzt a kosárba kell beledobni.

46. kép. Banánárus taliga

Kicsit később megyek reggelizni egy banánárushoz. Indiában is ez a legolcsóbb gyümölcs, és minden évszakban megtalálható. Az árus négykerekű taligán tol egy nagy halom almát és banánt. Azt mondja, a nap végére el tudja adni az egészszet.

Végre kinyit a kéziratgyűjtemény. Itt is jártam már kétszer, és egy-két órnyi teaivás-beszélgetés-adminisztráció után minden további nélkül megmutatják a kéziratokat. A beszélgetés alatt hallom, hogy Bihárban kisiklott a Rádzsdhání Expressz. Ez India egyik legjobb és leggyorsabb vonatja. Másodosztály nincs is rajta. Az elmúlt tíz évben még sohasem volt komolyabb balesete. Én is ezen a vonalon utaztam éjszaka, de nem mentem el Bihárig.

Szerencsére Allahábádban kihozták nekem a kéziratokat. Pontosabban csak a felét annak, amit kértem, mert a másik felét nem találják. Megint nagyszerű dolgokat kapok. *Kavitávali* 1692-ből, 1833-ból és 1836-ból. Sajnos fénymásolni nem akarnak engedni, annak ellenére, hogy két éve minden további nélkül fénymásoltak. Elmegyek az igazgatóhelyetteshez, és elmondom, hogy Rádzsaszhánban és Benáreszben engednek fénymásolni, és ha ő nem

47. kép. Banánárus

enged, akkor éppen az ő gyűjteménye marad ki a szövegkiadásunkból. Végül megengedi, hogy a jobb állapotban levő kéziratokat lemásoljam, a többit pedig lefényképezzem.

Szinte minden kéziratgyűjteményben odalesz az egész nap a munkával, pedig csak két-három órás tevékenység lenne. A kéziratokat 15–20 perc alatt kihozzák. Én egy óra alatt átnézem őket, és kiválasztom, hogy melyiket kell fénymásolni. Utána le kell fénymásolni ötven-száz oldalt. Mindig óriási rohanásnak tűnik az egész, és az ott dolgozók örökké megjegyzik: több időre kellett volna jönnöm, úgy egy-két hétre.

Az intézetben Pándéj száhab még reggel megígérte, hogy elvisz dr. Kisórilálhoz, a ma élő talán legjobb bradzs-filológushoz. Azon nyomban fel is hívta dr. Kisórilál szomszédját telefonon, hogy mondja meg a „doktor száhabnak”, este ne menjen el otthonról, mert egy külföldi tudós szeretne vele találkozni. Kisórilál néhány könyvét ismerem, amiből kitűnik, hogy nagyon jól érti a középkori irodalmat, és a legbonyolultabb bradzs verseket is világosan el tudja magyarázni. Az indulásunkat késlelteti egy félórás zápor. Mindenki beszorul az intézet kapuja alá. Épp előttünk tolja a kocsiját egy bőrig ázott *szamószá*-árus. Odahívjuk a kapuhoz, és meguzsonnázik az egész toporgó intézet. Így legalább kihasználtuk az esős időt. Mikor aztán már csak cseperész, felülök Pándéj száhab mögé a motorbiciklire, és elindulunk a Jamuná túloldalán fekvő Nainíbe. Az eső szinte végig csepeg, de már nem lehet több időt vesztegetni.

48. kép. Dr. Kisórilál

A Nainíbe vezető út mellett hosszan húzódik a börtönfal.

Nainí a jellegtelen kisváros. Pándéj-dzsi letesz egy cipőbolt előtt, és üdvözlő egy öregembert: ő Kisórilál. A cipőüzlet-hez semmi köze. Csak megengedik neki, hogy itt üldögéljen, mikor áramszünet van, mert neki nincs otthon generátora. 72 éves nyugdíjas. Az Allahábádi Egyetem tanára volt, de most már egyedül él Nainíben. Gyermekei kirajzoltak. Már hallott az Ánandghanról szóló könyvről, és bár Pándéj száhab nem mondott neki nevet,

kitalálta, hogy az *Ánandghan*-könyv szerzője jön. Később átmegyünk a lakásába, de elkap bennünket egy újabb áramszünet. Zseblámpával keresgél a könyvei között, és előhúzza az általam minden indiai könyvtárban hiába keresett 1904-es *Thákur satak*-ot, a Thákur-költő műveit bemutató legrégebbi könyvet. Óriási lelkesedéssel beszél a késő-középkor hindi irodalmáról, és elszaval egy gyönyörű *Dév*-verset. Teljesen megnyer a cipészes egyszerűségével és óriási tudásával. Átlátja nemcsak a késő-középkor költészetét, hanem annak kutatóit és másodlagos irodalmát is, és felhívja a figyelmemet számos könyvre. Mutat egy idézetet az egyik legnagyobb irodalmár, Visvanáth Praszád Misra leveléből, amelyben a haldokló Misra úgy szól hozzá, mint akinek kezébe letétetett a középkori költészet hagyományának ápolása. Mondom, hogy kik a tanárim Vrindávanban. Ismeri őket, és sajnálja, hogy nem publikáltak.

Elhúzódik a beszélgetés Nainíben. Kisóráll feltesz egy Allahábádba menő iránytaxira negyed kilenckor. Nekem tízkor indul a vonatom, de még meg kellene nézнем az e-maileimet, vajon nem szólítanak-e Delhibe. Allahábád többmillió város, de olyan vidékies, hogy nem könnyű benne internetező helyet találni. Egy helyen ki van ugyan írva, hogy „E-mail”, de nem működik. Elküldenek egy másik városrészbe. Ott találok is kettőt, de ezek sem működnek. Végre fél tízkor kerül egy működő gép, és látom az üzenetekből, hogy nem kell Delhibe mennem.

Megint csak rohanok a vasútállomásra. Az egyik kocsi mellett egy vagonseprő koldusgyerek cigizik. Az indulás előtt pár perccel a helyemen vagyok a vonaton. Aztán háromnegyed óra késéssel indulunk el. Tudakolom az utastársaimtól, mikor érünk Alígarhba. Azt mondják, körülbelül nyolc óra az út. Megkérdem a kalauzt is. Szerinte nem fogunk ott megállni. Azért felhúzom az órámat reggel öt-re, hátha mégis megállunk.

Háromnegyed ötkor egy állomás fényei ébresztenek. Kérem az utasokat, hol vagyunk. Egy azt mondja, Kánpurban, kettő meg azt, hogy Alígarhban. Összecsomagolok, és megkérdezek egy teaárust a peronon. Alígarhban vagyunk. Már a mozgó vonatról ugrok le. Még éppen elérem az ötórás buszt Mathurába. Egy újságárustól veszek egy hindi újságot, benne döbbenetes képek a vasúti szerencsétlenségről. Eddig 81 holttestet találtak, de 120-ra becslik a halottak számát. A buszban csak néhány utas van, azok is elfekszenek keresztben a padokon. Sajnos a jármű annyira ráz, hogy aludni nem tudok. A napkeltét nézem az esőtől kiszáradt Uttar Pradésben. Mathurából aztán háromkerekű iránytaxi visz tovább Vrindávanba.

MONSZUN ÉS ÜNNEPSÉG VRINDÁVANBAN

Délután elmegyek Saran-dzsi tanáromhoz, hogy értelmezzük az újonnan talált, hibás helyesírású Thákur-verseket. Az irodalmi beszélgetés aztán vitába torkollik. Saran-dzsi közel áll a szélsőséges hindu RSS-hez. Tudom, hogy nem fanatikus, és belemegyek a vitába. Szerinte a muzulmánok arra törekszenek, hogy megszüntessenek minden más vallást. Indiában pedig nem tettek mást, csak gyilkoltak és templomot romboltak. Vannak panaszai a keresztényekre is. Mire fel térítenek? Pedig jó vallás volna, ha nem állandóan arra gondolnának, hogy hogyan növeljék meg az arányukat Indiában. Arról beszélek, hogy a térítés az indiai kereszténységnek csak az egyik oldala, és a papok többsége evangelizáción nem a hittérítést, hanem a keresztény értékek terjesztését érti. A muzulmánokat pedig nem mindig kényszerrel térítették át. Ismáél, a gudzsaráti textilfestő nemrég mondta el, hogy családjá a hindu legendahős-isten Ráma nemzetségéből származik, de a hindu papok állandóan pénzt kértek tőlük áldozatokra és más szertartásokra. Ezt megelégtelve tért át muzulmánna az egész nemzetség. Saran-dzsi szerint ez csak utólagos magyarázat. Kérem, hogy mondjon a fanatikus Aurangzéb kivételével muszlim uralkodót Szikandar Lódítól a XX. századig, aki üldözte a hindukat. Nem tud ilyet mondani, de szerinte biztos volt, ha nem Delhi-ben, akkor a regionális uralkodók között. Arról beszél még, hogy szerinte a bevándorlóknak át kell venniük az anyaország szokásait. Erre én Anglia példáját emlegetem, mely a néhány százalékos hindu kisebbséget is azonos jogú polgárnak tartja, és magát nem egyszerűen keresztény országnak mondja, hanem multikulturálisnak. A franciaországi fátyol-pert már nem is említem.

Arról azonban nem vitatkozom, ki volt előbb Indiában. Észak-India nagy részét a muzulmánok a XII. század végén hódították meg. Ezt nem lehet vitatni. Indiában a szanszkritot szent nyelvként használó árják is bevándorlók voltak viszont, akik jórészt az i. e. II. évezredben telepedtek rá egy sokkal ősbibb kultúrára, és a két kultúra találkozásából alakult ki a hinduizmus. Ezt manapság a hindu konzervatívok igyekeznek tagadni. Leginkább azzal érvelnek, hogy az utóbbi két évtized régészete sok Indus-völgyi kultúrához tartozó települést tárt fel egy kiszáradt folyó menten Rádzsaszhánban, és ezt a kiszáradt folyót a Védákban szereplő legszentebb folyóval, a Szaraszvatival azonosítják. Szerintük az árják mindig is Indiában voltak, árja hódítás pedig nem létezett. Ez aztán alapul szolgál arra, hogy a muzulmánokat, mint Indiára települt idegen testet kezeljék.

Éjjel arra ébredek, hogy fázom. Ismét megeredt az eső. Reggelre egyes utakat szinte teljesen belep a víz. Banszal-dzsíval fogunk egy rikst, hogy együtt menjünk a Haridászi iskola ünnepeére, ahova mindkettőnket meghívtak beszédet mondani. Az egyik vizes szakaszon, ahol nem látszik, hogy milyen gödrös az út, félig felborul a riksa. Banszal-dzsi, aki egyébként bottal jár, még időben leugrik. Én a boruló riksa másik oldalán vagyok, és jó úton afelé, hogy a vízbe repüljek. Szerencsére a túloldalról egy járókelő megfogja a kereket, és sikerül visszahúznia egyensúlyba a járművet.

49. kép. Haridászi szádbuk egy ünnepségen

Noha az indiai monszun tele van apró kellemetlenségekkel, az ind költők mint a legszebb évszakot éneklék, miként tette azt Mírá hercegő is.

Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.

Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.

Fel-felmegyek a palota tetejére

a Nagykirály lépteit lesve.

Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.

Béka, páva, papíhá-madár,

kakukk szól édesen: „Jöszte!”

Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.

*Tornyosulnak a négy szél felől a felhők,
Indra villáma sem marad veszteg.
Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.*

*Nővérem, új meg új alakot ölt a föld,
hogy Indra megkereste.
Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.*

*Mirá Ura a hegyettartó Nágara,
a Nagykirály, hogy érte jöjjön, rest-e?
Hallom már, hogy az én Harim eljön ma este.*

A Haridászi Intézet kilencnapos vallási ünnepén kell előadnom egy Rámdév nevű, szentként tisztelt szerzetessel, Banszal-dzsíval, Saran-dzsíval és Saran-dzsi három fiával együtt. Az egész ünnepséget Góvind-dzsi tanárom vezeti. A hallgatóság egy része a Haridászi Ásram szerzetese, más része egyszerű Haridász-követő. A XVI. században élt svjámi Haridász az istenségpár Rádhá és Krisna szerelmét imádta, és csodálatos dalokat szerzett. Mivel a szekta filozófiája szerint Krisna legközvetlenebb környezetében nincs férfi, saját maga Rádhá segítő barátnőjeként szólal meg verseiben. Én a versek szépségéről, és egyetemességéről beszélek, hogy szépségükkel még engem, a vallási hagyományon kívülállót is megfognak, arról, hogy Rádhá és Krisna párbeszéde, a párbeszéd a másikkal, ugyanarról a gyökérről fakad, mint a kultúrák párbeszéde, aminek előmozdítása nekem is a feladatom.

A beszédem után udvariasságból még megvárok egy előadót, majd rohanom kell a mathurái vasútállomásra, hiszen éjszaka indul a repülőm Delhiből. Ahogy beülök a háromkerekű „tempó”-iránytaxiba, ismét elered az eső, mintha dézsából öntötték volna. A „tempó” félig nyitott, és az oldalamat is veri a víz. Mathurában a taxi nem visz el a vasútállomásig, mert a buszpályaudvar melletti alacsonyan fekvő vasúti felüljáró alatt már nagyon meggyűlt a víz. Szerencsére most megint csak cseperész az eső. Látom, hogy az emberek combig járnak a vízben, de néhányan észrevették, hogy a vasúti töltésre felmászva át lehet kelni. Én is követem példájukat. Különösen ügyelek rá, hogy el ne csússzak a sárban a nagy csomagommal. A túoldalalon már várnak a riksák, akik ott tették le hasonló okokból az utasaikat.

Háromnegyed kettőkor érkezem a jól ismert vasútállomásra. A jegyeladó azt mondja, fél ötkor megy vonat Delhibe, de a Nizámuddín állomásra

indul egy fél háromkor is. Ez kell nekem! Megkérdezem, hányadik vágányról indul. Azt mondja, a másodikról vagy a harmadikról. Fölösleges volt megkérdezni, hiszen tényleg a másodikról szoktak indulni a vonatok Delhibe.

Közben újra rákezd az eső. Egyetlen Delhi felé menő vonat sem jön fél háromkor a második vágányra. A harmadikon meg egy dzsajpuri gyors vesztel már egy órája. Úgy zuhog az eső, hogy alig látni tőle. Közben lefényképezek néhány embert a peronon, meg egy valakit, aki az első vágányra beérkezett vonatra száll fel a zuhogó esőben. Csak mikor elindul a vonat az elsőről, látom meg, mi van kiírva rá: *Visákhapatnam–Delhi gyors*. Erre kellett volna felszállnom. Most már várhatom a félötöst. Fáradt vagyok és rendkívül dühös magamra. Félig át vagyok ázva, leülni nem lehet, mert megfáznék. A peronon fel-alá járkálva töltöm el a hátralevő két órát.

Delhiben a Nizámuddín állomáson alig van taxi. Autóriksát is csak jó pénzért találok. A sofőr azt mondja, olcsóbban nem visz el, mert esik az eső. Mondom neki, hogy elállt. Sajnos nem állt teljesen el, és mikor már a rikában ülök, megint rázendít. Ez a bajom este is. Nincs sok taxi a szállodám körül, hogy kivigyen a repülőtérre. Telefonálok Ganésának, de csak üzenetet tudok hagyni.

Szerencsére megkapta az üzenetet, és éjjel egykor a szálloda bejáratánál vár. Nemcsak Ganésa van ott éjjel egykor, hanem Tárak és a Svájból épp most érkezett Nathalie is. Ő velem együtt dolgozott a kalkuttai gyermekotthonban, ahol Tárakot megismertem. Most is Kalkuttába készül, de Delhibe hozta a gépe. Tárak pedig az én szállodámat ajánlotta neki. Egészen márciusig marad, amikor ismét Indiában leszek. Talán majd akkor is összefutok vele, mikor ő indul haza.

A Gangesz partjain

REPÜLŐÚT TASKENTEN ÁT

2003. március-áprilisi utam nagyjából az egy évvel korábbi, augusztusi folytatása, hiszen megint kéziratokat keresek, illetve bradzs szövegeket olvasok tanárainkkal Vrindávanban és talán Allahábádban.

Ezúttal nem Iránon, hanem Üzbegisztán fővárosán, Taskenten át utaztam az üzbég légitársasággal. Ez az egyik legolcsóbb járat Delhibe, de én azért választottam, mert a visszaúton tíz napra meg szeretnék állni Üzbegisztánban.

A londoni Heathrow repülőtér várótermében indiai hangulat fogadott. A sok színes turbán a férfiakon, valamint a salvár-kamíz a nőkön már jelezte, hogy az Angliában élő pandzsábiak körében mennyire népszerű az Uzbekistan Airways. Az utasok több mint felét ők tették ki. Néha nem is Delhibe, hanem Amritsarba repül a társaság. Kissé vágottszerű, ám törikösen darabos üzbég arcot viszont csak egyet-kettőt láttam. A pandzsábiak domináltak, és az utazás során néhány arc ismerőssé vált. Volt sok színes turbán, egy kalapos, harcsabajuszos férfi aranygyűrűkkel. (Erdélyben cigányvajdának néznék.) Egy másik utas hatalmas kazettásmagnót vitt. Aztán sok nő kisgyerekekkel, tetőtől talpig felékszerezve. Egy teljesen angolosan öltözött, szép, szemüveges lány a szüleivel. Néhány kövér asszonyság. Egyikük egy furcsa dobozt cipelt, és olyan kövér volt, mint a „Formidable lady”-nek elnevezett XVIII. századi kisangarhi miniatúra főalakja. A kilónyi aranyékszer a sok nőn mutatja, hogy az Indiába való visszatérés egyben a külföldön szerzett vagyon mutogatása is.

Az utastér csak félig telt meg. A London–Taskent járat valami kiöregedett nyugati gép volt, angol és üzbég feliratokkal és vetítővásznas mozival. Próbáltam megérteni a ma már latin betűs üzbég szövegeket. Nem igazán ment, csak az illatosított papírzsebkendő perzsa-arab nevét ismertem fel: *xushboʻy*

qog'oz. Ez urdúul *khushbúí qágaz* volna. A járatot kísérő magazin viszont nem üzbégül volt, hanem oroszul. A repülési információt pedig az angol és az üzbég mellett bemondták oroszul is. Úgy tűnik, Üzbegisztánban a szőke szláv a szépségideál, mert a légikísérők tipikusan orosz arcok voltak szőke vagy szőkített hajjal. Mellesleg a vágottszemű pilótával ellentétben ők valódi oroszok, és úgy is beszélgettek egymás között.

Egyszer már leszálltam Taskentben tíz évvel ezelőtt, egy éjszaka. Abból az időből csak arra emlékszem, hogy valami traktorszerűség húzta a reptéri buszokat, a tranzitváróterem a bárral pedig olyan volt, mint egy dunántúli kisvárosi vasútállomás, a távolban néhány kopár jegenyefa látszott.

Most márciusban Taskent körül még hó borítja a hegyeket, de a repülőtér környékén tíz fok van. Az egyik első kép a szárazföldön egy Magyarországon már vagy húsz éve nem látott Zil-teherautó volt. Mikor kiszállunk, néhány egyenruhás kövér szőkeség áttereli a tranzitutasokat egy stukkódíszítéses, korinthusi oszlopos palotába, ahol hosszú sorbanállás végén három unott képű hivatalnok kiosztja a beszállókártyákat Delhibe. Furcsa, mennyire kiült az arcukra, hogy unják ezt a munkát. Angliában bezzeg mosollyal fogadnak a repülőtéren...

A palotában ülőhely nincs elég, ezért sokan a lépcsőre ülünk. Indulás előtt még egyszer biztonsági átvilágítás. Egy katona motozza az utasokat, és egy nő kezeli a táskaátvilágítót. Ha valami gyanúsát lát, a nő megállítja a gépet, és átkiált a beszállókártyát ellenőrző kollégának: „*Gyévacska!*” Akkor *gyévacska* jön és tolmácsol, mert a gépkezelő nem ért angolul, a szikhek pedig nem tudnak oroszul. Látszik, hogy a férfi és a nő alig győzik a tömeget kezelni. Néha szinte az utas után fut a férfi, hogy megmotozhassa. Aztán átjönnek az ismerősök: a cigányvajda, a szemüveges lány egy nyalókával a szájában, majd a terebélyes asszonyság a furcsa dobozzal. A doboznál az átvilágítógép kijelez. Megáll a sor. „*Gyévacska!*” Most azonban a *gyévacska* tört angolsága se segít. A pandzsábi hölgy nem tud angolul, és fogalmam sincs, milyen keveréknyelven magyarázza: „méra bétá kó” „a fiamé”, és elsírja magát. Feláll valaki az angolul beszélő pandzsábiak közül, és tolmácsol: „A fia hamvait viszi.” Indiában a halott hamvait, vagy legalábbis azok egy részét virágokkal együtt valamelyik szent folyóba szokás szórni, és a hölgy ezért hozza most a hamvakat Indiába. Indulás előtt berohan a *gyévacska*, és kiabál, hogy kinek szól a jegye Londonba. Mikor senki nem jelentkezik, mindenki a szomszédját kutatja. Eltelik jónéhány perc, míg egy német turista bekiabál, hogy a pandzsábi szomszédjának van londoni jegye. Az angolul nem tudó szomszéd a többi pandzsábi nevetése és megjegyzései közepette kisomfordál a várótermünkéből, minket pedig beterelnek egy IL-62-es orosz gépbe.

A kopár Afganisztán fölött repülünk, és látom, hogy a Hindú-kus csúcsait most is hó borítja. Vajon milyen hideg lehet a völgyekben?

AZ ELSŐ NAPOK: DELHI, HÓSIJÁRPUR ÉS VRINDÁVAN

Delhiben egy előre kifizetett taxi behoz az Adzsantá szállodába. Hamarosan azt is megtudom, mi foglalkoztat mostanában mindenkit: miután megverte az ősellenség Pakisztánt, India csapata meg fogja nyerni a krikett-világbajnokságot. Veszek egy SIM-kártyát a telefonomba, aztán hírül adom indiai barátaimnak, hogy megjöttem.

Egy bőrröndnyi ruhát mindig Delhiben tartok. Az egyik első dolgom átmenni érte Vidzsajékhoz. Ott megtudom, hogy a hóli-tavasziünnep március 18-án lesz, ám a pandzsábiak egy nappal később szokták ülni. Ez ugyanolyan vándorünnep, akár a húsvét. Az idén a csillagtudósok között sok huzavona volt a hóli napjának meghatározása körül. Az oxfordi zsebnaptáram is tizen-nyolcadikát mond, de kiderül, hogy az állami ünnep mégis tizenkilencedikén lesz. A legvalószínűbb természetesen az, hogy az emberek kihasználják a zavarodást, és mindkét nap ünnepelnek majd. Vidzsajék elmondják azt is, hogy a krikett világbajnokság azon napjain, mikor India játszik, ne is próbálják bármiféle hivatalos dolgot intézni, mert az egész ország a meccset nézi, és minden kihalt lesz. Ez nem sok jóval kecsegtet, hiszen így az egész hetem lehetetlenné válhat az ünnep és a krikett miatt.

Aznap az Indiába házasodott Ági családjánál maradok éjszakára, sőt másnap egész napra. Estefelé elmegyünk az Ásálajam gyermekotthonba Delhi egy távoli külvárosába, Pálamba. Vagy száznegyven gyereket gyűjtöttek be az utcáról szalézi szerzetesek, és taníttatják őket. Itt találkozunk Anthony atyával, a kalkuttai és a delhi gyermekotthon most már nyugdíjas alapítójával, aki tart nekünk egy vasárnapi különmisét, mert még nem misézett aznap.

Mikor este visszaérek a szállodába, a kalkuttai Ásálajam-gyermekotthonból ideszármazott Tárak vár. Elmondja, hogy sikerült berendezkednie Delhiben. Vasárnapi munkáját, a banki telefonügyeletet megtartotta. Emellett mindennap korrepetál két-három órán át egy gyereket. Ebből lett annyi pénze, hogy fizesse a szállását, az ellátást és megvásárolja a könyveit. Este nyolc után van azonban csak ideje tanulni, és így csak öt órát szokott aludni, de bírja. Mindennek nagyon örülök, hiszen szeptemberben összecsapni látszottak a feje fölött a hullámok, és nem lehetett tudni, hogy sikerül-e

megragadnia Delhiben az egyetem francia szakán. Most olyan jól megy neki, hogy a kalkuttai gyermekotthonból utána küldtek egy fiút, akit egy ötcsillagos szállodában alkalmaznak szakácsnak. Tárak elmeséli, hogy itt az egyetemen is teljesen a nulláról tanítják a franciát, de oly rosszul, hogy minden valamirevaló diák eljár az Alliance Française-be nyelvórákra, hogy valamit mégis tudjon. A tanárok nagy része kommunista, és ilyen szellemű irodalmat olvastat velük, sőt még elbeszéléseket is íratnak. Tárak is írt egyet, amiben egy ateista emberszeretetét helyezi szembe egy muszlim *pír* hétköznapi fanatizmusával.

A szállodámban mindig nagy bajuszos kapuőrök fogadnak. A bajusz tekintélyt teremt. Olyannyira, hogy Madhja Pradésben van olyan rendőregység, ahol a rendőrök prémiumot kapnak, ha tekintélyes bajuszt növesztenek. A szálloda dolgozói látták, hogy barátkozom indiaiakkal, és hogy Tárak gyakran fölkeres. Most az egyik kapuőr jön oda hozzám a számítógép mellé, és elkezd mesélni magáról, hogy három gyermeke van, de nehezen tudnak megélni. Kérdezi, tudnék-e munkát szerezni neki külföldön. Bármennyire is drámaian ecseteli a családi nyomorúságot és kiúttalanságot, nem tudok rajta segíteni.

Még aznap, vasárnap éjfélkor vonatra szállok, és elmegyek a pandzsábi Hósijárpurba kéziratot keresni. Kétórás sorban állás és lökdösődés után sem kapok azonban hálókocsijegyet az állomáson. Szerencsére a vonaton van hely, és a kalauz leültet egy gválijari ruhakereskedő és egy rózsaszín turbános fiatal szikh közé. A gválijari a szikh hóliról kérdezősködik. A fiatal fiú elmondja, hogy a Pakisztánból elmenekült szikhek annyira hagyományszeretők, hogy hóli után tizenöt napig nem veszik le a turbánjukat, a végén meg úgy bebüdösödnek, hogy nincs az embernek kedve melléjük ülni. A gválijarit különösen érdeklí a szikh turbán, és rákérdez, hogy mennyi időbe telik megkötni.

– Két percbre.

– Akkor ez maguknak már olyan rutin, mint nekünk a nyakkendő.

A vonat a dzsalandhari állomásig visz. A vasútállomás a régi katonai körzethez tartozik. Indiában a hadsereg a gyarmati idők óta nem fallal körülvett laktanyákban, hanem katonai városrészekben, „cantonment”-ekben tanyázik. A katonai negyedek összehasonlíthatatlanul tisztábbak és szellősebbek, mint a város többi része. A katonák ügyelnek rá, hogy koldus ne lakjon közöttük. A vasútállomáson mégis él egy-két földönfutó család a peronok vége vagy a sínek között. Az első peron végén két oszlopon álló hatalmas háromnyelvű tábla jelzi a vasútállomás nevét: *Jalandhar Cant.* Egy kisbabával megáldott család a két oszlopra kötelet kötött, és a gyerekeknek egy függőágyszerű bölcsőt alkotott. A pandzsábi, hindi és angol nyelvű felirat alatt így aztán egy baba is üdvözli a Dzsalandharba látogatókat.

Hósijárpurban az egyetemre akarok menni, mert egy katalógus arról beszélt, hogy a Pandzsáb Egyetemen, Hósijárpurban van három *Kavitávali*-kézirat. A dzsalandhari buszról leszállva megkérdezek egy diákforma fiút, hogy merre van az egyetem. Csodálkozik:

– Hósijárpurban nincs egyetem!

Most ugrik be, hogy valaki egyszer elmagyarázta: a Pandzsáb Egyetem átköltözött Csandígarhba. Van azonban itt egy Postgraduate College. Ott megkeresem a Hindi Tanszéket, hátha tud valaki a kéziratokról. Ott elmondják, hogy az egyetem tényleg átköltözött Csandígarhba, de nézzem meg a Szádhu Ásramot, mert ott van sok hindi és szanszkrit kéziratos könyv. Nem sok reményt fűzök a vallásos nevű intézethez, de azért átme-
gyek. A Szádhu Ásramban valóban létezik egy nagy indológia-központ, a Visvésvaránand Intézet. A portásnak elmondom, mi járatban vagyok, és ő azt mondja, jöjjetek vissza másnap, mert most szanszkrit ünnepség van. Valaki azonban leültet, és pár perc múlva előhoz egy harmadik embert, aki egy újabb irodába vezet. Neki is elmondom, hogy Tulszídász *Kavitávali* című négysoros-gyűjteményének a kézíratait keresem. Ő elém teszi a katalógust, és azonnal megtalálom benne a három *Kavitávali*-kéziratot. Kiírja a számokat, és leveszi őket a polcról, aztán megkérdezi, hogy csak a *Kavitávali* érdekel-e. Ilyen egyszerűen egész augusztusi utamon nem került elém kézirat. Kapok az alkalmon, és végignézem a katalógust. Van még két *Gítávali* című dalgyűjtemény is Tulszídásztól. Az is elém kerül. Aztán egy 1685-os Késavdász-versgyűjtemény. Ez a *Raszikprijá* legrégebbi kézírata? Nem dolgozom ezen a szövegen, de ha tényleg az, akkor nagy felfedezés.

Megírjuk a másolási kérvényt, és mielőtt az igazgatóhoz vinne, a könyvtáros meghív ebédre. A szanszkrit ünnepségnek nagy közös ebédje van. Odajön hozzánk egy fiatal tanár, és szanszkritul kérdez: *Szanszkritam dszánászi?* „Tudsz szanszkritul?” Saját meglepetésemre szanszkritul válaszolok neki, hogy beszélni nem tudok. Ez őt nem zavarja, és egyre csak kérdez szanszkritul, én meg válaszolhatok. Kiderül, hogy Bengalúrúból jött, és így a hindivel nem is sokra mennék, angolul beszélni meg közönséges volna. Így hát maradunk a szanszkritnál, annak ellenére, hogy lassan és hibásan szólalok meg. Soha életemben nem beszélgettem még ezen a nyelven.

Az igazgató aláírása után a könyvtáros felültet a robogójára, és elvisz, hogy lemásoljuk a kéziratokat, mert a városban jobb a fénymásológép, mint az intézetben. Ezzel aztán el is telik az egész délután. A Késavdász-kéziratot a fénymásolás mellett le is fényképezem sötétedéskor. Utána vacsora a könyvtáros családjánál. Négyéves gyereke, Sibü páratlanul élénk

és rendetlen. Mikor elfordulunk, már kutat is a táskámban, aztán az apa ráüvölt, és elrángatja onnan. Nagyon tetszett neki a digitális fényképezőgépem.

A visszaúton viszont már nincs hely a vonaton. Olyan egyszerű volt idefelé, hogy reggel nem is foglalkoztam a helyfoglalással. Különösen a tegnapi főlölesleges kétórás sorbanállás után. Hajnali egyig, Ludhiánáig még le tudok ülni a táskámra az ajtóban. Olyan tömeg van, hogy beljebb menni lehetetlen. Az új kéziratokat tanulmányozom. Ludhiánánál azonban még nagyobb tömeg száll fel, és beszorítanak a végéhez egy állóhelyre. (Emlékszem egy régi útikönyvre, amely leírja, hogy még a végében is utaznak...) Egy darabig olvasgatok még, végül sikerül bemennem a kocsi közepére és leülni egy ágy végére. Egy fiatal katona kérdezet nagyon lelkesen, akinek hasonló ágyvégi hely jutott, és aludni úgysem tudna. Fáradt vagyok, és azt mondom neki, Japánból jöttem, és nem tudok hindiül. Erre elkezd dicserni Japánt. Végül aztán a lelkesedésével és a naivitásával megszelídít, az út végére egész jól összeharátkozunk. Még azt is felfedem neki, hogy mégsem Japánból jöttem, hanem egy kis európai országból.

És még három napot sem töltöttem Indiában!

Kora reggel érkezünk az Új-Delhi vasútállomásra, és a lehető leggyorsabban a szállodámba megyek. Semmi kedvem nincs belekeveredni valamiféle hóli-játékba részeg utcaiakkal. A hóli a színek ünnepe, mikor a barátok és rokonok szeretetük jeléül többé vagy kevésbé befestik egymás arcát vagy ruháját. A fehér ember kitűnő célpont, különösen, ha tiszta a ruhája. Megjártam már néhányszor, és akaratom ellenére nyakon öntöttek színes festékekkel. Az utazáshoz kissé jobb ruha van rajtam, és nem akarom tönkretenni.

Még érkezésemkor felhívtam Patnában volt sántinikétani vezetőtanáromat, Tivári-dzsít, ám a gyereke vette fel a telefont, és elmondta, hogy az apja Delhiben van, és meg is adta a telefonszámát. Azonnal telefonáltam, és meg is beszéltem, hogy találkozunk a Delhi Egyetem vendégházában. A vendégház egy kollégium mellett van, ahol bömböl a filmzene, és a diákok lelkesen fröcskölgetik egymást színes festékekkel. Sikerül azonban elkerülnöm őket, és színezék nélkül jutok el Tivári-dzsi szobájáig.

Vezető tanárom néhány éve ment nyugdíjba, és akkor költözött vissza Bihárba. Számos hindi könyvet írt, ám a klikkesedések miatt Sántinikétanban sok ellensége volt. Az indiai tudományos életben is sokan ismerik, mert legtöbb egyetemi kollégájával ellentétben neki számos publikációja van. Nagy meglepetésemre mutatja, hogy monográfia jelent meg róla, sőt elkészült már egy másik is. Ez a monográfia szörnyűség: általános dicséretes és ömlengések Tivári-dzsi nagyságáról. Fogalmam sincs, hogy valaki, akárcsak

Tivári-dzsi is végig tudta-e olvasni. Ezt azonban nem merem megkérdezni. Most megkért, hogy az újabb monográfiához én írjak előszót. Doktori vezető tanáromként valóban sokat segített. Különösen jó kalauznak bizonyult az ind egyetemi adminisztráció bugyraiban. Sántinikétani tanártársai nyugdíjbavonulására kiadtak egy könyvet, amelybe tőlem is kértek egy írást. Papírra is vettem néhány oldalt, de mert késve érkezett meg az irományom, már nem jelenhetett meg. Most viszont nincs kiút, el kell vállalnom az előszóírást. Kikötöttem azonban, hogy csak két napot szánok Patnára, és az idő alatt tudok majd az előszóírással foglalkozni.

Szerdán találkozom a magyar származású India- és Belső-Ázsia-kutató Stein Aurél egyik legközelebbi indiai munkatársának, a kasmíri Nitjánand Sásztrinak az unokájával, Szuréndra Náth Panditával, akinek sok szép Stein-anya van, köztük számos Stein által szanszkritul írt levél. Rendkívül lelkesen beszél Steinről, azt fejtegeti, hogy Stein volt az a tudós, aki megalapozta a kasmíri és nyugati kutatók együttműködését, és Magyarország után Kasmírt tekintette második hazájának. Egyik legkedveltebb tevékenysége pedig az volt, hogy szanszkritul beszélgetett tudósokkal, és szanszkritul levelezett velük.

Mivel krikettmeccs közeledik, nem kockáztatok meg egy újabb intézménylátogatást, hanem néhány napra lemegyek Vrindávanba szöveget olvasni. Tavaly lemásoltam néhány mások által még nem használt, fontos kéziratot, és szeretném ellenőrizni az értelmezéseimet. Egy-két helyen pedig teljesen el vagyok veszve.

Tudom, hogy Góvind-dzsi mester elfoglalt ugyan, de ha nála vagyok, minden lehetséges idejét rám szánja. Noha most már nem akarom az egyébként is szegény családot azzal terhelni, hogy náluk lakom, és a kutatóintézetben veszek ki inkább egy fizetős szobát, Góvind-dzsi azt mondja, hogy családtagnak érez, és valóban nem rejtja el előlem a családi feszültségeket. Legkisebb fia, Rákés iskolamester, aki feleségével kisiskolát üzemeltet a régi Sarmházban. A fiú nagyon tesze-tosza, és az iskola nem megy jól. A Dzsajpurból származó feleség talpraesett, de a patriarkális indiai társadalomban nincs sok lehetősége a tanítónői státuszon felülemelkedni. Látom rajta, hogy nagyon lenézi Rákést lassúsága és konoksága miatt, és hogy feszültség van közte és Góvind-dzsi között. Még néhány éve is, ha Góvind-dzsi jelen volt, előttem fátyolozott arccal jelent meg, ha nem volt, akkor nyitott arccal. Góvind-dzsi úgy érzi, hogy a menyé tiszteletlen. Góvind-dzsi mindene kisunokája, Guddú, akivel én is nagyon jól összebarátkoztam, és néha egy-két órán át eljátszodozom. Sajnos nagy rendet vele sem sikerül tartatni, és hosszadalmas vita folyik arról, hogy Guddú ne a bekapcsolt családi televíziónál tanuljon,

aztán végül is Góvind-dzsínek kell engednie, és Guddú egyszerre tévézik és „tanul”. Mivel az iskola nem megy jól, anyagi gondokkal is küzdenek. Hiába mondja Góvind-dzsi, hogy családtagnak tekint, semmiféle nagyobb segítséget nem hajlandó tőlem elfogadni, és nekem be kell érnem az időnkénti gyümölcsajándékkal. Azt mondja, ha egyszer ő meghal, akkor segítsen Guddút. Így is zavarba hoz a felém való figyelme és a szegénysége. A kutatóintézetben közös ismerősünket, Banszal-dzsít kérdezem, mivel én nem ismerem az indiai hagyományokat, miként lehetne sértés nélkül segíteni neki. Kidolgozunk egy stratégiát: hozzájárulok Guddú taníttatásához, de mikor beszélni kezdek róla Góvind-dzsínek, egyből átlát a szitán, és elutasítja.

India valóban bejutott a krikett-világbajnokság döntőjébe, és az Ausztráliával való megmérettetés napján kihaltak az utcák. Mindenki odaragad a tévéje elé. Csak ott látszik valami élet, ahol kitettek egy-egy televíziót az utcára, és a környéken dolgozó emberek összegyűlnek előtte. Góvind-dzsínél szöveget olvasunk, és közben megy a tévé, mert ő is nagy krikettrajongó. Indiát megalázóan lesöpri Ausztrália, és a játék közepén kikapcsoljuk a tévét.

Miután túléltem a hólit és a rosszemlékű krikett-világbajnokságot, neki-vághatok egy hosszabb észak-indiai útnak. Az utolsó nap még együtt autózok Ganésával. Mutatja, hogy vannak kereszteződések, ahol kamerával figyelik a közlekedést. Szerinte nem jó rendszer, mert rövid idő után úgylis lelopják a kamerákat. Bemegyek az irodalmi akadémiára, a Száhitja Akadémire, ahol a magyar és bengáli irodalmi kapcsolatokról szóló könyvemet készítik elő kiadásra – most már lassan három éve. A képekkel még mindig gond van, de most már elvileg az utolsó simításokat végezzük.

A legnagyobb gondom az üzbég vízummal van, mert Angliából rendeltem meg. Megírtam a fogadólevelet intéző orosz ügynökségnek, hogy ha a levél nem jut el március 13-ig a londoni üzbég követségre, akkor Delhibe kérem. Ők viszont március 15-e után átküldték Londonba. Delhiben az üzbég követségen azt mondják, hogy ők nem tudják átkérni Londonból. Felhívom a moszkvai ügynökséget, hogy mi a teendő. Azt mondja a nő, menjek vissza Londonba, és ott vegyem fel a vízumot. Békés természetű ember vagyok, de most percekig üvöltök neki a telefonba, mit sem törődve vele, hogy mennyibe kerül. Végül lecsapja a kagylót. Írok egy e-mailt diplomata barátomnak, hogy segítsen majd az üzbég követségen.

Az utóbbi napokban elkapott a hasmenés és orvost kell keresnem, hogy legalább valami diagnózissal és gyógyszerrel vághassak neki az ezeröttszáz kilométeres útnak a Gangesz mentén Észak-India felé.

AZ ALLAHÁBÁDI EGYETEMEN

A Delhi-Kalkutta út nem különösen nehéz. A leggyorsabb vonat, a légkondicionált Rádzsdhání Expressz délután ötkor indul, másnap reggel tízre pedig már meg is teszi az utat. Időben nagyjából annyi ez, mint Budapest-Brassó a Corona gyorsvonattal, ám a távolság itt kétszer akkora.

Az idén azonban nem a Rádzsdháníval utazom végig a Gangesz-síkságon, mert útközben háromszor is megállok kéziratot keresni és tudósokkal találkozni.

Az első állomás Allahábád, ahol már az előző utam végén is jártam. Reméltem, hogy újra meg tudok nézni egy Ánandghan-kéziratot, amely nagyon fontos volna egy készülő cikkemhez, és amelyet legutóbb nem volt időm részletesen átvizsgálni. Emellett titkon bíztam benne, hogy most előkerülnek azok a Tulszídász-kéziratok, amelyeket nem találtak a polcon szeptemberben. Szerettem volna még egyszer találkozni a bradzs szövegekhez legjobban értő idős dr. Kisórilállal, továbbá Mahés Csandra Cshattópádhjáj professzorral, aki az indiai kultuszminiszter gyermekkori barátja, és aki elintézte, hogy az egyetem vendégházában lakjak.

Szokásom szerint éjszakai vonattal megyek, és reggel hétkor találkozom is Mahés-dzsíval a vendégház előtt. Szabadkozik, amiért nem tudott légkondicionált szobát foglalni nekem, az oxfordi professzornak. Én ennek azonban inkább örültem, mint sajnálkoztam felette. A vendégszobával nem is volt gond, csak villany nem volt. Estére pedig elárasztották a szúnyogok, és csak másnap derült ki, hogy nem működik a ventilátor. Indiában kicsit nagyobbak a szúnyogok, és akkorát tudnak csípni, hogy felébred tőle az ember. Szerencsére belebújhattam a hálósákomba, és így csak az arcomat érték el néha-néha.

Mahés Cshattópádhjáj apja a benáreszi szanszkrit egyetem első rektora volt, és a bengáli szabadsághős, Szubhás Csandra Bosu iskolatársa. Kalkutta egykori polgármestere, Szubhás Csandra Bosu (angolosan Subhas Chandra Bose) a japánok segítségével független indiai hadsereget kezdett szervezni, hogy kiűzze az angolokat. A világháború utáni napokban aztán titokzatosan eltűnt a Szovjetunióban. Talán ő az egyetlen ember, aki a világháborúban a szövetségesek ellen harcolt, és mégis hősként tisztelik. Kalkutta repülőterét például róla nevezték el.

Mahés Cshattópádhjáj megajándékoz egy kiadvánnyal, amely apja és Szubhás Csandra korai levelezését tartalmazza. A Cshattópádhjáj névből látni, hogy ő is bengáli, de mivel már apja is elkerült Bengáliból, hindiül beszélgetünk. Azután viszont, hogy megmondom neki, tudok bengáliul,

már bengáli marad a nyelvünk, és látom, mennyire örül ennek. Át is visz a többi bengáli professzorhoz. A bengáliak közül szinte mindenki ír verset, és rendkívül büszke a bengáli irodalomra. A perzsa kivételével nem ismerek ennyire irodalombarát népet.

Mahés-dzsi elmondja, hogy ő is hű maradt a hagyományokhoz, és neki is van egy szanszkrit iskolája Allahábádban, a Hindí Száhitja Szammélan közelében, ahol én épp a kéziratokat akarom megnézni. El is megyünk, és pillanatok alatt körülvesz minket öt-hat dhóti-kurtás, bráhma-hajtincses szanszkrittánár. Mind tiszteletteljesen megérintik Mahés-dzsi lábát. Szinte mindegyiket Misrának hívják. A gyerekek kissé hátrébb húzódva bámulnak minket. Mahés-dzsi rábíz két tanárra, hogy az egyik kíséren át a Szammélanba, majd a másik vigyen át a Hindusztáni Akadémiára.

Miután Mahés-dzsi elmegy, a kinevezett kísérő kijelöl maga helyett egy másikat, és aztán ez a másik kísér át. Az új kísérő elmondja, hogy mindent szanszkritul tanítanak. Hósjjárpuri élményemen felbátorodva átváltok szanszkritra. Misra-dzsi beszélt szanszkritja messze alatta marad a bengalúri szanszkritistáénak. Néha hindi mintára angol szavakat díszít fel szanszkrit ragokkal. Ezt még én is tudom követni, és aztán végig szanszkritul társalgunk. Tudom, hogy szörnyű hibásan beszélem, de a nyelvtanulásban nagyon fontos, hogy a saját hibáink ne rémítsenek el a beszéd-től. Sokkal lényegesebb, hogy valahogyan képesek legyünk magunkat kifejezni. Többet ér, ha valaki ötszáz szóval, tört nyelvtannal mindent el tud mondani, mint az, hogy valakinek több ezres szókinccse van, ám hibáitól tartva fél megszólalni.

A Szammélan zárva, és a kapuőr elmondja, hogy az egész személyzet elment egy hindi konferenciára Pandzsádba, majd csak április negyedikén nyitnak újra. Addigra én már Kalkuttában leszek. Ez azt jelenti, hogy a következő, augusztusi indiai utamra is kell tervezni egy allahábádi kiruccanást. Visszamegyek a szanszkrit intézetbe, és Misra-dzsi most már csak szanszkritul beszél, még a diákokkal is, akik összekuncognak egy szanszkritizált angol szó hallatán. Ahelyett, hogy én vinném a szót, igyekszem inkább azt figyelni, hogy ők miképpen beszélnek. Minden tört szanszkritságunk ellenére képesek vagyunk megtárgyalni az iraki háborút és a világpolitikai helyzetet. Akármennyire is nevetségesen gyenge a tanár beszélt szanszkritja, tiszteletreméltó, hogy meri használni. Hol van ettől a latin Európában!

A Hindusztáni Akadémiára a kijelölt kísérőtársam már el sem jön velem, csak segít riksát fogni. Az Akadémia eredetileg a Szammélan konkurens intézete lehetett, mely a tiszta hindi nyelv helyett a beszélt nyelvhez közelebb álló, a hindi és urdú közötti hindusztáni művelését tűzte ki céljául. Az itt dolgozók elmondják, hogy náluk nincs kézirat, viszont a Bháratí

Bhavanban van. Az akadémiának vannak viszont nagyszerű kiadványai, és veszek is itt négy-öt könyvet. A Bháratí Bhavan egy híres régi könyvtár, ahol déltől négyig zárva tartanak. Cambridge-i kolléganőm, az olasz Francesca mesélte, hogy nem akarta munka nélkül hagyni ezeket a fontos órákat, és mikor a könyvtár dolgozói sziesztára mentek, ő bezáratta magát, és ott maradt, annak ellenére, hogy a ventilátorok akkor nem jártak, és csurom víz lett a hőségtől. Jóval dél után érek oda, ám mégis nyitva a könyvtár. Megváltoztatták a lehetetlen nyitvatartási időt. Az intézet teljesen nyilvános. A külső folyosón a napi folyóiratokat lehet állva olvasgatni. A könyvtáros elmagyarázza, hogy minden további nélkül olvashatok könyveket, csak a kölcsönzéshez kell beiratkoznom. Páratlanul szimpatikus hozzáállás a sok bürokratikus indiai intézményhez viszonyítva. A katalógus még abból a korból való, mikor a nyomtatványok olyan ritkák voltak, mint a kéziratos könyvek, és ezért minden együtt van becédulázva. Sajnos nem találok se Tulszi- se Thákur-kéziratot.

A könyvtártól nem messze muszlim bazár van, ahol belekerülök egy háborúellenes tüntetésbe, ami Szaddám Husszeint élteti. Néhány muszlim azt tanácsolja, tartsam távol magam a tömegtől. Néhány fénykép után meg is fogadom a tanácsukat. Túlságosan is vadul kiabálnak a tüntetők, és Indiában a személytelen tömeg pillanatok alatt félelmetessé válhat.

Mahés-dzsi megpróbál egy újabb találkozót összehozni Misra professzorral, a miniszterelnök hindi tanácsadójával az allahábádi múzeumban. Sajnos mire odaérünk, ő programja ellenére már továbbment. Újabb mosolylátogatás egy bengáli családnál, aztán elindulok a Jamuná folyó túlsópartjára Nainíbe, dr. Kisórlálhoz. Ez körülbelül egy órányi dőcögés a tempónak nevezett háromkerekű motoros iránytaxin.

Már sötét van, mire odaérek. Szerencsére otthon találok. Mondja, hogy a szeptemberi találkozásunk óta eltelt időben nagyon beteg volt, és meg kellett műteni a gerincét. Noha fiai elidegenedtek tőle, most mégis segítettek, és már meggyógyult. Rendkívüli jókedvvel mesél a régi hindi irodalomról, és próbálja megoldani a nehéz vagy romlott szöveghelyek problémáit, amiket az ő számára gyűjtöttem össze. Kérdezem néhány nehezen elérhető könyvről is, amit már sok könyvtárban kerestem, de nem találtam. Néhányukat le is emeli a polcáról, és mondja, hogy holnapra lefénymásolja őket.

Kilenc óra felé jövök el, és az egyetemi vendégházhoz bicikli-riksa visz, mert az iránytaxik már nem közlekednek. Sajnos riksásom nem ismeri jól a várost, és én sem tudom pontosan a helyet. Reggel nem néztem meg jól, hogy hová kell menni. Kérdezősködünk. Egy, a vendégházra hasonlító épület szomszédságában van egy katonai őr. Tőle tudakolózunk. Ő annyit tud,

hogy a szomszéd ház nem a vendégház. Továbbriksázunk, és kérdezősködünk. Visszaküldenek. Hirtelen az egész város sötétségbe borul. Áramszünet. Szerencsére addigra már tudjuk, hová kell menni, és a koromsötét úton csengettyűzgetve, el is visz a riksa a kapuig: annak az épületnek a bejáratáig, amiről a szomszéd őr azt mondta, hogy nem a vendégház. Bent kapok egy gyertyát, és a szúnyogoktól zaklatva valahogy sikerül elaludnom. Ez volt egy napom Allahábádban.

Mahés-dzsi küld hozzám egy újságírónőt, hogy készítsen velem egy interjút. Furcsa, hogy nagyon sok kérdést tesz fel, olyan teljesen érintőleges dolgokról, mint hogy mi a véleményem a hindi helyzetéről Dél-Indiában, vagy általában a hindi és az angol viszonyáról. Ezek politikai kérdések, és semmi kedvem belemenni.

Délután tovább tanulok dr. Kisórilállal, este pedig Mahés-dzsinél vacsorázok. Ő már korábban említette, hogy ismeri magyarországi hinditanáromat, Négyesi Máriát, és hogy járt Magyarországon. Most aztán mutat képeket is, és valóban ott van rajtuk Mari, sőt még a most Lille-ben tanító diáktársam, Judit is. Ma már a Gangesz-síkság közepén is viszontlátni a magyarországi barátaimat.

Másnap vasárnap. Nem Kisórilálhoz megyek, hanem meg akarom keresni barátját, Udaj Sankar Dúbét a falujában, Karéruában. Megtudtam róla, hogy harminc-egyven éve gyűjt kéziratokat az allahábádi Száhitja Szammélannak, és a benáreszi Nágaripracsarini Szabhának, a két legnevesebb történelmi hindi intézetnek.

FALU ÉS VÁROS A FOLYÓ MENTÉN: KARÉRUÁ ÉS BENÁRESZ

Dr. Kisórilál elmagyarázta, hogy Karéruá körülbelül félúton van Allahábád és Benáresz között, és mintegy két óra az út. Három és fél óra buszozás után meg is érkezem a mirzápuri bekötőúthoz. Onnét taxit fogadok, az visz ki a faluba Dúbé családjához. A kocsi letesz egy szőnyeggyártó műhely előtt, és visszamegy. A tulajdonos Dúbé-dzsi unokaöccse. Elmeséli, hogy India történelmi szőnyegvidékén vagyok, és ők Finnországba, Svédországba, Belgiumba és Amerikába exportálnak.

Dúbé-dzsi a falu szélén lakik, és ki is visznek hozzá motorral, de csak a testvérét találjuk, aki egy fa alá kitett heverőn üldögélve irányítja a cséplést. Szép avadhi nyelvjárásban mondja, hogy Dúbé-dzsi mindjárt jön, üljek le, és egyek papaját. Le is vágat egyet a szemközti fáról. Aztán lassan kiderül,

hogy Dúbé-dzsiért reggel jött néhány ember Mirzápurból, és elvitte, hogy becsüljön fel néhány kéziratot könyvet. Senkinek sincs fogalma arról, mikor jön vissza, és hogy most éppen hol van.

Úgy döntök, megvárom, ha már ilyen messzire eljöttem. A motoros fiú a tulajdonos testvére, szerinte már a mogul időktől fogva híres a vidék szőnyeggyártása. Egészen a legutóbbi évtizedig muzulmánok foglalkoztak vele, mivel a hinduk lenézték a mesterséget. Mivel azonban a népszaporulat miatt egyre jobban felaprózódnak a földek, a hinduknak is új munka után kellett nézni, és Dúbé-dzsi családja papi kasztúként is beletanult a szőnyeggyártásba 1990 és 1994 között. Nem elsősorban indiai, hanem inkább európai mintákat szőnek ki. Számítógépen kapják a kiszövendő sablonokat Európából és Amerikából. Esténként riportot küldenek arról, hogy melyik szőnyeg mennyire van készen. A piacra úgy sikerült betörniük, hogy beérték 20–30 százalékos haszonnal is, míg a muzulmánok addig mintegy száz százalékkal dolgoztak. A nemzetközi üzlet ellenére sem fizetik meg nagyon a munkásaikat. A jobb szőnyegkötők napi száz rúpiát keresnek, és egyszerre csak mintegy tíz szőnyeg készül el. A legnagyobb sikerük az volt, hogy egy-két évvel ezelőtt a belga királyi család rendelt tőlük egy óriási szőnyeget, ami útközben egy helyen felszakadt, és utána kellett küldeni egy szakembert, aki visszaszötte. Elég nehéz elhinni, hogy ez a középkori falu ilyen közvetlen kapcsolatot tart fenn a nagyvilággal.

Ha már itt vagyok, körülnézek a faluban. Kapok három gyereket kísérőnek, akik kivisznek a mezőre. Búzát, zabot, egy arhar nevű hüvelyesnövényt, csicseriborsót és cukornádat termelnek. Többféle mangóligetet látni, itt-ott mahuát és légygyökerez banjanfát. Asszonyok gyúrják lepénnyé a tehéntrágyát, amit aztán kitesznek száradni, hogy tüzelőnek használják. Legelésző tehén- és kecskecsordák mellett megyünk el. A gyerekek elvisznek a falu határában egy Siva- és egy Hanumán-templomhoz. A templomépületek modernnek, viszont a bennük levő szobrok időtlenül réginek tűnnek. A templom identitását ezek a szobrok adják. Az egyik templom előtt egy kis gödör van tűzáldozatnak. A templomok közelében iskola. Kissé továbbmenve újabb templomot találunk a falu határában: a falu istennőjének szentélyét. Egy fa tövében van, és nincs is épület emelve föléje. A hindu falvakban azért vannak a falu szélén templomok, hogy védjék a falu határát.

Az egyik templomnál lefényképezek egy parasztot, aki hitetlenkedve nézi, hogy a digitális fényképezőgépen azonnal látható a képe. Ahogy búcsút mondunk neki, elkezd kiabálni: odanézzetek, *nílgáj!* Fényképezd le! Messze tőlünk tehénszerű vadállatok vonulnak. Nem sikerül megtalálnom őket a géppemmel. A távolban látszik a Gangesz, de odáig nem megyünk el.

Visszatérünk a csépléshez, de még mindig nem jött meg Dúbé-dzsi. Kárpótlásul levágnak még egy papáját. Annyira fáradt vagyok, hogy elalszom. Mivel Dúbé-dzsi még mindig nincs itt, a fiával elmegyek a Gangeszhez, ahol szintén van egy réginek mondott templom. Az épület megint csak modern, de a szobrok régiek. A közelben két zarándokszállás, az egyik talán a múlt századból. Összehasonlíthatatlanul szebb, mint a modern építmények. A templom maga egy dombon van a Gangesz partján. Bár útközben mutattak mélyen fekvő területeket, amelyeket elönt a Gangesz, ez a domb magasabb, mint Allahábád vagy Benáresz, így a templom is biztonságban áll. A parton néhány máglya ég, körülöttük kisebb csoportok. A halottakat égetik a szent folyó partján. Az egyik templom közelében egy fa alatt egy ágyékkötős, hosszú hajú szakállas fiatal szerzetes üldögél, mellette egy vastos *Bhágavata Purána*. Ezt a templomot alagút köti össze egy másikkal, és az alagút egyik járata egy vízparti lépcsőhöz visz, hogy egyszerűbb legyen a szerzeteseknek fürdőt venni. A szakállas engem is megkérdez, fürödtem-e a Gangeszben. Mondom, hogy nem. Győzköd, hogy egy megmártózás elveszi minden betegséget. Legalább igyak belőle egy kicsit... Ez olyan szent folyó, hogy minden környezetszennyezés ellenére egyetlen féreg sincs benne.

Már sötétedik, mire visszaérünk a csépléshez a fa alá, de Dúbé-dzsi még mindig nem jött meg. Egy most doktoráló diákkal beszélgetek, aki bankhivatalnokoskodása mellett egy mirzápuri költőről, a benáreszi Bháraténdu Hariscandra barátjáról írja a dolgozatát dr. Kisórilál vezetésével. Nem igazán érdekes téma, és nem is Kisórilál területe. Nem értem, miért fogadta el. Másnap Kisórilál elmondja, hogy nagyjából ráerőltették. Hét óra felé már nem várok tovább. Azt mondom, adják át Dúbé-dzsinék, hogy holnap délután is eljövök. Kocsit fogok bérelni, és innét megyek tovább Benáreszbe.

A doktoráló fiú elvisz az állomásra, és felültet az allahábádi vonatra, ami mintegy három óra alatt visz be Allahábádba. Óriási tömeg van rajta, de egy ülés sarkán nekem is szorít helyet néhány benáreszi vizsgáról hazatérő diák. Ez persze oda vezet, hogy ostrom alá vesznek a kérdéseikkel, bármilyen fáradt is vagyok válaszolgatni. Elsősorban pénzügyi dolgok érdeklik őket. Utána szidni kezdik Pakisztánt. Valahogy megbékítem őket. Kis tömeg van már körülöttem. Ahogy lankadok, úgy oszlik fel a sokadalom, ám a szomszéd fülkében levők fáradhatatlanok. Ott egy hosszú hajú szerzetes beszél a transzcendens világról és arról, hogy a test a lélek temploma.

Másnap reggel még egyszer elmegyek dr. Kisórilálhoz, akivel éppen a modern hendi legrégebbi datált előzményének tekinthető szöveget próbálom kibogozni a nyáron felfedezett dzsajpuri kéziratból. Megnehezíti a munkát, hogy a kézirat fénymásolata elképesztően gyenge minőségű, és sok betű

esetében találgatnunk kell. Elmondom neki a kocsibérlési tervemet, és azt mondja, ő is eljön, sőt útközben meglátogathatjuk a nyolcvanöt éves Kisórilál Guptát, névrokonát, aki szintén a középkori hindi neves tudósa, és akinek fontos szövegkiadásai vannak, és magas tudományos pozíciókat töltött be. Ánandghanról írott könyvemben én is vitatkozom néhány légből kapott feltetelezésével. Kisórilál azt mondja, hogy nyolcvanöt éve ellenére még aktív, és kijelenti, hogy százig nem is akar megállni. A kocsikázást rendkívül élvezem. Kisórilál fejből tud számtalan klasszicista verset, és óriási élvezettel fejtegeti, hogy milyen nehéz megérteni őket, de ha megtaláljuk a kulcsot, akkor kinyílik az egésznek az értelme. A XVII–XVIII. századi irodalomban nem nagyon keletkezett új téma, viszont egyre inkább tökéletesítették a kifejezőmódot, és nagyon sokszor csak az áttételek felfedése után lehet megérteni egy erősen utalásokra épülő verset.

Kisórilál Gupta éppen sziesztázik, de felébresztjük. Gyenge öregembernek látszik, és először abban sem vagyok biztos, hogy felismeri-e névrokonát. Aztán lassan összeszedi magát, és elmondja, hogy a *Szúrszágar* versgyűjteményt két Szúrdász írta, és ő megpróbálja különválasztani a kettőt. Úgy tűnik, a névrokonság fertőző. Az elmélet megint csak légből kapott, hiszen az ötezer verses Szúrszágar inkább népdalgyűjtemény, mint egyetlen költő alkotása. A legkorábbi kéziratok néhány száz Szúrdász-versét a két-háromszáz éves szájhagyomány dagasztotta ötezerre. Látom rajta, hogy a könyvem se tetszik neki. Már a címlap kellemetlen, hiszen én Ánandghanak írtam a költő nevét, holott ő műveiben amellet kardoskodott, hogy Ghanánand a neve.

Megérkezünk Karéruába, a cséplőgéphez. Dúbé-dzsi megint nincs. Azt mondják, hogy haza sem jött, és most már kezdenek aggódni miatta. Itt csak kapok egy papaját a fáról.

A kocsiba beültetjük Dúbé-dzsi fiát, és átmegyünk Mirzápurba. Ő tudja, hol laknak Dúbé-dzsi ismerősei. Egy kis téren leállítja a kocsit, és eltűnik egy sikátorban. Mivel sokáig időzik, megint csak nekilátok a környék felfedezésének. Előbb egy festett templomot fényképezgetek, aztán az emberek azt mondják, hogy Mirzápur volt a régi Benáresz, és nézzem meg a Gangeszpartot. Van is erre egy XIX. században kiépített szakasz. Csipkézett ívekkel, templomokkal, tornyokkal. Errefelé külföldi alig jár. India tele van szebbnél szebb helyekkel, és a turisták csak a valóban leglátványosabb városokba jutnak el. Mirzápur viszont a maga elhagyatottságában szép.

Dúbé-dzsi nincs sehol. A kocsit kifizetem és visszaküldöm Allahábádba a két Kisórilállal, magam pedig felülök a bőröndömmel egy benáreszi buszra. Benáresz előtt forgalmi dugóba kerülünk. Jobbról-balról roskadásig

megrakott teherautók, és középen egy sávban mehetne a forgalom. A nagyvárosokba este kilenc előtt nem engedik be ezeket a teherautókat, és a város előtt várják ki az éjszakát. A teherautó sofőrök azt mondják, kilenc előtt mi sem mehetünk tovább. Néhány kisebb kocsit letér az útról, és a mezőn megkerüli a kocsisort. Fél óra alatt mi is túlvagyunk rajta.

A hétköznapi forgatag alig engedi, hogy belegondoljak: India egyik legrégebbi városába érkeztem. Benáresz ma India egyik legnagyobb zarándokhelye. A középkorban számos hindi költő otthona volt. Tulszídász itt élt élete végén, és Benáreszhez kötődik a középkor egyik legvitatottabb költője: Kabír, a takács. Kabír a neve alapján muzulmán, versei azonban a hindu képvilágból táplálkoznak. Halálakor állítólag mind a hinduk, mind a muzulmánok a magukénak követelték. Verseivel ugyanaz a helyzet, mint Mírá és Szúrdász dalaival. Oly sokáig szájhagyomány alakította őket, hogy az eredeti Kabírról szinte semmi biztosat nem tudunk mondani. A ránk maradt versek szenvedélyesen szapulják mind a hindu, mind a muzulmán képmutatást. Kabír elsősorban az olyan hindu külsőségek ellen kel ki, mint a szoborimádat, a fej kopaszra nyírása, a szent fürdő vagy a zarándoklat. De a muzulmánok beszűkültségének is kijut. A legenda szerint a benáreszi hindu papok sugallatára a városba látogató delhi szultán, Szikandar Lódí halálra ítélte, és összeláncolva a Gangeszbe dobatta az alacsony kasztú költőt. Kabír ódzkodása a szent fürdőtől olyan erős volt, hogy a láncok ellenére sem volt hajlandó a Gangeszbe alámerülni, és lótuszülésben kilebegett a partra. A képmutatás elítélése mellett a Kabír-versek az odaadással és meditációval átélt megtisztulás és istenélmény valláson túli voltát hirdetik.

*„Te, te” mondogattam, s Te lettem, bennem én már nem élek.
Feladtam az ócska forgatagot, csak te vagy ott, hova nézek.*

*Tűz támadt a vízbe – Kabír –, s bennégett az iszapja;
A véleményét mondja mind, ki észak és dél papja.*

*A végtelen fénye csodálatos, mint kelő nap sugára;
Férfjével ébredt a nő, úgy nézett a csodára.*

*Meggyulladt előbb a víz, s a tűz lánggra kapott tőle;
Csak tisztán a folyó maradt, kimentek a halak belőle.*

*Kabír itta Hari nedűjét, soha többé már nem fárad;
Már végleg megállt a korong, s az edény készen szárad.*

*Vásár-létben csaló-öröm, s vele van Májá-szajha;
Kapaszkodj Ráma lábába, hogy élted el ne csalja!*

*Hova nem jut sem éj se fény, sem hullámozó álom,
Hol nincs füst és nincsen árny, a helyem én ott találok.*

*Hasárol jön a pézsma illata, de erdőt jár az őz érte;
Az emberben Isten van így, a világ nem veszi észre.*

*Ez a világ olyan, mint a tehén, kinek elpusztult a borja;
Mi történik, fogalma sincs; a borjú bőrét nyalja.*

*Felrepült az égre a madár, de idegenben maradt teste;
Majd csőr nélkül ivott vizet, s e vidéket felejtette.*

Másnap reggel elmegyek Dúbé-dzsi benáreszi barátjához, mert Mirzápurban azt mondták, hogy ebbe a városba ment tovább.. Misra-dzsi Benáreszben a *Dádúmath* vezetője. Ez egy középkori mozgalom kolostora, aki ugyanúgy, mint Kabír, Istent leírhatatlan formájának tartja. Meg is tudom Misra-dzsitől, hogy Udaj Sankar Dúbé valóban itt volt ugyan, de még az előző este visszament Karéruába. Továbbmegyek a Nágáripacsáriní Szabhába, ahol már tavaly tavasszal is jártam, de nem engedték a kéziratokat lefénymásolni. Nyáron aztán beszéltem a „miniszterelnöknek” nevezett igazgatóval Delhi-ben, és ő azt mondta, hogy most meg fogják engedni. Mintegy tíz napja a biztonság kedvéért még egyszer felhívtam telefonon, és megerősített, hogy minden rendben van. Most viszont senki sem tud az én munkámról, és nem engednek fénymásolni. Mondom, hívjuk fel a „miniszterelnököt” Delhiben, de lebeszélnek róla, mivel egy hete nagybetegen fekszik.

Ahogy írogatok, megáll mellettem egy hatvan év körüli kurtá-dhótit viselő férfi. Felnézek, és bemutatkozik: Udaj Sankar Dúbé. Reggel visszajött utánam Karéruából. Kérem, segítsen, hogy fénymásolhassak. Ő sem tud tenni semmit. Korábban ő is a Szabhának dolgozott, de mikor neki sem mutattak meg olyan kéziratot, amit ő szerzett az intézetnek, lemondott. Végül annyit el tud intézni, hogy a *Kavitávalí* egy régi kéziratából három oldalt lefényképezhessek. Szerencsére nem ismerik a digitális fényképezőgépet, és nem tudják, hogy nem kell a szememhez emelnem. Így aztán a három helyett sikerül vagy tizenötöt megörökítenem a százötvenből. Persze a kritikai kiadáshoz az egész kellene.

Estére Dúbé-dzsi visszavisz Karéruába, de már csak sötétedés után érünk oda, és nincs villany. Zseblámpa sincs nálunk. Ő szerencsére ismeri az utat. Kérdezem, van-e itt kígyó. Nem volt jó ötlet, mert azt mondja, hogy van. Éppen a cséplés közelében tanyázik egy kobra, de nem kell tőle félni, mert csak az esős évszakban jön elő, most pedig száraz évszak van. Elmondja, hogy egyszer beleesett egy kobra a kútjukba. Hívták a kígyóbűvölőt, hogy halássa ki. Mielőtt a kígyóbűvölő megérkezett volna a kúthoz, Dúbé-dzsiék kihalászták, és egy bottal messzire eldobták. A kígyóbűvölőnek meg adtak tíz rúpiát, hogy menjen haza. Nem akarnak ártani a kígyónak, a kígyóbűvölő meg évekig táncoltatná. A kígyóbűvölők sem tartják azonban örökké a kígyókat, és néhány évnyi táncoltatás után szabadon engedik őket. Eleinte állítólag megpróbálják kitörni a méregfogukat, de nem mindig sikerül, és sokszor maguk is kígyómarástól pusztulnak el. Tudnak viszont készíteni ellenszérumot, és azt árulni is szokták. A falusiak kígyómarás ellen viszont évenkénti kígyóimádással védekeznek.

Újhold van, gyönyörűen látszanak a csillagok. Városon vajon milyen gyakran nézünk fel a csillagos égre? Hányszor látjuk a Tejutat? A falusi romantikát elrontja a mirzápuri bekötőúton dübörgő teherautók zaja, és a valahonnan magnóról bömbölő hindi filmdal. Megint kapok egy papaját, aztán tíz óra felé hozzák a vacsorát is. Még ivóvizet is forralnak nekem, ami reggelre ihatóra hűl, de olyan koromíze van, hogy nem tudom meginni.

Alvás a szabad ég alatt. Még egy szúnyogháló is kifeszítenek fölém. Itt ott lyukas, és inkább szúnyogcsapdaként működik: egy rakás szúnyog benne szorul. Sajnos hajnalra úgy lehűl a levegő, hogy megfázom, és ezzel hosszantartó torokfájás veszi kezdetét.

Reggel megnézhetem Dúbé-dzsi kéziratárát. Miután felmondott a Szabhánál, magának gyűjti a kéziratokat, és halála után fogja csak az intézetre hagyni. Sajnos, nem katalogizálta a gyűjtemény nagyobb részét, és a katalogizált mintegy kétszáz könyv között nem is talál nekem valót. Van ugyan néhány, ami távolról összefügg a munkámmal, és le is fényképezem őket, de ezért nem volt érdemes ennyit futkosni.

Délre visszamegyek Benáreszbe, ahol végre találkozom az Allahábádban elszalasztott Misra professzorral. Elmondja, hogy az indiai kormány nem fog segíteni Oxfordban, mert a nyugati tudósok csak rosszat írnak Indiáról, és a nyugati tudomány néhány történelmi felirat datálásán kívül nem járult hozzá India kultúrájának felfedezéséhez. Kelet-Európát viszont szereti, mert szerinte ott nincs meg ez a hozzáállás. Csodálkozva hallgatom, miként veszi semmibe a nagy nyugati indológusok, William Jones és Max Müller munkáját.

A találkozó után már csak arra van időm, hogy felüljek az esti vonatra Bihár fővárosa, Patná felé. A szokványos másodosztályon nem volt hely. Légkondicionált kocsi kell mennem, ami nem tesz jót egyre erősödő megfázásomnak. Szerencsére Patnában doktori vezető tanárom, Tivári-dzsi házában pihenhetek majd két napot.

KÁOSZ ÉS IRODALOM BIHÁRBAN

A Panjab Mail vagy két óra késéssel, éjfél körül érkezik Patnába, ahol Tivári-dzsi fia vár az állomáson. Tivári-dzsi szerint veszélyes sötétben érkezni Patnába, mert az egész Bihár állam vadnyugat. Ezért, ha nem napközben érkezem, mindig küld valakit elélem.

Patnában van négy Tulszídász-kézirat, amelyek közül hármat sikerült legutóbb lemásolnom, de egy még mindig hátravan. Mivel egykori vezető tanárom, Tivári-dzsi mindig hív, hogy látogassam meg, ezért már eleve terveztem egy egynapos patnáai megállót.

Tulszídásznak nem a nagyeposzával, hanem a *Kavitávali* című kisebb művével foglalkozom. Erről a műről diákkoromban épp Tivári-dzsitől hallottam először. A benne lévő önálló négysorosok is Ráma történetének egy-egy jelenetét festik le, csak épp sokkal kifinomultabb stílusban, mint az eposz. A következő vers a tízfejű Rávana által elrabolt Szítá hercegnőre találó Hanumán majomistent írja le:

*Brahmá, Indra és Varuna erdejénél szebbnek mondják
tavaszoknak koronáját, a Tízfejű ligetét.
Csak időtől hull levél, mert fél a szél, és dédelgeti
mint a Gyönyör és Szerelem játékának színterét.
Enyhet adó tónak-kertnek csodás rendjét fürkészgetve
megborzong még a közömbös Hanumán is, a derék.
Ám hogy Szítát meglátta az asókafák árnyékában,
úgy tűnt, hogy a világból mind odagyúlt a szenvedés.*

Itt található Tulszídász egyik legérdekesebb verse, mely a nőtlen szerzeteseket figurázza ki. A Vindhjá hegység felé közeledő Ráma herceg lábának érintésére Gautama risi elátkozott felesége újra emberré vált, és ennek nagyon megörülnek a vezeklő szerzetesek:

*Vindhjá nagyfogadalmú bölcs remetéi szerelmes után epedeznek.
„Gótama asszonya...” „Ember a kő!...” – csodahír az egész aszkétaseregnek.
„Holdragyogású nő lesz a kő, ha te testeddel magad érinted meg.
Rághava, lábaddal kegyesen megtisztled erdők – áldjuk e tettet!”*

Közben a megfázás teljesen legyengített. Másnap egész nap Tivári-dzsi házában maradtam, és a róla szóló monográfia kéziratát olvastam. Egy fiatal bihári újságíró, Tivári-dzsi földije írta. Látszik, hogy végigolvasta tanárom addig megjelent 12 könyvét, és így jó tartalmi összefoglalókat ad róluk. A könyvek között van egy nemzetközileg is elismert szövegkiadás. Én igyekeztem mindegyikből előbányászni, hogy mi a jelentősége, mert az a tartalmi összefoglalókból nem mindig volt világos, és végül sikerült Tivári-dzsi működését egy szára felfűzni.

India függetlenné válásakor Bihár az ország egyik legjobban kormányzott állama volt, azóta a leganarchikusabbá süllyedt a félig írástudatlan Lálú Praszád Jáдав és mások országlása alatt. A ma csak Lálúként emlegetett főminisztert még soha nem hallottam beszédet mondani, de az hírlik róla, hogy még a hindi köznyelvet sem tudja, és nyelvjárásban beszél. A politikai gyűléseken pedig néha köp egyet-egyet maga mellé. Az emberek puskával járnak, rablóbandák garázdálkodnak, és a kalkuttainál összehasonlíthatatlanul nagyobb a szegénység. Vezető tanárom egy kis bihári faluban született. Akkoriban azonban a falvak a hagyományos indiai kultúra letéteményesei voltak. Nemcsak a népi, hanem a magas kultúráé is. Tivári-dzsi apja tanította a szokásos *nágarí* mellett a *kaithí* ábécére, és otthonukban kéziratot könyveket őriztek. A falusiak sokszáz éves elbeszélő költeményeket énekeltek. Mikor Tivári-dzsi irodalmári pályája indult az ötvenes években, akkor már mintegy száz éve Allahábád és Benáresz volt a hindi irodalom központja. Ám Patná is kiemelkedő irodalmi kultúrával rendelkezett, és jeles íróknak és intézeteknek adott otthont. Az egyik ilyen a *Bihár Rástrabhásá Parisad*, ahova majd nekem is el kell mennem a kéziratokért. Tivári-dzsi ismerte a legjobb írókat és kritikusokat, ám az elkövetkezendő évtizedekben Bihár egyre inkább visszaesett. A hindi irodalom központja pedig a Patnától távolabb eső Delhi lett. Vezetőtanáromnak közömbös vagy éppen ellenséges irodalmi környezetben kellett működnie. Így is egész életében aktívan publikált, és írt szinte minden olyan irodalmi jelenségről, amely Bihár kultúrájában fontos szerepet játszott.

Ahogy az előszón dolgoztam, Tivári-dzsi nem engedett be hozzám senkit, bár sok vendég megfordult nála. Olvastam a monográfiát, és aludtam. Ez utóbbi pedig elég nehéz, mikor indiai családdal van együtt az ember, mert

nem ismerik azt, hogy valaki magára akar maradni. Egyszer angliai diákjaim megkérdezték, hogy mondják hindiül a „magánélet”-et. Nem tudtam. Megnéztük a szótárban. Minden szinonima rosszálló volt, és a rejtőzködéssel állította kapcsolatba a fogalmat. A betegségem viszont jó indok volt a visszahúzódásra. Azt is megtudtam, hogy a hajnali hideg másoknak is sok gondot okozott a falvakban, és így született meg a *prabháti*, „hajnali ének” műfaj. A parasztok a hidegtől már pirkadat előtt felébredtek, és mivel még sötét volt, nem tudtak mást tenni, mint énekelni. Egy-egy ember olyan erősen énekelt, hogy hangja betöltötte az egész falut.

Tivári-dzsi jól tart, és azt mondja, hogy tisztelete jeléül hagyományos ruhát akar nekem varratni. Mondom, ha mindenképpen akar valamit, akkor inkább készet vegyünk, mert mire megvarrják a ruhát, én már nem leszek Patnában. Estére összeszedem magam annyira, hogy berikszázhassunk a városközpontba. Egy körforgalmi dugónál viszont elakadunk. Ha Indiában dugó van, akkor a járművek a szembejövő sávon is előremennek, és így pillanatok alatt két elakadt hadsereg néz farkasszemet egymással. Aztán észreveszik, hogy ez így nem működik, és valahogy elcsurognak egymás mellett. Leszállunk a riksáról, gyalog kimászunk a dugóból, és a túloldalon fogunk egy új riksát.

Kapok is egy *khádi* „Gándhí-szöttes” kurtá-padzsámát, amit nappali háziöltözetnek lehet majd használni. Az utcára viszont nem megyek ki indiai ruhában, mert az indiaiak öltözött fehér embert kikacagják. Csak Benáreszben viselnek meglehetősen kreatív módon indiai ruhát a hippik, és Vrindávanban a hárékrisnások igyekeznek a legapróbb részletekig utánozni az indiai viseletet.

Másnap elmegyek a *Bihár Rástrabhásá Parisad*, a Bihári Államnyelv Társaság intézetébe a kéziratokért. Tavalyelőtt tíztől ötig voltak nyitva. Tavaly déltájban állítottam be hozzájuk, és akkor már zártak, mert megváltozott az órabeosztás, és héttől egyig voltak nyitva. Indiában a hivatalos irodai nyitvatartásnál a gyakorlatban mindig legalább egy órával később kezdenek, és ugyanannyival előbb zárnak. Most tízkor állítok be, de még nincs senki, mert visszatértek a tíztől ötig való nyitvatartásra. Egy korai hivatalnoknő beültet az irodájába, majd felismer, hogy két évvel ezelőtt előadást tartottam náluk. (Minden akaratom ellenére hallgatóságot szerveztek, meghívtak egy újságíró, és egyenesen a közönség elé állítottak, virágfüzért téve a nyakamba. Mindez ahelyett, hogy megmutatták volna a további kért kéziratokat. Másnap a helyi lap megírta, hogy a Parisad aktív tudományos életének egy újabb állomásaként oxfordi tanár tartott náluk előadást.) Amíg várok, az

előveszem a *Kavitávalít*, és verseket memorizálok. A memoriter nagyon fontos az indiaiak megnyerésében, mivel kultúrájuk sokkal inkább épül orális hagyományozásra, mint a miénk. Aztán megérkezik a kéziratárba is egy hivatalnok, és elmondja, hogy a főnök, Ómprakás Pándéj ma késve fog jönni. Az ilyesmi egyáltalán nem lep meg. A kéziratárban két éve is inkább azzal voltak elfoglalva, hogy írjam le a nevüket, és az pontosan jelenjen meg az általam publikálandó könyvben, mint hogy megmutassák a kéziratokat. Általában üldögélnek és pletykálgodnak. Dolgozni soha nem láttam őket. Itt is világos, hogy teljesen demoralizált a hivatalnokgárda. Semmi értelmét nem látják a munkájuknak, és ezért nem is akarják azt végezni. Normális esetben öt perc sem kell hozzá, hogy elővegyék a korábban katalogizált és számmal ellátott kéziratot a vasszekrényből.

Egy óra felé meg is jön a nagy bajuszú szikár Ómprakás Pándéj. Elmondja, hogy mivel nem írtam meg neki előzőleg, hogy ezen a napon jövök, nem hozta el a kulcsokat, ugyanis otthon tartja őket. Jöjjen holnap. Mondom, hogy este megy a vonatom, de ez sem hatja meg. Bemegyek az igazgatóhoz, aki szintén nem sokat ért a kéziratokhoz, és elmondja, hogy ő sem tud semmit se tenni, mert a kulcsok Pándéjénél vannak otthon. Megbeszélem vele, hogy három tanú előtt hagyok kétszázötven rúpiát Pándéjénél, másolja le nekem a kéziratokat, és küldje el a delhi követségre. Ennyit megéri kockáztatnom.

Estére kész az előszó, és kilentájt kimegyek az állomásra. A peronon az újságárusfiúval, a hét-nyolc éves írástudatlan Pintuval barátkozom össze, aki olyan mosolyogva ajánlgatja a hindi újságját, hogy mindenki vesz tőle. 11 felé fel is ülhettek az ismét késve érkező Panjab Mailre Kalkuttába.

GYERMEKOTTHON KALKUTTÁBAN

Nehezen találom föl magam a nagyvárosokban, nem szeretem a tömeget, a szmogot, a távolságokat és az elidegenedést. Kalkutta az egyetlen kivétel. Itt nem érezni az elidegenedést, és néha még a legkaotikusabb tömeget is élvezem. A várost az angolok alapították háromszáz éve, és Bengál 1757-es meghódításától kezdve 1911-ig Brit-India fővárosa volt. Sőt Kalkutta volt a brit gyarmatbirodalom legnagyobb városa. Míg Delhiben a muzulmán múlt emlékei ragadják meg az embert, Kalkutta hangulata a brit uralomé. Hiába próbálta a vezetés megváltoztatni az utcaneveket, mindenki csak Chowringhee-t, Little Russell Streetet, Park Streetet vagy Lower Circular Roadot mond. Mivel néhány japán bombázástól eltekintve különösebb csapás nem rombolta, szinte eredetiben megmaradtak a hatalmas belváros

anglo-indiai épületei. A megfelelő karbantartás hiánya miatt sok ház olyan szervesen indult pusztulásnak, hogy tetején vagy ablakaiban fák és bokrok formájában vert gyökeret az enyészet.

Kalkuttát nem annyira történelme, mint kulturális élete és a szegénységgel való küzdelme miatt szeretem. Minderre a bengáliak maguk is büszkék, és a repülőtérről a városba érkezőt az a tábla fogadja, hogy „Üdvözljük Rabíndranáth Tagore, Szatjadzsit Ráj és Teréz Anya városában!” A kulturális életre jellemző, hogy a kalkuttaiak azt tartják: itt adják ki a világon a legtöbb irodalmi lapot, és itt van a legtöbb amatőr színház is.

Én ide mégis elsősorban barátaim és a helyi gyermekotthon, az Ásálajam miatt járok. Noha egyértelműen ez a város uralja a bengáli kultúrát, tanulmányaim miatt tudományosan inkább a második számú központhoz, Sántinikétanhoz kötődöm.

Anthony Thaiparambil atya, aki néhány hete Delhiben különmisét tartott nekünk, 1985-ben kezdett el dolgozni hajléktalan gyerekekkel. Társadalmi munkát tanult az egyetemen, majd az Indiában nagyrészt elitiskolai tanítással foglalkozó szalézi rend megbízta azzal a feladattal, hogy az alapító Don Boscóhoz hasonlóan utcagyerekekkel és más hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozzon. Napokig járta az állomást, és figyelte a gyerekeket. Egyszer egy fiú feléje nyújtotta sebes kezét, hogy kötözze be. Ahogy bekötözte, a gyerek köszönet nélkül elfutott. Anthony atya másnap újra találkozott a fiúval, aki kérte, hogy cserélje ki a kötést, és elmondta, hogy azért futott el, mert hívni akart más gyerekeket is, akiknek szükségük van ápolásra. Így született meg az első kapcsolat. A szerzetes egy ideig gyógyszerekkel és kötszerrel járta az állomást, és amennyire tudta, gyógyította a gyerekeket. Felfedezte, hogy az utcagyerekek bizalmát a legjobban azzal nyerheti meg, ha ápolja őket. A gyógyítás miatt a kicsinyek nővérek hívták. Egy év múlva kapott két szobát a *Fakir Bagan Lane*-en, ahol az „Öröm városának” története is játszódik. Itt adott szállást néhány gyereknek. Jöhetett bárki, aki elfogadta, hogy rendszeresen fog dolgozni a nap egy részében. A nagyobbak szakmát tanultak. Iskolába nem szerettek járni, ám egy-két órát mégis tanulniuk kellett. A földön aludtak egy pokrócon, és maguk készítettek az ételt. 1990-ben harminc-negyven gyerek lakott Anthony atyával, és már segítsége is volt: rendtársa, George atya. Ekkoriban kapott egy régóta nem használatos temetőt mint üres telket a külvárosi *Kadamtalában*, és néhány önkéntes világi segítő is csatlakozott hozzá.

Emlékszem, egyik első találkozásunkkor *father* Anthony arról beszélt, hogy Teréz anya nővérei csak a magatehetetlen kisgyerekeket gondozták. Ám a nagyobbak is elvesztettek mindent, kivéve a büszkeségüket. Tiltakoznak,

50. kép. Vasúti kocsikat takarító gyerek

otthon a kisebb gyerekeknek, egy a lányoknak és kettő az önállóbb nagyoknak, továbbá két éjszakai szállás, ahonnan napközben a gyerekek visszamehetnek oda, ahová akarnak, továbbá egy otthon a problémásabb gyerekeknek. A tizedik ház Kalkuttán kívül, Kharagpurban nyílt meg. Az iparváros és vasúti csomópont Kharagpur egyetlen érdekessége, hogy ott van állítólag Ázsia leghosszabb peronja. Mint minden nagy állomás, Kharagpur is vonzza az utcagyerekeket.

Az újonnan jött 8–16 éves gyerekek a *kadamtalái* központba kerülnek. Az első napokban a bentlakóktól külön, az éjszakai szálláson

ha valaki megtörni akarná azt. Ő sem megroppantani akarja őket, hanem jó irányba fordítani azzal, hogy a gyereket ráveszi néhány alapvető társadalmi norma elfogadására: leszoktatja a csúnya beszédről, megbecsülteti vele a tisztaságot. Arra legyen a gyermek büszke, hogy az *Ásálajam* lakik. Az *Ásálajam* lényege nem a szállás és étel, hanem a nevelés.

1991-ben a *Fakir Bagan Lane* körüli nyomortanyán bérelt két szobából és egy *kadamtalái* építkezési telepéből állt az *Ásálajam*, 1995-ben már tíz otthonból. A központ a *Howrah* állomástól félórányi gyalogútra van Kadamtalában. Emellett volt két

51. kép. „Fogkefét” áruló fiú

52. kép. Szénéégető fiú

szegény, akkor haza is küldi a gyereket. Akik maradnak, néhány hónapig apróbb, ház körüli munkákat végeznek, majd beosztják őket műhelyekbe, ahol valamiféle szakmát tanulnak, az értelmesebbeket pedig előbb vagy utóbb bentlakásos iskolába küldik. Az egyik sokat hangoztatott elv, mely még a hivatalos dzsip oldalára is felkerült, hogy az Ásálajam nem gyerekekért, hanem a gyerekekkel dolgozik: *Ashalayam: A Project With Street Children*. Fr. Anthony alakította ki a rendszert, hogy a fizetést kis zsebpénz kivételével a gyerek köteles betenni a bankba. Az idősebb, munkához szokott gyerekek lazább felügyelet alá, „köztes otthonokba” kerülnek. Az az elképzelés, hogy ha egy gyermek majd eléri a 25.000 rúpiát a bankszámláján, az Ásálajam megduplázza az összeget, házat, földet, gépet vásárol neki.

Mikor 1995-ben az Ásálajam fennállásának tizedik évfordulóját ünnepelte, már tizenegy gyereknek

alszanak, de együtt dolgoznak és étkeznek velük. Négy-öt nap után kapnak egy szekrényt, tiszta ruhát, és átköltöznek a többiekhez. Ekkor a gyermeket barátságosan, de alaposan kikérdezik családi hátteréről. Az Ásálajam megpróbálja a családdal megszakadt kapcsolatot helyreállítani. Ha ez sikerül, és a család nem túlságosan

53. kép. Teaárusfiú

saját háza volt: közülük öten házasok. Az otthonhoz mintegy százötven gyerek tartozott különböző házakban és bentlakásos iskolákban. Éjszakai szállásadás, utcagyerek-játsonapok szervezése és más rendezvények révén mintegy 1200 gyerekek állt kapcsolatban. Mára ezek a számok tovább nőttek, mintegy húsz otthonban több mint négyszáz bentlakó gyerek él. Az otthon sok segítséget kap francia, német, ír és svájci szervezetektől, de Nyugat-Európa szinte minden országában vannak jóakaróik.

Évekkel ezelőtt *father* George, az igazgatóhelyettes megemlégette, hogy róluk írják az *Öröm város-*

55. kép. Utcagyerek, hátán a napi zsákmánnyal

54. kép. Guberálók az állomáson

ának a folytatását, de aztán többet nem hallottam a könyvről. George atyával azonban sokat beszélgettem:

– Nem hozunk ide senkit. A gyerekeknek magának kell jönnie és kérnie a felvételt. Természetesen mi, felnőttek is járunk a gyerekekkel együtt az állomásokra és mindenfelé, ahol utcagyerekek vannak. Az ott élők ismernek minket, tudnak az Ásálajamról. Ha valaki úgy dönt, hogy jön, el kell fogadnia a házirendet. Sokan nehéznek találják, és elszöknek, de sok elszökött gyerek vissza is tér aztán. Nekünk is nehéz. Együtt élünk a gyerekekkel, ugyanabban a házban, ugyanazt az ételt esszük. Nem ehhez szoktunk hozzá. Mégis kiváltságnak tekintem, hogy

56. kép. Ágyneműraktár

szolgálhatok a gyerekeknek. Adományozóink és munkatársaink számára is kiváltság ez. Utasítottam már vissza pénzadományokat, pedig mindig sok pénzre van szükségünk. Sőt nemcsak pénzre, önkéntesekre is. A gyerekek egyre jönnek. Új és új típusú otthonokat szeretnénk alapítani.

George atya szomorúan meséli, hogy van olyan szervezet, amely ételt oszt a gyerekeknek, aztán nem törődik velük. Azt, aki így rendszeresen ételt kap, semmi sem készíteti arra, hogy munkával megalapozza a jövőjét. Az Ásálajamban minden hónap utolsó vasárnapján gyerekünnep van. Játékokat, versenyeket szerveznek a külsősöknek. Csak ekkor kap nem dolgozó utcagyerek ételt az Ásálajamban.

1991 januárja óta ismerem az intézményt. Láttam már akkor, mikor még csak egy otthonból állt: az egyik szobában aludtak a gyerekek, a másikban az alapító Fr. Anthony. Már akkor megéreztem a mindmáig élő családias hangulatot, és világos volt, hogy ez nemcsak étel és szállás az otthonatlan gyerekeknek, hanem változást is eszközöl a természetükben. A gyerekek esténként könyveket és képregényeket betűzgettek. Aki pedig nem tudott írni-olvasni, ábécéskönyvet kapott.

Másodszor már sántinikétani diákként jöttem ide 1994 decemberében. Alig ismertem rá a régi helyre, mert a majd négy éve látott üres telekre két nagy, emeletes ház is épült, és sokkal több lett a gyerek. Anthony atya azóta Delhibe költözött, és ott hozott létre egy hasonló otthont. Diákként közel

voltam Kalkuttához, és ha ki akartam kerülni az egyetemi életből, és igazán otthon akartam érezni magam Indiában, eljöttem néhány napra vagy néhány hétre az Ásálajamba.

Szeretem a gyerekeket, és látom, hogy ragaszkodnak hozzám. Néhányukkal már öt-hat éve összebarátkoztam, és annyira otthon vagyok köztük, hogy észre sem veszem, hogy idegen nyelven beszélek velük, vagy hogy más kultúrából jöttem volna. Akkor döbbenek csak rá a köztünk levő távolságra, mikor elmesélik a „történetüket”, hogyan bomlott fel családjuk, hogy űzte el őket otthonról a szegénység vagy egy-egy goromba rokon. Sok embert még egy anyagilag csábító ajánlat sem tudna rávenni arra, hogy Kalkuttában lakjon, engem meg ezek a gyerekek újra meg újra visszahúznak a barátságukkal és a ragaszkodásukkal. Annyira közel kerültem hozzájuk, hogy képtelenség otthagynom őket.

Mit látok külföldiként az Ásálajamból? Mindenképpen kevesebbet, mint az itt élők, ámde a távolság éppen nekem segít a gyermekotthon értékelésében, hiszen a mindennapi küzdelmek helyett sokkal átfogóbban látom az intézet nagyszerűségét. Sok jóakarattal elindított vállalkozás később az eredeti jószándék ellenkezőjét szüli. Sokszor pedig meg sem lehet látni, hogy mi a jött. Ha pénzt adok az utcán egy féllábú koldusnak, nem vagyok

57. kép. Ebéd az Ásálajam egyik otthonában

biztos benne, hogy ez a pénz nem az őt futtató gazemberhez vándorol-e. Ha gyümölcsöt adok egy utcagyereknek, nem azt segítem-e elő, hogy az utcán maradjon, hiszen itt is megkapja a napi betevőjét? Az Ásálajammal viszont, annak minden esetleges hibája ellenére, nincsenek ilyen kételyeim. Működése egyértelműen pozitív: hozzáértő és jóakarató. A gyerekek az egészen kicsiktől eltekintve saját kérésre jönnek ide, és csak egy átmeneti periódus után fogadják be őket. Az itt lakók magaviselete is tükrözi, hogy az ő döntésük volt az Ásálajamban maradás. Önbizalmat kapnak tőle, hogy egy döntéssel a kezükbe vették a sorsukat, és lehetőségük van tanulni. Ez egészen más önbizalom, mint az az arrogáns változat, mikor a kicsi büszkén viseli, hogy önállóan is meg tud élni egy vasútállomáson. Itt a gyerekek magaviselete békésebb lesz. Tanulnak, de nincs bennük feszültség, és ha valakinek a kihagyott évek miatt nem megy a tanulás, nem kell szégyenkeznie. Szakmai képzést kap: szabó, asztalos, sofőr, hegesztő, hűtőgépszerelő, villanyszerelő vagy más mesterember lesz belőle.

Mi történik itt a gyerekekkel? Legtöbbjük tanul, de a központi otthonban, Kadamtalában a szakmát tanuló gyerekek vannak többségben. Ők napközben a „szekciókban” dolgoznak, este hattól nyolcig pedig az Ásálajamban tanulnak. A „szekciókban” töltött idő a munka megbecsülésére neveli rá a gyerekeket, és később aztán specializált szakmai képzésre küldik őket.

Az igazgató Fr. Matthew nekem is általában a központi Ásálajamban ad szállást, és hagyja, hogy magam keressem meg, miben tudnék nekik segíteni. Egy-két nap tapogatózás után előjövök néhány ötlettel, amelyek közül van, ami tetszik neki, van, ami nem. Este mindig szükség van további tanárra, hiszen jobb, ha egy-egy felnőtt figyelme minél kisebb csoportra irányul. Mostanában a hindi csoport gyengébb gyerekeit tanítgatom az ábécére.

Matthew atyának mondtam, hogy megpróbálom felvenni a kapcsolatot a vezető kalkuttai lapokkal, adjanak az Ásálajamnak egy rovatot. Talán az egyszerű emberek hozzáállása is megváltozik az utcagyerekek felé, ha időnként egy-egy gyerek története megjelenik a lapban, és megértik, hogy nem lustaságból él valaki a vasútállomáson. Sikerül is beszélnem a *Statesman* és a *Telegraph* című lapok egy-egy újságírójával, de rovatot nem akarnak adni, hanem arra kérnek, hogy én írjak inkább nekik. Küldök is egy cikket a külföldi szociális munkásokról Kalkuttában, arról, hogy annak ellenére, hogy nincs helyi tudásuk, mennyire nagyszerű látni a segíteni akarásukat, és hogy az ügyesebbje valóban megtalálja azt a munkát, amivel valóban segítségére van az embereknek. Arra, hogy közlik-e, már nincs időm figyelni.

Arra is megkért Matthew atya, hogy beszélgessek el hosszan néhányukkal a terveikről, és az Ásálajamban szerzett élményeikről, mert erre nincs sok olyan emberük, aki ennyire közel lenne a gyerekekhez. Ez a közelség aztán nagyon is a segítségükre lehet.

Két évvel ezelőtt ez a közeli barátság hozta vissza a tizenöt éves Szandzsajt, aki megszökött az Ásálajamból, mert összeveszett valakivel. Az érinthetetlen szantál törzsből származik, de ezt maga tagadja, és mikor rákérdezek, hogy honnan tud szantáliul, megkerüli a választ. Anyjával kiskorában költözött át a hindi nyelvű Bihárból egy bengáli nyomortelepre. Anyja nem tudta eltartani, és egy este,

mikor Szandzsaj hazament a munkából, anyja már nem volt a kunyhóban. Elköltözött, és soha nem találkoztak újra. Szandzsaj még egy évig folytatta a munkáját egy kis megszakítással, aztán elszökött. Járt Bihárban is, de a faluja nevét elfelejtette, és így nem találta meg hozzátartozóit. Egy elhagyott gyerek általában a vasútállomás felé sodródik, és ő is egy vonaton kötött ki, ami Kalkuttába hozta. Az ottani vasútállomáson hallott az Ásálajamról, és miután többször eljött a nyitott napra, bekérezkedett állandó lakónak. Ővele egy levert pillanatában barátkoztam össze. Megszidta az egyik órát adó szeminarista, és próbáltam vigasztalni. Évekig tartó ragaszkodással fizette meg figyelmemet.

Az Ásálajam otthonossága adja az alapot hozzá, hogy India bármilyen közösségéhez tartozó gyerek megmaradjon itt. Legtöbbjük Bihárból és Bengálból jön, de vannak még távolabbról is, sőt más országból, Nepálból és Banglák Dészéből idekerült gyerekek is. Együtt vannak itt hinduk, muszlimok és keresztények. Az otthon vezetősége nem várja el tőlük, hogy áttérjenek kereszténynek. Sőt, ha valaki keresztény akar lenni, inkább megpróbálják lebeszélni.

58. kép. A gép

59. kép. George Atya

A gyerekek vallásos nevelése azonban keresztény: a vasárnapi misén ők is részt vesznek, és az imádságok olyan keresztény imádságok, amelyek elfogadhatók más vallásúaknak is. A térítés mellőzése az indiai kereszténység kényes kérdése. Míg egyes vidékeken, mint például a szantál törzs által lakott területeken, továbbra is aktívan folyik a keresztény-

ség terjesztése (húsvétkor negyven felnőtt fog keresztelkedni a Sántinikétan melletti plébánián), addig minden keresztény szociális tevékenység állandó támadásnak van kitéve a hindu jobboldal részéről, mondván, hogy a szociális tevékenység is önös érdekeket, hittérítést és közösségerősítést szolgál, és kiszakítja az embereket természetes kultúrájukból és amerikanizálja (!) őket. Ezért manapság a keresztény iskolák és szociális szervezetek inkább kerülnek a hittérítést.

A legtöbb gyerek kétnyelvű: hindiül és bengáliul is tud, és tetszése szerint váltogatja a két nyelvet. Ha valaki nem hindi vagy bengáli vidékről jött, akkor emellett még beszéli a maga nyelvét is, és az iskolában sokan megtanulnak valamennyire angolul is. A legtehetségesebb közülük a tamil Manódzs, aki az első osztályt még otthonában, Tamil Nádúban végezte, és meg is tanult írni-olvasni tamilul. Mivel anyja nem volt, apja meg ivott, és munka helyett egész éjszakát betöltő *kathakali*-táncszínház-előadásokra járt, Manódzs elszökött otthonról. A szokásos módon a vasútállomásra került, majd egy kalkuttai vonatra. Ott találkozott szociális munkásokkal, akikkel nem bírt szót érteni. Valaki aztán talált egy tamil tolmácsot, és a gyereket átküldték az Ásálajamba. Ott hamar megtanult hindiül és bengáliul, és már egészen kiskorában angol újságot betűzgetett. Ma angol nyelvű elitiskolába jár.

60. kép. Gyermekotthoni kirándulás a Viktória Emlékműhöz

Az itteni gyerekek leveleznek a csíki gyermekotthonbeliekkel. Vannak már évek óta kitartó levelezőtársak, bár annyi a mozgás mindkét oldalon, hogy nehéz a párokat egyben tartani. Furcsa a két kultúra gyerekeit így összehozni, mert kiütözik, hogy mennyire mások. India hagyományosabb, szigorúbb kultúra. Az indiai gyermekotthonok például nem koedukáltak, és a gyerekek az iskolán kívül a lányoktól teljesen el vannak választva. Sokkal nagyobb engedelmességet és fegyelmet várnak el tőlük a tanárok, és sokkal egyszerűbb körülmények között élnek.

UTCAGYEREKEK ÉS NEVELŐK

Sankar mosolyog, ahogy mesél. Tizenkét éves lehet. Egy nyugat-bengáli faluból származik. Apja cipész volt, akinek néha még a napi egy-két rúpiát sem sikerült megkeresnie, és gyermekét az iskola helyett hamar munkára fogta: sok más falusi gyerekhez hasonlóan Sankar is pásztorkodással kezdte a pályafutását. A rábízott tíz-húsz tehénnel sötétedésig kint volt a mezőn. A tizenhét évesnél fiatalabb gyerekek teljes munkaidejű alkalmazását a nemzetközi jog tiltja, de ez Indiában sem a munkaadókat, sem a gyerekeket nem érdekli.

Egyszer egy Kalkuttába szakadt falubelije látogatott haza, akinek teásüzlete volt a városban. Magával vitte Sankart, hogy majd szerez neki munkát.

Indiában a tea a legkedveltebb ital. Olcsó és mindenütt elérhető. Télen melegít, nyáron pedig üdítő helyett isszák. A barátok is egy-egy teára hívják meg egymást. A teásüzletek a járdán vagy rozoga kunyhókban vannak. A felszerelés általában csak tűzhely, ülőalkalmatosság, egy nagyméretű ütöttkopott teafőző, néhány pohár, és egy vízzel teli vödör a poharakat öblíteni. A magára valamit is adó teaárus kekszét árul darabra a teája mellé és a közelben dolgozóknak gyerekekkel házhoz küldi a teát. Teásember vitte fel tehát Sankart Dél-Ázsia legnagyobb városába.

Sok falusi még felnőttkorában is fél elmenni Kalkuttába. Megszámlálhatatlan sok túlkölköző autó, szűk utcák, forgalmi dugók, tömött buszok, kipufogógáz, hangzavar, árusok sokasága a járdákon, tolvajok, koldusok, utcán alvó emberek, embervonta riksák, utcalányok és mindenütt tömeg: tizenötmillió ember. Hűszemeletes irodaházak és bankok a *Chowringhee* Sugárúton és Ázsia legöregebb múzeuma: *Indian Museum – 1815*. Előtte árusok és egy nagy lepedőre kifektetett vonagló nyomorék. Reggeltől estig a tűző napon rángatózik. Az emberek aprópénzzel dobálják teli a lepedőt. A *Park Street*-en a *Moulin Rouge*, a *Sudder Street*-en olcsó szállodák külföldieknek, közelükben hajléktalanok és koldusok. Az utcákon szemét. Szemetesláda sehol. A forgatagban, mint a megtestesült nyugalom, néha-néha elballag egy csont és bőr tehén.

Sankar nem sokáig maradt a teaárus mellett. Egy jómódú családhoz került szolgálni. Takarított, mosott, mosogatott, és ezért kapott teljes ellátás mellett havi százötven rúpiát. Ezért az öt dollárnak megfelelő pénzért ugyan még egy nadrágot is alig lehet venni, a fiú mégis szerencsés volt, hiszen sokakat egyszerűen csak szállás és ellátás fejében dolgoztatnak. A pénzt a teaárusnak fizették ki, hogy küldje haza a szülőknek. Bár a családban, ahol szolgált, volt egy vele egyidős gyerek is, Sankarnak nincsenek jó emlékei. Mikor a gazdag gyerek videózott, őt sosem engedte be a szobába. Ha kedve támadt, bánthatlanul üthette.

Egy idő után Sankar visszalátogatott a falujába. Még haza sem ért, mikor megtudta, hogy szülei lázas betegen meghaltak, és kunyhójukban már nem lakik senki. Nagyszüleihez ment, ám azok számon kérték rajta a pénzt: ő már Kalkuttában dolgozik; segítenie kellett volna szegény szülein és nagyszülein. Elkergették.

A teásember nem küldte haza a keresetet.

Sankar jobb híján visszament Kalkuttába, de nem tért vissza szolgálni, hanem ottmaradt a legforgalmasabb utcán, a *Chowringhee* sugárúton. Sok

gyerek élt ott. Megtanulta tőlük osztályozni a szemetet és megtudta, hogy melyik fajtát hol kell leadni: hol a papírt, hol a fémet, hol az üres üveget és hol a rongyot. Volt, mikor ezüst karkötőt talált. Az ékszerész húsz rúpiát adott érte. – A gyerekek néha loptak: tudták, ha a közelükben valami elvonta valakinek a figyelmét, elszaladhatnak a táskájával. Mikor Sankar összeütközésbe került a tolvaj gyerekekkel, elverték. – Neki elég volt a szeméthyűjtés. Ha egy nap rendesen dolgozott, ötven rúpiát is megkeresett. Ebből aztán tíz napig meg tudott élni. Ilyenkor erre-arra csatangolt vagy moziba járt. Éjszakára volt neki egy pokróca, amelynek sikerült egy biztos rejteket találnia a forgalmas utca közelében.

Néha feltűnt egy rendezetten öltözött ember, aki beszélgetni szokott az utcagyerekekkel, és meghívta őket játszani egy a Gangesz túlsópartján fekvő otthonba. Egy vasárnap Sankar is elment. Számptalan hozzá hasonló fiút talált. Egy részük piszkos utcagyerek, mint ő maga, mások jól öltözött, otthonosan mozgó fiúk. Ők is az utcáról kerültek ide, de már hosszabb-rövidebb ideje itt élnek. A helyet Ásálajamnak, a „Remény Otthonának” hívták. Este Sankar visszament a *Chowringhee*-re, majd néhány hét múlva újra elgyalogolt az Ásálajamba és kérte, hogy maradhasson.

Egy régebbi közös utazásunk emléke nyomán írta Déri Balázs a következő verset egy utcagyerekekkel való találkozásról:

Asszám

*Az istennőtől hazafelé hűvös volt a Brahmaputrán.
Elkelt a pulóver is. A száraz évszakban folyóágak
meg iszapszigetek fölött vezet a kivilágítatlan híd.
A foghíjas korlát majdnem egyenletes zaja kilométereken át.*

Emlékszel

*Gaubátiban az ócska szállóra?
A vér vagy rothadás büzére a matracon?
A szűnyoghálón a poloskák sunyi zuhanására?*

Emlékszel,

*amint a bazárban lebúzták a redőnyöket?
A koszlott fal mellett az utcakölykök vackára?
És arra a korán okos, mély szemre,
a megadó, szépséges arcra?
Emlékszel*

*a kisfiú nevére?
És a hámozatlan mangóra?
(Megváród, amíg megeszi,
mert a nagyobbak ellopják.)*

*Emlékszel?
Istenfia lefekvés előtt*

* * *

– Mit bámultok? Menjen mindenki a dolgára! Társadalmi munkás vagyok. Itt az igazolványom! – A tömeg: teaárusok és zöldségesek, mégsem akarták otthagyni a látványosságot. Este kilenc után már úgyszólván alig akad vevő, noha pultjaik Ázsia egyik legforgalmasabb vasútállomása mellett állnak: *Kolkata-Howrah*. Itt, az út mentén készülődött alváshoz három-négy mezítlábas, csupa piszok gyerek. Arra senki rá se hederített, hogy lefeküdtek a porba, rongyaikat még jobban magukra húzták, és halkán beszélgettek. A látványosság abból állt, hogy egy motoros indiai és én, egy fehér ember, beszédbe elegyedtünk a gyerekekkel. A motorost a gyerekek már ismerték, Baradarnak szólították. Az angol *brother*, testvér szót így bengáliasították. Puspál, azaz Baradar majdnem minden estéjét a *Howrah* állomás környékén töltötte, hogy egy-két szót váltson a gyerekekkel. A bukósisakot az egyik fiú kezébe nyomja, s a motort beviszi az állomás parkolójába. A forgalom még élénk: az állomás mellett autóbusszpályaudvar van.

– Fürdetés lesz! Itt van Baradar! – mondja egy kisebb gyerek.
– Honnan jöttél?
– Bihárból.
– Szüleid?
– Nincsenek.
– Mit csinálsz?
– Kocsikat kutatok.
– És mit találsz?
– Aprópénzt, üres üveget, eldobott poharat. Néha papírpénzt, láncot, tás-
kát.

Az állomáson a gyerekek leggyakoribb foglalkozása, hogy amint az utasok leszálltak, végignézik a beérkezett vonatokat. Vannak, akik az utasokkal teli kocsikat söprik, és ezért kapnak egy kis aprópénzt tőlük. Mások teát árulnak vagy koldulnak, megint mások lopnak. A napi zöldséges rizshez szükséges öt-tíz rúpiát gyakran néhány óra alatt megkeresik, aztán egész nap

szabadok. Moziba mennek, játszanak vagy csak céltalanul lődörögnek. Első pillantásra felismerni őket: tetőtől talpig piszkosak, kócosak és túlméretezett inget viselnek.

– Az első nap, mikor idejöttem, nagyon tetszett, hogy ilyen sok gyerek van itt – mondja a tizenegy éves Bappy. Pupal szerint négyszáz és négyezer között változik azoknak a gyerekek a száma, akik az éjszakát a *Howrah* állomáson töltik. Általában a szegénység kergette el őket otthonról. Vannak, akik a szülőkkel együtt élnek az állomáson. Néhányan pedig összevesztek valakivel, elszöktek hazulról, és évek múltán sem hajlandók visszamenni. Sokan már beutazták Indiát. A kilencéves Vinód már járt Rámésvaramban, Madrászban, Bhópálban, Agrában, Delhiben és Górahpurban. Összeadom a távolságokat: ötezer kilométer körüli az eredmény. Közép-Európa van ilyen messze Indiától.

– Néha még nekem is vonzó ez az élet. – mondja Pupal.

De nemcsak a szabadságot lehet megtapasztalni:

– Egyszer találtam egy száZRúpiást, és megverték a nagyok, hogy adjam oda.

– A rendőrök folyton ütnek. Ha van pénzünk, elveszik.

– Van, hogy alig keresem meg a napi öt rúpiát is. Sokan járjuk a kocsikat.

– Engem nem ütnek, megvéd egy nagyobb barátom.

A családtalan gyerekek bandákba tömörülnek, csak az marad ki, aki túl gyenge vagy túl erős. A Banglá Désből Kalkuttába keveredett Mámun meséli:

– Kicsűfoltam az elsovadt lábú, négykézláb járó Zakírt, erre megverték a barátai.

Zakír koldulásból élt, és jobban keresett, mint a többiek: napi ötven-hatvan rúpiát. Mindig futotta rá, hogy barátait meghívja vacsorára, akik ellenszolgáltatásképpen megvédték.

Tizennégy éves kor után sok gyerek szégyell koldulni vagy alantas munkát végezni: tolvaj lesz belőlük. Néhány ügyesebb fiú éjszakánként öt rúpiáért bérel egy bicikli-riksát, és tanulja hajtani. Ez lesz a megélhetésük.

Bent az állomáson a kintinél is nagyobb tömeg: utasok, bambuszbottal felfegyverkezett rendőrök, utasra vadászó taxisok, vasutasok, piros ruhás hordárok, rokkant koldusok, gyerekek; gyümölcs-, újság-, jégkrém- és teaárus pultok. Tíz méteres sorok jegyekért. Az utasok töredékének jut csak pad. A többiek a földre telepednek le. Az indiaiak szinte sosem utaznak egyedül. Sok az utazó család, gyerekekkel és óriási csomagokkal. Vannak családok, akik nem mennek sehová: az állomáson élnek. A gyerekeket küldik koldulni.

– Velük alig van kapcsolat: nem tetszik a szülőknek.

Egy derékvastagságúra dagadt lábú ember sántikál.

– Mondtam neki, hogy meggyógyíttatjuk, de nem akarja, mert nem lenne miből koldulnia.

A padok mellett három-négy éves kislányok játszanak. Kissé távolabb néhány nő beszélget. Pizkosak a nők is, a gyerekek is. Nem utasok. A kislányok ismerik Puspalt; jönnek hozzánk, motyognak, fogják a kezünket, tapogatják a ruhánkat és az arcunkat. Az egyik bőrén rengeteg apró daganat. A szülők nem engedik gyógyíttatni. Ahogy továbbindulunk, a kislányok még sokáig jönnek utánunk.

Egy csendesebb sarokban öt tízéves-forma gyerek játszik söröskupakkal. Közben adják körbe a cigarettát.

– Mit játszatok?

Nem válaszolnak.

– Mutassátok meg a külföldinek, hogy mit játszatok! Mit mond aztán, milyenek a gyerekek a *Howrah* állomáson?

KI KICSODA?

Egy vasárnap délelőtt két gyerekkel kalkuttai körútra mentem. Egyikük, Rádzsú Sékh, harmadikos, a másik, Rádzsés Dász negyedikes, bár koruk szerint már két-három osztállyal feljebb kellene járniuk. Rádzsút már több éve ismerem. Ezerszer megszökött az otthonból, ezerszer visszajött. A szökés után a visszavétel nem automatikus, és státuszban való eséssel jár. Ha valaki megszökött az iskolából, akkor általában egy ideig dolgoznia kell, mielőtt beíratnák egy gyengébb iskolába. Mikor először láttam, épp egy szökés után kérezkodott vissza. Hosszú haja volt, és egy bombayi filmsztárt utánozva simítgatta hátra. Fennhangon hirdette, „ha nagy leszek, Bombay-gazember leszek”. Mikor később rákérdeztem, miért lesz Bombay-gazember, azt mondta, hogy a szegényeket akarja segíteni. (Nemrég egy másik fiúval beszélgettem, akinek szintén hasonló céljai voltak, de ő a szegények megsegítését a másik oldalról képzei el: ő rendőr akar lenni.)

A bombayi betyár két hét múlva már rendesen a második osztályban tanult, rövidnadrágban és rövidre vágott hajjal az Ásálajam egyik vidéki otthonában. Ott is meglátogattam. Szandzsaj barátom és családja, akik a közelben laktak, szintén megszerették, és többször is jártak nála. Ennek ellenére nem adta fel Bombay-gazemberi aspirációit, és tavaly annak

61. kép. Amar, az Ásálajam egyik lakója

62. kép. A bombayi gazembernek készülő Rádzsú

rendje és módja szerint újra elszökött az otthonból. Mikor én megérkeztem, már híre-hamva sem volt. Aztán egyszer csak megjelent, ám az igazgató nem kívánta teljesen visszafogadni, és csak az éjszakai szálláson engedett neki helyet. Az iskolát nem folytathatta. Most az elsők között jött üdvözölni, amikor megérkeztem, és örömmel újságolta, hogy teljesen visszafogadták, és újra járhat iskolába. Vele együtt vették vissza Rádzsést is, aki az Ásálajamban évekkkel ezelőtt elvégzett három osztályt. Ő eredetileg Orisszá államból való, és mivel orijá nyelvű osztály Kalkuttában nincs, ezért hindiül tanult. Már három éve, hogy ő is elszökött, de nagyon rosszul járt, mert egy razzia során a rendőrség begyűjtötte a howrahi vasútállomáson, és bedugta a Himalája lábánál fekvő Dzsalszalgurur város állami nevelőintézetébe, ahol bengáliul is elvégeztették vele az első három osztályt. Dzsalszalgururól azt mondja, olyan volt, mint egy börtön, és mikor alkalom adódott rá, meglépett. Rádzsés most negyedikes. Rádzsú tizenegy, Rádzsés tizenhárom éves lehet.

Mikor elhaladunk a lóversenypálya mellett, Rádzsés elmondja, hogy szabad életében programfüzeteket árult itt, és rendkívül jól keresett vele. Néha tippet is kértek tőle, és ha bejött, adtak neki ötven-száz rúpia jutalmat. Rádzsés pedig ezután még többet fed fel magáról. Ott kezdi, hogy ő

nem is hindu, mint ahogy a neve mutatja, hanem muszlim, és van muszlim neve is: Kauszar Ali. Gyönyörű neve van: *ali* arabul nagyot, a *kauszar* pedig paradicsomi forrást jelent. Indiában a név a közösséghez tartozást fejezi ki, és az emberek szemében a közösséghez tartozás legalább annyit jelent, mint az ember képességei. Munkát és barátokat is gyakran könnyebb szerezni kapcsolatok révén, mint képességek alapján. A Rádzsés név a hindu közösséghez való tartozást fejezi ki. Kauszar Ali után aztán Rádzsú is megnyílik, és elmondja, hogy ő is muszlim, és igazából Mohamednek hívják. Korábban arról beszélt, hogy amikor először jött az otthonba, nem emlékezett a nevére, csak arra, hogy Rádzsú, és az igazgató rákérdezett, hindu-e vagy muszlim. Ha hindu, akkor Rádzsú Dász lesz, ha muszlim, akkor meg Rádzsú Sékh. Mivel már volt egy Rádzsú Dász, ezért azt mondta, hogy muszlim, és így Rádzsú Sékh lett belőle. Már nincs időm rákérdezni, hogy akkor honnan tudja, hogy Mohamednek hívják. Ha majd harmadszor kérdezem, bizonyára megint más történetet hallok...

Ezután újfent Rádzsésen, alias Kauszar Alin a sor. Egy buszmegállóban egy felékszerezett, kifestett tízéves-forma kislányt kísérenk a szülei. Úgy van kifestve, ahogyan az utcai mutatványosok gyerekei, akik játékijjal a kezükben a *Rámájana* egy-egy részletét szavalják, aztán pénzt kérnek. Rádzsú azonban azt mondja, hogy ez a leányka nem mutatványos, hanem az esküvőjéről jön. Mielőtt még kifejezném a hitetlenkedésemet, hiszen Indiában is létezik esküvői korhatár, Rádzsés elmondja, hogy ő is nő, mert még a falujában, az Ásálajam-évei előtt összeadták egy lánnyal. Ha utánaszámolok, akkor ez nyolc éves korában történhetett. Ő a dzsalpajguri intézet falán is azért szökött át, mert a hírekben bemondták, hogy hurrikán volt Orisszában, és szerette volna tudni, élnek-e a hozzátartozói. Most az Ásálajamban azért is tanul, hogy később a falujába visszatérve képes legyen eltartani a feleségét.

Itt még nincs vége a revelációknak, és rólam is kiderült, hogy nem az vagyok, aki vagyok. Allahábádban ugyanis az állomáson odajött hozzám egy gyerek koldulni. Pénz helyett megkérdeztem, hogy hívják és hová való. Olyan látványosan tátva maradt a szája, hogy egy fakír odajött hozzám, és bizalmasan megmagyarázta, „azt hitte rólad, hogy külföldi vagy”.

KERESZTÉNYEK BENGÁLBAN ÉS MAGYAR MISSZIONÁRIUSOK

Indiában a kínai és a japán hitvilágtól eltekintve a világ minden nagyobb vallása sok-sok száz éve együtt él. India a hinduizmus hazája, de itt keletkezett

a buddhizmus és a dzsainizmus is. Az iszlám hódítás miatt idemenekült perzsa tűzimádók mindmáig őrzik vallásukat. A VIII. században pedig megjelentek a muzulmánok is az országban.

Kevesen tudják, hogy Dél-Indiában már az ószövetségi időkben létezett zsidó település, és már a Krisztus utáni első századokban voltak itt keresztények. A hagyomány szerint maga szent Tamás apostol jött ide téríteni Kr. után 52-ben. Az ősi ind keresztények nem Rómával vagy Bizánccal tartottak kapcsolatot, hanem az iráni nesztoriánus egyházzal.

Miután 1496-ban a portugálok eljutottak Indiába, „megtérítették” a nesztoriánusokat, akiknek fele ma is katolikus. Az európaiak természetesen a nem keresztények irányába is fontosnak tartották a missziót, és számtalan alacsony kasztú hindut térítettek át a kereszténységre. Az európaiak által elindított második missziós hullám nagyon sok hittérítőt hozott Indiába az elmúlt századok során. A leghíresebb közülük Xavéri Szent Ferenc volt. Manapság a nem keresztények körében, de gyakran még a keresztények között is rosszul hangzik a misszionárius szó, mert a keresztény misszió gyakran a gyarmatosítás érdekeit szolgálta. Személyes tapasztalatom azonban a keresztény misszióval kapcsolatban mindig pozitív volt.

Nyugat-Bengál Magyarország nagyságú állam Indián belül. Lakossága azonban nyolcszorosa a magyarországinak: nyolcvan millió. Bengálban nem csak bengáliul beszélő bengáliak laknak, hanem külön falvakban vagy a bengáliakkal vegyesen több millió „érinthetetlen” „őslakos” szantáli él itt. Már a három-négyezer éve történt árja honfoglalás előtt is Indiában éltek. Azóta őrzik Ausztrália és Óceánia bennszülötteivel rokon nyelvüket. Az afrikai törzsek életszínvonalán, idegenek számára elképzelhetetlen szegénységben élnek.

Bár a hinduk „érinthetetlen” hinduknak mondják, és hindu istenek imádatára buzdítják őket, vallásuk inkább a szellemeket tisztelő animizmus. Manapság pedig tömegesen térnek át a kereszténységre. Az érinthetelenség évezredekig elzárta őket a külvilágtól, ám a XX. század végén ez az elszigeteltség nem tartható fenn. A beszivárgó modern világ kérdéseire az animizmus nem válaszol, ezért fordulnak egyre többen a hinduizmus vagy a kereszténység felé.

Nyelvüket az állam nemrégiben ismerte csak el hivatalosnak, iskoláik azonban nincsenek. Misszionáriusok készítették el a szantáli szótárt és nyelvtant, és ők dolgozták ki az írást is hozzá. Lefordították számukra a Bibliát, az imádságokat, a misekönyvet, és énekeket írtak hagyományos szantál dallamokra. Szantáliul folynak a misék, és az énekeket nem orgona, hanem dobszó kíséri.

Az ünnepektől Bengálban sem menekülök meg. Április közepén van a bengáli újév: most lépünk be az 1410. bengáli évbe. Matthew atyával megbeszélem, hogy Tibor barátommal, aki Kalkuttában csatlakozott hozzám, elviszünk néhány gyereket Sántinikétanba, mert a bengáliak szerint ott a legszebb az újév ünneplése. A jezsuita rezidencián lesz a szállásunk. Ma már Sántinikétanban a kereszténységnek két központja is működik. Mikor 1994-ben ide kerültem, még csak a Sántinikétan melletti Phuldángá – „Virágospart” – faluban a plébánia előtti téren volt a „templom”: műanyagzsákok tíz-húsz bambusznád tetejére kifeszítve vasárnaponként. (Ez a „tető” nem az eső, hanem a nap ellen védett.) A plébánia kerítése felől volt az alkalmi oltár. A templom többi oldala nyitott volt. Hátról a sekrestyés jászola kérődző tehenekkel, jobbra szemétdomb kapirgáló tyúkokkal, balra szénakazal, pálmafák és trópusi burjángzás. Néha egy-egy kutya betévedt a misére, de a hívek kikergették.

Mindenki a földön ült, jobbról a férfiak, balról a nők. Csak a papnak volt kis sámlija. Sok asszonytól karon ülő kisgyerekek, ha felsírt, megszoftatta. Perselyezés helyett a hívek ugyanúgy felsorakoztak, mint áldozáskor, és az oltárhoz vitték az adományokat: előbb a nők, aztán a férfiak. Sok család olyan szegény, hogy csak a férfi dobott valami kis pénzt a „perselybe”, az asszony egy tál rizst hozott, és azt öntötte az oltár előtti kosárba. Decemberben volt az aratás. Akkor nem tállal, hanem zsákokkal hozták a rizst. Egyetlen misén öt mázsa gyűlt össze. Egyszer egy asszony egy összekötözött lábú tyúkot tett le az oltár elé. Ez olyan nagy értékű adomány, hogy megszakadt az ének, és az asszony elmondta, hogy hálából hozta egy hozzátartozója gyógyulásáért.

A mise hivatalosan fél tízkor kezdődött. Ekkorra a templomban már leterítették az ülőhelyül szolgáló zsákokkal a földet, mégis csak néhány ember ácsorgott a környéken. Nemsokára kijött a két nővér, imádkozott és énekelt a hívekkel, és kórusban elismételtette a tízparancsolatot, majd a kereszténység többi alapját. Tíz óra felé, amikor a pap megkezdte a misét, már szinte tele volt a templom. A szentbeszéd alatt érkezők már leülni is nehezen tudtak. Ekkor a sekrestyés összehúzódnak buzdította a híveket. Azok többsége, aki a templomba jött, órákat gyalogolt, buszozott vagy biciklizett, míg ideért.

Az ötven felé közelítő, Bengalúrúból származó Robert atya 1995-ben lett Phuldángában plébános. Egy óriási motorkerékpárral járta a vidéket. Harminc-nyolcvan falu tartozott a plébániájához. Hétköznaponként ezeket a falvakat látogatta, és az ottani keresztényeket támogatta ügyes-bajos dolgaikban.

Elmesélte, hogy a misszionáriusok általában senkit sem kérnek, hogy legyen keresztény. Ha mások példáját látva valaki meg akar keresztelkedni, nem csak magának kell hosszú ideig készülnie, hanem a pap a falu vezetőjével is megbeszéli, hogy a közösség egy tagja új vallásra tér. A szantál faluközösség a behatoló idegen kultúra ellenére is erős. A falu élén álló öttagú vezetőség nemcsak a közös vagyonra és az erkölcsi rendre ügyel, hanem még azt sem engedi, hogy valaki kiemelkedően meggazdagodjon. Akinek bőségesebb volt a termése, vagy valamilyen más oknál fogva több pénzhez jutott, annak oly mértékű adót kell fizetnie, hogy vagyona nagyjából egyensúlyba kerüljön a többiekével. A falu vezetőjével való megbeszélésre azért is szükség van, mert a megtérés néha ellenszegülést vált ki a közösségből.

Robert atya mesélte, hogy korábbi plébániájához tartozott egy falu, ahol csak egy hatvanöt éves ember és családja volt keresztény. Mikor egyik rokonuk megőrült, az idős keresztényt boszorkánynak kiáltották ki. A férfi kereszténységét a falu régóta nem nézte jó szemmel, és már korábban is megbüntette a vezetőség háromezer rúpiára. Most ötezer rúpiás bírságot vetettek ki rá, ha nem tér vissza az ősi valláshoz. A vezetők ennek a bírságnak egy részét már a boszorkányság megtárgyalása előtt kérték. Mikor ő ezt megtagadta, a falusiak bekerítették a házát, és ő a fiával együtt három napot töltött benn élelem és víz nélkül. A harmadik nap mellére fogott egy keresztet és a falu kútjához ment. Nem állták útját. Éjszaka a fia átszökött a plébános falujába, és együtt értesítették a rendőrséget. A rendőrök feloszlatták a blokádot, és próbálták megmagyarázni, hogy a boszorkányság-ügy csak babona. Miután elment a rendőrautó, a falusiak az embert a fiával együtt az erdőbe vitték. A fiúnak sikerült megszöknie, és újra értesítette a rendőrséget. Mire a dzsip újra a faluba ért, a férfiak mind az erdőbe húzódtak. Az idős keresztényről egy hónapon át semmilyen hír nem volt. A holttestet akkor találták meg, amikor sikerült elfogni a falu vezetőjét. Az öregember kezével még akkor is szorította a keresztet. Azt mondják, hogy teste egy hónap után sem indult bomlásnak. Temetésén nagy tömeg volt: szantálok, hinduk, keresztények.

Nem is olyan régen dolgoztak erre magyarok is. Polgár István jezsuita és Varga Bertalan szalézi szerzetes szinte egész életét Indiában töltötte. Mindketten 1990 körül haltak meg.

Varga Bertalan egy Győr melletti faluból került Indiába még a harmincas években. Kelet-Bengálban, a mai Banglá Dész területén egy városoktól távoli faluban volt plébános. Ott érte a világháború. Az angolok mint ellenséges ország állampolgárát sok olasz pappal együtt internálták. Bengál amerikai származású püspöke tiltakozott az angoloknál. „Ha nem engedik el a papjaimat,

Rooseveltnek fogok írni!” A tiltakozás nem használt, Bertalan atya csak 1946-ban szabadult. India 1947-ben független lett, és 1953-ban kitiltotta a külföldi hittérítőket. Aki maradni akart, az fölvette az indiai állampolgárságot. Varga Bertalan maradt, és Dárdzsiling mellett, Kőrösi Csoma Sándor sírjától nem messze élt. Itt találkozott vele Jakabos Ödön is, aki vendégszeretete mellett nyelvismeretét dicsérte. Egy olasz paptársa megjegyezte, hogy csak annyi nyelvet ismert, amennyi a munkájához szükséges volt. Bertalan atya akkoriban rendszeresen átjárt Dárdzsilingbe, és rendben tartotta Kőrösi sírját. Később Bengálból áthelyezték a szomszédos Bihár államba.

Az indiaiak, különösen a gyerekek nagyon szerették: „A hosszú szakállával olyan volt, mint egy nagyapa”, mondta valaki. Nem volt távolságtartó, mint sok más pap: családokhoz járt, és szívesen focizott, játszott a gyerekekkel még idős korában is.

Varga Bertalan sírja Nyugat-Bengál katolikus zarándokhelyén, a Gangesz parti Bandélben van.

A Vajdaságból származó jezsuita Polgár István a háború után jött Indiába. Egy ideig a dél-bengáli *24 Parganas* megyében volt pap. A malária, a kígyók és a tigrisek miatt ez India egyik legveszélyesebb vidéke a Gangesz torkolatánál. Polgár István olyan helyen lett plébános, ahol többen már össze-roppantak a munkában. Katonás jellem volt, kibírta. Amerre járt, a falusiak életkörülményeinek javításán munkálkodott újfajta eljárások bevezetésével. Akik látták, azt mesélik, hogy különféle gyümölcsfákkal kísérletezett. Egyszer egy halastóban méteres halak tenyésztésébe kezdett, máskor újfajta tüzelőanyag bevezetésén fáradozott. Egy faluban még kápolnát is épített. Legfontosabb törekvése mégis az volt, hogy megtanítsa a szegényeket megállni a saját lábukon.

Indiában sok szegény azt várta, hogy a keresztény hittérítő megoldja az anyagi gondjait. Mikor nem ez történt, néhányan lopni kezdtek a misszióból. Polgár István prédikált ez ellen. Erre mérget dobtak a halastavába: nem hinduk vagy muzulmánok, hanem keresztények.

Polgár István gazdasága példamutatóan jól működött, és mikor a hetvenes években vidéken teret nyert Bengálban a kommunista agitáció, egy magát kommunistának valló társaság megpróbálta kisajátítani a gazdaságot. István atyát megverték, és fel akarták akasztani.

Haláláig egyenes tartású, kecskeszakállas ember volt. Egyszerűen öltözködött: rövidnadrágban járt, és elválaszthatatlan volt tőle a botja és a válltáskája. A falusiak gyakran rózsafüzérrel és kapával vagy sarlóval látták. Akik vele voltak, megjegyezték, hogy mindig pontosan kezdte a misét, ami a bengáli falvakban nem általános szokás.

István atya magyarságára haláláig büszke volt, és templomot épített Szent István magyar király tiszteletére. Nagyon bántotta, hogy később utódja a templomot Szent István vértanúnak szentelte.

A nyolcvanas évek vége felé maláriát kapott, és öt-hat évig kínlódott vele. A betegség megtámadta az agyát, és élete végén már beszélni sem tudott. Kalkuttába került, de nem szerette a várost: félig öntudatlan állapotban néha elszökött. Halálakor rendtársai mint példás misszionáriusról emlékeztek meg róla.

Bengálban mindmáig működnek magyar misszionáriusok. Az erdélyi származású Ibolya nővér a rendje által megszabott munkát végzi rendkívüli aktivitással a Kalkutta környékén élő a szegények között.

SÁNTINIKÉTANI ÚJÉV ÁPRILISBAN

A nagyhéten kirándulást szervezünk az Ásálajam-gyerekeknek Sántinikétanba. A kalkuttai elitotthonból jön velünk vagy tíz fiú. Köztük van Manódzs is, de az igazi vezéregyéniség Szusánto. Reggel hat körül találkozunk a vasútállomáson. Három-négy óra az út Sántinikétanig, ahol egy szantál autóriksásnak kell várnia ránk. Sajnos a riksás nincs ott, és hosszas alkudozás után felfogadunk két autóriksát, vigyen el a jezsuita rezidenciára, ahol a szállásunk lesz. Magunkfajta fehér emberből csak kettő fér el egy ilyen riksán, de Tibor is, én is minden nehézség nélkül bepréselünk öt-öt gyereket magunk mellé. A szálláson adnak nekünk egy tanári szobát, a gyerekek pedig megkapják a könyvtárat, ahol a földön alszanak majd. Magukkal is hozták az ágyneműjüket: két lepedőt. Az egyiket több rétegben maguk alá terítik matracnak, a másikkal pedig takaróznak. A kőre leterített lepedő a mi szemünkben spártai alvóhelynek tűnik, de a gyerekek az állomáson edződtek, ahol a puszta kövön ruhástul szoktak aludni. Takarózni egy lepedőnél több nem is kell nekik, mert most már 30 fok fölött jár a hőmérséklet.

Az újévi ünnepségek egyik fénypontja, mikor a hasuknál fogva pörgetnek meg embereket egy kötélén egy közeli faluban, akik már hetek óta böjttel készülnek az eseményre. Kiderül azonban, hogy elszámoltuk magunkat, mert a kétnapos kirándulás nem elég az ünnepre. Kárpótlásul elvisszük a társaságot a kankálitalái vásárba. Kankálitalá annyit tesz, mint koponyahely. Ott van ugyanis a Kopái folyó partján egy halottégető és egy templom. Mindenkinek van egy kis zsebpénze, amivel gazdálkodhat. Amint kiszállunk a riksákból, egy részeg annyira ránk ijeszt, hogy megbeszéljük: együtt maradunk.

A folyóparton füstöl valami. Látjuk, hol égetik a halottakat. A halottégető környékén hindu szerzetesek. A vásár mellett a gyerekeket a báulok éneke köti le a legjobban. A báulok kolduló szerzetes-énekesek. Narancssárga ruhájukról, és egyhúrú hangszerükről mindenki tüstént felismeri őket. Noha a narancssárga szín a hinduizmusához köti őket, a báulokat mind a hinduk, mind a muzulmánok elfogadják. Vallásos énekeikben a körülöttük levő világ paradoxonjaiból indulnak ki, és az embereket a természetfölötti nagyságára kívánják ráébreszteni. A legnagyobb bául a múlt századi Lálan fakír volt, akinek követői szerint Tagore Lálan dalait lopta el, és arra kapott Nobel-díjat, pedig az Lálant illette volna meg. Mi is sokáig hallgatjuk a bául-énekeket. Itt most pódiumon énekelnek mikrofonnal, de én a legtöbbször a Kalkutta-Sántinikétan vonaton látom őket, ahol egyhúrú hangszerükkel kísérve, a lábukra kötött csengő ritmusára a vasúti kocsi előbb egyik, majd másik végében adnak elő egy éneket. Most nem igazán tudom követni a szöveget, de a refrént értem: „Kalkuttába megyek én... van ott sok kocsi és villamos...” Idemácsolom két daluk fordítását:

Pándzsú Sáb dala Isten koldusáról

*Kincstárad ki soha nem fogy. Üres kézzel ki tér vissza?
Kegyes, ajtód elé járul, kit kín gyötör, úr és szolga.*

*Te vagy mindhárom világban osztója kincseknek,
Kérés nélkül bármim lett is gyümölcse kegyednek.
Más többet nem kérek, mester, csak lábad imádjam,*

*Családomat rég elhagytam, hogy megleljem lábad,
mert hallottam, sok bűnösnek kegyesen megadtad.
Tarisznyámmal a vállamon kapud elé álltam.*

*„Végy magadhoz! S csak gyönyörű lábadat imádnám.”
„Több a koldus, annál ki ad”, felelted te kurtán.
Pándzsú mondja, választ kaptam. Ezen túl nem szól szám.*

Lálan Fakír dala a révész Istenről

*Hol vagy, ó kegyes révészem? Lét-hullámok közt sodródom.
Vigy túlpartra dereglyéden.*

63. kép. Bául énekes a vonaton

*Könyörület óceánja, elesettnek te barátja,
Add elérnem lótusz-lábad, s a viharon által érnem.*

*Ha a bűnöst át nem viszed, Segítőnek kit nevezzek?
Balszerencse a lelkeknek, de nevednek nagyobb szégyen.*

*Hajós, kezed fullaszt, s megment, Lálan mondja, esküm teszem,
e létben más senkim nincsen. Lábadnál, add, helyem legyen.*

Az előadást elmosssa egy hirtelen jött zápor, és mi is elindulunk visszafelé, hogy elérjük az esti sántinikétani brahmo-istentiszteletet. Az eső lehűtötte ugyan a levegőt, de szerencsére nem áztunk át.

A *Brahmo Szamádzs* Rabíndranáth Tagore családjának vallása, és egyfajta XIX. századi reformált hinduizmus, mely az egy leírhatatlan istenséget tiszteli. Egy időben az angliai unitáriusok olyan közelállónak érezték magukhoz ezt a vallást, hogy követőinek időnként ösztöndíjat adtak az oxfordi unitárius Manchester Kollégiumba. Így jutott el Oxfordba, majd pedig Indiába az erdélyi író, Balázs Ferenc. A *brahmo*-szertartások általában Tagore-énekekből és Upanisad- vagy Gítá-olvasásból és magyarázatból állnak. A sántinikétani üvegtemplom a *Brahmo Szamádzs* legjellegzetesebb temploma. Mi a szertartás előtt egy órával érkezünk meg. Mint minden indiai szent helyre, ide is csak lábbeli nélkül léphetünk be. Amikor mennénk be, hirtelen úgy elered az eső, mintha dézsából öntenék. Akiken csak papucs volt, kilépnek belőle, és befutnak a templomba. Négy-öt gyereken azonban cipő van, és mire leveti, úgy átázik, hogy jobb nem bejönnie a templomba. A száraz gyerekeket Szusánto vezetésével otthagyjuk a szertartásra, lelkükre kötve, hogy foglalják számunkra is a helyet, mert visszajövünk. A csuromvizes gyerekeket próbáljuk szárítani a szálláson. Sajnos, nincs elég száraz ruha, és csak a lepedőjükbe tudják becsavarni magukat. A szárítgatás úgy elveszi az időt, hogy lemaradunk a szertartásról.

Másnap reggel azonban sikerül végighallgatnunk a *brahmo*-liturgiát. A gond csak az, hogy most nem egy órával korábban érünk oda, és akkora a tömeg, hogy a tágas kinti téren rekedünk, és a templomépületnek a közelébe sem tudunk férkőzni.

Sántinikétan a maga természetközelségével ellenpontja a nagyváros Kalkuttának, és egyfajta kulturális zarándokhely Bengálban. Minden bengáli kötelességének érzi, hogy legalább egyszer ellátogasson ide. Sokan rendszeresen látogatják, a leggazdagabbaknak pedig nyaralójuk van a csatornán túl. A bengáli újréről azt tartják, hogy Sántinikétanban ünneplik a legszebben. Egy kalkuttai lapban olvastam róla, hogy mennyire kiüresedett már ez az

ünnepe a kalkuttaiak számára, és azon kívül, hogy munkaszüneti nap, a legtöbbjüknek nem jelent semmit. Sántinikétan egyfajta kiút a monotóniából, hiszen ha valaki Sántinikétanba megy ünnepelni, úgy az utazással járó izgalom és nehézségek egy időre elfeledtetik vele a kalkuttai hétköznapokat.

Sántinikétant a kalkuttai Tagore család alapította, és a természet iránt rendkívül érzékeny Rabíndranáth életének második felében állandó lakhelyvé tette. Tagorét mi magyarok elsősorban mint transzcendentális versek szerzőjét ismerjük, és páratlanul szép természetleírásai fordítás hiányában sokáig elérhetetlenek voltak. A következő vers a bengáli táj érzékletes leírása:

A tóparton

Az emeleti ablakból látszik

a tó egy szöglete

a monszun vizével csordultig tele.

Fák sűrű árnyképe rezeg színén

mint fénylő zöld selyem.

A parton itt-ott kalmi-zöldség és hélanca,

a túlsó fővenyről arekapálmák néznek velünk farkasszemet.

A mi oldalunkon oleander, erdőlángja, egy éjjelijázmin

és szegényemberesen két elhanyagolt tubarózsa virágzik;

bambusszal erősített henna-sövény;

mögötte kert: banán, guajáva, kókusz.

Még távolabb, a ligetben egy faház tetőteraszán

egy száradni kiakasztott szári.

A tóparti kőlépcsőn horgászbottal a kezében

egy vízes ronggyal bekötött fejű, félmeztelen kövér ember ül.

Órák múlnak így el.

A nap hanyatlóban

az esőmosta égen;

a késő délutáni fényben fáradt csüggedés.

Épp csak megindulna a szél,

és a fodrozódó vízről

az óriáscitrus leveleinek képe csillan vissza.

Ahogy nézelődöm,

a jelen sövényének résein

a távoli múltból átvillan egy kép.

*Érintése lágy, hangja kedves,
Fekete szeme naiiv, csodálkozó.
Fehér száríjának széles festett szegélye
körülöleli lábát.
Ő gyékényt terít a földre az udvaron
És ruhájának szélével leporolja.*

*Abogy vizet merít a mangó- és dinnyefák tövében,
megszólal a szarka a lóretekfa ágán,
és farkát lengetve előbújik a gébics a datolyapálma lombja közül.
Mikor elköszönök tőle, alig jön szó a torkára;
Az ajtót résnyire nyitva hagyja, és az útra mered
Könnyes szemével.*

A BENGÁLI TŰZ

Sántinikétant a magyarok is jól ismerik G. Hajnóczy Rózsa *Bengáli tűz* című könyvéből. Hajnóczy Rózsa maga három évet élt férjével, Germanus Gyulával Rabíndranáth Tagore egyetemén. Részben iszlámkutató férje, részben pedig egy háziasszony mindennapjainak szemszögéből ír az országról. Én is találkoztam ott számos emberrel, akik még látták Hajnóczy Rózsat és Germanus Gyulát. Voltak, akik elmondták, hogy Rózsa asszony alig beszélt angolul, és így az indiaiakkal sem tudott kapcsolatot tartani. Ennél is inkább meglepő, és valójában kiváló mesélőkedvét dicséri, könyvének közvetlen élményszerűsége. Vannak, akik azt tartják, hogy a könyvet magát, vagy legalábbis annak egy részét nem Hajnóczy Rózsa, hanem maga Germanus írta. A negyvenes évek elején egy felvidéki magyar nemesi család sarjának neve alatt megjelenő könyv nagyobb sikerre számíthatott, mint egy zsidó származású tudósé. Elég azonban Germanus saját neve alatt megjelent írásaival egybevetni a könyvet, hogy észrevegyük, hogy a *Bengáli tűz* távol áll Germanus száraz, tudományos stílusától. Noha Germanus később néha mint *saját* művéről beszélt a könyvről, a regényes és tudományos részek keveredése inkább azt sugallja, hogy a *Bengáli tűz* kettőjük közös műve lehet.

Megjegyzendő azonban, hogy sem Germanus, sem felesége nem ismerte a körülöttük élő bengáliak nyelvét, így a bengáliakra vonatkozó információ áttételesen, azaz vagy tolmács segítségével, vagy pedig európai műveltséggel rendelkező indiaiak révén jutott el hozzájuk. Mivel Hajnóczy

Rózsa angolul sem nagyon tudott, információi nagy részét férjétől, illetve a Sántinikétanban élő, németül is beszélő néhány tudóstól és diáktól szerezte. Jellemző, hogy három évnyi ott tartózkodás után is a bengáli Sántinikétan – *sánti* „béke” és *nikétan* „lakhely” – nevet is az angol változat hibás magyaros formájában Szantiniketannak betűzi Hajnóczy is, Germanus is. A kilencvenes évek során volt alkalmam több idős indiaival is elbeszélgetni Sántinikétanban. Egyikük szerint Rózsa alig mozdult ki házából, és indiaiakkal nem kommunikált. A könyv útinapló formájában íródott, és szereplői létező személyek, ezért sokan nem veszik észre, hogy valójában (útinapló formájú) regényről van szó, és a leírt események egy része – a szerelmi történet és még sok más jelenet – pusztán fikció. A könyv angolnyelvű kiadásának előszava regényként kezeli a művet, és a szereplők nevét is megváltoztatja, mert a fordítás elkészültekor néhányan – többek között a költő Amija Csakrabarti – még éltek közülük.

További óvatosságra ad okot, hogy a könyv egy iszlámkutató szemszögéből is íródott, ezért a hindukat általában mint fegyelmezetlen, képzetlen, irracionális és hiú embereket mutatja be, míg a muzulmánokat vitéz harcosoknak. Az angol fordítást a hindukról alkotott gyarmati sztereotípiáktól nyüzsgő rossz vélemény miatt nem Indiában jelentették meg, hanem csak Bengál muzulmán felében, Banglá Dészben. Germanus Indiáról alkotott rossz véleménye azonban távolról sem egyoldalú: a sántinikétaniak is nagyon rossz véleménnyel voltak a magyar professzorról, aki hatalmas, havi négyszáz rúpiás fizetést vett fel, ám az utolsó időkben egyáltalán nem dolgozott. Egy a harmincas években írott levél tanúsága szerint a sántinikétani egyetem vezetőségét elkeserítette, hogy Germanus „legfőbb foglalatossága, hogy az egyetem rossz hírért keltse”. Germanus Sántinikétanról alkotott véleménye az ötvenes években radikális változáson ment keresztül, és akkor már nosztalgiával vegyes nagyrabecsüléssel írt az egyetemről.

Germanus neve Sántinikétanban, úgy tűnik, szerencsére feledésbe merült. Mikor az iszlám tanszéken jártam, a tanszékvezető alig bírt valamit felidézni róla. Germanus azt írta, hogy ő alapította a tanszéket. A tanszékvezető szerint valaki más. Érdekes azonban, hogy a könyvben szereplő négy magyar közül kettőnek az emlékezete mégis fennmaradt Indiában, és ez a kettő, a két rendkívül rossz fényben ábrázolt idealista festő. A két Erzsébet (Sass-Brunner és Brunner) jelentős festővé vált, és lefestették nemcsak Tagorét, hanem Mahátmá Gándhít, Néhrút, a dalai lámát, és az indiai szellemi élet számos kimagasló alakját amellet, hogy sok-sok képet festettek az indiai hétköznapokról és az általuk megélt spirituális élményekről. A fiatalabbik festőnőt a legmagasabb indiai állami kitüntetéssel

jutalmazták, és a Sántinikétani Egyetem díszdoktorává avatta. Néhány évvel ezelőtt Delhiben bekövetkezett halála után képeiknek egy része visszakerült Magyarországra, és Sass-Brunner Erzsébet szülővárosában, Nagykanizsán nyílt állandó kiállításuk, néhány képük pedig Zalaegersze-
gen és Sümegen látható.

A *Bengáli Tűznek* a kilencvenes években angol fordítása is megjelent, és a fordítás a mű népszerűségére hivatkozva mint a magyar irodalom klasszi-
kus alkotását mutatja be. A 2001-ben egyébként a csíkszeredai Keletkutató
Központban is előadást tartó William Radice előszavában kiemeli, hogy
kelet és nyugat találkozásának lehetetlensége a könyv egyik alapmotívuma.
Így üzenetében hasonlóságot találni az angol irodalom klasszikus alkotá-
sával, E. M. Forster: *Út Indiába* című művével, mely ugyanabban a kor-
ban íródott. Ha valaki a kötetet fikcióként olvassa, akkor valóban a kelet
és nyugat közötti találkozás és összeütközés egy értékes dokumentumát
találja benne.

KAUSIK BÁCSI

Minden Sántinikétanban tett utazásom elválaszthatatlan része egy látogatás
az egyetemi telep szélére Kausik bácsihoz és Puspá nénihez. Mikor 1994 és
1998 között éltem Sántinikétanban, ők voltak a házigazdám. A kertjükben
álló házikót béreltem. Nekik és kerti házikójuknak nagy szerepe volt abban,
hogy ilyen hosszan kitartottam Indiában. Az első pillanattól kezdve család-
tagnak tekintettek, noha mindig tiszteletben tartották függetlenségemet.
Segítettek, ha beteg voltam, meghívtak, ha éppen nem volt mit ennem, nem
szóltak, ha hónapokig elmaradt a lakbér, sőt inkább kisegítettek kisebb-na-
gyobb kölcsönökkel.

Kausik bácsiék háza Sántinikétan szélén állt. Én ablakomból egy mezőre
láttam, ahol néha tehenek legelésztek. A mezőn túl erdő volt. A fák mögött
pedig egy szantál törzsi falu. Ünnepeken mindig áthallatszott a dobolás.
Házikómat gazdámékétól narancsfa, mangófa, kókuszpálma és guajávafa
választotta el.

A narancsfán valami narancsforma citromízű gyümölcs termett, amit
csak erősen cukrozva lehetett megenni. Ezt a gyümölcsöt senki sem szerette.
Megérett, lepotyogott a fáról, aztán eltakarították. Egyszer Kausik bácsi
elhatározta, hogy kivágatja a fát. Reggelre azonban virágba borult, és meg-
esett rajta a szíve. Azóta is terem a savanyú narancs a kertben. A mangófa
virágát áprilisban mindig elverte az eső, ezért azon rendszerint nem termett

semmi. A többi gyümölcsöt meg a majmok és a szantál gyerekek lopták. A majmok ellen házigazdaim parittyát használtak, a szantál gyerekeket meg nem bántották, hiszen úgylis olyan szegények.

Kausik bácsi már kilencvenen túl jár, Puspá néni kilencven körül. Három gyermekük van: kettő Amerikában, egy Delhiben. Ez utóbbit évente meglátogatják, és ő is gyakran jár Sántinikétanba. Kausik bácsi Karnalból, Karnátaka szövetségi állam egy olyan városából származik, ahol a lakosság egy része nem az állam hivatalos kannada nyelvét, hanem a szomszédos Mahárástra államban használt maráthit beszéli. A harmincas évek végén, mintegy húsz éves fejjel nekivágott a világnak, hogy Tagore egyetemén India leghíresebb festőjétől, Nandalál Bosutól tanuljon festeni. Jelen volt Mahátmá Gándhí és Tagore találkozásánál. A modern indiai gondolkodás e két nagy alakja angolul beszélt egymással. Gándhí anyanyelve ugyanis a gudzsaráti volt, de jól tudott a legnagyobb indiai nyelven, hindiül is. Bengáliul viszont csak elkezdett tanulni. Tagore pedig bengáliul írt, ám nem nagyon tudott hindiül. Kausik bácsi szerint Gándhí egyszerűen tagolt angol mondatokban beszélt, és így sokan megértették. Egyszerűségük mellett mondatai elemi erővel bírtak, nem volt szükség magyarázni őket. A találkozó után közös imádságra hívták az egyetem hallgatóit, és a bengáli költő egy istenhez szóló dalát énekelték az óriási fák alatti holdfényben.

Sántinikétanban a fiatal Kausik belekerült a Gándhí vezette erőszakmentes ellenállási mozgalomba. Nem azért, mintha gyűlölte volna az angolokat, hanem mert igazságtalannak érezte indiai uralmukat. Igazságtalannak érezte például, hogy angolok utazhatnak első osztályon, indiaiak nem. Bosu mesterrel megbeszélte, hogy nevét ideiglenesen kihúzzák az egyetem hallgatóinak a sorából, nehogy bajba keverje az egyetemet, egyébként ugyanúgy bejárt órákra, mint mások. Mikor a mozgalom tagjait bebörtönözték, ő is egy évet töltött a közeli város, Siuri börtönében. Kausik bácsi az angolok börtönét nem érezte túlságosan megterhelőnek még akkor sem, ha a rizs apró kövekké volt tele, és vízbe kellett tenni, hogy a kavicsok leülepedjenek az aljára. A köztörvényesek tisztelték, sőt kiszolgálták őket. Kausik bácsi is összebarátkozott egy gyilkossal, aki aztán sírva fakadt, hogy előbb kellett szabadulnia, mint a politikaiaknak. Ő maga egyébként arra használta fel azt az egy évet, hogy megtanuljon bengáliul. Mahátmá Gándhí volt a Kausik bácsi életét meghatározó személyiség. Egyszer váltott csak vele szót, amikor Kasmírban azt a feladatot kapta, hogy senkit ne engedjen be Mahátmához, mert alszik. Ő maga kihasználta az alkalmat, és lerajzolta Gándhít, amíg aludt. Amikor felébredt, aláíratta vele a rajzot. Gándhí 5 rúpiát kért tőle az autogramért az érinthetetlenek, a legszegényebbek megsegítésére.

A függetlenség kivívása után a fiatal festő állástalanul lézengett Delhiben, ám néhány év múlva elkerült egy évre Rómába, és akkoriban még a velencei Biennálén is állítottak ki képeiből. Miután hazatért Indiába, különböző városokban tanított, míg a hetvenes években vissza nem hívták Sántinikétanba, ahol a művészeti tanszék vezetője lett. Tanszékvezetősége alatt olyan művészeket hívott meg az egyetemre, akik hatalmas freskókkal és mozaikokkal szépítették az egyetemi épületeket, sőt még a vasútállomást is.

Kausik bácsi reggelente fölkel, fölmege a tetőre. Hatkor jön le, mikor Puspá néni ébred, aki reggelit készít neki. Rendszeres életformájának köszönhető, hogy még nyolcvanéves korában is tudott biciklizni. Az idős házaspárt Déri Balázs barátom egykor versben örökítette meg.

Philemon és Baucis Bengálban

Kowshik néni kiáll a verandaajtóba,

megigazítja a szárít a vállán,

aztán a szemüvegét. Törekény

kezével végigsimítja a haját.

– Szól a kakukk a mangófa ágán,

ma reggel tavasz van.

Kowshik bácsi a régi képeit nézi,

az ablaknak támasztva:

„A kerekező kisleány”-t

meg „A sárkányeregetés”-t.

Velencére gondol, a Szent Márk lovaira.

– Bemegyek a városba, majd megjövök.

Kitolja a biciklit az útra,

fejét kissé félretartva karikázik

Tagore fája felé.

CSOMA SÁNDOR SZOBÁJA

Kalkuttába való visszatértünk utáni napon Tiborral elmegyek a Bengáli Ázsiai Társasághoz. A Társaság székháza Kalkutta központjában, a város két legelőkelőbb utcája, a Chowringhee sugárút és a Park utca kereszteződésében áll. Ezekon az utcákon található Kalkutta legelőkelőbb üzletei és éttermei, valamint legszebb – bár mára már lerobbant és megfeketedett – anglo-indiai stílusú épületei és modern húszemeletes irodaházai.

1947, a függetlenség elnyerése után az indiaiak a Társaság nevéből eltávolították a királyi jelzõt, és ma Bengáli Ázsiai Társaságnak hívják. Néhány évtizeddel ezelõtt a régi székház homlokzatát lebontották, és kifejezetten csúnya modern sarokházat építettek a helyére. Mindennek ellenére a bejárat fölött továbbra is büszkén áll a felirat: *Asiatic Society – 1784*.

Noha az Ázsiai Társaság környéke Kalkutta legelõkelõbb vidéke, óriási a nyüzsgés, a felfordulás és a szemét mindenfelé. A felfordulás az utcanevekkel kezdõdik. Nyugat-Bengál szövetségi államban 1980-ban a kommunisták nyerték meg a választásokat, és nekiláttak, hogy kicseréljék az imperialista angolokra utaló utcaneveket olyan indiai nevekre, mint Lenin Sarani, Ho Chi Minh Sarani, Nehru Sarani. Ho Chi Minh Saraninak például azt az utcát tették meg, amelyen még az angoloknál is imperialistább amerikaiak konzulátusa található. Nehru Sarani pedig épp a Chowringhee Avenue-bõl lett. Az új utcanevek azonban a hivatalos dokumentumokon kívül nem használatosak, és ha valaki a Nehru Saranira szeretne menni az Ázsiai Társasághoz, azt kell kérdeznie, hogy merre van a Chowringhee sugárút.

A Chowringhee sugárút Európában hatsávos lehetne, ha fel volnának festve a sávok. Így azonban nyolc-kilenc sávban közlekednek rajta. Habár a sugárút túlsó oldalán mintegy két kilométer széles park húzódik, a szennyezett levegõ és zaj miatt még az Indiához szokott kóbor tehének is elkerülik ezt a vidéket. A járdán a gyalogosok a különféle árusokkal és koldusokkal osztozkodnak, ami néha rendkívüli ügyességet követel az elõrehaladni szándékozótól, hiszen mind az árusok, mind a koldusok a pénzét akarják, különösen ha az illetõ fehér ember, akit *angréznak*, angolnak mondanak és ezért gazdag külföldinek tartanak. A járda mentén haladnak Kalkutta nevezetességei, az ember vontá riksák rakományukkal, egy-egy gazdag helybélivel. A nyugati turisták manapság viszolyognak ilyen ember vontá járműre felülni.

Diákkoromban számtalanszor elhaladtam a Chowringhee és a Park utca nyüzsgõ kereszteződésében, és mindig kerestem a jól látható feliratot a jellegtelen sarokházon: *Asiatic Society*. Ettõl aztán valahogy otthon éreztem magam ebben az idegen világban, hiszen már százhatvan évvel ezelõtt élt és dolgozott itt egy magyar tudós.

Most az Ázsiai Társaságnál azt kellene kiderítenem, hogy mi történt néhány kézirat egy évvel ezelõtt kért másolatával. Azt mondják, hogy leállt a munka, mert kollégám nem fejléces papírra írta a kérelmét. Ebben az épületben van az a szoba is, amelyben Kõrösi Csoma Sándor élt kalkuttai éve alatt. Hat-hét négyzetméteres sarokszoba. Miután írunk egy kérvényt,

és láttamoztatjuk egy főhivatalnokkal, kinyitják a szobát. Mindig megdöb-
bent, hogy milyen kicsiny, de indiai körülmények között egy ekkora szoba
is rendkívül becses volt akkoriban.

Ázsiai tartózkodása alatt Kőrösi Brit-India akkori fővárosában, Kalkuttá-
ban töltötte a legtöbb időt. Több mint egy évtizedet élt itt, és az angol *Royal
Asiatic Society*, Királyi Ázsiai Társaság keretében dolgozta fel a Zanszkarban
összegyűjtött anyagot, itt állította össze a tibeti szótárat és a nyelvtant, itt
írta tanulmányait, és jelentette meg műveit. Az 1830-as évek végén az Ázsi-
ai Társaság könyvtárosa volt. Bengáli évei alatt volt alkalma az ősi indiai
szanszkritot tanulmányozni, és emellett megtanult bengáliul is. Minden
bizonytal ő volt az első magyar ember, aki bírta ezeket a nyelveket.

Kalkutta elsősorban a lehetőséget biztosította Csomának arra, hogy
nyugodt körülmények között jelentesse meg műveit, és sokan hajlamo-
sak azt gondolni, hogy a tudós Kőrösit India nem igazán érdekelte, csak
Tibet, és az indiaiakat sem érdekelte a magyar tudós. Kőrösit a bengáliak
alig ismerik. Én csak egyetlenegy Kőrösi Csoma Sándorról szóló bengáli
írásra akadtam, és az is a kolozsvári Anamaria Peteanu románról bengálira
fordított cikke volt. (A bengáliak javára legyen mondva, hogy ez viszont
a legnépszerűbb bengáli irodalmi folyóiratban jelent meg.) Pedig Kalkut-
tában Kőrösi nemcsak a szigorúan vett tudománnyal foglalkozott: őt sem
hagyta érintetlenül a bengáli nemzeti ébredés légköre. Ugyanis Bengál egy
hasonló megújulás kezdetét élte át azokban az években, mint Magyaror-
szág a reformkorban.

Az indiaiak sokáig közömbösek voltak azzal szemben, hogy ki uralkodik
fölöttük, és úgy szegődtek az angolok szolgálatába, mint egyik mahara-
dzsából a másikéba. Ez már csak azért sem volt kényelmetlen, mert eleve
muzulmán uralom alatt élt a hindu többség, és a közigazgatás nyelve nem a
nép nyelve, hanem a perzsa volt. Ezt az angolok 1837-ig meg is hagyták, és
csak ezután, a híres esszéíró és politikus Lord Macauley kezdeményezésére
kezdtek el az angol indiai előmozdításán dolgozni.

Az angolokon keresztül a liberális európai eszmék is utat találtak Indiába,
és az indiaiak éppen Brit-India fővárosában kezdtek nemzetté válni. Érde-
kes módon épp angol hatásra születik meg a modern bengáli irodalom. Az
első bengáli nyelvű nyomdát 1800-ban egy William Carey nevű baptista
misszionárius állítja fel Kalkutta mellett. Az angol kormány hozza létre
szintén 1800-ban a Vilmos Erőd kollégiumot az Indiában beszélt nyelvek
tanulmányozására, és a leendő angol tisztviselők tanítására.

Ez volt az a kor, amikor megszületett az igény a népi nyelvű, esetünkben
a bengáli oktatás iránt. Noha Kőrösi az angol Ázsiai Társaság szolgálatában

állt, segített egy bengáli kezdeményezésben: az angolokétól eltérő rendszerű, bengáli tannyelvű iskola megtervezésében. Csoma feladata volt a legújabb francia pedagógia tanulmányozása. Erre utalnak a könyvtárában talált francia művek a nemzeti nevelésről. Az 1830-as években Kőrösi bizonyára jobban megértette a bengáliak nemzeti nyelv és nemzeti kultúra iránti vágyát, mint a korabeli angolok.

Mi, magyarok Kőrösit inkább nemzeti hősként, semmint tudósként tiszteljük. Nevét sokkal többen ismerik, és élete sokkal többek előtt áll példaképekül, mint ahányan olvassák írásait vagy forgatják szótárát. Igaz, tanulmányai ma már elhomályosulnak a Tibetről szóló könyvtárnyi irodalom fényében, és a Kőrösi-féle *Tibetan–English Dictionary*-t jobb, teljesebb szótárak váltották fel. Kutatásainak egy része, mint például a rokonság keresése a szanszkrit és a magyar között, egyébként is tudományos zsákutca volt, hogy ne is beszéljünk a nagy zsákutcáról: a magyarokra vonatkozó adatok kereséséről tibeti forrásokban.

Kőrösiben egészen élete végéig volt valami, ami túlmutatott a tudományon: az, hogy neve alá mindig odaírta: székely-magyar; és az, hogy még utolsó utazása során is a magyarok rokonait próbálta felkutatni. Több volt, mint tudós, és ezért nem megalapozatlan a magyarok Kőrösi-tisztelete. Amellett, hogy a maga korában világszínvonalút alkotott, a tudomány nem öncél volt számára, hanem a hazaszeretet egy formája.

Mi az, ami hazaszeretete mellett tiszteletet parancsol iránta, és igazi emberi nagyságot ad neki? Egyfelől az, hogy jól felkészült tudós volt, aki írásaiban közzé is tette tudományát. És ha arra gondolunk, hogy a magyar Kőrösi a XIX. század első felében alkotott nemzetközileg magas színvonalút, akkor itt többről van szó, mint jó tudósnak lenni. Minden kétséget kizárólag tehetséges volt. De hasonló tehetségekből bizonyára több is volt akkoriban Magyarországon. Kőrösi érdeme, hogy tehetségét gyümölcsöztette, és így munkássága egy egész tudományág alapjait teremthette meg.

Az, hogy tudományos műveit ma alig olvassák, nem kisebbíti jelentőségüket, hiszen ezek szolgáltatták az alapot a későbbi Tibet-irodalomhoz. Csoma Sándor nem egyszerűen szótárkészítő és nyelvtanító volt, hanem egy új tudományág, a tibetológia megalapozója. Ha manapság egy nyugati tudós Tibetről ír, munkájában ott vannak valahol Kőrösi eredményei is.

A „tudományos zsákutcák” pedig egyáltalán nem tudománytalanok, hiszen azokat is be kell járni ahhoz, hogy valaki az előrevető utat megtalálja, és megmondhassa, hogy másfelé kell haladni. Ezzel Kőrösi maga is tisztában volt, hiszen már a nagy munka kezdetén is csak lehetőségként szemlélte a tibeti-magyar rokonságot.

Kőrösi tudományos munkásságának jelentőségét méltatni elsősorban a tudósok feladata, és ezt meg is teszik, hiszen a külföldi szakértők nem a magyar nemzeti hőst látják benne, mikor úgy említik mint *The Great Csoma*, „a nagy Csoma”. A Kőrösi-tisztelet egy másfajta kifejeződése volt annak a Tibet-kutatónak az esete, aki azért nem vett meg egy szakterületéhez tartozó könyvet, mert az előszóból hiányzott Kőrösi Csoma Sándor neve.

További tiszteletet parancsol Kőrösi Csoma iránt „nyakassága”, ami egyfelől céltudatosság, másfelől páratlan kitartás. Céltudatossága abban áll, hogy élete végéig nem veszítette szem elől a nagy célt: a magyarok eredetének felkutatását. Pedig egy modern tudóst gyakran a tudománya irányít, és egyik felfedezése szüli a másikat, úgy, hogy megpróbálja kiaknázni a felfedezésében rejlő további lehetőségeket. Kőrösi számára is egyszerű lett volna újabb és újabb dolgokat tárni fel a tibeti kultúrából. Ő ehelyett már Kalkuttában egy új nyelv, a szanszkrit tanulmányozásába kezdett, és miként szanszkrit szójegyzéke bizonyítja, megvizsgálta a magyar és a szanszkrit rokonságának kérdését. Élete végén Lhászába és Belső-Ázsiába szeretett volna eljutni pontosan azért, hogy tovább kutassa a magyarok eredetét. Kitaratását a nélkülözésekben pedig akkor értettem meg igazán, mikor magam is megtapasztaltam az indiai élet mindennapi apróbb nehézségeit, és rájöttem, mennyire elpuhultak vagyunk mi a 150–200 évvel ezelőtti emberhez képest. Ám még a hozzánk képest nem elpuhult kortárs indiai angolok is elcsodálkoztak azon, hogy milyen szikár, nélkülöző életet él a magyar tudós. Sokan közülük különcnek is tartották emiatt.

A szoba kicsisége és egyszerűsége sokat elárul erről a szűkös életmódról. De ennél is többet jelent. E nélkül a szoba nélkül Csoma csak egy gyorsan elfeledett erdélyi tehetség maradt volna. Ha megtanul tibetiül, és tudása gyümölcsseit nem osztja meg, hanem megelégszik annak megállapításával, hogy a tibeti nem rokon a magyarral, akkor csak lehetőségeinek töredékével viszi előre ismereteinket. Ha nem áll meg több, mint egy évtizedre Kalkuttában, akkor nem válik világhírű tudóssá, szegényebb marad a tudomány, és csak mi magyarok csodálhatjuk a székely vándor nagy, ám gyümölcsöt nem hozó akaraterejét. E poros kis kalkuttai szoba hétköznapiságában kap értelmet Csoma Sándor egész életét kitevő útja, hiszen a legnagyobb emberi tettek a hétköznapiság felvállalásával kezdődnek. Ide sűrűsödik össze a másik két nagy út, a korábbi, Zanszkárba, és a végső, Dárdzsilingbe.

Kőrösi Csoma Sándor útját Indiában lehet nyomon követni, hiszen az „igazi” Tibetbe soha nem jutott el, és tudományos tevékenységét Indiában fejtette ki. Sírján nem véletlenül áll a négynyelvű felirat: a magyar és az indiai nép barátságának úttörője. A nagy tudós ugyanis olyan vidékeken

végezte kutatásait és dolgozta fel azok eredményeit, amelyek manapság nem Tibet, hanem India részei: ma az indiai Dzsammú-Kasmír szövetségi államhoz tartozó Zanszkárban élt egy buddhista kolostorban, és itt tanult meg tibetiül. A halál pedig a napjainkban Nyugat-Bengál szövetségi államhoz tartozó Dárdzsilingben érte. Bár Kőrösi a Tibet-kutatás alapjait vetette meg, India volt az az ország, amely a háttérrel adta hozzá. Korábbi ötéves indiai tartózkodásom alatt volt alkalmam Kalkutta mellett eljutni még Zanszkár közelébe, Ladákhba és Darzsilingbe is, két olyan helyre, ahol a nagy tudós is megfordult.

A legnagyobb fizikai megpróbáltatásokat minden bizonnyal Nyugat-Tibetben, a ma Indiához tartozó Zanszkárban élte át a magyar tudós. Itt, négyezer méter magasan páratlanul hideg telek vannak. Egészen a legutóbbi időkhöz kályha nélküli, minden kényelmet nélkülöző kőépületekben laktak itt az emberek, és nagyon egyszerű ételen éltek. Kőrösit azonban mindezért bőven kárpótolta az, hogy a világ egyik legkietlenebb, legfenségesebb vidékén egy ismeretlen, virágzó kultúrába nyert betekintést. Tudományos pályafutásában épp a zanszkári tartózkodás volt a döntő mozzanat: itt tanult meg tibetiül.

Kőrösi Dárdzsilingi sírja manapság egyre több Indiába látogató magyar zarándokhelye a Himálájában. Ahogy Kőrösi életének legmeghatározóbb szakasza az óriási tibeti hegyek kultúrájával való találkozás, ugyanúgy sírja a világ egyik legmagasabb hegye alatt fekszik.

Dárdzsiling a Himálája déli, napfényes oldalán mintegy kétezer-egyszáz méter magasan fekvő város. A Gangesz-torkolat alföldje, Bengál északon egészen a Himálájáig nyúlik. Kőrösi idejében Kalkuttától a Himálájáig mintegy kéthetes gyaloglás lehetett az út, ma a vonat tizenkét óra alatt viszi át az utast a síkságon. S noha a Himálája lábától Dárdzsilingig csak nyolcvan kilométernyi az út, a kétezer méteres emelkedőt három óra alatt teszi meg az autó. A Dárdzsilingbe érkezőt aztán lenyűgöző jelenség fogadja: a város fölé magasodó nyolc és félezer méteres Kancsendzsunga. Ha pedig valaki fölmege a város közelében a 2400 méter magas Tiger Hillre, akkor a kora reggeli tiszta időben még a sok száz kilométerre levő Csomolungmát is láthatja.

Azt, hogy a turizmus mennyit ártott a helyi kultúrának, nagyon világosan kifejezi a város központjában fekvő, turisták tömegei által látogatott buddhista kolostor esete. Itt a hagyományos szentélybe cipőlevétel után bárki bemehet. A buddhista szerzetesek reggeli és esti imádságukhoz különféle hangszereket: dobokat, kürtöket és gongokat használnak. Ebben a

kolostorban is volt egy nagyon szép hangot adó gong, amit egy állandóan ott ülő szerzetes mindig megüt, valahányszor egy külföldi turista pénzadományt tesz a perselybe.

Kőrösi Csoma Sándor sírja Dárdzsilingben egy forgalmas út mentén, de már a turisták által látogatott városközponttól kissé távol, egy hegyoldali temetőben van. A sír annyira közel van az úthoz, hogy mikor először jártam arra, alig vettük észre. Talán mert éppen egy karóhoz kikötött tehén legelészett mellette. Pedig a magyar felirat az útról is jól látható, és nagyon nehéz megindultságán erőt vennie az embernek, mikor meglátja: Kőrösi Csoma Sándor – A magyar és az indiai nép barátságának úttörője. Alatta ugyanez hindiül, bengáliul és angolul. A sír mögött a falban még harminc-egyven emléktábla. Korábban ezek a síremlékek voltak, és az idők folyamán felismerhetetlenné vált, hogy kié a sír. A legszembeötlőbb helyen például a következő felirat volt olvasható: *A nagy magyar orientalista emlékének – Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke.*

Az indiai utazás legfelemelőbb része lehet egy magyar ember számára egy dárdzsilingi út. Noha a város melletti Tigrishegy kilátójáról egyszerre látható a távoli Csomolungma és a közelben hatalmasodó Kancsendzsunga, nekünk itt minden Csoma Sándort idézi. Dárdzsilingi utunk emlékére írta Déri Balázs a következő verset:

Az Isten hegyei

*Az északi égbolt királykékre vált,
s mint a teremtő gondolat burka,
megreped. A türkiz levegőégben
a Kancsendzsunga: aranyszín lebegés.
Két magyar nevet a napba; vörösre
fagytak, ám erőlködés nélkül tartják
vállukon a világot; nyugat felé ezüst-
fehér gyémánt: a Csomolungma.
A Tigrishegyen, Dardzsiling fölött
így állhatott a metsző szélben,
az isteni Játékot csodálva,
egy keresztyén a Hargita alól.*

*És aki látta az Isten hegyeit,
tehet-e mást, mint meghal itt:
távol a hitte őshazától,
hazát talál Csoma Sándor.*

TERÉZ ANYA SÍRJA

1997 óta minden kalkuttai utam magában foglal egy zárandoklatot a város egyik legforgalmasabb utcájára, az Acharya Jagdish Chandra Bose Road-ra. Ez az utca is a Hooghly folyóval párhuzamos, akár a Chowringhee, de nem óriási park mellett található, hanem mélyebben a városban. A két párhuzamos utca között hol előkelő lakónegyedek vannak, hol pedig kis sikátorok, és bennük sok-sok szegény ember él.

Diákkorom kezdetén a Chowringhee és az Ázsiai Társaság közelében szálltam meg, és gyakran szeltem át ezeket a sikátorokat. A falakon sűrűn lehet látni urdú feliratokat, ami azt jelzi, hogy errefele bihári muzulmánok laknak, nem pedig bengáliak. Menekültek, akik már évtizedek óta itt élnek. A Bihárban is használt hindusztáni nyelv az utóbbi évszázadokban vallási alapon kettészakadt, és a hinduk a hindit, a muzulmánok pedig elsősorban az urdút használják. A két nyelv alapvető szókinccse és nyelvtana szinte teljesen azonos, és hétköznapi környezetben beszélőik minden nehézség nélkül megértik egymást, de a hindit nágari karakterekkel, az urdút pedig továbbfejlesztett arab írással írják. Nem kevésbé jelentős különbség, hogy irodalmi nyelvezetük és hagyományaik teljesen mások. A bengáli esetében hasonló szakadás nem történt meg, és mindkét nagy vallás követői ugyanazt a nyelvet beszélik, írják, és ami még fontosabb, ugyanahhoz az irodalmi hagyományhoz tartozónak érzik magukat. A menekült muszlimok nem bengáliasodnak el, hanem a Gangesz-síkság kulturális hagyományait őrzik.

Ha busszal megyek, a Dzsorá girdzsá „Kéttornyú templom” megállónál szállok le. Ez már nem olyan előkelő vidék, mint az Ázsiai Társaság környéke. Az út közepén reklámokkal telepingált rozoga villamosok csörömpölnek. Középen túlkölkő autók, az út szélén embervonta, utast vagy terhet szállító riksák, a járdán a lepedőjükre portékájukat kirakó árusok és hajléktalanok. De akiknek lakása van, az sem gazdag, és élete nagy része az utcán telik. Fürdőszoba általában nincs, és a reggeli órákban a férfiak testükön egy ágyékkötőnek használt kis kockás lungival nagy utcai csapok közelében guggolva szappanozzák magukat. Akiknek van hálószobája, azok is gyakran az utcára teszik ki egyszerű ágyukat, és ott alszanak, akárcsak az árusok.

Vannak azonban erre nagyobb épületek is. Ahol megsűrűsödnek az utcafrontra festett sarlók és kalapácsok, ott található a *Ganasakti*, a „Tömegelő” bengáli kommunista napilap szerkesztősége. Bengálban a keresztények következetesen a kormányzó kommunistákra szavaznak, mivel a hindu pártokhoz képest ők kevésbé zavarják vallási tevékenységüket, sőt ők a hindu fundamentalisták leghangosabb ellenzői.

64. kép. A bengáli baloldali front 25 évét ünneplő kormányplakát hirdeti:
„Az emberek mellett, az emberekkel együtt”

Az A.J.C. Bose Roadon úticéлом azonban sosem a „Kéttornyú templom”, hanem a vele szemben álló Mother House, az „Anyaház”, Teréz Anya nővéreinek főhadiszállása, amelynek óriási, ám egyszerű kápolnájában nagy márványsír alatt nyugszik a Szeretet Misszionáriusainak alapítója. Ezúttal Tiborral buszoztam idáig. A kápolna a rend életének része, és külső látogatók csak bizonyos órákban jöhetnek be. Közvetlenül a halála után Teréz Anya egy életnagyságú, rémesen festett szobrát állították a bejáratához, amit szerencsére egy évvel később már nem találtam ott.

Jártam itt akkor is, mikor Teréz Anya még élt; először 1991 januárjában. Akkor egy finn barátom, Hannu vitt magával. Ő azt mondta, hogy szeretne néhány napot dolgozni Teréz Anyának. Bár kételkedtem benne, hogy néhány napos segítséggel valami haszna is lehet az embernek, mégis elkísértem, és azóta újra meg újra visszajártam ide dolgozni.

Mindig a Nirmal Hriday, „Tiszta szív” nevű otthonba irányítottak, melyet egyszerűen csak Haldoklók házának hívtak. A ház a leghíresebb kalkuttai templom, a káligháti Káli-templom épületegyüttesének része, melyet kezdeti tiltakozás után épp a Káli-templom papjai bocsátottak Teréz Anya rendelkezésére. Itt súlyos betegeket és haldoklókat gondoznak. Ezek általában

hajléktalanok, és az utcáról szedték össze őket, mikor már magatehetetlenek voltak. A legtöbbjüknek tbc-je van. Az elnevezés dacára a betegek többsége nem haldokló. Mind a férfi, mind a női szárnyon három sor ágy van, és csak a középsőben fekszenek haldoklók. Szinte naponta hal meg valaki. A néhány napra érkező külföldi önkénteseket általában vagy ide, vagy a fogyatékos gyermekek otthonába, a Sisu Bhavanba küldik. Ottlétemkor a haldoklók házában csak két-három nővér volt jelen, a többi segítő külsős önkéntes volt. Jórészt külföldiek, de voltak helybéliek is. Naponta járt orvos, és egy több hónapja ott dolgozó európai önkéntes a gyógyszereket felügyelte. Mi a betegeket mosdattuk, borotváltuk, ruhájukat, pokrócaikat mostuk, és mikor épp szabad időnk volt, azt kérték a nővérek, hogy ülünk le a haldoklók mellé, és fogjuk meg a kezüket. Két haldoklóra különösen emlékszem. Az egyikük szinte életkor nélküli, csontvázra száradt bőr volt, és bengáliul ismételtette, hogy *bácsbo ná*, „nem maradok meg”. Mondtam neki *bácsbém*: „megmenekül.” Néhány nap múlva nem volt ott. Egy sovány szakállas öreget dzsóginak, azaz jóginak hívtak. Kivehetetlenül beszélt. Hosszan ültem mellette, és lassan megértettem. Énekelt. Arról, hogy Bhartrihari királyból jógi lett. Mikor az összegyűlt halottakat fémtálcákon a hullaszállító kocsiba hordtuk ki, alig volt súlyuk.

A halálesetek és a sok szenvedés ellenére az önkéntesek között rendkívül felszabadult volt a hangulat, és örömmel dolgoztunk. Egyszer a nővér ránk is szólt, hogy ne nevetgéljünk annyit. Előfordult, hogy olyan sok volt az önkéntes, hogy tétlenül járkáltunk az ágy sorok között, mert nem akadt munkánk. Egy másik alkalommal alig négyen maradtunk néhány délutáni órára az egész házban a mintegy nyolcvan beteggel. Csendes volt az egész ház, és nyugalom honolt körülöttünk.

Teréz Anyával keveset találkoztam, de mindegyik találkozásunkra nagyon világosan emlékszem. 1994 karácsonyán szentmise volt a haldoklók házában végében. Amelyik beteg járni tudott és akart, odajött. A mise végén Teréz Anya is mondott egy beszédet bengáli nyelven. Nagyon kedves, darabos bengáli akcentusa volt. Arról beszélt, hogy az az evangéliumi kifejezés: legyetek szentek, minden emberre vonatkozik, és nem szabad félretenni azzal, hogy ez csak a kiválasztottnak szól. A mise előtt meg éppen hozzám lépett, amikor az egyik beteg ágya végében ültem, és azt mondta angolul: ha a betegek két pokrócot kérnek, akkor hajtsuk ketté a pokrócukat. Valóban kevés pokrócunk volt, és a kalkuttai decemberi 20 fokban több ember is fázott. Miután továbblépett, a közelben levő önkéntesek odajöttek hozzám: „Mit mondott?”

Teréz Anyáról az a kép maradt meg bennem, hogy egy prédikációtól eltekintve, mindig gyakorlati és nem szellemi dolgokkal szólított meg. Egyszer

az Anyaházban miséztek, és a szűk kijáratnál odaszólt nekünk: vigyázz, lépcső. Mikor egyszer munkára jelentkeztem, hirtelen ott termett, és megkérdezte, honnan jövök. Mondtam, Magyarországról. „És mit csinálnak a nővéreim Budapesten?” Zavarba hozó kérdés volt, hiszen azt vettem ki belőle, hogy miért itt akarom a szegényeket segíteni, és nem ott, ahol élek. Aztán elbeszélgettünk Sántinikétanról, ahol hamarosan házat készült nyitni. Egyszer egy kis *Padmini* kocsiiba zsúfolva láttam meg az út közepén, forgalmi dugóban. Amint észrevette, hogy a járdáról nézzük, integetni kezdett felénk.

Teréz Anyáról az a kép maradt meg bennem, hogy Európában élő szentként tiszteltük, de Bengálban és Indiában viták középpontjában állt. A kalkuttai feministákról olvastam egy cikket a vezető bengáli kulturális folyóiratban, a *Dés*-ben, akik abortuszellenessége miatt támadták. Szerintük egy olyan túlnépesedett országban, mint India, igenis engedélyezni kell az abortuszt. A másik nagyobb támadás élete utolsó éveiben érte. Az indiai kormány az érinthetetlenek számára kvótát tart fenn az oktatásban és a közalkalmazottak között. A pozitív diszkriminációt az érinthetetlenek igyekeznek is kihasználni. A hindu nacionalizmus felerősödésével megerősödtek a támadások a keresztény hittérítés ellen, mely az érinthetetlenek, elsősorban a falusi törzsi népesség között ma is aktív. Hatásos fogásnak tűnt, hogy a kereszténységre áttértektől megvonják e kedvezményeket, azzal az ürüggyel, hogy a kereszténységben hivatalosan nincsenek kasztok. Ez azonban Indiában nincs így, és az érinthetlent a vallásától függetlenül megvetik. Az indiai egyházak, s velük együtt Teréz Anya is tiltakozott, ez aztán sajtóhadjáratot váltott ki ellene, ismét felemlegették abortuszellenességét. Ezek a csetepaték és a rövid személyes találkozások engem arra ébresztettek rá, hogy személyében hűs-vér emberről van szó, aki részt vesz a közéletben.

Ami engem a leginkább zavarba hozott vele kapcsolatban, az rendjének esztétikai igénytelensége volt. Templomaiban és házaiban giccses katolikus képek és szobrocskák, imádságaikat a legközönségesebb nemzetközi melódiákra éneklik. Így osztozott Teréz Anya a szegények igénytelen kultúrájában. Számomra azonban maradt a zavarodottság, hogy az erkölcsi nagyszerűség nem szükségszerűen hozza magával az esztétikailag elsőrangú dolgokat.

1997 augusztusának végén, Teréz Anya születésnapján láttuk, hogy az Anyaház előtti sikátor fel van díszítve. Déri Balázs barátommal voltam, akivel valamilyen oknál fogva mégsem mentünk be a házba. Aztán pár nap múlva egy este Sántinikétanban a vasútállomáson kifüggesztett bengáli újságot pillantottam meg. Rajta hatalmas képen Teréz Anya, mellette szöveg. *Mádár tiri dzsár dzsibonábosán*. Először csak azokat a szavakat fogtam fel, hogy Teréz Anya és élet, aztán értettem meg a kifejezést. „Teréz Anya letette

életét.” Rohantam újságért, de már egyetlen árusnál sem volt napilap. A következő állomáson Bardhamánban sikerült aztán egy bengáli lapot vennem. Néhány nap múlva Lehből néztük végig a temetés televíziós közvetítését. Államfők, királyok és politikusok hajtottak térdet előtte. Korunk egyik legnagyobb embere volt, aki megmutatta, hogy a kényelmet kultikus magasságokba emelő világunkban az egyszerűség és a szegényekért való tevékenység mekkora értelmet ad az életnek.

HÚSVÉT KALKUTTÁBAN

Kalkuttában újra találkozom régi ismerősömmel, a tanárnő Jamunával, aki a kasztján kívül kötött szerelmi házasságot. Az ő közössége, a szindhi, a Szindhu folyó, azaz az Indus völgyéből származik, és még India és Pakisztán szétválása előtt költözött Bengálba. Egy bihári fiúhoz ment hozzá, és ezért családja kitagadta. Most nyolc év után, az apja temetésére engedték csak vissza.

A szindhi nyelv manapság Pakisztán egyik legnagyobb nyelve, és az Indiába költözött szindhiek miatt India alkotmánya is hivatalos nyelvnek nyilvánítja. Pakisztánban a helyi nyelveket nem fejlesztik az urdú rovására, Indiában pedig talán az arab írás miatt van ellenszenv még a hindu szindhiek nyelve iránt is. Jamuná is csak a családjában és szűkebb közösségében használta. Hindi irodalmat tanít, de a szindhi irodalomról semmit sem tud, még azt sem, hogy a muzulmán misztikusok mily nagyszerű műveket alkottak rajta.

Az Indiába költözött szindhiek vallása imádja mind a szikhek szent könyvét, mind a hindu isteneket. A szent könyv, a jórészt az óhindi nyelvjárásain született *Guru Granth* ott van minden lakásban. Úgy tűnik, hogy noha a közösség egy-két generáción belül el fogja veszíteni a nyelvét, vallási identitása megmarad.

Tiborral most valójában a húsvét miatt jöttem az Ásálajamba. A szegények között, és azok hasznára téve kívánjuk eltölteni ezeket a napokat. Valóban igyekszünk a gyerekek hasznára lenni, és egyszerű körülmények között élünk. Abban azonban nem vagyok biztos, hogy az anyagi támogatáson túl mennyiben vagyunk valóban segítségére a gyermekeknek. Igen nehéz a hathatós segítség úgy, hogy idegenből, néhány napra eljövünk a gyermekotthonba.

Egyszer egy kócos, szakadt ingű, mezítlábás, tízéves-forma gyerek üldögélt az ajtóban. Valaki azt mondta, a testvéréhez jött.

- Hogy hívnak?
- Rámnárájan.
- Honnan jöttél?
- A *Howrah* állomásról.
- Kit keresel? Hogy hívják a testvéred?
- Baradar.
- Nem a testvérét keresi, hívjátok ide Puspalt!

Puspal már találkozott az ajtóban Rámnárájannal. A hivatalos felvételt ezúttal Matthew atya, az igazgató intézi.

– Itt van ez a képes újság. Matthew atya a városban van. Csak estére jön. Várd meg!

– Hogy kerültél ide?

– Egy bihári faluból jöttem. Elszöktem hazulról. Egy évet a patnáí állomáson voltam, s néhány hónapja átjöttem Kalkuttába. A vasúti kocsikat kutattam. Az állomásról ismerem Baradart. Egyszer Teréz anya testvérei elhoztak fürödni a szomszédos otthonba, a *Nobodzsibonba*. Az egyik testvér a barátom lett. Mondta, hogy lakhatnék az Ásálajamban.

Mikor az igazgató megérkezik, Rámnárájan a földön alszik. Egy órával később az udvaron mosolyog.

– Beszéltem Matthew atyával. Maradhatok.

Este hatkor már beül a többi gyerekhez tanulni. Egy önkéntes tanár tanítja a hindi ábécét. Egy füzetből kitépelt lapon Rámnárájan is írni kezd egy kölcsöntollal. Már korábban is ismert valamit az ábécéből, de most csak az a-ra és az á-ra emlékszik. A többi gyerek nem törődik a kócos és piszkos új fiúval. A tanár megnézi az ő lapját is, és magyarázza a rövid és hosszú i-t és u-t.

Fél nyolctól labdajáték a kosárlabdapályán. Rámnárájan csak nézi, és az egyik önkéntessel beszélget. Nyolckor vacsora a pálya szélén. A gyerekek négy rajba sorakoznak. Rámnárájant az egyik raj elejére állítják. Az egyik fiú imádságot mond: hálát ad a napért, és Isten áldását kéri a jelenlevőkre. A vacsora rizs, főtt zöldség és lencseszós. Miután megkapta a vacsorát, az új fiú odaül néhány „régikez”.

– Itt maradsz?

– Maradok.

– Nem szoksz meg?

– Nem.

Ennyi volt az első beszélgetés a leendő társakkal. Étkezés után mindenki elmossa fémtányérját, amit aztán rajonként külön-külön szekrényekbe raknak. Évőeszköz nincs: Indiában a kezével eszik az ember.

Kilenc órakor esti sorakozó. Valaki a nevelők közül értékeli a napot. Aztán a cserkészek maradnak, a többiek aludni mennek. Néhány középiskolás fiú még felvonul a második emeleti terembe tanulni. Rámnárájan nem mehet a többiekkel, őt az utcán lakó fiúk szálláshelyére küldik a szomszédos épületbe. Kap két pokrócot. Az egyiket maga alá teríti, a másikkal takarózik.

A bentlakóknak reggel ötkor ébresztő. Az idősebbek felrázzák a fiatalokat. Itt is mindenki a földön alszik, két pokróccal. Az „ágyneműt” összegöngyölik, és felrakják egy polcra. Megmosakodnak. Negyed hatkor imádság: egy bengáli ének Istenhez, a világ Teremtőjéhez és a Miatyánk hindiül. A gyerekek között van hindu, muszlim és keresztény, de ezeket az imádságokat mindegyikük magáénak érzi. Fél hattól negyed hétig foci az otthon melletti hatalmas füves pályán. Erre már Rámnárájan is előjön a másik szálláshelyről, és beáll az egyik csapatba.

Negyed héttől takarítás és reggeli készítés. Mindegyik rajnak megvan a maga munkája. Hétkor, a reggeli előtti sorakozónál Matthew atya végleg beosztja Rámnárájan az egyik rajba. Nyolc órától munka. Néhányan iskolába mennek, a legtöbben a műhelyekbe. Egyesek könyvet kötnek, mások varrnak vagy gyertyát öntenek; néhányan esztergagépen dolgoznak vagy krétát készítenek. A soros négy gyerek ebédet főz. Rámnárájan nyolc-tíz további fiúval ház körüli munkára küldik. Egyiküknek a kerítést kell festenie, mások a kertben dolgoznak, a többiek szemetet válogatnak. Rámnárájan egész délelőtt rossz matracokat és szemeteszákókat cipel egy másik fiúval.

Tizenkettőkor ebéd: indiai lepény, hozzá zöldség és rizs. Az ebédet a tűző nap miatt a folyosón osztják. Áprilisban már harminc fok fölött jár a hőmérséklet, és a hőség július végéig, a monszun beköszöntéig csak fokozódik. Ebéd után játék, aztán kettőtől megint munka fél négyig. Munka után fürdés, majd tanulás. Közben egyszer tea-szünet.

Vacsora előtt George atya bonyolult kidobós játékra tanítja a gyerekeket. Maga is játszik. Sok a szabály, ő ügyel a betartásukra. Mindkét csapatnak van börtöne, vannak foglyok, vannak szabadok és vannak szökevények. Háromszor is újra kell mindent kezdeni a szabálytalanságok miatt. A gyerekek roppant élvezik. Óriási a hangzavar.

A nagy-péntek Indiában munkaszüneti nap. Tiborral részt veszünk a nagyheti szertartásokon, melyek közül az első a péntek reggeli körmenet a Belilious Roadon. Az Ásálajam a közigazgatási Kalkuttával szemközti Howrah város egy viszonylag szegényebb műhelynegyedében van: halpiac, kis fémmegmunkáló műhelyek, bankok, apró boltok között. A Belilious

Roadon reggeltől estig lassú forgalom hömpölyög. Négy ember által kézzel húzott és tolt taligákon szállítják a vasat, dudáló bicikli-riksák és kerékpárok tömege, időnként egy-egy lépésben haladó busz.

A körmenetet csak reggel, hét előtt lehet megtartani, amikor még nem túl élénk a forgalom. Az út szélén haladunk, egy fiú feszületet hoz egy rúdon. Időnként megállunk, hogy hangosítón a keresztút egy-egy állomását bemondja a vezető, aztán újra megindulunk énekelve. A zaj azonban már most is akkora, hogy a sor végén nem hallani, mit mondanak a hangosítón, és az énekből is csak foszlányok jutnak el hozzánk. Néhányan leállnak megbámulni a menetet: a sok vallás közül egynek megint ünnepe van. Noha Indiában a nagypéntek hivatalos ünnep, a hinduk élék a maguk életét. Ez nem az ő ünnepük, és nincs több közük hozzá, mint a muzulmán *íd*hez vagy a dzsaina vallásalapító Mahávira születésnapjához. Bármilyen vallási ünnep csak egy közösség ünnepe, a többiek számára pedig nincs más, mint örülni a munkaszüneti napnak.

A Belilious Roadon, az Ásálajam közelében van Teréz Anya testvéreinek, a Szeretet Misszionáriusainak egy fogyatékosokat gondozó otthona, a *Nobodzsibon*, „Új Élet”. Itt fejeződik be a körmenet, és itt tartják a kápolnában a délután három órai szertartást is, amin néhány szeminarista jelmezesen eljátssza a passiót.

A gyerekek hindu vagy muzulmán identitását nem zavarja, hogy részt vesznek a szertartásokon, és fel sem merül bennük, hogy ne jöjjenek el rá. A hinduk számára teljesen elfogadható, hogy Jézus Krisztus Isten fia, és megtestesült Isten. A muzulmánok szemében pedig Jézus a Mohamed előtti egyik próféta.

A *Nobodzsibon*ban ünnepeljük nagyszombat este a feltámadást. Most már nem a kápolnában van a szertartás, hanem a tetőn kifeszített ponyvák alatt. Nem tűz már a nap, és itt jobban elférünk.

A szertartás után indiai méretekben rendkívüli lakomára hívják meg a testvérek a *Nobodzsibon* és az Ásálajam lakóit és dolgozóit: még ha a legegyszerűbb étkekből áll is, a hét-nyolc fogásból álló vacsora a megszokott szegényes Ásálajam-ételek mellett emlékezetre méltó esemény. A gyerekek is élvezik, mi is. A vacsora végeztével előkerülnek a dobok. A testvérek között mindig van néhány törzsi hátterű ember, aki ért hozzájuk, és a gyerekek is és a papok is táncra perdülnek.

ÜZBEGISZTÁN HELYETT RÁADÁS INDIÁBAN: DELHI ÉS ALLAHÁBÁD SOKADSZOR

Húsvétvasárnap este repülünk vissza Delhibe, ahol kiderül, hogy még mindig nincs vízumom, de reménykedünk, hogy kedd reggelre megkapom, és az eredeti útiterv és helyfoglalás szerint Tiborral együtt repülhetek.

Kedd reggel útra készen állok, és még van idő, hogy a repülőút előtt bemenjek az üzbég követségre a vízumomért. Mivel még nincs ügyfél-kiszolgálás, és bizonytalan az utam, Tibor előre megy a kocsival a repülőtérre, és megegyezünk, hogy mobilon tartjuk a kapcsolatot. Mire a konzulnővel beszélhetek, már le is késtem a gépet. Vízumom azonban nincs, és beletelik még két nap, amíg megkapom. Felhívom az Uzbekistan Airlinest, ahol közlik, hogy legközelebb csak pénteken repülnek, és néhány ezer rúpiáért át is írják a jegyet a pénteki járat várólistájára.

Már utaztam annyit, hogy tudjam, nem szabad elrontanom a következő napokat azzal, hogy emésszem magam a fejlemények miatt. Arra gondolok: maradt még három napom Indiában. Ebből egy napra Benáreszbe akarok menni, hogy még egyszer megpróbáljam lefényképezni a Tulszíkéziratokat a Nágaripracsaríni Szabhában. Telefonálok a „miniszterelnök” otthonába, hogy írásban is megkapjam tőle az engedélyt. Ebből a hívásból tudom meg, hogy 18-án az előjáró meghalt, és emiatt minden zárva van a Nágaripracsaríni Szabhában.

Jegyet váltok Allahábádba az éjszakai vonatra, a Prajágrádzs Expresszre, felhívom Kisórilált, és másnap reggel nyolcra a megbeszélésünk szerint nála vagyok, a cipőboltban. Sikerül is együtt elolvasni vele további szövegeket. Három hete zárva volt a Száhitja Szammélan, ahol szintén szeretnék kéziratokat nézni. Most sincs nagyobb szerencsém: nincs itt a kulcs a kéziratok szekrényekhez. Hogy mégse legyen elveszett idő az itteni látogatás, kiírok a katalógusból minden Tulszíkéziratot, és megnézek néhány máshol elérhetetlen nyomtatott könyvet. Közben tájékoztatnak róla, hogy ha lenne is kulcs, az igazgatóhelyettes akkor sem adna engedélyt kéziratok fénymásolására.

Ahogy a könyvek között üldögélek, odajön hozzám egy hivataloszolga, hogy a szomszéd asztaltól hívat valaki. Felnézek, és látom, hogy Udaj Sankar Dúbé ül tőlem néhány méterre, ám szokásos arisztokratizmusával nem szólított meg, hanem a szolgát küldte hozzám. Kutatásom témájáról, Tulszidászról beszélgetek vele. A költő szülőfaluját illetően heves viták folynak arról, hogy hol volt Szúkaraksétra – „Disznómező” –, melyet Tulszi tanulmányai színhelyeként említ. Engem többé-kevésbé meggyőzött Banszal-dzsi azonosítása a mai Szórón kisvárossal, mely a Gangesz partján fekszik, és számos

rádzsaszháni hindu számára az utolsó halotti rítus színhelye évszázadok óta. Szórón legfontosabb temploma ugyanis egy Varáha-templom, a Varáha, „vadkan” pedig Krisna egy korai megtestesülése, és emiatt hívták a települést „Disznó földnek”. Annak idején Banszal-dzsi mutatott néhány középkori feliratot is, melyben a várost nem Szórónnak, hanem Szúkaraksétrának hívták. Dúbé-dzsi szerint azonban az említett Tulszidász-szöveghely olvasata Kuruksétrára, azaz „Kuru-mező”, a Mahábhárata eposz nagy harcmezeje. Van is nála otthon egy színes XIX. századi kézirat, mely ezt az olvasatot hozza. Nem tudom meggyőzni, hogy a régi kéziratok olvasatát mégiscsak jobb volna elfogadni, és a Kuruksétrára olvasat valójában a zavarba ejtő „Disznómező” olvasat kései kiküszöbölése.

Zárás előtt nem sokkal megjelenik dr. Kisórilál is a könyvtárban, és aztán ismét vele zötyögöm végig a mintegy órányi utat Nainíbe, ahol folytatjuk a szövegolvasást egészen az éjszakai vonatom indulásáig. Még két útitársam van a vonat hatszemélyes, oldalt nyitott „fülkéjében”: egy idősebb úr és egy transzvesztita társa. Az öregurat egy fiatalember búcsúztatja.

Reggelre már vissza is értem Delhibe, ahol az utolsó napon már nem az Adzsantá Hotelben, hanem a magyar követségen szállok meg. Most már működik a kapcsolat, és megtudom, hogy elfogadták a vízumkérelmemet, és fel is vehetem a vízumot. A repülőre azonban továbbra is csak várólistás jegyem van. Egy kis várólistás izgalom után péntek délben végre elrepülök Taskentbe.

Dravida templomok

ISMÉT REPÜLŐN

2003 júliusának utolsó vasárnapján egy heidelbergi konferencia után repültem Frankfurtból Indiába. A konferencia elsősorban a középkori indiai vallásosságról szólt, ami az én szakterületem is, és sok fiatal kutatóval már évek óta jó barátságban vagyok. Véletlenül a központtól távol, Heidelberg külvárosában, a hegyek között foglaltam szállást három hindi-kutató barátomnak, és így négyen annyit voltunk együtt, hogy valósággal kis klikket alkottunk. A konferencián mindinkább eltolódik a hangsúly az általam is művelt szövegeközpontú kutatásról az interdiszciplináris, az antropológiai és a teoretikus megközelítés felé. Mindenesetre olyan nagy a középkori indiai irodalom, és olyan kevesen kutatjuk nyugaton, hogy versengés helyett inkább egymást kell erősíteniünk, és inkább munkánk fontosságát kell újra meg újra hangsúlyozni a szélesebb közönségnek.

A repülőn indulás után sporthíreket mutatnak, benne egy vízilabda-mérkőzést, majd azt, hogy győzelem után a játékosok egy öltönyös edzővel együtt beleugranak a vízbe. Valahol láttam egy magyar zászlót is, de mire előkereksem a fülhallgatót, addigra már a svájci focibajnokság eredményeit mutatják. Szerencsére később megismétlik a híreket, és kiderül, hogy a magyarok megnyerték a vízilabda-Európa-bajnokságot. Éppen a magyar Alföld felett repülünk, mely most a szárazság miatt egyhangúan szikár sárga vidéknek tűnik. Egy óra múlva pedig már igazi sivatag fölött járunk: a kopár törökországi hegyek fölött, aztán a kihalt Irán következik a balucsisztáni sivataggal. Erre már felhős az ég, és naplementekor egy felhőcsoportban állandóan vilámlik. Először azt hittem, hogy a repülőgép erős villogó fényét verik vissza a felhők, de ahhoz túl messze voltak. Néhány felhő alattunk vörös volt, az

egyre inkább mögöttünk maradó sötét sűrűsödés pedig egyre csak villámlott. Aztán jött Pakisztán, és amint Gudzsarátnál elértük Indiát, délre fordult a gép, és átvágtunk a Dekkán fölött.

Madrászban éjfél után a pondichery-i École Française sofőrje, Sarif várt a repülőtéren. Indiában tavalyelőtt átnevezték a városokat, és igazából én nem is Madrászba, hanem *Chennai*ba érkeztem, és nem Bombay, hanem Mumbai fölött repültem át. Az egész átnevezés mögött az indiai nacionalizmus áll, ami annyira meg akar szabadulni a gyarmati örökségtől, hogy még az angolok alapította városok nevét is indiaiasítja.

Madrász Tamil Nádú fővárosa. A tamilok nem is olyan régen Észak-India-ellenességükről voltak híresek, és Rádzsív Gándhít is tamilok robbantották fel. Indiában ez az egyetlen állam, ahol nem három, hanem csak kétnyelvűek a feliratok: hindiül semmi sincs jelezve, és az a hír járja, hogy a tamilok megharagszanak, ha az észak-indiai *lingua francán* szólítjuk meg őket. Sariftól ezért meg sem kérdezem, tud-e hindiül, és elfogadom a csak angolul tudó turista státuszát.

PONDICHÉRY: A TAMILOK ÉS A SZANSZKRIT A FRANCIA ISKOLÁBAN

Pondichéry szövetségi terület, Tamil Nádú – „Tamilország” – fővárosától, Madrásztól 150 kilométernyire délre fekszik. Ez a terület nagyjából egy városra korlátozódik, mely nem angol, hanem francia gyarmat volt. A franciák a XVIII. századi Indiában az angolok komoly vetélytársai voltak. A század második felének legerősebb dél-indiai uralkodói, az angol hatalmi törekvések ellen küzdő Haidar Ali és Tipu szultán franciapártiak voltak. Tipu szultán franciapártiságát még a forradalom sem változtatta meg. „Jakobinus” lett, és Tipu polgártársnak hívatta magát. A francia gyarmati aspirációkból a következő évszázadra azonban csak Pondichéry maradt meg. A város viszont francia kézen volt még az 1947-es indiai függetlenség után is: csak 1953-ban lett India része. Az utcanevek, a katolikus templomok, a rendőrsapkák és a francia intézmények jelenléte mind a francia múltra emlékeztetnek.

Minden notórius észak-gyűlölet ellenére itt kedvesebbek és kevésbé agresszívak az emberek. Északon egy-egy utcai árus néha percekig követi a menekülő külföldi turistát. A taxissal általában hevesen kell alkudozni, ha pedig valakit lefényképeznek az utcán, az illető gyakran nyújtja a kezét: „Baksís, uram!” Itt eddig még mindig a leellenőrzött rendes árat kérték tőlem a riksások. Ha valakit lefényképeztünk, örült neki. Az árusok és koldusok pedig ritkán akaszkodtak ránk.

Az észak-ellenesség legnagyobb oka egyrészt az, hogy itt nem hatott annyira az iszlám kultúra, és a tamilok úgy vélik, hogy ők a hinduizmus ősbibb változatát képviselik, melyet tisztábbnak tartanak, továbbá az, hogy az itt élők nem indoeurópai, hanem dravida nyelvet beszélnek, és az indoeurópai nyelvet beszélő árjákat hódítónak tartják.

A tamil ugyanúgy ragasztó nyelv, mint a magyar, ráadásul csak egy múlt, egy jelen és egy jövő idő van benne, és nincsenek nemek. A huszadik század elején egy erdélyi tudós, Szentkatolnai Bálint Gábor meg is próbálta rokonítani a magyarral annak alapján, hogy a tamilt is turáni nyelvnek mondta. A most eltelt pár napban ráragadt néhány szó, és Dominic barátommal megbeszéltem a nyelvtani rendszerét is, próbálván összehasonlítani az általam valamennyire ismert másik dél-indiai nyelvvel, a teluguval. A tamil egyik érdekessége az, hogy a szavakat nem különíti el a kiejtésben. A mondatot úgy mondják ki, mintha egy szó lenne, és az érintkező szavak között teljes hasonulás van. Ha megpróbáljuk elkülöníteni a szavakat, a tamil természetellenesen szaggatottnak érzi a beszédet. A másik érdekesség: ugyanúgy, mint az angolt, a tamilt is másképp írják, és másképp ejtik. Sőt, a kiejtés területenként és koronként nagyon erősen változhat. A tamilok végtelenül büszkéek arra, hogy kétezer éves irodalmuk van, hiszen ilyet nem sok ma élő nyelv mondhat el magáról. Persze van ebben az állításban némi hamisság is, hiszen a tamilul tanuló diákok arra panaszkodnak, hogy ha át akarják látni a kétezer évet, akkor három-négyféle tamil nyelvet kell megtanulniuk: egy ókorit, egy középkorit, valamint egy modern írottat és egy modern beszéltet.

Pondichéry-be a tavalyi erdélyihez hasonló „szanszkrit-táborba” jöttem. A hús résztvevő fele magyar diák és tanár. Vannak mellettük fiatal amerikai, indiai, lengyel, koreai és kínai kutatók is. Aki minden szövegolvasáson részt vesz, az naponta több mint tíz órát tölt szanszkrittal. A Francia Iskola alkalmaz néhány helyi szanszkrittudóst, akik besegítenek hozzászólásaikkal, és hallom, hogy időnként szanszkritul társalognak egymás közt.

A szövegolvasásnak a helyi École Française d'Extrême Orient ad otthont, mely jórészt szanszkrit szövegkiadással és Dél-India-kutatással foglalkozik. Az intézet igazgatója tősgyökeres angolsága ellenére Dominic barátom, akinek üresen maradt oxfordi házában én lakom.

Megdöbönt, hogy milyen tehetséges embereket alkalmaznak. A már ismert sofforról, Sarifról kiderül, hogy a tamil és az angol mellett mégis tud hindiül. (Mint később több más tamilról is: az észak-ellenesség nem olyan erős, mint azt sokan állítják.)

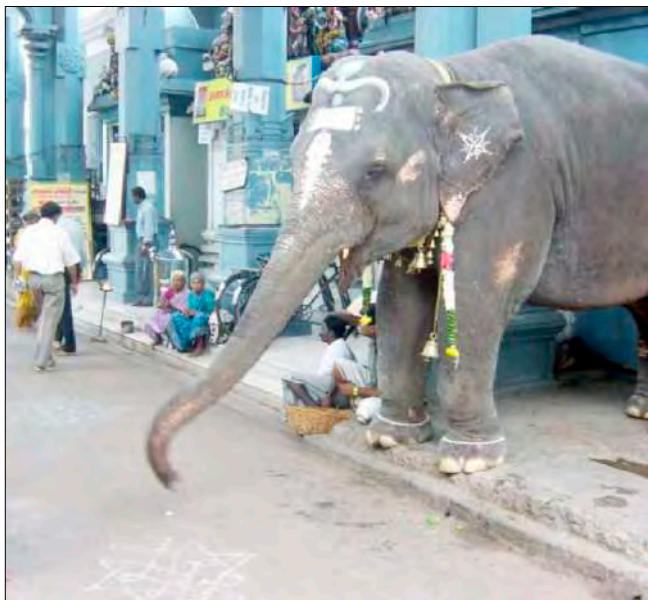
A három nyelven beszélő sofőr azonban nem nagy újdonság Indiában. Az igazi meglepetés Bábú, a másik sofőr, aki tudományos hitelességű előadásokat tart az egyes templomokról. Egy kiránduláson pontosan elmondja, hogy az *adhikára-nandí* bika a szentélyen kívül kell, hogy elhelyezkedjen, ugyanis védőistenség. Tudja, hogy a templomban melyik istenség szentélye milyen irányban kell, hogy álljon, ha a főistenség egy bizonyos irányba néz. Míg mi egy ezeréves killijanuri Csóla-templom oszlopcsarnokában a földön ülve olvassuk a „Kerítőnő tanítása” című szanszkrit szöveget, Bábú a templomudvar egy sarkában egy templomi rajzot böngészget. Mikor odamegyek hozzá, megcsodálom a két dimenzióra lebontott rajzot, melyet ő készített az École egyik tudósa számára. A közelben néhány kőtáblán istenség-domborművek. Mikor rámutatok egy általam még soha nem látott ábrázolásra, Bábú elmagyarázza, hogy ez Dzsjessthádévi, egy rosszindulatú istennő, akinek számár a hordozóállata, és seprű a fegyvere. Egy másik kőlapon egy indusvölgyi pecsételőre emlékeztető bikafejű alak ül, jógaülésben. Bábú ezt a képet is elemzi, és amit én szarvnak hittem, arról kiderül, hogy a bika füle. Pedig milyen jó lett volna, ha sikerül megfeleltetni a pecsételőnek! Bebizonyosodott volna a sokak által gyanított feltételezés, hogy az indus-völgyi civilizációt a dravidák hozták létre. Néhány domborművön képi játékokra figyelek fel: az egyik például három táncosnőt ábrázol négy lábbal úgy, hogy bármelyik nőhöz társítható két láb. Ilyen játék a Vidzsajanagara domborműveken fordul elő. Dominic később elmondja: keresik a módját, hogy Bábút ne sofőrként alkalmazzák, de eddig még nem sikerült megfelelő megoldást találni, mivel nincs egyetemi végzettsége.

Nemcsak Bábú lép meg, hanem Préraná, az intézeti gondnok is. Mi, magyarok azt számolgatjuk, hogy hány nyelven tud. Nem kérdeztük tőle, de eddig már hallottuk angolul, franciául, tamilul, hindiül, gudzsarátiul és bengáliul, de gyanítjuk, hogy még ennél is több nyelvet ismer.

Pondichéry két részből áll. Mi az eredetileg fehérek által lakott, tágas utakkal bíró tengerparti városrészben szállunk meg, és ettől nem messze tanulunk. A tengertől távolabbi negyedek azonban zsúfoltak és piszkosak. A szállodából a Francia Iskolába az út egy templom előtt vezet el, melynél reggelente kint álldogált a templomi elefánt, hogy egy kis gyümölcs vagy pénz ellenében áldást osszon az arra menőknek. A gyalogos adományát az elefánt ormányával veszi el, amelyet aztán a meghajló ember fejére helyez.

A templom előtt árulják a kis virágfüzérek is, melyeket az asszonyok a hajukba fűznek. Az iskolához közel építkezés folyik, melyen alacsonyabb munkadíjat kérő nők a vendégmunkások. Fejükön egy-egy tálban hordják a homokot, a maltert, a téglát és az apróbb építőanyagokat. Naponta 30-100

rúpiát kapnak. Nekünk a szállodában egy vacsora kerül ennyibe. Néhány segédmunkás még a gyereket sem tudja hová tenni, és magával hozza. Egy fülét fogó kisfiú az út mentén tölti büntetését. (72. kép) Indiában ugyanis nem letérdeltetik vagy sarokba állítják a rosszkedő gyereket, hanem megfogatják vele a fülét. (Egyszer Kalkuttában

65. kép. Templomi elefánt

láttam, amint a rendőr úgy bírságolt meg egy fizetni nem tudó gyalogost, hogy bűnbánata jeléül saját fülét fogva kellett néhány guggolást végeznie. Itt a csínytevő lurkó csendben szomorkodik, anyja pedig hordja a homokot és a téglát.)

Az egyik mellékutcában egy érdekes tamil nyelvű táblára lettem figyelmes egy autóriksa-állomás felett. A táblán hosszú tamil szöveg, valamint hindu templomtorony, kereszt és félhold van. Egy hindiül tudó riksás elmondja, hogy a tábla a szakszervezet táblája, és azt jelképezi, hogy a szakszervezetben mindhárom nagy indiai vallás jelen van.

66. kép. Segédmunkás

A táblaállítással való nevelést az indiaiak különösen szeretik. Egy játszótéren egy démon előtt rímelő felirat tanít arra, hogy „Always alert,

67. kép. Fülfogásra büntetett kisfiú

accidents avert”, *légy mindig éber, előzd meg a balesetet.* Másutt egy hasonlóan építő jellegű felirat arra oktat, hogy *ne szemetelj az utcán, hanem dobá a szemetet szemetesládába.* Az utcai szemetelés kihágás, és büntetendő. Egy teherautó viszont rendszámtáblája fölött azt hirdeti, hogy *kerüld a gyermekmunkát.*

Napközben buddhista tantrikus szöveget olvasunk, e szövegek egyik legavatottabb szakértőjével. Amilyen félelmetesen nehezek ezek a szövegek a maguk különösen specifikus, áttételes nyelvezetével és háttérfilozófiájával, annyira könnyűnek tűnnek most egy értő tanár segítségével. Délután a *Kuttanímata*, „A kerítőnő tanítása” című szanszkrit szépirodalmi mű kerül sorra. Ez a szöveg az ironi-

kus szójátékok miatt nehéz, és olvasás közben is fedezünk fel újabb és újabb többjelentéseket.

Amiben igazán meglátom a különbséget Észak- és Dél-India között, az a vasúti jegy vásárlása. Északon órákat áll sorban az indiai vásárló egy hálókocsijegyért, és általában már két-három héttel előre meg kell azt venni. Hasonló rendszerre számítottam itt is, bár

68. kép. Szakszervezet három vallással

a látottak alapján az északinál némileg jobb körülményekre. A vasútállomás kicsiny, de a kiszolgálás mindent felülmúlt. Pondichéryben azonnal megkaptam a Bengalúru-Haidarábád jegyet egy héttel későbbre.

Az utolsó nap estéjére Dominic *karnátik*, klasszikus dél-indiai koncertet szervezett, kizárólag szanszkrit énekekkel. Elmondta, hogy az énekes csodálkozott, amiért csak szanszkrit nyelvű műveket kértek tőle, hiszen manapság egy *karnátik* koncert elsősorban tamil és telugu dalokból áll össze, és legfeljebb egyetlen szanszkrit nyelvűből. A szanszkrit hetek végére azonban jól jön a szanszkrit koncert. A dalok szövege a kezünkben, és így, aki akarja és érti, követni tudja a szöveget is.

A koncert után néhányunk az ott dolgozó antropológus Charlotte-tal gyalogol haza az addigra már kihalt utcákon. Félúton egy sarokban feláll egy koldus, és jön utánunk. Érződik rajta, hogy már ivott, és ezért nem adunk neki semmit. Nem bírjuk lerázni magunkról, szinte a szállodáig kísér. Az út egy részén nem veszünk róla tudomást, de a szállodához mégsem akarjuk elhozni. Kicsivel a szálloda előtt már nekünk is fogyóban a türelmünk. Charlotte mondogatja neki az egyik leghamarabb megtanult tamil szót: *Pó!* „Menj innen!” Nem segít. Lemaradok vele, és próbálok teljesen nyugodtan beszélni hozzá. Tudom, hogy nem érti, de angolul mondom, hogy most menjen vissza aludni, mert különben *police*. Igyekszem a rendőr szót minél többször hangoztatni, mert ez minden indiai nyelvben hasonlóan hangzik. Miután a többiek már messze járnak, én is utánuk eredek. Épp Charlotte-tól búcsúznak, aki mielőtt bemenne a házba, ad a koldusnak tíz rúpiát. Ezen csodálkozom, északon csak egy-két rúpiát szoktunk adni. A koldus tovább ógyeleg körülöttünk, egészen addig, míg a szállodába nem érünk, és az egyenruhás szállodaőr el nem kergeti sokkal agresszívebben, mint bármelyikünk tette volna.

TÁNDZSAVÚR ÉS AZ EZERÉVES TEMPLOMVÁROSOK

A szanszkrittábor utolsó két napján elutaztunk Pondichéry-ből, hogy megnézzünk hármat a négy híres templom közül, melyeket ezer éve épített a Csóla-dinasztia. A buszozás alatt próbálok megtanulni a tamil írást. A buszon levő feliratokkal kezdem: *Tirupati Tirumalai*, aztán folytatom az útmentiekkel, a Chicagói Egyetemen tanuló Whitney segít. Kiderül, hogy viszonylag egyszerű az ábécé, mert nincsenek benne ligatúrák, és a betűkészlet is sokkal kisebb, mint a többi indiai nyelvben, melyek

megkülönböztetnek zöngés és zöngétlen, például *k* és *g*, valamint hehezetes és nem-hehezetes hangokat, mint például *k* és *kb*. Így például míg északon létezik *k*, *kb*, *g*, *gb*, addig ezek helyett a tamil ábécében egyetlen betűjel áll, mely szó elején zöngétlen, szó belsejében pedig zöngés hangot jelöl.

A templomlátogatás szanszkritisták esetében nem zárja ki a szövegolvasást. Mindegyik teplomkomplexumban leülünk egy félreeső helyre, és egy-két órán át ezeréves környezetben böngésszük a korabeli szövegeket. Az első komplexumban, Dárászuramban rajtunk kívül kevés látogató volt, de a legnagyobbban, a tándzsavuri Brihadisvara templomban óriási zárandóktömegek járkáltak körülöttünk.

Míg a többiek a Dárászuram templom oszlopcsarnokában filozófiai szöveget olvasnak, néhányad magammal a domborműveket vizsgálom. Három témakört találni rajtuk: istenek és mitológiai jelenetek, aztán táncosok, továbbá állatok. A mitológiai akció- és táncjelenetek dinamikáját a meditáló bölcsek mozdulatlansága ellensúlyozza. A hindu mitológiai képek elsősorban Sivához kötődnek, mint például a szerelemisten Káma megölése, melyen érdekes módon Káma kétszer szerepel. Gyakran fordulnak elő Siva kísérői, a puttószerű *ganák*. Egy ábrázolás, a Siva-jelkép phallosz mitológiailag továbbfejlesztett változata, a fény-phallosz, a *dzsjótirlinga*, melynek végét a két másik főisten, a teremtő Brahmá, és az újra meg újra testet öltő Visnu nem volt képes elérni, bármilyen mélyre vagy magasra hatoltak is. További téma még a középkori Siva-imádó tamil költő-szentek, a *náyanmárok* ábrázolása. Whitney egy helyi szentet mutat, aki kivágta a szemét. A dombormű-ábrázolások azonban nem korlátozódnak Saiva témákra. Szerepelnek itt jelenetek a Rámájánából is. Egy panel például a Rámájana egyik legtöbbet vitatott jelenetét mutatja be: Ráma íjjal hátulról lelövi Válin majomkirályt, mikor az testvérével, Szugrívával, a „Szépnyakúval” küzd. Néhány helyen buddhista domborművet is látni: ülő Buddhát vagy Buddhát jelképező sztúpát. Azon is elmélkedünk, hogy az egyik jelenet vajon nem a *Mahánirvánát*, Buddha halálát ábrázolja-e?

A sok táncosnő és zenész jelenléte a szobrokon a templomi tánc fontosságára utal az ezer évvel ezelőtti Csóla világban. A klasszikus indiai tánc, amelyet manapság általában színpadon látunk, e templomi tánc örököse. Láttam is táncelőadást, melyen a modern koreográfus bevallottan igyekezett a templomi dombormű-ábrázolások mozdulatait utánozni. A harmadik motívum az állatoké: Siva hordozóállata, Nandí-bika, oroszlánok, elefántok, lovak és mitológiai keverék-állatok. A sok-sok elefántábrázolás általában alacsony van. Talán azért, mert az ind kozmológia szerint a földet is nyolc

elefánt tartja, és a kívül ezer alakot bemutató templom, melynek egyszerű félhomályos szentélyében található az istenségszobor, szintén a világegyetemet ábrázolja. Hallottam azonban már ennél egyszerűbb magyarázatot is az elefántosorokra, miszerint a gyermek fejmagasságában elhelyezkedő állatok a gyermek érdeklődését kötik le, a magasabban fekvő ábrázolások pedig a felnőttét.

A domborművek gazdagságukkal annyira elkápráztatnak, hogy nem is bánom, hogy miként a legtöbb dél-indiai templomban, a főszentélybe itt sem engednek be, mert nem tartozom a hindu felső kasztokba.

Estefelé a tándzsavuri Brihadisvara templom udvarán olvasunk. Keresünk a szentély mögött egy csendesebb, de jól megvilágított részt, és azt elfoglaljuk magunknak. Sok templomlátogató belenéz a szövegeinkbe, de szerencsére utána nem zavar bennünket kérdéseivel. Ez a szürkületi templomudvar marad a legemlékezetesebb hely, ahol valaha is szanszkritot olvastunk. Egyre többen járkálnak körülöttünk. Nem messze tőlünk vallásos szövegfelolvasás készül egy neonfényes *mandapa* alatt. Oda gyülekeznek az emberek.

A legjobb helyi szanszkrittudós, Andzsanéja Sarmá vonakodik olvasni, mondván, hogy nem készült erre. Ma már a legjobbaknak is fel kell készülni egy szanszkrit szövegből, és a nehezebb szövegrészeknél lehetetlen blattolni, azaz előzetes szótárázás nélkül fordítani. Egy tudós szerint a korlátozott szanszkrittudás nem modern jelenség, és a középkorban sem egyszeri hallás utáni megértésre szánták a szójátékokkal megtűzdelt szanszkrit verseket.

Estére egy úszómedencével ellátott luxusszállodában kötünk ki. Néha-nyan elmegyünk fürdőnadrágot venni, elképesztően ódivatút kapunk, de így mégiscsak sikerül fürödnünk a medencében. Egyszerre élvezem az előkelő környezetet, és érzem magam kényelmetlenül benne a körülöttünk levő szegénység miatt.

Másnap még egyszer visszamegyünk a Brihadisvara templomhoz. Természetesen itt is van a bejáratnál a híveket ormányával megáldó templomi elefánt. A templom oldalán egy hosszú ótamil felirat elmondja, hogy még a Srí Lanka-i falvak is fizettek adót ide, és Whitney sajnálja, amiért nem Chicagóban van a szöveg, hogy nyugodt körülmények között lehessen tanulmányozni.

A szentéllyel szemben hatalmas Nandí-bika áll, a mellette levő oszlop pedig a nájaka-sapkás donort is ábrázolja. A bikaszobor mellett zászlóoszlop, *dhvadzsasztambha*. A szentélyt körülvevő oszlopcsarnokban

nájaka-korszakbeli freskók vannak. Néhányuk karóba húzott embereket ábrázol. A hadvezér, a *szénápati* és egy zöldnadrágos nájaka király újra meg újra szerepel rajtuk. Próbáljuk összerakni a történetet, de nem igazán sikerül. A külföldi turistákhoz itt, a templomban is tollat kéregető gyerekek ragadnak.

Tándzsavúrból elindulunk visszafelé, és a közeli Tribhuvanamban megnézzük a harmadik, valamivel későbbi Csóla-templomot. Érdekes módon ezen a templomon nincs annyi szobor, mint az előző kettőn. Talán ez is egy dinasztia és egy ország hatalmának hanyatlását mutatja? Itt is tartunk szanszkrit szövegolvasást. Egy csendes helyen ülünk le. Először az a gond, hogy a templomban időnként olyan hangosan dobolnak és kürtölnek néhány percig, hogy nem halljuk egymást. Később a templom megtelik emberekkel, és épp a jobbról körbejárók útvonala mellett ülünk, ezért aztán minden hindu alaposan megnézi a szanszkritul olvasó laptopos társaságot, és van, aki az északi karakterekkel írt szanszkritot látva magyarázza társainak, hogy hindiül olvasunk.

Itt is meg lehet csodálni a hindu templom egyik jellegzetességét, a forma megsokszorozását. Az építészeti motívumok önmagukat ismétlik, a szentélytől távolodva egyre kisebb méretekben. A templom szentélye egyszerű, és csak az istenség-szobor van benne. Ezt az egyszerűséget váltja fel a külső bonyolultság, mely önmaga sokszorozásával, véget nem érő mozgalmas szobraival a világot mint az istenség kiáradását érzékelteti.

A hindu templomba mindenütt mezítláb kell bemenni. Papucsunkat a bejáratnál hagyjuk, melyet néha őriznek, néha nem, így cipőt lopni gyakran könnyű, és a cipőtolvaj az egyik leglenézőbb megnevezés egy ember számára.

Az út következő állomása Csidambaram, az „Értelemruháju” Siva városa, ahol szintén hatalmas templomegyüttes található: ez már nem a Csóla-, hanem a későbbi, Vidzsajanagara-korból származik. Csak sötétedés után érünk oda, és az esti étellel teli templomegyüttes még inkább megragadó sok-sok mécsesével és labirintusszerű oszlopcsarnokaival. A nagy tömegben időnként észrevenni kontyba font hajú, *diksita*-papokat. Ők ennek a templomnak az örökletes hasznélvezői és szolgálói. Az egyik oszlopcsarnokban modern betonemelvényt látni. Mégsem elsősorban az döbben meg, hogy egy ilyen csarnokba nem illik a beton, inkább az, hogy a templom mai őreit nem érdekelte, hogy középkori szobor van a betonemelvény útjában, és azt is úgy bebetonozták, hogy csak egyes részei látszanak ki.

TOLVAJOK

A tamilokhoz számomra nemcsak a csodálatos városok emlékei kötődnek, hanem első találkozásomé is a zsebtolvajokkal. Még csak néhány hete voltam Indiában 1990 decemberében, mikor a 24 órás Delhi–Warangal vonatozás végére megszabadított valaki néhány száz rúpiámtól. Szerencsémre több helyen őriztem a pénzem, és így a maradékból még valahogy kijöttem. Néhány hétre rá aztán a kalkuttai metró lökdösődésében vett ki valaki a kabátzsebemből egy fényképezőgépet. Tolvajokkal azóta is gyakran akadt gondom Indiában: általában buszon vagy vonaton. A vonaton olyan mindennaposak, hogy az emberek kis lakattal és láncsal szállnak fel, és éjszakára az ülések alá láncolják bőröndjeiket és ládáikat.

Eltűnt tárgyaiam listáján szerepel egy másik fényképezőgép is 1995-ből. Amikor felültem Csakradharral, egy sántinikétani tanárral az Orisszába tartó vonat hálókocsijára, zsákomat automatikusan a fejünk fölé tettem. Egy pillanat múlva tanár barátom felnéz, és nincs ott a zsák. Futunk a vonat mellett a peronon. Én előre, Csakradhar hátra. Egy rendőrnek is elmondom, mi történt. Sehol nem látjuk a zsákot. Visszaülünk az induló vonatra. Irataimat és pénzem nagy részét zárható ingzsebemben tartom, a ruhaneműket olcsón beszerezhetem, akárcsak a fényképezőgépet és a walkmant. Sajnálom azonban a jegyzeteimet. Mikor indulna a vonat, egy rendőr hozza futva a zsákot. Azt mondja, hogy az egyik kocsni vécéjében találta. Az értékesebb dolgok hiányoznak belőle, de a jegyzeteim megvannak. Valószínű nem ez volt az első hasonló eset, hogy ilyesmi történt, és a rendőr tudta, hogy a vécéket kell végigjárnia. Visszatekintve sajnálom, hogy nem adtam neki borraivalót. Persze a rendőrök sokfélék. A Himalája közepén valahol három-négyezer méter magasságban egyszer váratlanul rendőrségi igazoltatás volt reggel négy-öt óra fele. Az útlevelet és háromszáz dolláromat együtt tartottam, és útitársam félálomban azt is odanyújtotta a rendőrnek. Csak este vesszük észre, hogy csak kétszáz dollár van az útlevelemben. Megegyeztünk, hogy nem szabad, hogy az eset elvegye a kedvünket, s inkább arra figyeljünk, hogy a világ egyik legcsodálatosabb táján vagyunk.

Az egyik legkülönösebb élmény szintén egy vonaton ért. Sántinikétani diákkoromban egy észak-bihári éjszakai vonattal jöttem hazafelé Bengálba. Bengálnak, ugyanúgy, mint Madhja Pradésnek egyes részeitől eleve óva intenek. Megtanultam például, hogy a bengáli Durgápur és Bólpur között sötétedés után nem szabad buszra szállni, mert gyakoriak a fegyveres rablások. Bihár eleve veszélyes vidék, ahol sok ember puskával jár. Az éjszakai vonatozás előtt is figyelemre intettek házigazdáim. Úgy is aludtam, hogy ne

lehessen fejemtől a zsákkal meglépni. Reggelre már átléptük Bengál határát, talán Darbhanga környékén jártunk, egy kisebb vasútállomáson. Már bengáli írással is ki voltak írva az állomások. Akkor veszem észre, hogy az alsó ágyon néhány útitársam is lett. Egy-két óra múlva már Sántinikétanban vagyok. Hideg, napfényes reggel volt. Utastársaim teával kínálnak, amint az gyakran szokás utasok között. Iszom a teát, és nézegetem az utastársaimat. Ok még nálam is jobban fáznak, és az arcukra húzzák a sáljukat. Az állomáson, mint egy ködön át, úgy rémlett, hogy újabb utasok ülnének mellém, és kérdezik, hogy hova megyek. Sántinikétanba. Jön a kalauz, és mintha leszállítana a vonatról, és beszélne valakivel az állomáson, talán Ghuszkarában, hogy tegyenek majd fel egy visszafele, Sántinikétanba induló vonatra. Nyilvánvalóan tudtomon kívül továbbutaztam. Feltesznek, és mintha beszélnének a kalauzzal, hogy majd figyeljen rá, hogy Sántinikétanban leszálljak. Az állomáson mintha kérdeznék, haza tudok-e menni egyedül. Mondom, hogy igen. A földre esek. Tömeg van körülöttem, és valaki rosszállóan mondja, hogy nem volna szabad őt egyedül engedni. Riksán ülök, és Tivári-dzsi házához vitetem magam, mert ott hagytam a biciklimet. Tivári-dzsi fia mintha azt mondaná, hogy inkább riksán menjek haza, ne biciklin. Hazaérünk, és talán borralalót is adok a riksásnak. Este házigazdám keltének, és kérdezik, hogy kérek-e egy rántottát. Kihányom. Mentő visz a kórházba, ahol tovább alszom. Másnap sorra jönnek a barátaim látogatni. Estére saját felelősségemre hazaengednek. Azt mondják, hogy egy dhaturá nevű növényből készült kábítószerrel altattak el, és hogy gyakran történik ilyesmi. Úgy tűnik, képes voltam közben valamennyire értelmesen beszélni, mert hazaértem. Ráadásul minden csomagom, és minden pénzem megvan. Kijön hozzám egy bengáli újságíró, elmondom neki a történetet, már csak azért is, hogy belevehessem köszönetemet azoknak az embereknek, akik közben hazasegítettek.

Delhiben ma már alig járok busszal. Fölösleges veszélynek tennem ki magam. A nagy tömegben ugyanis gyakori a zsebtolvaj. A fehér embernek az indiaiakénál is nagyobb figyelemmel kell közlekednie, hiszen kisebb helyi ismeretei és több pénze miatt eleve célpontja a tolvajoknak. Többször hallottam barátaimtól zsebtolvajokról, és hogy annak következményeként a követségre kellett menniük új útlevelet csináltatni az ellopott helyébe. Én szerencsés voltam, mert tőlem itt sohasem loptak. A leginkább az az eset háborított fel, mikor egy olyan magyar diáklány táskája tűnt el, akinek eleve alig volt akkoriban pénze, és nagyon szegényes körülmények között élt. Egy másik alkalommal, 2000-ben, Kingával utaztam egy buszon, és leszálláskor óriási lökdösődés volt. Egy csomó rendkívül szegényesen öltözött rádzsasztháni asszony volt a leszállóajtónál. Kinga azt vette észre, hogy egy

kéz oldaltáskájában matat. Mindketten megfogluk az asszonyt, és kiabálni kezdünk vele, remélve, hogy az utasok szimpátiáját megnyerjük. Az asszony mondja, hogy nagy a tömeg, és ő nem csinált semmit. Leszállunk, és az asszonyt is lerángattuk magunkkal. Leszállt vele az összes rádzsasztháni nő is. Világos, hogy az ő dolguk épp a megfelelő lökdösődés előidézése és a leszállás megnehezítése volt. Mikor az ember arra figyel, hogy sikerüljön időben leszállnia, akkor könnyen kivehetnek ezt-azt a táskájából. Kinga megvizsgálta a táskáját, és mivel nem hiányzott belőle semmi, elengedtük a zsebtolvajt.

Nem volt azonban ekkora szerencséje annak a bandának, mellyel a következő évben hozott össze a sors Új-Delhi és Ó-Delhi határánál, a Delhi Gate környékén. Egyedül utaztam, de a biztonság kedvéért Indiában szinte mindig a mellemen viselem a kis hátizsákomat. Már leszállás előtt észrevettem az első ajtónál tömörülő hét-nyolc szegényesen öltözött nőt. Most még világosabban kirajzolódott a taktika, hiszen a busz hátsó felében kevesebben voltunk, s nekik is fölösleges volt tömböt alkotni az első ajtónál. Mikor le akartam szállni, beindult a lökdösődés. Figyelem a zsákom, és el is kapom a zipzárnító kezét. Kiabálok, de a többi asszony visszakiabál, hogy nagy a tömeg, és ne lökdössem őket, és egy másik kéz próbálja a másik cipzárt is nyitni. Azt is elkapom, és most már kettőjüket fogva szállok le a buszról. Egyikük színházias mozdulattal beesik a busz alá. Leszáll a többi rádzsasztháni is, meg a fél busz, hisz cirkusz van. Felötlik Kinga és a másik diáklány. Ha most elengedem ezeket az asszonyokat, akkor felszállnak a következő buszra, és folytatják. Az utasok a pártomon állnak, és megkérdezem, hogy hol van a közelben rendőrség. Szerencsére nem messze. Továbbra is csuklójánál fogom a két asszonyt, és nem nehéz őket arra vezetnem. Követ a többi rádzsasztháni is, meg húsz-harminc látványosságban gyönyörködő utas. Egész kis felvonulás vagyunk. A nők valami érthetetlen nyelvjárásban kommunikálnak, és azt látom, hogy közülük az egyik már el is szakadt a társaságtól, és messze jár. Ő volt az, aki a napi bevétellel lelépett. Az egész díszes társaság velem az élen belép a rendőrségre. Elmondom, mi történt, és az utastársak mindent megerősítenek. Csak most veszem észre, hogy a kezem tele van karmolással. Az asszonyok körmüket belém vésvé próbálták szabadulni, miközben rángattam és kísértem őket, de a felfordulásban észre sem vettem.

A rendőrfőnök azonnal észreveszi, hogy ki az asszonyok vezetője, és egy rendőr őt félre is viszi egy bottal egy szobába. A rendőr üvölt, az asszony jajgatva sikoltozik. Négy-öt perc múlva kiengedik a szobából. Állítólag azt próbálták kiszedni belőle, hol laknak. Azt mondják, ezek bírják a verést és nem fognak vallani. Észreveszik, hogy van közöttük egy tizenéves-forma

is. Most rajta a sor, őt viszi be a botos a mellékszobába, ahonnet egy darabig ugyanaz a veszett sikoltozás hallatszik. A rendőrfőnök elmondja, hogy írhatok jelentést vagy feljelentést. Feljelentés esetében viszont meg kell majd néhány nap múlva jelennem egy tárgyaláson. Mivel két nap múlva repülök Magyarországra, és végső soron nem lopták el semmimet, a verésre pedig még meg is sajnáltam őket, csupán jelentést teszek, és elmegyek. Így hamarosan elengedik az asszonyokat is.

Később barátaimnak elmesélem a történeteket. Szerintük a verés is csak azért történt a rendőrségen, mert imponálni akartak az összegyűlt tömegnek.

KÁNCSSIPURAM, A PALLAVA FŐVÁROS

Káncsipuram a Csóla-birodalmat megelőző, 550 és 863 közötti Pallava-birodalom fővárosa volt százötven éven át, és ezért számos pallava templom található benne. Mielőtt beérnénk a városba, az út mentén megnézzük a Vidzsajanagara-stílusú Varadarádzsa-templomot, melyben a százoszlopos esküvői csarnok, amelyet kívül masszív, kőből faragott láncok, belül pedig az oszlopokon domborművek díszítenek. Egy idegenvezető megpróbál ránk akaszkodni. Az idegenvezetőket néha inkább csak azért fogadja fel az ember, hogy nyugta legyen a többi idegenvezetőtől. Kalauzolásuk inkább antropológiai, mint művészettörténeti szempontból érdekes: rámutat egy kőláncra, és elmondja melléje: „ez a lánc kőből készült”. Mondjuk neki, hogy nem kell idegenvezető, mi is ismerjük a mitológiai jeleneteket. Erre rákérdez egyre, és tényleg elcsodálkozik, hogy a két küzdő majom ábrázolásában felismerem Válint és Szugrívát. Egy dombormű a néhányunk által kutatott *Kavitávaliban* is részletesen leírt *Lankádahana*, Lanká égése epizódot ábrázolja, melyben Hanumán majom égő farkával felgyújtja Lanká szigetét.

Káncsipuram igazi látványosságai azonban a sokkal korábbi pallava templomok. A város közepén a Vaikuntha Perumál templom domborművein csálukja- és pallava-harcok láthatók, néhányon pedig furcsamód mongoloid arcú királyok. Sajnos, a paneleket szörnyen gipszfiguraszerűvé restaurálták, és ez igaz a város szélén fekvő másik nagy pallava templomra, a Kailásanáthára is. Pedig ettől a templomtól sokat vártam, hiszen éppen az egyik előző napi újságban olvastam róla dicsérő cikket. Érdekes volt látni a domborművek alatt körbefutó pallava írást, és alatta a Whitney szerint eddig megfejtetlen kalligráfiát.

Az Ékámbarésvara óriási méretű Vidzsajanagara-korszakbeli templomváros közepén egy ezeréves mangófavá, mely alatt egy bájosan hibás hindi

felirat mondja el a fa jelentőségét. Mivel a templom az istenekkel együtt délutáni sziesztáját tölti, és csak négykor nyit majd ki, leülünk egy kinti oszlopcsarnokba, amit az indiaiak maguk is sziesztázóhelynek használnak. Talán a továbbiakban éppen ezt megakadályozandó most veszik körül vasráccsal.

A nap ötödik, utolsó látnivalója a Siva feleségének, Párvatí istennőnek dedikált Kámáksi Amman templom, mely a női formát öltött energia, a *sakti* imádóinak Madurai és Benáresz mellett harmadik legszentebb helye. Itt az egyik oszlopcsarnokban védikus szanszkrit recitációt hallunk sok-sok pap előadásában. Három elefánt emeli a recitáció fényét. Ez a templom az egyik legnagyobb tekintélyű hindu vallási méltóság, a magát a legnagyobb hatású hindu filozófus, a VIII. századi Sankarácsárja egyik utódának tekintő „káncsi Sankarácsárja” fő temploma, és a recitációval most éppen egy ünnepségre készülnek benne.

Utolsó tamil napunk reggelén megnézzük a vélúri (angolosan Vellore) erődöt. Miután 1565-ben Bidzsápur és Gólkonda szultánjai egyesült erővel legyőzték az utolsó hindu birodalmat, elfoglalták Vidzsajanagarát. A birodalom névleg nem szűnt meg, és a meggyengült tekintélyű királyok a délebbre fekvő Vélúrból uralkodtak tovább még mintegy száz éven át. Ekkor azonban a valódi hatalmat már az egyes tartományi helytartók, a nájakák gyakorolták. Ezt a korszakot nájaka-periódusnak hívják a dél-indiai történelemben, és Vélúr az egyik első nájaka-kori erőd. Az erődítmény nem túlságosan érdekes, de a Vidzsajanagara-stílusú templom domborművei ismét mindenkit lenyűgöznek. Itt időzünk néhány órát, aztán továbbmegyünk.

A Karnátakába vezető út mentén a kies dombos táj a *Lángnyelvek* című hindi “westernfilmre” emlékeztet. Nem véletlenül, hiszen a filmet Karnátakában forgatták egy e célra felépített díszletfaluban.

KÍGYÓK

Az e könyvben tárgyalt három indiai utamon csak egyetlenegyszer, Káncsipuramban a Vaikuntha Perumál templom kertjében láttam szabadon kígyót, pedig egy indiai út előtt a kígyóktól fél leginkább az ember. Sok van belőlük, és bárhol megjelenhetnek. Van, hogy a műút közepén tekereg egy csúszómászó egészen addig, míg egy autó szét nem lapítja. Néha a kertben mászik fel egy gyümölcsfára, és csak az egészen gyakorlott szem képes megkülönböztetni a faágtól. Nagyon gyakran meg a fürdőszobába mászik be, a lefolyócsövön.

Ebben az országban a kígyó sokkal több, mint kígyó: istenség vagy az istenség társa. Hiszen teljesen kiszámíthatatlan, kit és mikor mar meg. Visnu isten az ezerfejű végtelen hosszú Sésa kígyón nyugszik a világ teremtése előtt. Az összecsavarodott kígyó a még ki nem bomlott időt jelképezi. Siva isten nyakán a Vászukí nevű kobra tekereg, Manaszá bengáli kígyóistennő pedig kígyóival maratja meg azt, aki nem tiszteli őt. A nágák, a kígyók Taksaka kígyókirály vezetése alatt egykoron olyan erős nemzetség voltak, hogy még az istenekkel is harcba szálltak. Van olyan hindu elképzelés, hogy a házba bemászott kígyót nem szabad megölni, hanem lepedők segítségével ki kell tessékelni. Egy hiedelem szerint a megölt kígyó párja visszajön, és megmarja a gyilkost.

Indiában sokféle kígyó található. Az indek szerint minél hosszabb és minél feketébb a csúszómászó, annál mérgesebb. Sántinikétanban, amerre én laktam, ujjnyi vastag, harminc centis kígyócska volt a leggyakoribb. Ez nem volt veszélyes. Akadt persze kobra is, aminek fél órán belül gyilkol a mérge. A többi kígyóméreg lassabban hat. Van idő ellenszérumért sietni az orvoshoz. Azt a tanácsot kaptam, ha megmar egy kígyó, verjem agyon, és rohanjak vele az orvoshoz. Így lesz a legegyszerűbb megállapítani, milyen méreg elleni szérum a hatásos.

Mikor az első napokban Sántinikétanban arról beszéltem egy helyi lánynak, hogy félek a kígyóktól, ő kinevetett. Elmondta, hogy a kígyók csak kis hányada mérges, és jegyezzem meg, hogy ez az állat jobban fél az embertől, mint az ember tőle. Ha érzi, hogy dübörög a föld, és csörtetve jön valaki, észrevétlenül eltűnik. A forró évszakokban nem is nagyon találkozni velük, mert megbújnak a falak repedéseiben, a szalmatetőkben, sőt a döngölt viskók repedéseiben is. Az esős évszak az egyetlen időszak, mikor gyakrabban előjönnek, mert a víz kiönti őket az üregekből. Ha ilyenkor kígyót lát az ember a közelben, elég csak enyhén dobognia a talpával, és a kígyó eliramodik: Ha elállná az utat, és elkerülhetetlen a találkozás, le kell venni az ingünket, és magunk elé kell tartani.

Annak ellenére, hogy a kígyót vallásos tisztelet övezi, szinte mindenki tart a házában egy „kígyóverő” bambuszrudat, hiszen mindenkinek van története házába bemászott kígyókról. Van, aki egyszer észrevette, hogy kígyó van a lakásában, de mikor a bambuszrúdért indult volna, kialudt a villany: áramszünet. Ilyenkor ki kell várni, míg megjön a fény, nehogy véletlenül rálépjünk a „vendégre”. Sokszor köztudott dolog, hogy a kertben hol lakik a hulló. Arrafelé nem jár senki. Van, aki abból veszi észre, hogy kígyó tanyázik a háza körül, hogy kevesebb az egér és a patkány. Vannak kígyóbűvölők, akik pénzért elfogják az ilyen állatot.

Bhárati, egy szantál törzsbeli lány mesélte, hogy épp lefekvéshez készülődött nővérel, amikor a rosszul záródó ajtó résén át egy béka ugrott a szobájába. A béka mögött egy pillanat múlva bedugta a fejét az őt üldöző kígyó is, és a béka után a szekrény alá siklott. Bháratiék két oldalról eltorlaszolták a szekrényt, hogy a kígyó csak egyfelől tudjon kimászni. Amint előbújt, Bhárati le is csapott a gerincére a kígyóverő bottal. Az első ütést ugyanis nem a hulló fejére kell mérni, mert azt könnyen elkaphatja az útból, hanem a gerincére. Ha a gerince eltörött, a kígyó már nem tud mászni, csak egy helyben tekereg. Ilyenkor könnyű agyonverni. A művelet után Bhárati elégette a kígyót és a botot is, nehogy a kígyó társa nyomra leljen.

Nekem Sántinikétanban csak egyszer járt a házamban kígyó. Az ablakon belül találtam meg levetett bőrét, mikor egy hosszú utazásból tértem haza. Óvatosan átkutattam a házat, de sehol sem leltem az állatra. Valószínűleg nem talált bent élelmet, és ahogy jött, úgy el is távozott.

India érdekessége a kígyóbűvölő. Szinte mindenütt látni, ahol külföldi turisták is megfordulnak. Külön vesszőkosárban tartják a kobrájukat, és lopótökszerű furulyával muzsikálnak neki. Köztudott, hogy az állat nem a zenére, hanem a furulya mozgását követve ingatja magát. Az ilyen csúszómászónak egyesek szerint már kihúzták a méregfogát, bár azt is mondják, hogy ha hosszú ideig kosárban tartják, akkor a kosár felnyitása után fél óráig egyébként veszélytelen.

A kígyóbűvölők általában maguk fogják a kígyót. Néha megrendelést adnak rá. Noha azt mondják, hogy a kobrát megfogni rutinemunka, mégis életüket kockáztatják vele. Különösen nagy veszélyforrás az, hogy a kígyó nem egyedül, hanem párjával élhet a fészében. Ilyenkor történhet baleset, hiszen ők is csak varázsszavakat tudnak a marásra.

A kígyóbűvölők hagyományosan olyan alacsony kasztúak, hogy talán ők maguk sem tudják, hinduk-e vagy muzulmánok. Hagyományosan a falvakat járják, és ott mutatják be fillérékért „előadásukat”. Ünnepek előtt pedig megjelennek a városi bazárban. Kezdetben csak furulyáznak a fedett dobozok mellett, hogy odacsalják a népet. Elsőként a gyerekek gyűlnek köréjük, majd lassan-lassan a felnőttek is.

VÁROSOK ÉS TEMPLOMOK KARNÁTAKA HEGYEI KÖZT

Késő délutánra megérkezünk Karnátaka állam fővárosába, az indiai számítógépipar központjába, Bengalúruba, vagy angolosan Bangalora-ba. A társaság egy része a város parkjában, a Lál Bágban marad, néhányan pedig

69. kép. Olcsó étkezde Karnátakában

a riksás rossz helyre visz. Hosszú gyaloglás és keresgélés után egy óras késéssel csatlakozunk csak a többiekhez.

Másnap Majszúru (Mysuru, régiesen Mysore) városát nézzük meg. A város nevét Mahisászuráról, a bivalydémonról kapta, melyet Durgá istennő ölt meg. Durgá a Káncsipuramban is meglátogatott Párvatí istennő, azaz a *sakti* egy megjelenési formája, és ő volt a Majszúru hindu uralkodócsalád, a Vodéjarok védőistensége. Temploma a Cshámundí-tetőn van. A régi templomot újabb és újabb épületekkel bővítették, és így egymás mellett látható benne a mai és a történelmi építészet. A tetőről lefelé jövet megállunk Siva hordozóállatának, Nandí-bikának egy 1659-ben faragott, szinte már komikusan monumentális szobránál.

Majszúru másik látványossága a király palotája. Az először a XVII. század végén hatalomra került hindu Vodéjar nemzetséget az angolok helyezték vissza a trónra a franciabarát muszlim Tipu szultán legyőzése után 1799-ben. A hatalmas palota indo-szaracén stílusa nem ragadja meg túlságosan a

elme gyünk könyvet vásárolni egy kitűnő könyvesboltba. Bengalúruban különösebb látnivaló nincs, noha India egyik legfejlettebb és legjobb klímájú városának tartják. A város fejlettségéről magunk is meggyőződhattünk, amikor át akartunk kelni az ötsávos utakon. A személyautók tömegei szinte megállás nélkül száguldanak. Nincsenek biciklisek, lovaskocsik vagy bicikli-riksák.

A könyvvásárlásból visszatérve, a lengyel Monika és én megjárnuk a motoros riksással. A Lál Bágħ főbejáratához vitetjük magunkat, de nem tudtuk, hogy a parknak több, egymáshoz hasonló „főbejárata” van, és

magyar társaságot. Ruzsa Ferenc szerint vidámpark-stílusú. A lakosztályban a kacatok között vannak érdekes Majszúru-stílusú festmények. Az egyik festmény maráthi felirattal a szent tehénen belül ábrázolja az isteneket, rajta kívül pedig egy márvári kereskedőt, egy muszlimot és egy angolt.

Az Indiai Nyelvek Intézetébe csak könyvet vásárolni megyünk, de az igazgatónál kötünk ki. Udaja Nárájan Szingh elmondja, hogy ők a hindi, az angol és a szanszkrit nyelvvel nem foglalkoznak, ezeket kivéve viszont minden más indiai nyelvvel igen. Indiában a legutóbbi népszámlálás szerint 114 nyelvet beszéltek tízezernél többen, de az „ésszerűsített anyanyelv” kategóriába 1796 nyelvet számlálnak bele. 146 nyelven működik rádió, 35-ön adnak ki újságot, és 69-en létezik iskola. Annak meghatározása azonban, hogy mi tekinthető nyelvnek, és mi nyelvjárásnak, mélyen átpolitizált. Időnként a politikusok szorulnak az intézetre, hiszen előfordul, hogy egy politikai támogatásra szánt nyelvhez nincs elégséges tudományos anyag. Nemrég egy kis észak-indiai állam főminiszterének nyomására ki kellett dolgozniuk egy ábécét azon törzs nyelvének írásához, amelyből a főminiszter származik. Az új indiai ábécék vagy latin- vagy dévanágari-alapúak. Az intézet filmeket is készít

70. kép. Falusi Iskola Karnátakában

a kis lélekszámú indiai törzsekről. Kutatóinak ugyanis szabad bejárása van még olyan helyekre is, ahova más kormánytisztviselőnek nincs. Az igazgató meg is mutat egy, az Andaman szigeten készült filmet.

Karnátaka legszebb templomai a nagyvárosokon kívül fekvő XI–XIV. századi, Hójszala-kori templomok. Közülük az egyik leglátványosabb Szómnáthpur. A Hójszala templomok szobrainak kidolgozása sokkal aprólékosabb, mint bármi, amit Tamilországban láhattunk. Itt is a mitológiai képeket próbáljuk fejtegetni, mint a tamiloknál. Újdonság a Hójszala-templomokban, hogy a természetet és a hétköznapi élet egyes aspektusait, akár még erotikus jeleneteket ábrázoló domborműveket is látni. Egyes szobrászok aláírták a szobrokat, ami egyedülálló jelenség a modern kor előtti Indiában. Sikerül még stílusokat is megkülönböztetni. Az egyik szobrász stílusában burjánzó növényzet és gazdag állatvilág: majmok a fák ágai között, és madarak mindenfelé. Egy másikonál minden középkoriasan statikus, és a szilárd fák ritmusa sugallja a mozgást.

Aznap délután megnézzük Srírangapatnamot. 1761-ben a Vodéjarok muszlim hadvezére, Haidar Ali magához ragadta a hatalmat, és francia segítséggel erős államot épített fel, mely sikeresen állt ellen az angol hatalmi törekvéseknek. Haidar Ali Srírangapatnamot tette fővárosává, és ennek 1799-es bevételével váltak az angolok Dél-India uraivá. A várat védve vesztette életét a Haidar Alit követő uralkodó, Tipu szultán is, akit India nemzeti hősként tisztel. Srírangapatnamban található Tipu szultán és apja, Haidar Ali palotája és síremléke. A nyári palotában falfestmények örökítik meg Haidar Ali francia segítséggel vívott, angolok elleni győztes csatáit.

A tamil és a karnátakai templomokban leginkább a kőbe vésett mitológiai jelenetek fogják meg az embert. A legtöbb jelenet a Rámájana és a Mahábhárata eposzokból való. Az eposzok világa azonban nemcsak a templomépítők korában, hanem még ma is élő hagyomány, amint azt a következő vers mutatja. Az orijául költő Szítákánta Mahápátrát a Mahábhárata hőse, Juddhisthira ihlette meg. Az alábbi sorok az ő utolsó útját idézik:

Falusi halottégető holdfényben

*A folyó néma homokján
szóttalan hullámmzik a holdfény.*

*Minden néma, kietlen, elhagyatott.
Most hirtelen még a bolond szél is
megáll, s teljessé lesz a csend.*

*Mintha ő is úgy fülelne,
ahogyan a hold, az ég s a néma homok
a furulyaszóra,
valaki lépéseinek zajára.*

*Úgy tűnik majd, épp most,
egy pillanattal ezelőtt volt itt mindenki.
Hova tűntek, mint az árnyék?
Egyszer csak,
valamelyik pillanatban
jön majd egy árny, testetlen, mint a lég,
s beszélgetni kezd a homok és a szél.*

*Úgy tűnik majd, te vagy Juddhisthira, a hadvezér,
s nem tudni, hol maradt el mögötted
a fátyolos homály alatt
Hasztinápura, Mathurá, Dváraká,
a folyópart, valami álomszerű falu és
az akó otthon,
az öreg apa és anya, a beteg feleség, a gyerekek,
a nyavalya, a harag, a gyötrelém,
Májának ez az öröknek látszó finom hálója.*

*Félúton a sötét mezőn, a homok, a víz partján
hirtelen elaludtak testvéreid, édes feleséged.
Szemben az ezüstnél is fénylőbb Himalája,
az egyetlen igazság most szemben,
az egyetlen irány.*

*Aztán úgy tűnik, hogy
valóban ez Kuruksétra, a csatamező.
Számptalan sok álom és számtalan remény,
ezernyi szenvedély, düb, halomnyi kiábrándulás –
kóborol mindegyikük testetlen lelke.
A szitáló ködben
hallgat az a holdfényyszerű mező.
Halk zokogás hallik...
libegő – valami gyötört özvegyiségé.*

*Aztán egy pillanat múlva
ahogy nézed, úgy tűnik majd,
ez itt Vaikuntha, a menyország.
Isten, istennő, tündér, Rambhá, Ménaká, Urvasi és
Brahmá, Siva, Indra, Csandra, Visnu maga,
s az általa teremtett Májá az illatos holdfénybe
olvadt birtelen.
Úgy tűnik majd, hogy Vaikuntha másik neve magány,
mely felett őrködik, s folyik
az emlékezés és idő folyója.*

HARC A VIDÉKI NYOMORRAL: GUNTUR

Miután elváltam a magyar indológusok csoportjától, Madrászon át Ándhra Pradésbe vonatoztam, ahol már több mint tíz éve ismerek egy papot. Fr. Vidzsaj Kumárt most Guntur megyébe, egy másik püspökségbe helyezték, hogy irányítsa egy elit főiskola beindítását. Nagy örömmel fogad, de annyira elfoglalt, hogy arra kér, szervezzem meg a magam programját.

A szociális munka mindig érdekelt, és a püspökségen sikerül is megismer-nem a megfelelő embert, Fr. Abrahamot, a szociális felelőst. Elmondja, hogy általában a legszegényebbek és a legalacsonyabb kasztúak tértek át egy-két generációval ezelőtt kereszténységre, és ezért sokféle szociális tevékenysé- get folytatnak a körükben. A szociális kulcsszó náluk az *income generation* „jövedelem-teremtés”. A legeggetőbb szükségletek kielégítése mellett ez a legfontosabb feladat: kölcsönökkel olyan munkához segíteni a szegényeket, amivel aztán maguk keresnek majd pénzt. Ide tartozik a bivalykölcsön: adnak kölcsön tízezer rúpiát bivalyvásárlásra, és ha a bivaly jól tejel, akkor egy éven belül vissza lehet fizetni az árát. Azért nem tehenre adnak pénzt, mert a te- hén nehezebben él meg errefelé, és az emberek inkább bivalyt tenyésztnek.

A közelben van Teréz Anya nővéreinek a háza, amelyet ugyanúgy, mint a kalkuttai haldoklók házát „Tiszta szív”-nek hívnak, de telugu kiejtése nem Nirmal Hridaj, hanem *Nirmal Hruday*. Ez itt súlyosan fogyatékos, magate- hetetlen gyermekek és haldokló koldusok otthona. Őket sokan a társadalom felesleges tagjainak tartják. Adhatnak ők még valakinek is valamit? A gyere- keket a fogyatékoság láttán a szülők hagyták el. Ágyban fekszenek, jelenlé- tünkre nem reagálnak, sokszor felülni sem tudnak, és csak tíz-tizenöt évet ér- nek meg. A nővér arcán öröm, mikor az egyik gyerekből torz mosolyt sikerül előcsalni azzal, hogy meglengette szeme előtt a kezét. A haldoklók tébécében,

asztmában vagy AIDS-ben szenvednek. Hallok egy betegről, akit úgy hoztak be, hogy a füléből és az orrából folyton férgek másztak elő. Két napra rá meghalt. A nővér beszéde minden nyomorúság között is tárgyilagos és derűs.

A városon kívül található a *Dáksinjam* magániskola a kevésbé fogyatékos gyermekek számára. Itt dolgozni tanítják őket: gyertyát, krétát, terítőt készítenek. Önállóságra és önellátásra készítik fel őket. Az iskolában még jógaoktatás is folyik. A tanár elmondja, hogy a *szarvángászana* a leghatásosabb pozíció.

Másnap reggel már értem jön robogóján Fr. Abraham, elvisz a Phanídara nevű faluba, ahol az érinthetetlen tímárok áttértek a kereszténységre, és most emeletes templomuk van. A falu neve a kobra csuklyájával van összefüggésben. A „Kobrás” faluba vivő úton bivalycsordákat látunk. A bivalyok nagy száma mutatja, hogy gazdáik bizonyára nem a bivalykölcsönös keresztények. A falu maga indiai viszonylatban jómódú: van jónéhány kőből épült ház, és van benne két hindu templom is. Mi azonban nem ide jöttünk, mert a tímártelep a falun kívül van. Mikor megállunk egy kis tónál, hogy lefényképezzem a fürdőző bivalyokat, a pásztorok ellenségesen kérdezik Fr. Abrahamot, hogy mit keresünk itt. Egy kilométerre a falutól van egy másik, körülbelül ötven egyszobás kőházból álló település. Itt élnek a tímárok. Mivel érinthetetlenek, ezért távol kell lakniuk a falutól. A kirekesztésük odáig megy, hogy még a falubeliek földjét sem tehetik tisztátalanná. Korábban nagy gond volt belőle, hogy ott végezték el a dolgukat, hiszen egy hagyományos indiai faluban nincs vécé, és az emberek reggel a faluszéli bozótosokba járnak. A tímároknak alig van földjük, és a vita óta állandó gond a vécé. További galiba a kút: mivel ők nem járhatnak a faluközpont kútjára, a püspökség fúratott nekik három kutat. Van ugyan néhány nádkunyhó, de a legtöbb épület ronda téglaház. Az utóbbi években építette őket a püspökség állami támogatással. Egy ilyen ház ötvenezer rúpiába kerül. A település mélyen fekszik, és az esős évszakban a nádkunyhókat nemcsak elárasztja, hanem egyszerűen elmossa a víz. Ha a tímárok közül valaki képes a ház alapját lerakni, akkor az állam támogatást ad a befejezéshez. Van ugyan néhány nagyobb ház, és néha még épülő kinti vécét is látni, a legtöbb esetben azonban a támogatás nem volt elég a befejezéshez, és sok házon nincs is rendes ablak. Ruhadarabokat feszítenek ki rájuk, hogy védjék a beverő esőtől.

A település első kőépülete a templom volt, és árvíz idején a templom felső emeletére lehetett húzódni. Manapság a templom alsó szintjén óvoda működik, ahol egy tíz osztályt végzett púpos óvónő foglalkozik a gyerekekkel. Nagyobb gyerek a faluban most nem látható, mivel mindet beadták bentlakásos iskolába. Ez új dolog ugyan a tímárok között, de Fr. Abraham szerint még tíz

71. kép. Kunyhók helyett kőházak épülnek Ándhra Pradésben Phanídara tímártelepén

72. kép. Kunyhó a Phanídara tímártelepén

osztállyal is nehezen kapnak majd munkát, mert jóval gyengébben tanulnak, mint az előkelőbb gyerekek. Viszont a szülők így napközben dolgozhatnak. Még ha nem is találnak állást az iskoláztatás után, a megszerzett műveltség révén mégiscsak kevésbé lesznek kiszolgáltatottak a műveltebb gazdagoknak.

A tímároknak állandó munkája nincs, mivel a hagyományos tímárkodást kiszorította a műbörgyártás. Legtöbbjük napszámos földművelésből él. Néhanyan megpróbálnak a városbeli építkezéseken segédmunkát vállalni. Napszámosként napi húsz rúpiáért alkalmazzák őket. Egyeseknek van ugyan egy kis saját földje, de ezek a legrosszabb helyeken fekszenek, és nem lehet őket öntözni. Az esőzésekkel vagy azok elmaradásával szemben pedig teljesen védtelenek.

A falu szélén látok egy fal nélküli kunyhóvázat, melyben egy öregasszony él. Azt mondja, hogy a fiai kőházban laknak, de őt nem engedik oda. Pár méterre van a bokroktól, és a falusiak szerint bármilyen állat megtámadhatja éjjel. Kérdezem az asszonyt, hogy van-e itt kígyó? (Elég naiv kérdés, ha a falut eleve „Kobrás”-nak hívják.) Nem értem meg a válaszát, de világos, hogy nem azt mondta, hogy nincs.

Érdekes, hogy az öregasszonyon kívül csak férfiakat és gyerekeket látok. Az asszonyok vagy visszahúzódtak a házakba, vagy dolgozni vannak. Valóban idejövét többször is észrevettem, hogy asszonyok dolgoznak csoportosan a mezőkön. A férfiak viszont nem találtak munkát. A tímártelepen nem láttam bivalyt sem. Nincs szabad föld a közelben, ahol legeltethetnének.

Délután ellátogatok India egyik legrégebbi buddhista szentélyéhez Amaravatíba. A művészettörténetileg rendkívül jelentős sztúpa díszítését a régészek már rég elszállították különböző nagyvárosi múzeumokba, de a hely mégis olyan jelentős volt egy időben, hogyha már a közelében vagyok, nem akarom kihagyni. Ma az indiai látogatót nem is a sztúpa és a múzeum vonzza, hanem a középkori hindu templom, ahol én éppen tanúja lehetek egy traktor szenteltvízzel és szanszkrit mantrákkal való megáldásának. Nem egyedülálló jelenség Indiában, hogy egy ősi település, mely egykor történelmi jelentőséggel bírt, hindu zarándokhelyként marad fent, virágzó templomi élettel.

Este Fr. Abraham elvisz egy nőegyletbe egy nyomortanyára, ahol az utcaseprő-guberáló kasztúak élnek. Meglep, hogy a püspökség területén több mint kétszáz nőegylet szerveződött. Ezeknek két alapvető tevékenységük van: olyan kormány- és magánprogramokról tájékoztatni az asszonyokat, amelyekből pénzt szerezhetnek, illetve „jövedelem-teremtés”. A megfelelő tájékoztatás révén lett a nyomortanyának aszfaltozott útja, vécéje és kútja. Néhány idős asszony pedig így kap havi hetvenöt rúpia nyugdíjat a kormánytól. Itt is látok a tímárokéhoz hasonló kőházakat. Néhány éve leégett tizenhét

kunyhó, és néhány embernek sikerült lerakni az alapot. A többiek pedig még mindig havi 250 rúpiáért bérelnek kunyhót. A „jövedelem-teremtés” keretében az asszonyokat megtanították ruhát festeni, és így egy megfestett szárin húsz rúpia hasznuk van. Egy nap akár harminc szárit is képes egy nő megfesteni, ám állandó probléma a piac hiánya, és így aztán a jövedelem is alacsony. Esténként a nőegyletben írni-olvasni tanítják az asszonyokat. Nekem is bemutatnak néhányat, aki itt tanulta meg a betűvetést.

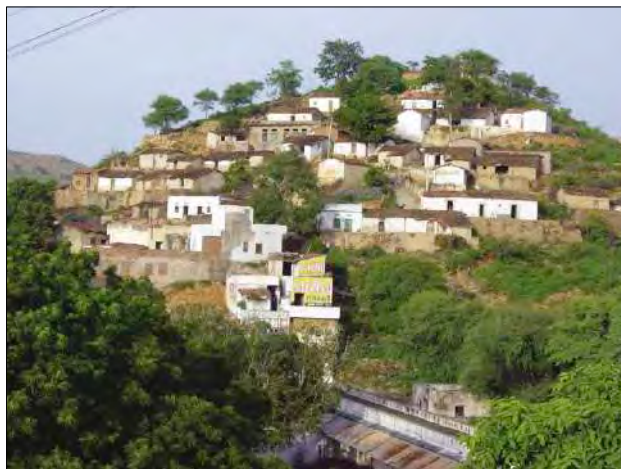
Ahogy beszélgetek velük, engem is kérnek, hogy segítsék. Az egyik tímár-asszony azt mondja, hogy kis cipőjavító boltot szeretne nyitni. Egy másik azt, hogy tudna varrni, de nincs tűkéje, hogy varrógépet vegyen. A végén szinte menekülnöm kell a kérések elől. A nagy szegénységgel szemben kicsinek és tehetetlennek érzem magam.

VISSZAFELE

Gunturtól elbúcsúzva még néhány hetet töltöttem Indiában, és visszafelé végigjártam azon helyek nagy részét, melyeket első két utamon érintettem. A Gunturhoz közeli Vidzsajáváda állomásán bevásároltam az azon a vidéken rendkívül olcsó kesudióból, és továbbvonatoztam Kalkuttába, ahol viszontláttam az Ásálajam-gyermekotthont és régi barátaimat. Jártam azután a Delhi felé félúton fekvő Allahábádban dr. Kisórilálnál, majd Delhiből továbbmentem a gudzsaráti Vadódarába.

Mivel korábbi utamon Udajpurban nem kaptam meg minden kéziratot, ismét meglátogattam a tavi palota városát, ahol a kéziratok őrei ugyanolyan nehézkesen, mint korábban, de engedtek fénymásolni. Hálából megvettem néhány kiadványukat a budapesti tanszék számára. A mintegy harminc kötet könyv árából alapos engedményt kaptam, ám a kéziratár gondozói végül olyan lassan készítették el a számlát, hogy kereken két órát kellett túlórázniuk miattam. Mindez számomra azzal a kellemetlenséggel járt, hogy a mintegy tíz kilónyi könyvet nem tudtam már feladni postán Magyarországra, és másnap, utolsó rádzsasztháni napomon magammal kellett cipelnem az Udajpurhoz közeli Náthdvára és Kánkraulí festői szépségű városaiba, ahol kéziratok után kutatva látogattam meg a Vallabha-iskola első és harmadik „trónjának” templomát. Mindkettőt sikertelenül, mivel nem volt ott sem a könyvtáros, sem a „maharadzsza”. Azzal az érzéssel, hogy ma legalább jó turista voltam, szálltam fel az idei utolsó állomásomra, Delhibe tartó hálóbuszra, ahol a könyveket betettem az alsó ülés alá, magam pedig felmásztam a felső ágyra.

Felül, nyithatatlan ablakok mellett aludtam, így reggel először csak azt vettem észre, hogy az üveget veri az eső. Természetes, hiszen esős évszak van. Ahogy lenézek, alul viszont áll a víz. Lent ugyanis zárhatatlan ablakok voltak. Delhiben így egyik utolsó teendőm az volt, hogy a könyvekkel együtt elmentem kedvenc

73. kép. Falu Udajpur közelében

könyvkereskedőmhöz, és pénzt hagytam nála, hogy szárítsa meg a könyveimet, mielőtt postán feladná őket a három hónapos hajóútra Európába.

Szállodámból megint Tárak búcsúztatott, remélve, hogy egy év múlva viszontlátjuk egymást.

Az indiai utak az országból való elutazással nem értek véget. Munkám természetéből adódik, hogy a lemásolt kéziratos könyvek elemzését az egyetemre visszatérve tudom csak elvégezni. Itt derült ki, hogy útjaim során a nagyszerű késő-klasszikus költő Thákur mintegy ötven eddig ismeretlen versét találtam meg. A *Kavitávali*-kéziratokat vizsgálva pedig arra derült fény, hogy tudatosan vagy öntudatlanul hogyan változott a legnagyobb becsben álló hindi költő Tulszidász szöveghagyományozása és értékelése az évszázadok folyamán. A legnagyobb felfedezés azonban a Dzsajpurban talált 1654-ből való kevert nyelvű kézirat, mely a delhi nyelvjárásra épülő dévanágari írásos modern hindi legkorábbi hosszabb nyelvemléke. Szerzője a muszlim nevű, ám a legenda szerint vallását elhagyó Bádzsid pedig a hindi irodalom elfelejtett költője, akinek mintegy száz, kéziratban lapuló műve közül eddig csak egy látott nyomtatásban napvilágot. Most a további művek összegyűjtésén és kiadásán dolgozom gudzsarati kollégámmal, Daksával, aki Erdélybe is ellátogatott, hogy itt folytassuk a megkezdett munkát. Meglátogatott Erdélyben az idős Tivári-dzsi professzor is, és azóta élete egyik legnagyobb élményének tartja az utazást, és könyvet ír róla.

Egyszer dr. Kisórilál egy barátja említette, hogy az idős tudós szívesen ellátogatna Angliába. Mivel tudományos munkásságát londoni és cambridge-i

74. kép. Gyerekek Kánkrauliban

kollégáim is ismerték, támogatásukkal nem volt nehéz meghívni vendégprofesszornak a Brit Akadémián keresztül. Hetvennégy évesen ez volt az első külföldi útja. Természetesen ragaszkodott egész életében betartott szigorú vallásos étrendjéhez, és hőiesen megküzdött az Nagy-Britannia általa soha nem tapasztalt szeles, esős hidegével. Óriási derűjével minden nehézségre egy-egy középkori versidézzel válaszolt, és emellett előadásokat tartott Cambridge-ben és Londonban. Az újabb találkozások öröme mellett sajnos szomorú hírek is értek az utazások óta eltelt időben. A bradzs nyelv kiváló vrindávani művelői, Saranbihári Gószvámi, Góvind Sarmá és Kisórisaran Ali eltávoztak az élők sorából.

Mikor e beszámolókat írtam, nem gondoltam, hogy az itt bemutatott indiai utak majd egységet fognak alkotni, és a következő évben nem jutok el Indiába. A fizikai távolság azonban nem jelent szellemi eltávolodást. Munkám ehhez az országhoz köt, barátaimmal pedig e-mailen, telefonon vagy éppen levélben tartom a kapcsolatot, és tudom, hogy kimondatlanul is visszavárnak.

Cstkszereda–Oxford–Győr, 2006

Indiai útinapló 2007–2017

Bevezetés

Több, mint tíz évvel ezelőtt, 2006-ban fejeztem be a korábbi útjaimon alapuló *Mítoszok és otthonok* című útirajzomat. Szinte minden évben megfordulok a szubkontinensen, és gyakran belefogtam élményeim azonnali leírásába. A *Mítoszok és otthonok* megjelenése után néhány évig azonban úgy éreztem, hogy a közérdekű dolgokat leírtam abban a kötetben, és ezért évekig nem is vezettem naplót. India azonban sokkal többet ad annál, hogy egy kétszázegynéhány oldalas könyvbe belefoglalhassam, és idővel ismét naplóírásba kezdtem. Kezdetben ismét csak magamnak írtam, aztán barátaim érdeklődését látva számos részletet feltettem a *Gangetica* című blogomra. Az, hogy 2010 óta számítógéppel jártam az országot, oda vezetett, hogy feljegyzéseimet nem füzetbe írtam, hanem számítógépre, és a szövegeket így könnyebb lett megosztani.

Alább 2007 és 2017 között tett nyolc további utam többnyire naplószerű leírása található. 2009-ig füzetben vezettem kézzel írt naplót. Gyakran rövid bejegyzéseimet e kötet számára kulturális leírásokkal egészítettem ki, hogy az egyes jelenségek szélesebb közönség számára is érthetők legyenek.

* * *

India tele van csodákkal. Különleges kiváltság számomra, hogy e csodálatos világból az utóbbi több, mint negyedszázad során sokat megtapasztalhattam. Az ország még globalizálódó világunkban is oly sok tekintetben különbözik az általunk ismert Európától, hogy újra meg újra elámulok rajta.

Az alábbi oldalakon az utóbbi évek gyorsan fejlődő világáról olvashatni egy a múlt kultúráját kutató, helyi barátságokra nyitott, a szegénységtől újra meg újra zavarba jövő, ám a nyomorból kiutat kereső embereket ünneplő magyar utazó szemével. Oxfordi hinditanári állásom lehetővé teszi, kutatásaim pedig megkövetelik a gyakori indiai utakat. Ezekben egyrészt levéltárakban keresem

az általam vizsgált művek kéziratos könyvekben fennmaradt korai változatait, másrészt pedig a hagyományos tudás ind letéteményeseivel beszélem meg a talált szövegeket, melyeket nyugati tudósok hozzájuk hasonló mértékben még nem értenek. India hatalmas ország, és az angolul tudó turista, de még a kutató is annak csak töredékét ismerheti meg. Mivel beszélem a legnagyobb észak-indiai nyelveket, ezért sok külföldinél közelebb kerülök ehhez a világhoz.

Egy-egy nyelv megtanulása a kultúra és az egyes ember iránti tiszteletet fejezi ki. Ugyanakkor az indiai kultúrához való közeledésnek van számomra egy ennél fontosabb oldala is. Arra törekszem, hogy ne felsőbbrendű, gazdag külföldiként mozogjak az országban. Bár költségeimet általában az egyetem utólag kifizeti, igyekszem a lehető legolcsóbb megbízható járművekkel járni és olcsó szálláshelyeken megszállni. Míg diákkoromban ez valóban gyakran a legolcsóbb megoldásokat jelentette, manapság egészségem és időm korlátai egyre inkább a közepes kategória felé mozdítanak el.

India olyan gazdag, hogy letargiába taszíthatja az utazót, ha ottani élményeit nem tudja megosztani. 2001-ben történt, hogy fényképezőgép nélkül utaztam, mivel úgy gondoltam, hogy már eddig is nagyon sok képem van, és azokat sem igazán tudom megmutatni. Aztán annyi élmény ért, hogy útközben vennem kellett egy gépet.

Manapság különösen fontos emlékezni rá, hogy a más kontinensen élő emberek, bár hagyományaikban és kultúrájukban eltérnek az európaiaktól, ugyanúgy emberi életet élnek, mint mi, sokuk hétköznapijai a mieinknél is több munkával telnek, és hogy az évszázadok során általunk is csodált kultúrákat hoztak létre. Egy erdélyi festő ismerősöm elmesélte, hogy nemrég Indiában járt. Szervezett, csoportos út volt. A sok villogó szemű, barna embert inkább csak csoportja és szálláshelye biztonságából szemlélte. Útja azonban egészen más dimenzióba került, amikor félelmét legyőzve kiment az emberek közé, és megtapasztalta barátságukat. Azóta is keresi a módját, hogy újra eljusson közéjük.

Utínaplóm írásában két dolgot különösen szem előtt tartottam, az élményszerűséget és a hitelességet. Remélem, hogy e könyv révén az olvasó is átérez valamit abból az örömből, amit a más műveltséggel való nyitott találkozás és az emberi kultúra gazdagságának felfedezése jelent.

EGY KÖLTŐ HALÁLÁRA

250 évvel ezelőtt, 1757 márciusában halt meg Ánandghan hindi költő, egy olyan szerző, akit még hazájában, Indiában is alig ismernek. Miért emlékezünk meg akkor magyarul erről a térben és időben is oly idegen szerzőről? Egyrészt azért, mert még Indiában sem emlékeztek meg róla, másrészt pedig mert verseinek irodalmi fordítása csak magyarul létezik, és legfőképpen azért, mert a számunkra gyakran idegen gondolkodás- és képvilágot idéző, idegen esztétika fegyelmezte díszes verseiben olyan életérzést idéz meg magával ragadó erővel, mely a modern ember egyik legalapvetőbb tapasztalata: a szeretettől való megfosztottság, az egykor megismert boldogságtól és Istentől való elhagyatottság fájdalmát.

Akik Indiában ismerik néhány versét, azok közül a legtöbben csak a hibás, huszadik században kitalált GhanÁnand néven hallottak róla, és életéről csak a szerelméhez és halálához fűződő tizenkilencedik századi legendákat idézik. Ám a költőt mégis a legnagyobbak között tartják számon, aki a XVIII. század költészetének nyelvjárásán, a ma már kevesek által értett irodalmi bradzs nyelven, a klasszikus ind esztétika szigorú szabályai szerint felépített, ind képvilágból merítkező, mély fájdalomtól átjárt, tökéletes versekben fejezte ki a kedvesétől elszakadt ember agóniáját.

A költő életéről csak a modern kutatásnak sikerült kiderítenie néhány adatot, ám versei megértéséhez sokkal jobb útmutató egy Ánandghan nevéhez kapcsolt legenda. Eszerint a költő eredetileg egy kedvesének verselgető hindu írnok volt a felbomló Mogul Birodalom szultánjának, „pompakedvelő” Muhammadsáhnak (1719–1848) az udvarában, Delhiben. Szerelmét, egy muszlim táncosnőt Ánandghan Szudzsánnak, *Jótudásúnak*, *Értőnek* szólította verseiben, és ígéretet tett, hogy csak neki fogja verseit énekelni. Mikor mindez rosszakarói tudomására jutott, beárulták a tehetséges írnokot

a szultánnál, akit országa politikájánál jobban lekötött a szépség élvezete, s aki maga is költő volt, és lelkes művészetpártoló. Ánandghan a szultán felszólítására azonban nem volt hajlandó énekelni. Ekkor ellenségei azt ajánlották a szultánnak, hogy Szudzsan révén kérje fel, hogy énekelje el néhány versét. Szudzsan kérésére Ánandghan énekelt, de nem a szultánnak, hanem Szudzsánnak: feléje fordulva, s a szultánnak háttal. A hallgatóságot annyira rabul ejtette a vers szépsége, hogy az uralkodó a felségsértés miatt nem ítélte halálra az írnokot, hanem vétségéért csak száműzte a fővárosból. Indulása előtt Ánandghan kérlelte kedvesét, hogy tartson vele, de a táncosnő úgy döntött, hogy az udvarban marad. Ánandghan korának egyik legnépszerűbb zarándokhelyén, Vrindávanban Krisna-imádó szerzetesnek állt, azonban továbbra is Szudzsánhoz írta verseit, és a költő saját neve – melynek jelentése „örömfelhő” – mellett továbbra is megjelent a Szudzsan, „Jótudású” név négy sorosaiban. A szó azonban ezentúl már nem a földi táncosnőre vonatkozott, hanem a *Jótudású* istenségre, Krisnára.

Ánandghan negyven négysorosát mintegy tíz évvel ezelőtt Déri Balázssal közösen fordítottam magyarra (Ánandghan: *A Jótudásúhoz: a nőhöz és istenhez*, Delhi, 1996). Az eredetihez közelálló, mégis magyaros formában igyekeztünk megszólaltatni a néha távolinak tűnő képvilágot.

*Mondjam a szűrés pillantás-nyilakat? Sebeim köszörűli, ha vallok,
életemet szomjazza, tűzével a sebbe erősebb vágyakozást olt,
ámde öröm felhője – Szudzsan – élet-gyökeréből szór üde záport.
Más kínlódva farigcsál rímeket – engem az én költészetem alkot.*

*Szó-mátka a szív-palotában ül és csend-fátyol alatt, letakarva ragyog,
szelid és szép szóalak-értelem ékszer a lényeg-forma örömteli jón.
Míg az ész-nyoszolyára leülteti, nyelv-huga elkíséri a fül-folyosón,
értés-kebelére karolva, öröm felhője, tudás-bitves mosolyog.*

*Megrészegedik, mikor ámul a szem, hogy részeg a szép, a gazellaszemű;
Az öröm felhője elázva, ragyogva nevet, beleszédül, erőtelenül,
gügyög és fecserész, szétszórt, szeme tág, beszükül, káprázik, el-elnehezül.
A szemérem örül, ha Szudzsan bűbája előtt leveretve maradt, egyedül.*

*Páratlan szép formád fénylő vizét amint látta lelkem,
vágóra gyúlva, vágótól folyva vigadni a habba száll.
Belésett tarka színek csupa-mozgás hullámába;
a parttalan nagy vízárban a túlpartra hogy talál?
Nem tűnik fel, örömfelhő, sehol sem a szilárdság-szírt,
a nyomorult erőveszve már félúton holtra vál.
Támaszra sehogya sem lel a süllyedő a moszat hajban:
mentett már meg merüléstől valakit a békanyál?*

*Azelőtt a szemem szépséget ivott, de ma gond tüze perzseli, könnye pereg.
Szereltem táplálta az életemet, de ma vétkeivel tele sír, kesereg.
Az öröm felhője Szudzsán nélkül az öröm meg az ékszer, a dísz odalett.
Azelőtt hegy volt az a lánc nyakadon, de ma jöttöd elébe került az a hegy.*

*Nekem osztályrészem a nem-feledés, a felejtés lett, kedves, teneked.
Panaszoljam-e ezt? – A fejemhez emeltem. Amit lelkedből vágyasz, teheted.
De a szó, ami rólad szól, nekem élet, örömfelhő, élet-lehelet.
„Légy jó!” S bár vagy te magadban-elég, a mi áldásunkat örökre vegyed.*

VIDZSAJAVÁDA

Éjjel tizenegy óra. Az ovális ablakon lassan beúsznak a látótérbe Haidarábád fényei. Ahogy a gép rákanyarodik a leszállópálya célegyenesére, odalent teljes kiterjedésében megmutatkozik a város. Mint egy hatalmas drágakő ezer fényben csillog – itt erősen, ott gyengén – sok apró csillag a földön.

Az Air Deccan fapados járatán érkezem India hatodik legnagyobb és egyik leggyorsabban fejlődő városába. A fejlődés kézzelfogható jele maga az Air Deccan. Délután kettőkor döntöttem el, hogy ideutazom. Delhiben soföröm, Ganésa jól ismert egy ügynököt, és négyre már kezében is a jegy. Mivel későn vettem meg, viszonylag drága, de így is körülbelül feleannyiba került, mint egy hasonló jegy bármely más légitársaságnál. A borítékon az Air Deccan jelképe: egy hagyományos indiai inget és dhótit viselő köpcös vidéki kisember, aki kezében esernyővel vidáman siet valahova. Ez ugyanolyan kis figura, mint a szolgálatkészen meghajló kertitörpe-szerű maharadzsá-lakáj az Air India irodáiban, csak hogy ő nem a gazdagságot idézi,

hanem a mindenki számára való elérhetőséget. Noha a repülőgépen senki nem hordott dhótit, és az utasok többsége tehetős indiai, világos az üzenet: ez a légitársaság az indiai kisemberek számára is megfizethető.

Haidarábád, „Oroszlánváros” a világ drágakő-kereskedelmének központja. A közeli hegyekből származik a *kób-i-núr*, „fényhegy” nevű gyémánt. Egy reklám pedig arról tájékoztat, hogy a Föld drágaköveinek kilencven százaléka a feldolgozás vagy az értékesítés során megfordul Haidarábádban. „Oroszlánváros” három különböző időszakban alapított várost foglal magába. Az elsőt, az igazi Haidarábádot a közeli Gólkonda szultánja, Muhammad Quli Qutub Sáh alapította 1591-ben. Quli Qutub Sáh az indiai hagyományokhoz híven költő is volt, és szerelmes verseivel a dekkáni urdú költészet első nagy alkotójává vált. A szultán a várost a korabeli iszlám építészet remeke, az akkoriban kiépülő iráni főváros, Iszfahán mintájára tervezte, és a legenda szerint hinduból muzulmánna áttért szeretőjéről, Haidar Mahalról nevezte el. A következő város Szikandarábád, „Sándorváros”, melyet egy hatalmas mesterséges tó választ el Haidarábádtól. Ezt a tizennyolcadik században alapította a század első felében felemelkedő aszaf-dzsáhi dinasztiahoz tartozó haidarábádi nizám. Nevét a település másodlagos voltát sugallva angolosan Secunderabadnak írják. A harmadik város egy új számítógépváros, az ultramodern épületekkel teli Cyberabad. Az utóbbi években hatalmasat fejlődött az indiai számítástechnika. Miután a szomszédos Karnátaka állam fővárosa, Bengalúru (angolosan Bangalore) ennek következtében India legfejlettebb és egyik leggazdagabb városává vált, más államok is igyekeztek minél több számítástechnikai céget magukhoz vonzani. Így jött létre Cyberabad, és így épül manapság Kalkutta közelében is egy hasonló számítógépváros.

Egy anglo-indiai nagycsalád vendége vagyok Szikandarábádban. Helyi anglo-indiai közösségükből került ki 1997-ben a világ szépségkirálynője, Diana Hayden. Házigazdáim azonban sokkal szerényebb háttérrel rendelkeznek. Négy testvér lakik a családjával egy négyemeletes társasház legfelső emeletén szomszédos lakásokban. Az idősebb férfiak a vasútnál jegyeladók vagy mozdonyvezetők, húszas éveikben járó gyermekeik pedig nemzetközi nagyvállalatok telefonos szolgálatát látják el. Angolul beszélnek egymás között is, és olyan hangzatos neveket viselnek, mint Jude, Ophelia, Mathilda; a két egymástól megkülönböztethetetlen négyéves iker pedig Elwin és Melwin. Az egész család hadar, és ha nem velem beszélnek, gyakran nem értem, miről van szó, hiszen helyi vonatkozású utalásaikat és szavaikat nem tudom követni. Az ikrek még nem tudnak minden hangot jól kiejteni, és őket meg akkor sem értem, mikor velem beszélnek.

Másnap látogatok el Haidarábád belvárosába. Sok tekintetben a nyüzsgő észak-indiai városokhoz hasonlít, központjában lenyűgöző muzulmán mecsetekkel, bazárral és palotákkal, ám hatalmas poszterek hirdetik benne a közelben épülő felhőkarcolókat, a Lanco Hills épületeit. Az indiai-szingapúri energiaellátó vegyes vállalat, a Lanco által tervezett épületegyüttes 20–25 negyvenemeletes és egy százemeletes toronyházból áll majd. Ez utóbbi a legmagasabb lesz Indiában, hiszen Mumbaiban is csak körülbelül negyvenöt emeletes a legmagasabb épület.

Ez a fejlődés óriási ellentétben áll azzal, amit korábban Indiából megismertem. Ándhra Pradésben többször is jártam, de mindig India egyik legszegényebb tájegységeként gondoltam rá. Száraz, terméketlen vidéknek ismertem, ahol egy-egy aszály idején tömegesen követnek el öngyilkosságot a parasztok, és emellett naxaliták, maoista terroristák bénítják az állam működését. Korábbi beszámolóimban épp az ándhrai Guntur vidékének példáján mutattam be a falusi érinthetetlenek nyomorát.

Amellett, hogy több barátom is él ebben az államban, nagyon szépnek találok nyelvét, a *telugut*, és már majdnem húsz éve, hogy újra meg újra belefogok, de idő hiányában mindig félre kell tennem, és ezért el is felejttem. Most is csak néhány napot tudok Ándhra Pradésre szakítani, ám sikerült egy alapos német nyelvkönyvből többé-kevésbé ismét átnézni a nyelvtanát.

Ándhra Pradés egy másik nagyvárosa, a Krisna folyó partján fekvő Vidzsajaváda hatórányi vonatozásra van Haidarábádtól. A Bengáli Öböltől mintegy hetven kilométerre, itt Vidzsajavádánál kezdődik a Krisna-delta termékeny vidéke.

Rövid éjszakai vonatút. Reggel az állomáson a helyi gyermekotthon egyik vezetője, Michael atya vár, és átvisz a közeli otthonba, ahol kényelmes vendégszobát és bőséges reggelit kapok.

Az otthon neve, Nava-dzsívan azt jelenti, hogy „új élet”. Az igazgató, Thomas atya hívott meg még tavaly. Internetes honlapja nincs, ezért nem is tudtam előre tájékozódni afelől, hogy hova is kerülök. Mindenesetre honlap hiányában csak egészen kis intézményre gondolhattam. Lassan kiderül, hogy a kalkuttai Ásálajamhoz hasonló intézményrendszerről van szó, és hogy az épület, ahol megszállok, csak egy a sok közül. A Nava-dzsívan nem külföldi támogatók tartják fenn, mint az Ásálajamot, hanem az Ándhra állam utal át neki jelentős pénzszegeket. Ezért nincs is nagy szüksége nyilvános reklámra.

Én a központi házban szállok meg. Itt lakik a három vezető pap, vagy húsz egyetemre járó gyermekotthoni fiú, és itt vannak az irodák. A központi mellett még tizenhét kisebb-nagyobb épület vagy épületrész tartozik a Nava-dzsívanhoz Vidzsajavádjában vagy annak közelében.

Délelőtt az egyik egyetemista átvisz egy középiskolás-otthonba, ahol tizenegyedik osztályos fiúkkal találkozom. Kísérőm angolul beszél hozzám, és elmondja, hogy matematikát hallgat az egyetemen. Angolul tanul ugyan, de annyira artikulálatlan a kiejtése, hogy gyakran meg kell vele ismételtetnem, hogy mit mondott. A gyermekotthon igyekszik az ügyesebb fiúkat angolnyelvű iskolákba járatni, mert azok sokkal jobb lehetőségeket biztosítanak jövőjükre nézve. Ennek viszont az az eredménye, hogy hiányos angoltudásuk miatt ezen a nyelven sokkal nehezebb tanulniuk. Megint csak felötlik bennem a kalkuttai Ásálajam, ahol csak egyetlenegy rendkívül tehetséges diák jár angolnyelvű iskolába. A meglátogatott középiskolás fiúk már nem tudnak annyira angolul. Velük teluguul próbálkozom. Néhány udvariassági és ismerkedési formula után azonban kimerül a kommunikációs készségem. Odáig azért eljutunk, hogy magyar vagyok, és ekkor valaki közülük felkiált, hogy „kaszáth”. Valahogy sikerül tisztázni, hogy Kossuth Lajost érti alatta, és meg is mutatja a telugu történelemkönyvben a Kossuthról szóló rövid bekezdést. Néhány mondat magyarázza el, hogyan illeszkedik be a magyar szabadságharc Európa szabadságküzdelméibe. A szabadságküzdelmekre az indiaiak azért is fogékonyak, mert maguknak is száz-kétszáz éves gyarmati uralom után kellett kivívniuk a függetlenségüket.

Kísérőmmel meglátogatjuk a vasútállomást is. Ez Dél-India legnagyobb vasúti csomópontja, ahol találkoznak a Delhiből és Kalkuttából délre futó vonalak. A Nava-dzsívannak is van itt egy pultja. Ha otthonról elszökött vagy elveszett gyermeket találnak az állomáson, akkor ennél a pultnál kérdezi ki az ügyeletes, és jegyzi be adatait egy nagy könyvbe. Ez az első lépés ahhoz, hogy megtalálják, mi a legjobb megoldás a gyermek számára. Az állomáson is él vagy tíz koldusgyermek. Bár csak jeggyel lehet bejutni az állomás területére, kísérőm mutat egy falszakaszt a felüljáró mellett, ahol egy gyermek játszva ki- és beszköphet. Ha új gyermek érkezik valamelyik vonattal, akkor a pulthoz irányítják, ahol aztán segítenek neki vagy hazakerülni, vagy pedig a Nava-dzsíván valamelyik házába küldik, ahol majd gondoskodnak jövőjéről. Mintegy ezeröttszáz gyermek lakik a Nava-dzsíván különböző otthonaiban, és körülbelül tizenkétezer gyermeket juttattak eddig vissza a családjához.

Ebéd ismét a központban. A vezetők mellett ott van még egy osztrák család is. Az apa orvos, és Franz nevű fia már egy éve itt él. Úgy döntött, hogy Indiában folytat egyetemi tanulmányokat, és közben szociális munkát végez a Nava-dzsívannál. Mivel Indiában a felsőoktatás elvileg angolul történik, ezért nincs is különösebb nyelvi nehézsége. Beiratkozott egy közeli egyetem távoktatásos kurzusára, és az egyik otthonban a gyermekek nevelője lett. Hazájában oly sikeresen mutatta be a Nava-dzsívánt, hogy hallgatósága annyi

támogatást ajánlott fel az otthonnak, hogy abból sikerült egy kis furgont venni. Az ebédnél váltott néhány szó alapján elcsodálkozik, hogy honnan tanultam meg teluguul, pedig neki már egy éve nem sikerül. Panaszkodik, hogy még nyelvkönyvet sem találni. Megmutatom neki németországi telugu nyelvkönyvemet, amit az oxfordi könyvtárból kölcsönöztem ki. Elkéri egy órára. Visszaszerzési kísérleteim ezután mind kudarcba fulladnak.

Később Franz apjával beszélgetek az erkélyen. Szerinte a mai fiatalság elpuhult, és nem meri felvenni a komolyabb kihívásokat. Örül, hogy fia nem a kényelmes életet választotta.

Délután azt mondják, hogy fogjam a fürdőnadrágomat, kapok egy dzsipet sofőrrel, és elküldenek az egészen kicsi gyermekek otthonába, a Krisna folyó partján fekvő *Csiguru*, „Palánta” nevű telepre. Itt négy modern, ám egyszerűen felszerelt épület áll, mindegyikben körülbelül negyven bentlakó kisiskolással. A földszinten osztályterem, az emeleten szobák ágyakkal. Ez hatalmas fényűzés a kalkuttai Ásálajamhoz képest, ahol a gyermekeknek ágyuk nincs, hanem csak két pokrócuk, melyeket a földre terítenek. Az épületek gazdag iskolatelep benyomását keltik. Hátral van még egy kör alakú osztályterem is, mely nem téglából készült, mint a többi épület, hanem fából és gyékényből. Sajnos a folyó megáradt, és így nem tudunk fürdeni. A rendezettség láttán eszembe sem jutott, hogy a folyóvíz annyira szennyezett lehet, mint a Gangesz, és még érintésétől is óvakodnom kellene. Szívesen beszélgetnék tovább a gyermekekkel, de rámsötétedik.

Az motoszkál a fejemben, hogy nagyon gyakran elmosódik a határ a jó és rossz között. Általános emberi jelenség, hogy ez a két szó gyakran a kirekesztést szolgálja, aki az én csoportomba tartozik, és hozzám hasonló, az jó, aki pedig más, az rossz. Sokan fenntartják maguknak a jogot, hogy eldöntsék, ki és mi a rossz és a jó. Ennek eredményeképpen sokan mások kétségbe vonják, hogy létezhet mindannyiunk felett egyformán álló jó vagy rossz. Különösen elterjedt ez a vélekedés nyugati individualista világunkban. Egy-egy olyan gyermekotthont meglátogatva, mint a kalkuttai Ásálajam vagy az itteni Nava-dzsívan viszont egyértelművé válik számomra, hogy minden hiányosságuk ellenére is jó, amit tesznek.

Másnap a gyermekotthon harmadik papja, a Tirupati Egyetemen doktorátusát író Ignatius atya hív magával, hogy nézzem meg a Nava-dzsívan vidzsajavádai házait. Felültet motorbiciklijére, és elmondja, hogy a gyermekotthon fenntartása csak egy része a tevékenységüknek, és ennél sokkal fontosabb munka a megelőzés. Ez abban áll, hogy a szegényebb sorú gyerekeket megtartsák a családoknál, hogy soha ne kerüljenek olyan helyzetbe, hogy el kelljen szökniük. Emellett igyekeznek a dolgozó kiskorúakat visszairányítani a tanuláshoz.

Vidzsajaváda Autonagar, „autóváros” nevű külvárosába megyünk. Ez Ándhra Pradés legnagyobb autójavító telepe. Mindenféle kerék, vezetőfülke vagy motor nélküli teherautók, összetört járművek, alkatrészhalmazok, fekete, olajos utak, olajos csatornák és időnként egy-egy tehén. Most az esős évszakban még zöld a növényzet, és valamennyire tiszta a levegő, de elképzelem, hogy a száraz évszakokban mindent belep a por. Itt-ott látszik néhány borpálma és egy-két banánültetvény, de a többi zöld inkább csak útszéli bozótos. Autonagar olyan szennyezett, hogy a gazdagabbak közül alig lakik itt valaki, ám sok munkás a helyi nyomortanyákon él családjával. A műhelyek és bokrok között néha megpillantok egy-egy favázast, gyékény vagy bádogfalú, szalmafedeles viskót.

Naponta százezer ember ingázik Autonagarba, hogy a helyi kisüzemekben dolgozzon. Egy reggel hattól este nyolcig tartó munkanapért 150 rúpiás napszámot adnak. Ebből a százezer emberből a Nava-dzsívan statisztikái szerint manapság körülbelül 1100 a tizennégy év alatti, és 2000 a tizennégy és tizennyolc év közötti. A nyomor ellenére itt is nyomon tudom követni a fejlődést. 2001-ben még mintegy hatezren voltak a tizennégy év alattiak. Ebben a változásban nagy szerepet játszott a Nava-dzsívan. Emberei járnak az üzemekbe, és ahol gyermekmunkát észlelnek, ott ráveszik az üzemtulajdonost, hogy a gyermeket bocsássa el, és engedje iskolába járni. Ez általában sikerrel is jár, mert a munkaadók tudják, hogy a Nava-dzsívan, valamint a

75. kép. Munkára váró napszámások

Munkaadók Szövetsége jó kapcsolatban van a rendőrséggel, és nem hiányzik nekik egy feljelentés. India más részén a munkaadók nem tartanak ennyire a rendőrségtől, mert könnyű a rendőrt lefizetni, és papírok hiányában elintézni úgy a dolgot, hogy a tizenkét évesnek tűnő gyermek papíron tizennyolc éves legyen.

Mikor néhány nappal később Kalkuttában elmesélem, hogy Ándhra Pradésben együtt lehet működni a rendőrséggel a szegénység elleni harcban, indiai barátaim hitetlenkedve fogadják. Ilyesmi az ország más részein még ma is elképzelhetetlen. Én pedig ebben még jobban megérzem a fejlődést, mint a kis dhótis Air Deccan figurában vagy a Lanco Hills felhőkarcolóiban. A szegénység legyőzésének legfőbb akadálya nem annyira a pénz hiánya, mint inkább a hatalmon levők korrupciója. Ándhrában ez most a szemem előtt szorul vissza.

Hogy a gyermekek életkorát ne lehessen letagadni, a Nava-dzsívan „terepfelügyelők” az autonagari nyomortanyákat térképezik fel. Házról házra járnak, és rendszeresen dokumentálják, hogy melyik családban hány gyermek van, hány éves, és jár-e iskolába. Az iskolába járást azzal könnyítik, hogy támogatást adnak az iskolába járó gyermekek után.

A Nava-dzsívan által működtetett Bála Vikász Kéndrában, „Gyermekfejlődési Központban” van a gyermekmunka-hivatal, melynek feladata a korábban dolgozó gyermekek visszairányítása az iskolába. A Kéndra az iskolába járó szegényebb gyerekeket pénzzel és tankönyvvel támogatja, asztalos- és villanszerelő-képzést szervez, továbbá szállást és esti iskolát biztosít a dolgozó gyermekeknek.

Innen Ignatius atyával a „Rizsüzem” mögött fekvő Murlinagar, „Furu-lyaváros” nevű nyomortanyára megyünk, ahol a Nava-dzsívan egyik terepfelügyelőjének munkáját nézzük meg. A telep olyan, mint egy nagy udvar, melyet U-alakban vesznek körül az egybeépült egyhelyiséges, bádogtetős kőlakások. Még látszik rajtuk, hogy valamikor vakolat is volt rajtuk. Néhány lakás előtt favázra kifeszített nejlon – előszoba gyanánt. Közepén száradni kirakott ruhák teszik színessé a murlinagari telepet, amit Európában lerobbant istállóknak gondolnánk. Ignatius atya szerint a legnagyobb gond, hogy a férfiak elisszák a fizetésüket, továbbá a gyermekmunka és az iskoláztatás hiánya. Gyakran előfordul, hogy megszólják az iskolába járó lányokat. Ha a férfi elitta a pénzt, akkor sok asszonymak nincs más választása, mint hogy éjszakai távollétével maga szerezze meg a napi betevőre valót. A terepfelügyelővel közösen látogatjuk a családokat. Csak az asszonyok és a kisebb gyermekek vannak otthon, akik barátságosan fogadják a látogatókat. Mindig megkérdezzük, hogy bemehetünk-e a házba, és leülhetünk-e egy kicsit.

A legtöbb otthonban egy ágy van, valamint egy széken tévé, rajta művirág. A ruhák egy magasban kifeszített madzagról lógnak le. Valahol egy ventilátor és néhány főzőedény. Bent aztán a terepfelügyelő kikérdezi, hogy hol dolgozik a férj, és hogy hány gyermek van, mekkorák, mit csinálnak, járnak-e iskolába? Ha igen, hova? Ha dolgoznak, hol dolgoznak?

Búcsút veszünk a terepfelügyelőtől, és Ignatius atyával kissé távolabb sétálunk. A közelben egy érinthetetlen kasztú kis csatornatisztító közösség él. Kunyhóikat bozótos veszi körül. Ahhoz képest, amit itt látunk, az előző telep előkelőnek tűnik. Itt nincs kóház, hanem innen-onnan kidobott deszkákból, rudakból és bádogból összetákolt viskók. Az emberek sem annyira barátságosak. Kísérőm megkérdezi, milyen kasztúak, és enni kér tőlük. Néhány perc múlva kap is egy tányér főtt rizst, amit jóízűen elfogyaszt az egyik viskó elé leülve. Az érinthetetlenek főztjét senki kívülálló nem fogadja el. Ignatius atya viszont ezzel mutatja ki, hogy nem tartja magát náluk magasabb rendűnek. Itt is asszonyok és gyerekek vannak körülöttünk. A leginkább közlékenynek egy tizenhét éves, elálló fülű lány tűnik. Vele még angolul is tréfálkozunk. Kiderül, hogy tíz osztályt végzett, és teherbe esett. Otthagytá az iskolát, és a gyermeket neveli. Afelől érdeklődünk, hogy van-e valaki, aki később vigyázhatna a gyerekre, és hogy ő szeretne-e még tovább tanulni?

A tűző napon motorozunk a következő Nava-dzsívan-központ, a *Navína* felé egy másik városrészbe. Közben Ignatius atya elmeséli, hogy mellelleg

76. kép. Maggam-száridisztító lányok

maga is érinthetetlen, és hogy másik két paptársához hasonlóan a dél-indiai kereszténység fellegvárából, Kerala államból származik. A Navínában lányokat képeznek ki varrónőnek, *maggam*-száridíszítőnek és kozmetikusnak. A legnagyobb érdeklődés a kozmetikusképzés iránt van. Mindegyik jól fizető szakma. Az indiai nyomor egyik oldala az, hogy a nők nem vállalhatnak munkát, pedig így megkétszereződhetne a család bevétele. Ezen igyekeznek változtatni.

Töredékes telugutudásom mindig jó alapot jelent a barátkozásra. Angolul ugyan nem tudnak a lányok, de jelentkezik közülük kettő-három, hogy tudnak hindiül.

– Hogyhogy tudtok hindiül?

– Muzulmánok vagyunk! – felelik a legnagyobb természetességgel. Hát még ezt sem tudom? Észak-Indiában a dévanágari írású hindi a hinduk nyelve, és a muzulmánok ezzel szemben az arabbetűs urdút vallják magukénak, amelynek irodalmi hagyománya a perzsához kapcsolódik. Dél-Indiában a muzulmánok nagy része évszázadokon át a dekkáni urdút beszélte. Így állhatott fenn az a helyzet, hogy a telugu nyelvű Ándhra Pradés muszlim fővárosának nyelve egészen a legutóbbi időkig az urdú volt. A függetlenség után azonban a hindi különleges státuszt kapott: úgy tűnik, hogy a dél-indiai muzulmánok közül sokan észrevétlenül írást váltottak, és nyelvüket így most hindinek mondhatják. Ezáltal Indiában bárhol munkalehetőséghez jutnak.

A kozmetikus lányok éppen egyik társuk arcán gyakorolják a pakolást.

– Mit kérnek leggyakrabban a nők a kozmetikustól? Ránctalanítást, bőrfehéritést?

– Dehogy is! Szemöldökszedést.

Ignatius atya megkér, hogy indiai szokás szerint tartsak egy rövid beszédet a diákoknak és a tanároknak. Ők is lelkesebben végzik majd a munkájukat, ha azt látják, hogy még ilyen távolról jött emberek is értékelik azt. Angolul beszélek, Ignatius atya fordít.

Továbbindulunk. Egy, a szegény lányoknak fenntartott otthonban és „át-hidaló” iskolában, a *Szétuban* két húszéves német lány is lakik. Megismerkedem a kislányokkal és a nevelőkkel. Feltűnően sok a Laksmí nevű lány: Dzsajalaksmí, Ádilaksmí, Anantalaksmí. Laksmí a gazdagság istennője. A szegény ember szereti legalább a névadásban megidézni. Észreveszek egy elbűvölően szép nevelőnőt, Manalaksmít, aki hindiül szólít meg, és angolul is tud. Ő húsz év körül járhat, de egyszerre öntudatos és gyermekesen szerény. Ha nem ilyen szegény környéken születik, belőle is szépségkirálynő lehetett volna. Itt is, és ezentúl minden állomásunkon beszédet kell intéznem

a lányokhoz. Lassan belejövök: a bevezető öt-hat mondatot már teluguul mondom, és csak utána váltok angolra. Manalaksmí fordít, és a végén ő helyez egy virágfüzért a nyakamba.

Manalaksmí elmeséli, hogy mennyire vágyik rá, hogy eljusson külföldre. Mondom neki, hogy van egy olyan érzésem, hogy el is fog jutni. Huszon-egy éves koromig én is csak nagyjából Magyarországot ismertem. Mégis Manalaksmínak ebben a vágyában ötlik fel a köztem és a nyomortanyák lakói közötti nagy különbség. Én eljöhettek ide, és élhetek ezek között az emberek között, akár hosszabb ideig is, de mindannyian tudatában vagyunk, hogy nekem mindig is meglesz a lehetőség arra, hogy kilépjek, míg nekik csak kivételes esetben. Ez öntudatlanul is falat von közénk.

Ismét útra kelünk. Most kimegyünk a városból Pennamálúru faluba. Banán-ültetvények és egy óriási iskolatelep mellet visz el az utunk. Vidzsajváda legjobb iskolája egyházi iskola. Több vezető tisztségviselő is járt ide, és ez mindenképpen közrejátsszik abban, hogy jó a Nava-dzsívan kapcsolata a város vezetésével. Itt a faluban is hasonló szakképzést terveznek a lányoknak, mint a Navínában. Emellett a Nava-dzsívan segíti egy női érdekvégyesítő kör működését is. A hagyományos indiai családban a férfi szinte mindenható úr, a nőnek pedig alig van beleszólása abba, hogy mi történik a családon kívül. Gyakori a családon belüli erőszak a nők ellen. Mrs. Váni, az asszonykör vezetője számára a Nava-dzsívan bérel egy irodahelyiséget. Ő mondja el, hogy összefogással nagyot lehet változtatni a nők helyzetén. A legrövidebb módszer a hagyományos „cipővel verés”. Elmesél egy esetet, ahol az iszákos férj rendszeresen verte a feleségét. A helybéli asszonyok erre összefogtak, elkapták a férfit, és papuccsal megverték: nyilvános megszégyenítés. Az asszonykör munkája azonban inkább abban áll, hogy a nőket tájékoztatják jogaikról és lehetőségeikről.

Vesünk néhány darab apró helyi banánt, mely Ignatius atya szerint a környéken a legfinomabb. Szembejön velünk egy kecskecsorda. Téglaházat errefelé alig látok. Egy-egy fehérre meszelt vályogfalú viskón azonban primitív rajzok vannak. Egy töltés tetején motorozunk, és onnét ereszkedünk le Ennamálapúdúru nyomortelepére. Nem tudom eldönteni, hogy a város része-e vagy pedig önálló falu. Jártam már sok nyomortelepen, de ez itt megdöbönt. Fekete vizű hulladékkal teli csatorna mellett állnak a fal nélküli pálmalevél-fedeles viskók. A tetőt itt-ott nejlonszákok takarják, hogy valamivel esőállóbb legyen. Néhány viskó helyén sátor. Az egész sokkal inkább ideiglenes táborhoz hasonlít, mint emberek állandó lakhelyéhez. A nyomorban gyakran van valami, ami az átmenetihez teszi hasonlóná. Az utcán alvó emberekről is könnyen azt gondoljuk, hogy csak néhány napra jöttek a nagyvárosba, hogy valamit elintézzenek.

Ennamálapúdúrban iskolát építettek a nyomortelepen, és először a tanítónővel, Ádilaksmíval találkozunk. Azután körbejárjuk a viskókat. A viskók előtt kis tűzhelyeken készül a vacsora. Itt-ott egy-egy gyékénymatrac van leterítve, másutt egy összehajtható szék vagy egy ketrec. Körülöttünk állatok futkároznak: kutyák, tyúkok, ludak. Ludakkal alig találkoztam Indiában, fogalmam sincs, hogyan kerültek erre a legvalószínűtlenebb helyre. Itt is inkább csak asszonyokat és gyerekeket látunk. Megjelenik azonban egy nagybajuszú, bongyorhajú férfi. Nem nagyon öreg, de mély ráncokat visel, és arcáról leolvadni, hogy nem veti meg az alkoholt sem. Ő Andzsanéja, a nyomortelep „bátyja”, azaz a helyi maffiózó „keresztapja”. Még Ignatius atya is a tiszteletteljes Andzsanéja-gárú megszólítással illeti. Megkérdezése nélkül lehetetlen bármi újat is bevezetni a telepen. Szerencsére a köiskola építését nem ellenezte. Valószínűleg nem akart ujjat húzni az egyházzal. Övéi a ludak, és hamarosan eldicsekszik két kalitkába zárt papagájával is. Megint csak a klasszikus nyomortelepi helyzet: a nyomorultak vért még néhány olyan élősködő is szívja, aki a helyzet fenntartásában érdekelt. Azt azonban Andzsanéja nem látta át, hogy az oktatás terjedésével mégiscsak

77. kép. Andzsanéja-gárú az ennamálapúdúri nyomortelep „keresztapája” és Ignatius Atya

megváltozik majd az élet. Idővel nagyobb önállóságot nyernek majd a telep fiatalabb lakói, és hogy még itt, a legmélyebb nyomorban is elvetették a felemelkedés magjait.

Visszaúton ránksötétedik, de még benézünk a megszámlálhatatlanul sok napi állomásunk közül az elsőbe, a Bála Vikász Kéndrába. A Kéndra most nem hivatalos arculatát mutatja. Alig ismerek rá: gyermekek tanulnak be egy utcai színjátékot a nyomortelepi problémákról, a gyermekmunkáról, az asszonyok elnyomásáról. Nem kell hozzá teluguul tudni, hogy meglássam, hogy a kis szereplők teljesen megértik, amit játszanak.

Visszaemlékezem egy régebbi élményemre. Egyszer a kalkuttai gyermekotthonban töltöttem egy hónapot. A fárasztó napi munka délutáni szüneteiben a *Sötétség délbent* olvastam, mert éppen ez a könyv került a kezembe. Ekkor fedeztem fel, hogy Koestler milyen jó író, és hogy milyen hibátlanok az orosz kommunizmusért harcoló, ám a kommunisták börtönébe került főhős eszmefuttatásai. Élete mégis tragédiába fulladt. Egyik nap elfogott itt a kétség, hogy vajon hozzájárulok-e valamivel ezeknek a gyermekeknek az életéhez. Hány ember képzelem, hogy itt vagy ott segít, javít a helyzeten, és közben önmagát csapja be. Ekkor néhány gyermek arca tisztán felvillant előttem, és megéreztem, hogy még a nekik kölcsönzött legkisebb őszinte figyelemért is páratlanul hálásak. Gyakran pár baráti szóval is közel kerültünk egymáshoz. Teréz anyára gondoltam, aki a munkájához szükséges legegyszerűbb körülmények között, a legközvetlenebb kapcsolatban élt a nyomorral, és ha társadalmi szinten nem is tudta a nyomort megváltoztatni, mégis számtalan ember életét tette jobbá. Koestler hőse a logikára építve próbált a társadalmon segíteni, Teréz anya saját közvetlen tapasztalatára alapozott. Hiába vagyunk azonban büszkék kérelhetetlen logikánkra, valahol becsúszik egy hiba. A nyomorral való közvetlen kapcsolat az, amit minden segíteni akaró embernek újra meg újra meg kell ismernie.

Aztán már az esti városi forgalom fényei között motorozunk visszafelé. Ignatius atya elmondja, hogy egyik állandóan a gyermekekkel lakó külföldi segítőjük részeges, és délutánra már használhatatlan, mégsem távolítja el, mert ő is sok támogatást hozott. Beszél a szép Manalaksmíról, hogy neki a gyermekotthon egy volt dolgozójától gyermeke van. Leányanyaként Indiában korlátozott lehetőségei vannak. Személyes negatív tapasztalatom a fentebb említett eset, amikor az osztrák Franz eltulajdonította a könyvtári telugukönyvem, és mivel régi kiadás, lehetetlen lesz pótolni.

A vasútállomáson este a Nava-dzsívan pultjánál várom a Haidarábádi vonatot. Csak most veszem észre, hogy a hálókocsijegyem más napra szól. A pultnál egy féllábú mankós fiatal. Ő siet el a jegyet kicserélni. Tizenegykor beáll a Haidarábádi vonat.

A GANGESZ KÉT PARTJA

Allahábád India egyik legfontosabb zarándokhelye. Itt ömlik a Jamuná a Gangesz folyóba. Idős tanítómhoz, dr. Kisórilálhoz járok már egy hete. Két iránytaxival egy órát vesz igénybe az út. Előbb a városon kell átvágni, aztán a nemrég épült hatalmas Jamuná-hídon. A hídtól csak egy kilométerre van a szent torkolat. Az egymásba ömlő két folyó és a belőlük egyesült Gangesz olyan, mint egy hatalmas háromágú csillag. Az indiaiak a torkolatot Trivéninek, hármás folyamnak hívják. A híd kivezet minket Dóábból, a folyóközből, India egyik legsűrűbben lakott, történelmileg leggazdagabb vidékéről. A hídról letérve nemsokára a naini börtön mellett halad el az utasokkal tömött háromkerekű iránytaxi. Ez az ország egyik leghírhedtebb börtöne, melynek egykor olyan jeles rabjai voltak, mint a későbbi miniszterelnök Dzsaváharlál Néhrú. A legutóbbi időben azonban azzal kerül az újságok címlapjára, hogy az elégtelen ellátás következtében öt hónap lefolyása alatt tizenhét rab halt meg benne.

Soha nem fogom meglátni, hogy mi van a magas falon belül. Vajon miféle emberek vannak odabent? Indiában soha nem féltém a közbiztonság miatt, annak ellenére, hogy többször is megjártam a tolvajokkal. Két fényképezőgépem, egy walkmanem és vagy ötszáz rúpiám bánta. Ülhet-e most odabent valaki éppen az én pitiáner bűnözőim közül? Mennyire idegen világ ez nekem, pedig India számos vidékén napi valóság a rablóbandák jelenléte.

Az én figyelmem manapság messze van mindettől. Középkori hindi szövegproblémákat beszélek meg dr. Kisórilállal. Egy kétszáz éve élt költőt próbálunk megérteni egy letűnt világból. A költőt Thákurnak hívták, és Allahábádtól nem messze, a Gangesz déli partján levő apró fejedelmi udvarokban élt. Bár a paloták ma is állnak, és a legtöbbjük törvényszéki épületként szolgál, a fejedelmi udvarok kultúrájukkal együtt eltűntek, és az egykori maharadzsa leszármazottjai csak paródiáját élik meg az egykori dicsőségnek. Thákur életéről alig tudunk valamit. Versein keresztül ismerjük viszont érzéseit, és a történelmi dokumentumok alapján el lehet képzelni a kort, amelyben élt. Akkoriban több hatalom küzdött a déli partvidék feletti befolyásért. A helyi hatalmat kis fejedelemségek gyakorolták, amelyek hol szövetkeztek, hol harcoltak egymással, hol összeomlottak, hol megnőttek. Állandó politikai alakulat sokáig nem maradt fenn. A vidék fejedelmei magukat előkelő harcosoknak, bundelá rádzsputoknak tartották, de a szomszédos tartományok néhány száz évvel korábban államot alapító rádzsputjai (a kaccshaváhák, a ráthórok, a sisódiják) lenézték őket, és nem tartották őket igazi harcoskasztbelieknek. A bundelá dicsősége a legnagyobb csapást

azonban nem a büszke rádzsputok mérték, hanem egy meztelen szerzetesekből álló sereg. A szerzetesparancsnok Himmat Bahádur húszezres seregével legyőzte, és hűségükre kényszerítette a bundélákat. 1800 körül a szerzetes hadúr előtt még a távoli Dzsajpur kaccshaváhá rádzsput ura is megalázkodott. Himmat Bahádur seregét aztán egy nála is nagyobb hatalom győzte le: a britek. A bundéla maharadszák pedig elfogadták, hogy a britek alárendelt szövetségesei lesznek. A nyers erőszak, intrikák és árulások e világában Thákur négyesorosai leírják a mitológiai vaskori állapotokat; a szerelmet és Istent keresik, lefestik az állandóan változó évszakok szépségét, és amellett, hogy újra meg újra dicsérik az uralkodói bőkezűséget, az önálló emberi tartást kérik számon a fejedelmeken, és bárkin, aki férfinak nevezi magát. A költemények hol az egyszerű pásztorlányok beszédmodorát idézik, hol pedig nyomdafestéket nem tűrő szavakkal szitkozódnak. Kézírtos gyűjteményekben még mindig találni újabb és újabb Thákur verseket. A brit szemléletmódon, majd a nemzeti szabadságküzdelen felnőtt indiai irodalomkritika azt tartotta, hogy az elkorcsosult késő-feudalizmus versei talpnyaló költők művei, elszakadtak a való élettől, és ezért elhanyagolta őket.

Ma nem iránytaxiban, hanem egy egész napra kibérelt kis Máruti taxiban kelek át a hídon. Fel sem merül bennem, hogy estére milyen közel kerülök majd mind a rablóbandák, mind Thákur világához. Kézírtatot kereső tudóstársamhoz, Dúbé-dzsihez megyek a néhány száz kilométerre levő gangeszparti faluba, Karéruába. A híd után többször is sáfrányszín ruhába öltözött, mezítlábás zarándokcsoportok mellett haladunk el. A csoportból valaki egy rúd két végére kötött kis edényben Gangesz-vizet visz a vállán egy Siva-templomba. Ha a templom távolabb van, akkor napokat is gyalogolnak mezítláb, és ezalatt az idő alatt a szerzetesek életét élik. A szállítórudat *kánvarnak* hívják, és a zarándokokat a rúdról *kánvarijának*. A napokban gyakran láttam ilyen csoportot, hiszen a vízfelajánlás minden évben ebben a hónapban történik. A *kánvariják* úgy öltözködnek, mint a szerzetesek, de sokkal gyorsabban mozognak, és még a kívülálló is megérzi, hogy másokról van szó. Az egyik éjszaka arra ébredtem, hogy egy nagyobb csoport halad el az ablakom előtt, és recsegő erősítőjükön valamiféle vallási zene bömböl. Egy rendkívül nagy *kánvarijá* csoport tartott körmenetszerűséget. A felébrésztett indiaiak legtöbbször az ilyesmiért nem haragszik meg, hanem inkább örül, hogy az éjszaka közepén is része lehetett vallási élményben.

Kisórilál és Dúbé-dzsi jó barátok. Ha Allahábádból megyek Karéruába, akkor Kisórilál is beül hozzám az egy napra kibérelt taxiba, sőt még cipőboltos barátját, Agravál-dzsi is elhozhatja. Agravál-dzsi alig mozdul ki otthonról, és egy ilyen kirándulás mindig feldobja. Felvesszük Kisórilált és

Agravál-dzsít, és visszafordul a taxi. Bár Mirzápurnál van híd a Gangeszen, az északi út sokkal jobb, és hamarabb odaérünk rajta. Újra átmegyünk a Jamuná-hídon, aztán a városon, és aztán a Gangesz-hídon. Az esős évszakban megáradtak a folyók, és mindegyikük betölti a teljes folyómedret. A torkolatnál a megáradt folyók elöntötték a partot, és csónakok viszik be a zarándokokat az igazi torkolathoz. A legtöbb zarándok gyászoló, akik valamilyen családtagjuk hamvát hozzák a Gangesz legszentebb pontjához, hogy ott vegyenek végső búcsút szerettüktől. A Gangesz-hídon még fényképezkedni is megállunk. Az ilyen hatalmas folyó rendkívüli látvány. A híd a Delhi–Kalkutta főútvonal, India egyik legfontosabb útjának a része. Ezen az egyre hosszabb szakaszokon négysávossá alakított úton másfél óra alatt Karéruában leszünk. Az ezeréves években a delhi szultán hozta létre India tengelyét, a Kalkuttától Láhórig vezető nagy kelet-nyugati utat, melyet az angolok *Grand Trunk Road*nak neveztek. Azelőtt lehetetlen volt Indiában monszun idején közlekedni.

Kisórilál arról beszél, hogy egy hét múlva utazik egy konferenciára. Egy volt diákja, Pannálál jön érte, és vonattal viszi el Dzshánsziba. Az út másfél nap vonattal. Több mint kétszáz évvel ezelőtt még talán az a város is Himmat Bahádur érdekszférájába tartozott egy ideig. Pannálálnak szabadjegye van, és egy másik utast is magával vihet. Így utaztatja Kisórilált. Pannálál monográfiát is írt Kisórilálról, aki doktori dolgozatának vezetőtanára volt, s nemrég ment nyugdíjba. Pannálál hindi doktorátusa ellenére nem lett egyetemi oktató. Sokáig azt hittem róla, hogy köztisztviselő, de aztán Kisórilál elmondta, hogy rendőrtiszt Madhja Pradés, a Gangesz déli partvidékének egy távoli zugában. Kisórilál mégis panaszkodik, hogy Pannálál volt a legjobb diákja, de mégsem volt elég tehetséges az irodalomhoz.

Mikor leérünk a Gangesz-hídról, rendőrség állja el utunkat. A sofőrnek magyaráznak valamit hadarva. Az utat egy hosszabb szakaszon lezárták, de nem akarunk visszafordulni. Sofőrünk elmondja, hogy innét kissé északabbra megpróbálhatjuk. Talán a lezárt útszakasz egy részére is vissza tudunk valahogy szivárogni. Lemegyünk a főútról, és keskeny földutakon, apró falvakon keresztülágva jutunk lassan előre. Több mint másfél órát haladtunk már, mikor a sofőr valahogy visszajut a lezárt főútra. Közben elmondja, hogy a rendőrök azért zárták le az utat, mert a *kánvarijá* zarándokok összetűztek a pandzsábi teherautó-sofőrökkel. Indiában kamionok nincsenek, hanem hatalmas, szinte mindig túlterhelt teherautók szállítják a nagyobb közúti rakományokat. Ezeknek a kifestett kocsiknak még a vezetőfülkéje felett is alakítottak ki rakteret. A kocsikon oldalt istenségek képei, elöl és hátul pedig az ártó szellemek elűzésére riasztó démonfejek vagy egy cipő. A sofőrök

sokak szemében félig alvilági alakok. Nappal alszanak, éjszaka vezetnek. Isznak, és a jogos rendőri büntetést, valamint az azon túlmenő erőszakoskodásokat azzal kerülik ki, hogy megvesztegetik őket. A benzinpénz mellett a kocsit tulajdonosa erre is ad nekik néhány ezer rúpiás keretet. Állítólag egy részeg sofőr elütött egy *kánvariját*, és erre a zarándokok megtámadták, és felgyújtották a teherautókat ezen az útszakaszon.

Ahogy visszaérünk az útra, valóban látunk néhány kiegészített teherkocsit. Rajtunk kívül csak pár biciklis és ökrösszekér halad itt. Szembejövő forgalom egyáltalán nincs. Egy kisvárosban megállunk valamit enni, és utána nemsókára elérjük a túloldali útlezárás pontját. Ezen túl már nagyobb a forgalom.

A sofőr azt ajánlja, hogy visszafelé majd a Gangesz északi partján fekvő főútvonal helyett a déli közúton menjünk vissza. Az sokkal kisebb, nem járnak rajta teherautók. Örülök a döntésnek, mert a déli parton még úgysem jártam. Ez már Madhja Pradés, az a vidék, ahol Thákur élt.

Kora délután érkezünk Karéruába, ahol Dúbé-dzsi elmondja, hogy már több órája vár. Nagy örömmel mutatja meg az utóbbi év kézíratszerzeményeit, amelyekből sokat le is fényképezek magamnak. Még olyan is van közöttük, amelyekben ismeretlen Thákur-versek vannak. Kisórilál korábban elmondta, hogy Dúbé-dzsi büszke tartása ellenére nagyon szegény, ezért hagyok nála valami pénzt, hogy amikor teheti, újabb kéziratkereső útra indulhasson. Kisórilálnak Karéruá közelében is van egy diákja, aki Dúbé-dzsitől még korábban megtudta, hogy tanára ma ide fog jönni, és erősködik, hogy szeretne minket vendégül látni. Visszaindulás előtt még hozzá is benézünk.

Szeretnénk még jóval sötétedés előtt visszaindulni, de nem tudunk. Déli irányba indulunk, és a mirzápuri hídon megyünk át a megáradt Gangeszen. Míg az északi part teljes egészében síkság, a déli oldalon itt-ott kisebb dombok vannak. A szürkületben még látni egy-egy hindu templomot a dombok tetején.

Sötétedik. Az ég olyan felhős, hogy a napot egy pillanatra sem láttuk. Mire elhagyjuk Mirzápurt, ránsötétedik. Néhány napja olvastam az újságokban, hogy a rendőrség elfogta India egyik leghírhedtebb rablóvezérét, aki errefelé működött, és hirtelen felötlik bennem, hogy mégsem volt jó döntés az elhagyatott déli úton nekivágni az éjszakának. A helyiek tudják, hogy miféle utakon nem érdemes éjszaka autózni, de a sofőrünk nem idevaló. A rablóbandák kövekkel zárják el az utat, és kényszerítik megállásra az autót. A környékeliek tudnak róluk, és a rendőrség ellenében gyakran segítik őket.

Koromsötét van, és az eső is elered. Kisórilál közben mesél. Elmondja, hogy Pannálál diákjának azért van szabadjegye, mert néhány éve ő kapta el a

rablóvezér Daduát Madhja Pradésben, egy-kétszáz kilométerre Mirzápurtól. A környékbeliék közül, ha valaki a rendőrséghez fordult, akkor azt Daduá emberei elhurcolták, és lassan feldarabolva megölték. Madhja Pradés indiai mértékben ritkán lakott állam, és a dimbes-dombos vidéken a falvak között viszonylag könnyű búvóhelyet találni. Pannálálnak valaki jelentette, hogy tud Daduá aktuális búvóhelyéről, és el is vezette Pannálál rendőrcsapatát arra a helyre. A kialakult tűzharcban néhány rablót megöltek, de a legtöbbjük elmenekült, mert Pannálálék Daduát szerették volna elkapni. Végül sikerült megsebesíteniük, és mikor a közelébe értek, látták, hogy Daduának már nincs sok hátra. Megkérdezték tőle, hogy van-e valami kívánsága, és van-e valaki, akinek a halála előtt üzenne, de ő csak annyit mondott, hogy „vizet!”

Azt hittük, hogy itt nem lesznek teherautók, de mivel hallottak a sofőrök az összetűzésről és az útlezárásról, ezért nagyon sokan itt próbálnak előrehaladni. Itt meg dugóba keveredünk. Lehet, hogy csak napok múlva indulnak meg a teherautók, amik közé beszorultunk. Sofőrünk valahogy az út mellé húz, és magunk mögött hagyjuk az álló teherkocsikat. Ezen az úton is rendőr áll egy faluban, és leterel a főútról. Zuhog az eső. Errefelé a sofőr sem ismeri az utat.

Most már valóban bajba kerülhetünk. A rablók is általában rendőrruhában működnek, és mi van, ha az útról leterelő rendőr is közéjük tartozik? Az eső csak szemerkél, és a soha le nem kapcsolt reflektor fényében legalább annyit látunk, hogy a keskeny út éppen most egy falun visz át vagy lakatlan területen. Egyszer elágazáshoz érünk. Jobbra egy keskeny aluljáró a vasúti töltés alatt, előre pedig még keskenyebb út. Előre indulunk. Egy idő után elfogy az út, és visszafordulunk.

Sok pénz nincs nálam, és sokkal inkább a gépemben őrzött kézirat-fényképeket és a jegyzeteimet féltém. Pedig ennél több félnivalóm is lehetne. Mióta a bankrendszer annyira fejlődött, hogy a gazdagok a pénzüket nem háznál tartják, a rablóbandáknak az emberrablás a kifizetődőbb vállalkozás. Egy fehér emberért biztosan nagy váltságdíjat remélhetnek.

Visszaérünk az elágazáshoz. A töltés a Kalkutta–Delhi vasútvonal töltése, és azt keresztezi az út. Az aluljáró mélyen van, és az esőtől meggyűlt benne a víz. Fogalmunk sincs, hogy milyen mély lehet, és hogy átmegy-e rajta a kocsí. Fáradtak vagyunk. Karéruába visszamenni nem tudunk, hiszen így is alig szabadultunk ki a teherautók közül a forgalmi dugóból. Két hetven körüli öregembernek egy kis Márutiban éjszakázni lehetetlen. Nincs más választásunk. Bemegyünk az aluljáróba, neki az egyre mélyülő víznek. A reflektorfényben egyre csak a víz látszik, és még az aluljáró túlsó végét sem tudjuk kivenni. Olyan, mintha hajóval mennénk át egy híd alatt.

Kibírta a kocsit, és egyre kevesebb lett a víz. Ráadásul a vasút jó tájékozási pont. Ha az út továbbra is a vasút és a Gangesz közötti sávban visz, akkor nem tévedhetünk el.

Nem tévedtünk el, és tíz órára már Nainiben voltunk, ahonnét azon az úton, amin reggel jöttem, most visszafelé visz a taxi. A veszélyt teljes egészében csak utólag fogjuk fel, és akkor ijedünk meg. Nem találkoztunk ugyan rablókkal, de megéreztük őket, és jártunk Thákur világában.

2009

AMRITSZAR

Az utóbbi tíz évben két tavaszi úttól eltekintve mindig nyáron, pontosabban a dél-ázsiai esős évszakban jártam Indiában. Most viszont a hideg évszak kezdetén utazom.

November 25-én hajnalban szinte egyszerre indultunk el Oxfordból: Mónika a családdal Lutonon és Bukaresten át Csíkszeredába, én Heathrow-n és Bécsen keresztül Indiába. Éjfél után nem sokkal már a szállodámban voltam Delhiben. Mikor lepakoltam, sikerült felhívnom Mónikát. Ők még csak Sepsiszentgyörgy felé jártak a vonattal. Minden menetrend szerint ment, de Angliából Csíkba lassabban lehet eljutni, mint Delhibe.

Néhány óra alvás után, a hajnali Rádzsdhání Expresszel indulok a pandzsábi Amritszarba, a szikhek szent városába. Volt szeredai diákom, Kata már előző este felszállt egy olcsóbb vonatra, de az enyém megelőzi, és déltájban a Khálszá Kollégium professzora, a turbános-szakállas Balvant Szingh Dhillón fogad az állomáson. Pandzsábban eddig csak egyszer jártam, és akkor minden helyi lakossal hindiül tudtam beszélni, hiszen a pandzsábi és a hindi nyelv közel áll egymáshoz, és a hindi média szintén erősen jelen van az államban. Dhillón professzor azonban nem hajlandó hindiül beszélni. A hindi nyelv használata a Pandzsábban élő hinduk számára ugyan problémamentes, a néhány évtizeddel ezelőtt még szeparatista szikhek számára azonban a Delhinek való alávetettséget jelentheti. Indiában számomra is többet jelent a hindi, mint egyszerű nyelvet. Ha hindiül társalgok valakivel, akkor az közelebbi kapcsolatot hoz létre, mint az angol. Ráadásul így legalább olyan komolyan vesznek, mint a helyi hindikutatókat. Mivel az előttem levő generáció nyugati hindikutatói általában nem töltöttek olyan sok időt Indiában, mint én, közülük nem is mind tanulhattak meg folyékonyan beszélni. Sok indiai ezért nem is tartja sokra munkájukat.

A Khálszá Kollégium a szikhek egyeteme. Ahogyan a hinduk Benáreszben megalapították a Benáreszi Hindú Egyetemet, a muzulmánok pedig az Aligarh Muszlim Egyetemet mondhatják magukénak, úgy a szikhek is saját egyetem szervezésébe fogtak, és így hozták létre a sajátosan szikh Khálszá Kollégiumot, melynek nevét a Khálszá, a szikhek harci szervezete adta, és amelynek archaizáló épülete tele van kis pavilonszerű tornyokkal, úgynevezett *csattríkkal*.

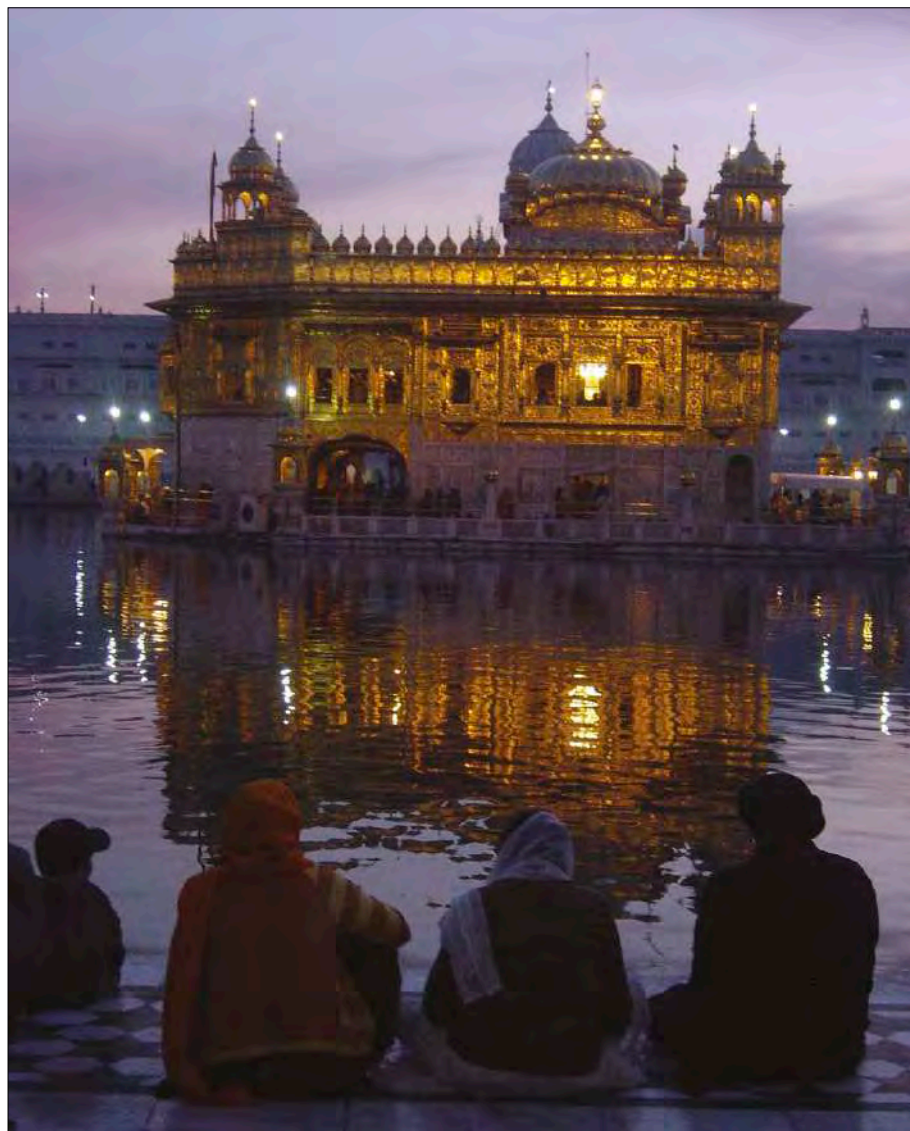
A Kollégium könyvtárában őriznek két számomra jelentős *Szudhászár*-kéziratot. A XIX. század első felében született *Szudhászár* egy mintegy nyolcezer verset magában foglaló antológia két-háromszáz szerzőtől, melyet egy Navín nevű bradzs költő állított össze egy a britekkel is barátságos viszonyt ápoló kis dél-pandzsábi állam, Nábhá királyának. Az évek során hét *Szudhászár*-kéziratról szereztem tudomást. Ezek közül hármat a hindi *dévanágarí* írásával, négyet pedig a pandzsábi *gurmukhí* írásával jegyezték le. Ez az antológia tartalmazza a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben alkotó Thákur legtöbb versét: 136 költeményt. Én eddig csak négy rövidített példányát láttam. A Khálszá Kollégium azonban két teljes, *gurmukhí* írásos változatot is őriz. A kéziratok összehasonlításából kiderül, hogy Navín az antológiát kétszer szerkesztette meg. A ma egyetlen, Bharatpurban őrzött példányban fennmaradt első „kiadás” egyes tudósok szerint 1824-ben született. Ennek eredetijében még nincs benne a nábhái uralkodóhoz szóló ajánlás, hanem azt egy későbbi kéz írta fel a margóra. Ebből arra lehet következtetni, hogy Navín előbb összeállította az antológiát, majd pedig keresett egy uralkodót, akinek azt ellenszolgáltatás ellenében dediktálhatta. Az 1838-ban a nábhái fejedelemnek ajánlott, széles körben elterjedt változat aztán az uralkodó hírnevét növelte. Érdekes módon, az „első kiadás”: a bharatpuri kézirat csak 93 Thákur verset tartalmaz. A két kiadás között eltelt másfél évtizedben azonban annyira megnövekedett Thákur népszerűsége, hogy Navín több tucat további versét felvette az antológiájába. Elképzelhető, hogy az első kiadás Thákur korai, míg a második bővítetté a költő késői verseit tartalmazza, és mindez hozzásegít, hogy betekinthesünk a költő irodalmi fejlődésébe. További fontos információt tartalmaz az antológia tematikus felépítése: kimutatja, hogy egy-egy verset milyen téma képviselőjének tartott az összeállító, és valószínűleg a korabeli közönség is.

Az egyébként nagyon kedves, turbános könyvtáros nem engedi, hogy lefényképezzem a hatalmas méretű kéziratos könyveket. Közben Kata is megérkezik, és miután együtt megnézzük a könyvtár kiállítását, nekiállunk, hogy kézzel másoljuk le az antológia Thákur-verseit. Mostanra már Kata is ismeri a *gurmukhí* írást. Mivel a kéziratokra vonatkozólag a

könyvtár nem rendelkezik kőbe vésett szabályokkal, estére csak megnyűl a könyvtáros szíve, és példátlan módon éjszakára kölcsönadja az egyik kéziratot. Bár már két napja alig aludtam, este a szállásomon elalvás előtt le is fényképezem minden oldalát.

Az Angliától való időeltolódás annyira megzavarta a belső órám, hogy másnap reggel már öt óra körül fel is keltem. Az egyetem vendégháza hatalmas parkban fekszik, és ilyenkor a park tele van sétáló és jógázó indiaival. A legtöbbjük természetesen szikh. Én is belefogok a sétába. Érdekes módon India a jógát adta a világnak, de a kedvenc indiai mozgásforma mégis a kora reggeli séta. Én is kimegyek, hogy sétáljak egyet a kellemes késő novemberi időben.

A következő nap is kéziratmásolással telik, mivel a másik kéziratot nem engedik lefényképezni. Miután a könyvtár bezár, Katával együtt megyek el Amritszar leghíresebb épületéhez, a szikh vallás központjához, a Harimandir Száhibhoz, az Aranytemplomhoz. Az épület hindi-pandzsábi neve megszemélyesíti azt: Isten-temploma Úr. A szikhek ugyanígy megszemélyesítették a szent könyvüket is: *Guru granth száhib*, „Mester Könyv Úr”. Érdekes módon az épület nevében a hinduk által használt *mandir*, „templom” megnevezés szerepel, pedig a szikhek szent helyeit nem templomnak, hanem gurudvárának, „a Mester Udvarának” hívják. A szikhek a hinduizmus lélekvándorlás-tanát a muzulmánok egyistenhitével és szoborellenességével ötvözték. Míg egy hindu templom központjában az istenséget személyesen megtestesítő szobor áll, addig a szikh gurudvárában a legfőbb tanítómestert megtestesítő szent könyv, az 1469 és 1708 között működő tíz szikh guru és tizenöt előfutár-istenimádó *bhagat* himnuszait tartalmazó *Guru granth száhib*. A legszentebb gurudvárá a több mint négyszáz éves Harimandir Száhib, mely a téglalap alakú Amritszar „Nektár-tó” közepén helyezkedik el. A tizenkilencedik század elején a pandzsábi maharadzsa bearanyoztatta a felső szintjeit, és ezért hívják ma Aranytemplomnak. A tavat hagyományos épületegyüttes veszi körül, mely könyvtárnak és egyéb szikh intézményeknek ad otthont. Az épületegyüttesen belső oldalán található a tó körüljárására szolgáló széles járda, a *parikramá*. Egy indiai szent épületet úgy kell körbejárni, hogy az mindig jobb kéz felől essen. A régi szanszkrit szövegek arról írtak, hogy egy időben a tisztelet jeléül még a szent embereket is körbejárták ugyanígy. Katával mi is megkerüljük a tavat, és csak azután tesszük le fényképezőgépünket, és indulunk el a hídon az aranytemplomba. A templomban dob- és harmónium-kíséret mellett szünet nélkül éneklük a *Guru granth száhib* óhindi himnuszait az erre kijelölt örökletes énekesek. Az alkonyatban mi is hosszan elüldögélünk a zenét hallgatva, és figyeljük, hogy

78. kép. A szikhek legszentebb temploma – az amritszari Aranytemplom

milyen békés is a tó közepéről a világ. A hindu templomokkal ellentétben az Aranytemplom rendkívül kulturálnak és szervezettnek hat. Nem futkosnak utánunk, hogy bármilyen dologért is a pénzünket kérjék. A legszentebb hely kivételével bárhol fényképezhetünk.

A békés Aranytemplom nem is olyan régen, 1984-ben a modern India egy véres csatájának, az indiai hadsereg által Kék Csillag névvel jelölt hadműveletnek a helyszíne volt. A független szikh állam, Khálisztán létrehozását követelő, gyakran terrortól sem visszariadó harcos szikhek egy csoportja a függetlenségi politikus, Dzsarnail Szingh Bhindránvále vezetésével ide húzódott be az indiai állam elől. Egy nyugalmazott dandártábornok, Sábég Szingh felfegyverzett szikhekből olyan erős védelmet szervezett a templom köré, hogy azt az indiai hadsereg csak tankokat bevetve, véres küzdelem után tudta bevenni. Az ostromot követő feszült légkörben, néhány hónappal később szikh testőrei végeztek a harcokat elrendelő Indirá Gándhí miniszterelnökkel. Noha a szikhek és az indiai állam kapcsolatán mély sebeket hagyott a szent hely ostroma, mára már csak az emigránsokra szorítkozik a szikh függetlenségi mozgalom; Pandzsáb India egyik legvirágzóbb állama, és szikh miniszterelnöke van Indiának.

Utolsó munkanapunk november 28. szombat, mikor csak délelőtt dolgozhatunk. Nagyon le vagyunk maradva, és mikor nincs ott a könyvtáros, lefényképezem a könyv legfontosabb részeit, a többit pedig tovább másoljuk. Mikor már csak nagyon kicsi időnk van hátra, odajön a könyvtáros, hogy nyugodtan fényképezek. Így sikerül megszereznem munkámhoz két teljes *Szudhászár*-kézirat másolatát. Éppen időben, hogy délutáni a Rádzsdháni expresszrel visszautazhassak Delhibe.

DZSÓDHPUR

November 30.

Vasárnap este indulok is tovább Dzsódhpurba, hogy az ottani kéziratgyűjteményben próbáljak szerencsét. Egyszerű alvókocsiban utazom. Mivel reggelre már a félsivatagi Rádzsaszhánban leszek, két hálósákba burkolom magam este, és alszom egy jót. Másnap reggel vonatom időben érkezik meg, és még egy nyugodt reggelire is van időm, mielőtt továbbmennék a Rádzsaszháni Keletkutató Intézetbe. Különböző fiók-levéltáraival ez az intézet birtokolja a legnagyobb indiai kéziratgyűjteményt, és én 1996 óta látogatom változó szerencsével. 2008-ban például egyszerűen elzavartak az alvari fiókintézetből, mondván, hogy az új szabályozás szerint előbb

Dzsódhpurból kell engedélyt kérnem. Mivel munkám a kéziratos könyvekből táplálkozik, ezért nem hagyom, hogy elkedvetlenítsenek a kudarcok, hanem újra meg újra próbálkozom. Ez annál is inkább célravezető, mivel a szabályozás sokat változik, és amit egyszer tiltottak, azt lehet, hogy legközelebb majd megengedik. Mindezen túl az idén az indiai nagykövet felajánlotta segítségét, hogy ne érhessem az alvarihoz hasonló kudarc. Emellett az intézetbe személyesen is küldtem levelet a látogatásom részleteivel. A nagykövet tényleg szólhatott valami vezető rádzsasztháni funkcionáriusnak, mert az intézetben kitüntetett bánásmódban részesítenek. Itt fényképezni nem engednek, hanem bekérik az általam igényelt oldalak listáját, és fizetés ellenében egy CD-n digitális fényképeket kapok. Megmutatnak még egy eddig katalogizálatlan *Kavitávalí*-kéziratot is. Elmondom, hogy még Bharatpurban is lenne munkám, de nincs időm elmenni. Az éjjeli vonattal indulok vissza Delhibe, és másnap este pedig megyek tovább Allahábádba. Elmondják, hogy van egy módja, hogy útba ejtsem Bharatpurt. Ma éjjel menjek tovább alvóbuszszal Bharatpurba, onnét csak pár óra Delhi. Azonnal szólnak a Bharatpuri kollégáknak, hogy készítsék elő nekem a kéziratokat, és egy alkalmazott motorbiciklijén elvisz a buszpályaudvarra jegyet venni. Aztán rohanok vissza az intézetbe. Itt egy újságíró vár. Az intézet hívta ki, hogy interjút készítsen velem. El is megy vele vagy fél óra, és már nincs elég időm, hogy befejezzem a *Kavitávalí*-kézirat strukturális feltérképezését. Kimaradt az ebéd és a vacsora is. Rohannom kell az alvóbuszra.

BHARATPUR

A zötyögő buszt alvásra tervezték ugyan, de nekem nem igazán sikerül benne aludni. Ráadásul az éjszaka második felében arra is figyelnem kell, hogy el ne tévesszem a bharatpuri megállót reggel 4 óra tájban. A busz valahol a városszéli sötétségben tesz le. Sikerül egy riksát találnom, és kérem, hogy vigyen el egy közeli szállodába. Közben áramszünet van, és teljes sötétségbe borul a város. Valami ócska szálloda ajtaján kopogtatunk, és sikerül is felébresztenünk a recepcióst. Zseblámpával mutatja meg a szobámat. Nagyon lerobbant, de ha elfogadom, legalább tudok még néhány órát aludni. Mikor reggel felébredek, látom, hogy a lepedő apró vérfoltokkal teli, és talán mosatlan is. Gyorsan búcsút mondok, és útban a Keletkutató Intézet felé bekapok néhány banánt.

Az intézetben nagyszerűen megy a munka, és nemcsak egy új *Kavitávalít* fényképezek le, hanem egy 115 Thákur-verset is tartalmazó antológiát,

melyről aztán kiderül, hogy a verseket rendkívül jó szövegállapotban őrizte meg. Ennek a kéziratnak az olvasatait teszem majd meg legtöbbször a szövegkiadásban alapszövegnek.

Dél körül végzek is a fényképezéssel. Az intézet könyvtárosa telefonon rendel taxit, hogy az elvigyen előbb Vrindávanba, majd Delhibe. Vrindávanban most először látogatom meg Góvind Sarmá családját, tanárom 2007-es halála után. Fia, menyé és unokái nagy örömmel fogadnak. Megmutatják a halotti szertartásról készült fényképeket, és még utolsó leveletem is, melynek érkezését Sarmá-dzsi már nem érte meg. Elmondják, hogy egészen utolsó napjáig jól volt. Aznap a mathurái rádiónál volt felvételen. Este viszont holtan találták a fürdőszobához vezető folyosón. Sarmá-dzsi régi háza manapság zárva. A testvérek pereskednek az örökségen. Kis rábeszélés után elfogadják az unoka Guddú taníttatására felajánlott összeget.

Az étkezés az ilyen erőltetetten gyors utazásoknál mindig probléma. Nincs időm, hogy egy-két órára beüljek egy étterembe. A vidéki gyorsétkezdék pedig nem elég tiszták. Az utóbbi héten alig aludtam rendesen, és a dzsódhpuri reggeli óta csak gyümölcsöt tudtam bekapni. Abban reménykedem, hogy az út további részei már kényelmesebbek lesznek.

A taxi épp időben érkezik Delhibe, hogy elérjem az allahábádi Prajágrádzs Expresszt. A vállamon átvetve egy táskában viszem batyumat az egész indiai útra. Ahogy rohanok a vonatra, valami furcsát érzek az ágyékomnál, de nincs idő megállni.

ALLAHÁBÁD

December 2–3.

Allahábádban ismét Mahés-dzsi fogad, aki most nagyszerű szobát utaltat ki számomra az egyetem vendégházában. Az első dolgom orvoshoz menni, aki sérvvel diagnosztizál. Még több, mint két hetem van hátra Indiában, és azalatt bizony cipelnem kell a csomagomat.

Allahábádban ismét dr. Kisórilállal tanultam, és az utolsó nap eljött Udaj Sankar Dúbé is, aki újabb kéziratokról hozott hírt. A legfontosabbak hindi-perzsa kevert nyelvű, úgynevezett *rékhtá* költeményeket tartalmaznak. Dr. Kisórilállal a kéziratok könyvek romlott szöveghelyeit beszélem meg, és együtt próbáljuk felfejteni, hogy hogyan is nézhetett ki a romlás előtti eredeti.

KALKUTTA

December 4–7.

Allahábádból ismét éjszaka, a Rádzsdhání Expresszel utazom tovább Kalkuttába, ahol majd a Tagore Fesztiválon veszek részt. A konferencia résztvevőinek Kalkutta egy előkelő szállodájában foglalnak szobát. Szeretnék két nappal többet maradni, és megkérdezem, hogy mennyibe kerülne. Mikor megtudom, hogy éjszakánként ötezer rúpiát kérnek, inkább lemondok róla. Asók-dzsi, mint mindig, most is felajánlja a szállást náluk.

Ezen az utamon nagyon félttem a disznóinfluenzától, mivel nem voltam beoltva. Talán még az is megfordult a fejemben, hogy jobb lenne lemondani. Aztán végül nem influenzát, hanem sérvet szedtem össze. Itt a szállodában hatalmas reggeli fogad. Különösen jónak néz ki a frissen sült tojásrántotta, melyet egy hatalmas sapkás szakács készít helyben. Rendelek is egyet. Mikor azonban látom, hogy a szakács tüsszög, nem megyek vissza érte.

A Tagore Fesztivál a költő százötvenedik születésnapját ünneplő 2011-es rendezvénysorozat első jelentős állomása. Közép-Kelet-Európát rajtam kívül a kolozsvári Mihaela Gligor képviseli. Jelen van Tagore egykori egyetemének volt rektora, Szabhjászacsi Bhattachárja, valamint Málásrí Lál, a Delhi Egyetem dékánja és Tapan Rájcsaudhari, nyugdíjas oxfordi történészprofesszor is. Különösen Tapan-dá kérdései és megjegyzései emelik meg a konferencia színvonalát. Én, mint mindig, Tagore magyar recepciójáról beszélek, közép-európai kontextusba helyezve azt. A konferencia végén Mihaela elmondja, hogy szerinte az enyém volt a legjobb előadás.

Amiként a feljövő világhatalom, Kína Konfuciuszt találta meg kultúrája ikonikus figurájaként, India ugyanúgy keresett egy hasonló, mindenki számára elfogadható gondolkodót, és így próbálja az első ázsiai Nobel-díjast, a világháborút és a nacionalizmust nyíltan ostorozó, mélyen vallásos verseket író Rabíndranáth Tagorét a maga jelképévé emelni. Ezért őt aztán majd hatalmas pénzeket a százötvenedik évforduló ünneplésébe szerte a világban. Én ennek az ünneplésnek az első eseményén vettem itt részt.

A konferencia után átköltözöm Asók-dzsihez, akinek egyszerű, ám központi helyen fekvő lakásában a legnagyobb hendi írók fordulnak meg. Én is gyakran találkozom ott írókkal és költőkkel, és sok barátságom a Lord Sinha Road-i lakásból indult. Most Asók-dzsiével az indiai női irodalomról beszélgetünk. A tradicionális hindu kultúrában a lányokat hagyományosan serdülőkorban vagy még azelőtt férjhez adták, és taníttatásukat alig valaki tartotta fontosnak. Asók-dzsi édesapja, a dúsgazdag kereskedő Szítarám Székszaríja nemcsak a hendi előmozdítására hozott létre intézetet Kalkuttában, és finanszírozta a

hindi tanszéket Sántinikétanban, hanem egy női íróknak szóló irodalmi díjat is alapított az 1930-as években. Az Allahábádban adományozott Székszarijá-díj aztán számos kiemelkedő hindi író pályafutásának fénypontja lett egy olyan időszakban, mikor feminizmusról még senki sem hallott. Asók-dzsi maga nem nősült meg, de ahol tudott, segített a szenvedő nőkön. Ennek egyik legnagyobb példája a következő történet. Asók-dzsi a házimunkák elvégzése érdekében lakásába fogadta a faluról felkerült könyvtáros Bálésvar-dzsit. Bálésvar-dzsi, mint sok más bihári sorstársa, kalkuttai munkájával tartotta el a bihári faluban hátramaradt családját. Sok kedve nem volt hazajárni, és a feleségétől is idegenkedett, mert az írástudatlan és túlságosan is sötétbőrű volt. Asók-dzsi levelezésbe kezdett a feleséggel, aki előbb közvetítők

révén íratta-olvastatta a leveleket, majd kalkuttai mentora biztatására aztán huszonevésen megtanult írni és olvasni. Asók-dzsi ugyanakkor Bálésvar-dzsit is megdolgozta, hogy ne idegenkedjen a feleségétől, hanem nyugodtan vegye magához. Így került aztán fel Szusilá-dzsi is Asók-dzsi házába, ahol most férjével együtt neveli két gyermekét. Mikor barátja, a legnagyobb hindi író, Prémcsand unokája, Prabodh Kumár néhány éve rávette a bengáli bejárónőjét, hogy írja meg az önéletrajzát, Asók-dzsi egyik barátján keresztül talált kiadót neki. Azután, hogy a könyvből nemzetközi siker lett, Asók-dzsi a könyvet odaadta Szusilá-dzsinak, majd megkérte, hogy ő is írja le az életét. Szusilá könyvében leírta a falusi világot, amelyben felnőtt, rosszul sikerült házasságát, férje elutasítását, küzdelmét, hogy felnőtt fejjel megtanuljon írni-olvasni, és kórházi műtétjét két gyermek után. Bálésvar-dzsi azt mondja, hogy nem haragszik a feleségére a könyv miatt.

79. kép. Asók-dzsi

Asók-dzsi az egyik legkiemelkedőbb hindi író, Alká Szarávgi útját is egyengette. Mikor Alká-dzsisel először találkoztam, még középiskolai tanár volt, s elmondta, hogy anyagot gyűjt egy regényhez. Aztán 1996-ban egy novelláskötetet, 1998-ban pedig egy regényt jelentetett meg. A kalkuttai hindi kereskedők, a márvárik életéről szóló regényt idővel számtalan nyelvre lefordították, és elnyerte vele az indiai irodalmi akadémia éves díját. Azóta Alká-dzsi sokat utazó, nemzetközi hírű író lett.

Asók-dzsi maga teljesen egyszerűen él. Hagyományos, ám rendezetlen indiai ruhát visel, és egyik cigarettát a másik után szívja. A cigarettázást Szusilá-dzsi igyekszik a leginkább kordában tartani, és időnként Asók-dzsi meg is szíveli a feddéseit.

Haidarábád

December 8–10.

Hajnalban repülök Haidarábádba, ahol a samsábádi repülőtéren a Mauláná Ázád Nemzeti Urdú Egyetem hinditanára, Kattimani professzor fogad. Kocsival visz a 32 kilométerre levő egyetemre, ahol még aznap délelőtt előadást tartok „A hindi és az urdú közös korai története” címmel arról, hogy e két, nyelvészetileg azonos, kulturálisan különböző nyelv a XVI–XVIII. században mennyire nem fejlődött még két, később egymással szembenálló közösség nyelvévé.

Itt is az egyetem vendégházában szállok meg. Egy egész lakosztályt utalnak ki a számomra.

Ándhra Pradésbe teluguul tanulni jöttem, de ezen az egyetemen alig találok anyanyelvi beszélőt. Az egyetem most van kiépülőben, még nincs is meg minden tanszéke, és az egyetemi telepen óriási üres részek vannak. Bár nevében urdú egyetemről van szó, a tanítás nyelve, mint minden más indiai egyetemen, az angol. Csak annyi a különbség, hogy létrehoztak egy viszonylag nagy urdú tanszéket is. Az egyetem urdú neve ugyanaz, mint az angol, csak az angol szavakat urdú írással írták le. Míg a nemzeti szó urdú megfelelője az arab-perzsa jövevényszó *qaumí*, addig az egyetemmel bajban van az urdú nyelv. Mivel a modern perzsa *dánisgáh* vagy a ritkán használt hagyományos urdú *dzsámijá* szavakat valamiért nem akarja használni, ezért az angolt vette inkább át. Mivel az arab jelzős *qaumí university* összetétel sem hangzik jól, ezért végül urdúul is megmaradt a *nésanal junivarsziti* kifejezés.

A nyelvtanulás mellett azt is igyekszem feltérképezni, hogy Dél-India hogyan járulhat hozzá a kutatásaimhoz, és ezért most Haidarábádban felkeresem azokat a helyeket, ahol hindi kéziratos könyveket őriznek. Így jutok el a legrégebbi helyi egyetem, az Oszmánijá könyvtárába, ahol valóban megtalálható egy tucatnyi hindi kézirat. Ez elenyészőnek tűnik a rádzsasztháni intézetek sok tízezres gyűjteményeivel szembeállítva, de mégis fontos, mert bizonyíték a hindi irodalom dekkáni jelenlétére. A legérdekesebb könyv egy telugu írással másolt *Rámcsarit-mánasz*. Manapság minden nagy indiai nyelvnek saját írása van, és az íráshoz kötöttség olyan fontos, hogy a különféle írásmód használata nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hindi és urdú nyelvek kettészakadjanak. A hagyományos indiai kultúrában azonban az írásmódnak nem volt ilyen meghatározó szerepe. Köztudott, hogy a szanszkritot például általában a helyi írásmódon jegyezték le. Egy modern kutató, Sheldon Pollock viszont szembeállította ezzel a modern nyelveket, melyek szerinte egy-egy saját íráshoz kötődnek. Mostani utam a gurmukhí írásos *Szudhászarral* és a telugu írásos *Mánasszal* világos cáfolatát adja mindennek.

Ándhrái utam igazi célja a telugutanulás. De mire is jó ez? Egyfelől passzió: meghosszabbított iskolai tapasztalat, hiszen egy-egy nyelv tanulása során világosan látom, hogy hogyan fejlődik a tudásom lépésről lépésre, másfelől, újabb tudományos kutatási lehetőségek feltérképezése. Emellett a teljes India-képhez hozzátartozik, hogy ismerjek egy déli nyelvet is. Nyelvilag már eddig is otthon voltam keleten és nyugaton, a modern és a régi Indiában, valamint a muszlim és a hindu világban. A teluguval otthon lehetek északon és délen is. Majd húszéves álmodom, de többször is lemondtam róla. Mikor például a doktori disszertációm leadása után, 1998-ban lett volna rá egy szabad hónapom, inkább a kalkuttai gyermekotthonba mentem el önkéntesnek. Ráébredtem ugyanis, hogy nem igazán szükséges ez a nyelv. Az előző években viszont összebarátkoztam a legkiemelkedőbb telugukutatóval, a wisconsini és chicagói egyetemeken tanító Nárájana Ráoval, aki megosztotta velem készülő telugu-nyelvkönyvét. Egy nemzetközi vállalkozásba is meghívott tanácsadónak, mely teluguul tanulni szándékozó diákokat hozott volna Haidarábádba, de végül a helyieknek nem sikerült a tanítást megfelelő módon megszervezni. Ráadásul most télen látogattam meg Indiát, és úgy gondoltam, hogy a melegebb dél az enyhébb klímában nem viseli meg annyira az egészségemet. Számításaim azonban nem jöttek be. Egyfelől kiderült, hogy északon még mindig jól bírom a telet, másfelől Nárájana Ráo mostanában alig reagált az emailjeimre, és nem adott meg helyi címekeket.

VIDZSAJAVÁDA

Nava-dzsívan, december 10.

Az éjszakai vonattal utaztam tovább Vidzsajavádába, ahol a Nava-dzsívan nevű gyermekotthon vendége leszek egy hétre. Ugyanúgy, mint a kalkuttai Ásálajamot, ezt is szaléziek tartják fenn. Az Ásálajamban nagyszerű kapcsolatot alakítottam ki a gyerekekkel, és kölcsönösen gazdagítottuk egymást. Ráadásul különösen a kezdeti bengáli nyelvtanulásban óriási segítségemre voltak, és most ugyanezt szeretném a teluguban is kihasználni.

Ám ha komolyan végiggondolom, a nyelvtanulás eltörpül amögött az igény mögött, hogy megosszam az életemet ezekkel a hátrányos helyzetű gyermekekkel. Mindig is úgy éreztem, hogy a tudományos élet önmagában nem teljes, és hosszú távon eltorzíthatja az embert: másokra féltékeny, beszűkült, szórakozott, háklis tudóssá változtathat. A teljességet egyfelől önkéntes lezállás adja számomra a szenvedés, a szegénység bugyraiba, és küzdelem az ott lévők emberi életre való felemelkedéséért; másfelől pedig az embertársaink gazdagítása, a kultúra építése. Emellett sokkal többre tartottam a Teréz Anya-féle aszketikus közvetlenséget a szervezett, elvont világjavításnál. Ez alapján jártam a kalkuttai és a csíki gyermekotthonokat.

Ez a szemlélet most két irányból is megkérdőjeleződött. Egyfelől nincsen képzettségem a szociális munkára, és egyre gyakrabban érzem a spontán jóakarát korlátait. A közgazdász-miniszterelnök Manmóhan Szingh, a Nobel-díjas közgazdász Amartja Szén és mások talán ugyanannyit tettek a szegények felemelkedéséért, mint Teréz Anya. Én szakértelem nélkül csak csetlek-botlok, de igazán sok vizet nem zavarok. Másfelől, nagyon legyengült a szervezetem, és nem könnyű Indiában utazgatnom, és a szegények között kockáztatni a pillanatnyi egészséget. Mindemellett kötelezettségem van a családom felé is, és nem hagyhatom őket sokáig egyedül.

Nava-dzsívan, december 11.

A gyermekotthon vezetősége óriási gyermekcsoportot visz el közönségnek egy vietnámi „kulturprogramra”. A műsort telugu kommunista dalárda vezette be, aztán hosszú politikai beszédek hangzottak el Vietnám dicsőítésére, a kis országéra, mely legyőzte az Egyesült Államokat. Ezt követte az Indiában turnézó vietnámi táncgyűttes programja. Nem ismerem a vietnámi népi kultúrát, de sokkal inkább az volt az érzésem, hogy giccsesített, amerikanizált „hagyományt” mutatnak be. Az indiai közönség körében a legnagyobb sikert az aratta, amikor záróműsorként a táncosok indiai filmzenére mutattak be bollywoodi táncot. A gyermekotthon

igazgatója valamiért lekötelezettje lehetett a szervezőknek, és ezért biztosította az elkötelezett kommunistákon kívül alig valakit vonzó programhoz a közönséget.

Ándhra Pradés állam forrong. Telangána, a Haidarábádi nizám egykori területei ki akarnak szakadni a minden teluguul beszélőt magába foglaló Ándhra Pradés államból. Azt panaszzolják, hogy míg az Ándhra partvidék fejlődik, és az üzleti élet is nagyrészt Ándhra kezében van, a kies Telangánát elhanyagolják, és többek között nem kap elég vizet. Ez már a XXI. század problémája. Haidarábád életét most sztrájkok és zavargások bénítják. Egy sor képviselő lemondott. Vidzsajavádában az elszakadás ellen sztrájkolnak. A gyerekek nem is mentek iskolába.

A naxalitáknak nevezett maoista terroristák továbbra is jelen vannak az államban. A naxaliták és az iszlám terroristák ugyanúgy tenni szeretnének valamit az emberekért, ugyanúgy az életük értelmének keresése mozdíthatta meg sokukat, mint itt a szociális munkásokat. Vezethet tiszta szándék végül terrorizmushoz? Talán megszólal a lelkiismeret egy ponton, de az ember már nem tud megálljt parancsolni? Hol csúszik ilyen tragikusan félre még a kezdetben tiszta szándék is? Vajon én tudnék-e különbül viselkedni, ha hasonló körülmények között élnék, és hasonló hatások érnének?

Nava-dzsívan, december 12.

Utam első felének sokszínűsége igényt sem ébresztett a mélyebb párbeszédre. Most itt a Nava-dzsívanban lassulok le. A nagyobb fiúk vannak itt. Jobban beszélnek angolul, mint én teluguul. Tökéletlenül beszélek, de a társalgás legalább segít, hogy megtanuljam a nyelvet.

A Nava-dzsívanban csak vendég vagyok, és nem kapok munkát a gyerekek napi rutinjában. Így hát társalgok a gyerekekkel. Az egyikük a lánycsecsemőgyilkosságokról beszélt, másikuk pedig arról, hogy az apja Tirupatiban kórházban van tüdőgyulladással, és az éjszaka indulni akar hozzá. Nyolcórás út.

Ma este elolvastam egy oldalnyi önálló telugu szöveget. Mégiscsak haladok.

Nava-dzsívan, december 14., hétfő

Reggel a magam tört telugujával szóba elegyedtem az egyik gyerekkel, de mikor kicsit megakadt a társalgás, már el is ment. Az otthon vezetősége láthatólag azt szeretné, hogy amelyik fiú csak teheti, angolul beszéljen. Már a kicsik közül is angol iskolába járhatnak az ügyesebbek a Csiguruban. Én meg most pont az angol ellenében dolgozok.

A szegénység egyik kifejeződése lehet a gyermekek névadása. Legtöbbjüknek hindu mitológiából vagy az iszlám hagyományból származik a neve,

de a fiúk között van Clinton, Ali Bába és Sztálin nevű, sőt találkoztam még Úrjézus nevű fiúcskával is. Ebből a néhány névből is el lehet képzelni a mai Ándhra Pradés szegényeinek kulturális hátterét.

Ittlétem több mint fele eltelt, de nem tudok folyékonyan beszélni. A bemutatkozás és az egyszerű társalgások rendben vannak, de képtelen vagyok magasabb szintre lépni. A kalkuttai Asálajamhoz képest ennek az otthonnak az az előnye, hogy kevesebb a gyermek, és így egy-egy fiúra nagyobb figyelem jut. A gyerekek jól el vannak látva, és így az én jelenlétemnek nincs akkora hozzáadott értéke. Figyelmem csak minimális hozzájárulás az életükhöz. Igazából sokkal kevesebbet tudok teluguul beszélni, mint gondoltam volna, és már várom is, hogy továbbmehessek innét. Ebben a frusztrált helyzetben jólesett, hogy aztán Sankar és egy álláskereső néni értékelte az erőfeszítéseimet.

Itt is kellene egy Daksá és egy Anítá. Most látom csak, hogy mennyire hálás lehetek nekik a gudzsarátiért. De ha belegondolok, annak idején először gudzsarátiul sem volt könnyű beszélgetőtársat találnom.

Aztán este a betegszobában eltörpült a telugu-agóniám, mikor egy Móhankrisna nevű fiúra rájött a roham, és rajtam kívül csak Enrique, egy másik külföldi önkéntes volt jelen. Egyikünk sem tudta, hogy mit kell ilyenkor csinálni. Egy fiú azt javasolta, hogy szájon keresztül lélegeztetni kell. Annyira meg voltunk ijedve, hogy Enrique ezt meg is tette. Aztán köpködött. A roham után meg kellett fürdetni, és tisztába kellett tenni. Móhankrisna hányt, és aztán elvitték a kórházba. Emelgetni kellett, nem törődtem a két héttel azelőtt kijött sérvemmel.

Haidarábád és Delhi

Mivel számításaim nem igazán jöttek be a Nava-dzsívanban, ezért hamarabb visszautazom Haidarábádba, és másodszor is az Urdú Egyetem vendége leszek a királyi lakosztályban. Kattimani professzornak elmondom, hogy írtam egy urdú cikket, és szeretném, ha valaki átnézné a nyelvhelyességet. Keményen át kellett dolgozni a szöveget. Kidobtuk például az „én” személyes névmást, és a magasróptű arab *rāqimu'l hurúf* „e betűk írója” kifejezéssel helyettesítettük.

Szerettem volna néhány telugu íróval és költővel is találkozni. Kattimani professzor megadta egy több nyelvre lefordított költő-ismerőse, N. Gópi címét, akivel sikerült is összehozni egy találkozót. N. Gópi néhány évig a haidarábádi Telugu Egyetem dékánja volt. Huszonnégy könyv, köztük tíz

verseskötet szerzője, és az indiai Irodalmi Akadémia kitüntetettje. Irodalmi beszélgetést teluguul még nem tudok, így hát maradtunk a hindinél. Gópi-gárú meg is ajándékozott jónéhány telugu könyvével és verseinek hindi és angol fordításaival. Az urdú egyetemre visszatérve egy diák segítségével sikerült is egy verset végigolvasni és értelmezni. Ez lett aztán az első teluguból készült magyar versfordítás. A *Dzsala gitam* „Ének a vízről” című kötete 2002-ben jelent meg, és azóta számos indiai és európai nyelvre lefordították. Az itt közölt költemény a kötet nyitóverse. Bár jóval a Telangána-mozgalom előtt írta, arról a vízről szól, mely az egyik legfontosabb oka lett aztán a független állam követelésének.

Ének a vízről

1

*Miféle teremtésből
zúdul alá a kavargó víz?
Micsoda felfoghatatlan
kiterjedéseken
utazik keresztül!
Micsoda örökön túlról
hozza a tisztára mosott ősi hangokat!*

*A szót hallva ott helyben eső áztat minket,
és bizsergő öröm jár át, mikor kimondjuk: víz.
Magából a vízből élünk,
és az örök élet fénye ragyog bennünk.
Három atomnyi
elragadó gyöngyszem
pottyán élénk.
Tenyerünkbe végtelen víztömeg
hull morajló hullámokkal.*

*Vajon honnét jön a víz?
Hány világon hatolt át?
Hány ős-sötétséget,
és hány meg hány tűzgomolyagot
rejtett szívébe?*

*E kék golyóval együtt
jöttél vendégségbe,
te leírhatatlan élet-darabka.
Hol van az otthonod?
Nehogy visszamenj!*

*Hacsak érinted is,
a föld mindenkor csecsemőt tápláló anya lesz.
Minden egyes meder,
melyet megtöltesz,
egy-egy anyaméh lesz.
Mely távoli egek küldtek
fénylő ajándéku téged?*

*Játékos
mint patak,
mint folyó,
mint folyam,
mint tenger
vízbe öltözteti a földet.
Kétharmada vízzel borítva –
a Föld a maga formáival
mint életgolyó kering.
Nem olyanok, mint a félrevetett rögök:
az óceánok mind egymásba folynak.
Csak nevében él a hét tenger,
egyetlen egy óceán van csak,
a világot átfogó hatalmas víztömeg:
ezért ez itt vízgolyó.*

*De miért hallgat az ember?
Miért oly gőgös azzal a kevés porral?
Hallgatott valaha az ember?
Lába alatt a port emelte hatalomra:
„Ez itt a földgolyó” – szólt.
Vízanya pedig csendesen mosolygott:
„Egyszer még megátjuk,
hogyan milyen önző az ember.”*

*Völgyek mélyén
patakok csörgedeznek.
A patakok poharaiból
folyók nedvesítik ajkukat.
A folyók léptei nyomán
vizek új útjai támadnak;
és a hullámok ezermérföldes útjai
alakítják a föld formáit.
Az idő folyásának képe
nem a folyóé?
A civilizációk fájának gyökerét
ő öntözte nedves ujjával.
A földrajz titkait
tisztára mosva ő mutatta meg.
A természet törvényeit
mindig megújuló magyarázattal látta el.
A víz kultúra,
a víz történelmi tény,
a víz az összes létforma felfedezése.*

Az utolsó indiai napomat Delhiben töltöm. Meglátogatom román barátomat, Liviut, aki, mivel Romániában nem talált munkát, beiratkozott egy második doktorátusra a Nehru Egyetemre Delhiben. Itt északon ilyenkor már hideg van, és a naplemente bármilyen szép is, aggódok, hogy meg ne fázzam. A repülőtérré menet még beugrok egy angolnyelvű cikkem szerkesztőjéhez, Vidjá Ráóhoz, akinek a forró teája sokat segít, hogy végül egészséges maradjak.

Delhi repülőtér, december 21.

Egy-egy repülőteri tartózkodás a hosszú várakozással jó alkalom arra, hogy visszatekintsek az országban töltött időmre.

Valami félelemhormon-túltengés lehet bennem, mert mindentől félek: túlsúlyos a csomagom, nagy a kézipoggyászom, letilthatják a bécsi kiszállásomat, hiszen tovább, Londonig vettem jegyet.

Mint mindig, most is gazdagon jövök haza Indiából. Kéziratokat másoltam, megbeszéltem a jelentésüket. Most már szinte minden anyag megvan a Thákur-szövegkiadáshoz, és fontos kéziratokat kaptam a Bádzsíd-szövegkiadáshoz is. Valamennyire otthon vagyok a teluguban, és még fordításra is előkészítettem egy telugu verset. Asók-dzsi segítségével

megszerkesztettem Mónika Szónrékszá-interjúját, valamint egy Haidarábádi urdútanárral az első urdú cikkemet. Hozok sok drágakövet, gyöngyöt és játékot. Nagyszerű emberekkel találkoztam. Bevettek a Tagore-kutatók közé. Szeretnék írni a vidzsajavádai gyerekekről „Barátom Clinton, Sztálin, Ali bábá és Úrjézus” címmel. Mert annak ellenére, hogy nem tudtam állandóan teluguul beszélni, sok gyereket megszerettem. Óriási különbségek vannak a jövőjükben. Mindegyikük különbözik egymástól. Vansít sem szabad elfelejteni. Ali mennyire sírt utánam. Én meg elfutottam előle. Ez a gazdagság azonban csak akkor ér valamit, ha akár közvetve is, megosztom.

Oxford, 2010. hamvazószerda

Hogy elfelejtettem Ali bábát, Sztálint, meg a többieket. Sokat dolgozom, sokat felejték.

Schwechat, Bécs, január 28.

Most jelentették be, hogy tíz perc múlva bezállhatunk. Csendben várjuk a gépet. Senki sem beszélget. Mellettem áll egy ötven-hatvanéves pár. Mindketten könyvet olvasnak. Egy fiú türelmetlenségében ujjával dobol a bőröndön. Engem idegesít.

Tegnap a vonaton befejeztem Alká-dzsi újabb, *Ék brék ke bád* „Egy szünet után” című hindi regényét. Három idős főhőse üzletember, de kettőnek titkos élete is van. Együtt kirándulgatnak India különböző vidékeire, és keresik az élet értelmét. Guru, akinek neve és allűrje ugyanaz, kettős életet él. A regény egyes fejezetei hol Guru üzleti életét mutatják be az eleinte főhősnek gondolt, magabiztos tamil bráhman üzletember, K. V. Sankar Ajjar szemével, hol pedig Gurut „tanítványán”, Bhatton keresztül. Önállóan Gurunak szentelt fejezet nincs. Ajjar a feltörekvő, új India feltétlen szószólója, Bhatt pedig nem találja a helyét benne. Állandóan új állást keres, mert mindenütt összeveszik valakivel. A második rész végén Guru eltűnik. Ezt K. V. és felesége egy újsághirdetésből tudja meg. K. V. egy ismeretlen feladótól megkapja ugyan Guru naplóját, de nem talál benne hollétére utaló nyomot. Felesége azonban, akit értelmileg lenézett, észreveszi, hogy Guru Madhja Pradésben egy szegény, őslakos falut védett a cégével szemben. Rájön, hogy nem halt meg, de már sohasem fogják látni. A napló rávezeti Ajjart, hogy megkérdőjelezze az üzleti sikerbe vetett hitét, és újra felfedezze feleségét. A harmadik, utolsó rész végén Guru valóban meghal, és naplója ekkor Bhatthoz kerül. Csak most tudjuk meg mindkettőjük teljes nevét: Gurucsaran Adzsabdász és Abhimanju Bhatt. Bhatt a szeretetet és a szerelmet fedezi fel a naplóból. A regény mintegy kétharmadát kitevő, fejezetekre bontott első részben Ajjar és Bhatt története váltakozik. A másodikban Ajjaré véget ér. Míg Ajjar tud a Gurutól elidegenedett Rádzsésvaríról, Bhatt sohasem jön rá, hogy ki a „szellemem Rá”. Ezen kívül azonban Ajjar semmit sem tud Guru magánéletéről.

Bhattot ugyanez zavarba hozza. Ő is beleszeret az elérhetetlen Rukminíbe, de a nepáli Káthmándún kívül sohasem találkozik vele. Ahogy a második rész végén Ajjar a feleségét fogadja el, az utolsóban Bhatt az apjával békül ki, és lesz belőle sikeres, műértő galériatulajdonos. A regény a Himalájában végződik mitológiai utalásokkal. Guru halála Bhatt számára valószínűtlen.

Mint Alká-dzsi minden regénye, ez is mintegy kétszáz oldalas. A korábbiak elsősorban a kalkuttai világot mutatták be. Itt kitégülni a horizontot, tamil, hindi és bengáli főhősök Kalkuttán kívüli vidékekre is eljutnak, bár Indián kívüli helyszín nincs. Miben más ez a hindi kötet a szintén a felső osztályokról szóló angol regényeknél? A hindin keresztül sokkal inkább maguknak az indiaiaknak szól, és én mintegy a belső világukba látok bele.

A repülőn a rossz oldalon ülök. Győr helyett Szlovákiát látom: Pozsonyt, és a kanyargó Kisdunát. Partiumban csak találgatom, hogy talán Várad tűnik fel a távolban. Aztán a Kárpátok völgyei, a Duna-delta, majd sűrű felhőtakaró.

DELHI

Január 28.

Indulás előtt úgy tűnt, hogy ilyen jól szervezett indiai utam még nem volt. Két apróbb szakasz kivételével megvolt minden jegyem és szállásom: Delhi, Kalkutta, Sántinikétan, Kalkutta, Patna, Allahábád, Delhi, Baróda, Ahmadábád, Dzsajpur, Delhi. Összegyűlt három SIM-kártyám is az előző évekből. Az egyiket Sheldon Pollocktól örököltem. Aztán ahogy kiszállok a repülőből, egyik sem működik. Nem tudom Ganésát felhívni, pedig ő elvileg kint vár a taxival, és nála vannak a vonatjegyeim. A kijáratnál csináltak egy új SIM-kártyát. Elmondják, hogy az új mobiltelefon-szabályozás értelmében legalább háromhavonta használni kell, különben elveszik. Kérik az indiai címemet. Vagy hét-nyolc helyen fogok lakni. Szólok, hogy Ganésa tudja első állomásomat, kérdezzék meg, hogy Delhiben melyik szállodába visz majd. Fel is hívják.

Vannak emberek, akik teljesen természetesnek veszik, hogy hindiül beszélek. Újonnan érkezettként bárkivel élvezem a hindi társalgást. Mások angolul válaszolnak vagy kérdeznak vissza, hogy hol tanultam hindiül. Még mindig csak sznobizmusnak érzem, és nem akarom felfogni, hogy az angol nyelvhasználat Indiában társadalmi kérdés. Sokan csak a szolgálkkal beszélnek hindiül, és egy külföldivel szemben a hindit furcsának érzik. Ilyenkor egy-két mondat után elhallgatok, és csak a legszükségesebbre szorítkozom, mint tettem azt most a SIM-vásárlásnál is.

A repülőtéri ellenőrzés sokkal gyorsabb volt, mint korábban. Az útlelvizsgálatnál vagy háromszor több ablak van. A SIM-vásárlás ellenére is hamar kijutok. Ganésa a bejáratától távol áll meg, a közeli két sávot ugyanis csak sárga és fekete-sárga taxik használhatják. A harmadik, mindenki számára hozzáférhető sávban darus vontatókocsik jelzik, hogy itt sem lehet várakozni.

Ganésa elmondja, hogy a készülődéssel és a várakozásokkal ellentétben senki nem jött a Brit Nemzetközösségi Játékokra. Neki azokban a napokban nem is volt utasa. Most már általában nem turistákat fuvaroz, hanem olyan előre megbeszélte utasokat, mint amilyen én is vagyok.

A Múlcsand felüljárója alatt látok egy újságáros gyereket, aki nem futott be a villanyrendőrnél várakozó autók közé árulni, hanem csak ül a járdán. Kár, hogy divatlapok vannak nála. Visszafele ismét meglátom, és kérdi, hogy kérek-e *Outlookot*. Ez politikai magazin. Veszek tőle.

Kausik néni tegnap elesett. Menye, Manísá kérte, hogy segítsek, ha odaérek Sántinikétanba. Neki a fia szemműtétje miatt most otthon kell maradnia. Kér, hogy szerezzek megbízható albérlőt, mikor ott vagyok. A korábbiakkal sok bajuk volt. Majd megkérdem Martint.

Asvin az Indiai Technológiai Intézetből átment az újonnan szervezett Dél-Ázsia Egyetemre tanítani, de már most keserűen beszél az új munkahelyéről. A fizetés jó, de sokan csakis emiatt jöttek ide minden hivatástudat nélkül. Sokukat átláthatatlan eljárással vették fel. Szerinte csak Mumbaiban és a kalkuttai Statisztikai Intézetben történik meg, hogy felvételnél az ember érdemeit nézik. Ráadásul a diákság is gyenge. Huszonötből húsz hallgatója megbukott. Asvin már azon gondolkodik, hogy átmegy Kalkuttába, úgyis azt tartja a legélhetőbb nagyvárosnak Indiában.

Beszélgetés közben úgy elmegy az idő, hogy rohanni kell a repülőtérre. Csak háromnegyed órám van, és bárhol lehet dugó az esti forgalomban. De nem kellett volna izgulni: negyedórával a kapuzárás előtt ott vagyok.

KALKUTTA

Január 30.

Tegnap nem sokkal éjfél előtt érkeztem ide. Tudtam, hogy sietnem kell majd az Ásálajamba, és nem vesztegethetek időt ételvásárlással. Ezért a repülőn ettem egy százötven rúpiás, silány szendvicset. Sok embernek kevesebb a napi keresete.

Míg a delhi csúcsforgalomban húsz perc alatt kiertem a repülőtérre a széles utak miatt, Kalkuttában késő este is szinte egy órába telt eljutnom

az Ásálajamba. Egyrészt azért, mert az Ásálajam a város másik végén van, másrészt pedig, mert az utak tele voltak járművel. Este kilenc után engedik ugyanis be a nehéz teherautókat. Taxisom elmagyarázza, hogy ilyenkor áramlik be a másnapi zöldség a városba. Így még haragudni sem tudtam a városba vonuló sok lassú, krumplira, sárgarépára, hagymára, retekre, paradicsomra, káposztára és egyéb zöldségre. Ha megértjük a bennünket irritáló dolgokat, akkor a haragunk is könnyebben elpárolog.

Sofőröm, Vinaj csak néhány éve él Kalkuttában. Nem tudja, hogy merre van Hávrában, a Hugli túlsópartján Kadamtalá városrész, a még pontosabb tájékoztatósi pontról, a Pusparí moziról nem is beszélve. A híd után már én irányítom. Mint a legtöbb helyi taxis, ő is Bihárból származik. Azt mondja, hogy otthon olyan kicsi a földjük, hogy csak saját maguknak tudnak ezt-azt termelni rajta, de a megélhetésre nem elég. Öregedő apja és öccse műveli manapság. A felesége a gyerekekkel szintén a faluban lakik. Őt magát a falubeliek hozták fel Kalkuttába, és valamivel több, mint egy évig tanulta a taxizást. A legnehezebb a város kiismerése. Ez úgy történik, hogy egy éven át valamelyik ismerőst kísérgeti éjszaka. Gondolom, hogy ezáltal a másik taxis is nagyobb biztonságban érzi magát. Emellett nappal talán nagyobb társaságok utaznak, és szükség van az első ülésre is. Ez alatt az időszak alatt dolgozhat nappal a megélhetéséért a tanuló. Azután jön a vezetői tanfolyam és a vizsga. A vezetői tanfolyam előtt van ugyan néhány foglalkozás, de az kevés, ezért az ismerősök éjszaka elhagyatott utakon gyakoroltatják a jelöltet. Ha átment a vizsgán, napi négyszáz rúpiáért bérelhet taxit, és a jobb kihasználás érdekében 12-14 órát dolgozik. A benzint természetesen neki kell fizetnie. Ez napi hétszáz rúpia körül van, de így is meglehet a haszna, hiszen például az én egyórás utam háromszázötven rúpia volt. (Később egy másik taxis elmondja, hogy ő addig dolgozik, amíg össze nem jön a napi ezerhat-száz rúpia. Vinaj a reptéri előfizetett taxisok közé áll be újra meg újra. De ha leszólítják útközben, akkor elvállalja a fuvart. A legtöbb Kalkuttai taxis nem rádiótaxi, hanem kalkuttai gyártású, sárga Ambassador, ugyanúgy, mint volt már az ötvenes évek végén. Az úton több a taxi, mint a magánautó, hiszen szinte lehetetlen parkolóhelyet találni. Vinaj elmagyarázza, hogy napközben nem sok időt veszít. A héten öt napot dolgozik, kettőt pihen. Hét földije bérel két szobát, és a szabadnapos főz a többieknek vacsorát. Három taxis jár két kocsival, és ő minden nap ugyanazt a kocsit kapja. Az övé tíz éves, és 15 éves koráig még járhat. Arra nincs pénze, hogy négyszázezerért vegyen magának új kocsit. Gyerekei a falusi iskolában tanulnak. Szerinte ma már egyre jobbak arrafele is az iskolák.

Az Ásálajamban még ébren találtam a két igazgatót. Elmondták, hogy másnap, vasárnap lesz mind Don Bosco előrehozott ünnepe, mind pedig a havi rendszerességű *mélá*, gyerekfesztivál az utcán élő gyerekeknek. A DB ünnep így néz ki: négy óraker mise Bhattanagarban, utána körmenet. Azután pedig szokásos előadások. Szerettem volna kirándulni vinni a gyerekeket. E mellett a program mellett azonban nem lehet azt megszervezni.

Az időeltolódás miatt későn ébredtem, de nem is kellett sietnem, hiszen úgyis délután lesz a mise. Nyugodtan jöhettem volna a tíz óra után befutó Rádzsdhánival a drága repülőút helyett, ha előre tudom a programot. Elvertem ezzel egy okostelefon árát, de legalább több időm marad a gyerekekkel beszélgetni.

Most már nem ismernek fel annyian, mint régebben. Sok az új gyerek, és 2003 után már mindig csak egy-két napot töltöttem a gyerekekkel, és azt sem minden évben. A legrégebbi gyerek a most 25 év körüli Prabhát, aki Delhiben tanult, és most az Ásálajam egyik vezetője. Delhiben jól fizető üzleti állása volt, de otthagya, mikor felajánlották neki, hogy visszajöjjön az Ásálajamba. George atya szakmai szóval „mental satisfaction”-t, szellemi elégedettséget ígért neki, amit nyilvánvalóan el is ért, mert Prabhát egész nap hatalmas mosollyal járka ide-oda. Most ő bonyolítja le a gyerekekkel a napi rutint, és szervezi a programokat. Emellett levelező tagozaton egy második mesterit is végez: pszichológiát tanul, mert fogyatékos gyerekekkel szeretne foglalkozni. A rutin levezésében Dévrádzs és a tizennyolc éves Pintu segíti. Pintun ugyanazt a hatalmas mosolyt látni.

Az újak közül eggyel barátokozok különösen össze. Megkér, hogy írjam le a nevét angolul, hogy megmutathassa egy belga látogatónak. Nincs papír, de egy tollat tudunk szerezni, és a kezére írom. Sok az új gyerek, elfelejtem a neveket, de az övét megjegyzem: Dzsammu Sékh. Segítségemért nagyon hálás, és beszél a családjáról. Apja halála miatt őt elküldték otthonról dolgozni, és egy teaárusnak segédkezett Kalkuttában. A teaárus csak ételt adott neki, fizetést nem. Szeretne tanulni, de nehezen megy neki.

Egy másik fiú a bihári Rádzsgírből származik. Maga sem tudja, hogy ez India egyik legrégebbi városa. Ez volt Buddha idejében a főváros: Rádzsagriha. Ő is teaárus, és csak a gyerekfesztiválra jött. Ő szerencsésebb Dzsammunál, mert egy földije üzletében dolgozhat, és még fizetést is kap. Nyáron haza is küldött ötezer rúpiát az anyjának.

Egy harmadik, a kicsi „Déb” azért szökött el otthonról, és jött az Ásálajamba, mert filmsztár szeretne lenni, aki olyan jól táncol, mint a bengáli sztár, Déb.

Új dolog, hogy a gyerekfesztivál már nem kétnapos, hanem aki akar, az még egy hétig maradhat táborozni. Őket a Kaljáni nevű faluban levő otthonba viszik. Ez átmenet afelé, hogy valaki az Ásálajam tagja legyen. A tábor végén aztán egyesek maradnak, mások elmennek.

Délután a mise egy külvárosi leányotthonban van. Szinte az egész Ásálajam odajön. A legtöbben gyalog érkeznek, bár a távolabbi gyerekeket látványosan tömött kisbusszal hozzák. Jól esik, hogy a különböző otthonokból idejött gyerekek között vannak, akik felismernek, mert valamelyik évben elvittem őket kirándulni. A mise kezdetén a bevonuláskor a három celebráns pap előtt lányok táncolnak hindi vallásos zenére. Sötétedés után jön a körmenet. Ez szintén újszerű. Régebben részt vettem egy feltámadási körmeneten, ami hasonló volt a mi körmeneteinkhez, csak éppen ment mellettünk a forgalom az utcán a maga normális zajával: szinte folyamatos dübörgés, berregés, dudálás. Nem voltak templomi zászlóink és nem igazán énekelünk. Ének és zászlók itt sem lesznek, de helyette a körmenet elején dobosok vannak. Itt viszik Don Bosco szobrát is. Utána a királyi jelvénynek számító négy nagy, színes napernyő jön. A gyerekek rudakra tűzött feliratokat visznek, melyek a gyermekek védelmére szólítanak fel bengáliul és angolul. A körmenet fényét időnként tűzijáték emeli. Többségében hinduk által lakott

80. kép. Körmenet és tüntetés az utcagyerekek megbecsüléséért

utcákon és sikátorokon megyünk keresztül. Néha leállítjuk a forgalmat, néha elférnek mellettünk a kocsik, sőt még egy busz is. Az emberek megállnak és néznek. Az egyik erkélyen egy kis társaság van, aki apró cimbalmokkal ünnepli és lelkesíti a körmenetet. Mellesleg a körmenetben résztvevők többsége sem keresztény. Az egyik kezemet egy Muhammad nevű kis muszlim, a másikat egy hindu barátja fogja meg.

A menet egy másik otthonban ér véget, ahol a gyerekek rövid programokat mutatnak be. A legtöbben bollywoodi koreográfiára készült táncot. Vinítá nővér mellé kerülök, aki egy leányotthonban, az Ásá Arunódajban és a hozzá tartozó iskolában dolgozik. Büszkén mutatja, hogy kik az ő lányai. Húga, Vinajá is nővér, ugyanabban a rendben van, de ő Kaljániban lakik a gyerekekkel.

Egy langaléta, 22 éves fiú elmondja, hogy ő is szeretne technikai továbbképzésre járni, mint két másik barátja, és jövőre meg is próbálja. Szóba kerül a politika, és kifigurázzák a bengáli ellenzék vezérét, Mamatá Banérdzsit.

Január 31.

Reggel az Ásálajamból átköltöztem Asók-dzsihez. Ő sincs nagyon jól. Bár kevesebb cigarettát szív, nagyon csúnyán köhög. Gyerekkorában kezdett el cigarettázni egy Szaraszvatí-ünnepen. Az ünnepeken a szülők egyedül is elengedik a gyerekeket későig, és ő is ilyenkor kapott rá. Egy nagybátyja képe lebeghetett előtte, aki a harmincas években Oxfordban tanult, és utána vagy tíz évet Londonban töltött. Irodalmár volt, soha életében egy fillért nem keresett, és erősen cigarettázott. Azt, aki nem keres, nagyon lenézi a márvári kereskedő közöség, így nem is volt sok becsülete. Asók-dzsi sem kereshetett újságíróként nagyon sokat, ezért ő sem lett a márváriak büszkesége. Említette, hogy apja és közte is volt feszültség, de azt a benyomást kelti, hogy ez aztán feloldódott. Ez a feszültség azért lepett meg, mert apja volt a század közepén Kalkutta egyik legnagyobb irodalom pártolója, aki létrehozta a még ma is a kalkuttai hindi irodalmi élet központjának számító Bháratij Bhásá Parisadot, az „Indiai Nyelvi Egyesületet”.

Asók-dzsi már nem sokat olvas. Az olvasószemüveggel is hamar elfárad. Egyik kedvenc szerzőmet, Krisna Baldév Vaidot nem szereti különösebben. Inkább csak a barátai írásait olvassa. Elkésérítette, hogy Prémcsand unokájának, Prabódh Kumárnak a könyvéről csak egy barátja, Rámdév Sukla írt recenziót, egyébként visszhangtalan maradt. Szerinte a hindi irodalom nem olyan jó, mint a bengáli, és Prémcsand, Rénu vagy Agjéj művei nem érik el Tárásankar vagy Bibhútibhúsan színvonalát, Tagoréról nem is beszélve.

Ebédelni hivatalosak vagyunk Asók-dzsi egy másik barátjához, az egyik legjobb hindi íróhoz, Alká-dzsihez, az „Egy szünet után” írójához. Őt még abból az időszakból ismertem, mikor egyszerűen csak járt Asók-dzsihez, mint sok más irodalmár, és elmondták róla, hogy írogat is. Ez nem volt különleges dolog, hiszen szinte mindenki írt, aki megfordult Asók-dzsinél. És járt nála a hindi irodalom színe-java. Egyszer Alká-dzsi megmutatta a képgyűjteményét a negyvenes évek Kalkuttájáról. Egy képre még most is emlékszem. Valami iskolai ünnepségen egy asztalon sok vekkeróra. Bizonyára díjak a gyerekeknek. Aztán 1998-ban Alká-dzsi nekem is adott friss első regényéből, a kalkuttai márváriakról szóló *Kali-kathából*. Már csak azért is elolvastam, mert egy olyan közösségről szólt, amivel én is kapcsolatba kerültem. Időben ide-oda ugráló hosszú, lassú indulás, melyben egy öregedő márvári üzletember végiggondolja fiatalságát a negyvenes években, és különösen két egymástól elütő barátjához való viszonyát. Aztán izgalmas végkifejlet, mely párhuzamot állít az 1946-os „Nagy kalkuttai vérengzés” és az 1992-es ajódhjai mecsetrombolás között.

Az indiai utat a kalkuttai könyvvásár miatt időzítettem január végére. Két napot szeretnék ott tölteni. Nemcsak könyveket böngészni, hanem programokra is benézni. Végül az ebédmehívás és a délelőtti zárvatartás miatt csak három óra lesz a két napból. Mint kiderül, ez is elég. Otthon a bengáli klasszikusok megvannak, a kortársak között meg nem tudom magam kiismerni, és végül alig veszek valamit. Ráadásul még jó programot sem találok.

A könyvvásár egyik díszkapuja előző éjjel összedőlt az erős szélben. Szerencsére senki nem volt alatta, és mire odamegyek, már nyoma sincs a bal esetnek. Óriási a tömeg, hiszen a bengáli talán a világ legtöbbet olvasó népe. Páratlanul büszkék az irodalmukra a határ mindkét oldalán, mind Indiában, mind Banglادésben. A vásáron a könyvek többsége eredeti bengáli, de sok az európai fordítás is. Ezt általában az angolon keresztül teszik. Érdekes a szantál jelenlét. Újdonság, hogy új ábécét dolgoztak ki a szantáli nyelvnek. Mivel a szantálok India három államában élnek, Dzsárkhandban, Bengálban és Orisszában, ezért mindhárom állam a saját írásrendszerén írta a szantáli nyelvet. Emellett a keresztény irodalom latinbetűs. Van is otthon egy ilyen szantál imádságoskönyvem. Az új írásrendszer kanyarított betűjeivel az orijáera hasonlít, de míg nekem az említett négy írásrendszer egyike sem jelentett problémát, addig az új szantáli írásoktól eleve elzár az ábécéje.

A könyvvásáron a korábbiakhoz képest érdekes az erősebb banglادési jelenlét is. Van egy nagyobb pavilonjuk, és sok kisebb kiadójuk a nyugat-bengáliak között elszórva található. A banglادési pavilonban látom meg az egyetlen külföldit. Mikor megakad rajta a tekintetem, megszólít: „Imre!”

Majd leesik az állam, de lepleznem kell, mert ezek szerint nekem is ismer-nem kellene őt. „¿Como estas?” Indiában történnek valószínűtlen dolgok. De most már helyben vagyok. Ő a Tagore-könyveket gyűjtő, angolul nem tudó spanyol professzor. Kapok tőle egy névjegykártyát, hogy majd fel tudjam hívni. Gallegóul van, de ez a legkevesebb. Megígéri, hogy elküldi néhány általam kért Tagore-cikk másolatát.

Mikor egy bangladesi árusnak megmondom a nevemet, egy szakállas ember ünnepelni kezd, hogy muszlim vagyok, hiszen az Imran népszerű név Pakisztánban. Megmondom, hogy keresztény vagyok, de a nevem lehet, hogy török eredetű. Erre ugyanolyan kedvesen folytatják velem a beszélgetést.

Érdekes, hogy mennyire könyvcentrikus a vásár. Elektronikus szöveget CD-n, DVD-n sehol sem árulnak. Pedig akár szeretjük, akár nem, az elektronikus szövegeké a jövő. Most a Gutenberg-galaxis, a könyvkiadás utolsó fázisában többet publikálunk, mint valaha, és egyre könnyebb és olcsóbb lett egy-egy kötetet kiadni. Ugyanaz a helyzet, mint kétszáz éve Indiában. Az 1820-as, 1830-as években másolták a legtöbb kéziratos szöveget, és az írnokokat valószínűleg nem zavarta, hogy Kalkuttában és India egyre több városában már géppel készülnek a könyvek.

A könyvvásárról kijövet nem talállok taxit. Ha meg is áll egy, nagy csoport ember rohanja meg. Majd fél órán át reménykedem, hogy hátha én is elkapok egyet, de aztán feladom, és buszokra kezdek vadászni. Azokon is óriási a tömeg, és csak a szerencsés helyen állók férnek fel rá, mikor az megáll valahol. További háromnegyed óra elmúltával tudok csak felpréselődni egy olyan buszra, ami pont előttem áll meg. Pillanatok alatt megtelik, és az emberek veszekednek a tömegben. Mintha soha nem láttak volna sokaságot Kalkuttában!

Az újságokban olvasok a január végi dzsajpuri irodalmi fesztiválról. Ha programot szeretne valaki, inkább oda kell mennie. Az idén két Nobel-díjas író, Pamük és Coetze mellett egy sor más híresség is ott volt, és nagyszerű műsorok voltak. Most sajnálhatom, hogy nem tettem eleget a szervező Málásri Lál meghívásának.

Egy órával a sántinikétani vonat indulása előtt érek ki az állomásra és leülök a csomagomra. Az emberek csak két dimenzióban szaladgálnak előttem: jobbról balra és balról jobbra. Ahogy egy-két percen át csak ezt a mozgást nézem, eszembe jut, hogy a meditációnak is ilyennek kellene lennie, csak abban emberek helyett gondolatok futkosnak becsukott szemünk előtt: jobbról balra, balról jobbra. És függetlenek tőlem.

Ahogy üldögélek, odajön hozzám egy cipőpucoló-fíú, és mindenképpen le akarja tisztítani a poros cipőmet ötven rúpiáért. Először idegesít, aztán

beszédbe elegyedek vele. Cshótunak, „Kicsinek” hívják, tizenhat éves, és talán öt osztályt végzett. Annyira kellemes színfolt neki a bengáliul beszélő külföldi, hogy végül ingyen akarja megtisztítani a cipőmet. De aztán végül a cipzárt javítja meg a dzsekimen.

A vonaton a bengáli tájat nézem a naplementében. Borpálmák, falvak, kis tavak és alábukó vörös napkorong.

SÁNTINIKÉTAN

Február 1., Pearsonpalli

Egykori és mostani kedves szállásadóm, a kilencvenhárom éves Kausik bácsi belső vérzéssel az intenzív osztályon van Durgápurban. Mikor menyee, Manísá nyit ajtót, nagyon megijedek. Három napja még Delhiben találkoztam vele. Mivel Kausik bácsi a Képzőművészeti Kar egykori dékánja, ezért egy volt tanítványa, Kiran megszervezte, hogy a kar diákjai közül néhányan minden nap menjenek Durgápurba, és adjanak 0-negatív vért neki. A sántinikétani kórházban nem ismerték fel, hogy sürgősségi esetről van szó, és ezért tegnap reggel Kiran mentővel átvitette Durgápurba. Holnap Manísával én is elmegyek meglátogatni.

Nagyszerű volt a régi kerti házikóm felé menni zseblámpafénynél a csomagokkal tizenkét év után. Most egy örökkévalóságnak tűnik, hogy egy hetet itt lehetek. Minden a régi benne: a kis asztal, a szék, az érdekes formájú ruhaállvány, amit el is felejtettem. Hosszan takarítom, mielőtt ismét birtokba veszem, és kirakom könyveimet a polcra. Azon kívül, hogy most kisebb az ágy és két ablakra szúnyogháló került, különösebb változás nincs. Örömmel nyugtáztam, hogy megvan még az én kezem nyoma is: a kígyók ellen Magyarországon készítettett két lefolyózáró lemez.

Az igazán nagy különbség, hogy most számítógémem és mobiltelefonom van, és nemcsak Indiából, hanem Erdélyből is kapok hívást.

1999 nyarán, mikor egy év távollét után itt töltöttem egy hónapot, nagyon erősen magukkal sodortak az emlékek. Persze akkor magányosan jöttem ide. Most nem az emlékek rohantak meg, hanem az az érzés töltött el, hogy minden nagyon természetes. Igen, ilyenek kell lennie. Nagyszerű volt az itt töltött négy év, de nem szépült meg. Gyakran magányos voltam, és időnként hosszú hónapokig elmerültem a munkámba. Tudományosan haladtam, és a nehézségek miatt intenzívebb életet éltem, mint a kényelmes Európában.

Bár a kertésszel kitakarították a házat, én mégis egy órán át töröltem a port, és szedtem az előző lakó által itthagyt szemetet. Villanykörtéket szereltem,

és egyet leejtettem, mikor forrón hozzányúltam. A pókhálókat meghagytam: jó szolgálatot tesznek a szúnyogok ellen. Találtam egy kicsi gekkót is, de elfutott. Ennyi természetes szúnyogirtó segíti a szúnyoghálók munkáját.

Február 2.

Délelőtt berendezkedés és bevásárlás. Nem tudok emailezni. Kata szállását intézem Rádzsénnel.

Délután Manísá, két véradó fiú és a szobrász, Risi társaságában elmegyünk Durgápurba. Öt-tíz percet beszélek Kausik bácsival. Integet, amikor belépek a húságyas intenzív osztályra. Oxigénmaszk, több infúzió, katéter rajta. De én csak törekeny, mosolygó arcát látom. Risit már nem is engedik be hozzá, mert naponta csak két látogatót lehet fogadni ezen az osztályon.

A helyiek elmondják, hogy a Sántinikétan–Durgáput úton egy-két hónappal ezelőtt a rablók kidöntöttek két fát, megállítottak néhány kocsit, és kirabolták az utasokat. Néhány órával később már el is kapta őket a rendőrség. Mivel több eset nem történt azóta, mi biztonságban mehetünk vissza sötétedés után is.

Hazaérve látom, hogy letiltották a telefonkártyámat, és ezzel lebénult a kommunikációm. Azt mondják, hogy a terrorizmus megelőzése végett manapság nagyon szigorúak a telefonkártyákkal. Lehetséges, hogy a pontatlanul megadott cím miatt tiltottak le. De ha tíz különböző helyre látogatok egy hónap alatt, melyik címet adjam meg?

Este megyek bengálit olvasni Amartjához. Sokat beszél a kontextusról, aminek egy részét én is tudom. Majd jobban be kell állítani a tanítási módszert, hogy a lehető legjobban kihasználjuk az időt.

Február 3.

Reggel átnézem a délutáni órára a verseket. Nagyon jó a kertben üldögélve olvasgatni. Tagore késői verseit akarom lefordítani. Ezek többségét akkor írta, mikor hírneve nyugaton már elhalványodott, és újra bengáli költő lett a „keleti profétából”. Közülük csak egy-kettőnek van magyar fordítása, és angol vagy más idegen nyelvű változata is csak elenyésző részüknek készült. Még Erdélyben kiválasztottam két prózavers-kötetet. Bár a prózavers fordítása néha nehezebb, mint a metrikus versé, Tagore esetében ezek mégis könnyebbek, mert határozottan törekedett bennük a nyelvi egyszerűsége. De valóban olyan jók-e a versek, hogy érdemes őket lefordítani? Ha Tagorétól elvárt versként nézem őket, talán nem. De ha mint kísérletet versben elmondott történetre, akkor valószínűleg igen: Tagore elmossa a műfaji és formai határokat. Első prózaverskötete, a *Lipiká* inkább próza négy-öt

soros bekezdésekkel. Késői verseinek nagy többsége rímes prózavers hosszú strófákra tagolt rövid sorokkal. Abban különbözik az arab-perzsa eredetű rímes prózától, a makámától, hogy sorai rövidek, és tördeltek. Van azonban Tagorénak néhány kötete hasonlóan rövid sorokra tördelt prózaversből is: a leggazdagabb, klasszikusnak számító prózavers-köteteiben, mint amilyen az általam kiválasztott *Punascsa* és *Sjámali* is, elmarad a rím. Egyszerű, a beszélt nyelvhez közelálló stílusban írta őket, de amint a szövegváltozatokból kiderül, az idők során csiszolt a versek belső ritmusán. A bengáliak szerint élesen elkülönül a rímes és a rímtelen prózavers. Az előbbit ők kötött versnek tartják, és *antamélnak* hívják.

Puspá nénihez sokan jönnek érdeklődni Kausik bácsi egészsége felől. Tőle akarok telefonálni, mikor jön egykori bengálitanárom, Amitraszúdan Bhattácsárja. Aztán jönnek a véradó fiúk is. Kausik bácsi ismét rosszabbul van. A déli vonattal érkezik majd Delhiből egyetlen Indiában élő fia, Vidzsaj.

Bengálitanárom, Amit-dá elmondja, hogy bár most kocsival jött, szívesen biciklizik. Olyan fiatalos, hogy nehezen tudom elhinni róla, hogy már nyugdíjas. De hát Kausik bácsi is biciklizett nyolcvanöt éves koráig. Amit-dá szerint, mikor hazalátogat a Nobel-díjas közgazdász Amartja Szén, ő is biciklizik Sántinikétanban.

Megint nem tudok rendesen emailezni. Vagy negyedóra netezés után áramszünet jön, és elszáll minden, és aztán egész nap nincs kapcsolat. Már napok óta nem tudok beszélni Mónikával és a gyerekekkel.

Szadzsál értem jön, és motorral elvisz magukhoz a csatornán túlra. A várostól távol, egy mezőn laknak. Csodálatos kertjük és szokatlan formájú házuk van.

Délután ismét szövegolvasás Amartjával. A tegnapihoz képest nagyon gyorsan haladunk. Utána a szentpétervári Brozalina előadása az orosz Tagore-fordításokról. Ötvenben kezdett bengáliul tanulni, és most nyolcvan éves. Tagja volt a 12-kötetes orosz Tagore-fordítást készítő csapatnak. Több mint négyezer oldalt ültetett át oroszra, többek között Tagore drámáit. Most mégis arra kényszerült, hogy angolból fordítson Rushdie-t, mert arra van kereslet, nem pedig a bengálira. Bengáliul ad elő, és hatalmas szókinccse van. Mégis akadozva beszél. Nem szokott hozzá a bengáli előadáshoz. Úgy járt, mint én három éve a kalkuttai Rabíndra Bháratí Egyetemen. Akkor megkértek, hogy bengáliul adjak elő egy angolul alig tudó diákközönségnek, és annyira akadoztam, hogy végül szinte már hindiül akartam beszélni. Hiába tudjuk jól a beszélt nyelvet. Az előadáshoz gyakorlat kell.

Egy technikus kazettás magnóra vette fel az előadást. Mintha csak a nyolcvanas-kilencvenes években lennénk. Hiába számítógépes nagyhatalom

India, Bengálban megállt az idő. Ugyanúgy meglepett a kazettás magnó hivatalos helyen, mint az elektromos szövegek hiánya a könyvvásáron. Minderre sokkal jobban felfigyeltem, mint arra, hogy ökrös szekereket kerülgetek az utakon.

Előadás után a szlovén Anával és Szadzszallal teáztam. Vacsora előtt még meglátogatom Brozalina professzort és tanítványát, Jekatyerinát. Bengáliul beszélgetünk. Jekatyerina panaszkodik, hogy Pétervárott nincs követség, így az Indiával való kapcsolattartás is nehézkes. Indiai támogatás nélkül ők sem tudják kiadni a fordításokat.

Február 4.

Délelőtt bemegyek a bengáli tanszékre, hogy találkozzak a Szadzszal és Ahaná által ajánlott Tapobrata Ghossal, de kiderül, hogy nem fél, hanem negyed kilenckor kezdődött az órája, és így végül lemaradok róla. Átmegyek a hindi tanszékre, és elfelejtem, hogy épp a tanszékvezetői szobába kiabálok be az ablakon egy irodaszolgának nézett alaknak. Ő felismer, nekem csak néhány másodperccel később ugrik be, hogy ő Muktésvar, a tanszékvezető. Az én témavezetőmnek, Tivári-dzsínek volt a tanítványa az én időmben, és ő is hozta be a tanszékre.

Aztán hazajövök, és a kertben a napon olvasom a bengáli verseket. Tizenöt éve még alig volt itt fa, most pedig mindenfelől azok vannak: banán, kókusz, amrúd, bél, papaja, borpálma, csiku, hatalmas „teak”, díszpálma, és még ki tudja mi. A csíki tél idején luxus nekem itt a februári madárkoncert.

Február 5.

Délelőtt órát tartok a hindi tanszéken. Mandzsu-dzsi hívott, hogy az ő óráján beszéljek a kutatásomról, és próbáljam meg motiválni a diákokat. Beszélék a doktori éveimről, a vrindávani és dzsajpuri útjaimról. Az előadás után a diákok körülvesznek, és nem akarnak elengedni. Végül egy szantál fiú, Pappu Murmu csatlakozik hozzám, akit nagyon meghat, hogy tudok néhány mondatot szantáliul. Elmondja, hogy szantál BA-ra jár. A tíz diák fele szantál, másik fele bengáli. Ám a bengáliak nem értik a szantál órákat, és szerinte annyit sem tudnak, mint én. Meg akar hívni a falujába.

Délben újra meglátogatom Szadzszalt és Ahanát a mezei házukban. Indiában vagy kicsi gyerekek, vagy pedig idős emberek a barátaim. Szadzszal és Ahaná képeznek kivételt. Ahaná akkor volt diák, mikor én itt doktoráltam, és most bengálitanár egy bardhamáni főiskolán. Emellett nagyszerű bengáli prózaíró. Érdekes, hogy úgy került be a bengáli irodalomba, hogy bár művelt szülők gyermeke, mégsem olvas angolul. Naponta két órát ingázik, és

lefárasztja az utazás. Mostanában kedve sincs írni. Szadzsálnak már három kis verseskötete is megjelent, de őt most a doktorátusa terheli le, és ő sem ír. Panaszkodik, hogy hiába kíván orosz nyelvészetből doktorálni, bevezették a kötelező órákat, és most posztkolóniális teóriából kell vizsgáznia.

Az egyik házat Ahaná tervezte. Büszkén mutatja a befalazott színes üvegpalackokat, melyek érdekes fényt vetnek egyes helyiségekre. Az egyik emeleti szobában tízkarú Durgá istennőt formált a palackokból. Ez még nem minden. Később elmondja, hogy festeget is, és mutat vagy húsz fényképet a festményeiről. A technikát nem tudom megítélni, de tetszenek a képei. Meztelen kövér földanyára folyik a víz egy edényből, átlászó méhében egy fa. Szinte minden istennőt lefestett. A képeken bengáli mantrák.

Emellett korábban Ahaná és Szadzsal iskolát szervezett, és otthont adott hátrányos helyzetű gyerekeknek. Kézműves és művészi kurzusokra járaták őket. Egy textil-tervező meg is maradt náluk, és apróbb szőnyeget gyárt kézimunkával. Egy-két hét alatt készül el egy, de nem tudják rendes áron eladni.

Ahaná elmondja, hogy írt egy regényt a kollégiumi évében megismert lányvilágról, és nagyon jó kritikákat kapott, pedig szerinte a regény nem olyan jó, mint a kevésbé értékelt novellái. Nem kellett sokat változtatnia a valóságon, csak a neveket cserélte ki. Lánytársai közül a legtöbben gratuláltak a könyvhöz, de volt, aki azóta sem áll vele szóba. A visszajelzés érdekes formája a telefonhívás, amelyből szintén sokat kapott.

Az előadásom előtt szeretnék egyet pihenni, de a szünyogok nem hagynak elaludni. Este aztán veszek szünyogriasztót.

A délutáni előadásom a Központi Könyvtár dísztermében jól sikerül. Sok jó kérdést kapok. Végül bengáliul vezetem fel az előadást, de nagy részét angolul mondom. A kérdéseknél megint visszatérünk a bengálira. Most a kérdések nem kalandoznak el az előadástól.

Február 6., vasárnap

Katával kibiciklizünk a vasúton túli Makrámpurba, a szantál misére. Jól ismerem az utat, de mégis minden felfordul. Amint elérnénk a vasutat, hosszú, szöges tetejű fal zár el a külvilágtól. Hiába megyünk mellette az egyik irányba, nincs rajta átjáró. Aztán a dolgozók elmondják, hogy a másik irányban nem messze van egy rés. A falon túl vályogkunyhók bádogtetővel. A rizsszalmás zsupfedél egyre jobban kimegy a divatból. Noha az jobb szigetelő, és szebb is, kényelmetlen állatoknak, többek között kígyóknak adhat otthont. A házak körül sok kecske és kutya kóborol. Hét-nyolc éve ezek a kunyhók nem voltak itt. Talán épp azért épült a fal, hogy az egyetemi

területen kívül tartsa őket. (Később megtudom, hogy az egyetem vezetősége döntött úgy, hogy fallal veszi körül az egész egyetemet. Kausik bácsi és sokan mások levélben tiltakoztak is ellene. Hazamenve észreveszem, hogy épp a mi házunk közelében húzódik a déli fal.)

Oda-vissza biciklizünk a fal mellett, míg egy ösvényen eljutunk a mintegy húsz méter mély vasúti árok meredek lejárójához. Nagyon körülményesen sikerül csak a bicikliket le- és felvinni.

A templom körül hatalmas épületegyüttes. Bentlakásos iskola, és még ki tudja mi. 15 év alatt hatalmas egyházi központ nőtt ki a földből Makrámpurban. El is tévesztem először, hogy merre járunk. A misén két pap celebrál. Mindketten jól tudnak szantáliul. Bár én nem ismerem a nyelvet, mégis sokat megértek belőle, mert sok benne a bengáli jövevényszó. Érdekes, hogy többet értek a bengáli alapján a szantálból, mint értettem ljubljanai utam során az orosz alapján a szlovénből, pedig ott mindkettő azonos nyelvcsaládhoz tartozott. A mise után egy régi ismerősöm, az öreg egyházi elmondja, hogy a falvakban nem használnak ennyi bengáli szót. Megtudom, hogy a gyakran hallott *hor* szó szantáliul szantál embert jelent. Többes száma *horko*. A bengáliakra és a többi indiaira más szót használnak. Mi külföldiek megint más kategória vagyunk.

A mise előtt az emberek műanyag palackokban kiteszik az oltár elé a megszentelendő vizet. Az asszonyok és a férfiak külön foglalnak helyet. Háromszor annyi asszony van, mint férfi, ezért a jobb oldalon elől férfiak, hátul asszonyok ülnek. Nincs már külön férfioldal. A hirdetések során a pap figyelmezteti a híveket, már amennyire értem, hogy a közelgő Szaraszvati-púdzsá ünnep vallásos részén ne vegyenek részt. Akik pedig az ünnepre gyűjtenek, azoknak ne adjanak pénzt, hanem mondják meg, hogy ők keresztények.

Mikor az emberek kijönnek a templomból, különleges szantál kéztartással üdvözlik a papot. Jobb öklüket a homlokuk elé emelik, miközben bal kezükkel megfogják a jobb könyöküket. Hamar eszembe jut a mozdulat, és már én is így köszönök a többieknek.

A sötétedés Púrvapalliban ér, és kivilágítatlan elhagyott kis utcákon keresem Amit-dá házát. Mindenfelől kutyák ugatnak. Az egyik egészen közlőről. Szerencsére a legtöbbjük házörző kutya. Ez is újdonság a tíz évvel ezelőtti Indiához képest. A hagyományos Indiában nem volt szokás kutyát tartani.

Február 7.

Reggel Manísá-dzsi elmondja, hogy Kausik bácsi állapota ismét kritikus. Két napig nem kapott vért, és a vérlemezkek száma nagyon lecsökkent. Remélték, hogy százezer felett majd stabilizálódik a helyzet, és a sok

vérátömlesztés után már az ő szervezete is termel majd belőle, de nem így történt. Manísá-dzsi szerint most már csak néhány napja van hátra. A tegnapelőtti öröm aggodalomra, sőt lemondásra váltott.

Meglátogatom Mandzsu-dzsit. Fia, Ánandvardhan mutatja az utat biciklivel a Zenepalotától. Mandzsu-dzsi már akkor tanított a hindi tanszéken mikor én ott doktoráltam. Aztán tanszékvezető is volt. Vezetőtanáromon, Tivári-dzsin kívül vele és az orijá Csakradhar Tripáthival volt közelebbi kapcsolatom.

Mandzsu-dzsi a modern guru, Ósó követője volt már akkor is, és elmondta, hogy senki sem írt annyi könyvet, mint Ósó. Mivel Ósó beszédeit tanítványai könyv alakban kiadták, valóban nagyon sok könyve lett. Férje Adzsaj Ráj zenét tanít Kalkuttában, és csak hétvége jár haza. Ugyanúgy, mint nálunk a Kaláka és Sebő, ő is modern verseket zenésít meg és ad elő. Annak idején kaptam tőle egy kazettát, amit szívesen hallgattam: a huszadik század első felének hindi költői voltak rajta. Ánand szerint Mandzsu-dzsi is énekel, de nem előadóművész, mint az apja. A zenére azért kényes. Emlékszem, hogy egy hindinapi ünnepségen a közönség előtt hivatalosan leszidta a diákokat, amiért bollywoodi zenére táncoltak.

Elém teszi a könyveit. Nem publikált annyit, mint Tivári-dzsi, de azért megjelent egy monográfiája a huszadik század első felének hindi költészetéről és több Tagore-fordítása. Néhány versét férje megzenésítette, és felkerült a CD-re. Tanszékvezetősége alatt meghívott több hírességet. Többek között az általam is ismert dzsajpuri Ramés Thánvít.

Az igazán kellemes meglepetés azonban fia, Ánandvardhan. Ő óvodáskorában bejárt a tanszékre, és a diákok kedvence volt. A diákok tréfálkoztak vele, és játékosan provokálták. Én viszont komolyabban beszélgettem és játszottam vele. Különösen jó volt vele játszani, mikor hiányoztak a csíki és a kalkuttai árvák.

Most Ánand elsőéves egyetemista klasszikus indiai zene szakon. Ő is énekel, mint az apja, és emellett a tipikus bengáli vonós hangszeren, az észrádzson játszik. Ez a hangszer szerepel Szatjadzsit Ráj *A zeneszalom* című filmjében is. Egy műértő bengáli földesúr észrádzson kíséri éneklő fiát. A film alapjául szolgáló novellát néhány éve le is fordítottam magyarra. Bár a vonó egyszerre két húrt érint, az észrádzsnek igazából csak az egyik húrján kell a hangokat fogni. A másik, ugyanúgy, mint további tizenöt, rezonáns húr. A sok rezonáns húrtól még egy kis helyiségben is olyan benyomást kelt a hangszer, mintha nagy teremben szólna, és hatalmas távolságokat töltene be. Ánand elmondja, hogy eredetileg kísérorhangszer volt, de egy nagy művész szólóhangszerré tette. Lelkesen mutatja be rajta a rágákat, és lenyűgöz

a különleges hangzás és a játék. Ott van az ágyán egy másik, észrádzshoz hasonló hangszer, a dilrubá is. Míg az észrádzson bár kevesen, de játszanak művészi fokon, a dilrubá kihalófélben levő hangszer. Még a kereskedő is, aki eladta neki, rosszul rakta össze. Míg az észrádzsot a testtől távol tartva szólaltatják meg, addig a dilrubá a vállra fekszik. Ánand reméli, hogy az észrádzsra megtanult technikát alkalmazni tudja majd a dilrubára is. Zenéjét hallgatva, és hivatástudatát látva, elképzelem, hogy egyszer sikeres művész lesz belőle.

Minden nap este kilenc után érek haza, és akkor írom a naplót. Diákoromban szantál dobszó hallatszott a távolból, manapság a Szaraszvatí-púdzsára kihangsúlyozott filmzeneszerűség.

Február 8.

Tovább bömböl a filmzene a közeli púdzsához. Este, ahogy bicikliztem hazafelé, egy féllámpás kocsit leszorított az útról, és a bicikkel belementem az árokba. Szerencsére semmi bajom nem lett. Épp a szobrásztanár, Risi jött arra a motorjával, és megállt, hogy megnézzem, nem történt-e bajom.

Délelőtt kimentünk Szanjászihoz Bisnubáti faluba. Egy órát kell odafele biciklizni a rizsföldek között. Szanjászi eredetileg szobrász, de mostanában inkább batikkal foglalkozik, mert arra van kereslet. Sálakat készít, amelyeket Németországban vagy Kalkuttában adnak el. Új technikákat mutat meg kísérőmnek, Szumatinak, aki szintén nagyszerű batikos.

A faluba vivő út mentén egyszer csak sok asszonyt látunk egy hatalmas pocsolyában. Szumati elmondja, hogy a pocsolya egy tó, mely az esős évszakban feltelik, tavaszra kiszárad. Most, hogy már alig van víz, a falusiak a halakat kihalásszák belőle.

Útközben Szumati elmondja, hogy Nyugat Bengálban egy

81. kép. Kovácsműhely egy bengáli faluban

82. kép. Halászás a kiszáradó tóban

embernek legfeljebb ötven bighá földje lehet. Én úgy tudtam, hogy a harminc évvel ezelőtti bengáli földosztás tíz bighában határozta meg az egyéni földbirtok felső határát. A kalkuttaiak házépítésre jó pénzért megveszik a szantálok földjeit, akik ezzel elvesztik megélhetésüket. Szerinte ez a szantál iszákosság oka. Szanjászi szerint azért isznak rizspálinkát, mert az is az istennek felajánlott étel, a praszád része. Ez nagyon jó ürügy, hogy sokat igyon valaki. Az egyik falusi ház udvarán vagy tíz rizspálinkás agyagedényt látunk.

Szumati a fák nevére és szantál mondatokra tanít. Kár, hogy hamarosan elfelejtem őket. Mégis úgy tanulom, mintha valóban szükségem lenne rá, és még hosszasan maradnék Bengálban.

Bár sok szantál barátom van, a szantál kultúráról csak alig tudok valamit. Egyszer egy szantál teremtésmítoszt tartalmazó mesemondó tekercset, *patát* vettem egy vándorárustól, és nagyon érdekesnek találtam annak egyik első rajzán a teknős, a krokodil, a hal és a giliszta ábrázolását. E mítosz szerint kezdetben csak víz volt, a föld pedig mélyen a víz alatt feküdt. Ezután Thákur Dzsiu megteremtette a víziállatokat. Később földből két embert formált, de mielőtt lelket lehelhetett volna beléjük, ellensége széttaposta

őket. Ember helyett ekkor inkább madarat teremtett, de azoknak nem volt hova leszállniuk. Sorban megkérte a víziállatokat, hogy hozzák fel a földet a víz alól. Mind megpróbálkoztak, de egyiknek sem sikerült. Végül a giliszta jelentkezett, és a teknősbéka segítségét kérte. Dzsiu Thákur a teknősbékát négy lábánál fogva kifeszítette, és így az nem sodródott tovább a vízben. A giliszta pedig farkát a teknős hátára helyezte, és elkezdte a víz mélyén levő földet enni, mely aztán a teknős hátán kötött ki. Thákur elboronálta a földet, és különféle magokat vetett bele. A két madár akkor fészket rakott a fák ágain, és tojásukból egy fiú és egy lány kelt ki. Ekkor ezt énekelték,

*Ó, az óceánban
Ó, e két ember
Ó, világra született
Ó, hova tegyük őket?*

*Ó, mondd meg
Ó, nagy úr, Thákur Dzsiu,
Ó, e két embert
Ó, hova tegyük?*

A két madár azonban aggódott, hogy nem tudja a két gyermeket felnevelni. Dzsiu Thákur parancsára ezért a hátukon elvitték őket Hiriri Piriribe, maguk pedig visszatértek a fészükbe. A két gyermeket Pilcsu Hárámnak és Pilcsu Burinak hívták.

Délután langúr-majmok szállják meg a kertet, és leeszik a félérett papajákat. Bottal próbálom elkergetni őket. Most elmennek, de aztán nemsokára újra hallom, hogy a háztetőn ugrálnak. A bottól megijednek, de én is félek tőlük, mert gyorsak, és sokan vannak.

Kausik bácsi haldoklik. Manísá reggel elmondta, hogy az orvosok lemondtak róla és délután haza is hozzák egy mentővel. A sírás környékezett, mert nagyon megszerettem diákéveim alatt. Mikor megérkezett, olyan tömeg volt körülötte, hogy nem mentem a közelébe. Inkább a kertben sétálgattam. Olvasni nem volt kedvem, így végül összeszedtem a szétszórt műanyagokat. Este néztem be hozzá, mikor nem volt nála látogató. Szemét lehunyta, nehezen lélegzett, és hörögve csuklott. Puspá néni mellette feküdt az ágyon, és egyik kezével a homlokát, másikkal a szívét masszírozta. Leültettek melléje az ágyra, de egyből fel is állítottak, hogy szemben legyen vele, mert nem tud oldalra nézni. Megismert, és mintha elmosolyodott volna, mikor kérdezte, *keszé hó*, „hogy vagy”? Unokája, Szukhi is melléje ült, és elbűvölő mosollyal

kérdezte, hogy tudja-e, mi történt február 8-án? Ez ugyanis a születésnapja. Még meg is csiklandozta. Közben Vidzsaj a gyógyszereket rendezte egy orvossal, aki elmagyarázta, hogy melyik mire való.

Február 9.

Dél előtt kellemes meglepetés volt, hogy meglátogatott Szadzsál. Hajdarábádi orosz mesterije után most orosz nyelvészetből doktorál Sántinikétanban. Bár távol volt a feleségétől, tudományosan jól feltalálta Hajdarábádban magát, mert három jó egyetem kulturális életében vehetett részt. Ahaná nem akarta meglátogatni se, mert őt a napi ingázás Bardhamánba úgy lefárasztja, hogy semmi kedve a további utazáshoz. Szadzsál kaphatott volna állást a kalkuttai egyetemen, de végül nem adta be a jelentkezését rá, mert Kalkuttán belül az ember élete jelentős részét utazással tölti. A sántinikétani egyetemre négyszer is jelentkezett, de háromszor még csak a bizottságig sem jutottak el a papírjai. Egyszer pedig a harmadik helyre sorolták. Ha nem áll mögötte valaki, nem veszik fel.

Szadzsál tanácsomra elkezdett szantáliul tanulni. Én is tudok vagy tíz mondatot, és ez nagyon jó a kezdeti barátkozásokhoz. Sajnálom, hogy nem tanultam többet, hiszen sok szantál barátom van. A megvalósíthatatlan vágyat én tanácsként adtam át barátomnak. Jár hozzájuk egy szantál fiú dolgozni, és Szadzsál tőle tanul.

Lefordított asszámiról bengálira egy irodalmi akadémiai díjjal kitüntetett könyvet. A két testvérnyelv olyan közel van egymáshoz, hogy nem kellett nyelvtant tanulnia. Egy szótár segítségével megértett mindent. Mivel az asszámi nem ismeri az „sz” és az „s” hangokat, hanem „h”-t ejt helyettük, ezért mulatunk rajta, hogy a bengáli Sisir Száhá név asszámi kiejtése „híhír háhá”.

Szúfival a Nemzeti Kéziratmisszió hiányosságairól és a digitalizálásról beszélgetek. Maga is történelmi dokumentumok digitalizálásával foglalkozik, és egy kis munkacsoportot vezet.

Elbúcsúztam Kausik bácsitól. Most már nem ismert meg. A vasútállomáson varjak röpködtek egy fa körül. Egyre többen jöttek. Mintha Kausik bácsi lelkét készülnének vinni. Imádkoztam.

Egykori újságárus-barátom, Ganésa beteg, és nincs az állomáson. Gyerekkorában koldult, és kekszet adtam neki, és elbeszélgettem vele. Azóta felnőtt, de az utóbbi években is mindig odafutott hozzám, ha meglátott az állomáson.

Elszalasztott lehetőségek: szerettem volna pénzt adni egy özvegynek a felüljáró lépcsőjén, mert neki valóban szüksége lehet rá, de sok volt a csomagom, és nem álltam meg. Aztán szerettem volna vizet adni egy kislánynak a vonaton, aki nem mert leszállni, mert félt, hátha elindul, de azt gondoltam,

hogy nem ártom magam mások ügyeibe, és egyébként sem biztos, hogy lesz idő. Egy újságárus fiú elmegy mellettem a vonaton, de nem kell újság, Kausik bácsira gondolok, úgysem tudnék olvasni. Aztán eszembe jut, hogy segítettem volna, ha veszek tőle. A harmadik lehetőséget szalasztottam el. Szerencsére néhány perc múlva visszafele jön. Kiderül, hogy őt is ismerem kiskorából. Rabinak hívják, és váltok is vele néhány szót.

A kalkuttai vonaton egy veszekedő bengáli parasztcsalád mellé szól a jegyem.

KALKUTTA

Február 10.

A Kalkuttai Egyetem a Rámakrisna Misszió vendégházába szállásolta el a Tagore és a külvilág viszonyáról szóló konferencia résztvevőit. Nagyon messze vagyunk az Alipuri Kampusztól, de ezek szerint nem találtak jobb megoldást. Este fél tízkor értem ide. Mindig jó úgy megérkezni, hogy várnak.

Én az első panelben adok elő Martinnal és Csinmaj Guhával. Mindegyik előadás érdekes. Furcsa, hogy egész nap csak én használtam Power Pointot. Utána sokan mondták, hogy tetszett nekik az előadásom. Power Point mellett spontán tudok beszélni angolul, és nem kell felolvasni a szövegemet, amit az indiaiak amúgy sem szeretnek. A bevezető köszöntések és előadások annyira elhúzódnak, hogy elmarad a teaszünet. A délelőtti panel inkább Tagore recepciójáról szól, a délutáni teoretikusabb, és elsősorban Tagore utazásait vizsgálja posztkoloniális megközelítésben. Az egyik előadás szerint élete vége felé Tagore szkeptikusan idézi a *Bhagavad-gítát*. A vallás helyett a világ felé fordul. Lehet, hogy ez csak az előadó értelmezése. A haidarábádi Tuntun előadása Tagore kísértetnovelláiról szól, amelyekben a kísértet mindig nő. Tagorénak a spiritiszta szeánszokon meg szokott jelenni sógornője, Kádambarí Déví kísértete. És festményein is gyakori az arctalan női fej.

Mint a legtöbb konferencián, itt is baráti a hangulat. Még Indranáth Csaudhurival is kedvesen beszélgetek, pedig diákkoromban budapesti látogatásakor kirúgott, mint minisztériumi tolmácsot. A résztvevők India-szerte élő bengáliak és négy európai: a német Martin, a cseh Blanka, a szlovén Ana és én. Sajnos a résztvevő bengáliak nagy része nem igazán akar bengáliul beszélni velem, és a konferencia is angolul zajlik. Pedig talán csak a közönségben ülő két lengyel nem tud bengáliul.

Este vacsora a Bengál Klubban. Ez a kalkuttai felső osztályok találkozóhelye, ahova 1961-ig csak fehér ember léphetett be. Mintha Brit Indiában

lennénk. Turbános felszolgálók, bársonybevonatú szalon. A falon bengáli és brit hírességek festményei. Még a Bengált meghódító Lord Clive képét sem dobták ki. A vancouveri Mandakrántával társalgok, akinek legjobb barátja magyar, és gyakran jár Bécsben és Oxfordban. Unokahúga, az Oxfordban doktoráló Biháni, aki nagyon szereti Zsoltikát. Végül azonban akaratlanul is a három közép-európai kutató csapódik össze egy társaságba.

Ásálajam, február 11.

Reggel elmegyek korábbi segítőmhöz, egy üzletemberhez, akinek vállalkozása hidakat épít. Annak idején ő segítette az első könyvem kiadását, és egyszer nagyon meghatotta, ahogy a tizennyolcadik századi irodalomról beszéltem neki. Meghív reggelire, és szokás szerint még kocsit is küld értem, de félreértjük egymást az időpontot illetően, és kések vagy húsz percet. Megöregedett. Lefogyott és ráncos. Most is kérdezzet az irodalomról, de fáradtan. Nem hiszi el, hogy a szülőföldjéről, Rádzsaszhánból származó nagy eposz, a Prithvirádzs Rászó sokkal későbbi, mint a korábbi irodalomtörténetek által hirdetett tizenharmadik század.

A cseh Blanka előadása a Tagore-konferencián különösen érdekes a magyar párhuzamok, de leginkább az eltérések miatt. A ma nyolcvanöt éves Zbavitel vagy hatvan könyvet fordított le bengálból. Magyarul pedig csak kettő bengálit is figyelembe vevő kötet jelent meg. Mindkettőt az ötvenes években adták ki Pozsonyban, és ezek háttérében is felsejlik Zbavitel alakja. Zbavitel fordításait tárgyalja az irodalomtörténet, és így a bengáli művek, köztük Tagore munkái részévé váltak a cseh irodalomnak. A többi előadás elsősorban Tagore *Nacionalizmus* című művét fejtegeti.

Napok óta pucolatlan cipőben járok. Így voltam a konferencián, és az elvileg csak jólöltözött embereket befogadó Bengál Klubban is. Lemostam ugyan, de az nem az igazi. Tegnapelőtt a sántinikétani vonaton elfutott mellettem egy cipőpucoló fiú, de le kellett szállnia Guszkharában. Kalkuttába este nyolc után érkeztem, és akkor már az állomáson sem voltak cipőpucolók. Délelőtt a bankból kijövet a kocsit vártam a forgalmas Park Streeten, mikor észrevettem mellettem két cipőtisztítót is. Mondtam az egyiknek, hogy sietek, és ezért a lábamon kezdte el pucolni a cipőmet. Félig volt csak kész az egyikkel, mikor megjött a kocsim. Megállni tilos, ezért ugrottam is a kocsiba felemás cipőben.

Este a vasútállomáson vettem észre egy cipőpucoló fiút. Doboza a földön, maga pedig mellette áll. Kérdezem, hogy megtisztítja-e a cipőmet, de ő csak kábultan áll és néz. Aztán észreveszem az alatta levő víztócsát. Természetes reakció, hogy továbbállok. Az elszalasztott sántinikétani lehetőségek után mozog bennem, hogy ennél többet kell tenni. Odamegyek egy rendőrhöz,

és megkérdezem, hogy hol az árvagyerek-iroda. Korábban az Ásálajam által fenntartott Childline-nak volt egy asztala egy jól látható helyen a rendőrök mellett. A rendőr egy viszonylag eldugott helyre irányít. Újra látom a tócsát és a cipőpucoló dobozt, de az elkábult fiú már nincs ott.

Az asztalnál ülő két nagyobb fiú egyike Mithun Csakrabarti. Őt régebben elvittem kirándulni, és jól emlékszik rám. Elmondja, hogy a kábítószerekkel nem foglalkoznak, hanem elsősorban az újonnan érkezett gyerekekkel. Néha körbejárják ugyan az állomást, de a szolgálatuk legnagyobb részében csak várják, hogy megkeressék őket. Így tudnak tanulni is. Mithun levelezőn tizedikes egy bengáli iskolában, és nemsokára vizsgái lesznek. Társa hindi osztályba jár. Mithun megpróbálta az angolt is, de nem ment neki. A tanulás és a délutáni szolgálat mellett még az Ásálajam pékségében is dolgozik. Negyedórát beszélgetünk, és mikor a vonatom felé megyek, látom, hogy már a cipőtisztító doboz sincs a korábbi helyen, csak a tócsa.

A vonat elindul, de meg is állunk a peron végén. Ez az állomás egyik legfélreesőbb része. Sokan itt alszanak egy-egy pokrócba csomagolva. Hatalmas bálákkal megrakott taligákat látok. Az európai targoncák helyett ilyenekkel hordják az árut a vonatra. Aztán megyünk egy kicsit, és látszik a kivilágított rendezőpályaudvar. Az első külvárosi állomás Liluá lenne, de a Kalkuttába érkező vonatok gyakran megállnak Hávrá és Liluá között a bejáratnál. Annak idején ez nekem is jól jött, mert a sínek között ki tudtam mászni, és egész közel voltam az Ásálajamhoz. Ezt a nem hivatalos megállót az utasok Hávrúának hívják.

Kausik bácsi élet és halál között. Percenként felnyögött. Az első nap csuklott is. Megvettem a bengáli írásaiból összeállított könyvet. A szerkesztő Szusóbhan büszkén mondta, hogy már két kiadása jelent meg három éven belül, és a könyv visszahozta a kissé elfeledett festő-tanár Kausik bácsit a bengáli közbeszédbe. Ezt a korábban róla szóló részekhez kellene beillesztenem a naplóba, de az megváltoztatná a jelzést, hogy akkor, amikor ott voltam Kausik bácsinál, a halál fizikai közelében nem gondolkodtam, hanem csak a tényeket írtam le.

PATNA

Rádzséndranagar, február 12.

Tivári-dzsi vendége vagyok. Ő utánam nem sokkal, a reggel tízes vonattal kellett volna, hogy érkezzen Delhiből, de aztán kilenc órát késik, és így alig marad időnk beszélgetni. Még át sem öltözik, hanem két órán át velem társalog.

Napközben az unokák szórakoztatnak, Szubal és Szudésaná. Bár nagyapjuk hindiprofesszor, ők már angol iskolába járnak. Néhány nappal ez előtt Sántinikétanban a leendő hindiprofesszor, Csakradhar-dzsí is kikérte a véleményemet, hogy nagyobb fiának javasolja-e, hogy hindit tanuljon. Azt mondtam, hogy csak akkor, ha lelkesedik a hindiért, különben tortúrának érzi majd. Aki teheti, angol iskolába járattja a gyerekét. A legtöbbet hangoztatott két érv, hogy az angol iskolák színvonalasabbak, és hogy így sokkal jobb továbbtanulási lehetőségei vannak a gyerekeknek, hiszen a felsőoktatás Indiában angol nyelvű.

Bihár sokáig India vadnyugatja volt, ahol az emberek vidéken puskával jártak. A főminiszter éveken át az enyhén szólva „színes egyéniségnek” tartott Lálú Praszád Jádav volt, aki még minisztersége idején is tehenet fejt, sokat szóno-kolt hatalmas tömegek előtt, köpködött a gyűléseken, és erős bihári tájszólásban beszélt. Az új főminiszter, Nítis

Kumár érdektelen embernek tűnik, de a biháriak nagy meglepedésére sorra dugdossa börtönbe a korábbi idők korrupst politikusait. Olyannyira, hogy még saját minisztereit sem védi meg, ha korrupciós per folyik ellenük.

Tivári-dzsí légkondicionált kocsiba vett jegyet egy éjfél előtt induló vonatra. Most jól jön, hogy a vonat éppen melegít, mert tegnap éjjel fáztam a vonaton. Sikerül még azt is elintéznem, hogy ne a ventilátorhoz közeli felső ágyon legyek.

Elalvás előtt még sokáig beszélgetek két utassal: egy khádit viselő kövér bukszári aktivistával, aki a gyermekmunka ellen küzd, és egy fájós lábú fiatal dzsaina kereskedővel. Végigmegyünk a kapitalizmus, a szegénység, az önmegtartóztatás és a gyermekmunka problémáin. A dzsaina fiú egy idő után eltűnik, az aktivista leállíthatatlan, pedig már éjjel egy fele jár. Végül bocsánatot kérek, és udvariasan lekapcsolom a villanyt. Még erre is magyarázna, de gyorsan elmegegyek végére.

83. kép. Iskolák és tanárok reklámja Patnában

ALLAHÁBÁD

Február 13.

Meghalt Kausik bácsi. Unokája, Szúfi telefonált délután, hogy hajnal kettőkor halt meg. Még aznap el is hamvasztották.

Február 16.

Allahábádba elsősorban azért jöttem, hogy középhindi szövegproblémákat beszéljek meg dr. Kisórilállal készülő Thákur, Bádzsíd és Álám szövegkiadásaimhoz. Alapos konzultáció nélkül ezeket a munkákat nem tudom közlésre bocsátani. A probléma az, hogy a kéziratos könyvek, melyek ezeknek a költőknek a műveit tartalmazzák, a sok archaizmus és helyesírási bizonytalanság mellett számos hibát és írnokei manipulációt tartalmaznak. A legtöbb problémás esetben nekem is van elképzelésem, és ezeket akarom ellenőrizni. Előfordul azonban, hogy a szöveg annyira romlott, hogy egyedül nem is vagyok képes semmiféle értelmet kifacsarni belőle.

A február elsején nyolcvanhat betöltött dr. Kisórilál számos szövegkiadása mellett szótárt is készített a középhindiben előforduló nehéz szavakból. A nyugdíjas görakhpuri professzor, Rámdév Suklán kívül ma már talán senki sem ismeri hozzá hasonló mélységben a nyelvet.

Ő még találkozott a századelő és a századközép nagy irodalomtörténészeivel, akiknek a műveit én csak könyvekből ismerem. Találkozott két Mirabandhuval, közelről ismerte az allahábádi Mátápraszád Guptát és a benáreszi Visvanáthpraszád Misrát. Büszkén beszél róla, hogy olyan verseket is tudott értelmezni, amelyeknél az előző generáció nagyjai megakadtak. Beszél egykori osztálytársairól és diákjairól, akik tanszékvezetőként mentek nyugdíjba, pedig az osztályban nagyon is gyengék voltak. Őket „politikuskoknak” nevezi.

Kisórilál lakása az egyik legfurcsább, amit Indiában láttam. A forgalmas Nainí bazárban van. Körülbelül másfél méter széles, hátra hosszan benyúló három emelet. A két felső emeletet a könyvtár foglalja el. Az utcára néző fogadószobában egy ide-oda lejtő dívány és egy rozoga szék van. Lent a földön vödörökben tárolt ivó- és mosogatóvíz, ételhordó és gyógyszerek. Időnként itt is megjelenik egy egér. A lakásban nincs íróasztal. Dr. Kisórilál indiai szokás szerint a térdére helyezett irattartó segítségével írogat.

Mikor megérkezek, megfázás gyötri, de másnapra segít neki az *oscillococinum* és a C-vitamin.

84. kép. Dúbé-dzsiával és dr Kisórállal

Egyik nap átjött Nainíbe Dúbé-dzsi Karéruából. Kisóráll és a hetven felé járó Dúbé-dzsi jó barátok. Segítenek egymásban élve tartani a régi irodalom szeretetét.

Mivel fogyóban a pénzem, ezért mielőtt én is elindulnék az egyetemi vendégházból Nainíbe, elmegyek a közeli bankautomatához, de kiírja, hogy nem tud

adni. Aztán továbbgyaloglok egy másikhoz. Az nem is működik. Már látom, hogy el fogok késni, de a pénzre szükségem van. Bemegyek a városközpontba, ott talán több automata van. Az emberek iránymutatása szerint ide-oda gyaloglok. Itt-ott találok egy-egy eldugott pénzütematát, de mindegyik zárva. Néhányuk előtt ór áll kétlövetű puskával. Egy ór elmondja, hogy kifogyott a pénz minden allahábádi ütematából, és most töltik fel őket, várjak egy fél órát. Félek, hogy a fél órából fél nap is lehet, és tovább keresgélek. Végül a kilencedik automata ad pénzt.

A Jamuná túljártján fekvő Nainíbe *tempónak* nevezett háromkerekű iránytaxival járok. A tempó, amit egyesek „témúnak” ejtenek, mások vikramának hívnak, háromkerekű, zöld-sárga, pöfögő járgány. Bár európai számítás szerint hátul hat, elöl pedig csak egy utasnak lenne benne hely, az indiaiak nem szívesen indulnak el addig, míg nem sikerül tizenegy-tizenkét embert beletömni. Hátul nyolcat, elöl hármat. Megvan a leülés technikája is. Az utasok egyike kissé előbbre, a mellette levő kettő pedig hátrébb ül. Emellett utazik még a tempón kalauz is, akinek a pénzbegyűjtés mellett az utasszerzés és az útvonal kikiáltása a feladata. A kalauzok időnként szinte megragadják a tiltakozó járókelőt, és betuszkolják a tempóba. Néha nagy ricsajt csapva szinte hajbakapnak a vetélytárs tempó kalauzával egy-egy utas felett. Amíg a kalauz az utasokat hajkurássza, a már bent ülők kiabálva és a tempó oldalát verve próbálják indulásra bírni a sofőrt.

Az egyik tempót tizennégy évesnek tűnő gyereksofőr vezet. Elmondja, hogy családjának nagy része az Arab Öbölben dolgozik, és néhány hónap

múlva ő is oda készül. Miként a taxikat általában Indiában, a tempókat is bérlik a sofőrök, és amíg bizonyos mennyiségű összeg nem gyűlt össze, nem hagyhatják abba a napi munkát.

Bár, mint a buszoknak, a tempónak is van megállója, bárhol leinthei őket az utas. Lassú a városi forgalom, könnyen megállnak. Allahábádban viszonylag kevés az autó. A közlekedést a biciklik, motorok és tempók határozzák meg. A vasúti sorompónál a járművek mindig egyre jobban előremerészkednek a szemközti sávban, és végül teljesen elzárják a szembejövő sávot. Miután elment a vonat, nagynehezen eltolakodnak egymás mellett.

Mivel hindiül beszélek, az utasok kérdezgetnek. Nincs kedvem mindig ugyanazokat elmondani magamról, és ezért egy-két mondat után visszakérdezek, hogy ők kicsodák és mit csinálnak. Az egyik úton egy Goában dolgozó szakáccsal beszélgetek. Elmondja, hogy mivel Goába sok európai jár, ezért ismeri az ő szokásaikat is. Megjegyzi, hogy az európaiak kevés olajjal szeretik az ételt. Én a dolgot a másik oldalról látom. Az indiai szakácsok sokszor a túlzott olajhasználattal teszik szinte élvezhetetlenül nehéz az ételeket. Valójában a középosztálybeli indiai étkezés a maga túlzott olaj-, fűszer- és cukorfogyasztásával nagyon egészségtelen.

A mostanában tartott sok indiai ünnep egyike a *Mághméla*. Szerdán zárva is a bazár emiatt. Kedden elmegyek a Hindi Irodalmi Egyesületbe, a *Hindi Szábitja Szammélanba*, mert szeretném lefényképezni Álám néhány itt őrzött kéziratos könyvét. Bár a hivatalok nyitva vannak, a könyvtár sötét, és a két könyvtárosnő a bejárati asztalnál tereferél. Mondják, hogy jöjjenek hétfőn, mert most a *Mághmélá* miatt hétfőig szabadság van. A kéziratrészleg felelőse ezért be sem jött.

A *Mághmélá* egybeesik egy muszlim ünneppel, a *Bará vafáttal*, Mohamed születésnapjával. Ezt Nainiben a muszlimok hatalmas körmenettel ünneplik. Naini minden kerülete hangszórós kocsival, négykerekű gyümölcsáros-kocsikra helyezett, felvirágozott mecsetmakettekkel, tázijákkal, sok-sok zöld zászlóval és lovasokkal vonul fel. A bazár lakói megjegyzik, hogy nagyobb, mint a korábbiak. Érezni ebben az elfojtott ellenszenvet. A hinduk erődemonstrációnak érzik a nagy felvonulást.

Allahábád tele van nagy, lepusztult polgárházakkal, havélíkkal és gyarmati tisztviselőházakkal, „bungallókkal”. A havéli belső udvaros palotaszerűség a sűrűn lakott belvárosban, és a városi előkelőségek és gazdag kereskedők lakhelye volt. Ezzel szemben a bungaló, a „bengáli típusú ház”, a mi fogalmaink szerint nagy, kertes családi ház. A bungalló szó, a banglá „bengáli” szó angol-magyarosított változata.

VADÓDARÁ

Február 20.

Vadódarának írom a várost, bár eddig Baródának neveztem. Mivel az új indiai városneveket elfogadták az indiaiak, ezért azokat a neveket, amelyeknek nincs magyarul meghonosodott alakja, mint például Kalkutta vagy Benáresz, én is az új formájában használom. Annál is inkább teszem ezt, mert az indiaiak döntését tiszteletben tartom. Az új név elfogadása nemcsak politikai határozat eredménye. Vannak olyan elnevezések, amit az indiaiak visszautasítottak, mint például a kalkuttai kommunista utcanevek, és gyakorlatban még most is a gyarmati angol neveket használják.

17-én, csütörtökön előadást tartottam az allahábádi múzeumban Tagore magyar fogadtatásáról nálam jórészt idősebb, tudós közönségnek. Nagyon jó visszajelzések érkeztek a kérdésekkel, és látszott, hogy tetszett nekik, hogy nem egyszerűen dicsértem Tagorét, hanem új dolgokat mondtam.

Dúbé-dzsi is eljött az előadásomra. Fiatalon ő is részt vett egy kézirat-kurzuson. Olyan arisztokratikusan viselkedik, hogy álruhás maharadszának gondolnánk. Pánt eszik. Tudja melyik a jó. Nincs pénze.

Delhibe azért 18-án érkeztem, mert egy delhi diák-barátom meghívott az esküvőjére. E-mailben szolt, hogy készüljek 18-ra, de hivatalos meghívót csak pár napja küldött. Ebben meglepetésemre az állt, hogy az esküvő Dzsajpurban lesz. Ezt nekem senki nem mondta korábban. Az utamat már nem lehet megváltoztatni. Így hát elszalasztom az esküvőt. Nem sikerül Delhiben találkoznom Asók Vádzspéjével sem, hogy tanácsot kérjek a könyveim kiadásához. Hiába dolgozom jó egyetemen, a kiadók az üzletet nézik, és alapos pénzbeli támogatás nélkül nem hajlandók kiadni a nemsokára elkészülő szövegkiadásaimat. Reméltem, hogy Vádzspéji-dzsi segít majd.

A nyolcavanéves Junúsz Dzsaffrí Delhi egyik legjobb perzsatudósa. Házigazdáim meghívják egy délelőtti teára az én kedvemért, ugyanis ők annak idején még Oxfordban nálam kezdtek urduul tanulni. Kicsit rosszul hall, és időnként furcsán artikulál, ezért eleinte nehézkes a beszélgetés, de aztán lassan belejövünk.

Indiában a perzsa nyelv olyan szerepet játszott, mint nálunk a latin. A tizenharmadik és tizennyolcadik század között Észak-Indiában a politika és az irodalom egyik legfontosabb nyelve volt. A magára valamit is adó muszlim nemesemberek és a hindu kájasztha írnokok nemcsak a nyelvet, hanem annak irodalmát is nagyon jól ismerték, és maguk is hatalmas indo-perzsa irodalmat hagytak az utókorra. Sajnos manapság már alig tud valaki perzsául Indiában. A művelődés nyelve az angol lett, a muszlimok pedig az

arab világ felemelkedésének hatására már nem perzsául, hanem arabul tanulnak a madraszákban, hiszen így nemcsak a vallás szent nyelvét sajátítják el, hanem könnyebben jutnak munkalehetőséghez az Öböl-államokban, ahol a gazdag arabok alatt egyre inkább az indiaiak végzik a közszolgáltatásokat.

Dzsaffrí professzor, aki a manapság leghíresebb ind útikönyv- és népszerű történelemíró William Dalrymple-t, és számos más tudóst segített szakértelmével, elmondja, hogy nem akart a tengerben egy csepp lenni, ezért választotta azt, amit csinál. Hagyományosan perzsául tudó családból származik, de apja már nem ismerte a nyelvet, és ezért nagyapjától tanulta otthon egy régi nyelvtankönyv segítségével. Azt vallja, hogy önmagában a perzsát tudni nem érdem, hiszen azt sokan beszélik, de az indiai perzsát nem értik meg Iránban, és ezért az ő munkája egyedülálló. Sokszor járt Iránban, és rendkívül sok szöveget adott ki – elsősorban a Delhiben működő Iráni Kulturális Központon keresztül. A Tádzs Mahalt építtető Sáhdsahán korának perzsa költészete különösen érdekli, mert szerinte az volt az indo-perzsa költészet csúcspontja. Elmesél egy viccet egy híres költő névadásáról. Eszerint apja illóolajkereskedő volt, anyja csatornatisztító. Apja azt mondta, hívjuk Khusbúnak, „Illatosnak”, anyja azt, hogy Badbúnak, „Büdösnek”. Végül kompromisszum született, hogy Kambúnak, azaz „Kisillatúnak” hívják. Azt hamar látom, hogy óriási rálátása van nemcsak az indiai perzsa irodalomra, hanem annak nyugati kutatóira is. Ugyanakkor teljesen közvetlen ember, aki még ilyen öregen is métróval jár-kei Delhiben.

Vadódarában a vasútállomásról templomba megyek, és épp egy gudzsaráti misére érek oda. A pap a lányok elhanyagolása ellen prédikál. Statisztikákat idéz, hogy Pandzsábben és Harijánában az abortuszok miatt mennyire eltorzult a fiú-lány arány, és hogy egy vizsgált körzetben mintegy négy-százezer fiúgyermekre kötöttek biztosítást, lánygyermekre azonban csak tizenháromezet.

Egészen véletlenül, eljutunk egy nagy ipari kiállításra. Csak a Kijárat, Bejárat és Vécé feliratok vannak kint gudzsarátiul is, egyébként minden angol.

Február 24.

Egyre gyakrabban nézem Indiát olyan szemmel, hogy családostul vajon eljöhetné-e ide. Lehetne-e a gyerekek egészségéhez megfelelő körülményeket biztosítani? Találna-e Mónika és a gyerekek értékes tevékenységet, és emellett nekem is hasznos volna-e szakmailag? Még Allahábádban találkoztam egy angol-indiai házaspárral, Johnnal és Tanvíval, akik két éves gyerekekkel, Szamírral Indiában töltenek egy fél évet. John hindit, Tanví urdút tanulni járt hozzám Angliában. Aztán Johnnal az apás játszóházban

is összefutottam. Most elmondja, hogy mivel munkahelyén nem adtak neki fél év fizetetlen szabadságot, felmondott. Informatikusként remélhetőleg könnyen talál majd új állást.

A család Allahábádban Tanví szüleinél lakik egy hatalmas kertes házban. Dajka, sofőr és kertész, s talán még más szolga is dolgozik náluk, és a most már hindiül beszélő Szamír a szolgálak kedvence. Ennek ellenére mégsem érzik sikeresnek az indiai félét, mert Szamírt nem sikerült bölcsödébe adniuk. Indiában az oktatás rendkívül teljesítményorientált. Még a drágább óvodákban és bölcsödékben is angolt, ábécét és memoritert tanítanak egészen kis gyermekeknek. Ha elkalandozik a figyelmük, a segítők a tanárok felé fordítják a fejüket. Kis helyre vannak összezsúfolva, és alig játszanak. Az óvónők nagy része szakképzetlen. Tanviék még a milliós nagyvárosban sem találtak megfelelő bölcsödét, és úgy döntöttek, hogy otthon tartják a gyereket. Ezzel viszont nekik sincs együtt kihasználható szabad délelőttjük. A színvonalas bölcsödék hiánya mögött talán az áll, hogy Indiában az előkelő családok inkább alkalmaznak dajkát, *áját*, és nincs szükségük bölcsödére.

Közös barátunknak, Asvinnak Szamírral egyidős kislánya van Delhiben: Iláhi. Hozzájuk is több szolga jár, de nekik nincs kertes házuk. Iláhi mégis szerencsésebb, mert jó bölcsödét találtak neki a közeli Arvind Ásramban. Itt egész nap játszanak és énekelnek. Mindkét család Angliából költözött ide, és a gyerekekkel az anya nyelvén, hindiül beszélnek.

Allahábádban indulásom előtt meglátogatom az egyik vezető indiai angol költőt, Arvind Krisna Malhotrát, aki az Allahábádi Egyetem tanára. Nagyon rossz véleménye van az egyetemről, amely szerinte főiskolai színvonalú, mert egy rossz adminisztrációs döntés miatt nincs benne mesteri és doktori képzés. Indiában az oktatás nyelve angol, de az egyetemre bekerülő diákok itt nem tudnak jól angolul, és ugyanúgy, mint Sántinikétanban, az angol oktatás kiegészül a helyi nyelvű magyarázatokkal. Ráadásul brit és amerikai angol irodalmat kell tanítaniuk, amihez a diákoknak alig van köze. Pedig a posztkoloniális irodalom sokkal inkább róluk szól. Egyetemi háttérnek minden vidékisége ellenére Arvind majdnem az Oxfordi Egyetem költészettanára lett.

Február 25.

Vadódarából egyik nap házigazdáim kirándulni visznek a nyolcvanöt kilométerre levő Narmadá-erőműhöz. A Narmadá India egyik legszentebb folyója, melyet sok zarándok torkolattól torkolatig ugyanúgy körüljár, mint a templomokat és más szent helyeket szokták. Az utóbbi évtizedekben azonban a gátról híresült el a folyó, ugyanis számos falut elárasztottak vízzel.

Emberjogi harcosok hívták fel rá a figyelmet, hogy az elárasztott falvak többségében nagyon szegény lakóit külvárosi bádogviskókban helyezték el, és megfosztották őket hagyományos megélhetésüktől. Tervek vannak róla, hogy még tíz méterrel megemelik a víz szintjét, de a gát-ügyben érintett két állam nem tudott megállapodni az elárasztandó falvak lakóinak elhelyezéséről. A falvak jó része Madhja Pradésben van, a gát viszont Gudzsarátban. Minden vita és rossz hír ellenére az indiaiak ma már kirándulni járnak a krokodiloktól nyüzsgő, gát körüli tavakhoz. Én is szeretnék krokodilt fényképezni, de elmondják, hogy ebben az

85. kép. Kukoricaárús apa

évszakban nem nagyon jönnek ki a partra. Ennek ellenére többször is végigpásztázom a krokodilszínű partot. Végül a krokodilveszélyre figyelmeztető táblát fényképezem le.

Házigazdámékkal szemben a járdaszigeten éjszakára kis tábor alakul ki a közeli építkezésen dolgozó, családjaikkal ideköltözött segédmunkásokból. Sokáig nem tudom, hogy ki ez a sok rosszul öltözött hajléktalan. Házigazdámék is kényelmetlennek érezhetik, mert maguktól mondják el, hogy nem hajléktalanok. Esténként kis tüzek mellett itt főznek, dolgukat a járdasziget bozótosában végzik. Egy család egy magasfeszültségű villanypóznára kötött függőágyban ringat egy csecsemőt.

A Vadódarái Egyetemen is tartok előadást. Ezúttal nem Tagoréről, hanem hindi irodalomtörténeti kutatásaimról. Mivel vizsgaidőszak van, kevés diák jön el, de a tanárok közül sokan vannak ott. Arról beszélek, hogy nem létezik a mintegy nyolcvan éve tanított, és megkérdőjelezetlen irodalomtörténeti korszakolás által óhindi kornak nevezett korszak, mivel az oda besorolt művek mind későbbiek, és egyrészt az indiai függetlenségi mozgalom nemzeti szellemű történetírása, másrészt a testvéryelv urdúval való rivalizálása toltá

86. kép. Osztálykirándulás

ki az államnyelv történetét majd félezer évvel korábbra. Mindenekelőtt arról kell meggyőződnöm a hallgatóságot, hogy az India-szerte tanított korszakolás egy bizonyos kor terméke, és egyáltalán nem általános érvényű. Van, aki hitetlenkedik, de a bemutatott érvek aztán meggyőzik.

Átsétálunk az egyetemi kupola alatt. Megtudom, hogy ez Ázsia második legnagyobb kupolája. A tanárokkal beszélgetek. Lesújtó az egyetemi színvonal. Elmondják, hogy a mesteri kurzuson a hindi szakos diákoktól egy évben négy regény elolvasását követelik meg. Kétköteteset, vagy éppen nehezebb nyelvezeten írottat már nem tehetnek fel az olvasmánylistára. Nálunk a középiskolában több az irodalmi kötelező olvasmány.

Több száz diák tanul hindi szakon, és az egyetem többi hallgatójának is kötelező tárgy egy ideig a hindi. A tanárok a sok vizsgáztatástól és tanítástól le vannak terhelve. Az egyik adjunktus mintegy védekezve jegyzi meg, hogy nincs idejük kutatni.

Az utolsó napon Dzsajéssel megnézem a Laksmívilász palotát, a város maharadzsaának lakhelyét, mely megépültekor India legnagyobb lakóházának számított. Most is benne lakik a család, de az alsó szint látogatható.

A kiállítás az uralkodók kultúrapártolását hangsúlyozza. A vadódarái maharadságok voltak az első indiai uralkodók, akik bevezették az általános tankötelezettséget a huszadik század elején. Ők indították útjára a helyi zenei fesztivált, és állították fel az egyetemet. A jelenlegi maharadsza is kultúraápoló, de már nem mecénásként, mint elődjéi, hanem személyes érdeklődése által: klasszikus énekes, és indiai turbánokból és fejviseletekből doktorál. Ezen jót szórakozom. Mi szüksége van erre a maharadszának? – Persze az egykori uralkodók családjai tele vannak különbségekkel. Az viszont szomorú, hogy a nagyobb uralkodócsaládok mind pereskednek maguk között. Általában a testvérek vitatják az örökséget. Ezt onnét tudom, hogy egyes kéziratgyűjtemények pontosan ilyen örökségek részeit képezik, és éppen a pereskedések miatt hozzáférhetetlenek.

Házigazdámékkal átellenben, a sikátor túloldalán iskola van. A szobámba reggel behallatszik a gyerekek recitálása. A védikus Gájatrí-mantrát imádkozzák. Aztán délután, a tanítás végén iskolabusz helyett riksák viszik haza őket. Egy-egy riksába vagy tíz-tizenöt gyereket beszáfolnak.

Ezen az utamon éjszakánként elég sok gondot okoznak a szúnyogok. Sajnos a legtöbb helyen nincs már ott a régen megszokott baldachinszerű szúnyogháló az ágy felett. Az ablakokat szúnyoghálózzák inkább, de valahogy mindig beszökik néhány. Olyan erős a csípésük, hogy felébred rá az ember, és egy idő után már a zümmögés is annyira éberré tesz, hogy nem tudok elaludni. Mikor közel jön a szúnyog, a hang után próbálok lecsapni, és egy idő után ez sikerül is. A továbbiakat elkerülendő úgy betakaródzom éjjelre, hogy csak az orromnál hagyok kis rést a levegőnek.

AHMADÁBÁD

Február 26.

Buszozás az autópályán. Hindi feliratok, bougainvillea-virágok.

Kis riksás keresgélés után sikerül megtalálnom a Gudzsarát Vidjászabhát, a Gudzsaráti Tudományos Társaságot az Ásram Roadon egy College udvarán. Dél előtt tízkor már ott is vagyok, hogy minél jobban kihasználhassam az időt. Az udvaron a diákok nézik, hogy mit keres itt ez az idegen a nagy csomagjával. Kiderül, hogy a Vidjászabhá csak tizenegykor nyit. A könyvtáros beenged a könyvtárba, ahol gudzsaráti novellákat olvasok a magammal hozott könyvből. Tizenegykor átmegek a Vidjászabhába, de akkor is csak egy söprögető embert találok ott. Amint az más helyeken szokás, az igazgatóval akarok beszélni, hogy engedélyt kérjek a kéziratok megnézésére

és lefényképezésére. Egy alkalmazott azt mondja, hogy az igazgató majd tizenkettő után jön be, egy másik pedig azt, hogy csak hétfőn, mert szabadságon van. Majdnem el is megyek, de aztán megkérem az egyik alkalmazottat, hogy hadd üljek le a könyvtárban tizenkettőig, hátha mégis az elsőnek volt igaza. Tizenkettőkor odajön hozzám az az alkalmazott, aki szerint a jövő héten jön az igazgató, és megkérdi, hogy pontosan mit akarok. Mikor elmondom, hogy néhány kéziratos könyvet szeretnék megnézni, kéri a katalógusszámokat. A keresett hét Álom-könyvből hármát fel is lel a katalógusban, sőt még egy negyediket is talál, ami viszont nem szerepelt az én listámon. A kihozott könyvekből látom, hogy Álom versei régen egészen másképp forogtak közkézen, mint az a nyolcvan éve publikált kötetből kiderül. Nem tematikusan voltak elrendezve, hanem talán a perzsa dívának hatására ábécérendben. Ez új felfedezés, de könnyen megérthető, hiszen Álomot muszlim származású hindi költőnek tartják. A kézirattáros minden további nélkül megengedi, hogy lefényképezzem a kért köteteket. Ha egyszer végeztem korábbi kutatásaimmal, majd szeretnék a tizenhetedik századi Álom költészetén is dolgozni. Ehhez gyűjtöm most a kézirát-másolatokat. Egy óra alatt végzek is a fényképezéssel, és ebédre már oda is érek újabb szállásomra a górahpurai származású Sukla családdhoz.

Este házigazdám, Sukla-dzsi elvisz a gazdag Szvámínárájana vallási közösséghez tartozó Aksardhám ásrám víz- és fényshowjára. A halál birodalmába alászálló Nácsikétasz modernizált upanisadi történetét látjuk benne. A bemutató színjátkozás, szökőkutak vizére kivetített filmbetétek, színes fény- és vízsugarak, levegőbe szökellő lángnyelvek és erős hangeffektusok keverékéből áll. A rajzfilmfiguraszerű ördögök, melyek Shrekre hasonlítanak, hoznak bele egy kis tréfát is. A több száz néző nagy része gyerek, de Szunildzsi elmondja, hogy üzletfeleit is elhozza néha a bemutatóra. Az előadás elején külön köszöntik a közönség soraiban az indiai krikett-világbajnokságon résztvevő mozambiki válogatottat. Egyes látványos effektusokat tapsvihar és felhördülés fogad. A történet erősen modernizál. Az upanisadok egyik legnagyobb tanítómestere, Uddálaka Áruni például ideges, értetlen jogi lesz.

Igazából Sukla-dzsi apjával, Rámdév-dzsiével szeretnék dolgozni, mert ő azon kevesek egyike, aki még segíthet az óhindi szövegek megértésében. Szinte a teljes első délután elment a kötelező aksardhái kirándulással. Útközben Rámdév-dzsi újra meg újra a szervezett vallásosság ellen beszél. A fia szótlánul vezet. Odaérve Rámdév-dzsi el is mondja, hogy neki nem fog tetszeni a program, és csak időpocsékolás lesz. Hazafelé aztán igyekszem más irányba terelni a beszélgetést.

Rámdév-dzsi városa, a Górákhnáth jógíró elnevezett Górákhpur bár Uttar Pradésben van, mégis a nagyjából Bihárban beszélt bhódzspuri nyelvjárást használják benne. Rámdév-dzsi is inkább a bihári politika iránt érdeklődik. Elmondja, hogy a bihári vadnyugati anarchiát megfékező és most újraválasztott főminiszter, Nítis Kumár nem zsarolható, mivel csak egy mérnök fia van. Az indiai szocialista párt alapítójának, az egykori szabadságharcos Rám Manóhar Lóhijának (1910-1967) a köréhez tartozik, ugyanúgy, mint kalkuttai mentorom, Asók-dzsi, és maga Sukla-dzsi is. Korábban központi vasútminiszter volt, és ő rakta le az internetes jegyvásárlás alapjait Indiában. Egy katasztrófa után azonban lemondott. 2005 óta Bihár első embereként is szocialista politikát folytat, és százezernyi tanítót küldött a falvakba, orvosi rendelőket hozott létre és villanyt vezetett be az elmaradott településeken. Emellett drasztikusan lecsökkentette a nő írástudatlanságot. A főminiszter néha Asók-dzsis is felhívja telefonon.

Mikor három éve Sukláéknál voltam, két-három napon át folyamatosan értelmeztük a szövegeket, de most lassan megy a szövegolvasás, mert állandóan közbejön valami, vagy mi magunk kalandozunk el. Egy Bádzsíd-művön azért mégis sikerül fél nap alatt átrágni magunkat. Bár a régi irodalom nyelvhasználatához páratlanul jó érzéke van, Rámdév-dzsi nem különösebben szereti a vallásos költészetet.

Rámdév-dzsi *Grámdévatá* című novellája a falusi bráhmaának, és a pancsáját nevű vezetőtestület képmutatásáról Asók-dzsiék politikai folyóiratában jelent meg először 1974-ben. A következő évben a híresebb irodalmi lap, a *Szaraszvatí* is elkérte másodközlésre. A szükségállapot bevezetése után néhány héttel jelent meg, és addigra már cenzúrázva volt, kihúzott fekete sorokkal. Később Rámdév-dzsi hozzáfűzött még két történetet, és regénnyé alakította át. A vidéki társadalom apró hatalmi harcainak megrajzolása és a karakterek nyelvjárási beszéde a hindi *vidéki regény* műfajához köti. A bhódzspuri nyelvjárást én is nehezen értem, de a novellából így is megérzem a falusi világot átjáró feszültségeket. Rámdév-dzsi később az egész regényt átírta bhódzspuriul, és 1995-ben tizenegy folytatásban, majd külön kötetben is megjelentette. A regény manapság a bhódzspuri irodalom egyik legismertebb regénye, és tananyag néhány egyetem bhódzspuri irodalmi kurzusán.

DZSAJPUR

Február 27.

Reggel misén voltam. Az öt indiai vasárnapom mindegyike máshol ért: Kalkutta, Sántinikétan, Allahábád, Kalkutta, Vadódará és Ahmadábád. Voltam hindi-bengáli, szantál, hindi és gudzsaráti misén. Az angol nyelvűeket a szintetizátoros nemzetközi melódiáikkal sikerült elkerülnöm. Bár tudok gudzsarátiul, egy idő után elfáradok, és nem tudom követni a prédikációt. Annyit azonban megértek, hogy a *dzsarúrí*, „szükséges” és a *dzsójjé*, „kell” közötti különbségről beszél a pap, és a végén még egy gudzsaráti verset is idéz. Látom, hogy a prédikáció megfogja a híveket. A meditatív énekeket szívesen követem és éneklek a gudzsaráti énekeskönyvből, a *Kírtanszág*arból különösen, miután egy jól megtermett, erőshangú egyházi ül mellém a padra.

Daksá negyedórával előbb ért a repülőtérre Ahmadábádban, és a bejárat előtt a lépcsőn üldögélve várt. A közös kutatómunka néha feszültségekkel jár, néha lelassul, mégis a jó oldala, hogy tanulunk egymástól. Ráadásul a sok egyedüli utazás után most útitársam is van.

Mennyire rutinná vált a repülés! Egy órányi repülőút után már esti sötétben szállunk le Szángánérben, Dzsajpur repülőterén. Egy késői legenda szerint Szángánérből származott az általunk kutatott költő, Bádzsid is.

Dzsajpurban régi szállodámba, a buszpályaudvar mögötti Kánticsandra Palotába jövünk. A repülőtéren előkelő fehér taxiba ültünk be, mert nem volt más választásunk. Mikor megérkezünk, a taxis is elcsodálkozik, hogy hová kerültünk. Ő szívesen elvitt volna drágább szállodába, és valószínűleg ott valami baksist is kapott volna a két külföldi vendégért. Mikor mondom neki, hogy két-háromszáz rúpia itt egy szoba, akkor kifut a száján, hogy szerinte ez nem szálloda, hanem *dharmasálá*, azaz zarándokszállás. A szállodában viszont az előkelő taxin csodálkozhattak el, mert még úgy is, hogy én az alku előtt nem bújtam elő, és nem láthatták, hogy fehér ember is vendég lesz, viszonylag drágán, négyszáz rúpiáért akarnak kiadni egy-egy szobát. Daksá végül lealkudja a kettőt együtt hatszázötvenre. Mikor megjelenek, hallom, hogy egy másik érkező vendégnek kétszáz rúpiáért ajánlanak szobát. De a gyanakvásunk mégis túlzott. Később véletlenül bepillantok a hatalmas nyilvántartó-könyvbe, és látom, hogy kétszáz és hatszáz rúpia között adnak ki szobákat.

A szálloda a dzsajpuri maharadzsa miniszterének, Kánticsandrának volt a lakhelye, és tipikus tizenkilencedik századi egyemeletes palota, amelyet a

villamosságon és a nyugati végén kívül alig modernizáltak. Hatalmas belső udvar, fél méter széles falak, hagyományos, áttört köves, csúcsíves szellőzőablakok az ajtó és a nagyablak felett.

A buszpályaudvar környékén ügynökök próbálják a maguk szállodájába vagy éttermébe becsalogatni a turistákat. Dzsajpur Delhi és Ágrá után India talán leglátogatottabb turistavárosa, és sok indiai hatalmas pénzeket remél a külföldiektől.

DELHI

Március 2.

Törölték az Austrian Airlines bécsi járatát. Pedig hajnalban Márti várt volna a repülőtéren. Az ilyesmit az ember elsőre el sem akarja hinni. Ott áll a repülőtéren a csomagokkal mindenkitől elbúcsúzva. Újra meg újra a kijelzőre nézek, aztán megkeresem a légitársaság pultját. Mikor világos, hogy ezúttal nem jutok el Bécsbe, üzenetet küldök Mártinak. Hatalmas tömeg. Először szép sorban, de fél óra várakozás után szépen lassan teljes lesz a káosz. A pultnál vagy tíz pandzsábi fiatal veszekedik egy öltönyös reptéri alkalmazottal. Mintha követelnék, hogy beszélhessenek valami főnökkel. Éjfél már rég elmúlt, fáj a szemem, nehéz írnom. Elkaptott a fáradtság, és legszívesebben itt helyben elaludnék, amint fejét a bőrrönd-kocsira támasztva próbálja egy turista előttem.

Egészeben véve sikeres volt az utam. Nem tudtam ugyan minden tervezett dolgot elvégezni, de sokat gyakorolhattam az otthon alig használt nyelvet, a bengálit és a gudzsarátit. Fordításra előkészítettem számos Tagore-verset, kiadásra pedig még több bradzs-szöveget. Emellett lefényképeztem néhány értékes kéziratot. A legfontosabb közülük a rádzsasztháni murijá írású Szvargárohán. A munka mögött pedig ott vannak a találkozások, a barátságok. Rúhi és Asvin kedvessége és vendéglátása, Kata küzdelmei, Daksá kitartása, Szadzsál és Ahaná kultúrája, Rámdév-dzsi és Kisóriláldzsi irodalomszeretete, Asók-dzsi önzetlensége és mindeneken túl Kausik bácsi mosolya.

Végül a qatari légitársaság járatára tesznek fel. Átszálláskor még az arab félszigetet is megjárom. Első osztályon utazom, és két óra késéssel meg is érkezek Szeredába.

2012

Otopeni, Bukarest, Július 23.

Most először írok repülőtéri internetes naplót. Bár sokáig szinte minden repülőtéri várakozásomba belefért a naplóírás, eddig soha nem volt nálam bekapcsolható gép.

Csak két napot voltam Csíkban, és nagyon szép volt a sok találkozással és az elvégezhető munkával. Bár ma csak délután öt után indul a gépem, mégis a reggeli Coronával kellett elindulnom negyed nyolckor. A vonat épp eleget késett, hogy lekéssem a 9:13-as brassói csatlakozást. A következő bukaresti vonatot pedig törölték, így aztán busszal kellett továbbjönnöm. A menetrend szerint óránként indulnak kisbuszok a brassói állomás mellől. A tíz órás busz 9:20-kor már tele volt, és a következőre is öten vártak már előttem. Belenyugodtam, hogy 11-kor indulok tovább, és kiszámoltam, hogy még ezzel is nyugodtan elérem a müncheni repülőt. Szerencsére az emberek sorban álltak, így nem zavart, hogy tíz órakor már vagy tizenöt főszre dagadt az induló kisbuszról lemaradt emberek tömege. Valaki megjegyezte mögöttem, hogy ez a mi Romániánk. Aztán tíz után pár perccel befutott a Marosvásárhely–Bukarest kisbusz, amire még felfért tíz ember. A harmincnyolc lejes buszjegy legalább olyan drága, mint a legjobb expresszvonaté. Már a buszban ülve kérdeztem a sofőrt tört románsággal, hogy letesz-e Otopeniiben a repülőtéren. Azt mondta, hogy tíz lejért igen. Elfogadtam, és megköszöntem neki. De aztán eszembe jutott, hogy akármilyen kis dolog is ez, de mégiscsak korrupció, amitől minden formájában irtózom.

A Brassó–Cîmpina szakasz Románia egyik legszebb útja vonattal is, busszal is. A Predeál előtti szerpentinén már élmelyegtem, de nem volt semmi bajom. A velem szemben ülő két asszony látta, hogy elféhéredtem, és kérdezgették, hogy rosszul vagyok-e. Az utasok mindenféle tanáccsal láttak el és leültettek menetirányba, a padok közé, ahol már addig is kucorgott egy férfi. Elmondták, hogy lélegezzek nagyokat, hogy hunyjam be a szemem,

meg hogy nyomjam az ujjamat az orrom alá. Végül a Kárpátokból lefelé jövet, Sinaianál mégiscsak hánytam egyet a tízórais zacskómba. Közben egy cipőfűzővel felkötött arabkendős nénike, aki már korábban is tanácsokat osztott, tartotta a vállamat. Mikor leértünk a hágóról, akkor volt egy tízperces pihenő, ahol az utasok jöttek hozzám, és váltottunk egy-egy mondatot. Ilyenkor sajnálom, hogy töröm a románt, mert nem tudtam lazán elbeszélgetni velük. A korábban a földön ülő férfi még előszedte azt a négy-öt magyar szót is, amit tudott. Egy fiatal hölgy angolul magyarázott. Végül annak szóltam, hogy bemegyek Bukarestbe. Nem szállok le a repülőtérenél, hiszen lesz elég időm. Ezt megmondtam a sofőrnek is, aki mondta, hogy úgylis letesz, ne aggódjak. Az angolul tudó nő szerint eleve meg kellene állnia a busznak Otopeninél.

Ősz hajszálaim ellenére a rosszullétemmel és az erkölcsi skrupulusommal újra gyerekeknek érezhettem magam. De ez most nem zavart, sőt inkább könnyített rajtam.

DZSAJPUR

Július 28.

Délelőtt jegyet foglalok az állomáson további utazásaimra. Sajnos az utolsó napi vonatomra csak várólistás jegy van. Pedig Delhibe akkor mindenképpen vissza kell érnem.

A királyi kéziratgyűjteményben a délelőtt elmegy annak kérvényezésével, hogy kaphassunk elektronikus másolatot. Délután aztán elének kerülnek a kéziratos könyvek is. Én Ánandghan variánsait próbálom begépelni a költő legrégebbi, itt őrzött kéziratos könyvéből. Lassan megy a munka. Három-négy nap kellene csak erre, és én vagy húsz kéziratot szeretnék még megvizsgálni. Fontos, hogy kapjunk másolatot. Amíg a kézirat előttünk van, a segédkönyvtáros és a hivatszolga is ott ül velünk szemben, és figyel, hogy nem készítünk-e fényképet. Órákon át semmi mást nem csinálnak.

Este meglátogatom az idős Kalánáth Sásztri professzort, a Rádzsaszthán Szanszkrit Akadémia volt elnökét. Vele tizenöt éve, Szalémábádban találkoztam, és ellátott néhány hasznos információval a doktori munkámhoz. Most tudom meg, hogy egy ideig ő volt a Bradzs Akadémia elnöke is. Minden hónap utolsó szombatján szanszkrit nyelvű irodalmi fórumot tart kollégáival. Ősei több száz éven át a maharadzsa udvari költői voltak, ám ő az utolsó irodalmár a családban. Apja, Mathuránáth Sásztri is udvari költő volt, és fizetésként a királytól adózó földterületet kapott, aminek a jövedelméből

élt. Az udvari költő kettős feladatot látott el. Ő volt a maharadzsza gyerekeinek tanára, és naponta le kellett adnia egy-egy új verset, amit aztán a könyvtáros beírt egy könyvbe. Így keletkezett egy-egy költő versgyűjteménye, és ezért ritka a költő kézírásával készült könyv. Mivel a foglalkozás örökletes, és időnként új, jobb költőket is kineveztek, ezért bizonyos udvarokban tíz-tizenöt költő is lehetett.

Július 29.

Már tegnap este megnéztem, hogy reggel nyolckor lesz mise, és így nem volt gond odaérni. Bár Rádzsaszhán állam fővárosában vagyok, a modern katedrális jóval kisebb, mint az oxfordi plébániatemplomunk. Csak két mise van vasárnap, és az is angolul. Kevés erre felé a keresztény, legtöbbször dél-indiai bevándorló, akiknek nincs szükségük hindi misére. Noha sem a könnyű, vidám angol énekekkel sem a gyakran giccses dekorációval nem azonosulok, jó volt ránézni a falon egy hatalmas Szent Ignác poszterre. Az eredeti kép a firenzei Jacopino del Conte alkotása a rendalapító halotti maszkja alapján, amely megjeleníti a szent karakterisztikus arcát, és mégis valami túlvilági örömet látni benne. Ennek az embernek teljes volt az élete.

Mivel a dzsajpuri kutatóutat összehangoltam new yorki kollégáméval, Allisonéval, ezért ugyanabban a szállodában szálltunk meg. Míg nekem a légkondicionált szoba luxus, számára a nedvességtől itt-ott feldagadt fal nem kielégítő. Ezért aztán, mikor megérkezik a svájci diáklány Nadia, átköltözik hozzá egy úszómedencés szállodába. Nekem már csak egy éjszaka van hátra, ezért nem megyek a megszokott olcsó Kánticsandra Palotába. Bár Oxfordban mindig könnyen megkapom az indiai utamra megpályázott pénzt, csak annyit kérek, amennyi a normális léthez szükséges. Általában jobban szeretek másodosztályon utazni, és nincs szükségem légkondicionálásra. Bár az indiaiak többségéhez képest így is rendkívül gazdag vagyok, legalább azáltal akarok közösséget vállalni a szegényebbekkel, hogy nem költök luxusra.

Mise alatt megszólalt a mobiltelefonom. Szerencsére épp énekeltünk, és így talán senkit nem zavartam meg. A szállodában reggeliztem, mikor ismét hívtak. Akkor látom csak a hat nem fogadott hívást ugyanarról az ismeretlen számról. Egy dzsaina vallásról szóló tudományos előadásra hívnak díszvendégnek. Azt mondják, hogy háromnegyed óra múlva ott kell lennem, de nem gond, mert küldenek kocsit. Az értem küldött kísérő néhány mondatban megpróbál rávenni, hogy legyek vegetáriánus. Kerek tizenegy órakor aztán meg is érkezem a Dzsaina Ifjúsági Központba, ahol egyből lefényképeznek, piros festékkel és rizzsel felkenik a homlokomat, és egy műanyag nyakláncot tesznek a nyakamba, majd bevezetnek az előadás helyszínére, ahol több száz

ember ül egy hatalmas teremben felállított oltár körül, és a dzsaina szent Dzsambúszvámí imáját végzi. Az oltárban leghátul egy ezüstkorsó áll egy magas állványon. Előtte egy kisebb emelvényen több tucat mécses, és nyolc tálon tizenhat kéziratot könyv. Ezek a negyvenöt dzsaina szent könyvet reprezentálják, és nyomtatott formában is a kéziratok alakját utánozzák. Az oltárral szemben papírdiadémot viselő tucatnyi fehér ruhás szerzetes. A vőlegényi viseletet idéző papírdiadém bizonyára Dzsambúszvámíra utal, aki a saját esküvői menetében annak láttára mondott le a világról, hogy levágják az állatokat a lakomára. Az oltár bal felén énekesek és zenekar: hosszúkás *pakháavadzs*-dob, szintetizátor és klarinét. Az éneket egy okkersárga ruhás szerzetes vezeti, akit nem tudok hova tenni, hiszen ez nem a dzsainák, hanem a hinduk színe. Szemben a legnagyobb szerzetes, Vinajmuni ül, akinek képe ott díszleg a falra kifüggesztett hatalmas poszteren is. Egy ismétlődő imánál az énekes kis kavicsokat dob egy tálba, hogy kövesse hol tart. Erre szükség is van, mert a szerzetesek se tudják számolni az imát. A terem jobb oldalán nők, bal oldalán férfiak ülnek. Azt hittem, hogy tudományos előadásra jövök, de egyáltalán nem bántam, hogy itt vagyok, hiszen soha nem vettem még részt dzsaina szertartáson. A zenekar nélkül énekelt szanszkrit és prákrit nyelvű imák csodálatosak. A dzsaina alapima a prákrit nyelvű rövid *Namókára*, melyben az ember tiszteleg a próféták, a szentek, a tanítómesterek és a szerzetesek előtt.

Végül megkezdődik a tudományos előadás. Ezt elvileg Prémzsuman Dzsain, az udajpuri egyetem prákrittanára tartja, de valójában négy beszélő lesz: rajta kívül beszélni fog Dzsain felesége, az ülés elnöke és a díszvendég, azaz én is. Először is sorjában mindünk homlokát újra felkenik, műanyagfüzért akasztanak a nyakunkba, és a férfiak fejére turbánt tesznek, olyasfajta, amilyent az indiai esküvőkön szokott viselni az örömapa. Közben fényképezés és filmezés. Szerencsére nem nevetem el magam, mikor a fejemre húzzák a meglehetősen szűk turbánt. A díszítmények csak néhány másodpercig vannak rajtunk, mert ahogy visszaülünk, le is vesszük a nyakláncot és a turbánt.

Végül tudományos helyett inkább ismeretterjesztő előadásokat tartunk. Prémzsuman Dzsain a tanítómesterek, az *upádhjájak* feladatáról és fontosságáról beszél. A tudás fontosságát egy autószerelő esetével példázza, aki ötezer rúpiát kért el egy egyetlen kalapácsütéssel elvégzett munkáért. Nem a kalapácsütést kell megfizetni, hanem a tudást, hogy hova is kell ütni. Mivel megemlítettem a kézirat kutatás fontosságát, ezért az előadás végén többen jönnek hozzám, és elmondják, hogy merre találok még kéziratgyűjteményeket. Utána gazdag dzsaina vegetariánus ebéd vár minket.

Délután két múzeumot is megnézek Allisonnal és Nadiával. A múzeumok kéziratgyűjteményei érdekelnek, de ha már itt vagyok, akkor a kiállítást is megnézem. A két múzeumot két egymással rivalizáló, jól kereső ékszerész testvér alapította. Az első, az S.C.R. Indológia Múzeum e szavakkal hirdeti magát: UNusual, UNbelievable, UNimaginable, azaz „különleges, hihetetlen, elképzelhetetlen”, és számos „leg”-gel dicsekedik. Például India legkisebb pénzerméjével, a legnagyobb mogul miniatúrával, a világ legnagyobb bélyegével, továbbá egy 180 millió éves kőülettel, egy rizsszemre felrajzolt India-térképpel, egy meteoritdarabbal, félrenyomott bankjegyekkel és egy 1143-ban papírra írt kéziratot könyvvel. A hét-nyolc teremnyi anyag alig van feliratozva, és gyanítjuk, hogy számos réginek mondott dolog hamisítvány. A kézirat-katalógusnak nincs névmutatója, ezért mind a hat kötetet át kell böngészni. Az első és az utolsó két kötetet sikerül is átnéznem. A kiállított kéziratok között találok egy tizenharmadik századi *Kavitávalít*, a katalógusban pedig még egyet. A tárlatvezető igazgató Sarad Kánt Sarmá anyjától, aki a múzeum pénztárosa és elnöke, írásban kérvényezem, hogy adjanak elektromos fényképet róluk. Holnap kapom meg a választ.

Bár másfél évtizede doktori hallgatóként már jártam az S.C.R. Múzeumban, a másikat jobban ismerem. Ennek igazgatója, az öreg Rám Kripálu Sarmá mintegy százezer kéziratot gyűjtött egybe, és sikerült is néhányat felhasználnom közülük. R. K. Sarmá múzeuma korábban a belvárosban volt, de a gyűjtemény kinőtte, és most egy hatalmas új épületbe költözteti a városon kívül, a turisták által látogatott ámbéri úton. Ezzel megelőzte unokaöccsét, S. K. Sarmát, aki jóval monumentálisabb múzeumot tervez ugyanarra az útra, de még csak egy épület készült el belőle. R. K. Sarmá új múzeumának falán ott feszít a régi múzeum mintegy száz kiemelkedő látogatójának fényképe R. K. Sarmá és fia társaságában. Allison is, én is fent vagyunk a falon. A múzeum még nem nyílt meg, de a kiállítást nekünk mint különleges vendégeknek megmutatja az igazgató, akit egy útlezárás és a váratlan eső miatt megvárakoztattunk. Nagyon teszik, hogy mindkét múzeumban külön terem található a kéziratok könyveknek, hiszen több mint ezer éven át ezek voltak az indiai irodalom és tudomány legfőbb hordozói. Az igazgató örül, hogy mennyire értékeljük a gyűjteményét, és kéri, hogy a jövőben segítsük a munkáját. Az ő gyűjteményében valóban nagyon fontos kéziratok vannak. Itt van például a milleneumi Kabír-szövegkiadás legfontosabb forrásául szolgáló kora tizenhetedik századi könyv. Sarmá szerint van egy 1450-ből való modern hindi elemeket is tartalmazó kézírata. Szerintem ilyen korai modern hindi kézirat nem létezik. Gyanítom, hogy Sarmá példánya hamisítvány. Nem mutatja meg. Nincs is rá időnk.

VRINDÁVAN

Július 31.

Vrindávanba az éjszakai vonattal, majd iránytaxival jöttem. Már fél hatra a szállásomra értem, és így ismét alhattam egyet. A hangzatos nevű Bradzs Kultúra Kutatóintézet hívott meg, és ők rendezték a szállást is egy zárándokszálló-szerű helyen. Az igazgató családja is itt lakik. Egy hosszú, széles folyosóról nyílnak a szobák. Amint látják, hogy felébredtem, küldik is a teát és a reggelit a családi konyháról. Az igazgató felesége megkérdezi, hogy be akarok-e menni a templomba. Mikor végez a reggeli istentisztelettel, átkísér az igazgatóhoz. Vrindávan konzervatív zárándokhely, és örülök neki, hogy egyedül is ki mer jönni egy nő idegen férfival az utcára. A kutatóintézet vezetője Laksmínarájan Tivári olvasztottvaj-kereskedő, aki éremgyűjtőként kezdte a kutatómunkát. Mutatja is egy cikkét az egyik vezető indiai tudományos folyóiratban. A vrindávani pénzverde történetét írta meg. Ezernyi kéziratos könyv is van nála, és tudományos előadásorozatot szervez. Én is ennek keretében adok majd elő délután. Jó kapcsolatot ápol Dzsajés barátommal, aki szintén nagy kéziratgyűjtő. Kiderül, hogy Dzsajés nemrég tette le a habilitációnak megfelelő D.Lit.-fokozatot, és az intézet kis ünnepséget szervezett a köszöntésére. Tivári és Dzsajés intézetein kívül Vrindávanban van több kutatóintézet is. A legrégebbi a Vrindávan Kutatóintézet (VRI), amelyet a Londonban tanító, mintegy tizenöt éve elhunyt Rámdász Gupta alapított 1968-ban. Az ő idejében az intézet mintegy harmincezer kéziratos könyvet gyűjtött össze, több ezret lefényképezett, számos publikációja volt, és tudományos előadásokat szervezett. Vendégházában gyakran találkozom külföldi tudósokkal, és a SOAS-VRI program keretében londoni diákok tölthettek Vrindávanban néhány hónapot, hogy jobban megismerjék a bradzs nyelvet és kultúrát. A kezdeti központi hely kicsinek bizonyult, és a kilencvenes években a város szélére költöztek. Egy hatalmas kertbe építettek egy imponáló épületet. Az alapító halála után azonban az intézet lassan elhalt. A kéziratosokat konzerválják, digitalizálják, és konzerválási kurzusokat szerveznek. Sok eredményét azonban nem látni. Ráadásul a bengáli könyvtáros Ghós halála után kimagasló irodalomértő ember sem dolgozik ott. A vendégházban az utóbbi években inkább magasrangú zárándokokat vagy turistákat helyeztek el. Málvíj száhab, az intézet legutóbbi igazgatója frusztrálva távozott, és Tivárral létrehozott egy kisebb „ellenintézetet”. Én itt fogok most előadni.

Délután megérkezik Karéruából Dúbé-dzsí is, hoz néhány a kutatómunkához fontos kéziratot, és lefényképezteti velem az intézet Thákur-kéziratát. Az

előadás nem a legjobban sikerül. Nem jó valláskritikát bevetni a kiközösített Ánandghannal kapcsolatban egy zarándokhelyen. Ketten is közbekiabálnak, de aztán normálisan folytatódik minden.

Beugrok volt tanítóm, Góvind Sarmá családjához. Azért jöttem Vrindávanba, hogy velük találkozzam. Az előadás mellékes. Sarmá-dzsi halála után a gyerekek elkezdtek pereskedni. Én a húszéves kislányunokát, Guddút félttem, hogy a sok családi kalamajka között taníttatás helyett ne-hogy férjhez adják. Sarmá-dzsi menyé van csak otthon, aki elmondja, hogy apósa után most nemrég meghalt a férje is. Guddú mesterit végez, és órákat ad, hogy besegítsen a családi kasszába. Este a számítógépen megnézzük az utóbbi tíz évben itt készült képeket. A családtagok és a bérlők örülnek, ahogy felismerik egymást és régebbi önmagukat.

Reggel óta áramszünet van, ami engem nemigen zavar, hiszen nem nagyon használok ventillátort. Az intézetben is és a szálláson is van generátor. Mikor visszaérkezünk a szállásra Dúbé-dzsisel, ő a legtermészetesebb módon beköltözik a szobámba. Első meghökkenésem után megörülök neki, és éjszakába nyúlóan beszélgetünk a most már sötét szobában.

Elmeséli, hogy egy templomi betörés során a kincsek között ellopták a templom egy kéziratot hindi Rámájánáját is, és a rendőrség őt is felkérte szakértőnek. Nem sokkal később, amikor a Rámájana bekerült a piacra, akkor felismerte, és ezáltal lefűlelték a tolvajokat. Az ügybe belekeveredett egy kedves barátja is. Mindez úgy megviselte Dúbé-dzsit, hogy fontolóra vette, hogy most élete végén az indiai hagyománynak megfelelően szerzetesként elvonul a világtól. Arra gondolva azonban, hogy két kisunokájának szüksége van rá, mégsem vonult vissza egy zarándokhelyre.

SIMLÁ

Augusztus 4.

Konferencián vagyok a Himalájában. Szinte minden percünk foglalt. Az utolsó pillanatban betettek egy panel vezetőjének, és őt előadást kell majd értékelnem. Eddig még csak az előadások felét tudtam átolvasni. Jack Hawleyvel vagyok egy apartmanban. Jókat beszélgetek vele is, másokkal is. Mivel ebben a sorozatban én szerveztem az előző konferenciát, állandóan köszönetet mondanak nekem is.

Itt olyan az idő, mint Angliában. Még jó hogy elhoztam a dzsekimet. Ezer-kétezer méter magas hegyek vannak körülöttünk, de állandó a köd, így a szemközti hegyet is csak néha-néha látom. A konferencia a régi angol

alkirályi, majd későbbi indiai elnöki palotában van, a város szélén. Őserdő-szerű park veszi körül, és a lakhelyemig körülbelül húszpercnyi lejtős út vezet hatalmas himalájai fák és majmok között. Tegnap este kabócaconcertben, majmok figyelő tekintetétől övezve sétáltam haza. Azt mondják, hogy itt nem lopják el az ember szemüvegét a majmok. Néhány napja Vrindávanban ez komoly probléma volt, mert levett szemüveggel kellett mindenfelé rohangálnom.

Daksával megbeszéltem, hogy ő is eljön meghallgatni a konferenciát. Két napja meg kellett volna érkeznie. Mivel itt nincs térerő, nem tudok neki telefonálni. Emailt küldtem tegnap, de még nem jött válasz. 7-én együtt kell majd továbbutaznunk Górákpurba.

Augusztus 5.

Daksá nem kapott jegyet, azért nem jön. Majd Delhiben találkozom vele. A város neve Sjamalára, azaz Kálira utal, és a legrégebb templomban Sjamalá szobra van. Ma reggel misére akartam menni. Sikerült is taxit kapnom, és körülbelül tíz perc késéssel be is értem az olvasmányokra. Az interneten még Oxfordban megnéztem, hogy a katolikus templom a Mall közelében van, mert a katolikus alkirály Lord Minto építtette. A prédikáció is tetszett. Mikor a kezembe vettem az énekeskönyvet, akkor láttam meg, hogy nem is katolikus templomban vagyok, hanem anglikánban. Mindenesetre végigültem a szertartást. Utána megkerestem a katolikus templomot is, de a mise akkor volt, amikor nekem már elnökölnöm kellett a panelben.

Délután elsétáltunk a városba két ügyes idegenvezető fiú társaságában, akiknek az apja a Himácsal állambeli erdők felügyelője. Egyikük Simlá történetét tanulmányozza. A város az 1860-as évektől az angolok nyári fővárosa volt. Amellett, hogy a forróságot itt tényleg elkerülték, Angliát akarták újratereíteni. Nagyon sok ház angol stílusban épült. Indiától mégsem „menekülhettek”, hiszen egy-egy angol háztartásra vagy tíz szolga jutott, és így itt is az indiaiak maradtak többségben. A reggeli és a délutáni órákban, mikor az angolok kijöttek levegőzni, az indiaiak ki lettek tiltva a főbb utcákról. Az angolokat gyaloghintóban szállították fel ide, több mint 1100 méter magasságba, és ők hozták a teljes háztartásukat. Egyesek még a zongorájukat is elcipeltették erre a néhány nyári hónapra az 1500 km-re levő Kalkuttából.

Este Jackkel elhatároztuk, hogy gyalog megyünk el a szállásunkra a hegyoldalon. Mikor Rádzsvinder elmondta, hogy jaguár jár a környéken, inkább lemondunk róla. Annak ellenére tettük ezt, hogy Rádzsvinder szerint a jaguár csak kóbor kutyákat támad meg. Mellesleg a sötét erdőben a majmok is félelmetesek lehettek volna.

GÓRAKHPUR

Augusztus 8.

Tegnap este végre a vonaton találkoztam Daksával. Előtte egész nap utaztam. Az intézeti taxi lehozott Csandígarhba. A váróterem zuhanyzójában a meleg hegyi ruhákból nyári viseletre váltok, és veszek néhány újságot. A hindi napilapban meglátom, hogy Magyarország tizedik az olimpiai éremtáblázaton. Az angol nyelvű lap azon morfondíroz, hogy India a huszonegyedik század feljövő nagyhatalma, és mégis milyen gyengén szerepel az olimpián, csak két bronz- és egy ezüstérme van. Mi a négy magyar arannyal olimpiai nagyhatalomnak érezhetjük magunkat.

A peronon egy narancssárga szádthuruhát viselő fehér ember szólít meg, és aztán franciául elmondja, hogy Svájcban élő horvát, és hogy Svájchoz képest mennyire biztonságos az indiai peron. (Valóban, Allison bőröndjét néhány hónapja egy svájci állomáson lopták el.) Aztán egy elsorvadt kezű koldus jön hozzá, és egyre csak pénzt kér tőle. A vonaton egy másik, öreg szádhu ül oda hozzánk. Egy idő után felmászik a felső ágyra, és kidől a vize. Én épp alatta ülök. Az utasok felháborodnak. Később az ágy másik végén dől ki a vize. Mikor rendőrök mennek végig a vonaton, akkor az utasok szólnak nekik, hogy itt egy jegy nélküli szerzetes, és a rendőrök a botjaikkal nagyokat ütnek az ágyára, és elkergetik.

A vonaton ülök Górahkpur felé. Most mentünk át a megáradt Taptí és Róhin folyón. Mindkettő a közeli nepáli hegyekből folyik át Indiába. Tegnap este az indiai rádió hírszerkesztője elmondta, hogy Górahkpur környékén rosszindulatú maláriajárvány van, és megtelt a kórház. Ilyen maláriában halt meg Csoma Sándor is. Nekünk is mindent meg kell majd tennünk az árvíztől megsokasodott szúnyogok ellen.

A górahkपुरi állomáson Rámdév-dzsi érdekes találkozási pontot ad meg: a pippalfa alatt. Az a baj, hogy én nem ismerem fel kapásból, hogy milyen a pippalfa, és még az indiai Daksá sem. Keringünk az állomás előtt, és kérdezzetjük az embereket. Végül odaérünk a pippalfához. Már mások is várakoznak ott. Amíg álldogálunk, egy lány jön motoron, és megkérdezi, hogy ez-e a sziriuszfa. Az ott állók elmondják, hogy ez egy pippalfa, az ő fája odébb van. Ez a lány helyi volt, de a városi ember már nem ismeri a saját fát sem. Errefele a fák hagyományosan tájékozódási pontok. Erre utal, hogy a környék falvai is gyakran fákról kapták a nevüket.

Rámdév-dzsi elmondja, hogy valóban van malária, de egyáltalán nem járvány. Az a helyzet, mint a kigyókkal. Odafigyeléssel kicsi a veszély.

Augusztus 9.

Aztán kiderül, hogy Rámdév-dzsi hétéves unokája 39 fokos lázzal beteg. Ez persze nem akadályozza meg abban, hogy ide-oda futkorásson. Tegnap este aztán Daksá is megbetegedett, és ma alig kelt fel az ágyból. Azt mondja, hogy a szokásos fejfájás jött rá, és emellett hányt. A kétnapos vonatozás kimerítette. A légkondicionált helyiségekkel váltakozó, rendkívül nedves 30–35 fokos kinti levegő valóban lemerít. Nekem kutya bajom ugyan, de az utazás után tizenegy órát aludtam.

Bár Rámdév-dzsi házában közelében, a bazárban is van egy fedetlen bűdös csatorna, szerencsére nem nyüzsögnek körülöttünk a szúnyogok. Bekenem magam szúnyogriasztóval, és szúnyogháló alatt alszom. Bár a szúnyoghálóm alá is beszökik egy-egy szúnyog, ez remélhetőleg több, mint elégséges védelem.

Augusztus 12.

Az egymilliós Górákhpur hangulata leginkább Bihár állam fővárosát, Patnát idézi. India egyik legnépesebb államának, a hatvanmilliós Uttar Pradésnek a negyedik legnagyobb városa Lakhnaú, Benáresz és Allahábád után. Kevés az autó, inkább motorok, riksák és biciklik közlekednek benne. Van összesen vagy három felüljárója. A bűnözés és a korrupció miatt nem szívesen költöznek ide gyárak és nagyvállalatok.

Rámdév-dzsi fia, Szónú újságíró. Elmondja, hogy a hindi lapok hetvennyolcvanezres példányszáma errefelé mintegy tízszerese az angol lapokénak. A nagyvárosokkal szemben az indiai vidék hindi nyelvű. Ez látszik a reklámokon is. Delhi környékén minden angol. Errefelé a feliratok többsége hindi, gyakran angol fordítás nélkül. A hagyományos indiai családoktól eltérően Szónút többször is látom együtt tanulni a gyerekekkel. A családban a tévé egyébként csak étkezés közben mehet. A gyerekek így is feltalálják magukat.

Tegnap este egy születésnapra voltunk hivatalosak. Egy idős apa ünnepelte fia, Ardzsun első születésnapját. Aki nem ismerte, nagypának nézhetne. A több száz vendég között volt turbános szikh, külföldi, mármint én, és két géppisztolyos rendőr. Ők bizonyára valaki meghívott politikus kíséretéhez tartoztak. Mondják, hogy itt volt a polgármester is. Azt hihettem, hogy indiai lakodalomban vagyok.

Reggel Szónú a motorbiciklijén elvitt misére a közeli templomba. Kisit össze volt zavarodva a felekezeteket illetően, és ajánlotta, hogy mehetek egy közeli templomba is. De most nem volt kedvem anglikánokhoz menni. Dzsajpurtól eltérően errefelé sikeresebb volt a misszió, és most tele volt egy

egészen nagy külvárosi templom. Házigazdámék felkészítettek rá, hogy a reggeli hindi misére a falvakból érkeznek a korábban tömegesen áttért bhángi érinthetetlenek, és a mise is több mint két órát tart majd. Hasonló a helyzet, mint a sántinikétani szantál missziónál. A templom mellett van egy elitiskola is. Ide járnak Rámdév-dzsi unokái. Meglepetésemre azonban nem szegény falusiakat látok a templomban, hanem jól öltözött középosztálybeli indiaiakat. A mise után egy bráhmín-ksatrija-angloindiai férfival beszélgetek. Az énekek szépek, és sok imát áthat a missziós lelkesedés. A mise végén a pap kihirdeti, hogy nem szabad otthon Szái bábá képeket tartani, mert Isten féltékeny Isten.

Délután elmegyünk az egyik legnagyobb középkori indiai költő, Kabír sírjához az Amí folyó partján fekvő Magaharba. Kabír egyformán bírálta a hindu és a muzulmán képmutatást, mégis mindkét vallás a maga költőjének érzi. Ezért sírhelyét egyszerre jelzi hindu templom és muszlim mauzóleum. A templom melletti kolostorban mintegy húsz fehér ruhás Kabír-követő szerzetes van. Egyikük elpanaszolja, hogy a Régészeti Felügyelet nem engedélyezi, hogy épületeket emeljenek a közelben. Szerencsére így érintetlen a több száz éves épületegyüttes és annak közvetlen környéke. A kolostorban

87. kép. Kabír Muszlim és hindu síremléke Magaharban

lakik még vagy húsz szerzetesruhás gyerek is. Ők India különböző részeiről származnak, és a kolostor taníttatja őket. Van, aki angol nyelvű iskolába jár. A gyerekek azt mondják, hogy nem várják el tőlük, hogy szerzetesek legyenek, de az egész rendszerből úgy tűnik, hogy ez a szerzetesi utánpótlás bevált módja.

Schwehati Repülőtér, augusztus 17.

Mikor megmutattam a családnak néhány erdélyi fényképet, különösen tetszett a gyerekeknek egy a madarasi Hargitán készült sorozat. Volt egy közülük, amelyen négy-öt gyerek egy-egy pisztránggal a kezében pózol. Rá is kérdeztek, hogy ezek igazi halak-e, mert ők még sosem fogtak a kezükben igazi halat. Egy másik képen Miki fakígyója úgy nézett ki, mintha igazi lenne. A tizenkét éves Sisu később elmondta, hogy barátaival arról beszélgettek, hogy India mennyire unalmas, és kalandok csak külföldön vannak. Sisunak meg sem fordult a fejében, hogy a lakásuktól húsz méterre az utcasarkon van egy halárus, és már csak érdekességből is felemelhetné bármelyik halát. De a külföldi kaland egy része éppen abból adódik, hogy hozzáképzelünk dolgokat. A hargitai fényképről az indiai gyerekek úgy hitték, hogy maguk az erdélyi fiúk fogták a halakat.

Végül sikerült Sisunak is összehozni egy kalandot. Magunkkal vittük a magahari kirándulásra. Ezt aztán nagyon élvezte. Azt pedig különösen, hogy a Kabír meditációs barlangjának tartott hely egy erdő közepén volt. Bár követett a kocsink, javasoltam, hogy gyalog menjünk, és nem kell száz-kétszáz méterért légkondicionált autóba ülni. Aztán összehoztam a társaságnak egy kis erdei rövidítést. Rendes ösvény vezetett oda, ahova a kocsi is csak addigra ért a kerülővel, mint mi gyalog. Indiai erdőben mindig figyelni kell a kígyókat, bár én már vagy tizenöt éve nem láttam egyet sem. A legnagyobb kaland persze az volt, hogy csak sejtettük, hogy az erdei ösvényen hova lyukadunk ki. Sisu végül nagyon meg volt elégedve.

A következő nap Kusínagarban jártunk. Buddha itt fejezte be földi életét, és ezért a buddhizmus négy szent helyének egyike. Bár a buddhizmus első századaitól kezdve fontos zarándokhely volt, a vallás Indiából való eltűnése után ez a hely is feledésbe merült, és csak a tizenkilencedik század végén fedezték fel újra a régészek. Emellett Kusínagar az egyik legnagyobb hindi író, Agjéj, eredeti, hangzatos nevén Szaccsidánand Híránand Vátszjáján születésének színhelye. A huszadik század elején az ásatásokat az indiai régész Nitjánand Sásztri vezette, és fia, Agjéj itt született egy sátorban. A kusínagari kirándulás számunkra szintén fontos mozgatója volt, hogy innét három-négy kilométerre van Rámdév-dzsi faluja is.

Csakúgy, mint a magahari út esetében, itt is a Górahpurból való kijutás vette el az út nagy részét. Utána viszont kétsávos úton haladtunk egészen Kusinagarig. Ezeket az utakat csak két-három éve fejezték be. Bár minden közlekedik rajtuk a biciklitől az autóriksaig, a rövid falusi forgalmat általában kerítés zárja ki.

Mivel Sisunak tanulnia kell délután, és mert már sokszor járt Rámdév-dzsi falujában, ő nem jött velünk. Rámdév-dzsi, Szónú, Daksá és jómagam ültünk a kicsi kocsiban. Bár Daksá a legkisebb termetű közülünk, mégis neki kellett előre ülnie, mert nem illik, hogy két idegen férfi mellett legyen. Amikor megérkezünk, Szónú újságíró barátja vár, és csatlakozik hozzá még valaki.

A feltárt ősi helyek a régészeti felügyelőség kezelésében vannak. Vöröstéglás kolostorok és más közösségi helyek alapjait tárták fel. Nagyon sok a kétszer-két méternél is kisebb szoba. Én azt gondolnám, hogy ezek voltak a szerzetesek cellái, de valaki azt mondja, hogy ezek meditációs szobák voltak. A romokra tilos felmenni, de a helyi gyerekek sárga virágokat szednek róluk, és azt árulják a zarándokoknak, akik azt a Buddha-szobor előtt teszik le. A központi helyen van csak két restaurált épület: egy nagy csarnok, benne egy hatméteres fekvő Buddhával, és egy megnyújtott magasságú eredetileg félgömbszerű ereklyetartó földhalom, szaknyelven sztúpa.

A buddhisták Buddha távozását a földi életből nem halálnak, hanem a nirvánának, kialvásnak, sőt inkább parinirvánának, teljes kialvásnak mondják. A fekvő Buddha szobrok ezt a parinirvánát jelképezik. Az itteni nagy

88. kép. Buddhista kolostor romjai Kusinagarban – szerzetescellák és kerengő

parinirvána-szobor mintegy másfélezer éves. A régészek találtak rá darabokban, és a buddhisták arannyal vonták be. A kiábrándító modern építmények 1956-ban, Buddha születésének két és félezredik évfordulóján készültek.

Mivel Buddhát Visnu avatáraként a hinduk is tisztelik, jónéhány indiai turistát is látni.

A látogatók nagy többségét azonban a fehérruhás Srí Lanka-i zarándokcsoport tette ki. Jórész egyszerű, szegényesen öltözött idős asszonyok. Mivel a buddhizmus itt alakult ki, India a buddhista zarándoklatok célországa. Már a legősibb buddhista szövegekben, a Páli Kánonban is négy fontos zarándokhelyről van szó, és ebből Buddha születési helye, a ma Nepálban fekvő Lumbini kivételével mindegyik Indiában van. A zarándokok általában csoportban jönnek. Delhibe repülővel, onnét busszal tovább, és végigjárják a négy szent helyet.

A sztúpa tövében egy csoport szerzetes a szent szövegekből recitál páliul egy idősebb szerzetes vezetésével, más szerzetesek pedig a zarándokok rendelkezésére állnak, és beszélgetnek velük. Mivel a vallás nagy területen, különböző népek között terjedt el, ezért a szerzetesek között is összevegyül a feketebőrű Srí Lanka-i a fehér vágott szemű koreaiival.

Én szeretném a múzeumot is megnézni, de mikor odaérünk, kiderül, hogy keddenként be van zárva. Újságíró kísérőimnek ez nem probléma. Néhány telefonhívás, és kinyitják nekünk az óriási múzeumot. Egy múzeumszolga előttünk teremről teremre haladva kapcsolgatja a villanyt és a ventillátort. A múzeumnak gazdag szoborgyűjteménye van. A legrégebbi darabok több, mint kétezer évesek. Sok a hindu szobor is. A legtöbb szobor azonban csak töredék. Vagy fej, vagy test.

Ezután a hamvasztási sztúpa maradványait nézzük meg. Rámdév-dzsi elmeséli, hogy az 1956-os restaurálás előtt fák és bokrok borították a sztúpát, és élt itt egy szerzetes, akinek komoly vágásos sebhelyek borították a karját. Azt mondták róla, hogy akárhányszor megmarta egy kígyó, vágással gyógyította. Ezt a sztúpát nem restaurálták, hanem megtisztították, és így egy téglaborította hatalmas földhalommá vált. Rajtunk kívül csak egy magányos japán látogatója van a helynek. Mikor néhány percre leülök a sok járkálás közepette, akkor tudok csak belegondolni, hogy ez az a hely, ahol a valaha is a földön élt egyik legnagyobb hatású ember meghalt, és hogy ez az a vidék, amit utoljára látott. Bár Buddha alakja megfoghatatlan, és még életének a dátumairól is csak különböző teóriákból tudunk, mégis a tanítás, amelyet a legkorábbi könyvekben leírnak, az emberi létezés mélységeit felfedő, ám egyben gyakorlatias embernek mutatja be.

A sztúpa után elbúcsúzunk a helyi újságíróktól. Ekkor jut eszembe, hogy az egész látogatás alatt elhanyagoltam őket, és alig beszéltem velük. Búcsúzáskor ezért még külön odalépek hozzájuk, és megköszönöm, hogy elkísértek, és ezzel nemcsak turistának, hanem egy kicsit ide tartozónak érezhettem magamat. Egyikük elmondja, hogy cikket ír a látogatásomról, és írjam le neki a pontos adataimat. Mondom, hogy minden szükséges fent

van az interneten. A másnapi újságok valóban fényképes híradást közölnek kusínagari látogatásomról, óriási tévedésekkel és a számba adott általános mondatokkal.

A kocsiban hazafelé Rámdév-dzsi Agjéj magánéletéről, és az ő Agjéjével való kapcsolatáról beszél. Bár Agjéj az ő földije, csak nagyon későn ismerkedtek meg. Rámdév-dzsi harminc fölött járt, és addigra már Agjéj közölte két írását is. Agjéj gyermekkorát három-négy vagy annál is több helyen, régészeti feltárások közelében töltötte. Felnőve magánéletében és állásaiban is folyton vándorolt. Szeretett Kusínagarba is visszajárni, és más félreeső helyeken is gyakran járt, mert ott tudott írni. Egyik legnagyobb regényét a Himálajában egy szállodába elvonultan egy hét alatt írta meg. A személyzetnek parancsba adta, hogy hangtalanul hozzák be a megadott időben az ételt, és kis idő múlva ugyanolyan hangtalanul vigyék el a tálakat és a teáscsészét, akár volt bennük valami, akár nem. Ha valahol felismerték, azonnal továbbállt. A hozzá közelálló emberektől elvárta, hogy találják ki az akaratát. Én két regényét olvastam. A hindi irodalom egyik legnagyobb alkotásának tartott, önéletrajzi regényében, *Sékhar életében* a terroristává váló Sékhar régész apjához való viszonyát szinte kezdettől fogva a meg-nem-értés és az elhidegülés jellemzi. Rámdév-dzsi szerint ez írói fogás, és a valóságban jobb lehetett az apjával való kapcsolata. Erre utal, hogy Agjéj később előadássorozatot nevezett el apjáról. Nemrég Rámdév-dzsi is megírta az Agjéjéről szóló személyes visszaemlékezését, mint azt sokan tették a hindi irodalom nagyjai közül.

Egyszer összehasonlították egymás írói módszereit. Rámdév-dzsi, mint egyetlen tanító, családos ember nem tudott Agjéjhez hasonlóan elvonulni a világtól, és inkább megpróbált minden szabad percet írásra fordítani.

Utolsó napomra meggyógyulnak a család betegei, még a lázas nagymama is élénkebb. Kora délután szállunk fel a vonatra. Az állomáson hatalmas eső fogad. Az autóból sikerül még egy fedett autóbehajtó alatt szárazon kiszállnunk, de az ömlő esőben pillanatok alatt beszakadnak a tetőcsatornák a peronokon, és hömpölygő víz borítja el azok egyes részeit. Valahogy beveredjük magunkat a vonatba, de az eső miatt a füledt levegőben kell üldögnünk. Nem lehet ablakot nyitni, mert beverne az eső. Aztán a vagon teteje is csepegni kezd. Szerencsére ez nem olyan komoly. A fülkénkben elvileg hat ember ülhetne, de tízen szorongunk. Érdekes módon rajtunk kívül mind-egyik ide szóló jeggyel bíró utas hozott magával egy vagy két potyautast is.

Egész délután vonatozunk, néha zuhog, néha alábbhagy az eső. Az út már ismerősnek tűnik. Az első állomás Magahar, aztán Basztí, a legnagyobb hatású hindi irodalomtörténész, Rámcsand Sukla szülőhelye, majd este Lakhnaú.

Nekem fél ötök kell majd leszállnom a vonatról, úgyhogy elalváskor elbúcsúzom Daksától, és beállítom az ébresztőmet negyed ötre. A potyautasok egyike a fekvőhelyem végében ül. Szólok neki, hogy az ágrái erődnél leszálok majd hajnalban, és akkor elfekhet a helyemen. A kocsiba beverő szélről rosszul alszom, és a bőrdömmel barikádozom el magamat. Félálomban érzem, hogy nagy folyó fölött megyünk át. Biztosan a Gangesz vagy a Jamuná lehetett, és talán Kánpur környékén vagyunk. A lábamnál ülő utas ébreszt, hogy itt az Ágrái Erőd állomás. Még csak négy óra van, de le is kell szállnom. Sikerül korai vonatot találnom Delhibe is, így enyém az egész utolsó nap.

A repülőúton hazafelé ugyanúgy, mint tavaly, most is első osztályra tettek, mert tele volt a másodosztály. Minden menetrend szerint megy, és reggel tíz előtt már Bukarestben vagyok. Magyar útlevéllal utazom, de románul köszönök. A román határőr így búcsúzik „Bine ați venit”, mikor látja, hogy nem fogom fel egyből, megismétli angolul is: „Welcome”, Isten hozta.

2014

KONFERENCIA VRINDÁVANBAN

Március 29.

Két napot Vrindávanban töltök egy kéziratokról szóló konferencián. A háromnapos esemény elejét kihagyva, a második nap kora reggelén érkezem Mathurába. Nem egészen tudom, hogy pontosan hol lesz a konferencia, de valahogy sikerül még az állomáson felhívni a szervezőt, aki egy taxit küld elém, amely elvisz a szomszédos Vrindávanba a szálláshelyemre. Meglepetésemre a szobában már van egy hátizsák, és jó pár személyes holmi. A hordár szerint egy „angrézi” lakik itt. A szót helytelenül használja, mert ez az angol nyelvet jelenti. *Angrézt*, „külföldi férfit” vagy *angrézint*, „külföldi nőt” kellene mondania. Az áramszünetek miatt gázbojler van a fürdőszobában. Később kiderül, hogy nagyon is előkelő szobát kaptam, mert csak nálunk van bojler. A szálloda többi lakója is hozzánk jár meleg vízért. Indiában fel sem merül, hogy az ember néha szeretne egyedül maradni, és itt a gyakorlati szükség felülírja a külföldi ember igényét. Nemsokára megjelenik az ajtóban szobatársam, a krakkói doktorandusz, Pjotr, akivel a nyáron majd egy hónapot töltöttem együtt két hinditáborban. Mindketten nagyon meglepődünk és megörülünk egymásnak. Közép-európai, tehát nincsenek extra igényei, és az óhindi iránti lelkesedése közös témát szolgáltat az együtt töltött napokra. Minden egyszerűsége ellenére Pjotr panaszkodik, hogy a meleg vizet kérők sora már reggel hatkor kiverte az ágyból.

A konferencia ma két nagyszerű előadással nyit. A dzsajpuri Szinghal száhab a *Bhaktamál* című verses legendagyűjtemény kéziratot hagyományozásáról beszél, utána a vrindávani Krisna Bihári Gószvámí, egykori tanítóm unokaöccse a Harirám Vjász nevű tizenhatodik századi vrindávani költő legrégebbi fennmaradt kéziratot könyvéről, amelyet a Seattle-i Egyetem kiváló kutatójának, Heidi Pauwelsnek nem sikerült megtalálnia. A többi előadás

89. kép. Hallgatóság a vrindávani kézirat-konferencián

90. kép. A pódium a vrindávani kézirat-konferencián

azonban már gyengébb színvonalú. Egy-egy panelben nyugaton három vagy négy előadás szokott lenni, sok idővel a kérdésekre és a vitára, és a két órás panel már hosszúnak számít. Itt három-négy órák a panelek hat-hét előadóval. Az előadók fel sem férnek a színpadra, ahol a három díszvendég mellé egy vagy két előadó ül csak fel. A vendégek között van a két elnök. Az egyik az előadókat konferálja be, és próbálja betartatni velük a kiszabott időt, a másik pedig a panel végén összefoglalja a panel tanulságait. A harmadik díszvendég, az egyik legnagyobb helyi ásrám apátja majd az áldását adja az előadásokra. A délutáni panelnek én vagyok a második elnöke. Végig jegyzetek, de közben belefáradok az érdektelen előadásokba. Az egyikük például sok általánosság után egy kézirat-katalógust olvas fel. Az elnök több sikertelen kísérletet tesz a leállítására. Másokat ügyesebben sikerül gyorsabb befejezésre kényszerítenie, de így is hosszan elhúzódik a panel.

Az egyhangúságot az oldja fel, hogy a hallgatóság gyakran az előadás közben kiabálja be a kérdéseit, hiszen az előadások végén kérdésekre nem sok idő van. A Krisna-zarándokhely Vrindávanban a vallási kérdések váltják ki a legnagyobb érdeklődést. Mivel az egymással is versengő Krisna-imádók számos felekezetre oszlanak, és irodalmuk nagy része óhindiül született, ez a kézirat-konferencia különleges jelentőséggel bír számukra. A felvetett kérdések jó része vallási töltetű, és a versengésre irányul: például, hogy melyik iskola írt többet, ki írt korábban bizonyos típusú műveket, ki térített meg kit, bizonyos nagynevű régi szerzők melyik iskolához tartoztak. Néha egészen tűzbe jönnek a kérdezők és az előadók. A legnagyobb vita akkor alakul ki, amikor az egyik résztvevő egy mellékes megjegyzésében már a XVI. századbeli vrindávaniakat is szektarianizmussal vádolja. Szerinte a szent költőnő, Mírá bái is ezért nem telepedett meg ezen a helyen. A helyiek hevesen tiltakoznak. A dzsajpuri Szinghal-dzsi a beszélő pártját fogja. Az elnök Gószvámí, aki helyi lévén maga is érdekelt, tehetetlen a vita közben. Gószvámínak odasúgom, hogy terelje a vitát a kéziratokra. Próbálkozik, de Szinghal-dzsi megállíthatatlan. A közönség fáradt, és még számos előadás hátra van. Mire a végére érünk, én is fáradtan próbálom összefoglalni a tanulságokat.

Este a sötét, kóbor kutyás sikátorokon Pjotrral elmegyünk még megnézni Dzsajés barátom kéziratgyűjteményét. Egy idő után látjuk, hogy túl messze van, és riksát fogunk. Alig akar elvinni. Azt mondja, hogy már késő van. Háromnegyed tízkor érünk oda. A család egy a rádzsput hős, Pratóp Szingh maharadzsa gyermekkoráról szóló filmet néz. A családfő Dzsajés leültet, hogy nemsokára vége lesz a filmnek, és akkor majd lemegyünk, és megnézzük a kéziratokat. Fél tizenegyig tart a film, és utána indulnunk kellene vissza,

mert az egyébként is türelmetlen riksást csak fél óra várakozásra kértük. Dzsajés azonban megszervezi, hogy egy rokonuk később autóval elvigyen. Így elengedjük a riksást, és van időnk kéziratozni. Nagyon későn érünk vissza, és abban a tudatban, hogy reggel hatkor már jönni fognak meleg vízért, igyekszünk minél előbb lefeküdni.

Reggel átrohanok Sarmá-dzsi tanítóm családjához. Tanítóm hét éve halt meg; néhány évvel később a fia is. Menye most egyedül neveli huszonegy éves lányát és tízéves fiát. A lányunokát egyéves kora óta ismerem, és nagyon jó barátok lettünk. Most főiskolán tanul, és szeretne utána mesterizni. Már felnőttként beszélgetek az eladósorba került lánnyal, aki, mikor egy percre egyedül maradunk, elmondja, hogy a rokonság őt is, anyját is nyomás alatt tartja, hogy menjen minél előbb férjhez. Ő viszont inkább még tanulni szeretne és világot látni. Vrindávanból mindenképpen szeretne elmenni, és a legszívesebben Bengalúruban vagy valamelyik más, fejlett dél-indiai városban szeretne mesterizni.

A konferenciára azért jöttem, hogy bizonyos emberekkel találkozzam. A legfontosabb Dúbé-dzsi, akit évente felkeresek. Ő a hindi kéziratok talán legjobb ismerője. A legkisebb magángyűjteményeket is végiglátogatta. Tavaly is mesélt már arról, hogy egy kéziratlopási ügyben szakértőnek hívták, és sikerült elkapnia a tolvajt. Akkor még inkább zavartan mesélte a történetet. Ma már lelkesen. A konferencián ezt a szegény falusi tudósembert övezi a legnagyobb tisztelet. Egy másik résztvevő Szinghal-dzsi, aki azon kevesek közé tartozik, aki manapság is készít szövegkiadást. Többek között ő adta ki az általam is kutatott Bádzsid mintegy kétszáz *arill*-négyesorosát kommentárral, és könyvének bevezetőjéből én is merítettem a cikkeimben. Régi vrindávani tudós ismerőseim is szeretettel üdvözlnek, bár legtöbbször Sarmá-dzsi halála óta nem találkoztam, és sokuk nevét el is felejtettem.

A délutáni panelbe is a kemény szavú Szinghal-dzsi hoz egy kis színt, mikor arról beszél, hogy mennyire nehéz hozzájutni a kéziratokhoz, és hogy a kéziratgyűjtemények a tudósokat mennyire akadályozzák munkájukban. Két név szerint említett gyűjtemény képviselője hevesen tiltakozik. Mondván, hogy gyakori a lopás, és alaposan felügyelniük kell minden látogatót. Gyakori, hogy a könyvekből kivágnak egy-egy lapot. Egyikük a vita után hozzám fordul igazságért.

Pjotr úgy dönt, hogy másnap velem jön Dzsajpurba. A szervezők még két másik előadót is beültetnek hozzánk a taxiba, és kellemes beszélgetéssel telik el a hatóság kocsit. Dzsajpurban a tavalyi szállodámban csak egy nagyon drága lakosztály üres. A két másik utast nem akarjuk fenntartani.

Csomagjainkat kipakoljuk az út szélére, és telefonon hívok egy másik taxit. Fél óra éjszakai keresés után a hangzatos nevű Hotel Rajasthan Palace-ben kötünk ki.

EGY XVII. SZÁZADI KÖLTŐ NYOMÁBAN: ÁMBÉR

Két muszlim származású, hindiül író költő, Bádzsíd és Álam verseit kutatni jöttem Dzsajpurba. A Bádzsíd-szövegkiadáson már vagy tíz éve közösen dolgozom a vadódarái hindiprofesszor Daksával. Azt terveztük, hogy együtt jövünk Dzsajpurba, de Daksá édesanyja nagyon rosszul volt, és ezért lemondta az utazást. Délelőtt tíz-tizenegy-től este ötig a királyi kéziratgyűjteményben, a Póthikhánában ülök, és a kéziratos könyvekben tanulmányozom a költők verseit. Most a legtöbb időt azonban nem a művek, hanem a kéziratok tanulmányozása veszi el. Minden kéziratos könyvnek egyénisége van. A nyomtatott könyvekkel ellentétben nincs két egyforma kézirat. Attól kezdve, hogy mekkora, hogy milyen betűkkel írták, hogy csak fekete vagy fekete és piros tintát használtak-e, hogy mennyire díszítették a margókat, mennyire egységes betűkkel írták, milyen művek vannak összegyűjtve egy-egy könyvben, és az egyes művek végén elárul-e valamit a kolofon a megbízóról, az olvasóról, a másolás helyéről és idejéről, hogy a paratextusok milyen vallási szektához vagy éppen királyi udvarhoz kötik a könyvet – minden lehetséges adatot megpróbálok begyűjteni az egyes kéziratokról, mert fontos részleteket árulnak el a szöveg befogadástörténetéről. A következő lépés a szöveg számítógépbe való begépelése, vagy ha az már egy másik kézirat alapján megtörtént, akkor a variációk lejegyzése, azaz a kézirat kollatálása. Ezután jön a szöveg helyreállítása értelmileg és metrikailag, és ezzel együtt a szöveg értelmezése. Jó néhány intézet megengedi, hogy lefényképezzem a kéziratokat, és a munka java részét az irodámban a számítógép előtt ülve végezhessem el. A dzsajpuri királyi kéziratgyűjteményben azonban most nem engedik a fényképezést, és helyben kell dolgoznom. Most sajnálom igazán, hogy Daksá nem jött, mivel így megkétszereződött volna a teljesítményünk.

Az egyik reggel ellátogattam Ámbérba, hogy megnézzem azt a helyet, amelyet Bádzsíd emlékhelyének tartanak. A hagyomány Bádzsídot a Dádúpanth nevű vallási iskolához köti. A Dádúpanth az egy, leírhatatlan istenséget imádó, ám a karma és az újjászületések tanában hívő iskola, mely a tizenhatodik század végén élt, feltehetőleg muszlim származású tanítómesterre,

Dádú Dajálra vezeti vissza magát. Ez az iskola a kezdetektől fogva nagy tiszteletben részesítette az írást, valamint az istenséget dicsőítő és a hozzá vezető utat bemutató költészetet. Istenségszobor helyett Dádú Dajál egybegyűjtött írásai vannak a templomi liturgia középpontjában. Még a toll és papír dicsérete is bevett téma volt vallási lírájukban.

A naponta turisták ezrei által látogatott ámbéri palota és dzsajgarhi erődtítmény bejáratánál, az út másik oldalán van egy kis dádúpanthi kolostor. Ismeretlenül lépek be, de sehol senkit sem látok. Átmegek az épületen, és az udvaron két-három sáfrányszín ruhát viselő szerzetest találok. Egyikük nagyszakállú, a másikuk borotvált arcú, és valahogy egyszerűbb viselkedésű. Csak később derül ki, hogy ő Rámcsandrász, az apát. Elmondom, hogy Bádzsíd emlékhelyét keresem. Behívátja Rádzsést, a sofőrömet, és elmagyarázza az utat. Mikor látja, hogy túl bonyolult az út, mellénk ad egy Krisnadász nevű, fehér ruhás szerzetest. Olyan gyorsan történik mindez, hogy sajnálom, hogy csak ennyit maradhatok a kolostorban. Mikor indulnánk, meggondolja magát, és meghív minket egy teára. Megtudom, hogy maga Dádú Dajál is élt ebben a kolostorban, talán tizennégy évet. Sajnos kéziratos könyveket nem őriznek itt, de azért az apát elmond egy négysoros verset, és megajándékoz két könyvvel. Megmutatja a barlangtemplomot is, amelyhez két emeletet kell lefele menni. Középpontjában selyemruhába csomagolva fekszenek Dádú Dajál virágfüzérrel övezett művei az alapítót ábrázoló kép előtt.

Bádzsíd és néhány más dádúpanthi szerzetes emlékhelye az Ámbértől keletre eső elhagyott hegyoldalon van. Nagyszerű kilátás nyílik az ámbéri palotára és a hegytetőkön végigkúszó erődtítmény-falakra. Ma már a hegyoldalhoz közel is vannak házak, és nem messze halad a Dzsajpur–Delhi autópálya. A hegyoldalt kisebb fal választja el a településtől. A falon innen épületmaradványok. Illegális betelepülők házai voltak, amit a helyi tanács leromboltatott. A hegyoldalon előbb egy rádzsput kupolás torony tűnik fel, majd néhány másik, újabb építmény. Az utolsó háznál megállítjuk a kocsit, és gyalog vágunk neki az emelkedőnek. A harmincfokos melegben papucsban csúszkálunk a szűk, néha kavicsos ösvényen. Az út a nemrég épült remetetanyára vezet. Itt él a dasnámi szerzetesközösség *dzsúnó*, azaz régi ágához tartozó nágá bábá Bhagvatgiri szerzetes. A neve előtti *nágá bábá*, „meztelen atya” arra utal, hogy közössége valamikor a ruhátlan szerzetesekhez kötődött. A tanya egy kis háromhelyiséges kőépület, mellette, északnyugatra egy szintén modern kupolás emlékhely, északkeletre pedig egy betonozott emelvény van. A tanyára kétfelől is ágakból összeeskábált kiskapun lehet belépni.

91. kép. Bádzsíd emlékbelye – háttérben az ámbéri nagy fal

92. kép. Modern remetetanya

Megtudom, hogy bábá Bhagvatgiri négy-öt éve költözött ide, és építette a kőházat egy régi remetetanya romjain. Bár a régi tanya kőfalai eltűntek, körvonalát ma is látni a földbe süllyedt egyenes kősorokon. Az emlékhelyeket is ő hozta rendbe. Elmondja, hogy Dádú Dajál ezen a helyen lépett Ámbér földjére, és itt élt mindaddig, míg a maharadzsa meg nem ajándékozta a palotával szembeni barlanggal és házhellyel, ahol később a barlangtemplom és kolostor épült. Ezen az első helyen is sokáig éltek szerzetesek. Mivel a hinduk a halottakat elégetik, sírjaik nincsenek, de gyakran hoznak létre valamilyen emléket. A remetetanyán a kupolás emlékhely kőpadlója két márványlapon őrzi öt-hat szerzetes emlékét azok stilizált lábnyomai formájában. A legrégebbi emlék egy Dzsagannáthdász és egy másik, ma már kivehetetlen nevű szerzetes *bábá* stilizált lábnyoma. A dátum rajtuk *szamvat 1676*, azaz 1619 AD. Dzsagannáthdász, a *Gun Gandzs-námá* nevű antológia összeállítója, akit Dádú Dajál tanítványának tartanak. Dádú 1603-ban halt meg. Ezen emléktábla szerint a tanítvány nem több, mint tizenhat évvel élte túl a mestert. A kupola alatt levő, hat lábnyomot tartalmazó márványtábla 1900 környékéről származik. A kinti köemelvényen egy sokkal jobban elmosódott emléktábla száz évvel korábbra datálódik.

93. kép. Dzsagannáthdász stilizált lábnyoma 1619-ből

A területért ezelőtt bírósági per folyt egyfelől a dádúpanth és az erdészet, másfelől a királyi család között. Állítólag a szerzeteseknek sikerült megvalósítaniuk a dokumentumot, amelyben a király nekik ajándékozta ezt a földet. Az elmondottakból azt rekonstruálom, hogy a tizenhetedik század elejétől

mintegy háromszáz éven át éltek itt Dádú-követő remeték. Azután a hely elhagyatott lett, és a királyi család visszakövetelte magának.

Engem igazán a kissé távolabb fekvő másik épület érdekel, amelyet a bábá is Bádzsíd emlékhelyének mond. De nem folytonos helyi tudásra hivatkozik, hanem egy könyvben olvasta ezt, amit sokáig keres az egyik szobában, de nem bír megtalálni. Szinte ösvényre sincs szükség a kaktuszos-köves talajon, és öt-tíz perc alatt oda is érünk. Ez egy kis, bástyaszerű épület, amelynek a tetejére négy erős, négyszögletes oszlopon álló kupolát emeltek.

94. kép. Bádzsíd emlékhelye lépcsővel

A Póthikhánában dolgozik a dzsajpuri építészet egyik legjobb ismerője, a korábban a londoni egyetemen tanító Giles Tillitson, akinek felesége a dzsajpuri királyi családból származik. Giles szerint az épület alsó része vadásztorony, a magasles biztonságosabb indiai megfelelője lehetett, és építészetiileg a XII. századtól a XVII. század elejéig tartó időszak bármely részéből származhat. Mivel nincsenek mellette falmaradványok, kizárt, hogy őrtorony lenne. Az emelt kupola lehetséges, hogy későbbi hozzáadás a XVI–XVII. század fordulójáról. Az ilyen kupola emlékhelyeket szokott jelölni. Ezt abból következtette, hogy a kupola nem szimmetrikus elhelyezkedésű. Az épület falának és kőpadlójának egy részét a helyiek elvitték. Lehetséges, hogy kincset kerestek benne vagy az építkezésekhez kellett az anyag. Egyébként sem stilizált lábnyom, sem felirat nem található benne.

A legenda szerint, melyet a remete is ismer, és amelyet először 1660 körül jegyeztek le, Bádzsíd muszlim nemesember volt, aki egyszer megölt egy

őzet, és amikor kiderült, hogy vemhes állatot pusztított el, elszörnyedt saját tettén, és lemondott a világról. Szerzetes lett, és egy idő után rátalált Dádú Dajálra, akinek tanítványául szegődött. Későbbi legendák szerint az ámbéri barlangokban remetéskedett, és követte Dádút, mikor az továbbment a közeli Szángánérbe, majd pedig Nárájanába. Ma már nem lehet megmondani, hogy mennyi igaz a legendából, de a Bádzsíddal kapcsolatba hozott különös épület rendeltetésében szintén felcserélte a vadászatot a szerzetességgel.

Bábá Bhagvatgiri elmondja, hogy ő eredetileg orvos volt, és több felnőtt gyereke van. Egy faluban még polgármesternek is megválasztották, de aztán lemondott a világról, és szerzetes lett. Megmutatja tízrúpiás szerzetesszuszát, amely ingyen utazásra jogosít, és elmondja, hogy a hegyoldalba sokan nem jó szándékkal jönnek ki, de neki soha semmi baja nem volt velük. Vadállatok már nem járnak erre, még kígyó sem. A ház köré gyümölcsfákat ültetett, és valamelyik lenti házból bevezette a vizet és a villanyt is, és most szeretne egy víztisztító-gépet vásárolni. Miután megmutatott néhány versgyűjteményt a szekta egy második generációs költőjétől, Szundardásztól, búcsút veszünk tőle.

A Dzsajpur-Kalkutta repülőúton írom mindezt, és egy időben úgy rázkódott a gép, mint egy szekér a hargitai utakon. Az utasok között van vagy harminc turbános, színes ruhás, idős rádzsasztháni földműves. A gyerekes öröm arcukon elárulja, hogy először repülnek. Az asszonyok a biztonsági övet próbálgatják becsatolni és megszorítani. Gangászágari zarándokútra indult szinte az egész falu. Egy gazdag földijük finanszírozza az utat.

KALKUTTA ÉS DELHI

Április 3.

Oxfordból való elutazásom előtt egy-két héttel olvastam egy felhívást, hogy bojkottáljuk a nem *fair trade* banánt Angliában, mivel az alacsony árak szegénységben tartják a dél-amerikai termelőket. Indiára ez a bojkott nem érvényes, hiszen itt helyi banánt árulnak. Most nagy örömmel vásárolok banánt, ahol csak tudok. Ez a legkönnyebben elérhető biztonságos étel.

Az egyetemen azt kérték, hogy amennyire lehetséges, a tömegközlekedést használjam Indiában. Pedig én már rászoktam a jóval biztonságosabb, gyorsabb, és viszonylag olcsóbb taxira. Dzsajpurban azonban Delhihez képest túlszámlázott a taxisom, és most már nagyon kell vigyáznom a költségvetésemre. Kalkuttában igyekszem buszozni. Ezzel egy új világot fedezek

fel. Húsz évvel ezelőtt a tömött kisbuszokon óriási lökdösődés közepette utazgattam. Most viszont szinte mindig van ülőhely. A kalauz az utasokat gyorsan eltereli az ajtótól, és ezért hamar történik a fel- és leszállás. Emellett a buszok sűrűn járnak, ezért a várakozási idő is kicsi. Így aztán alig lassúbb a busz, mint a taxi. Szinte mindenhova találok közvetlen buszt. Hiába van 38 fok, most már élvezem, hogy nem a taxisok által megcsapolt pénzes külföldi turista vagyok.

Kalkuttában abban az Ázsiai Társaságban kell megnéznem két kéziratot, ahol Csoma Sándor is dolgozott. Hamar kiderül, hogy a két kézirat viszonylag érdektelen XIX. századi másolat, és a tervezett két nap helyett néhány óra elég a tanulmányozásukra. Így több időt tölthetek az urdú költő Szirádzs Bátish Khánnal, aki óriási lelkesedéssel fejt fel a zárt képvilágú, hiányos nyelvtenű urdú ghazalokat. Ő visz el a kommunista hindi kritikus Gítés Sarmához, aki elmondja, hogy színházi fesztivál van a folyó túlsópartján fekvő Hávrában, nem messze az Ásálajamtól. Ismeri a szervezőket, és mondja, hogy menjek el a gyerekekkel. Az Ásálajam vezetői örülnek az ötletnek, és szombat este húsz 9. és 10. osztályos fiúval megnézem az Othellót bengáliul. A mögöttünk ülő sorban a gyerekektől kérdezősködnek, és mivel keresztény szervezettől vannak, azt hiszik, hogy a gyerekek is keresztények. Mivel nehéz elhinni, hogy valaki önzetlenül segítsen, sokan azt hiszik, hogy a keresztények azért végeznek társadalmi munkát, hogy a számukat gyarapítsák.

Néhány nappal később Delhiben vagyok. Éjjel három óra környékén felébredek. Az éjszaka teljesen elcsendesedett a világnak ebben a legszennyezettebb városában. Furcsa itt csendet hallani. Aztán valahol a közelben felugat egy kutya. Elmegy egy autó, rikolt egy páva. Eszembe jut a málkaus rága, amely zenéjében éppen az éjszaka békéjét festi le, és abban is ott érezzük ezeket a zajokat. Valaki elmegy, én pedig reggel nyolckor ébredek utolsó teljes indiai napomra.

2015

DELHI

Annyira rutinná vált számomra az utazás, hogy bár az ablak mellett ültem, alig néztem ki az alattunk kibontakozó Delhire. Egy háromórás török filmmel voltam elfoglalva. Miután a leszállás megkezdése előtt begyűjtötték a fejhallgatókat, a feliratozáson keresztül követtem.

Az önelégült rutinnal azonban megjáróm. A globalizált internetes világban mindent alaposan megszervezünk. Érkezésemkor már megvan az összes indiai vonatjegyem, szállásom, tudományos programom. Délutánban léptem ki a repülőtérrel, zsebemben 20 000 rúpiával és egy indiai SIM-kártyával. A taxisofőr a kijáratnál várt. Délután két kiadó is házhoz szállított egy-egy korábban megrendelt nagy könyvcsomagot. Még csak könyvesboltba sem kellett mennem. Ezen kívül három indiaival találkoztam a hatalmas város különböző pontjain: a könyvkiadómmal, egy régi költő barátommal és Málával, a Delhi Egyetem dékánjával. Ennek ellenére fejbekólint, hogy mennyire szervezetlen vagyok. Málától megtudom, hogy pár nap múlva Delhiben Rékhtá-konferencia lesz a legnagyobb urdú írókkal és tudósokkal. De már megvan másnap reggelre a dzsajpuri vonatjegyem, és Dzsajpurban is megszerveztem a találkozóimat. Mégis csábít, hogy visszajöjjek rá. Másnap már Dzsajpurban van csak időm megnézni a konferencia programját a neten. Az urdú legnagyobb élő alakjai lesznek jelen, többek között a tudós Farooqi és Naim, valamint egyik legkedvesebb prózaíró, az idős Intizár Huszain, akinek én is lefordítottam egy novelláját, egy másikat pedig bevettem egy általam szerkesztett *Nagyvilág*-számába. Szakmailag azonban nem olyan fontos a program, hogy vállaljak érte két hétórás utazást. Ráadásul a szervezetemet sem akarom túlságosan leterhelni. A program olyan nagyszabásúnak tűnik, hogy nem valószínű, hogy sok szót tudnék váltani a nagy öregekkel. Az internetes keresés

közben veszem észre, hogy az első két napomon Delhiben a Dzsámijá Milijá egyetemen is volt egy urdú-konferencia. Kisebb nevekkel, de a kutatási területemhez, a legrégebbi urdúhoz közelebbi témákkal. Ezen két kedves indiai kollégám is részt vett. Most sajnálhatom, hogy miért nem tudtam ezekről a konferenciákról időben, hiszen megérte volna Delhiben maradnom miattuk.

Este a Delhi Egyetem fény- és hangshow-ján voltam, ahol India és Delhi történelmébe ágyazva bemutatták az egyetem és a rektori palota történetét. A palota eredetileg az alkirály rezidenciája volt, és a fények azon játszottak. A bemutatót hindi kommentár kísérte, amelybe időnként brit történelmi személyiségek vagy kitalált szemlélők angolul szóltak bele. A történet az indiai szabadságküzdelem köré épült az 1857-es szipolylázadástól az 1947-es függetlenségig. A hindi kommentár a függetlenségi harcot gyakran forradalomnak, *inkilábnak* nevezte. Két terrortámadást is megidézett. A legnagyobb terrorszervezkedés a 24 évesen kivégzett pandzsábi Bhagat Szinghé volt, akinek a pere épp ebben az épületben folyt. Az egyetemről és annak tudományos szerepéről valójában kevés szó esett. A bölcsészdékán vendége voltam, és az egyetemi professzorok között ültem. Ők állították össze a programot ismert és most felkutatott adatok alapján. Közöttük volt a narrátor is. Kiderült, hogy ismerem a perzsaprofesszor Csandrasékhar egy könyvét. Kár, hogy csak futva tudtam a tanárokkal beszélgetni.

Reggel 4:40-kor nem működött az ébresztőm. Szerencsére ötkor a taxisoőr betelefonált a kapu előtt, és még elértem hatórás dzsajpuri vonatomat. Bár az utóbbi két éjjel együttvéve öt-hat órát aludtam, csak enyhén érzem a fáradtságot. Remélem, hogy este már kialhatom magamat. Indiában furcsa, hogy eddig minden tervezett dolgomat sikerült elintéznem, pedig volt belőlük sok. Ráadásul mindenhova odaértem időben. Persze most napi húsz órát voltam ébren.

Majd egy órát tart, míg a vonat kiér Delhiből. A Patél Nagar és a Szaráj Róhilá állomások környékén hatalmas nyomortanyák mellett haladunk el. Sok viskó tetején látni a parabolaantennát. Az itt élők a tévé által ugyanúgy a világhoz kötődnek, mint bárki más. A filmek pedig kizökkentik őket a napi valóságból. A férfiak reggel sínek között vagy azok mellett végzik a dolgukat. A nők jobban elrejtőznek. A fejlődő világban óriási gond a vécéhiány. Sokan a sínek mellett mossák a fogukat. Van, aki tüzet gyújt. Egy kislány integet.

DZSAJPUR

Néhány éve fedeztem fel Bradzséndra Kumár Szinghal indiai tudóst, aki a szakterületemen publikál. Nagyon sok bradzs és rádzsasztháni szövegkiadást készített, és jól érti a dzsajpuri dhundhári nyelvjárást. Manapság ő az egyik legtermékenyebb óhindi-kutató. Eddig nyugdíjas professzoroktól tanultam. Szinghal-dzsi azonban nem a tudományból él, hanem egy indiai vállalat gazdasági menedzsere Delhiben. Autógépalkatrész-gyártó masinákat importálnak és szervizelnek. Vállalatának mintegy negyven mérnöke van, s egész Indiát ellátják gépekkel. Bár azt hiszem, hogy elsősorban Delhi környékére koncentrálnak. A tavalyi vrindávani konferencián konfrontatív volt, és szapult a kéziratgyűjtemények őrzőit, hogy mennyire megnehezítik a kutatást. Valóban, a gyűjteményekhez való hozzáférés tekintetében mindenkinek vannak frusztráló élményei. Nekem azonban sokat segít ez a kutató. Már tavaly is megküldtem neki néhány homályos szöveget, és az irodájában néhány óra alatt végigbeszéltük őket. Közben még a céget is vezette. Utasításokat osztott, és dokumentumokat írt alá. Eredetileg dzsajpuri, és időnként itt tölt egy hétvégét. Tavaly óta három könyve jelent meg. Az egyikhez én írtam előszót. Most is olvasunk együtt, és mindketten élvezzük. Mellesleg választ kapok egy többéves kérdésemre is: megtudom, hogy a rékhtá szó versmértékként öt morás verslábakra bontható 20+17 morás verssort jelent. Késő este búcsúzom el tőle, és a vállalati sofőr hoz haza.

Mivel a sofőr nem idevalósi, négyszer-ötször is megkérdeztük az utat. Az utolsó alkalommal egy motorostól, aki azt mondta, hogy ő is ugyanarra megy. Mi követtük, s amikor befordultunk a szállodába, a sofőr és a motoros mosolyogva és integetve köszöntek el egymástól. Az angolok zavarba hoznak az udvariasságukkal, az indiai spontán találkozások engem sokkal gazdagabbá tesznek. Itt még egy-egy rövid találkozásba is teljesebben beleadják magukat az emberek. Nyugaton teknősbékák vagyunk hatalmas páncéllal.

A könyvtári szolga mondta, hogy Dzsajpurban egy éve bevezették a telefonos taxihívást. Olyan olcsó, mint az autóriksa. Telefonon hívtam is a taxit. Mikor megérkezett, a taxis csak a hivataloszolgával akart beszélni. Kiderült, hogy nem tud angolul, és azt hitte, hogy ő hívta. Mivel a magyar és a hindi kiejtés sokban hasonlít, rövidebb beszélgetésekben az indiaiak nem veszik észre az akcentusomat. Fehér bőröm ellenére időnként megkérdezik, hogy külföldi vagyok-e. Persze ez ritka. Általában a bőrszín számít, és a fehér ember csinálhat, amit akar, külföldi marad.

Mint már évek óta mindig, a királyi kéziratgyűjteményben dolgozom. Eddig még nem közölt irodalmi műveket vizsgálgatok. A gyűjtemény szerény olvasóterme a palota egyik legimpozánsabb épületében, a huszadik század első felében hagyományos stílusban épült Mubárák Mahalban van. A maharadszák világa még száz éve is szervesen élő világ volt.

A bradzsabhásá, a legnagyobb irodalmi nyelv, amivel foglalkozom, a szanszkrithez képest határozza meg magát, és ma is a szanszkrit esztétika szerint értelmezik Indiában. Szanszkritos barátaim többször is rákérdeztek, hogy mit tud ez hozzáadni a szanszkrit irodalomból megismert világhoz. Sokáig nem tudtam alapos választ adni erre, mert maga a bradzs is szinte a szanszkrit kisgyermekékként mutatkozott be. Allison Busch kollégám hívta fel rá a figyelmet, hogy kodifikálatlan nyelvtanával, perzsa elemekre is nyitott szókinccsel és egyszerűbb, asszimilatív hangrendszerével teljesen új hangzásvilágot képvisel, és hogy a költők a végletekig kihasználták a hangzásban rejlő lehetőségeket. Ehhez én még hozzáadok egy egészen más irányú különlegességet is. A versek nagy része szerelmes vers, és mivel a nőket nagyon ritkán tanították szanszkritul, ezért az élő nyelven alapuló bradzs sokkal valóságosabban vissza tud adni egy szerelmes párbeszédet, mint a végletekig kifinomult, a maga stilizáltságában gyönyörű szanszkrit. A nő sokkal erőteljesebben és reálisabban van jelen a bradzsabhásá művekben mind beszélőként, mind megszólítottként. A bradzs olyan üdeséget áraszt, amiről szanszkritul álmodni sem lehet. A stilizált és a valódi egyensúlya járulhatott hozzá a bradzs páratlan sikeréhez a XVI–XVIII. században, és hasított ki magának irodalmi presztízst a szanszkrit uralta világban. Ugyanakkor itt rejlik a gyengesége is. A modern India irodalmárai túlságosan is nőiesnek találták, és most már vagy százötven-kétszáz éve új nyelvjáráson írnak, az urdú alapjául is szolgáló *kharí bólín*. Vasárnap este én is láttam egy *raszijá*-éneklést és táncot a Rádzsaszháni Bradzs Akadémia szervezésében. Bár élveztem a nyelvjárást, nem tetszett a férfiak nőies tánca. Nők nem vesznek részt benne, és férfiak alakítják mind a két nemet.

Két napja esik az eső és dörög az ég. 16 fok van.

Vasárnap nincs nyitva a királyi palota kéziratgyűjteménye. Ezért felkeresem Prajág Sukla dzsajpuri barátját. A Művészeti Központ épületegyüttesében találkozunk. Ezen a napon átlépek a múltból a kortárs művészek világába. Vinaj egy ötnapos művésztelep és művészeti vásár szervezője. Bevisz a művészek közé, és megy is tovább szervezkedni. A Vinaj-szervezte telep vezető, klasszikus rádzsaszháni festőket hoz össze egy terembe észak-indiai

népművészekkel. Ezek szerint India Szentendréje is. Vagy tíz festő dolgozik a stúdióban, és mindegyikkel beszélgetek egy kicsit. Különösen Udajpur képviselteti magát. Udajpur India egyik legszebb városa. Az udajpuriak nagy öregje Sail Csójal (Shail Choyal). Egy ideig egyedül van, és elmondja, hogy apja szociális elkötelezettségű képeket festett, különösen a nők szenvedéséről. Nagyon nehéz volt a festészetből előteremnie a megélhetést, és nem akarta, hogy a fia is az legyen. Csójal idegenvezetőként dolgozott, és tájképeket festett, s már fiatalon jobban keresett, mint az apja. Manapság mitológia-ihlette képeket fest. Fia már számítógéppel tervezi a képeit. Most épp sárga alapon festi meg, ahogy Krisna furulyázva vezeti a teheneket. A legjobban azonban Abbász képe tetszik a bábjátékosról és bábjáról. Azt mondja, hogy a művészt és a tárgyát szeretné megfesteni benne. A játékos és a szinte élő báb egymás szemébe néz, és nem tudni, hogy ki irányítja a másikat. A népművészek is befutott művészek, akik már sok művészeti díj nyertesei. A bihári madhubani festőnő elmondja, hogy féléves kurzusokon képzik a madhubani festőket, elsősorban szegényebb falusi nőket. Festményeiket aztán indiai nagyvárosokban árulják. Bihár elmaradott vidék, nem mindenütt nézik jó szemmel, hogy a nő nincs otthon. A festészet otthoni keresetet biztosít számukra.

95. kép. A dzsajpuri művésztelepen

Meglep, hogy milyen sok festő járt már Magyarországon. Többen Győrt is meglátogatták. Azt mondják, hogy a magyarhoz hasonló jó kapcsolatot még Koreával és Ausztráliával ápolnak.

96. kép. A dzsajpuri művésztelepen

Beesek a Rádzsaszháni Szindhi Akadémia szomszédos művésztelepére is. Az Indus-völgyet lakó szindhi egy negyvenmilliós nép Pakisztánban. Brit India felosztásakor, 1947-ben a hindu szindhik egy része Indiába menekült, és a 2001-es népszámlálás szerint két és fél millióan vannak itt. Az itt dolgozó művészek a szindhi újév alkalmából jöttek össze, és szindhi témájú képeket festenek. Kettő az ősi Indus-völgyi civilizáció motívumaival dolgoznak, egy pedig egy Dzsaiszalmérhoz kötődő tragikus szerelmes történetet illusztrál.

Ugyanitt van egy muszlim kalligráfia-műhely és egy védikusfestmény-kiállítás is. Mindkét helyen a vallás dominál. Ilyesmit nehezen tudnék elképzelni nyugaton. A vallás szinte kizárólagos volta az egyébként fundamentalizálódó hindu és muszlim világban azonban zavar. Mégis szeretném ezekben a művekben a művész legmélyebb énjét, legigazabb törekvéseit felfedezni. Száz-kétszáz éve a kalligráfusok gyönyörű urdú és perzsa verseket rajzoltak meg. Itt a műhelyben azonban szinte csak Korán-idézeteket látok. Gondolom, azért is, mert erre van manapság vevő. Gyakoriak a muszlim lakásokban a falra kiakasztott Korán-sorok. A védikus kiállítás valamivel felszabadultabb. Mitológiai és meditációs képekből áll, melyeket néha egy-egy szanszkrit verssor díszít. A legjobban azonban egy arab írásos védikus kép tetszik.

A kiállítások és a műhelyek mellett néhány napos művészeti vásár is van, ahol hivatásos festők és diákok együtt állítanak ki az időszakos sátrakban, és el lehet beszélgetni a művészekkel. Meglepően sok a művészeti főiskola Rádzsaszthánban. A szervezők elmondják, hogy a legtöbb művészeti főiskolán a festészet csak egy a tantárgyak közül. Teljes egészében festészeti iskola azonban kevés van. Sok a mitológiai kép, és nagyon sok a festői játék. Érdekes, hogy mennyire háttérbe szorult a kiállított alkotásokban a társadalmi érdeklődés, pedig a múlt század közepétől fogva az volt az egyik fő téma. A félsivatagos Rádzsaszthán az élénk színek földje öltözködésében és sok száz éves festészeti hagyományában is. Európa a huszadik század előtt nem használt ilyen erős színeket és ilyen erős kontrasztokat. Különösen megtetszenek egy Dzságriti Patél nevű festőnő élénk, játékos-madaras képei, és elhatározom, hogy veszek belőlük. Nekem is tetszenek, és valószínűleg ott-hon a gyerekek is szeretni fogják őket. Mikor a festőnő megjelenik, kiderül, hogy egy diáklány, és nagyon megörül a vásárlásnak. Megragad még egy nagyméretű gőzmozdonyokat festő himalájai művész is, aki elmondja, hogy vasutascsaládból származik, és a gyermekkorát idézi meg a mozdonyokkal. De már nincs több pénzem, hogy tőle is vegyek.

Egy művész meghív a stúdiójába. Elmegeyek, mert mondja, hogy van egy csomó kéziratos könyve. A stúdió tele régiséggel. Nem lehet megkülönböztetni, hogy mi az installáció, és mi a raktár. Mocsári Karcsiéra emlékeztető, gazdag rádió-gyűjtemény. Az egyik installációban egy XIX. század végi kéziratban áll Dév *Kávja-nirnaj* című könyve. De nagyon fáj látni, hogy a művész újrahasznosította a régi kéziratos könyveket. Van kéziratlapokkal bevont szék és zakó, írógépből kiszaladó, száz-kétszáz éves kétnyelvű hivatali dokumentum, átfestett könyv, és installációban épp hogy csak előbukkanó régi írás. Megkérem az alkotót, hogy ezen túl fényképezze le, és dokumentálja a felhasználásra szánt kéziratokat. Mondja, hogy most már csak töredéklapokat használ fel. Később azonban megkérdezi, hogy ugye nem túl értékesek a kéziratok? Ez aztán alkalmat ad rá, hogy kicsit beszéljek az értékükről.

Egyik nap munka után kibuszoztam az ámbéri erődhez. Egy Delhiből jött barátommal szerettem volna találkozni, de lemerült a telefonja, és végül nem leltük meg egymást. A múzeum előtti rendőrtől érdeklődtem, hogy merre van a kávézó. Mivel nem tud angolul, nagyon örült, hogy most elbeszélgethet egy külföldivel. Kikérdezett a családomról, és elmondta, hogy mivel kaszton, azaz nemzetségen belül kell házasodnia, de az apja, anyja és a saját gótrájából, azaz alkasztjából nem vehet feleséget, nem talált alkalmas lányt a környékbeli falvakban. Ritkán láttam embert ilyen gyorsan megnyílni.

Engem, mint idegent nem ismert, és lehet, hogy pontosan ezért bizalomra méltónak talált. Feltárulkozása nem annyira nekem szólt, mint inkább annak, hogy megbízik az emberekben.

GUDZSARÁT

Vadódará

Az egyetlen itteni szabad estémen meglátogattuk a Daksinámúrti templomot. Ez egy EME nevű katonai főiskolán van különféle fegyvertípus-tanszékek között. Először nem értettem, hogy mi a csodának hoznak Daksáék egy katonai körzetbe megnézni egy hatvanas években épült alumínium-templomot. Már tavaly is próbálkoztunk ide bejutni, de akkor nem volt nálam az útlevellem, pedig kellett volna a belépéshez. A katonai körzet tisztasága üdítő a kinti szemetes utcák után. A templom közelében ezeréves istenség-szobrokkal körülvett sétányok. A szobrok többsége ritkaság: női formában ábrázolja a férfiként elhíresült istenségeket. A lábuknál álló hordozóállatokról, és a négy kezükben tartott attribútumokról nem nehéz felismerni őket. Visnu női formája például a Vaisnavi. Lábánál ugyanúgy ott térdel a Garuda madár, és a kezében ugyanúgy ott a lótusz és a diszkosz, mint Visnunak. Sivának, Brahmának, Indrának és szinte minden fontos klasszikus istenségnek létezik női formája. Bizonyára van valamiféle mitológiai történet is az ilyen formák mögött, de anélkül is világosan kifejezik, hogy az istenségek nemek fölött állnak, és még a legpatriarchálisabb isteneket sem lehet csak férfialakban ábrázolni. A klasszikus istenek övezte sétányok egy Hanumán-szentélyhez és egy Siva-grottához vezetnek. Az egykor Rámát szolgáló, isteni szintre emelkedett hatalmas erejű, örökéletű, nőtlen majom a házasszatlan férfiak istene. Nemrég tudtam meg, hogy Hanumánnak van a legtöbb szentélye Indiában. Az európai ember számára a majomkultusz a hinduizmus egyik legfelfoghatatlanabb jelensége. A Hanumán-monográfia szerzője szerint a népszerűség oka a majomisten határhelyzete az emberi, az állati és az isteni világ között. A legérdekesebb dolog azonban a hinduk hozzá való viszonya. Hanumán nemcsak imálandó, komoly, hanem játékos isten is, és említésére felcsillan a hinduk szeme. Ezt magam is tapasztaltam, mikor Dúbé-dzsi segítőtársamnak ajándékoztam többek között a Hanumán-monográfiát. Minden ajándékom közül ennek örült a legjobban, és ő maga is játékosan fellelkesült, pedig szinte mindig tekintélyt parancsoló komoly bráhmanaként viselkedik. Dúbé-dzsi lelkesedése teljesen élővé tette a monográfiában olvasottakat.

Már a brit idők óta odafigyel rá az indiai hadvezetés, hogy a hadseregben különféle vallású katonák szolgáljanak együtt. A mathurái katonai körzetben egymás közelében áll a katolikus templom, a mecset és a szikh gurudvárá. A vadódarái vezetés nem épített külön szent helyeket. Az itteni templom az egyik legérdekesebb modern „hindu” templom, amit valaha is láttam. Őt vallást foglal magába. Tornya keresztény templomra, kupolája muszlim mecsetre, a tetejére helyezett sztúpaszerűség a buddhizmusra, a bejáratok formája pedig a dzsainizmusra utal. Belül Siva tanító formája, a dél felé néző Daksinámúrtil, a főisten. Mellesleg az egészzet egy Eugene nevű keresztény brigadéros tervezte. Egyedül a sok katonát adó szikhizmus maradt ki, de annak a laktanyán belül külön temploma van. A szinkretizmus teljesen elfogadható a hinduizmuson belül, hiszen az istenség végtelenül sokféle formában fejezheti ki magát.

Miközben a kinti szobrokat nézegetjük, a templomban megkezdődik az istentisztelet. Szanszkrit, majd óhindi verseket énekelnek. A frizurájukról ítélve itt katona a pap és a dobos „kántor” is. Néhányan a földön ülnek, és hallgatják az énekeket. Mi is leülünk, és addig maradunk, amíg mindenki más el nem megy. Azáltal, hogy nincs harmónium, hanem csak egy dob, sokkal erőteljesebbek a dalok. A legnépszerűbbeket éneklük. Néhányat én is felismerem, mint például Gándhí egyik kedvencét, a Tulszídász-költötte *Raghupati rághava rádzsá rámot* vagy a *Bhagavad-gítából* származó *Tvaméva mátá, pitá tvaméva* verseket. A hely békéjét mindannyian érezzük. A szobrokat sem csak turistaként nézegettem, hanem indiai barátaimmal otthon éreztem magam köztük ugyanúgy, mint az istentiszteleten.

A napokban kétszer is olvastam a Facebookon arról, hogy az ellentétek összekapcsolása szépséget szül. Itt minden ellentét. Az alumínium és a templom, a katonaság és a béke, a patriarchális istenek és azok női formája, és a gyakran egymásnak feszülő vallások.

Daksá már több mint egy éve hindi tanszékvezető az egyetemen. Most egy napos konferenciát szervez. A dátumot az én látogatásomhoz igazította, és meghívta Rámdév-dzsít is, akivel egyébként is szerettem volna találkozni, hogy szövegeket olvassunk. A konferencián inkább politikai beszédek hangzanak el a középkori vallásos költők mai jelentőségéről. Az egyik előadó, Balvant Dzsáni, akivel nemzetközi konferencián is találkoztam, nacionalista szólamokat mennydörög, és kikel a nyugat utánczása ellen. Én arról beszélek, hogy a szöveg hagyományozás bizonytalansága miatt mennyire megfoghatatlan, hogy mit is írtak a legnagyobb költők. Akkor eszembe sem

jut aktualizálni és kifejteni, hogy a megfoghatatlan középkor milyen jó arra, hogy a fundamentalizmus belevetítse a maga aktuális ideáit. Csak reménykedni tudok, hogy a hallgatóság valamit megértett az üzenetből.

Ahmadábád, március 24.

Reggel hat óra és 27 fok. Napközben majd állítólag 35–40 lesz. A nyitott ablakon behallatszik a hajnali madárkoncert. Turbékoló galambok, gyors egymásutánban egyre magasabb hangon felsíró papíhák, károgó varjak, rigók és sok Európából is ismerős madárhang. Emberi hang még kevés. Egy-egy beinduló autó, távoli hangosbeszélőn énekelt imádság, és a ház előtti templomban időnként valaki csenget egyet. Nemsokára hatalmas dobolással és csilingeléssel megkezdődik a templomban az istentisztelet, a púdzsá, ami majd véget vet a hajnali világnak.

Ahmadábád Gándhí városa. Évekkel ezelőtt voltam a nagy tisztelettel megőrzött Szábarmati folyó menti ásramban. Az ásrám nemcsak múzeum, hanem egy társadalmi munkát végző szervezet központja is.

2016

GOA

Gyakran kérdezik tőlem, hogy merre fordultam már meg Indiában. A legutóbbi időkig az volt a leggyakoribb válaszom, hogy Goa kivételével mindenütt. A külföldiek által engedély nélkül látogatható minden indiai államban voltam (a Madhja Pradésről egy-másfél évtizede levált Cshattiszgarh kivételével, ám mikor Madhja Pradésben jártam, akkor Cshattiszgarh még annak a része volt). A turistaparadicsom Goában azonban 2015 decemberéig semmi dolgom nem volt. Ekkor a Goai Irodalmi Fesztiválra kaptam meghívást, melyen Tagore nemzetközi fogadtatásának száz évét bemutató könyvemről beszéltem a társszerkesztő Martin Kämpchennel közösen. Családostul utaztam el az eseménynek otthont adó Goa Nemzetközi Központba. A fesztivál után majd egy hónapra meghosszabbított goai tartózkodásunk alatt aztán volt alkalmam felfedezni ennek az indiai léptékkal mérve apró államnak a kultúráját.

Goa központi része 1510-től egészen 1961-ig portugál gyarmat volt, és a portugál kultúra egészen más nyomot hagyott rajta, mint a szubkontinens többi részén a brit. A portugál-keresztény hatás történelmi mélységét mutatja, hogy Goában már 1556-ban, kétszáz évvel az első jelentős brit hódítás előtt, nyomda üzemelt, mely egyébként Ázsia első nyomdája is volt. Az állam őslakosságának mintegy negyede keresztény, és olyan portugál neveket visel, mint Fernandes, Gomes, Pereira, Dias, D'Souza, D'Costa. A goai táj egyik jellegzetessége a buja növényzetből kiemelkedő, fehérre meszelt, portugál stílusú templom. Emellett sokféle található portugál kúriák és egyéb épületek, és a trópusokkal kombinált portugál építészet az általam csak képeken látott Brazíliát idézi. A portugál stílusú házak elmaradhatatlan része a veranda. Egy sofőröm szerint a *balcão* volt a média a régi időkben, hiszen ott ülve szereztek be a híreket.

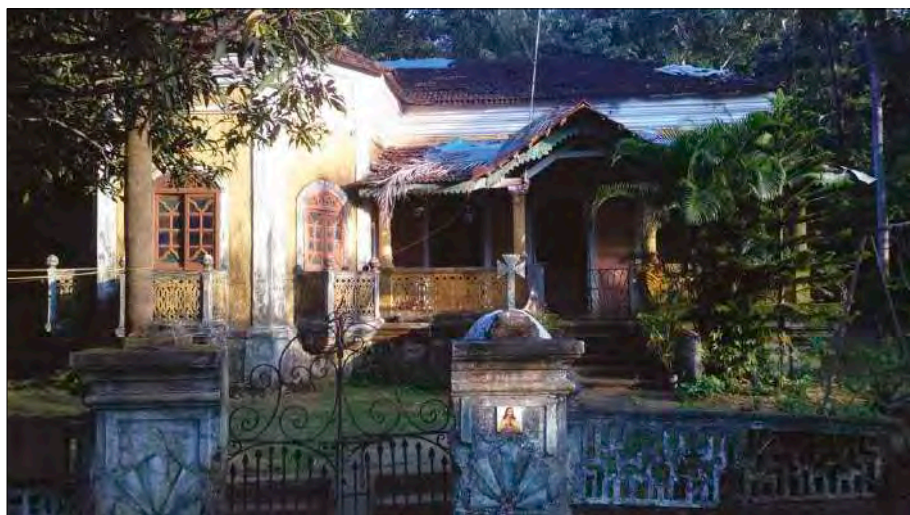

97. kép. Templom Goában

Az indiai hadsereg 1961-ben számottevő portugál ellenállás nélkül foglalta el a túlsúlyos és részeges portugál katonaság által védett Goát. Az ind egységeket csak egy helyütt sikerült egy időre feltartóztatni, ahol a katonák

kint felejtettek néhány láda bort, és a felszabadító zászlóalj lerészegedett. Annektálása után Goa sok vendégmunkást fogadott egész Indiából, de legfőképpen a környező Mahárástra és Karnátaka államokból.

A goai keresztények katolikusok, és miséiket vagy konkaniul, vagy angolul tartják. A portugál nyelv innét már szinte teljesen eltűnt. Csak egyszer, egy mise után hallottam, hogy néhány angolul társalgó hívő végül portugálul köszönt el egymástól. A konkani misék énekei nekem rendkívül lágynak tűntek, míg-nem az utolsó vasárnapon részt vettünk egy gitárkíséretes, latin dallamvilágot

98. kép. Portugál stílusú ház Goában

idéző misén a dél-goai Palolem mellett. Karácsonykor azonban angol nyelvű, szabadtéri éjféli misén voltunk. Ide a goai felsőbb osztályok képviselői jöttek el európai szabású, drága ruhákban. A nyelvtől eltekintve a sok kiöltözött kreolbarna ember között a hagyományos Szicíliában érezhette magát az idegen. Érdekes módon az ünnepi misén az angol mellett elhangzottak konkani énekek is. A legfurcsább azonban egy hindi vallásos ének volt – áldozásra. Ez a szentmise egyik legmélyültebb pontja, és a hindi a többi indiai kereszténnyel való egységet, a hívők indiaiságát fejezte ki.

99. kép. Indiában a karácsony jelképe a bethlehemi csillag

Én a legtöbbször a hindit használtam a goaiakkal való érintkezésben. Csak egyszer szólt vissza angolul egy utcai árus, hogy nem tud hindiül. Az állam hivatalos nyelve a mintegy hétmillió ember által beszélt konkani. Ezt a Mumbaitól délre fekvő Konkani partvidék több államában, így Karnátakában és Keralában is beszélik az Arab-tenger partján, és – helytől és vallási hovatartozástól függően – ötféle írással írják: az államilag támogatott északi dévanágaríval, egy portugál alapokon kidolgozott latin betűs ábécével, valamint a karnátakai kannada, keralai malajálam, továbbá perzsa írással. Könyvkiadás ezek közül az első kettőn jelentős, és mintegy 60–40 százalékban oszlik meg.

Bár már a portugál hódítás előttről maradt fenn jó néhány indiai írású konkani felirat, a nyelvet évszázadokon át inkább latin betűvel írták. Az

indiai irodalmak közül a konkaniiban mutatható ki legkorábban az európai irodalmak hatása. Csak erre az irodalomra hatott a barokk, és ennek a nyelvnek született a legegyszerűbb európai típusú nyelvtana a keresztény inkulturáció élharcosának, a páratlan életművel bíró angol jezsuita Thomas Stephensnek (1549 k. – 1619) a tollából. A posztumusz megjelent kötet a következő hangzatos portugál címmel bír: *Arte da lingua Canarim composta pelo Padre Thomaz Estevão da Companhia de IESUS & acrescentada pello Padre Diogo Ribeiro da mesma Cõpanhia e nouemente reuista & emendada por outros quatro Padres da mesma Companhia. 1640.* A huszadik században a latin betűs írás mellett felvirágozott a dévanágari írásos konkani irodalom is. A nyelvet azonban sokan a maráthi egy dialektusának tartották, és csak 1987-ben ismerték el India egyik hivatalos nyelvének. A konkani fejlődését azonban nagyban akadályozza a hindu-keresztény törésvonal mentén húzódó latin-nágari megosztottság.

Az irodalmi fesztiválon megismerkedtem néhány hindu íróval, többek között a nagyszakállú Ramés Bhagvant Véluszkarral. Egy vezető keresztény író is hozzánk sodródott, de miután elmondott néhány adatot, továbbállt. Láthatólag nem sok kedve volt beszélgetni hindu író társaival. Egy Goában élő maráthi fizikus úgy tudta, hogy a goai nyelvnek 1961 előtt alig volt irodalma. A konkaniak ugyanis kifelé is meg kell küzdenie az elismerésért. Indiai mértékkel egy hat-hétmillió nyelv túlságosan kicsiny. 1987 előtt az államnyelv, beleértve az állami iskolák nyelvét, a maráthi volt. Sőt, annak-talása után Goát sokan túl kicsinynek tartották

100. kép. Síremlék portugál és konkani felirattal – 1900 környékén a keresztények nem ragaszkodtak úgy a latinbetűs konkanihoz mint manapság

ahhoz, hogy önálló államot alkothasson, és a hatalmas Maharástra államba akarták beolvasztani. Az önálló Goa azonban turizmusa miatt sikerállam lett. Manapság nem elsősorban a maráthi felől fenyegeti veszély a konkani nyelvet, hanem az angol felől. Ott-tartózkodásunk alatt arról cikkeztek az újságok, hogy a keresztény goaiak egy csoportja kiterjesztené az állami támogatást az angol nyelvű iskolákra is, szélesebb utat nyitva ezzel gyermekeik ösztindiai és nemzetközi karrierje előtt, és precedenst teremtené rá, hogy Indiában nemcsak a magán, hanem a közoktatás nyelve is az angol legyen.

A Nemzetközi Központ vendégházának takarítónője kedvesen mosolygott. Szóba elegyedtem vele hindiül, és megkérdeztem, hogy van konkaniul a „hogy van?” és „hogy hívják?”. Az újind nyelvek alapján mindkettőt könnyen megjegyeztem. Az utóbbit például úgy mondják, hogy *tumcsé nāō kité*. A *tum* a „ti” vagy „ön” megfelelője hindiül is, a *-csé* a maráthiból is ismert birtokos rag, a nazalizált *nāō* a szanszkrit *nāma*, „név” megfelelője, gyönyörű indoeurópai szó, ugyanebben az alakban a hindi nyelvjárásaiban is szerepel; a *kité* kérdőszót nem ismertem, de az újind nyelvekben a kérdőszavak általában *k* hanggal kezdődnek. A takarítónő nevét elfelejtettem, de az általa tanított mondat megmaradt. Mivel gyakran összefutottam vele a folyosókon, újra meg újra kérdeztem tőle egy-egy rövid mondatot. Az irodalmi fesztivál konkani standján vettem egy kis angol nyelvű konkani nyelvkönyvet és egy konkaniul írt, már eladáskor szétesőben levő filléres nyelvtant, aztán szabad órámban végig is tanultam a bennük levő, viszonylag kis anyagot. Később a Vasco da Gama város temploma melletti ajándékboltban beszereztem a konkani Újszövetséget is. A nyelvkönyvek dévanágarí írásosak, az Újszövetség latin betűs. Hosszú időbe telik, míg minden latin betűs karaktert sikerül beazonosítanom dévanágarí megfelelőjével. Idővel a nagy fővárosi könyvesboltban vettem még két további vékonyka nyelvkönyvet is, és ezzel beszereztem minden szélesebb körben elérhető anyagot. Ezekben a nyelvkönyvekben olyan erős volt a portugál alapú latin betűs átírással szembeni ellenállás, hogy annak létezését meg sem említik, hanem egy angol alapú átírást vezetnek be, amelyet a külföldiek számára könnyebben hozzáférhetőnek gondolnak. Ennél sokkal szerencsésebb a konkani mondásokat tartalmazó naptár, mely előbb nágarí, aztán hagyományos latin ábécével, majd pedig előbb szó szerinti, aztán magyarázó angol fordításban közli a mondásokat. Karácsonyi ajándékként óriási sikerem van vele Goában élő, konkaniul nem tudó barátaimnál.

A latin betűs konkani írás számomra nehézkesnek tűnik, mivel nem jelöli sem a hosszú és rövid magánhangzók, sem az *a* és *o* hang közötti különbséget. A nyelv neve ezzel az írással a torzszülöttnek látszó *konknni* alak.

Egy keresztény barátom azonban felvilágosít, hogy ezek az ind nyelvekben fontos különbségek, ugyanúgy, mint a keleti rokonnyelv, a bengáli esetében, nem léteznek a köznyelvben. A konkani újind nyelv, ezért struktúrájának megértésével nincs nagy gondom. Érdekes, hogy drávida hatásra megjelenik benne az idézett beszéd végét jelölő szócska, a szanszkrit *iti* és a telugu *anu* megfelelője, a *mhon* „úgymond”. Mivel az újind nyelvek délnyugati ága viszonylag messze esik az északi és a keleti ágaktól, melyeket jól ismerek, ezért a szókincs nagyban eltér az általam ismerttől. Egyhónapos tartózkodásom végére azonban már konkaniul társalogtam a sofőrrel. Utolsó goai napjaimon legjobb nyelvkönyvem elajándékoztam, egy másikat pedig a jegyzeteimmel együtt elveszítettem. Mikor aztán végiggondoltam, hogy a keresztény goaiak általában tudnak angolul, a hinduk pedig hindiül, és hogy a nyelvnek jelentős középkori kéziratos irodalma nincs, rájöttem, hogy mind emberi, mind tudományos szinten felesleges erőfeszítés több időt fordítanom a konkaniira. Hogy eddigi próbálkozásaimnak mégis gyümölcse legyen, nekifogtam megtanulni a hozzá közeli maráthit.

UTTARÁJANA

Vadódará, január 15.

Uttarájana, „északra jövés” ünnepe van Gudzsarátban. Ez a *makar szankránti* „a makara csillagjegybe való átmenet” ünnepével esik egybe. Mindkét név asztrológiai jelenségre utal. A *makar szankránti* a háromévente tartott *Kumbha mélé* ünnep időpontja, melyet sokmillió látogatóttségével a világ legnagyobb fesztiváljaként hirdetnek. A négy meghatározott hely közül az idén Uddzsainban tartják. Az *uttarájana* a nap északra indulását, a napok hosszabbodását ünnepli. Itt Gudzsarátban ez a papírsárkányok ünnepe. Már napokkal előtte megtelnek az utcák papírsárkány-árusokkal, akik húszasával árulják az egyszerű pálcikavázás sárkányokat, és hozzájuk hatalmas orsókon a festett zsinegeket. A hinditanár Daksának is kétnapos szünete van, így remélem, hogy lesz majd időnk együtt dolgozni.

A kétnapos ünnep első napján reggel hét tájban olyan fülsüketítő zene ébreszt a szomszédból, hogy szinte beleremegnek a falak. Megfázással küzdök, és szívesen aludtam volna még. Olyan erővel jön, hogy sokáig azt hiszem, hogy valamelyik közeli iskola bérelt nagyteljesítményű hangfalakat. Idővel más irányból is felhangzik a zene. Mikor kimegyek, látom, hogy az ég tele van papírsárkánnyal, és hogy minden ház lapos tetejéről sárkányt eregetnek

felnőttek és gyerekek egyaránt. Reggeli után Dzsajéssel én is felmegyek a tetőre. Dzsajés lánya, Harsruti már rég fent van, és sárkánya messze lebeg az égen. Én is próbálkozom, de alig van szél. Ráadásul kicsi a háztető, és villanyvezetékek húzódnak felette. Tíz-húsz perc után feladom, és Dzsajés segítségét kérem, de neki sem megy most. Pedig a sárkány feleresztése csak az első lépés lett volna. Utána következhet a küzdelem a többi sárkánnyal. A zsinégünkkel meg kell próbálni elvágni egy másik sárkány zsinégét. Az ilyesmi most szóba sem jön. Dzsajés elmondja, látta, hogy a szomszédék minden nap gyakorolták a sárkányeregetést, és mostanra már nagyon ügyesek. Én a tető kicsiségével küzdöttem, pedig vannak emberek, akik egy helyben állva is a legmagasabbra tudják ereszteni a sárkányt. Vannak persze balesetek is. Tavaly például egy gyermeket megfojtott a zsinég.

Fentről látni, hogy nem intézmények, hanem családok tették ki a hangfalakat a házuk tetejére, és igyekeznek hangerővel túllicitálni a szomszédot. Amennyire gyönyörű a sok sárkány a város felett, annyira őrjítő az egész napos hangzavar. Nehéz így szövegkiadáson dolgozni. Délutánra annyira elfáradok, hogy a sokfajta dübörgés között is sikerül elbóbiskolnom.

India a háztetőről egészen más, mint letről. A középosztálybeli családok nem az utca, hanem a belső udvar felé élik az életüket, és a tetőről belátni a közeli udvarokba. Az, ami letről zárt világnak tűnt, innét fentről kitarulkozik.

Estefelé fákat öntözök Daksával és Anítával lakóparkbeli új házuk közös kertjében. A füvesebb helyeken dobogunk a lábunkkal, nehogy kígyóra lépjünk. A kert tele lepotytyant sárkánnyal. Helyrehozok néhányat, és megint megpróbálok röptetni, de nincs szél. Nem értem, hogy ilyen szélcsendben hogy lehet a város ege tele sárkánnyal.

Amint besötétedik, kínai lampionok lepik el az eget, és hullócsillagként úsznak felettünk. Lélegzetelállító látvány, és még az sem rontja el, hogy mindenfelől tűzijátékozni kezdtek, s a zenét felváltotta a durrogás. Ahogy megyünk haza,

101. kép. Utcai kígyóbegyűjtés a Birla Technológiai Intézetben

úton-útfélen lepottyant lampionokat látunk. Egy kigyulladt lampion az út közepe fölött megakadt a villanyvezetékben. Igyekszünk áthaladni alatta, mielőtt leesne az útra.

AZ ÚTSZÉLI SZABÓ

Az útszéli szabónál megvarrattam néhány dolgot. Harminc rúpiát, azaz százötven forintot kért a tíz-tizenöt perces munkáért. Ötvenest akarok neki adni, mert szegény, és jó munkát végzett, de visszautasítja. Végül negyvenben egyezünk ki.

Az Indiában utazó külföldinek általában az az érzése, hogy mindenki pénzt szeretne róla leszedni, és nagyon is várják a borraivalót. Különösen igaz ez olyan helyekre, ahol turisták fordulnak meg. Egy-egy ilyen eset aztán emlékeztet rá, hogy mennyire felszínes ez az elképzelés. Indiában nagyobb a szakadék a vásárló és a szolgáltató között, és a vásárló általában rendkívül gyanakvó. A gyanakvás aztán fenntartja ezt a szakadékot, és nem hagyja, hogy észrevegyük az embert abban, aki kiszolgál minket. Egyszer egy buszon egy ember ülőhelyet szorított nekem, s mikor beszédbe elegyedtem vele, elmondta, hogy hivatalos szolgálatos. Ez olyan munka, ahol mindenki csak parancsolgat neki. Itt a buszon azonban, hála a figyelmességének, én emberként találkoztam vele. Néhány hete Goában volt hasonló élményem. Az irodalmi fesztiválon a szünetekben libériás inasok szolgálták fel a teát. A családommal a tengerpartra mentünk kirándulni. Mikor egy ideje nem jött a busz, és már riksába akartunk ülni, egy ember elmagyarázta, hogy mindjárt itt van a közvetlen járat, érdemes várni. Egyébként ő is arra megy a társával együtt. Mondja, hogy felismert az irodalmi fesztiválról, ugyanis ők voltak a libériás inasok. Bengálból jöttek, idegenforgalmi technikumot végeztek, de ennél magasabb állásra nem futotta még ezzel a képzettséggel sem.

A HERCEGNŐ RIKSÁSA

A sivatagos Bíkánér a függetlenség 1947-es elnyerése előtt majd ötszáz évig az egyik legnagyobb kiterjedésű rádzsput állam volt egy maharadzsa-dinasztia uralma alatt. Bár alig ezer hindi művet tartalmaz, régisége révén a királyi Anup Sanskrit Library az egyik legjobb kéziratos könyvtár Indiában. Emellett még két kiemelkedő gyűjtemény van a városban, a néhai tudós Agarcsand Náhtá százazres magánkönyvtára, és a néhány

különleges magánadományból és vásárolt anyagból összeálló, mintegy huszonkilencezres állami gyűjtemény a Rádzsaszháni Keletkutató Intézetben. Ezelőtt már kétszer is jártam Bíkánérben, de csak a Náhtá könyvtárban tudtam dolgozni. A másik kettőbe előzetes bejelentkezés nélkül nem engedtek be. Most jobban felkészültem: az állami gyűjteménybe és az Anup Könyvtárba is küldtem levelet. Mivel az Anup Könyvtár továbbra is a maharadzsza-dinasztia tulajdona, ezért az egyik bíkánéri hercegnőnek, Rádzsjasrí Kumárinak írtam a levelet, akinek címét egy amerikai kollégám adta meg. Egy londoni kutató-kolléga szintén megüzente, hogy majd értesíti a hercegnőt. Az amerikai tudós nem volt túl derűlátó a királyi családot illetően. Gondolom, mikor ott járt, nem sikerült megkapnia a kívánt kéziratokat.

Hat-hétórás taxizás végén, éjfél után ködben és hidegben érkezünk meg a bíkánéri Kalinga szállodába. Másnap reggel meleg sapkával a fején, pokrócba burkolva, megfázással küzdve, de hatalmas mosollyal megjelenik a szállodában régi autóríksás barátom, Ghanasjám. Őt vagy húsz éve ismertem meg, mikor doktori kutatásom először vetett Bíkánérbe. Akkor vonattal érkeztem, és látva, hogy külföldi vagyok, az állomáson indiai szokás szerint megrohmoztak a ríksások, hogy felajánlják szolgálatukat. Bár egyre idegesebben, de visszavertem a rohamot, és úgy jutottam ki az állomásról, hogy mindenkit visszautasítottam. Jobban szeretem a kint békésen várakozó sofőröket. Ezúttal azonban megjártam, mert kint nem volt senki. Ekkor szólított meg Ghanasjám, aki megértette, hogy mi a helyzet. Meglepetésemre azt mondta, hogy mivel nem lenézően és idegesen utasítottam vissza, ezért hajlandó elvinni. Az egész napot végigríksázta velem egyik gyűjteményből a másikba. Hatalmas csodálkozásomra rendkívül sokat tudott a gyűjteményekről és a királyi családról. A legjobb idegenvezetőnek bizonyult. Elutazásom után, bár elvesztettük a kapcsolatot, gyakran eszembe jutott, hogy ilyen tájékozott ríksással soha nem találkoztam. Második utamon, 2008-ban már nyugodtabban utasítottam vissza a ríksás próbálkozásokat az állomáson. Kiérve az egyik ríksástól megkérdeztem, hogy ismeri-e Ghanasjámot, és nagy szerencsémre nemcsak ismerte, hanem az azóta elterjedt mobiltelefonok segítségével pár perc alatt össze is hozott vele. Ugyanolyan segítőkész volt, mint egy évtizeddel azelőtt. Most már okultam a dolgokból, és elkértem minden elérhetőségét.

A bíkánéri kéziratvadászatra elkísért Daksá is, aki jelenleg az ottani egyetem hindi tanszékének vezetője. Megfázásom miatt egy héttel elhalasztottuk az utat Indiának ebbe a viszonylag hideg részébe, ahol ráadásul nem is ismerik a fűtést. Első utunk az állami gyűjteménybe vezetett, ahol levelem hatására már elő is készítették a szükséges kéziratok elektronikus képeit. Az

utóbbi években digitalizálták szinte az egész állami gyűjteményt, és eredeti kéziratot a kezünkbe sem adnak. A fényképek általában jó minőségűek, és a marginália is szerepel rajtuk annak rendje-módja szerint. Így aztán sokat nem veszítek az új rendszerrel, mivel engem elsősorban a szöveg érdekel. Egy-két órás társalgás, adminisztráció és informatikai körülményeskedés után már kezünkben is van a kért kéziratot tartalmazó CD. Így aztán délután már át is mehetünk az óvárosi Náhtá-gyűjteménybe.

Az óváros tele van szorosan egymás mellé épült régi és új kereskedő-palotákkal, *havélik*kel. Sok közülük javításra szorul, mások romosak. Igazi patriarchális világ: a férfiak az utcára kitett hatalmas faágyakon kártyáznak, vagy egy-egy teaárusnál cseverésznek. Nőt alig látni idekint. Ghanasjám a keskeny sikátorokban kerülgeti a kóbor teheneket a riksával. A legtöbb ember itt gyalog vagy motorbiciklin közlekedik. Az egyik sikátorban azonban egy pótkocsis traktor jön velünk szembe, és mi visszahúzódunk, míg valahogy el nem férünk egymás mellett. A dzsaina templommal szemközti Náhtá-gyűjtemény zárva, de a szomszédok mondják, hogy a könyvtáros ebédelni van, és nemsokára visszajön. A gazdag Náhtá kereskedőcsalád már nem itt lakik, és egy könyvtárost foglalkoztat a kölcsönzések lebonyolítására, s a kéziratok további katalogizálására. 2008-ban még viszonylag új volt ez a rendszer. A gyűjtemény mintegy felét még régebben katalogizálták

102. kép. Lerombolt havéli Bíkánérben – A régi Indiában fabütorok helyett faliszekrényt használtak

nagy kéziratos füzetekben. A katalógusokhoz mutató nincs, úgyhogy akkor mind az ötvenezer bejegyzést végignéztem. Most reméltem, hogy az elmúlt nyolc évben sikerült előrehaladni. Sajnos nem sokat. További három, sokkal kisebb méretű füzet készült el egy-kétezer új bejegyzéssel. A könyvelő végzettségű új könyvtáros nem nagyon ért a katalogizáláshoz. Csak a kéziratok katalógusszámát, címét és nyelvét jegyzi le. A szerző, a másolási hely és idő, az írásmód és a beszerzési hely homályban marad. Míg 2008-ban hatalmas „zsákmánnyal” tértem vissza, most semmi számomra érdekes új anyagot nem találok. Daksá a rend kedvéért másolatot rendel egy-két kevésbé fontos könyvről.

A legfontosabb munka az Anup Könyvtárban vár. Levelem hatására valószínűleg engednek majd olvasni, de ha nem akarok heteket itt tölteni, akkor másolatokat kell szereznem a kívánt, legfontosabb kéziratokról. Erre azonban a viszonylag nyitott Keletkutató Intézettel és a Náhtá-gyűjteménnyel ellentétben nem a könyvtárostól, hanem csakis a tulajdonostól, azaz valamilyik hercegnőtől kaphatok engedélyt. Indiában a legtöbb királyi család tagjai évtizedekig húzódó pereskedésekben veszekednek a vagyonon. Bíkánérben két hercegnő áll haragban egymással, a fiatal Sziddhi Kumári, és nagynénje, Rádzsjasrí Kumári. Ghanasjám, mint sok más helyi, járatos a királyi család dolgaiban, és elmondja, hogy jól ismeri Sziddhi Kumárit, aki a helyi parlamenti képviselő a kormányzó hinduista párt színeiben. Mielőtt politikára adta volna a fejét, ő is történelmet és muzeológiát tanult, és továbbra is érdeklődik a tudományos kérdések feljőlésére, hogy összehoz vele. Én eredetileg a nagynéninek írtam levelet, de fogalmam sincs, hogy kinek a kezében a döntés, és most ez tűnik járható útnak.

A hercegnőt angolul *princess*nek címzik. Hindiül *mahárádzskumári* lenne, de ezt sosem hallottam. A helyiek bíkánéri nyelvjárásban *bái-szá*, azaz „kedves úrnő”-ként hivatkoznak rá. Később megtudom, hogy a rádzsaszháni nagyon is kedveskedő nyelv. Állítólag még szitkozódás közben is kedveskednek: „Ragyogjon a cipőm a kedves fejedem!” Én a leveletem valószínűleg elhibáztam, mikor Rádzsjasrí Kumárit „Felséged”-nek szólítottam. A dzsajpuri maharadzsat H. H.-nak, azaz *His Highness*-nek, „Őfelségének” szólították. Ennek a mintájára írtam. De itt egyik hercegnőt sem szólítják őfelségének. Gondolom azért sem, mert nem koronázták meg őket.

Ghanasjám elmondja, hogy a hercegő esténként a *Dzsúnágarh*, azaz Óvár nevű palota irodájában szokta intézni a paloták adminisztrációját. Erről nem sokan tudnak, és a legtöbben a képviselői irodájában keresik fel. Uralkodása ötszáz éve alatt a dinasztia öt-hat új királyi lakhelyet épített, és ezek közül a Dzsúnágarh az egyik legszebb. Napközben hatalmas turista-tömeg látogatja,

103. kép. Ghanasjám és Daksá a Régi Palotában

de négy óra után már nincsenek külföldiek. Most viszont, mivel szerda van, az egyik hatalmas kapu alatt megbúvó kis Ganésa-templomhoz igyekszik óriási tömeg. A szerda ugyanis az elefántfejű Ganésa-istenség tiszteletének a napja. Miután átkeveredünk a Ganésát megpillantani áhító híveken, szinte teljesen elhagyatott, hatalmas palotaudvarra érünk. Ghanasjám elmondja, hogy mivel még nincs itt a hercegnő autója, várunk kell, és egy félreeső szögletben egy kerti kávézóba visz. Én két forró levest rendelek magamnak.

Várakozás közben Ghanasjámot faggatjuk, aki végig hatalmas mosollyal, lelkesen beszél. Elmondja, hogy bátyja történelmet tanít egy egyetemen. Ő maga orvostanhallgató volt, de anyagi nehézségek miatt abba kellett hagyania tanulmányait. Ekkor egy bankban autóriksa-kölcsönért folyamodott, és úgy tűnik, képesítéseire való tekintettel rendkívül könnyen meg is kapta azt. Tud angolul, és gyakran fuvaroz külföldi turistákat. Az interneten honlapja is van. Idővel kiterjedt kapcsolatrendszerre tett szert, számos német és francia baráttal. Ma már sok nemzetközi utazási iroda ismeri, és küld hozzá magánturistákat. Elmondja, hogy több európai útikönyvben is név szerint szerepel. Ahogyan az írók írói álneveket vesznek fel, ő is használ munkanevet, amit a külföldiek könnyebben ki tudnak ejteni. Elmeséli egy német fiú esetét, aki szegényesen utazgatott Indiában. Egy nap Ghanasjám riksáztatta, és megtudta, hogy otthon nincs munkája. Beajánlotta egy német utazási

104. kép. Lépcsők a bikánéri Régi Palotában

105. kép. Asszonyok Bikánérben

irodánál, és már vagy nyolc éve idegenvezetőként dolgozik náluk. Hálából most meghívta Ghanasjámot Németországba. Májusban utazik, és ellátogat Franciaországba is az ottani barátaihoz.

Ahogy várakozunk, a lemenő nap egyre változatosabb színekbe öltözteti a sárga és vörös kőpalotát és a körülötte levő épületeket. Én körüljárók fényképezni. Ahogy sötétedik, nemcsak a színek lesznek egyre változatosabbak, hanem hatalmas galambrajok kezdenek röpködni az épületek fölött. Ghanasjám elmondja, hogy a legjobb a palotát esős évszakban, eső után fényképezni, mert akkor nem borítja madárpiszok a hatalmas párkányokat. Egyik visszatérő vendége egy hivatásos francia fényképész. Mikor utaztatja, asszisztensként is működik mellette.

Bíknér viszonylag messze esik a fő rádzsasztháni utaktól, és a repülőtere csak most készül. Gyakran taxival jönnek a turisták. Ám a személykocsik nem alkalmasak a városnézésre. Ilyenkor jön jól Ghanasjám riksája. Elmondja, hogy óvárosi kiruccanásaira Sziddhi Kumári is riksával jár titkára kíséretében, és ilyenkor ő a sofőrje.

Szinte sötétedésig vártuk a hercegnőt, aztán, amikor láttuk, hogy ma már nem fog jönni, mi is továbbálltunk, és másnapra halasztottuk a találkozást. Ghanasjám megbeszélte a helyiekkel, hogy másnap telefonálnak neki, ha megjött a hercegnő, és akkor átvisz majd hozzá.

Mindez oda vezetett, hogy még egy napot az Anup Könyvtáron kívüli gyűjtemények kutatásával töltöttünk. Először a Gangá Szingh Múzeumba mentem el, mert ennek is van egy gazdagon látogatott könyvtára. Amint kiderült, a könyvtár nem tartalmaz kéziratos anyagot, de azért az emeleten kiállított miniatúra-gyűjteményen végigvezetett a múzeumi alkalmazott. A Múzeum anyaga egykor a helyi maharadszák magángyűjteménye volt, ezért nevezték el az intézményt a néhai Gangá Szingh maharadszáról. Jórészt a rádzsasztháni iskolához tartozó, néha szöveges festmények láthatók benne. Különlegessége egy harminchat festményből álló teljes *rágamálá*-sorozat, mely az indiai zenei rágákat, hangulatokat vetíti ki képekbe. Egy-egy hangulat megjelenítése központi elképzelése a kora-újkori ind kultúrának. Nemcsak zenei művek és képek fejezhetnek ki rágát, hanem kéziratos versek is. Bár azokat elsősorban éneklésre szánták, el tudom képzelni, hogy néhányuk, ugyanúgy, mint a festmények, függetlenedett a zenétől. A miniatúrafestők másik kedvenc témája a szerelem érzelmi állapotainak megjelenítése nőalakokon, legyen az az együttlét öröme, a sértett önérzet vagy épp a szerető utáni vágyódás. Az ilyen általános érzelemállapotokat aztán az irodalmat követve a képeken is ezernyi további lehetséges állapotra bontják.

Következő állomásunk a Rádzsaszháni Levéltár volt. Itt elsősorban történelmi anyagot őriznek, de reméltem, hogy irodalmi kéziratok is bekerültek a hivatalos dokumentumok közé. Nyolc éve csak Delhiből szerzett különleges engedéllyel engedtek ide be külföldieket. Az igazgató Khadgávát száhab azonnal fogad, és elmondja, hogy az anyag nagy része már fent van a neten, és minden további nélkül elérhető. A legfontosabb történelmi dokumentumokat *facsimile* is kiadták nemrégiben. A reprodukciókat a perzsa szöveg nágarí betűs átírása és hindi fordítás kíséri. Ezzel tovább is mehettünk volna, hiszen az anyagot otthon az íróasztal mellől is kutathatom. Az igazgató azonban felajánlotta, hogy végigvezetett a levéltáron. Mielőtt elindultunk volna, megkérdezte, hogy adnék-e interjút a szintén jelenlevő helyi hindi újságírónak, akivel akkor el is beszélgettem vagy tíz percet, és az egyik legjobb hindi interjút készítette. Nem ment bele tudományos részletekbe, hanem azt emelte ki, hogy milyen kapcsolatban vagyok Indiával és a hindi irodalommal. Címnek is azt a mondatomat adta, hogy „Hindiül beszélve segítő kezekre találok”.

A levéltár két kutatója vezet végig az intézeten. A levéltár egy része kiállítás a fontosabb dokumentumok másolataiból. Több perzsa nyelvű szultáni levél is van náluk, melyeket a szultánok a rádzsput uralkodókhöz intéztek. Itt őrzik Aurangzéb szultán azon levelét, melyben tudatja az ámbéri rádzsput uralkodóval, hogy testvérével szemben ő győzedelmeskedett a trónviszályban, és felajánlja, hogy csatlakozhat hozzá. A legmegindítóbb azonban egy rádzsput hercegnő hosszú, hindi nyelvű szerelmeslevele mintegy háromszáz évvel ezelőttről. A levél fejléce helyett egy miniatúra áll. Utána a hercegnő vagy száz különféle imádó-kedveskedő megszólítással illeti az urát. Maga az üzenet csak egy mondat: kéri férjét, hogy látogasson el hozzá. A zárómondat pedig valahogy így hangzott: „te úr vagy, én csak egyszerű nő”. Mindegyikünk lelkesen olvassa a dokumentumokat, és tesz hozzá valamit a maga szakterületéről. Jó lenne, ha a tudományos kutatás mindig ilyen vidám együttműködésből állna.

Egy másik kiállítóterem a száz évvel ezelőtt Bíkánérben letelepedett olasz nyelvész, Luigi Pio Tessitori munkásságát mutatja be. Ő a szanszkrittal és a nyugat-rádzsaszháni nyelvjárásokkal foglalkozva szerzett nemzetközi hírnevet magának. Külön termet szenteltek az indiai szabadságküzdelem hőseinek. Azokat a még élő embereket, akik legalább fél évet töltöttek politikai fogolyként brit börtönben, néhány évtizede meginterjúvolták. Fényképeiket egy-egy rövid életrajzzal együtt itt gyűjtötték össze, az interjúkat pedig feltették az internetre.

Az igazi anyagot öt óriási csarnokban őrzik, ahol emeletnyi magasságig tetőtől polcokon piros vászonba csomagolva, egykori maharadzsza-államok szerint csoportosítva állnak a dokumentumok. Egy kisebb teremben csak a földügi dokumentumokat őrzik. Ezek a legkeresettebbek, hiszen ezeket nem annyira történészek, mint jogászok kutatják a peres ügyek eldöntésére.

Az egyik teremben egy hatalmas könyv mögött apró emberke áll. Tudós kísérőm lekezeléssel vegyes tisztelettel mondja el, hogy ez az ember rendkívül ritka írásmódokat is el tud olvasni. Meg is kérjük, hogy olvasson nekünk az előtte álló hatalmas könyvből. Folyékonyan olvassa a mindegyikünk számára ismeretlen rádzsasztháni adminisztratív írásmódot. Pénzügyi kiadások szerepelnek benne. Elmondja, hogy egy kisebb dél-rádzsasztháni állam költségvetését tartalmazza a könyv, mintegy százötven évvel ezelőttről. Elmondja továbbá azt is, hogy többen jöttek már hozzá, hogy tanítsa meg nekik az ilyesfajta dokumentumok olvasását. Eredetileg egy alacsonyrangú rádzsasztháni törzsből származik, de

szakácsként dolgozott. Lelkesedésből tanulta meg a rádzsasztháni kereskedő-írásokat. A levéltár most könyvkötőként alkalmazza. Egy másik hatalmas könyv mögött egy szakállas öreg muszlim áll. Ő a perzsa dokumentumok szakértője. Megkérdezem tőle perzsául, hogy merrefelé járt Iránban.

Ő elmondja, hogy érti, amit kérdezek, de be-

szélni nem tud perzsául. Míg sok száz éven át Indiában a perzsa volt a tudomány és az arisztokrácia nyelve, mára már alig van, aki érti.

Mivel Ghanasjámot kora délutánig nem értesítették, hogy megjött volna a hercegnő, most már elmegyek az Anup Könyvtárba. Az adminisztrációt a luxushotellé átalakított Lálgarh, „Vörösvár” palotában végzik. Leveletem annak rendje és módja szerint megkapták, és most elmondják, hogy semmi akadálya, hogy másnap reggel jöjjenek megnézni a kéziratokat. Fényképeket azonban nem készíthetek róluk – félsiker. Mégiscsak beszélnem kell a hercegnővel.

106. kép. A bikanéri állami levéltárban

Hazabandukolok a közeli szállodába, ahol fel sem megyek a szobámba. Csak az igazgatói iroda környékén van wifi. Mivel különleges vendég vagyok: Ghanasjám barátja, ezért beengednek számítógépezni az üres irodába. Néhány kínai vendég, aki szintén be szeretne jönni, hevesen tiltakozik. A portásfiúk azzal csitítják őket, hogy én „családi vendég” vagyok. Közben berobog Ghanasjám, hogy azonnal indulnunk kell, mert megjött a hercegnő. Amilyen gyorsan csak lehet, megyünk az Óvárba. Így is késő. Ghanasjám csak a kifelé kocsikázó hercegnőnek tud integetni, aki vissza is int neki. Arról beszél, hogy néhány hete a családját vitte el hozzá, és készítettek közös fényképet. Csak remélni tudom, hogy holnap több szerencsével járunk.

Másnap reggel annak rendje és módja szerint elmegyek az Anup Könyvtárba. A „Vörösvár” bejáratánál szembejön velem a hercegnő kocsija, de én ismeretlenül még csak nem is integethetek neki. Egész nap a könyvtárban dolgozom. Valóban nagyszerű anyaguk van. Ha nem engednek fényképezni, akkor egy-két hetet itt kell ülnöm, hogy az egészet feldolgozzam. Én a valószínűleg 1580 körül alkotó, hindu témákról író muzulmán költő, Álám néhány legrégebbi kéziratot bogarászom. Viszonylag szerencsés

107. kép. Lálgarb – a Vörös Palota részlete Bíkánérben

dolognak számít, hogy már 1660 környékéről származó kéziratban is maradt fenn verse. 1690 környékéről két nagyobb versgyűjteményét is őrzik a könyvtárban, továbbá egy antológiát, amelyben szintén számos verssel szerepel. Fehér szövetkesztyűt adnak, hogy érintésüinktől ne legyenek zsírfoltosak a kéziratok. Európában a kesztyű kötelező. Indiában most látom először. A nyilvánvalóan nem erre a célra készült, rendkívül vastag kesztyűvel azonban csak olyan ügyetlenül lehet megfogni egy-egy lapot, hogy annak széle minduntalan letörik. Leveszem a kesztyűt: legyen csak ott az ujjlenyomatom a lap szélén, de maradjon is meg az a lapszél. Daksá datálatlan Bádzsídkézirata különösen pocsék állapotban van. Harminc egymástól független lap alkotja, sok közülük kettőbe-háromba törve. Néhánynak lyuk van a közepén, másoknak hiányzik a széle. Nagyon sok a hiányzó szövegrész. Mint egy puzzle-t, úgy állítjuk össze. A legnagyobb segítség, hogy számozva vannak a kétsoros versek, habár ez a számozás négy-öt laponként újraindul. Egy-egy ilyen összerakott laphoz nagyon elkelne a fénykép. Úgy belemerülünk a kéziratozásba, hogy pillanatok alatt elmegy az egész nap.

Öt órakor aztán ismét visszasétálok a szállodába, majd fogok egy rikaszt, és átmegyek a hatig nyitva tartó Keletkutató Intézetbe. A sofőr magyarázza, hogy ő is Ghanasjám barátja. Ghanasjám ekkor telefonál, hogy megjött a hercegnő. Az intézetben félbehagyom az ügyintézt, és rohanok az Óvárba. Az Óvárnál még egyszer telefonálok Ghanasjámnak, aki figyelmeztet, hogy nem ide, hanem a Vörösvárba kellett volna mennem. Ott van a képviselői iroda a kapu mellett. Keressem Vjász-dzsít. A kapuőröknek mondom, hogy Vjász-dzsít keresem. Unottan intenek a Vörösvár-szálloda felé. Ghanasjám nem ezt mondta. „Hol van a hercegnő irodája?” Erre nem válaszolnak. Gondolom, hogy meg is van tiltva nekik. Bemegyek a szállodába, ahol Vjász-dzsí mintegy tíz perc várakozás után fogad is. Elmondom, hogy egyik könyvem szeretném a hercegnőnek ajándékozni, és bemehetek-e most hozzá. Felhív valakit telefonon, és mondja, hogy másnap fél tizenegykor jöjjenek.

Másnap reggel a szállodaportások lelkesen mutatják, hogy benne vagyunk az újságban. Ghanasjám meghív bennünket a családjához teázni. Elmagyarázom neki, hogy tiztől mindenképpen szeretnénk a könyvtárban dolgozni, mert ez az utolsó napunk. Egy óvárosi ház emeletét bérlő feleségével és tizenhét éves fiával. A fiú beteges, de nagyon okos, és idő előtt elvégezte a középiskolát. Most egy egyéves számítástechnikai felkészítő kurzust végez, mert szeretne bejutni az egyik legjobb egyetemláncba, az Indiai Technológiai Intézetbe. A család a külföldi vendégek képeit mutogatja. Sok közülük rendszeresen náluk száll meg. Tegnap esti vörösvári kalandomat Ghanasjám

először nem érti. Különösen Vjász-dzsi viselkedését furcsállja, míg rá nem jön, hogy egy másik Vjász-dzsihez küldtek az örök, a luxusszálloda könyvelőjéhez, hiszen a legtöbb külföldinek a szállodával van dolga. A tea lassan készül, és hiába mozgolodok, végül csak fél tizenegy felé indulunk tovább. Ezt a találkozót is lekéstem. A kéziratokra is csak öt-hat órám maradt. A Vadódarába visszainduló Daksának még kevesebb. A könyvtárnál is kérdezik, hogy tudjuk-e, hogy benne vagyunk az újságban?

Javában dolgozunk, mikor Ghanaszám telefonál, hogy itt a hercegnő. A Vörösvár mellett a képviselői iroda van, és elkeseredek, mert jó pár politikai aktivista várakozik előttünk, többek között a körzeti elöljáró, aki a megye legmagasabb politikai vezetője. Ghanaszám Vjász-dzsinak is megmutatja a rólunk szóló újságcikket. Hirtelen valamiért kijön az irodából a hercegnő, a politikusok és aktivisták rögtön körbeveszik. Egészen furcsa a két tucat fehérbe öltözött férfi között a rózsaszínruhás, aprótermetű nő. Egy perc alatt végez velük, és minket hív be az irodájába. Megköszönöm a lehetőséget a könyvtár használatára, és nekiajándékozom az egyik könyvemet. Mikor a kötet hátsó borítóján észreveszi Sheldon Pollock amerikai szanszkritprofesszor nevét, elmondja, hogy ő is ismeri, és amerikai tanulmányairól beszél: sajnálja, hogy nem tud tudománnyal foglalkozni. Megígéri, hogy segít a másolatok megszerzésében, de esti elutazásom előtt azok már nem lesznek meg. Valamikor vissza kell tehát jönnöm Bíkánérbe. De nem bánom, mert ez a munkám, és ezek a kéziratok megérnek még egy utat. Egyébként meg szép a város, és Ghanaszám révén különösen megszerettem. Beszélgetés közben egy fényképész képeket készít rólunk. Később megtudom, hogy a másnapi újságoknak megy belőle.

AMARTJA SZÉN

Tavalyelőtt jelent meg egy sántinikétani német barátommal, Martin Kämpchennel közösen szerkesztett könyvem a Nobel-díjas bengáli költő, Tagore nemzetközi fogadtatásáról. 2011-ben ünnepelte India Tagore születésének 150. évfordulóját, és világszerte Tagore-konferenciákat szponzorált. Az ünnepi év ürügyén számos cikket kértek tőlem, négy nemzetközi konferenciára hívtak meg, és ezen kívül én is szerveztem egy konferenciát Budapesten, társszervezője voltam egy OSZK-kiállításnak, és megjelent a bengáli irodalom magyar recepciójával foglalkozó könyvem. Annyit foglalkoztam Tagoréval, hogy a hindi kutatásaim jó időre háttérbe szorultak.

Legnagyobb figyelmet felkeltő művem a Martinnal közösen szerkesztett kötet, amelybe harmincöt tudományos cikket szerkesztettünk Tagore fogadtatásáról a világ egyes országaiban vagy egyes nyelvein. Vagy fél éven át kerestük a megfelelő Tagore-kutatókat. Egy részüket eleve ismertük, más részüket interneten kutattuk fel az alapján, hogy egy adott országban ki írt már cikket Tagoréről. A kötetben én a Közel- és Távol-Keletet, Kelet- és Közép-Európát, valamint Észak-Amerikát szerkesztettem. Martiné volt Dél-Ázsia, Nyugat-Európa és Latin-Amerika. Általában eddig nyugati vagy magyar tudósokkal dolgoztam együtt. A könyv révén azonban betekintést kaptam sok más ország tudományos életébe és tudományos színvonalába is. Az arab fogadtatásról, melyben Tagorét a szúfi misztikusokhoz hasonlították, és egyisten-hívőségét hangsúlyozták, a palesztin média vezetője írt arabul, és lefordíttatta angolra. Az egyik kínai szerző pedig egy nyolcvanas éveiben járó indológus volt, aki gyerekkorában találkozott Tagoréval. Voltak szerzők, akik gyenge angolsággal, logikai ellentmondásokkal vagy hiányosságokkal teli cikket adtak le. Több szerző hiányos lábjegyzetekkel ellátott írást küldött. Az üzbég, a nepáli és a dél-afrikai írás annyira nem felelt meg az általunk elvárt színvonalnak, hogy azokat visszautasítottuk. Az arab fogadtatás első angol fordítása érthetetlen volt, és a szerző egy újabb változatot készíttetett egy Angliában tanult természettudóssal. Az sem lett sokkal jobb, és szinte minden mondatát át kellett írnom. Volt szerző, aki egy bengáli kutató eddig publikálatlan cikkét lopta el. Voltak, akik nem értették, hogy miért nem jó a cikkük úgy, ahogy leadták. A kínai professzor például azt írta, hogy már fél az e-mailjeimtől, és átköltözik a túlvilágra, ha továbbra is javítgatni akarom a cikkét. Ettől én ijedtem meg. Így sem Csang Kaj-sek szerepét, sem a kínai kommunista fogadtatás ellentmondásait nem sikerült a cikkben tisztázni. De aztán eszembe jutott, hogy Kínában ma sincs sajtószabadság, és a tudományos szókimondással a mi szerzőnk kerülhet bajba. Végül messze több munkával, mint azt kezdetben gondoltuk, sikerült egységes egészzé gyúrnunk a könyvet, mely bemutatja, hogy mit gondolt a világ India Nobel-díjas költőjéről az elmúlt száz évben.

Martin a kötetből adott egy példányt a telet Sántinikétanban töltő Nobel-díjas közgazdásznak, Amartja Szénnek, akinek az annyira megtetszett, hogy elvállalta, hogy nyilvánosan is beszéljen róla. A programra aztán bejelentkezett a német főkonzul és az egyetem rektora is.

Jómagam Sántinikétanban Amartja Szén házatól alig pár száz méterre laktam, de egészen az utóbbi évekig nem tudtam, hogy Sántinikétan második Nobel-díjasa lakik abban a különösen nagy házban. Mostanában

naponta elbiciklizek előtte, és látom, hogy egyfajta turistalátványosság lett ez is. A riksások ide is elhozzák a turistákat, akik mobiljukkal lefényképezik a házat, és bizonyára reménykednek, hogy előtűnik valahol a nagy közgazdász is.

Amartja Szén egyik központi tétele, hogy a szegénységet nemcsak a gazdasági mutatók jelzik, hanem az is, hogy az ember szabadsága mennyire teljesedhet ki egy adott környezetben. Sokat írt nemcsak India és a fejlődő világ gazdaságáról, hanem India kultúrtörténetéről is. Az indiai sokszínűséggel és a másikat tiszteletben tartó évezredek vitatkozó hagyománnyal magyarázza például, hogy míg a legtöbb volt gyarmati ország sokáig diktatúrában élt vagy él még most is, addig Indiában egy rövid szükségállapottól eltekintve működik a demokrácia. A *Bizonytalan dicsőség* című könyvében India mostani gazdasági növekedését vizsgálja, és egyben annak hiányosságaira hívja fel a figyelmet. Arról is ír benne, hogy Indiában a gazdasági növekedés csak a függetlenség elérése után indult lassan be. A gyarmati uralom alatt ugyanis nem volt jellemző. Manapság az újságok sóváran lesik minden megnyilatkozását, ő pedig magára vállalta a közéleti szereplő mivoltát. Mikor Kalkuttába érkeztem, helyi lapok azzal voltak tele, hogy Amartja Szén szerint a nemzetközi repülőjáratok megszűnése Kalkuttába a város gazdasági visszaesését mutatja. Ez teljes ellentétben áll a kalkuttai plakátkampánnyal, amely a kormányzó párt vezetőjének, Mamatá Banérdzsínek a fényképével díszített grafikonokat ábrázolva mutatja be, hogy Bengál gyorsabban fejlődik, mint India egésze.

Az indiaiak odafigyelnek Szénre. Nemcsak Indiának, de az egész Keletnek, Japántól az arab világig az egyik sajátossága a tekintély tisztelete. A „Keletről” manapság nem lehet egységesen beszélni, hiszen az beláthatatlanul sokszínű. A tekintélytisztelet azonban mindenütt erősebb, mint „Nyugaton.” India Amartja Szénben megtalálta azt a tekintélyt, akire figyelhet.

A könyvbemutató programunkat nem nagyon hirdetik. Én még meghívót sem kapok. Az egyik főszervező az utolsó napig úgy tudja, hogy Szén lemondta a részvételt. Én csak arról tudok, hogy az egyetem az alkalmazottaknak kiküldött egy meghívót, amelyben megemlíti, hogy Amartja Szén „méltóságteljes jelenlétével” fogja megtisztelni az eseményt. Angliában az ilyen kifejezésen elmosolyodnak. Nekem a program előtt az az egyik problémám, hogy milyen ruhát vegyek fel. Zakót az indiai úton nem hordok magammal. Sántinikétanban nem hiszem, hogy lehet venni vagy csináltatni. Kalkuttába nem akarok megint elmenni. Martin egy színes indiai kurtát ad kölcsön, mert ő is olyat fog viselni. Végül aztán csak egy jobbfajta európai ing mellett döntök.

Eddig csak egy Nobel-díjjal találkoztam, Teréz anyával Kalkuttában, aki a magyarországi nővérekre vonatkozó kérdésével annak idején zavarba hozott, mert alig tudtam róluk valamit. A programra biciklizve az jár a fejemben, hogy a legjobb lett volna, ha nincs is ez a program. Szén professzor mellett mindnyájan eltörpülünk, de leginkább én. Fél órával a program előtt már a helyszínen vagyunk. Csak most van időm a beszédem vázlatát papírra vetni. Aztán lassan szivárognak az emberek, köztük az előadók is megérkeznek. Martin annak rendje-módja szerint engem is bemutat mindegyiknek. Szén professzort fényképészek és operatőrök hada veszi körül. Vele aztán csak egy mondatot tudok váltani. Azzal köszönt, hogy olyan a nevem, mint egy indiaié.

A színpadon megint megijedek. Nekem is jó lett volna olyan írott beszéddel készülnöm, mint az alapos, német Martin. Ha elkezdek izgulni, belezavarodok. Aztán elgondolom, hogy az ilyen félelmek és nyugalmak akaratomon kívül állnak, és már nem is törődöm velük. Látom, hogy Szén is ugyanolyan kicsi papíron tartja a jegyzeteit, mint én. A többieknek mind írott előadása van. Igyekszem rövid lenni. Én kissé provokatív szöveggel készültem. Arról beszélek, hogy éltem Sántinikétanban, és Tagorét a bengáliak szemével látom, akik őt „az egész világ költőjének”, *visvakavinak* mondják, és Bengálban ma is páratlan tisztelet övezi. De szembe kell nézni a ténnyel,

108. kép. Tagore-könyvünk bemutatója Sántinikétanban

hogy a világ elfelejtette. Vezető értelmiségiek ma már nem beszélnek róla. Mai nemzetközi jelenléte egyrészt a világban szétszóródott bengáliaknak, az indiai állam által a Tagore ünneplésébe pumpált pénzeknek és a bengálival foglalkozó indológusoknak köszönhető. Tagore bengáli költészete gyönyörű, de ma alig jut el a világba. Amartja Szén is hasonló dolgokról beszél, és elmondja, hogy ideje, hogy Tagorét kritizáljuk, ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne tiszteljük többé.

Az utolsó szónok a rektor, aki beszéde elején egy eddig angolra le nem fordított visszaemlékezést olvas fel Tagorétól. Arról, hogy mennyire izgult, mikor Londonban egyik este egy híres szobrász meghívta, hogy T. S. Eliot és más vezető értelmiségiek előtt olvassa fel a verseit. Ő felolvasta a verseket, és az angolok csendben végighallgatták. Mikor hazament, az járt a fejében, hogy teljes kudarccal végződött az est. Másnap aztán elragadtatott levelek érkeztek. Eliot előszót írt a versek angol kiadásához, ami alapján a következő évben Nobel-díjat kapott a költő. Mivel őt beszélő van, mind-egyikünknek rövidnek kellene lennie, de a rektor beszéde kissé hosszú. Szén professzor a mobilján matat közben. A programot a sántinikétani „himnusz”, az *Ámádér Sántinikétan* zárja, amit mindenki állva énekel. Szén professzor azonban a himnusz kezdete előtt mond valamit Martinnak, és elmegy. Míg mindenki állva a himnuszt énekli, ő kamerák kereszttüzeiben kivonul az előadóteremből. Én azt gondolom, hogy a rektor elhúzódozó beszéde irritálta, de a himnusz egy-két percét nyugodtan megvárhatta volna, hiszen ez sértés az egyetem felé. Martin később elmeséli, hogy azt mondta, hívást várt telefonon, és azért kellett elmennie. Ő az idős emberek idegességével magyarázza, hogy nem állta végig az éneket, ami egyébként sem nemzeti himnusz.

A másnapi sajtó Amartja Szénről ír. Rólunk alig esik szó. De ez várható volt, és nem is bánjuk.

Néhány nap múlva szantál barátném, Szumati kíséretében meglátogatom egy szobrász ismerősömet egy távoli faluban. Ő nem szantál ugyan, de mivel a faluban ő is szantál gyerekek között nőtt fel, Szumatival szantál nyelven vált néhány szót. Azután a kedvemért bengáliul folytatják. Diákkoromban tanítottam neki egy kicsi angolt, amit azóta is emleget. Most elmondja, hogy Szén professzor az utóbbi napokban beteg volt, és pár napja el is utazott Delhibe. Valószínűleg az előadás napján is beteg volt, és azért ment ki annak vége előtt, mikor mindenki szoborrá változott a himnusz alatt, hogy a sajtó ne ostromolhassa kérdésekkel, mikor ő pihenni akar.

MINDENNAPOK

Sántinikétan, február 7.

Úgy-ahogy berendezkedtem Sántinikétanban, és tudok is dolgozni. Két napig a felgyúlt adminisztrációt intéztem, de most már hozzáláttam a könyvemhez is. Még mindig az angol verzióval vacakolok, de ez szükséges a hindi fordításhoz.

A régi lakhelyemen lakom egy szobában. A nappaliban berendezkedett a szolgáló, egy Szukhí nevű szantál nő, akinek mindössze annyi a dolga, hogy esténként idejárjon aludni.

109. kép. Mosóemberek Sántinikétanban

A kertbe is jár egy kertész, de nem sok látszata van. A szemetet nem hajlandó összeszedni. Végül ma én szedtem össze az albérlők által szétdobált papírzacskókat. Nincs szemétszállítás, és bizonyára elégetik a hulladékot, de már jó ideje nem tették. Majd megbeszélem a házúrral, Vidzsajjal, hogy mit csináljunk. A ház kissé lerobbant, mert a lakók halála óta nem újították fel, így egy kicsit táborozás-érzésem van.

Néhány napja az albérlők bulit rendeztek, de az itt már későnek számító fél tíz felé leállítottam őket. Azóta csendben vannak. Reggelente valahonnan hangos beszélőn hindu recitálás hallatszik, meg muszlim imahívás. Ha viszont csend van, akkor egész nap tücsökciripelést és madárdalt hallok, mivel a buja kerti növényzet tele van egzotikus madárral. Kár, hogy nem tudok kiülni olvasni, mert fázom.

110. kép. Vándorkovácsok Sántinikétanban

Reggelente még messziről is idehallatszik a biciklis halárus orrhangú kiáltása: *mácsb-mácsb*, „Halat! Halat!”

Lassan a tavasz is megjön. Megérkezésemkor nagyon hideg volt, és mondták, hogy az előző napok még hidegebbek voltak. Most már egyre kellemesebb az idő. Délben már csak ingben biciklizek.

A hindi tanszéken nagy tisztelettel fogadtak, és rávettek egy előadásra. Készülő könyvem témájáról, a hindi irodalom kezdeteiről fogok beszélni, így bennem is jobban letisztult a téma. Kedden Kalkuttában tartok majd előadást. Oda egy tanárom miatt megyek, és remélem, hogy az előadás előtt tudok majd szöveget olvasni vele.

Az élő soknyelvűséget különösen szeretem. Tegnap a maráthi-tanárt keresve belebotlottam egy orijá-tanárba, aki megismert húsz évvel ezelőttről. Emlékezett rá, hogy orijául tanultam, ezért orijául beszéltem hozzá. Én orijá-bengáli keveréknyelven próbáltam válaszolgatni. Ma pedig be akartam kérkedni egy bengáli órára, hogy élőben hallgassak előadást. Erre a tanszékvezető rávette, hogy én beszéljek. Bár szabadkoztam, hogy beszédembe gyakran csúszik hiba, megtartottam az órát.

AZ ÖRÖM VÁROSA

Dominique Lapierre *India, My Love* című könyvét olvasom. Annak idején nagyon tetszett *Az öröm városa*, és most szeretnék egy kicsit többet megtudni a szerzőről. Már 1991-ben, első kalkuttai utamon csodálkozva hallottam, hogy akikről a könyvet írta, nem szeretik azt, mert senkinek se tetszik, ha egy nemzetközi bestseller kitergeti a szennyesüket. Egy ott élő francia arról beszélt, hogy a szerző becsapta őket a regénnyel. De most már messze vagyunk ettől, és elolvastam egy másik könyvét is, amelyben Indiához való viszonyáról ír, szerintem néha pózolja. Nagyjából három könyvsikerének történetét mondja el. *Az öröm városának* helyszínein én is jártam, és kissé drámáinak találok az állapotok leírását. Például én is aludtam a nyomortanyán, de nem láttam se patkányt, se csótányt. Érdekes megtudnom, hogy a főhóst egy svájci ápoló alakjáról mintázta e szerint a könyv szerint. Az Ásálajam kezdeteinél jelen levő George atya elmondja, hogy valóban volt ott egy francia pap és egy svájci ápoló. Ez a könyvből nem derül ki, de úgy tűnik, hogy a kettő alakja lett egybegyúrva. A francia pap nyilvánosan széttépte a könyvet. Valószínűleg ezért nem szerepel a pap a mostani visszaemlékezésben.

Az öröm városa színtere Kalkutta, pontosabban Hávrá (angolosan Howrah) külvárosa, Pilkháná. A kötet írója drámaian festi le ezt a városrészt, nyomortanyaként írja le, és azt mondja, hogy három-négy futballpályányi területen lakik mintegy hetvenezer ember. Pilkháná nem klasszikus nyomortanya bádogból vagy papírból összetákolt viskókkal, itt kőházak vannak rendes tetővel, amit nem könnyen visz el a vihar. Én 1991 januárja óta járok oda, és egy időben a kötetben leírt egyik főszereplővel édesanyám még levelezett is, mivel mindketten ötvenhét éves korukban tanulták meg a számítógépet használni.

MINDEN MEGVAN

Kalkuttában meglátogattam régi gyermekotthonomat, az Ásálajamot, de hiába voltak kedvesek az új vezetők és az ott lakó gyerekek, a korábbiakhoz képest visszafogottnak éreztem őket. Az utóbbi néhány évben megfogyatkozott a gyermekek száma is, néhány kisebb házukat be is zárták. Egyre több az utcagyerekekkel foglalkozó intézet Kalkuttában. A gyerekek közül senkit nem ismertem, és míg régen az első pillanattól fogva maguk közé fogadtak, most mintha gyanakvással néztek volna rám. Felajánlottam azért a

vezetőknek, hogy meghívok egy kisebb csoport gyereket Sántinikétanba, de nem fogadták el. Az Ásálajam volt számomra a világ egyik legnagyobb helye, de most idegennek éreztem. Nem úgy az Ásálajamból kikerült gyerekeket, akik a Facebookon észrevették, hogy merre járok, és be is jelentkeztek látogatóba. A huszonnyolc éves, egy hónapja munkanélküli Szúradzs volt az első, akit tíz évvel ezelőtt egy napra elhoztam egy csoporttal Sántinikétanba. Őt aztán összehoztam egy kalkuttai márvári ismerősömmel, akinek talán sikerül majd számára munkát találnia. Nagyon szerettem volna a néhány évig Franciaországban dolgozó, de beteges anyjához visszatérő Szántával is találkozni, de végül csak telefonon tudunk beszélgetni. Meglepetésemre egyik nap az Ásálajam volt igazgatója, George atya is leutazik hozzám a Himalája alól. Ő is ott volt a kezdeteknél, s én először 1991-ben találkoztam vele. Nehéz volt otthagynia a gyermekotthont, de most már elfogadta, hogy áthelyezték, és egy főiskola igazgatója lett. Pedagógiával és társadalomtudománnyal foglalkozik. Szeretné a tapasztalatait tudományos köntösben is megírni, és most a mi habilitációnknak megfelelő D. Lit. fokozatra kíván jelentkezni. Sántinikétan is benne van a képben, hogy hol végezze azt el, de nem az első helyen. A következő napon szintén a Himalája alól jön egy Ásálajam-látogató, Tárak, aki régen a gyermekotthon lakója volt, de most a teaültetvényeken dolgozó fiatalok között végez társadalmi munkát.

Gyenge egészségem miatt most már drágább vonatokon utazom, és jobb helyeken szállok meg. Így nehezebb a szegények felé nyitottnak lennem. De a régi élményeim mégis közelebb visznek hozzájuk, és amennyire lehet, igyekszem egyenlőként beszélgetni velük. Míg egyszer a vonatra vártam a peronon, a banánárussal elegyedtem szóba, aki elmondta, hogy naponta legalább ötszáz banánt ad el, és ezzel több száz rúpiát keres. Ott üldögél mellette egy özvegy koldus. Aztán jön egy másik özvegy koldus, aki mikor megszólítom, mosolyogva válaszol. Elmondja, hogy nemcsak a férje halt meg, hanem valami betegségben a lánya is. Most egyedül maradt. Sokat szenvedett, de a mosolya földöntúli. Örül, hogy emberek között van, és hogy valaki, mint emberre kíváncsi rá. Szeretném megtalálni régi koldusgyerek barátomat is, akinek diákkoromban egyszer kekszet adtam, és aztán évekig kekszet kért tőlem. Ahogy megnőtt, újságárus lett belőle. Megtudom, hogy most egy vonaton van, és hogy megnősült, de a felesége néhány év után otthagya, mert nem tudta eltartani.

Találkozgatok a régi barátaimmal, egy korombeli író házaspárral és a szantál batikos szolgáló Szumatival. A már diákként sikeres író, Ahaná a bardhamáni Vivékánanda Főiskolán tanít bengáli irodalmat, ahova naponta egy óra a vonatút. A nők számára fenntartott vagonban utazik egyszerű

szegény asszonyokkal és prostituáltakkal. Most az utasokról ír regényt. Költő férje még messzebb, a méghálajai Sillongban tanít orosz. Mindkettőjüket diákkorom óta ismerem, és különösen szeretem, mert nagyon kevés korombeli barátom van Indiában. Az irodalmon túl egy időben utcagyerekekkel is foglalkoztak. Most hagyományos művészeteket ápoló apró művésztelepet tartanak fenn kertes házukban, amelyet Sántinikétan határában, a többi háztól kissé távolabb építettek. A gazdagodó kalkuttaiakat nagyon is vonzó sántinikétani természetnek azonban nem sokáig örülhettek, mert az eredetileg a mezőn álló házukat lassan körülveszik az egyre terjedő üdülőtelepek.

Az első két hetemben német barátom, Martin is otthon van, és naponta járok hozzá wifizni. A gyakori találkozásokra közös Tagore-könyvünk bemutatója miatt és egyéb gyakorlati tennivalók miatt is szükség van. Ugyanúgy, mint Ahaná, Martin is társadalmi munkával kombinálja az irodalmi tevékenységet. Ő egy szantál falunak segít úgy, hogy az a saját kultúráján belül felemelkedhessen, és ne kebelezzék be az egyre terjeszkedő gazdagabb bengáli világ. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* egyik indiai tudósítója, és gyakori német előadókörútjain pénzt gyűjt a szantáloknak. Ő maga katolikus, de különösen odafigyel, hogy ne folytasson hittérítést, hiszen akkor kitiltanák Indiából. Ebből fakadóan még egy kisebb összeütkezés is volt a missziós Robert atyával.

111. kép. Szantál táncosok – előadásra várva

112. kép. Szantál dobosok és táncosok

A több évtizedes munka gyümölcseként az óriási szegénységben élő szantálokat szantál nyelvű alternatív iskolával, orvosi rendelővel, mentőautóval, konyhakerti magokkal és útmutatással segítik az irányítása alatt dolgozó német, bengáli és szantál fiatalok. Sántinikétanban találkozom én is német orvosokkal, ápolókkal, egy dietetikussal, valamint egy frankfurti szponzor-csoporttal. Az egyik orvos az év nagy részét rendszeresen itt tölti. Egy velük közös vacsorára vagyok hivatalos, és a társaság mentőkocsija vezet

oda, amit én biciklivel követek. Martin német segítői elmondják, hogy az alultápláltság még mindig nagy gond, de ma már a szantáloknak is van mobiltelefonja, ami akár életet is menthet, és nagyban segíti a mentő munkáját.

Az egyik vasárnap Szumatival átmegeyek a vasút túloldalán fekvő Makrámpur szantál miséjére. Ez a misziós központ. A késve

113. kép. Szantál dobos a tavaszünnepen

kezdődő és hosszan elhúzódó vasárnapi miséken hagyományos szantál dallamokra, dobszó kíséretében énekelnek. A liturgia nagy részét tudom követni, hiszen diákkoromban több mint három évig jártam szantál misére, és most sok imádságra és kifejezésre emlékszem. A bejáratnál üldögélő szeretetmisszionárius nővértől még egy imádságos könyvet is kapok. Kár, hogy soha nem volt időm megtanulni ezt az ausztróázsiai nyelvet, pedig sok barátom van a szantálok között, és már egyébként is sokat megértek belőle.

Dr. Ódzshá az egyetem bihári származású informatikusa. Diákkoromban az ő segédletével küldtem el életem első e-mailjét, az akkor meglehetősen kicsi számítógépközpontból. Az épület körül tehének legelésztek, az éves vásáron pedig íjat és nyilat árultak. Most csak egy udvariassági látogatást teszek a családjánál. A gravitációs hullámokról társalgunk hindiül. Pontosabban ő magyarázza el a gravitációs hullámok nem sokkal azelőtti felfedezésének mibenlétét. Angol szót alig kever a magyarázatba. Nagyon örülök, hogy ezt meg lehet tenni hindiül, azon a nyelven, amely Indiának államnyelve ugyan, de a hindi szak kivételével egyetemi oktatás nem folyik rajta. A politikusok inkább csak szóban támogatják a hindit, de az angolul beszélő, és önmagát így könnyebben újratermelő indiai elittel senki sem fog ujjat húzni. Még a hinditanárok is angol iskolákba járatják gyermekeiket. Az angol iránti csodálatot és a helyi nyelvek hallgatolagos megvetését, és ebből fakadóan azok visszaszorulását látva könnyen el tudom képzelni, hogy Indiában száz-kétszáz év múlva már szinte mindenki angolul fog beszélni. Jó volt emlékezni rá, hogy a hindi azonban tudományos társalgásra is használható.

Egy másik alkalommal a hinditanárnő Mandzsu Ráni Szinghhez vagyok hivatalos. A középiskolában hindit tanító férje, Adzsaj Ráj nagyszerű énekes. A huszadik század első felének hindi verseit zenésíti meg, és adja elő nagy sikerrel. Ő a hindi Kaláka együttes. Mikor betoppanok, már egy másik tanár kollégával együtt énekel. Egy-egy refrénbe én is becsatlakozom. Elmondja, hogy diákjai általában nem szeretik a hindi irodalmat, de egy-egy énekkel nagyszerűen fel tudja dobni az órát. Ha a hindi fenn akar maradni, szeretniük kell az embereknek.

ASÁNTINIKÉTAN

Február 15–18.

Sántinikétan annyit tesz, mint a „Béke hajléka”, és buja növényzetével, fa-lusias hangulatával és egységes építészetével gyönyörű egyetemi telep. Most látom csak, hogy mennyire sokat jelentett húsz évvel ezelőtt, hogy ilyen

csodálatos és nyugodt környezetben írhattam a doktorimat. Akkoriban nagyon idegesített, hogy időnként egy-egy riksára erősített recsegő hangosbeszélő havonta egyszer-kétszer valamit reklámozott. Autó alig járt. Az emberek biciklin, bicikli-riksán vagy esetleg motorbiciklin közlekedtek.

Mostanában sokkal több bajom van a zajokkal, és az az érzésem, hogy a hely inkább „asánti-nikétan”, olyan hely, ahol nincs nyugalom. Az egyetemi kampusz tele lett autóval és motorbiciklivel, amelyek folyton-folyvást dudálnak. Indiában a dudálás nem egyszerűen balesetveszélyt jelez, hanem a nagyobb jármű jelzi az előtte közlekedő kisebbnek, hogy húzódjon félre a bicikliútszerű keskeny aszfalton. Vagy innen, vagy onnan szinte folytonos a dudálás.

A házon thaiföldi albérlő diákokkal osztozom, akik aktív éjszakai életet élnek. Időnként a kertben rendeznek bulit, időnként a felettem levő szobában kurjongatnak. Néha olyan fáradt vagyok, hogy még a zajongás megkezdése előtt este tíz felé elalszom, máskor meg csak forgolódom vagy olvasgatok. Most már megengedőbb lettem, mint kezdetben, és csak éjfél után igyekszem leállítani őket. Van, amikor többször is ki kell mennem hozzájuk. Reggel öt-hat tájban itt megindul az élet, és néha én is felébredek a szolgáló Szukhi mozgására vagy más zajokra.

Különösen örültem egyik este a zuhogó esőnek, mert az elverte a kinti bulizást, a monoton zaj pedig felfogta a hangokat. Néhány napja az egyikük elment, és megörültem, hogy így nagyobb lesz a csend. De a következő napokban másfelől jött a zaj, és így az számomra leállíthatatlan volt. Február tizenegyedike Szaraszvatának, a tudás istennőjének, és ezáltal a tanároknak is az ünnepe. Már az ünnepet megelőző napokon felállítják a Szaraszvatí-szobrokat a díszes útszéli sátrakban, és reggeltől estig bömbölő zene hirdeti, hogy merre van az alkalmi szentély. Több ilyen is található a közelemben, és csak este tizenegy után áll le a zene, és lehet elaludni. A szentélyeket napokon keresztül számolják fel, és a szobrokat hangszórós zenekísérettel riksán szállítják el a közeli Káli Szájarhoz, azaz a „Fekete Istennő tavához”, ahol a vízbe eresztik őket. A vízbe eresztés néha éjfél után is tart, és a kihangosított zenés menetek a mi házunk előtt vonulnak el. Őket tehát már nem lehet leállítani, mint a thaiföldi fiúkat. A legnagyobb zaj tegnap, 17-én este volt, és még éjjel egykor is tartott. Régebben nem volt ilyen hosszan tartó ricsaj. Az egyetemi telepen a reformista Brahma-hagyománynak megfelelően nem volt szoborimádás. Az ünnep egy napos volt, és a vízbe merítést pusztán dobszó kísérte. A Durgá-púdzsá idején a dobosok a hátukra kötött hatalmas dobot ütötték. Előre le kellett foglalni őket, olyan nagy kereslet volt rájuk.

Minden zaja ellenére, emlékeivel, barátaimmal és barátságos tanáraival továbbra is közel érzem magamhoz Sántinikétant. Míg sajnálom, hogy miféle

harsány zsvájba süllyed egy nagyszerű kultúra, próbálom megérteni, hogy mi is történik. A szegény indiai számára a technika vívmányai még mindig óriási vonzerővel bírnak, és a gazdagság látszatát keltik. A számomra egzotikus dobosok nekik az elmaradott falut jelképezik.

FEKETE TEA

Sántinikétan, február 16.

Általában sok teát iszom a reggeli mellé, de tegnap nem volt időm rá. Tizenhárom látogatóm volt. Reggel ötkor érkeztek az éjszakai vonattal a Himalája alól, Dárdzsiling közeléből, és este tizenegykor indultak vissza. Duzzogtam, hogy még mindig küzdök a megfázással, kialvatlan vagyok, és egy percet sem tudok vasárnap pihenni. A szervezővel, Tárak barátommal ezért azt beszéltem meg, hogy a vendégház éttermében találkozunk fél nyolckor. Amint megláttam a társaságot, minden duzzogásom elmúlt. Jórészt másod-harmadéves egyetemista lányok, akik legtöbbje most utazott életében először vonaton. A kicsi, tizennégy-tizenöt évesnek látszó fiatalok azonban főmunkaidőben teáültetvényeken dolgozó munkások, és emellett tanulnak. A beszédes-tréfás Tárak pillanatok alatt feloldotta az idegenségből adódó távolságot, és aztán egész nap beszélgettünk. Az egyik kísérő fiú, Szúradzs, mesterit végez. Annyira tetszenek neki a sima aszfaltozott utak, hogy kölcsönadom neki a biciklimet, hadd járjon egyet vele az egyetemen.

114. kép. Teaszedő egyetemisták Tagore házánál

Sántinikétanban az általános iskolai órákat a szabadban tartják, ahol a tanár kis köemelvényen ül, a gyerekek meg előtte félkörben. Mi is beültünk egy ilyen tanterembe, és tartottunk egy rendhagyó órát. Mindenki feltett nekem egy kérdést, és én is egyet mindenkinek. A lányok általában India iránti érdeklődésemre meg a nyelvtudásomra voltak kíváncsiak, én meg a világról alkotott elképzeléseiket fürkésztem. Volt, aki elmondta, hogy nem szereti a helyet, ahol él, de a családja miatt csakis ott tudja elképzelni az életét. Legtöbbjüknek fogalmuk sem volt a jövőjükéről, annyira újszerű, ami velük történik. Volt, aki elmondta, hogy Sántinikétan a legszebb hely, ahol valaha is járt. Mikor arról kérdeztem, hogy azok között a helyek között, amelyek tévében vagy a neten látott, melyik a legszebb, csak annyit válaszolt, hogy a város, mert ott sok a lehetőség. Volt, aki elmondta, hogy azt szereti a falujában, hogy ott minden zöld.

A társaság a dárdzsilingi ültetvényekhez tartozó, ám már a bhutáni határ menti Métlíből (angolosan Meteli) és a környező falvakból jött. A mintegy kétszázötven mai teaültetvényt a britek telepítették, és manapság indiai magán- vagy társasági kézben vannak. Olcsó munkaerőnek a Gangesztől délre fekvő Cshótá Nágpurból és más szegényebb vidékekről telepítettek ide jórészt törzsi munkásokat. Látogatóim között több lány neve is elárulja, hogy az óráon törzsből származnak. A nyelvet már nem tudják, hanem ott-hon a Nágpur-vidék közvetítőnyelvét, a sádrít beszélik. Ezt én a hindi és a maráthi keverékének érzem, de nem tudom követni. Tárak később elmondja, hogy minden látogatóm törzsi. Napi nyolc óra munkáért 125 rúpia, azaz másfél-két eurónak megfelelő fizetséget kapnak. Vannak olyan emberek is, aki naponta két műszakot is bevállalnak. Bár a Darjeeling teát az egész világ fogyasztja, a vidék kívül esik a közfigyelmen, és kevesen munkálkodnak a helyi állapotok javításán.

A férfiak gyakran alkoholisták lesznek. Mindenki szeretne elmenni, de sok lehetőség nincs. Időnként jönnek ügynökök, akik munkát közvetítenek India más vidékeire. Gyakran egyéves fizetség a díjuk. Mikor aztán lejár az egy év, új helyre küldik a munkásokat, akik így alig tudnak valamit is félretenni. A lányoknak is dolgoznak így rokonaik, de pénzt nem küldenek haza. Ha túl sokat van valaki távol, elidegenedik a családtól. Vannak ügynökök, akik a lányoknak ígérik háztartási munkát Északnyugat-Indiában. Mobiltelefonjukat elveszik, és utána csak az ügynök telefonján keresztül szólhatnak haza. Sokan végleg eltűnnek. A lányokat gyakran átcsempészik Bangladésbe, ahonnan könnyebb továbbcsempészni őket az Arab-öböl menti országokba. Csak ezt megtudva értettem meg Tárak szavait, mikor egy rá nem figyelő lányt azzal fenyegetett, hogy „becsomagollak, és küldelek Bangladésbe!”

Tárák főállásban egy németek által finanszírozott jótékonyági szervezet irodájában foglalkozik ifjúságszervezéssel. Emellett két alulról kezdeményezett szervezet vezetői közé tartozik. A *Koshish*, azaz „Próbálkozás” a lányok érdekvédelmével és taníttatásával foglalkozik. Igyekszik leállítani az emberkereskedelmet, és megszervezni a lányok iskoláztatását. A napi keresetből ugyanis a szülők nem tudják azt finanszírozni. Gyakran tanulmányaikat félbehagyó gyerekeket vezet vissza az iskolába. A lányokkal több sikere van, mint a fiúkkal. Nemrég öt fiút küldött mesterizni egy közeli egyetemre, de már csak kettő van ott belőlük. A *Black Tea*, „Fekete tea” szervezet a bentlakásos iskolába küldött lányokat finanszírozza. Munkanapja reggel hattól éjfélig tart. Az emberkereskedelem elleni szervezkedés részeként mobiltelefonon értesítik, ha valahol ügynököt vélnek felfedezni, és akkor ő személyesen, közösségi vagy rendőrségi szinten intézkedik. Az eltűnt lányokat igyekszik felkutatni. Sokszor a családnak eszébe sem jut, hogy feljelentést tegyen. Noha a rendőrség korrupt is lehet, ő azt mondja, hogy általában együttműködnek vele, bár nem tetszik nekik, hogy túl sok feljelentést tesz. A helyiek örülnek a munkájának, és nagyon sok lány csatlakozott a *Koshish*-hoz, de kapott Tárák fenyegetést is. A csoportban az egyik legbeszédesebb lány, a *Koshish* pénztárosa elmondja, hogy a nővéréről négy évig nem tudtak semmit, és azért csatlakozott, hogy az emberkereskedelem ellen küzdjön.

Az „egyetem”, ahol a lányok tanulnak, csak részben működik, bár a tandíjat beszedi, és vizsgáztat, az órákat nem tartja meg. A lányok be sem járnak. Esténként Tárák próbálja a főbb tárgyakból felkészíteni őket a vizsgákra. A lányok számára ez kitörési lehetőség. Az egyik végzős látogató a guváhāti (Guwahati) *Indian Institute of Technology*-ba, az ország egyik legrangosabb intézményébe felvételizik mesterizni.

A Himalája előhegyeinek nagy részét dzsungel borítja, ahol gyakoriak a vadállatok. A legvadabb az elefánt. Este Tárák elmondja, hogy az erdei utakon motorozva gyakran lát párducot, de az általában nem bántja az embert. Viszont mikor egyszer egy rossz úton meglátott egy elefántot, akkor a motort hátrahagyva elfutott. Az internet tele van elefántok által megölt emberekről szóló hírekkel. Az elefántok néha bejönnek a falvakba, és megeszik vagy széttapossák a termést; előfordult, hogy egy vályogház éléstárát dúlták fel. Nemrég a közeli városba, Siliguriba is ellátogatott négy vadelefánt. Mivel védett állat, nem tehetnek ellene semmit, habár tudni róla, hogy egy faluban megöltek és megettek egy elefántot. A dzsungelen keresztülvezető vasúton a vonatok nem mehetnek 20 km/h-nál nagyobb sebességgel, nehogy véletlenül is nekimenjenek egy síneken álldogáló

állatnak. Ahogy a Székelyföldön sok embernek van története a medvéről, a dárdsilingi hegyekben szinte mindenki tud mesélni az elefántokkal való közeli találkozásról.

A vacsorára várakozva a házasságról beszélgetünk. Míg Indiában a házasságok nagy részét a szülők hozzák össze, az ültetvényeken dolgozók általában szerelmi házasságot kötnek. A lány mellé nem nagyon kérnek hozományt. A síkvidéken elképzelhetetlen módon gyakori, hogy házasságkötés nélkül is együtt élnek a párok, és akár több gyerekük is lehet. Sokan a házasságot kitörési lehetőségnek vélik, és vannak, akik a törvény ellenére már kamaszkorban összeházasodnak. A Koshish-os lányok között van, aki nem akar megházasodni, mert úgy véli, hogy az túlságosan megkötné.

A BÁULOK

A sántinikétani vonat legalsóbb osztályú kocsijaiban hagyományosan végigvonuló árusok, cipőtisztítók és koldusok mellett egy sajátosan helyi jelenség is létezik: a sáfrányszín ruhába öltözött szerzetesek, a báulok vallásos éneke. Egyhúrú hangszerük, az *éktára* hangjával kísért metafizikai dalaikkal arra próbálják emlékeztetni az embereket, hogy egy nagyobb utazásnak is részei. A bengáli vonatokon, vásárokon vagy éttermekben zenélve pénzt gyűjtő báulok, bár a társadalom peremén helyezkednek el, mégis a bengáliak büszkeségei és dalaik gyakran a legelölkelőbb éttermekben vagy fogadásokon csendülnek fel, és sok bengáli fiatal is szívesen énekli őket. Dalszövegeik olyan költőket ihlettek meg, mint a Nobel-díjas Tagore vagy később Allen Ginsberg.

Az indiai Nyugat-Bengálban és Bangladésben élő báulok olyan tantrikus hindu-muzulmán szerzetesrend tagjai, melybe beavatás révén beléphetnek mind házasemberek, mind egyedülállók, mind hinduk, mind muszlimok. Gyakori eset, hogy férj és feleség együtt vesznek beavatást. A báulok mindmáig a társadalomtól elvonultan, *akbáranak* nevezett szerzetesközösségekben élnek. Beavatás előtti életükről nem szívesen beszélnek, viszont rendkívüli hangsúlyt fektetnek a sok generációra visszamenő mester-tanítvány beavatási láncolatra, mely önazonosságuk fontos részévé válik. Ugyanakkor elvetik a hagyományos indiai önmeghatározás legfontosabb összetevőit, a nemzetséget (kasztot) és a hindu vagy muszlim vallást. Míg szerzetessé válva minden hindu lemond a kasztjáról, a születési vallásközöségtől való elszakadás különleges dolog Indiában. A születési vallásokon (*dzsát*) túliról szól az egyik leghíresebb bául ének, melyet itt most prózafordításban közlök:

*Mind azt kérdik, Lálan milyen vallásba született ezen a világon?
Erre Lálan azt mondja, hogy néz ki az a vallás? Saját szememmel még nem láttam.*

*Van aki hindu füzért visel a nyakában; van, aki muszlim olvasót – úgy veszik, hogy
más-más vallás.*

De ki viseli a vallás jelét mikor jön vagy elmegy innét?

*Ha körülmételés által lesz valaki muszlim, akkor mi a szabály a nő számára?
Ha egy bráhman arról ismerszik meg, hogy szent zsinórt visel, akkor hogy ismerjem
fel a bráhman-nőt?*

*A világ a születési vallással fontoskodik. Mindenütt erről beszélnek az emberek.
Lálan azt mondja, ha azt a vallást a kezembe foghatnám, tűzbe vetném.*

A dal a fenti módon lejegyezve lineáris versszöveg benyomását kelti. Előadva viszont ciklikus. A hagyományos indiai vallásos dalok első sora ugyanis általában refrén, melyet a dal elején, majd pedig minden párvers után többször is megismételnek, és a dal hangulatának és jelentésének közvetítésében legalább akkora szerepe van, mint az összes többi sornak együttvéve. A refrén eredetijének két fontos hivatkozása nehezen adható vissza fordításban. A központi elképzelés a *dzsát* elutasításáról magának a szónak a gazdag jelentésmezejében rejlik. A *dzsát* etimologikus jelentése „születés, nemzett-ség”, és Indiában általában a születés által meghatározott lét- és társadalmi formára, elsősorban a kasztra utal. A dal azonban ez utóbbi tág jelentést a születés által megszabott vallásra szűkíti le. A másik szakszó az angol fordításokból néha kimaradó *szanszáré* „evilágon”. A *szanszára* az újjászületések gyötrő körforgása, mely elfordítja a lelket az istenitől, és amelyből kiszabadulni a kereső ember célja. Említése eleve bagatellizálja a *dzsát* jelentését.

Noha szervezeti felépítésükben és tanaikban a báulok a három nagy indiai vallás, a hinduizmus, a buddhizmus és az iszlám örökösei, történelmük szinte nincs. A *bául* szó etimologikus „örült” jelentésében a XVI. századtól fogva használatos ugyan a bengáli irodalomban, a bául-énekesek első világos említése csak 1870-ből való. Elsősorban Tagore idealizáló érdeklődésének köszönhető, hogy idővel a bengáli kultúra szerves részeivé lettek. A legnagyobb bául a múlt századi Lálan Fakír (1776?–1890) volt, akinek egyes követői szerint Tagore Lálan dalait lopta el, és arra kapott Nobel-díjat. A XX. század második felében a nemzetközi irodalom és kutatás is felfigyelt a báulokra. Elmondása szerint Allen Ginsberg 1963-ban például azért

utazott Indiába, mert hallott a báulokról, és *After Lalon* (1992) című versét pedig a leghíresebb bául, Lálan Fakír dalai ihlették. A globalizációval a báulok maguk is eljutottak a világ különböző tájaira, és sokan tettek szert nemzetközi kapcsolatokra. A báulok ma már gyakran pódiumon énekelnek mikrofonnal, de én a legtöbbször a Kalkutta-Sántinikétan vonaton láttam őket, mikor egyhúrú *éktárájukkal* kísérvé, a lábukra kötött csengő ritmusára a vasúti kocsi előbb egyik, majd másik végében előadnak egy éneket. A bául dalok elsősorban szájhagyományban léteznek. A legrégebbi ismert kéziratos lejegyzések 1893-ból származnak. Dalszövegek nyomtatásban először 1915–1916-ban jelentek meg. A szájhagyományban megőrzött dalok képlékeny szövegek, és bár a szerzők neve általában megjelenik a vers utolsó soraiban, vitatott, hogy helyreállítható-e egy a szerzőre visszamenő szöveg.

A báulok világa több ponton érintkezik az iszlám miszticizmussal, a szúfizmussal. Közös például az elképzelés, hogy csak személyes szellemi tanítómesteren, a *mursidon* keresztül érhető el Isten, és hogy a beavatott tanítvány mestereinek láncolata önazonosításra szolgál. Mindez ma már általánosan elfogadott nézet a hinduizmuson belül, ahol aztán gyakran a guru-láncolat válik biztosítékká egy-egy tanítás megbízható voltára.

A Bengálban a XVI. században megerősödő bhakti-vallásosság, mely ideológiája szerint nem rituálén vagy aszkézisen, hanem az emberi érzelmeken keresztül keresi a személyes vagy személytelen Istent, szintén osztja a szúfizmus egyik központi, neoplatonikus tanát, hogy a földi szerelmen keresztül tapasztalható meg az isteni. A báulok kifejezőkészletében a szerelem az egyéni lélek vágyakozása az isteni után. Ez az isteni azonban egy a lélekben lakozó immanens, mégis személyes Isten, melyet legtöbbször a „lélek embere” (*manér mánus*) kifejezéssel illetnek, máskor pedig a „Könyörületes” (*dajál*) szóval.

A bául-dalok erejét gyakran meglepő szövegük adja. A zenei kíséret egyszerű, és úgy tűnik, hogy az utóbbi százegynéhány évben alig változott. Ha a dalok tartalma mindig is az ember metafizikai vágyódását fejezte ki, képviláguk, ugyanúgy, mint az élő bengáli népművészet sok más megnyilvánulása, lépést tart az idővel. Kifejezőkészletük egy része a hagyományos indiai tantrikus világból, más része pedig a bául hagyományból merít, egy további rész pedig újításokkal teli. A dalokban az ég például a tantrikus hagyományban a fej tetején levő ezerszirmú lótusz erőközpontja (*szahaszrára csakra*) utal, a már említett „lélek embere” tipikus bául hivatkozás az emberben lakozó istenégre, Lálan Fakír tükörvárosa pedig egyszeri utalás egy másik testerőközpontra, az *ádnjá csakrára*. A dalok a mitológiától kezdve a szám- és betűmisztikán át a hétköznapi világig bármit felhasználhatnak. Mekkától a

karóráig bármi jelképezheti például az emberi testet. De szólhat bául ének a kalkuttai buszokról és villamosokról is. A szilheti származású Rádháraman Datt (1833–1915) alábbi dala például a Krisna nevével és történetével szinte egybeolvadó guru tiszteletét énekli a Krisna-imádás szókincsébe ágyazva. Még a költő neve „Rádhá-kedvese” is Krisnára utal.

Ha mestered nem tanít, füled nem válik arannyá.

Ha megismered Krisna édes történetét, tiéd, amit a mester tud.

Tedd elméd egyszerűvé, a mester lábának örültjévé.

– Krisna neve aranygyermek.

Hányszor hallottad saját füleddel, miért feledkezel el mégis Isten nevééről?

Mondd, miért nem éred el, hogy szeresd, mondd, ó lelkem, a nap végén!

Az én uram, Rádháraman mondja: felede a lótuszt.

Pedig ha elszakadsz a mestertől, ó lélek, bolond lélek, kire figyelsz, kin meditálsz?

Ha a mesterben leled örömöd, meglátod a jelenvalót,

ó arany ember, meglátod a jelenvalót.

Ugyancsak a Krisna-imádás szókincsét használja Sibé, aki a vágyakat betöltő varázsfát Gaurángával, „A Fehértestűvel” azonosítja. Gauránga Krisna isten Bengálban gyakran használt jelzője, ám a szó utal a Krisnával azonosnak tartott karizmatikus istenimádó Csaitanjára is.

Ó lélek, ülj a varázsfá tövéhez, nem más az, mint Gauránga.

Tested felüdülsz és eltölt az élet, mikor érint fénylő ága.

Fehér Krisna a varázsfá: mester, s szeretet forrása.

az életben nincsen mása: lásd, milyen szép, mily kegyes.

Mindent magához ölelő, legyen az koldus, szenvedő.

Kincse tiéd, drága ékkő. – Neve hozza minden házba.

Ha Gauránga kegyes hozzád, s a varázsfá szellőt hoz rád,

– bár te magad talmi játszmát árnyékában játszottál –

vége bűnnek, gyötrelmeknek, lélek-kínok mind eltűnnek,

s akkor feltáruul szemednek Fehértestű dicső lába.

*És a fának minden gallyán, szeretetből rügyez nektár,
az imádó, mint a madár, eszik róla. – De nem a közömbös.
Ójaj, Sibé, te mit tettél? Nektár helyett mérget ettél.
Semmi gyönyört nem ízleltél, tested tüzes mérreg járja.*

Az elsőként idézett Lálan-verssel ellentétben a mai bául dalok fő témája nem az istenitől elfordult lét kritikája, hanem egyfelől az istenséget kereső lélek vágyódása, másfelől pedig útmutatás. A dalok nyelvezete gyakran a bengáliak számára is nehezen érthető. Ennek oka egyfelől a többjelentésű ezoterikus kifejezésekbe kódolt üzenet, mely a beavatottak számára fejthető csak fel. Egy köztes rétegnek tűnik a nem-beavatottaknak is szóló összindiai szimbolizmus.

Bindu alábbi dala a lélegzetről szól az iszlám misztika szókincsével. Különösen érdekes benne az öt isteni jelenlét tana, mely az iszlám misztikusok körében, elsősorban Ibn Arabi (1165–1240) követői között terjedt el. Az öt jelenlét a *hábút*, Önvaló, a leírhatatlan abszolútum, a *lábút*, a személyes Isten, a *dzsabarút*, a szellemvilág, a teremtett gondolat világa, a *malakút*, a félisteni lények, a dzsinnek világa, és a *nászút*, az emberek világa. Az Önmagában Létezőt, azaz Istent szintén az iszlámban használatos, perzsa eredetű Khudá szó jelzi, és az énekes napi ötszöri muszlim ima, a namáz említésével láthatólag muszlim hallgatóságot szólít meg.

*Ember, érezd légzésedet minden alkalommal.
Ó, tanítvány, lélegzeted tartsd a tudatodban.*

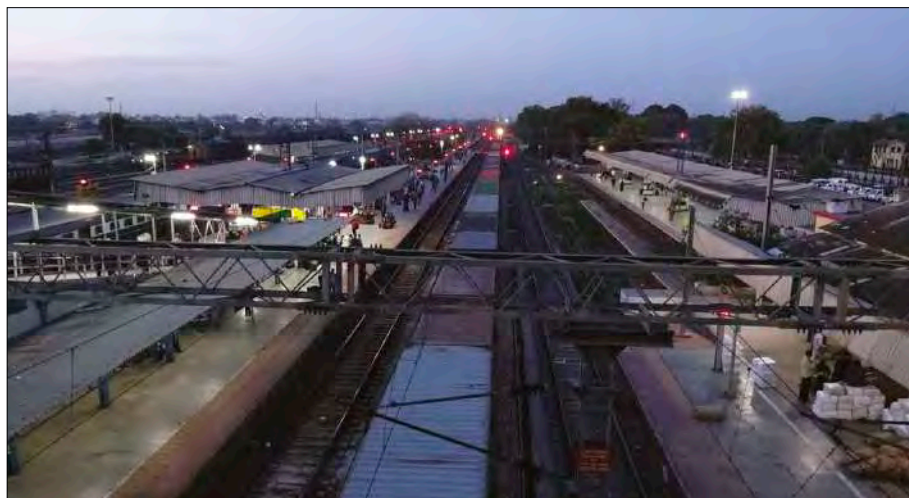
*A levegő bemegy, s kijön, és valamit mindig közöl.
Mindent legyőz lélegzeted:
Visszatartott, éles, rejtett, bármilyen is leheleted:
fény-diadal a tűz felett.*

*Allah, szellem-, dzsinn-, s föld-világ, s rajtuk túl mit senki se lát,
Az Önmagában Létező benne van mindebben.
Szépsége kimondhatatlan, ó testvérem, hozzád szóltam,
nap és hold ragyog egyazon fényben.*

*Lépj a tanítványi útra, így jussál az égen túlra,
s lásd az elbűvölő szépséget.
Ezek után, Bindu szól hát, leborulva mért mondsz namázt?
Fejed földbe ugyan miért vered?*

Az ezoterikus utalásoktól eltekintve azonban mindenki számára érthető a mindennapi életből merített képvilág. A dalokban megjelenő humor és paradoxonok pedig még inkább vonzóvá teszik azokat földünk egyik leginkább irodalomszerető népe, a bengáli számára. A gyakori paradoxonok kétféle célt szolgálhatnak. Egyfelől, ugyanúgy, mint a a tantrikus vallásból kifejlődő zen buddhizmusban, kizökkentik a kereső embert a hagyományos logika köréből, másfelől pedig ezoterikus tartalmakat hordozhatnak. Az el-
lentmondás csak hétköznapi szinten létezik, és a beavatott számára ugyanúgy feloldható, mint a lélek és istenség látszólagos kettőssége.

A BARDHAMÁNI PERONON

115. kép. Vasútállomás

2016. február 18.

Most a bardhamáni állomáson gépelek. A várakozók kisebb tömege vesz körül, és nézi, hogy egy „angol” valami idegen nyelven gépel. Amennyire megszokott látvány az európai vonatokon a számítógépes utas, annyira jó itt unaloműzőnek a várakozók között.

Most ment el előttem egy vajaskenyér-árus. Húsz évvel ezelőtt egyszer vettem Bardhamánban vajas kenyeret. A két összetett kenyér közül kicsordult a fehér vaj. De mikor megízleltem, a két kenyérre alig volt kenve valami. Nagyon felháborodtam, és idővel kiderítettem, hogy az állomás előtt egy árusbódében gyártják, talán még el is mondtam nekik, hogy ez csalás, de már

nem emlékszem. Most is látom, hogy a kenyéren túlsorduló vajás kenyeret árul valaki. Kedvem volna figyelmeztetni az utasokat, nehogy valaki vegyen belőle. Úgy tűnik azonban, hogy a trükk bejön, hiszen már legalább húsz éve működik.

Sok a csomagom. Bár mostanában inkább igyekszem a könyveket lefényképezni vagy elektronikus változatban megszerezni, mégis vagy harminc kilót nyom az egyik bőröndöm az új bengáli könyvekkel. Nagyon sokan ajándékoztak nekem jobb-rosszabb könyveket. Nincs szívem eldobni őket, bár elképzelni sem tudom, hogy valamikor majd elolvasom valamelyiket. De talán mégis... Amint ezt írom, egyre nagyobb a kíváncsiskodók tömege körülöttem. Már egy mankós nyomorék is ideült. Hindi és bengáli nyelven egymás között tárgyalják, hogy külföldi vagyok, és ki tudja, haragszom-e azért, hogy néznek. Gondolom, eszükbe sem jut, hogy esetleg értem, amit tárgyalnak, és én is belelátok a világukba, mivel azt hiszik, hogy bezárkóztak a nyelvükbe, mint mi, magyarok tesszük azt gyakran külföldön. Olyan nagy figyelemmel nézik, hogy még a magyar szövegből is kiolvassák az ind szavakat. Közben azt tárgyalják, hogy az angolok angolja biztos más, mint az övék, mert nem értik, amit írok. Valahogy megszeretem őket. Egy idő után aztán rám unnak, és hátrébb húzódnak.

KÉZIRATVADÁSZAT
2016. február 20.

Sántinikétan

Tegnapelőtt, utolsó sántinikétani napomon bementem a hindi tanszék-re, mert le akartam fényképezni néhány szakkönyvet, de sem Ksitimóhan Szén *Kabír*-kötetét, amely Tagore fordításának alapjául szolgált, sem Ráahul Szánkritjájannak a buddhista *Csarjágíti*-dalgyűjteményről szóló könyvét nem találtuk meg. Hetek óta kerestem viszont az itteni hindi kézirat-os könyveket. Ha olyan nagyszerű tudósok dolgoztak Sántinikétanban, mint Ksitimóhan Szén és Hazári Praszád Dvivédi, biztosan voltak kézirat-os könyveik. Még az első napokban meglátogattam a kéziratgyűjteményt, amelynek egyik munkatársa, az orijá Asóka Ratha régi ismerősöm, aki doktoranduszkoromban orijául tanított. Mintegy harmincezer szanszkrit, bengáli és orijá kézirat-os könyvet őriznek a mozgatható polcokon, nagyszerű körülmények között. Hindi könyveik azonban nincsenek. Ratha elmondja, hogy egyszer látott a hindi tanszéki könyvtárban kéziratokat, de az

akkori tanszékvezető nem engedte integrálni őket a központi gyűjteménybe. A mostani tanszékvezető férje az egyik legkimagaslóbb tanár a tanszéken. Mikor a kéziratokról kérdezem, még arról sem tud, hogy lennének. Aztán különböző emberek mást-mást mondanak. Aznap van az utolsó napom, és egy másik tanár, Csakradhar-dzsi megígérte, hogy a nyugdíjas könyvtáros-tól kideríti, hol lehetnek. Keressük az általa mondott vasszekrényben, de egy halom porladozó nyomtatott könyvön kívül semmi sincs ott. Az új könyvtáros semmit sem tud. A takarítónő azonban elmondja, hogy melyik polcon keressük, és már első látásra találunk ott két, kissé málló kéziratos könyvet, egy 1830-ban másolt *Prithvívíradzs-rászó* hőskölteményt, és egy elől-hátul hiányos, kaithí írású verses mesegyűjteményt, a *Szinhászan-battiszit*. Lehet, hogy van ennél több is a polcon, de már nincs időnk keresni. Ezt a kettőt félretettem, és már csak telefonon tudom értesíteni a tanszékvezetőt.

Allahábád

Tegnap Allahábádban a hindikutatás egyik fő központját, a Hindi Száhitja Szammélant, a Hindi Irodalmi Egyesületet látogattam meg. Dzsajpurban egy hónappal ezelőtt egyetlen kéziratot sem mutattak meg, mert a könyvtár vezetősége akkor egy hétre elutazott. Azt mondták, hogy előre értesítenem kellett volna őket. Az utóbbi néhány évben olyan jól ment minden az intézetükben, hogy erről elfeledkeztem. A hasonló incidenseket elkerülendő két héttel korábban angol nyelvű levelet küldtem gyorspostával a további intézeteknek, amelyeket meg fogok látogatni, köztük a Szammélanak is.

Vadódarában többször is elmentünk egy Circuit House-nak nevezett keresztes épületegyüttes előtt. Kíváncsi voltam, hogy ez miféle hely, de a riksásom nem tudta. A szótárban az áramkörön kívül semmi értelmeset nem találtam a *circuit* szóra. Aztán egy taxis elmondta, hogy a városba látogató politikusok, a „fontos emberek”, VIP-k szálláshelye ez.

Allahábádban a befolyásos vegyészprofesszor, Mahés Cshattópádhjáj egy segítőtje, Anupam-dzsi rendezte a szállásomat. Noha nem maradok itt éjszákára, megkértem, hogy foglaljon szállást az egyetemi vendégházban, mert előtte és utána éjszaka is vonatozni fogok. Majd három órás késéssel, valamivel dél után érkezett meg a vonatom. Meglepetésemre a Circuit House-ban foglalt le nekem egy lakosztályt, ahol megkülönböztető jelzéses kocsik várakoztak a politikusokra. A kitüntetett szállásért csak jelképes összeget, harminc rúpiát kellett fizetnem.

Nem élvezhettem sokáig a kényelmet, rohantam a Szammélanba, mivel a dolgozók munkaideje ötig tart, és már fél ötkor igyekeznek kitenni a

látogatót. Az intézetben az idős Dúbé-dzsi várt, aki az én kedvemért utazott fel félreeső falujából a városba. A könyvtáros azonban azt mondta, a kéziratok annyira összekeveredtek, hogy egyet sem tud megmutatni. Ide küldött levelemről senki sem tud. Dúbé-dzsi szerint, mivel angolul volt, a szemetesládában lehet. Nálam volt a levél egy másolata, amivel Dúbé-dzsi átküldött az épp akkor hivatalában tartózkodó igazgatóhelyetteshez. Ő nem igazán értette, hogy miért foglalkozom már kiadott művekkel, de megdicsértem az intézetét, ami azelőtt nagyszerű műveket adott ki, bár sokan nem is tudnak azokról a szövegkiadásokról. A Szammélan készítette el például Tulszidász *Barvai-Rámájanájának* kritikai kiadását, noha a minden állomáson elérhető, olcsó górahypuri Gita Press kiadása lesöpörte azt a piacról. Minden további nélkül aláírta a kérelmemet, és most ezzel mentem vissza a könyvtároshoz, aki Dúbé-dzsi és az igazgatóhelyettes nyomására mégis intézkedett, és a kért négy kézirat közül végül egyet valahogy előkerített. Teljes egészében nem engedte lefényképezni, de sikerült az időmet úgy beosztani, hogy a le nem fényképezett részekről részletes leírást készítettem. Négy óra körül a könyvtáros már ki is akart tenni, merthogy le kell adnia a kulcsot. A fényképezést az egyik szolga segítette, így sikerült befejeznem azt is. Minden siettetés ellenére még beírtattak velem a vendégkönyvbe. Megdicsértem az intézetet, és reményemet fejeztem ki, hogy egyszer majd jobb állapotok uralkodnak benne. A korai zárás miatt Dúbé-dzsivel még arra is volt időnk, hogy átugorjunk a Gangánáth Dzshá Szanszkrit Intézetbe, mert ott is vannak hindi kéziratok. Autóriksára ültünk, de az félúton lerobbant, és Dúbé-dzsivel közösen próbáltuk betolni.

Mathurá

Újabb éjszakai vonatkozás után Mathurában meglátogattam legelső óhindi tanáromat, Mánik Góvind Csaturvédít, aki huszonöt évvel ezelőtt olyan sikeresen vezetett be a csodálatos bradzs irodalom nyelvezetébe és esztétikájába, hogy azóta is azzal foglalkozom. Mathurában és Vrindávanban beszélnek az irodalmi bradzshoz legközelebb eső nyelvjárást. Nyolcvanas évei környékén járó tanárom Mathurában, a Jamuná partjához közel lakik. Itt töltötte gyermekkorát, és nyugdíjasként ide tért vissza. Apja és nagyapja, Góvind és Navnít Csaturvédí híres bradzs költők voltak, akik a modern hindi irodalom felemelkedésének idején is kitartottak a hagyományos óhindi irodalom mellett, és így szereztek hírnevet maguknak.

Mivel nem tudom elmagyarázni az autóriksásnak, hogy pontosan hova is kell menni, a folyóparton, a Bengáli Gháton találkozunk. A folyópartok

kiépített részét Indiában *ghát*nak nevezik. A mathurái part középpontja a Visráam Ghát, a „Pihenő part”, és attól felfelé is, lefelé is tizenkét ghát van, ahol templomokat, kisebb szentélyeket, *csbatrikat*, azaz oszlopos kupolákat, folyóhoz vezető lépcsőket és csónakkikötőket találni. A parton tehének sétálnak, a háztetőkön és az utcákon majmok ugrálnak. Le kell vennem a szemüvegemet, nehogy csillogása idevonzzon egy majmot. Mióta egyszer a szemem láttára emelte le egy ember fejéről a szemüveget egy szemtelen majom, én is nagyon óvatos vagyok. Azóta pedig, hogy Zsolti fiam nap-szemüvegének csillogása támadásra készített egy kóbor bundermajmot, különösen ügyelek. Csaturvédí-dzsi botot hoz a kezében. Ha botot látnak, kevésbé merészek a majmok.

Csaturvédí professzor megmutat egy tizenkilencedik századi folyóparti házat, melyen egy disztichon-felirat hirdeti, hogy azt Navnít építtette, és Góvind hozatta helyre. Ő azonban a kissé félreeső Málu sikátorban lakik, az 1550-es évek környékén épült házban. Elmondása szerint az épületet egy a közép-indiai Málvá hercegségből származó hercegnő építtette, és az egész utcahossz az ő telke volt. A vallásos hercegnő a Pustimárg nevű Krisna-imádó irányzat Csaturvédí papi családjára hagyta az épületet és a telket, amelyet idővel teljes utcahosszban beépítettek. Az itt lakó Csaturvédíket azóta *mahalí*, azaz „palotás”

116. kép. Hagyományos ajtó

Csaturvédínek hívják. Tanárom megmutatja a sokszor felújított és kibővített épület legrégebbi részeit. A régi indiai házak kis belső udvar köré épültek, és a legrégebbi belső udvaron valóban mogulkori építészeti elemeket látni. Már a bejárat feletti dombormű is érdekes, mely az elefántfejű Ganésát, a kezdetek istenét ábrázolja feleségei: Riddhi „Növekedés” és Sziddhi „Megvalósulás” társaságában. A kis domborművön most már alig kivehető oroszlánokat látni. Elmondja azt is, hogy az egyik ajtó alatt kincs van elásva, de senki sem nyúlhat hozzá, mert kígyók védik.

Az egyik emeleti szobában található a régi kéziratgyűjtemény. A könyvek ruhával átkötött

bugyrokban állnak egy felső polcon. Néhány bugyor oldala felfeslett. Valószínűleg rovarok kóstoltak bele a papírba. Javasoltam Csaturvédí professzornak, hogy hívja ki a Nemzeti Kéziratmissziót, ami majd a könyveket letisztítja, katalogizálja, és külön-külön becsomagolva visszaadja biztonságos tárolásra. A központi kormány által finanszírozott kéziratmentő misszió három embere mintegy egy év alatt képes lesz elvégezni a munkát.

Csaturvédí professzorral órákon át beszélgetünk az irodalomról. Panaszkodik, hogy ma már alig van ember, aki érti ezt. Éveket élt Delhiben, de soha egy óhindi irodalmi programra sem jött meghívó, míg modern meghívásokkal elhalmozták. A tizenkilencedik században a hindi irodalom nyelvjárást váltott. Míg az óhindi szövegek különböző nyelvjárásokon, legnagyobb mértékben a Mathurá és Vrindávan nyelvjárásán alapuló bradzson íródtak, addig a modern hindi és urdú irodalom Delhi beszélt nyelvét vette alapul. Beszélgetünk arról, hogy mennyire más a bradzs irodalmi nyelv és a mai beszélt nyelvjárás, és hogy a Jamuná túlsópartján fekvő falvakban már másképp beszélnek a bradzst. Elmondja, hogy apja nem a beszélt nyelvjárást, hanem az irodalmi bradzst használta. Megtudom, hogy Krisna-imádó családját nem érdekelte Tulszidász Rámájana-eposza, az Észak-India bibliájának mondott *Rámcsarit-mánasz*, és még az apja is lenézően nyilatkozott róla. Ez egybevág a tudományos elmélettel, hogy a papi nemzetségek sokáig visszautasították a *Mánaszt*. Elmagyarázza, hogy a rékhtá versmérték ömlő, hosszú sorairól kaphatta a nevét, és fejből illusztrálja is rékhtá-sorokkal.

Amíg beszélgetünk, látogatók sora váltja egymást, és be-becsatlakoznak a társalgásba. Néhányan bradzs versekkel gazdagítják mondanivalójukat. Nemcsak a környékről jönnek emberek, hanem még Vrindávanból is átlátogat hozzánk egy robogón a nemrég alapított helyi kutatóintézet igazgatója, Laksmí-Narájan Tivári egy barátjával, Rádzsés Sarmával. Rádzsés Sarmának most jelent meg kismonográfiája a vrindávani írnokokról, ami a kutatóintézet egyik első publikációja. Eredetileg csak nekem akartak egy példányt ajándékozni belőle, de nagyszerű találkozás lett belőle Csaturvédí-dzsíval. A kutatóintézet szeretné őt is bevonni egyik projektjébe. Nemsokára megérkezik Csaturvédí öccse, aki monográfiát írt nagyapjukról, a költő Navnít Csaturvédíról. Nagy hangon beszél, és sok verset elszaval tőle. Megint megérezem, hogy Indiában sokkal élőbb a költészet, mint nálunk. Számomra az egyik legérdekesebb vers a helyi majmokról szóló négyesoros, mely elmondja, hogy mi mindent ellopnak a majmok. Az óhindi irodalom esztétikája szerint sok vers a hangzásával vagy a csattanós végkifejletével fogja meg a hallgatót. A sok látogató elnémitja a visszahúzódó természetű Csaturvédí-dzsít, és örülök, hogy miután elmennek, a búcsúzás előtt még tudunk egy kicsit

117. kép. Kézirathalom Csaurvédí-dzsi havélijének felreosó zugában

beszélgetni. A közvetlenül az ajtó előtt lódörgő majmok miatt félek kilépni, tanárom ezért majomúzó botjával elkísér egy darabon.

Azon túl, hogy meglátogatom egykori tanáromat, azért jöttem ide, hogy megtudjam, vannak-e a kéziratgyűjteményében a kutatásaimhoz kötődő könyvek. Csaturvédí-dzsi egyenesen azért hívott, hogy adjak neki tanácsot, mit tegyen a gyűjteménnyel. Mivel a kéziratok nincsenek katalogizálva, és átnézésük több hetes vagy hónapos munka lenne, ezért ettől a tervemtől hamar elálltam, helyette talán sikerül segítenem, hogy a Nemzeti Kéziratmisszió keresztül megőrződjön, és idővel ismét hozzáférhető legyen e nagyszerű gyűjtemény.

Eddigi kéziratgyűjtésem mégsem volt túlságosan sikeres. Két és fél hónapja vagyok Indiában, és a meglátogatott négy városból csak Dzsódhpurban kaptam meg az összes hozzáférhető kéz-

iratot. Allahábádban katasztrófálisan kevés eredménnyel jártam. A hátralevő néhány napban meg kell még látogatnom Udajpurt, vissza kell mennem két-három dzsajpuri gyűjteménybe, és remélhetőleg még Bíkánérbe is.

DZSÁT ZAVARGÁSOK

2016. február 22.

Ezt a repülón írom. Több helyi repülést nem terveztem Indiában, de a Delhit félkörben körülvevő Harijáná államban zavargások törtek ki, és minden Harijánán átmenő vonatot töröltek, így az én Udajpurba induló éjszakai Mévár Expresszemet is. Ezt persze csak a vasútállomáson tudtam meg. Ahogy elbocsátottam a taxisomat, odajöttek hozzám a taxisok, hogy szükségem van-e rájuk. Ez már gyanús volt, mert bizonyára ők is látták, hogy most érkeztem taxival, de azért beletelt egy-két percbe, míg felfogtam, és ellenőriztem, hogy erről az állomásról ma nem indul vonat. A taxisok most nem a vonattal érkező utasokra vadásztak, hanem az állomásról visszafordulókra.

India a hátrányos helyzetű kasztok számára a pozitív diszkriminációt alkalmazza, ezért a tanügyben és a közalkalmazotti állásokban is fenntart számukra bizonyos kvótát, ahol a helyekért és az állásokért csak egymás között versenyeznek, mivel az elit-intézményekben tanuló gazdagabb indiaiak ellen semmi esélyük nem lenne. Ezért aztán manapság furcsa állapotok alakultak ki, hiszen a kasztok azért versengenek, hogy minél alacsonyabbnak és ezáltal hátrányosabb helyzetűnek láttassák magukat. Az egyik legnépesebb harijánái kaszt, a földműves dzsátok is szeretnének bekerülni a hátrányos helyzetűek közé, ezért megbénították az egész államot. Nem egészen látok bele, hogy mennyire hátrányos valójában a helyzetük, de irodalomtörténészként tudom, hogy a tizenharmadik-tizenkilencedik században előbb az afgánokkal, majd később az angolokkal összeütközésbe kerülő bharatpuri maharadzsa-dinasztia dzsát volt, udvari költőket tartott, és befogadott néhány, a betörő afgánok elől menekülő hindi és urdú költőt. Egy-két évvel ezelőtt Dzsajpurt bénította meg hasonló dzsát mozgolódás. A harijánái lázongásnak már tucatnyi halálos áldozata is van, és a dzsátok a Delhit vízzel ellátó egyik csatornát is tönkretették, a fővárosban vízhiányra kell készülni. A zavargások miatt ma zárva tartanak az iskolák is a fővárosban. A Magyar Kultúrközpontban megtudom, hogy az indológus-régész Jeney Rita bent rekedt a lázongó államban.

Már tegnap este olvastam interneten, hogy vezető politikusok megígérték a kvótát a dzsátoknak. Ennek ellenére a másnapi udajpuri vonatot is törölték, ezért nincs más választásom, mint lemondani az útról – vagy repülni. Talállok is egy ötezer rúpiás repülőjegyet, de mire ellenőrzöm, hogy valóban ez a legmegfelelőbb számomra, addigra már felmegy nyolcezerre. Megveszem, és vigasztalásul ezer rúpiányi engedményt kapok a másfél ezres szálloda árából. További vigasz, hogy másnap megtudom, hogy egész jól jártam. Voltak, akik százezret fizettek egy sürgős jegyért.

Ma reggel azzal a hírrel fogadtak a Magyar Központ indiai dolgozói, hogy vége a lázongásoknak, de beletelik még egy-két napba, hogy normalizálódjon a helyzet. A sofőr Balvindertől megtudom, hogy az iskolai kényszerszünet miatt valamivel kisebb a forgalom a fővárosban. A szikh Balvinder azt is elmondja, hogy végül semmit nem kaptak a dzsátok, és szinte magából kikelve érvel, hogy nem is jár nekik kvóta, és ha megkapnák, akkor más kasztok is lázongáshoz folyamodnának. Tudván, hogy a szikhek többsége dzsát származású, meglep, hogy mennyire tűzbe jön.

Szerencsére sikerül a kényszerűen Delhiben töltött napomat jól kihasználni. Szinghal-dzsi fogad, és három órán keresztül ellenőrzi velem a készülő Bádzsíd-szövegkiadás nehezen értelmezhető olvasatait. Mindezt munkaidőben teszi, de olyan gyorsan olvas és dolgozik, hogy míg én jegyzetekbe foglalom, amit magyaráz, addig ő láttamoz és aláír néhány levelet. Negyedóránként-félóránként jönnek hozzá a levelekkel. Az alkalmazottakkal néha kiabál, de azok tudják, hogy ez a stílusa, és nem úgy tűnik, hogy zavarba jönnének tőle. Sikerül vagy húsz oldal szövegen átrágni magunkat. Más tanárainkkal ez több napos munka lenne.

Mikor indulnom kell, minden formáság nélkül elbúcsúzom, és rohanok is a repülőtérre, ahonnét több mint egy óra késéssel indul a *Spicejet* légitársaság kávédarálója. A *Bombardier Q400* típusú légcsavaros gép annyira tetszik az utasoknak, hogy többen le is fényképezzük. Útközben a kapitány bemondja, hogy mintegy hatszáz kilométer per órák sebességgel repülünk.

KÉZIRATKUTATÁS RÁDZSASZTHÁNBAN

Udajpur, február 23.

Az udajpuri levéltárban kicsit lassan ment a munka, bár záráskor a levéltárosnak sietős volt, így a keresett húsz kéziratból csak tizenötöt láthattam. Ezek közül egyet tévesen katalogizáltak, úgyhogy végül a tizennégy legfontosabb kézirattal a gépemen mehettem tovább.

Az egyik legfontosabb közülük a költő Álammak a nagymogul Sáhdszahánról írt négysoros versét tartalmazza, aki 1627 és 1658 között uralkodott. Ez óriási segítség a költő egy évszázadot ingadozó datálásában, de egyben további kérdéseket is felvet. Egy Álammak nevű eposzköltő eposza 1582-re datálódik, és sokáig vitatott volt, hogy az epikus költő azonos-e a négysorosok szerzőjével. Ezt a kérdést ez a vers sem dönti el megnyugtatóan, de legalább most már elmondható, hogy a négysorosok szerzője Sáhdszahán nagymogul idejében is aktív volt. Később Dzsajpurban a kérdés tovább

bonyolódik azzal, hogy egy 1670 körül aktív, Pránnáth Srótrij nevű dzsajpuri költő négysorosaiban is megjelenik az Álám név, ami nyilvánvalóan nem más, mint tisztelet kifejezése Álámgir nagymogul (1658–1707) felé. Ez utóbbi azt sugallja, hogy más négysorosokban az Álám név nemcsak egy költő neve lehet, hanem akár az aktuális uralkodóé is, akinek a verset dedikálták.

Az éjszakai vonat indulásáig még volt egy kis időm. Udajpur a tavak városának hirdeti magát, és valóban itt van India egyik legszebb tava két tavi palotával, melyek körül tucatnyi motorcsónak kering. Én már napnyugta után értem csak a tópartra. Akármennyire is elcsépelten idegenforgalmi hely ez, a vízen tükröződő fényekkel, a csónakokkal a vízen és a hegyekkel a háttérben én is gyönyörűnek látom, és érzem, ahogy a nap végén békét áraszt magából. A vonatom indulásáig még így is van vagy két órám a szállodában. Egy óriási könyvtárszoba a közös tér, ahol nyugodtan írhatom a naplóm.

Dzsajpur, február 24–28.

A legtöbb munka Dzsajpurban vár, ahol öt gyűjteményt látogatok meg. A nap nagy részét mindig a királyi gyűjteményben töltöm kéziratok körmölésével, mivel nem engedik a fényképezést. Nem szeretem ezt a szabályt, de tiszteletben tartom, és akkor sem fényképezek, mikor nincs a környéken senki. A Bádzsíd-szövegkiadás utolsó kézirateit kell bemásolnom, és emellett találok fontos kevert nyelvű kéziratokat, és egy Álám műveit tartalmazó, *Álam-prakás* című könyvet is. Olyan sok a munka, hogy három napra Daksá is csatlakozik hozzám Bádzsíd-kéziratokat másolni. Az utolsó nyitvatartási nap szombat, és mi a zárás előtt öt perccel végzünk.

A Keletkutató Intézetből is szeretnék lefényképezni egy Bádzsíd-kéziratot, de mivel a könyvtáros elutazott, ezt nem kapom meg. A *Bálánand Ásram*ban ér a legkellemetlenebb meglepetés. A Nemzeti Kéziratmisszió által leírt kéziratok közül kettő itt található, de a nagyon szép régi templomból egy kutya próbál elijeszteni. Egy szádhú visszafogja, és így tudunk pár szót váltani. Elmondja, hogy náluk nincsenek kéziratok, és a Misszió hazudott. Általában nyugodtan viselem az ilyesmiket, de most forrongok magamban. Néhány évvel ezelőtt is pontosan a vallásos szádhuk tagadtak le kéziratokat. Ez a legegyszerűbb módja annak, hogy ne kelljen megmutatniuk. Néha úgy érzik, hogy profanizáljuk a szent irataikat. Az út az ásramhoz egy alsóosztálybeli negyeden visz keresztül, ahol gyerekek kiabálnak rám. Két kiabáló apróságot aztán egy fénykép erejéig megszelídíték.

Duzzogva hagyom ott az ásramot, pedig nem egy nélkülözhetetlen kéziratot akartam megnézni, hanem csak a negyvenedik-ötvenedik *Kavitávalít*. Már este nyolc körül jár az idő, és mivel sok reményt úgysem fűzök a vallásos

intézményekhez, elmegyek a szállodámhoz közeli Dádú Főiskolára. Ez az egy, leírhatatlan, de szerethető Istenben és egyszersmind az újjászületésekben is hívó Dádú-szekta intézménye. Először egy hatalmas kapun megyek be, ahol focizó gyerekekkel találkozom. Ők magyarázzák el, hogy a főiskola a következő kapu. Ott belépéskor az üldögélő fiataloktól a szádhuk után kérdezősködök. Kiderül, hogy itt nincsenek is szerzetesek. Bemutakozom, és elmesélem, hogy a Dádú-szektához tartozó Bádzsíd kéziratait kutatom. Egy harminc év körüli férfi válaszolgat, és elmondja, hogy vannak náluk kéziratok könyvek, és meg is nézhetem őket. Kiderül, hogy ő az igazgató, és Szuréndra Sarmának hívják. Idővel átkísér a kézirtárba, ahol egy nagy szekrény tele van kéziratok könyvekkel. Utána kinyitja egy szoba ajtaját, ahol egy nagy asztal szintén tele van kendőbe kötött kéziratok könyvekkel. Azt mondja, hogy a könyvtáros már elment, és neki nincs meg a katalógus, de holnap megmutatja. Arról mesél, hogy a Dádú-követő szerzetesek jórészt itt, Dzsajpurban írták a könyveiket, ezért napjainkban az ő könyvtárunk a legjobb Dádúpanthi kézirtagyűjtemény. Szerinte manapság a szerzetesek egyáltalán nem törődnek a kéziratok könyvekkel, ezért igyekszik a főiskolára vagy a Dzsajpuri Egyetemre behozatni a szekta kéziratait, hogy megelőzzön egy olyan katasztrófát, mint mikor egy egész teherautóra való elnyűtt kéziratot elégettek.

A nemsokára száz éves Főiskola ma szanszkrit egyetemként működik, és a diákok között nincs is Dádú-követő. Mivel a szekta irodalma jórészt óhindiül van, az igazgató tananyagának megírta Dádú filozófiáját szanszkrit párversekben. Az intézet anyagi gondokkal küzd, ezért a leválasztott foci pályányi udvart esküvőkre adják bérbe. A központi épület egy Dádú-templom, ami egyben könyvtár is. Másnap és harmadnap este a Póthikháná-beli munka után már Daksával látogatom meg a gyűjteményt. Bár a kutatásaimhoz nagyon fontos könyv nincs náluk, jó néhányat lefényképezünk. A legérdekesebb azonban nem egy kéziratok könyv, hanem egy 1865-ben, Mumbaiban publikált *Kavitávali*. Erről a könyvről nem tudtam, és ez az egyik legelső nyomtatott változat.

A Szandzsaj Múzeumot is többször kell meglátogatnom. Náluk van viszont néhány fontosabb kézirat. Az ékszerkereskedő Rám Kripálu Sarmá fiatalon elhunyt gyermeke emlékére hozta létre a múzeumot. Indiai útjai során óriási kézirtagyűjteményt gyűjtött egybe, melyet ez az intézet őriz. Az állítólagos százezres gyűjteményből sajnos csak egy-két ezernyit katalogizáltatott; a többit nem mutatja meg. Az általam kért három kézirtáról is csak többszöri odalátogatás után kapok fénymásolatot. Az igazgató általában óráig beszél, és állandóan azt tanácsolja, hogy töltsék több időt Dzsajpurban.

Az utolsó alkalommal, mikor a végre lefénymásolt kéziratokért jöttem, és a nem működő bankkártyám miatt eleve feszült voltam, majdnem összevesztem vele. Mondtam neki, hogy most sietnem kell, erre oktatni kezdett, hogy én mindig sietek, de neki is sok dolga van. A fiatalkori verseskötetéről még korábban íratott velem néhány sort, és mivel a kézírásomban akarta közölni a sorokat, kérte, hogy tisztázzam le neki a méltatást. A kötetben a húsz-harmincas években dívó hindi posztromantika stílusában írt egyébként szép verseket, és most egy grafikus rajzai és számos méltatás közepette újraközli őket. Nincs sok kedvem hozzá, de letisztázom neki. Általános szabály az indiai kéziratkeresésben, hogy nem szabad duzzogni, hanem amennyire lehet, el kell viselni a tulajdonosok furcsaságait. Az itt megkapott egyik kézirat fontos variánsokat tartalmaz egy olyan műhöz, amelyet áprilisban majd Budapesten fogok tanítani.

A kéziratkutatás viszontagságairól sokat lehet mesélni. Néha furcsa szabályokkal korlátozzák a tudósokat. A szentpétervári levéltárban őrzik például I. Erzsébet angol királynő válaszát Rettegett Iván házassági ajánlatára. Az értékes dokumentumot azonban nem szabad szó szerint közölni, mert akkor több kutató már nem jönne azt megnézni. Szinghal-dzsi egyszer elmesélt egy történetet az egyik legkiválóbb óhindi-kutatóról, Mátá Praszád Guptáról. Az ezelőtt ötven-hatvan évvel aktív allahábádi tanszékvezető tudós a muszlim szúfi Málík Muhammad Dzsájszi *Krisná*ról írt művének kiadását készítette elő. Szinghal-dzsi szerint a mű egyik kéziratáért Párizsba kellett utaznia, ami abban az időben nagy szó volt. A levéltárban azzal a feltétellel mutatták meg a kéziratot, hogy nemhogy fényképet nem készíthet róla, hanem még jegyzeteket sem. Gupta professzor napi adagokban memorizálta a kéziratot, és esténként leírta az aznapi szöveget. Mikor a szövegkiadás megjelent, a párizsi múzeum beperelte, de elvesztette a pert. Szinghal-dzsi sem biztos benne, hogy a történet igaz-e. Annyi azonban tény, hogy a *Kánhávat* kiadásához Gupta valóban felhasznált egy berlini kéziratot. Annak elektronikus másolatát londoni kollégám néhány évvel ezelőtt minden további nélkül megkapta, együtt olvastunk is belőle, és ma már az én számítógépemen is megvan néhány oldala. Nehéz elképzelni, hogy fél évszázaddal ezelőtt ennyire tudománytalanul működött volna egy berlini múzeum. A történet azonban jól tükrözi az indiai viszonyokat, amelyeket Szinghal-dzsi nálam sokkal szenvedélyesebben bírál.

Bharatpur, február 29.

Utolsó kéziratkutató állomásom Bharatpur. Ez is egy maharadzsa fővárosa volt, de az uralkodó-dinasztia itt nem harcos kasztú rádzsput, hanem

alacsonyabb kasztú dzsát volt. Balvant Szingh nevű szikh autóriksásom elmondja, hogy a várat huszonegyszer ostromolták meg. A leghíresebb, 1828-as ostromról én is tudok. Akkor a britek kerítették be a várost, hogy egy általuk támogatott trónkövetelőt megsegítsenek. Alagutat fúrtak, és felrobantották a falakat. Ezután már a szikhek kivételével Indiában nem volt maharadzsa, aki ellen mert volna állni a briteknek. Az ostrom következményeként sok szépen megírt, sokszor arannyal díszített kéziratos könyv került a katonatisztek hadizsákmányaként Angliába. Egy ilyen könyvért egyszer külön elutaztam Manchesterbe. A belső borítóján angol nyelvű szöveg dokumentálta: „Loot on the storming of Bharatpur, 1828”, azaz „Hadizsákmány Bharatpur ostromakor, 1828”.

Bharatpurba a turisták mégsem a vár, hanem a madárrezervátum miatt jönnek. Egy hatalmas tavas-mocsaras terület télen megtelik vándormadarakkal. A látogatók gyalog, lovaskocsin, riksán vagy biciklin mehetnek be. A hatalmas terület állítólag a maharadzsa vadászszenvédelme miatt maradt meg őstermészetnek a népes Indiában. Állítólag a maharadzsa világrekorder kacsavadász volt, és ő tartotta az egy órán belül elejtett legtöbb vadkacsa rekordját.

Bharatpurban az állami gyűjteményt látogatom meg, és mivel tudom a szabályokat, semmi gondom nincs. Már előre telefonáltam az Alvarban dolgozó felettesnek, és megkérdeztem, hogy ott lesz-e a könyvtáros. Hoztam magammal megírandó DVD-t és elég pénzt. Lefényképezett oldalanként tíz rúpiát kell fizetnem, és a végén az összes fényképet át kell adnom egy DVD-n nekik is. Pendrive nem jó. Az udajpuri tapasztalatból okulva már a tíz órai nyitás előtt megérkezem.

A legtöbb kézirategyűjtemény gyönyörű helyen található. Az itteni is a váron belül, a maharadzsa palotájához közel, a múzeum mögött. Amikor letesz a riksásom, elmondja, hogy itt régen javítóintézet működött. Korán érkezem, nincs itt senki. Egy négy-öt belső udvarral rendelkező palotaszerű épület udvarán vagyok csodálatos rádzsput erkélyekkel, csipkézett boltívekkel és itt-ott bomló freskó-maradványokkal. Csak a Rádzszaszthán Keletkutató Intézet szobáin van ajtó, egyébként minden más helyiség nyitott. Ha Európában lenne egy ehhez hasonló palota, sok embert vonzana, de itt Indiában százával van belőle.

Leteszem a csomagomat, és felfedezem az épületet. Először óvatosan, majd egyre bátrabban. Az udvaron két kóbor kutya. Nem tetszik nekik a látogatásom, mozdulatlanul néz az egyik, de nem ugat. Egyes helyiségekben faágak, egy másikban kiszakadt meszes zsákok. A legtöbbjük azonban üres. Az emeleti szobában egy graffiti-kobra üdvözlő angolul és hindüül. A kigyók

118. kép. Az egykori Közigazgatási Központ a mai kéziratár Bharatpurban

miatt eleve óvatosan járok. Egyik kedvenc filmem azzal fejeződik be, hogy a főszereplő család elhagyott házába beköltözik egy kígyó. Az emeleti erkélyek korlátja letörött. Itt is vigyázni kell. Szerencsére a kutyákon kívül nincs más állat.

További felfedezőutamat megszakítja, hogy motorbiciklin megérkezik a könyvtáros. Megtudom tőle, hogy a mintegy kétszáz éve épült palota eredetileg az állam polgári adminisztrációs központja volt, olyan, mint nálunk egy megyeháza. Állami kézben van, és a függetlenség után valóban javítóintézet működött benne. Mikor körbevezet az eddig még fel nem fedezett helyiségeken, megmutatja egy belső udvar egyik helyiségének rácsos ajtaját. Emögött

119. kép. Galambdúc a küszöb alatt Bharatpurban

tartották a gyerekeket. A rácsos ajtó kis belső udvarra nyílik, ahol a falra az indiai himnusz és nemzeti dal van felírva. Mikor kiengedték levegőzni a gyerekeket, akkor ezeket énekeltették velük. Szomorú látvány az egész, de vigasztal, hogy a rács mögötti két szoba kicsi, így nem lehetett sok lakója.

Bharatpurban gyorsan dolgozom. Nem méricskélem vonalzóval a kéziratokat, hanem megbízom a katalógusban közölt méretekben. Így sikerül is délután négyre befejeznem a munkát. Huszonegy kéziratos művet fényképeztem le részleteiben vagy egészében. Jórészt Alam négysorosai és kevert nyelvű rékhtá-versek. A könyvtáros kérésemre még taxit is hív, hogy a közeli Mathurában felszállhassak a delhi vonatra. A taxi óriási késéssel jön, és Mathurában le is késtem volna a vonatomat, ha az nem késik még nagyobb.

CSANDRA, A SZAKÁCS

Ahogy kapcsolatom a csíksomlyói gyermekotthon egykori lakóival messze túlnyúlik Székelyföldön, ugyanúgy az Ásálajam volt lakóival Kalkuttán túl is tartom a kapcsolatot. Egy dzsajpuri szállodában dolgozik Csandra, akit valamikor tíz-tizenöt éve egy csoport gyerekekkel együtt elvittem kirándulni Sántinikétanba. Azután hosszabban nem is találkoztunk, hanem interneten keresztül váltottunk néha üzenetet. Az, hogy egy közös kirándulás évtizedekre szóló kapcsolatot teremt, azt üzeni, hogy még ha keveset tudtam is tenni az utcagyerekekért, annak a kevésnek is volt értelme. Korábbi dzsajpuri útjaimon nem sikerült találkozunk. Most viszont előre megszerveztük, és még az is felmerült, hogy az ő szállodájában szálljak meg. Nagyon szívesen tettem volna. Nagyjából az az árfekvése, mint az én Suryaa Villámnak, de sajnos messze esik a városközponttól. Egy külvárosi ipartelepen van, és egyrészt a más városokból tárgyalni jövő üzletemberek járnak oda, másrészt a helyiek szerveznek az éttermében bulikat.

Egy reggel aztán a Suryaa Villában látogat el hozzám az apró termető Csandra. Most tudom meg a történetét. Egészen kisgyerek volt, mikor Kalkutta hatalmas Hávrá állomásán valahogy elszakadt a szüleitől. Csak a saját és az apja nevét tudta, a faluját nem. Hindiül beszélt, ezért, mikor végül az Ásálajamba került, akkor nem a bengáli, hanem a kisebb hindi szekcióban taníttatták. Ez a szekció a Pilkháná negyedben lakott, Francis „testvér” felügyelete alatt. Mikor az Ásálajamban befejezte a tizedik osztályt, elküldték egy vendéglátó-ipari kurzusra, és utána azonnal munkába is állt. A kurzust elvégző fiúk többsége ma is szállodákban dolgozik. Néhány ügyesebb gyereknek francia önkéntesek Párizsban találtak munkát. Az ő hét fős

csoportjából is öten megmaradtak. Csandra estin elvégezte a tizenkettediket, még az egyetemmel is kacérkodott. Az Ásálajamból alig jutott el valaki az egyetemre. Őt talán az is segítette, hogy első éveit nem árvaként, hanem szülői szeretettől körülvéve tölthette.

Elmondása szerint, mivel szeret utazni, és ismerősein keresztül könnyen talál munkát, ezért Kalkuttából a hindi vidékre, Dzsajpurba jött dolgozni, majd a dél-indiai Bengalúrubá (régi angolos néven Bangalore) költözött, majd ismét vissza Dzsajpurba. A munkát Indiában sokkal inkább ismerősök, mint munkaközvetítők révén szerzik. Elmondja, hogy Goában is ígértek neki munkát, de a hét és fél ezres fizetés nem vonzotta. Ráadásul Goában csak decembertől márciusig van turistaszezon, és utána nincs munka. Sokan ilyenkor teherautóra pakolják a sátras éttermet, és India más vidékére mennek.

Az egész műszakos állómunka sokakat lefáraszt, de Csandra szereti. Most a szállodai konyhán a pék-szekciót viszi. Péksüteményeket és pizzát készít, és mikor éppen nincs rendelés, akkor van ideje pihenni is. Szinte minden szakácsnak kedd a szünnapja, mert ez Hanumán majomisten napja, és ilyenkor sok férfi bőjtöl, tehát ezen a napon érezhetően a legkisebb a forgalom.

Havi tizenegyezer rúpiát kap. A pincérek fizetése ennél kisebb ugyan, de ők a borralalóval a húsz-harmincezret is megkeresik. Fizetése lehetővé teszi, hogy külön szobát béreljen, kicsit utazgasson, és jelentős összegeket félretegyen. Bár a szálloda dolgozói ingyen kapnak közös alvószobát, ő többre értékeli a nyugalmat és a függetlenséget. Ha van ideje, Rádzsaszhánt járja, és mint sok más fiatal, ő is saját házra gyűjt, és majd egy kisboltot szeretne nyitni. Egy száz-kétszázézer rúpiás kis házhely banki kölcsönökkel már elérhető közelségben van, de még nem döntötte el, hogy Dzsajpurban vagy Kalkutta környékén telepedjen le.

A DELHI MAGYAR KULTÚRKÖZPONT

Több mint negyedszázada járom Indiát, tanulmányaim és kutatásaim révén számos tudományos intézménnyel alakítottam ki közeli kapcsolatot. Különösen közel kerültem a sántinikétani és a vadódarái egyetemekhez, a Rádzsaszháni Keletkutató Intézethez és a dzsajpuri királyi gyűjteményhez. A legközelebbi kapcsolat mégis a delhi magyar kultúrközponthoz, hivatalos nevén a Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központozhoz fűz. Szinte minden évben megfordultam benne, mivel 1990 és 1998 között megszaki-
tásokkal hat hosszabb-rövidebb tanévet, ezt követő kutatásaim során pedig

évente átlagban egy hónapot töltöttem Indiában. Mind tanulmányaim, mind kutatóútjaim során jelentős hivatalos és ezen is túlmenő emberi támogatást kaptam a Magyar Központ dolgozóitól. Mikor az intézethez fűződő kapcsolatokról beszélek kollégáimmal vagy Indiát megjárt művészekkel, kiderül, hogy útjaik során ők is hasonlóan rendkívüli támogatást élveztek. Abban, hogy a magyar India-kutatók nemzetközileg is jelentős teljesítményeket értek el, és hogy a magyar kultúrát jól ismeri az indiai értelmiség, a helyi képzés mellett rendkívüli szerepe van az indiai utakon kapott intézményes magyar támogatásnak. A kapcsolat nem egyoldalú. Delhiben tartózkodó diákként kezdetben a Központ megbízásából az odalátogató magyar művészeket kalauzoltam, 1994 óta pedig szinte évente tartottam valamilyen előadást vagy könyvbemutatót, és gyakran hívtam meg vezető értelmiségieket társelőadónak vagy közönségnek.

Nem magától értetődő, hogy egy tízmilliós ország kultúráját ilyen jól ismerje a több mint egymilliárdos India értelmisége. Az utca embere gyakran csak annyit tud Magyarországról, hogy létezik egy „éhes” nevű ország, mivel az újind nyelvek fonetikája által befolyásolt indiai angol kiejtésben egyformán mondják ki a Hungary „Magyarország” és a *hungry* „éhes” szót. Abban, hogy az indiai értelmiség jelentős részében azonban mégsem csak ez a kép él, óriási szerepe van a magyar kultúra négy évtizede markánsan intézményesített támogatásának az emberiség egyik legrégebbi kultúrájában és a jelenkor legnagyobb demokráciájában. Programjaikon indiaiak ezrei fordultak már meg. A közönség a helyi értelmiség legkülönbözőbb rétegeit képviseli. Tagadhatatlan, hogy sokaknak vonzó az ingyenes program és az azt követő fogadás, de ennél fontosabb, hogy mindig is jelen volt a vezető értelmiség, legyen szó egyetemi oktatókról, művészekről, újságírókról vagy közéleti személyiségekről. Az intézet egy korábbi igazgatója mesélte, hogy statisztikájuk alapján a Magyarországról megjelenő újságcikkek több mint kilencven százaléka a magyar kultúráról, nem pedig a magyar politikáról, gazdaságról vagy sportról szól, és az ind sajtó a csak egy vagy két diplomatát és nyolc-tíz fős indiai személyzetet foglalkoztató intézetet keresztül jut mindehhez az információhoz.

Az intézet egyfelől India felé közvetíti a magyar kultúrát, másfelől pedig szervezi a hivatalosan Indiába kiküldött magyar művészek és tudósok előadókörútjait vagy kiállításait, és segíti az egyre nagyobb számban az országba látogató magyar alkotókat, kutatókat és diákokat. Az intézet tartotta azonban a kapcsolatot az Indiában élő magyarokkal, elsősorban művészekkel is. Különösen melegen emlékszik a legtöbb magyar a festő Brunner Erzsébetre, aki húsz éves korában hagyta el Magyarországot, és Indiában élte le az életét.

A Központtal való jó kapcsolatának is köszönhető, hogy a festőművész mindvégig magyarnak érezte magát, és hagyatékát halála előtt megosztotta régi és új hazája, Magyarország és India között. Én hivatalos állami kiküldött sohasem voltam ugyan, de szinte mindig élveztem az intézet támogatását, legyen bár szó közlekedésről, szállásról, betegségről, étkezésről, bőrröndmegőrzésről, információról, kapcsolatokról vagy éppen adminisztratív segítségről az indiai adminisztráció legsötétebb bugyraiban. Ami a Központ számára sokszor csak rutinfeladat, az az utazónak értékes időt és energiát takarít meg ebben a Magyarországnál gyakran vontatottabban működő világban. Mind kispénzű diákként, mind pedig kutatóként indiai útjaim legbiztosabb pontja volt a magyar központ.

Indiába először 1990. október 22-én érkeztem, mint hindi nyelvet tanuló ösztöndíjas. A fárasztó éjszakai repülőút után már a csomagfelvételnél megszólított az intézet igazgatója, Nyusztay László, aki azért jött, hogy bevigyen a városba. Ezt a segítséget különösen annak a fényében tudom értékelni, hogy egy néhány évvel előttem érkező diáknak magának kellett taxiba ülnie – őt a repülőtérről kilépve olyan vehemenciával rohanták le a tudatlan fehér embertől busás hasznot remélő ind taxisok, hogy egy időre egy telefonfülkébe menekült be előlük. Talán a kezdeti rossz élmény is közrejátszott abban, hogy két hét után még Indiából is hazamenekült, és nem is maradt meg az indológia pályáján.

Ahogy Nyusztay Lászlóval kiléptem a légkondicionált épületből, megcsapta orromat az India-szag: a fűszerezett bétellel szaga. A repülőtér globális tisztasága után észrevettem a koszt és a bejárat környékén tétlenül ácsorgó utcagyerekeket. Mikor jobbról be akartam ülni a kocsiba, kísérom figyelmeztetett, hogy az a sofőr helye. Most láttam csak, hogy jobbról van a kormány, és mindenki fordítva közlekedik, ugyanúgy, mint Angliában. Csak később gondolkodtam el rajta, hogy mennyire otthonossá teszi egy magyar ember társasága ezt az idegen világot, mely 1990-ben még a számunkra egyszerre egzotikus és félelmetes harmadik világ volt. Ha nincs a kultúrközpont, a nagykövetség maga valószínűleg nem küld ki egy diplomatát egy ösztöndíjas diák elé. Az utakon mindenféle rendszer nélkül látszott közlekedni minden, ami mozog, és ahogy beértünk a városba, megjelentek a buszok. Rajtuk az ajtó helyett két nyílás. A megállóknál a jármű lassít, és menet közben szállnak le-fel az apró termetű, bajuszos, barna utasok. Két megálló között meg fürtökben lógtak az ajtókon. Volt, aki csak egyik kezével kapaszkodott, a másikkal cigarettázott.

A Kulturális Központban érkezésünkkor éppen az irodaablak mögé húzódva figyelték a dolgozók, hogy néhány indus próbált kitolni a parkolóból

egy mikrobuszt. A legjobb volt távol maradni, mert a nem működő buszt ők adták el néhány napja. A vevő a beépített rádiót nem vette meg, ezért azt az intézet kiszerezte. Úgy tűnik, a szakember a rádió mellett mást is eltávolított, mert kérdésessé vált az indulás. Az igazgató elmondta, hogy az ösztöndíjam indiai jóváhagyása azért késett ilyen sokat, mert nem volt kollégiumi hely. Végül egy üveg skót whiskey-vel ő maga ment be a hivatalba, és elintézte a szállást. Meghívott a másnapi, október 23-i ünnepségre a követségre, és elmagyarázta, hogy az Akbar Hotel közelében van a legközelebbi buszmegálló. Úgy vezettek körbe az intézetben, hogy tudták, a jövőben gyakran fogok ide járni. A földszinten három nagy irodahelyiség, egy kiállítóterem, egy előadóterem és egy könyvtár van, az emeleten egy további iroda és két lakás: az igazgatóé és helyetteséé. Az intézet mögött egy kisebb kert, előtte viszont tágas pázsit van, ahol a szabadtéri fogadásokat tartották. Amint a kisbusz elhagyta az intézetet, ki is mentünk a pálmafák övezte, pázsitos kertbe, ahol éppen két indiai nyírta a fűvet ökörvonta fűnyíróval. Csak akkor vettem észre, hogy meleg van. Harminc fok lehetett.

Akkoriban több diplomata is dolgozott az intézetben: a Nyusztay és a Lázár házaspár, valamint a nagykövetségről járt át a könyvelő Jári Melinda, aki felajánlotta, hogy ruháimat mosathatom a követségi mosóemberrel, Badri bácsival. Akkoriban csak a nyugati világban használtak bankkártyát, és innen-onnan összeszedett, hét-nyolcszáz dollárnyi „ösztöndíj-kiegészítésemet” egy többszörösen aláírt és cellulusszal leragasztott borítékban letétbe helyezhettem az intézet pánccelszekrényében, mivel kollégiumomat senki sem tartotta biztos helynek. Innen vettem aztán ki havonta száz-száz dollárt könyvvásárlásra és utazgatásra.

Ezután indulhattam el a kollégiumomba a központ egy másik kocsijában. Ezúttal már az intézet sofőrje, az akkor még turbán nélküli, vágott hajú pandzsábi Balvinder vezetett. Három év budapesti hinditanulás után folyékonyan tudtam társalogni ezzel a nagyon barátságos emberrel, aki a több mint tízmillióos Delhit úgy ismeri, mint a tenyerét. Hogy tudását kipróbáljam, egyszer véletlenszerűen rámutattam egy épületre. Ő pedig elmondta, hogy ki lakik benne, és hogy a hátsó udvaron úszómedence van.

A családias fogadtatás és az alapos budapesti felkészítés után teljesen ott-hon éreztem magam ebben az Európától a földön talán leginkább különböző világban. Másnap már én utaztam az előző nap még pokolian félelmetesnek tűnő delhi buszokon, és mentem el az Akbar Hotelhez a követségi fogadásra.

Egy hét múlva a kollégiumban láz és addig soha nem tapasztalt intenzitású hasmenés fogott el. Nem sokkal azután, hogy betelefonáltam a központba, megjelent Balvinder az intézeti kocsival, és elvitt orvoshoz. Néhány nap

múlva szintén ő jött látogatóba, és hozott egy nagy adag magyar levest, ami az egyhangú ind étrend közepette rendkívül jól esett. Nem sokkal később ismét ellátogattam az intézetbe, és Lázár Imre meghívott egy ágrái kirándulásra a Tádzs Mahalhoz. Egy Indiában turnézó magyar zongoraművészt vitt el oda látogatóba, és még én is befértem a Balvinder vezette kocsiba. Akkoriban még nem épült meg a Delhit Ágrával összekötő autópályaszerrűség, és a sofőr ökrös fogatokat kerülgetett az úton. Így is jutott rá időnk, hogy útközben még Akbar szultán síremlékét is megnézzük az útba eső Szikandrában. Akkoriban látogatott Indiába a Győri Balett társulata, és az intézeten keresztül sikerült jegyet kapnom a Siri Fort Auditoriumban tartandó előadásukra. Az előadócsarnokhoz érve tudtam meg, hogy az előadás elmarad, mivel díszletdarabok potyogtak a mennyezetről. Az indiaiak mégis azzal próbálták meggyőzni a társulatvezető Markó Ivánt, hogy az épp akkor a színpadon tartózkodó munkásnak semmi baja nem esett. A delhi nagymecsetbe is az intézeten keresztül jutottam el, akkor már egyedül kalauzolva a városban a Tomkins Énekegyüttest. A Vörös Erődnél bicikli-riksákba ültettem a társaságot, és az együttes szopránjai sikoltozva élvezték, hogy a riksások a Csádní Csauk nevű bazár hangos forgatagán keresztül vitték át őket a Nagymecsethez, a Dzsamá Maszdzsidhoz. Néhány évvel később az intézet szervezésében Indiába látogató Sára Sándort kalauzoltam Sántinikétanban és a környező szantál törzsi falvakban.

Delhi tanulmányaim alatt hetente-kéthetente megfordultam az intézetben, és dolgozói gyakran láttak vendégül. Az évek során e hagyomány folytatódott, és az igazgatók hosszú sorának voltam vendége: Nyusztay László, Hajtó Péter, Lázár Imre, Bethlenfalvy Géza, Radnóti Alíz, Kovács Tibor és Wilhelm Zoltán. Az egyik legemlékezetesebb eset kedves tanárom, Bethlenfalvy Géza igazgatósága alatt történt 1994 húsvétján. Két és fél hónapot töltöttem igen egyszerű körülmények között egy vrindávani ásramban, és az utolsó napra valami gyomorfertőzést szedtem össze. Bár az ásrám vezetője, az aszkéta Srípád bábá figyelmeztetett, hogy nagypénteken nem jó utazni, mégis elvánszorogtam a megállóba, és felbuszoztam Delhibe, ahol az akkor frissen kinevezett Bethlenfalvy Géza fogadott be. Amellett, hogy elvitt orvoshoz, két napra szállást adott és „böjtös” étellel nagyjából rendbe is hozta az egészségemet.

Ugyancsak Bethlenfalvy Géza „idejében”, 1995 decemberének utolsó napjaiban történt, hogy Déri Balázs barátommal bekeveredtünk Bhutánba. Valószínűleg mi voltunk az első magyarok ebben az addig elzárt, de mára már divatos országban, ahol az internet és a televízió is csak 1999-ben jelent meg. Az 1970-es évekig Bhután teljesen zárt ország volt, ahova csak néhány

külföldi expedíció jutott el az évszázadok során. Az egyikre még Csoma Sándort is megpróbálták beszervezni a britek, de ő annak politikai jellege miatt nem vett részt benne. Az országot az indiai hadsereg tartotta megszállva a kínai veszély miatt, és az indiaiak vízum nélkül is beutazhattak. A hetvenes évektől már engedtek be nyugati turistákat kontrollált körülmények között, rendkívül magas vízumdíjért. A határ menti Phüntsholing városát 1995 környékén nyitották meg, és akkor már a külföldieknek a határon is állítottak ki napi vízumot. Mi is így terveztük a beutazást egy indiai buszon. Már útközben összebarátkoztam az utasok egy részével, akikkel hindiül vagy bengáliul beszélgettem. Bár a busz itt-ott megállt, és a sofőr néha katonákkal váltott néhány szót, nem igazán tűnt úgy, hogy a díszes tibeti kapu egyben határ is volna. A sofőr talán észre sem vette, hogy külföldiek is utaznak a buszon, a határőrök pedig lusták voltak felszállni. Mindenesetre vízum nélkül találtuk magunkat egy ázsiai országban. Bár ez konzuli ügy lenne, mégis a Magyar Kultúrközpontot hívtuk fel, hogy legalább tudják, hova keveredtünk. Mivel az országba a katonai ellenőrzőpontok miatt beljebb nem utazhattunk, a város bejárása után ugyanúgy, ahogy jöttünk, ki is buszoztunk Bhutánból.

Mikor az igazgatóhelyettesi állás megszűnt, akkor az egyik lenti irodát vendégszobává alakították át, melyet esősorban a hozzám hasonlóan félhivatalos magyar vendégek használtak előszeretettel. Nagyon gyakran szálltam meg az intézet vendégszobájában, de diákkoromban, sok más magyar utazóhoz hasonlóan, Bethlenfalvy Géza személyes vendége voltam lakásának kis vendégszobájában. Akkoriban gyakran többen is megszálltunk nála, és én időnként a nappaliba szorultam ki. Egy alkalommal egy fiatal vegetáriánus művészettörténész lakott a kishálószobában, én pedig egy-két éjszakát a nappali egyik heverőjén töltöttem. Az éjszaka közepén a vendégszoba lakója rémülten ébreszt, hogy valami állat motoszkál a szobában. Én Sántinikétanban már találtam levetett kígyóbőrt a szobámban, úgyhogy nem lehetett tréfára venni a dolgot. Az igazgatót is felébresztettük, és együtt láttunk hozzá az állat felkutatásához. Az ágyat középre húztuk, és a művészettörténész lány arra állt fel. Mi ketten pedig benéztünk minden lehetséges szegletbe, míg nem egyszer csak ki nem futott egy egér. Volt a szobában egy előző lakó által otthagyt felajzatlan íj, és azt botként használva kergettük körbe-körbe az állatot. Mindeközben a vegetáriánus lakó sikongva könyörgött, hogy ne öljük meg az egeret.

Első hindi nyelvű könyvem megjelenésében is az intézet segített. Az igazgató kapcsolatba hozott az irodalomszervező Asók Vádzspéjjel, akinek ajánlásával a vezető delhi könyvkiadó minden további nélkül elfogadta publikálásra

Ánandghan-monográfiámat. A magyar központban találkoztam számos magyar, indiai és egyéb külföldi indológus kollégával és művésszel, többek között a rendkívül tehetséges román indológussal, Liviu Bordaşsal, a költő Girdhar Ráthival, az irodalomszervező költő Ásók Vádzspéjivel, a képzőművész Viván Szundarammal, és a Jókai Móra-hasonlító, százéves Bhabés Csandra Szanjállal (1901–2003), a modern indiai festészet nagy öregével. Indiai ismeretségi köromet szintén igyekeztem beszervezni a rendszeresen ide járó értelmiségiek közé, és így került a Központ vonzáskörébe a delhi képzőművészeti élet egyik központi alakja, Vidzsaj Kausik, és a költő Prajág Sukla.

Egy idő után kötelességemnek és privilégiumomnak éreztem, hogy amikor csak lehetséges, előadást tartsak az intézetben. Egy-egy indiai előadás általában nem egyszemélyes, hanem meghívunk legalább egy elnököt és egy díszvendéget is a vezető értelmiségiek köréből. Így került oda az angolul író párszi Kéki N. Dáruválá (Keki N. Daruwala) vagy a Bengálban élő német Tagore-kutató, Martin Kämpchen. Közönségnek pedig megfordultak ott a Párizsban vagy a new-yorki Columbia Egyetemen tanító kollégáim is. Az előadást mindig teljes egészében az intézet szervezte, nekem legfeljebb csak a díszvendégeket kellett megneveznem. A szervezés fontos része volt a sajtó jelenlétének biztosítása, illetve interjúk szervezése egy-egy esemény előtt és után.

Az intézet rendszeresen szervez a magyar kultúrát bemutató, magas színvonalú programokat. Ezeket általában kis állófogadás követi, mely alkalmat teremt az előadóval való kötetlen beszélgetésre, illetve az indiai és nemzetközi közönséggel való kapcsolatépítésre. A központ a XIV–XV. századi szultánok sírjait tartalmazó Lódi Kerttől nem messze, Új-Delhi egyik leg híresebb útján, a Dzsanpathon található. A hatalmas városban viszonylag könnyen megközelíthető, és a környéken a parkolás is könnyen megoldható. Míg a követségekre körülményesen lehet csak bejutni, az intézetben nincs formaság, bár a kaput ajtónálló őrzi.

A központ személyzete az évek során szinte teljesen kicserélődött. Az egyetlen ma is főállásban dolgozó alkalmazott az azóta turbános szikhké változott Balvinder sofőr. A családi hangulat megteremtésében óriási szerepet játszottak a nem diplomata, hanem már Indiában letelepedett magyar alkalmazottak, mint a programszervező Balchandani Johanna, a könyvtáros Kirpalani Ágnes, és a Delhiben magyart tanító Köves Margit. Mindhármuknak indiai férje van, és évtizedek óta Delhiben élnek. Ugyanezt a barátságos hangulatot viszi tovább az indiai adminisztratív és kisegítő személyzet is.

A rendszerváltás óta a Magyar Központ programok ezreit szervezte az indiai közönségnek, és utazók százait segítette, tehermentesítve ezáltal a

követséget, megszerettette országunkat az indiai értelmiség jelentős rétegével, és valószínűleg minden másnál hatékonyabban ápolta Indiában az indiai-magyar kapcsolatokat.

AZ UTOLSÓ NAP

Utolsó napomat Delhiben töltöm, ahová megjött a mintegy harmincfokos meleggel járó tavasz. Délután még egyszer eljutok Szinghal-dzsi irodájába szöveget olvasni. Ilyenkor viszek neki ajándékba néhány friss angol nyelvű szakkönyvet, aminek mindig nagyon örül. Elsősorban hindiül dolgozik, és az angol szakirodalmat nem igazán követi. Azt remélem, hogy így képes lesz valamennyire áthidalni az indiai tudósokat a nyugatiaktól elválasztó szakadékot.

Kéziratkeresésemhez bónuszként Szinghal-dzsi a magángyűjteményéből megmutat egy Bádzsíd *Gun-námá* című művét is tartalmazó kéziratot, amelyet azonnal le is fényképezek. Így szűk másfél hónapos kutatóútamon összesen nyolc város tizenöt kéziratgyűjteményét láttam, és mintegy hatvan kéziratot fényképeztem, másoltam vagy kollatáltam.

Huszonkét év után ismét Aeroflottal utazom. Seremetyevón mínusz négy fok, hóvihar, motozó rendőrnő, matrjoska babák, öt perces ingyen wifi és tigrissel pózoló Putyin-képes pólóingek fogadnak.

2017

MAHÁRÁSTRA

Mumbai

Március 9.

Még az ötvenedik születésnapomat ünneplő köszöntések hatása alatt ültem fel a repülőre Londonban. Mint mostanában sokszor, kissé rohanva és izgulva, nehogy dugó legyen az úton. Szerencsére semmi gond nem volt.

A repülőn először maráthi szöveget olvastam egy nyelvkönyvből. A légikísérő meg is szólított, hogy honnét ismerem ezt a nyelvet. Aztán filmeket néztem, a *Martiant* meg a *The Hurt Lockert*. Olyan nagy a zaj a gépen, hogy az angol párbeszédnek jó részét nem értem, és ezért inkább látványos filmeket szoktam választani. A *Martian* végén látom, hogy mennyi magyar vett részt a készítésében. Több százan lehettek. Még egy Banga István nevű villanyszerelőre is felfigyeltem. Talán távoli rokon. A film egy a Marson rekedt űrhajósról szól. Azért tudtam könnyen kötődni hozzá, mert az indiai utak is hasonlóan fokozott jelenlétet kívánnak. Ha egy út nem is élet-halál küzdelem, nagyon oda kell figyelnem, hogy ne betegedjek meg, ne lopjanak tőlem, és ne hibázzak olyasmiben, amivel időt vagy pénzt veszíthetek. Ennek ellenére ezek mind gyakran megtörténnek.

Mumbaiban azonban nem annyira marsi, mint otthoni érzésem volt. A pávaszem-mintás padlószőnyegre még tavalyról emlékeztem. Akkor a családom is felfigyelt rá. Most viszont egy másik közeli ismerősre bukkantam. A mozgójárda monumentális modern festmények és szobrok mellett halad el. Az egyik első ilyen festményen felismertem gudzsaráti festő-ismerősöm, Gulámmuhammad Sékh stílusát. A mozgójárda végén olvashattam is, hogy valóban ő készítette egy kis munkacsoporttal karöltve. A legutolsó alak a képen közös kedvenc költőnk, Kabír volt. Annyit időztem a folyosókon, hogy

az útleveél-ellenőrzésnél nem a szokásos sor, hanem csak néhány lassú utas volt előttem. India fejlődésének azonban ismét tanújelét vehettem. Elektronikus vízumom volt. Nem az útleveélben, hanem egy papírra kinyomtatva. Ezt minden formaság nélkül elfogadták. Sajnos a fejlődés nemcsak pozitívumokat hozott. Ahogyan Amerikában, itt is kötelező most már ujjlenyomatot venni. Indiában is ugyanúgy félnek a terrorizmustól. De aztán az, hogy végül sikerült SIM-kártyát vennem és megborotválkoznom még a repülőtéren, összességében nagyon jó érzést hagyott bennem.

Mumbai, az egykori Bombay, Mahárástra állam fővárosa. Azt mondják róla, hogy itt szinte mindenki több nyelven beszél, de egyet sem ismer rendszeren. Ha a város nyelveinek kezdőbetűit leírjuk, az angol *HUG ME* (ölelj meg) kifejezést kapjuk: hindi, urdú, gudzsaráti, maráthi, *English*, azaz angol. Nekem ebből a sorból ezidáig a maráthi hiányzott. Csak egy magyarról, Csoma Sándorról említik, hogy ismerte ezt a ma már több mint nyolcvanmillió, viszonylag nehéz nyelvet, bár az időnként itt lakó magyarok közül néhányan bizonyosan felszedtek belőle valamennyit. Én most ötvenévesen azért is tanulom, hogy magamnak és másoknak is bebizonyítsam, hogy érdemes ennyi idősen is új nyelvet tanulni. Az újind nyelvek közül a maráthi bír a legrégebbi irodalommal, és az elmúlt majd egy évezredben rendkívül gazdag kultúrát hozott létre. Indián kívül mégis alig van ember, aki ezt a nyelvet tanulja. Mikor Oxfordban elmondtam egy mumbai származású barátomnak, Sailéndrának, hogy belefogtam a maráthiba, annyira fellelkedett, hogy felajánlotta, kéthetente társalog velem, hogy ne csak könyvből ismerjem meg anyanyelvét. Most mintegy tíz maráthi társalgás-ebéd anyagával felvértezve léptem ki Mahárástrába.

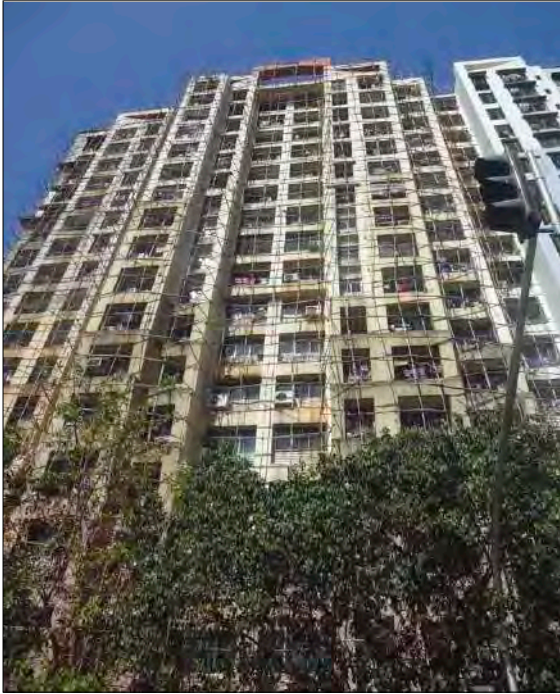
Sailéndra azt mondta, hogy az utcán nem nagyon lehet majd maráthiul szóba elegyednem az emberekkel: kérdéseimre angolul vagy hindiül válaszolnak majd. Gudzsarátban az volt a tapasztalatom, hogy az utca embere nem hajlandó a külföldivel gudzsarátiul beszélni. India legtöbb részében az anyanyelvnek alacsony a megbecsültsége, és valahogy nem alakult ki a nyelv iránti szeretet. Mindenki angolul szeretné taníttatni a gyerekét, mert azzal lehet a legjobb munkalehetőségeket kapni, sőt külföldre is azzal juthat el az ember. Az angolt nem iskolai vagy azon kívüli nyelvórákon, hanem angol tannyelvű iskolákban igyekeznek megtanulni, így elhanyagolják az anyanyelvüket. Annak irodalmi változatát már nem értik meg, és nem tudják használni. És sokan még büszkék is erre. Noha Mahárástrában is dívik az angol, de a gudzsarátitól teljesen különböző itt a helyzet. Az első pillanattól fogva feltűnt, hogy az emberek szeretik a nyelvüket. Bár könnyen eltársaloghatnék hindiül vagy angolul, ahol csak tehetem, maráthiul szólítom meg

az embereket, annak ellenére, hogy csak töröm a nyelvet. Míg tizenhat éve a kalmár Gudzsarátban az első nap a megszólított mintegy húsz emberből csak kettő válaszolt gudzsarátiul, itt pont fordított volt a helyzet. Az első húszból talán ha kettő-három nem válaszolt vissza maráthiul. Többen azonnal tanítani kezdtek. Udvariasan megismételték a mondatomat – kijavítva a hibákat. Egy boltban megtapsolt egy vevő, mikor maráthiul kértem valamit. Időnként akadozom, de remélem, hogy nem veszítem el a kezdeti lendületet. Most már látom, hogy bárhol leállhatok beszélgetni. A bőröndjavítóval, a kapuőrökkel, a boltosokkal vagy a sofőrökkel. Mind örülnek, ha kicsit beszélgetek velük.

120. kép. Boltos – a bazárban kilóra mérik az edényt, és pénztárgép helyett füzetekbe könyvelnek

Mumbaiból előre lefoglalt olcsó taxival jöttem Punéba. A kocsiablakból az ismerős Indiát láttam. Egy régi különlegességre kiváltképp felfigyeltem: a bambuszállványzatokra. Az indiaiak képesek még a felhőkarcolók mellé is ilyen állványzatokat felhúzni.

121. kép. Bambuszállványzat

gyakorlás, és még Daksával is sikerül naponta dolgozni jónéhány órát. Oxfordi kollégáimat nem nagyon érdekli, hogy merre vagyok, az adminisztrációt el kell végeznem. Pénteken több mint fél napot veszítettem ezzel. Az egyik helyen volt wifi, és tudtam intézni az ügyeket. Mikor már befejeztem volna, lemerült a laptopom, és órák mentek el újabb wifi keresésével. A nyelvtanulás viszont nagyszerűen megy. Az egész város a nyelvtanárom. A vasárnapi misét teljes egészében tudtam követni. Még a lágy goai dallamokra és keringő-ritmusra komponált énekeket is értettem. A riksásokkal is igyekszem maráthiul tárgyalni. Ők is nagyon élvezik, és javítgatják a hibáimat. Mivel a magyar hangrendszer nagyon jó alapot jelent az indiai nyelvekhez, és a hindit már harminc éve beszélem, valószínűleg nincs nagy akcentusom maráthiul sem. Ezért aztán különösen bátorítgatnak. A két nyelv azonban jóval messzebb van egymástól, mint mondjuk a román a portugáltól. Nagyon sok szót fel lehet ismerni azonos vagy átalakult formában, de a leggyakoribb szavak,

Március 11.

Az út hatsávós autópályán vitt át a kopár Nyugati Ghátokon. Az ilyesmi még viszonylag új jelenség erre-felé. Egy útszéli megállóban maráthi nyelvű felirat magyarázza el, hogy a sávokat be kell tartani, hogy a nehéz járművek a külső sávban közlekedjenek, és hogy a belső sávot csak előzésre használjuk. India azonban a régi. Teljes a káosz. A belső sáv tele van busszal és teherautóval, és a sofőröm a külső sávból előzgeti őket.

Az úton eddig kettős tapasztalatom volt. Egyfelől nem tudok kikerülni az oxfordi típusú rohanó munkából, másfelől pedig nagyon jól megy a nyelv-

122. kép. Hagyományos városi ház Mahārāštrában

különösen az igék jó része teljesen más. Mint a rokon nyelvekben lenni szokott, van néhány „hamis barát” is. Az *abhjász* szó például hindiül gyakorlást jelent, maráthiul tanulást, a *siksá* hindiül tanítást, maráthiul büntetést, a *cséstá* pedig hindiül erőfeszítést, maráthiul viccelődést. A ragozásban jórészt olyan struktúrákat használnak, mint a hindi, de az eseteket másképpen képzik, mások a ragok és névutók, és sokkal több a rendhagyó alak. Ráadásul, ugyanúgy, mint a szomszédos gudzsarátiban, ebben a nyelvben is három nemet használnak mind a névszó-, mind az igeragozásban. Érdekeség, hogy a tárgyias igék befejezett múlt idejének második személyében egyeztetnek mind az alannyal, mind a tárggyal. Ez nekem egészen addig furcsának tűnt, míg fel nem fedeztem, hogy a magyarban is ezt csináljuk: *megmondalak, láttalak* stb.

A maráthit csak akkor adom fel, ha kiderül, hogy beszélgetőtársam a messzi északról települt ide. Ez történt reggel is. A napokban a sajtó azzal van tele, hogy a hindu nacionalista kormánypárt megnyerte a választásokat India legnépesebb államában, Uttar Pradésben. Onnét származó riksásom szemmel láthatólag örült az eredménynek, és elmondta, hogy az új kormány majd letöri a korrupciót. Elmesélte, hogy már húsz éve ígérgette a helyi kormányzat, hogy a falujába vezető gidres-gödrös utat megcsinálja, de soha nem történt semmi. Egyszer aztán összeállt néhány helybéli, és lerombolt

123. kép. Sivádzsít ünneplő ifjúsági szervezet plakátja

volt, és rettegésben tartotta szinte az egész szubkontinenst. Végül 1818-ban az angolok semmisítették meg őket. Sivádzsít mindenütt meg lehet találni. Egy árusnál látom, hogy az őt ábrázoló poszter nagyobb, mint az isteneké.

Sivádzsi fiának idejében az igazi maráthá kormányzás a főminiszter, a *pészvá* kezébe került. Az első ilyen *pészvá*, Bádzsiráo kiterjesztette a maráthá hatalmat szinte egész Indiára, és örökletessé tette a főminiszteri tisztséget. Rezidenciának egy hétemeletes palotát épített Punében, a Sanivár Mahalt, azaz a „Szombat Palotát”. Eredetileg kőből kívánta felépíteni, de a nép bepanaszolta,

egy kisebb hidat rajta. Ezzel sikerült felhívniuk a figyelmet az út állapotára, és végül meg is javították azt.

Bármerre járunk a városban, mindenütt látható a maráthá nemzeti hős, Sivádzsi lovasszobra. Sok otthonban posztert tesznek ki róla. Sivádzsi egyfajta sikeres Thököly volt, aki a terjeszkedő Mogul birodalomból 1670 környékén kiszakította a maráthá hegyvidéket. Nagyszerű hadvezér volt, aki a hegyvidéken különösen mozgékony gyalogságával, és a terepre alkalmazott harcmórával szembe mert szállni az akkori világ egyik legerősebb hadseregével, és egy olyan erős maráthá állam alapjait vetette meg, amely az őt követő száz-százötven éven át India egyik legnagyobb hatalma

124. kép. Sivádzsi maráthá hős egy karórán

hogy kőből csak a király építkezhet. A legalsó szint elkészült ugyan kőből, de a további emeleteket már téglából kellett felhúznia. Mikor a britek megostromolták a palotát, sikerült is szétlőniük a hat felső szintet. Daksával a napi munka után akartuk megnézni a Sanivár Mahalt, de mire odaértünk, már bezárt. Nem igazán sajnálom, mert a felső hat emelet úgymint hiányzik.

A mindenütt jelenlevő Sivádzsí-kultusz mellett a maráthá önazonosság egy másik eleme az elefántfejű Ganésa isten tisztelete. Puné ugyanúgy, mint egész Maharástra tele van Ganésa-templommal. Az erős maráthá önazonosság azonban néha sovinizmusba torkollik. A kizárólag hindu Maharástrát vizionáló Siv Széná politikai párt keményen kisebbségellenes. Ezt aztán a két legnagyobb helyi kisebbség, a maráthi muzulmánok és hindu gudzsarátiak szenvedik meg a legjobban. Szerencsére nem ez a meghatározó politikai erő az államban. Ugyanakkor az erős maráthi öntudat eredménye, hogy az emberek büszkéek a nyelvükre és a kultúrájukra.

A hegyekben fekvő Punét az angolok nyári városként használták. Azt hittem, hogy hidegebb lesz errefelé. Sikerült ugyan elkapnom egy hidegfrontot, és a hőmérséklet csak alig ment harminc fölé, ám szerdától már 36 fok lesz.

A Punéi Egyetem könyvtárában van egy számomra fontos kéziratos könyv, a *Kavitávalí* egy példánya. Már többször is írtam a könyvtárnak, hogy szeretnék egy másolatot róla, de soha nem érkezett semmi válasz. Most sikerült elriksáznia oda, és rövid tájékoztató után már a számítógépen is volt a digitalizált verzió. Sőt, még további öt érdekes könyv is. Mondták, hogy könyvtári tagság szükséges a másolatokhoz, de mivel most már késő van, holnap iratkozzak be. A katalógusból láttam, hogy további kéziratok is jól jönnének. Másnap vissza is mentem, és befizettem a tagsági díjat. Mivel a könyvtáros most be sem jött, nem kaptam újabb kéziratot. Épp csak elmúlt dél, mire végeztem. Ahogy kifelé sétálok, igyekszem az árnyékba húzódnival, a fák alá. Hogy megtudjam, hogy az út melyik oldalán lesz jobb sétálnom, ránézek az árnyékomra, hogy merről süt a nap. Azaz ránéztem volna, mert először nem találtam. Nagyjából alattam volt.

Maharástra India egyik legfejlettebb vidéke. India lakosságának mintegy kilenc százaléka él itt, amely a Wikipédia szerint a nemzeti jövedelem 25 százalékát termeli. A fejlődés mellett van visszataszító oldala is. Néhány éve egy amerikai kutató monográfiát írt Sivádzsíról, amelyben felveti a lehetőséget, hogy Sivádzsí törvénytelen gyerek lett volna. A könyv a maráthi néplélek egyik legérzékenyebb pontját érintette, és széles körű tiltakozáshullámot indított el. A tiltakozás részeként egy fundamentalista csoport még a nagyszerű Bhándárkar Intézetet is feldúlta, mert annak neve szerepelt a könyv köszönetnyilvánításában. Azóta a nyugati kutatók elővigyázatosabbak

Maharástrával kapcsolatban, és az előszóban bocsánatot kérnek, ha valakinek az érzelmeit megsértenék. Két helyi barátom a filmkritikus Anil Zankár és a művészettörténész Puskar a vak maráthá nemzettudat furcsaságaira hívta fel a figyelmet. Elmondták, hogy az özvegyégetés, a *szatí* ma is elterjedt szokás errefelé, de hány maráthá lehet büszke rá?

A maráthitanulásumat lassítja, hogy minden szabadidőmben Daksával dolgozom a közös szövegkiadási projekten. Mivel a kutatóintézet zárva, Daksá szállodájának éttermében töltjük az egész napot. Ott van wifi, és mikor megéhezünk, rendelünk magunknak valamit. Ha egyszer benne vagyunk a munkában, mindenről megfeledezünk, és várost nézni is csak akkor megyünk ki, mikor azt egy másik kutatóintézeti túrával össze tudjuk kapcsolni. A kéziratokban található szövegeket értelmezzük. Daksá gudzsarátitudása jól jön a gudzsarátihoz közeli rádhsasztháni szóalakok értelmezésekor, rádhsaszvámi vallási elkötelezettsége viszont zavaró. Egyszer-kétszer kétségbe vonta a bhakti-szótár értelmezését, mivel a rádhsaszvámi guru egy-egy terminust másképpen magyarázott. Én szigorúan ragaszkodom a bhakti-szótárhoz, mivel az a XVI–XVIII. századi irodalmi művek alapján értelmez, és Bádhsid szóhasználata is ebbe a nyelvezetbe illik bele. Szerencsére a legtöbb vitát félre tudjuk azzal tenni, hogy majd megkérdezzük Szinghal száhabtól, a vonatkozó szövegek legjobb élő értelmezőjétől, hiszen Szinghal-dzsi rendkívüli olvasottsággal rendelkezik.

Estefelé kikísérem Daksát a vasútállomásra. Hazafelé a riksásomat meg akarja büntetni a rendőr, mert hiányzik valamiféle papírja. Kiszállok, hogy megmutassam magam, mert a fehér ember tiszteletet érdemel, és talán így nem lesz se büntetés, se megvesztegetés. Sofőrömet végül nem büntetik meg. Apró morális dilemma. Most mi helyesebb? Segíteni valakinek, hogy elkerüljön egy valószínűleg jogos büntetést, vagy pedig megakadályozni egy megvesztegetést?

Kólhápúr

Március 14.

Kimerítem magam, és megfázok éjjel. Utolsó punéi napomat így a szobámban töltöm. Szerettem volna még további kéziratmásolatokat kapni az egyetemi könyvtárból, és megnézni a könyvesboltokat, de mindkettő elmarad. Maráthitanárom, Szudzsátá Mahádzan reggel felhív egy könyvesbolt-tulajdonost, akivel megbeszéljük, hogy milyen könyvekre lenne szükségem. Elsősorban a maráthi nyelvtan kellene, másodsorban néhány ómaráthi szövegkiadás, harmadsorban pedig maráthi szerzők hindi műveiről valamint maráthi verstanról szóló monográfia. A könyvkereskedő

Szukumár Béri száhab indulásom előtt kihozza motorral a kért könyveket, és az intézet lépcsőjén üldögélve hosszan elbeszélgetünk a maráthi irodalom és könyvkiadás helyzetéről. Elmondja, hogy nagyon sok külföldi él Punéban, aki maráthi iskolába járattja a gyermekét. Ha jól értettem a maráthiját, akkor mintegy kétezer könyvkiadó működik a városban és mintegy huszonötezer külföldi él itt. Puné India egyik legfontosabb oktatási és kulturális központja. Oxfordi szanszkritis kollégám is itt tanult. A városban bármerre jártam, mindenütt kutató- és oktatási intézeteket láttam.

Ezután négyórás autózás következett a Nyugati Ghátak hegyvidéke mentén dél felé haladó, jórészt hatsávós autópályán Kólhápúrba, „Róka városba”. Az egyetemen egy fiatal tanár, Aksaj Bhónszlé fogad. 25 kilométerre lakik innen, de a hindi tanszék fontosnak tartotta, hogy egy tagjuk megvárja az érkezésemet. A vendégházban VIP-nak, azaz rendkívül fontos embereknek kijáró szobát kapok. A húszéves diáknak kinéző Aksaj elmondja, hogy csak öt tanár van a hindi tanszéken, és abból három új. Most vezették be a hindi informatika mesterképzést. A diákok és a tanárok jórészt helyiek. Elsősorban a környékbeli falvakból, nem pedig Kólhápúrból járnak be.

Amiként Puné, úgy Kólhápúr is főváros volt egy időben. Manapság iparváros. Különösen nagy cukoripara van, és híres a kólhápúri papucs és a bétellelél. A cukorgyárak mintegy négyhónapos idénymunkát biztosítanak a helyieknek, akik az év hátralévő részét a földműveléssel töltik.

Március 15.

Néha eszembe jutott 1848, de semmi ittenihez nem tudtam kötni. A maráthák Sivádzsiban a győzelmüket ünneplik. Mi, ugyanúgy, mint a levert varsói lázadást nemzeti ünneppé tevő lengyelek a vereségeinkben találjuk meg önmagunkat.

Kólhápúrba a vegyészprofesszor rektor hívott meg, akivel egy oxfordi kávézóban hosszan elbeszélgettem néhány hónapja. Az egyetem állja az utamat és az itt-tartózkodásomat. A rektor most hivatalos körülmények között fogad, és megajándékoz egy Sivádzsíról szóló maráthi könyvvel.

Az egyetemen még érdekes kérdések is voltak az előadásom végén. A hallgatóság egy része az egyetem alá rendelt „college”-okból jött egy-egy tanár kíséretében. Korábban minden előadás végén az volt az első kérdés, hogy hogyan tanultam meg ilyen jól hindiül. Mostanában már az előadásom elején elmondom rá a választ, és megkérem a hallgatóságot, hogy az előadásra vonatkozó kérdéseket tegyen majd fel. A kérdésekből felfedeztem, hogy senki sem tudott az egyik legnagyobb középkori maráthi költőnek,

Dnyándévnék tulajdonított hindi versről. A verset tartalmazó pdf a gépemen van, és azonnal idéztem, mikor egy diák rákérdezett. A hallgatóság jó része lány, néhányan csádort viselnek. Még ha a falvakból járnak is be, többet és legalább olyan érdeklődéssel kérdeztek, mint más indiai egyetemeken. Az előadás végén a tanárok és az egyes college-ok hallgatói külön-külön csoportos képet készítettek velem.

Aztán vártuk, hogy átjöjjenek a kollégák a maráthi tanszékről, de senki nem jött. Így volt időnk megnézni a felső emeleten berendezett Khándékar múzeumot. Khándékar az első maráthi szerző, aki megkapta a Gjánpíth díjat, ami nagyjából a mi József Attila-díjunk megfelelője. Mivel korábban a Kólhápúri Egyetem avatta díszdoktorrá, erre az egyetemre hagyta az irodalmi hagyatékát. A tanszékvezető Padmá Pátíl elmondja, hogy mikor meglátogatta őket egy híres hindi író, a kiállítást látva ő is úgy döntött, hogy egy egyetemre hagyja majd irodalmi vonatkozású dolgait. A két nagy termet felölelő kiállítást azonban nem a tanszékvezető, hanem a tanszék négy fiatalabb tagja kíséretében nézem meg. Egy mehendivel festett kezű tanárnő magyaráz. Mikor nem értettem meg valamit, hindire vált, többször is megkérem, hogy mondja csak maráthiul. Egy idő után rá is áll, de aztán hozzám hasonló módon elkezd keverni a nyelveket. Ezen aztán mindnyájan nevetünk. A nevetgélést aztán a kiállítás végéig abba sem tudjuk hagyni. Így már az én tört maráthim is beleillik a képbe. Közben eltársalgunk arról, hogy miért olyan komoly az író és legalább tíz évvel fiatalabb felesége a házassági fényképen. A tanárnők elmondják, hogy akkoriban egy esküvőn tilos volt a lányoknak nevetni. Aztán mit keres az angol „Welcome” felirat egy Gándhí kép társaságában az író egyszerű dolgozószobájában? Erre azt a választ kapom, hogy India soha nem lázadt az angol nyelv ellen. A múzeum még olyan apróságokat is kiállított, mint az íróasztali papírnehezékek és az egykori keménypapíros, apró vonatjegyek. Ott van az író rádiója és szalagos magnója is. Érdekes, hogy a legkorábbi kézírásos dokumentumot még az őshonos módí ábécén írta, később pedig a ma is használatos dévanágari írással.

Este Aksaj elvisz a város leghíresebb templomába, a Mahálaksmí templomba. Útközben az óváros hangulatából is kapok egy kis ízelítőt. Már egy hete Indiában vagyok, de csak most láttam az első kóbor tehenet. A központban fekvő királyi palotát ma is a család használja. Vele szemben van a család védőistenének, Bhaváni istennőnek a temploma. Ha kinyitják a templom és a palota ajtaját, akkor a palotából el lehet látni a templom mélyén rejtőzködő istennőig.

Kólhápúr Sivádzsi félfüggetlen utódainak, a Bhónszlé dinasztianak a fővárosa volt a gyarmati uralom alatt. A huszadik század fordulóján Sáhádzsi király társadalmi reformokat vezetett be, és ezért a város rendkívüli tiszteletben tartja. Sok helyütt van szobra. A hindi tanszék vezetője egy hatalmas róla szóló tanulmánykötet hindi fordításával akar megajándékozni, de a könyv súlyára hivatkozva visszautasítom.

Az igazi látványosság Mahálaksmi istennő mintegy ezeréves temploma.

Úgy tervezték, hogy napéjegyenlőség idején a lenyugvó nap átsüssön a templomba vezető utcán és a több épületet összekötő, végül a szentélybe vezető hosszú folyosón, és megérintse Mahálaksmi istennő lábát.

A templomudvaron már készülnek a *kirtan*ra és teszik ki a hangszereket. Aksaj elmagyarázza, hogy a *kirtan* középkori ómaráthi költők verseinek éneklése közbevetett magyarázatokkal. Nagyon jó lett volna meghallgatni, de félig betegen és fáradtan, és Aksajra is gondolva nem akarom még egy-két órával meghosszabbítani az esti kiruccanást.

Visszafele azért még benézünk egy papucsboltba. Aksaj szerint a kólhápúri papucsok nagyon erősek, és jól lehet velük verekedni. Szólássá lett, hogy *Kólhápúri márú ká?*, „Azt akarod, hogy megüsslek a kólhápúri papucsommal?”

125. kép. Kólhápúri papucsok boltja

Pánhágár és Ratnágiri

Március 16.

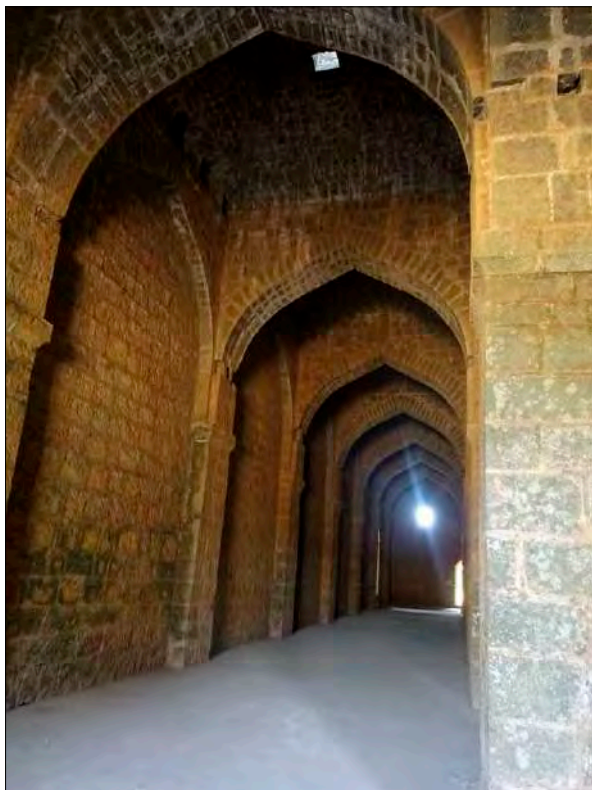
Most kelet-nyugati irányban vágunk át a Nyugati Ghátaikon. Erre az újtárra Aksaj két barátjával kísér el. Útközben meglátogatjuk Pánhágár erődjét Pánhálá falu mellett. Sivádzsí is hosszabb időt töltött itt, és még a mogul Afzal Khán ostromát is túlélte benne. Az erőd egykori nagyságából manapság csak egy kapu, egy ciszterna, három hatalmas gabonátároló és egy bástya maradt meg. A gabonátárolók emlékeztetnek rá, hogy egy hadseregnek nemcsak harcolnia kell tudni, hanem az ellátását is meg kell szervezni. Az, hogy a többi épülethez képest a gabonátárolók maradtak meg a legépebben, arra utal, hogy az évszázadok során jól látták el feladatukat, és sokáig használták is őket.

Mikor tovább indulunk az erődből, útitársaim arról beszélgetnek, hogy miután néhány hónappal ezelőtt Dzsajpurban megtámadták a *Padmávat* című film készítőit, most itt forgatták azt tovább. Kiderül, hogy az éjjel egy ismeretlen csoport behatolt a díszletre, és felgyújtotta azt. A maráthi és az angol hírek kissé ellentmondóak, de úgy tűnik, hogy egy lovon kívül senki sem sérült meg komolyan. A támadók pedig az akció után elmenekültek. A helyi maráthi hírek szerint egy teherautósófor megpróbálta fellármázni a falut, de

126. kép. Erődkapu Pánhágárban

a támadók elverték. Az internetes angol lapok szerint a dorongokkal felszerelt biztonsági őrök elfogtak két támadót, de aztán a túlerőben levő csoport kiszabadította őket. A film készítői a honlapjukon köszönetet mondanak a rendőrségnek a segítségükért. Én a maráthi változatot tartom valószínűbbnek. Az angol hírek már próbálják tisztára mosni az akció megakadályozásában sikertelen biztonsági őröket és a rendőrséget. Hasonló lehet a helyzet, mint a *Peepli live* című hindi filmben, ahol a helyi nevenincs újságíró képes csak követni, hogy mi történik, míg az összindiai hírcsatorna

127. kép. Sivádzsi gabonatárolója Pánhágárban

sztár-riportere semmit sem ért, és ötletesen maga tölti ki a tartalmi űröket.

A *Padmávat* című film állítólag Málík Muhammad Dzsájszí tizenhatodik századi hindi szúfi románcán alapul. Nem tudni hivatalosan, hogy mi is lesz a filmben, de a fundamentalista hindu indulatokat felkavarta, hogy állítólag van benne egy álm jelenet, amelyben a hősnő, és az őt megkaparintani igyekvő delhi szultán együtt szerepelnek. Dzsájszí *Padmávat*járól én is nemrég írtam egy tanulmányban. A tizenhatodik századi India nagyon messze van a maitól, mégis óriási érzelmeket tud felkavarni ez a régi irodalom.

Dzsájszí 1540-ben elkészült *Padmávat*ja allegorikus szúfi románc. A mű első fele egyfajta nyílt vagy rejtett transzcendentális utalásokkal teletűzdelt indiai Csongor és Tünde, mely a távoli Padmini hercegnőben megtestesített istenség felé törekvő emberi lélekről szól. Ez utóbbit Ratan Szén, Csittaur királya jelképezi, aki Híráman papagáj, a tanítómester elmondása alapján ismeri meg Padminit. A tanítómester elmeséli, hogy

128. kép. Lépcsők Pánhágárban

Padminít hadsereggel nem lehet megszerezni. Ratan Szén otthagyja királyi életét, és a mindennapi földi kötődéseket megtestesítő első feleségét, és útra kel Padminí távoli szigete, Szinhal-dvíp felé. Jógiruhát ölt, és végül el is jut a hercegnő palotájához. Ám amikor Padminít meglátja, elájul. A kommentátorok szerint Isten színelátását felkészületlenül nem bírja el az ember. Mikor Ratan Szén úgy érzi, hogy sikertelen volt, mérhetetlen fájdalmában máglyát rak, hogy azon égesse el magát. Végül a szerelem mindent elpusztító tüzétől megrettent istenek lépnek közbe, és Ratan Szén feleségül veheti Padminít. Idővel mindketten visszatérnek Csittaur várába. Ez a történet első fele, mely a hagyományos indiai szúfi románcokat követi. A műnek csak mintegy harmadát kitevő második rész történelmi elbeszélésbe ágyazva mutatja be a királyi pár halálát. Dzsájszí kora uralkodójának, Sér Sáh Szúri delhi szultánnak kívánta meg bemutatni, hogy hogyan nem érhető el a teljesség. A történet szerint ugyanis a valóban történelmi személy Aláuddín Khaldzsi delhi szultán hall Padminí szépségéről, és hadsereggel vonul Csittaur vára ellen. Mikor a vár védőinek kilátástalanná válik a helyzete, öngyilkos kirohanást: *dzsauhárt* követnek el. Ám előtte máglyán elégetik vagyonukat és asszonyaikat Padminivel az élen. Aláuddín Khaldzsi és Padminí történetét már Dzsájszí előtt is több hindi és szanszkrit nyelvű

mű feldolgozta. Padmini létezését, és a korabeli *dzsaubárt* azonban néhány mai tudós kétségbe vonja. A muzulmán Dzsájszi műve azonban az eset legszebb feldolgozása, melyet évszázadok óta gyönyörködve olvasnak az indiaiak, és többen is megpróbálták lefordítani a magas irodalom akkori nyelvére, a perzsára, valamint a beszélt nyelvekre: bengálira és dekkáni urdúra. Angolul csak részleges fordítása létezik, de van egy teljes olasz változata *Storia della donna del loto* címmel. Minden egyes versszaka önállóan is rendkívüli intenzitással bíró, az istenséget megidéző apró remekmű.

Délután már a tengerparti Ratnágiriben vagyok. Amint gyengül a nap-sütés, kiriksázom a Bhátjé strandra, ami olyan, mint a leggyengébb goai strand, a Miramar, de még annál is piszkosabb: a part is és a víz is. A part tele van műanyag zacskóval, a víz pedig fekete, és mikor véletlenül nyelek belőle, érzem, hogy az íze is olajos. Ráadásul óriási hullámok voltak. Nekem már az is jó lett volna, ha kifekszem egy-két órára a napra, de napozni sem lehet, mert fekete a homok, és egyébként is túl piszkos a part. Azért megoldottam. Ott voltam vagy két órát, kétszer úsztam, és kiültem egy kis étterem székére. Én voltam az egyetlen fehér ember, és mikor kijöttem a vízből, egy kamaszgyerek-csoport el is kapott, hogy velem fényképezkedhessen. A parton nem volt komolyabb kereskedővilág. Ha az ember nyugati turisták által nem látogatott strandot szeretne, akkor a Bhátjé strand erre megfelelő. Legközelebb azonban megpróbálok egy másik partot.

Március 17.

Szerencsére a tengerparton elmúlt a megfázásom, és ma annyira jól voltam, hogy még a vitaminokat sem vettem be. Élvezem, hogy rövidnadrágban és papucsban járkalhatok mindenfelé. Annyira fázós vagyok, hogy Európában az ilyesmit ritkán, csak a legnagyobb melegben tehetem meg.

Ma egy harminc kilométerre levő templomot, a Ganapatipuléi Ganésa templomot néztem meg. Véletlenül egy nagy kerülőt tevő buszjáratra ültem fel, és az bevitt a dzsungelbe. Karnátakában tavalyelőtt ilyen helyeken láttunk vadállatokat, de most csak egy majom ugrott elénk, nem pedig Sér Khán vagy Baghíra. Az út keskenyebb volt, mint a busz. Az egyik oldalon hegy, a másikon szakadék. De csak egyszer jött szembe egy teherautó. Kivihetetlennek látszott, de a busz visszafarolt, és nem esett bele a szakadékba. Ahogy a két jármű elment egymás mellett, a teherkocsi-sofőr mosolyogva köszönte meg. Amikor a buszt vártam, akkor is láttam, hogy mosolyogva dolgoznak az alkalmazottak.

Az indiai buszokon egy vagy két kalauz árulja a jegyet. Fel-alá járnak az utasok között. Ők gondoskodnak arról, hogy mindenki befejezze a fel- és

leszállást. Ezt Delhiben úgy jelzik, hogy az ajtóból vagy egy ablakból kinyúlva hangosan megütögetik a busz oldalát. Más helyeken, mint például Kalkuttában vagy az én mostani buszomon is ennél fejlettebb rendszer van. A csomagtartók mellett a mennyezetre egy madzagot feszítenek ki, melynek a sofőr melletti végén egy kis csengő van. Ha a mozgó buszon rántja meg a kalauz, akkor azt jelenti, hogy meg kell állni, ha állón, akkor azt, hogy lehet indulni.

Az elefántfejű Ganapati, azaz Ganésa temploma viszonylag egyszerű építmény. Egy internetes oldal szerint négyszáz éves, de én sokkal modernebbnek vélem, különösen a fémgerendás templomi előcsarnokot. Az az érdekessége, hogy modern létre is valamennyire ízlésesen tudták elkészíteni. Nem annyira újítások révén, hanem inkább a hagyományokat követve. A templomot kívül Ganésa különböző tevékenységeit ábrázoló domborművek díszítik. A kiálló gerendákat pedig elefántfejek támasztják alá. A kis településen egy nagy plakát hirdeti a kagylókürt múzeumot is, de azt nem nézem meg.

Hogy az elvesztett időt jóvá tegyem, Ganapatipulében felfogadtam egy riksát, és azzal utaztam vissza úgy, hogy két strandon is megálltunk. Mint Goában, itt is vannak a földbe magukat beásó rákok, ám a helyi strandokon nem találni fehér embert. Néhány öregasszony hangosan kinevetett, amikor látta, hogy fürdőnadrágban vagyok. Ugyanakkor a vízbe is alig megy be néhány indiai. Azok közül, akik mégis bemennek, sokan ruhástul teszik. Viszont kicsit beljebb menve nagyszerű úszni, és felemelő látni a közeli erdőt a tengerparti üdülőhelyeken megszokott szállodasor helyett.

A Kónkan partvidékén ma van a *hóli* helyett tartott *ranga-pancsamí* „a színek ötödikéje” ünneplése. Észak-Indiában a *hóli* újholdra esik, Maharástrában ez az ünnep azután öt nappal van. Már a buszból is sok színesre festett, megrészegült fiatalembert láttam. Néha az előttünk járó személykocsit is megállítják. Én elhúszom magam mellett a buszablakot, és próbálok észrevétlenné válni. Észak-Indiában a fehér embert nagyon szeretik befesteni. Visszafelé nyitott riksával jövök. Utunkat lassítja, hogy a falvakban sokan az út közepén ünnepelnek, és mi lépésben haladunk át egy-egy ilyen csoporton. Egyszer egy felismerhetetlen színekre festett ünneplő rámutat az üvegére, hogy befesthet-e engem. Mire mondom, hogy nem, félreáll.

Egy nőt elütött egy motor. Eszméletlenül vitték az út szélére. A motorost pedig meg akarták verni. A riksa megáll, és egy helybéli angolul magyarázza el nekem, hogy mi történt. Szeretnék segíteni, de tehetetlen vagyok. Egy másik helybéli int, hogy tűnjünk innen. Talán nem akarja, hogy lássuk, hogyan lökdösik ide-oda a motorost. Tovább is megyünk a riksával. Próbálom rávenni a riksást, hogy mégis menjünk vissza, de azt mondja, hogy ez az egész a falusiak ügye, és nem hajlandó visszafordulni. Legalább a stabil oldalfekvést

meg kellett volna mutatnom, mert ha agyrázkódása van, akkor hányni fog utána. Azzal nyugtatom magam, hogy már így is óriási tömeg van az aszszony körül, és ha vannak itt tökéletes angolsággal beszélők és sofőrök, akkor csak tudják, hogy mit kell tenni. A sofört körülvették a férfiak, lökdösték és szidták, de nem láttam, hogy ütötték volna. Rossz érzéssel megyek tovább.

A nyelvet mindenütt gyakorlom. Nyökögök ugyan, de maráthiul végzem a dolgokat. Bárkivel kerülök kapcsolatba, maráthiul próbálkozom először, és ez legtöbbször be is jön. Az oxfordi Sailéndra egy barátjának itt él egy barátja, és interneten össze is hozott velem. Most esténként Szvánanndal és feleségével, Asvinivel beszélgetek. Ez már nem utcai társalgás, hanem mindenről szót váltunk. A maráthi magas, irodalmi szókinccse a szanszkriton alapul, és nagyban egyezik a hindiével. Ez könnyen megy. Szánandék türelmesen és rendkívül kedvesen javítgatják a hibáimat. Nem bízhatom el magam, mert szinte minden mondatom hibás. A három nemben való egyeztetéssel hadilábon állok még a németben és az oroszban is. Ragozni kell a névmást, a melléknevet és a főnevet, de még az igét is egyeztetni kell az alannyal vagy a tárgy nemével, egyes múlt időkben pedig mindkettővel. Ezeket keverem össze a leggyakrabban. Legalább látom, hogy erre kell a leginkább figyel-nem. További probléma számomra, hogy a legtöbb indo-európai nyelvvel ellentétben a maráthiban nincs kötőmód, sőt még az „akarni” ige is hiányzik. Ezért aztán egészen furcsán, egyfajta belső kényszerként kell kifejezni, ha én akarok valamit, vagy ha valaki akarja, hogy valaki más csináljon valamit. Ezzel is bajban vagyok. Ha csak vizet szeretnék inni, a legegyszerűbb azt mondanom, hogy „számomra víz ivandó”.

Március 18.

Még Kólhápúrból jövet vettem egy tucat mangót egy útszéli árustól. Mivel aznap este Szvánanndékkal vacsoráztam, csak másnap ettem meg a felét reggeli és ebéd helyett. Ma a reggelim a másik hat mangó volt. Ratnágirí híres *alphonso* mangójáról. Még Punéban is azt árulták az itteni ár több mint kétszereséért. Az internet szerint mintegy nyolcvanezer hektáron termesztnek mangót errefelé.

Az internet miatt az oxfordi adminisztráció mindenütt utolér. Mindig jön egy-két sürgős indiai ügy is. Most épp a március 28-i delhi könyvbemutatót segítem szervezni. Az egyik résztvevő, az író Nimitá Gókhálé lemondta a részvételt, pedig ő lett volna a legkiemelkedőbb irodalmi személyiség. A kötet a 2012-es budapesti Tagore-konferencia anyagán alapul. Nagyon nehéz volt egységes könyvet csinálni belőle, mert a szerzők nem igazán vették figyelembe a konferenciatémát, hanem mindenki csak hozta a maga kutatását.

Volt itt minden: művészettörténet, irodalompszichológia, recepciótörténet, mitémaelemzés és interjú. Volt, aki Tagore ruhájáról vagy részleges színvakságáról írt, mások arról, hogy hogyan él tovább Tagore öröksége további gondolkodók, köztük saját írásaikban vagy művészetükben. Mikor a szerzők leadták az anyagot, az egyiké ötven oldal volt, a másiké három. Voltak, akik nem tettek lábjegyzetet és egyedi átírási formát használtak. Szerencsére a kiadóval összefogva sikerült a gyengébb cikkeket minden sértődés nélkül kihagynunk. A legnehezebb volt a sok különféle cikket egy közös fonalra felfűzni, és aztán csoportokba sorolni. Amilyen sokszínű volt az anyag, úgy érzem, hogy annyira jó közös témát sikerült találni: Tagore – a nyelvezetén túl. Ez lett a könyv címe is: *Tagore: Beyond his Language*. A könyvet négy fejezetre osztottam: Tagore nyelven túli háttere – az irodalomban és a képzőművészetekben, valamint Tagore nyelven túli hatása – az irodalomban és a képzőművészetekben.

Namitá távolmaradását különösem sajnálom, mert ő az egyik legjobb angolul író indiai szerző. *Of Gods, Trees and Grandmother* című regényét különösen érdekesnek találtam. Egy kurtizán-anya által elhagyott lányról szól, akit a nagyanyja nevel fel. A család koldusbotra jut, ám a szépen éneklő nagyanya egy járdaszéli szentélyt állít fel, és amellet kezd koldulni. A szentély az évek során hatalmas templomegyüttessé növi ki magát. A templom körül aztán megjelenik mindenféle alvilági alak. Engem nem annyira a könyv nyílt vallásellenessége fogott meg, hanem a kislány-nagyanya viszony egyes szám első személyben elbeszélte története. Ezt a viszonyt aztán Dragomán György *Máglyájában* leltem fel ismét.

Ma van az utolsó tengerparti napom. Tegnap Rátnágirítől északra voltam, ma délre indulok. A szállodában megemlétem, hogy a Kurlí strandra szeretnék menni, de a menedzser nem tudja, hogy létezne ilyen. Végül a mobilján megtalálja. A riksás sem tudja, merre van, és egy másik magyarázza el neki. Kurlí valójában egy a főúttól nyugatra eső tengerparti falu. Hozom magammal a maráthi-könyvet is, hogy átismételjem a nyelvtant, bár az, hogy egy törülközőn fekve, napozva olvasgassak, már fel sem merül bennem. Remélem, hogy lesz valami árus ott is, mint a Bhátjé strandon. Az útról letérve egy tengerparti faluba kerülünk. A falusiakat megkérdezem, hogy hogy tudok majd visszajutni. Ők elmondják, hogy vissza kell gyalogolnom a főútra, és ott majd kapok járművet.

A riksa ott hagy egy fővenyes vízparton. Bízom benne, hogy találok majd visszafelé járművet, és kérem, hogy várjon meg. A strand viszont teljesen elhagyatott. Egyetlen fürdőző sincs rajta. Itt is rengeteg az elszórt üveg és műanyag zacskó. A strand két végén köves rész. A kövek közé rejtem a

ruhámat és a táskámat, és megyek is úszni. Itt is nagyon fúj a szél, és nagyok a hullámok, de a tenger tisztább, mint Bhátjében. Kicsit félelmetes egyedül úszni. Ha valami baj van, nincs, aki kihúzzon.

Most már látom, hogy Maharástra messze van a tiszta goai strandoktól. A víz itt is valamennyire olajos, és mint mindenütt, fekete tőle a homok. Nem csoda, hogy nem jönnek a külföldiek. A tűző napon jobb minél kevesebbet lenni, különösen, mikor az embernek maga alatt van az árnyéka. Ha napozni nem is tudok, találok egy a homok fölé kinyúló kis pálmáját, amelyet lugasként használok. Kidobálom alóla a szemetet, ülőkének beteszek egy farönköt, és tökéletes olvasóhelyem van. Nagyon jól esik a szél és az egyedüllét. A tervezettnél többet maradok ezen a parton. Kigyalogolok a főútra, de a megállóban várakozó nők azt mondják, hogy sokat kell várni a buszra. Erre lestoppolok egy motorost, aki tíz perc alatt bevisz a városba.

Indulás előtt még megnézem Thibaw, a száműzött burmai király palotáját. Miután 1886-ban az angolok legyőzték, ide száműzték a királyt, aki élete hátralevő harminc évét itt élte le. A britek folyósították neki a pénzt, amiből a burmai jegyeket mutató palotát építette. Halála után hivatalok, meg iskola működött benne. Ma a palotában kis múzeum található. Háromrúpiás belépőjeggyel meg is nézhetek összesen négy termet. A legjobbak az indiai szobrok. Van jópár harcos-emlékkő. Évszázadokon át hasonló domborműveket véstek rájuk. Felül istentisztelet. Alatta az élet élvezete általában két feleséggel. Azalatt harc jelenet. Alatta pedig a halott harcos. Vannak olyan kövek, amelyeken a harcossal együtt egy meghaló nő is van, és van egy olyan is, amelyen tűzbe lépő feleséget véstek ki.

A mumbai vonat háromnegyed óra késéssel indul, és annyival érkezik. Teljesen tele van. Nincs hely a csomagomnak, és a nagy bőröndöt a középső folyosón kerülgetik az utasok. Éjfélre már az egyszerű, de mégis viszonylag drága szállodámban vagyok. Gondolom, hogy a magas ár miatt van, hogy még luxusadót is fizetnem kell rá.

Mumbai

Március 19.

Ma „ind kisebbségi napom” volt. Szinte minden kisebbséggel kapcsolatba kerülök pár óra leforgása alatt. Dél előtt nagy várakozásokkal mentem el a „portugál templomba”. Mumbai először a portugálok kikötővárosa volt. A Bombay szó is állítólag a portugál *Bom bahia*, „Jó öböl” szókapcsolatból ered. Aztán amiként New Yorkot a hollandoktól, Bombayt a portugáloktól kapták meg a britek. Idővel világváros lett mindkettő. Reméltem, hogy

129. kép. Ahol a fát nem vágják ki, hanem hozzáépítik a házat

valami nyomára bukkanok itt a britek előtti portugál időknek. Sajnos az eredeti templomból semmi sem maradt, és most egy hatalmas modern épület áll a helyén. Egyetlen vigaszom, hogy arra gondolok, valahol itt kezdődhetett el Bombahia-Bombay-Mumbai újkori történelme. A templomnál megkérdezek néhány hívőt, hogy maradt-e valami a régi templomból, de nem tudnak róla. Szerintük az alapokat azonban biztosan felhasználták.

Ezután a szaléziak vezette gyermekintézetbe mentem el hasonlóan nagy várakozásokkal. A kalkuttai, szintén szaléziak vezette Ásálajammal több mint két évtizedes nagyszerű kapcsolatomból alakult ki, és ezáltal sokra értekelem az Indiában manapság általában elitiskolákat működtető szaléziak alapítójának, Don Boscónak a szellemiségét megidéző, szegény gyerekeket segítő munkát. Reméltem, hogy ugyanúgy, mint Kalkuttában, itt is elbeszélgethetek a vasárnapi szabadidejüket töltő gyermekekkel. Az intézet azonban vasárnap üres. Egyedül a vezető Gregory atyával tudok szót váltani, aki elmondja, hogy csak munkanapokon szerveznek napköziotthonos a közeli Csindí gallí nyomortelep gyermekeinek. A telepen vannak hindi és maráthi családok. Az utóbbi évtizedekben elterjedtek a szegényeket segítő szociális intézetek és programok Indiában. Míg a kilencvenes évekig jórészt a keresztények törődtek a szegények felemelésével, mára már ennek széles, elsősorban hindu vagy szekuláris háttere van. Így a szaléziák Gregory atya szerint is kevesebb gyermekkel foglalkoznak manapság.

A Don Bosco ház a Vadálá nevű városrészben van. Úgy tűnik, hogy erre van az ősi Iránból ideszármazott tűzimidó párszák egy központja. Iránnak ezt az ősi vallását üldözte az iszlám, és sokan Indiába menekültek. Nyelvüket feladták, és átvették kezdetben a gudzsarátit, manapság az angolt. Szent könyvükből, a zend nyelvű Avesztából még egyetemista koromban olvastuk is a Mithra-himnuszot, a *Mihir yastot*, mint az óind szanszkriothoz közelálló óiráni nyelv egy szövegét. Manapság állítólag több párszi van Indiában, mint Iránban. Itt Vadálában egymást érik a párszi közösségi terek és intézmények. A Manucséri Parkban van az általam valaha is látott legszínesebb, és legbonyolultabb parki játszótér. Mögötte párszi lányiskola, párszi napköziotthon és párszi kultúrház.

A vonatig még van egy kis időm, és kimegyek a Mahím öböl partjára. Útközben több Kólhápúri papucsolt is látok. Mangóárusok pedig bedobozolt *alphonso* mangót árulnak. A legérdekesebb gyümölcs azonban a Keralából hozott, és még a dinnyénél is jóval nagyobb jáka-gyümölcs, angolul jackfruit, maráthiul phánasz, melyet a járdaszélen árulnak apró szeletekbe vágva. Félek, hogy nem elég higiénikus így, és ezért nem merem megkóstolni.

A Mahím öböl itteni partja buddhista. Régi stílusú domborművekkel díszített, hatalmas modern díszkapu, *tórana* vezet a parti kilátóra. Ilyen *tóranák* voltak az ősi buddhista ereklyedombok körül is. A *tórana* mögött a buddhista Asóka király oszlopának modern verziója. Ezek gyenge másolatok. A sétány azonban az élő buddhizmusé. A modern Indiából jórészt kiveszett a buddhizmus. Pontosabban csak az indiai himalájai és ladákhii buddhistákra korlátozódott. Az elmúlt hetven-nyolcvan évben azonban ehhez egy

újabb, rendkívül nagyszámú csoport csatlakozott. Gándhí egyik ellenlábas, a nyugati egyetemeken képzett Bábászahéb Ámbédkar volt. Szerette volna, ha Gándhí elismeri, hogy az érinthetetlenek számára is ugyanolyan öngazgatás jár, mint a muzulmánok számára. Gándhí híres sómenetének hatására a britek hajlandóak lettek volna önkormányzatot adni Indiának, de Gándhí és Ámbédkar nem tudtak közös nevezőre jutni. Ámbédkar a hindu érinthetetlenek számára végül a buddhizmusra való áttérésben talált kiutat, és hatására az érinthetetlenek tömegekben vették fel ezt a kasztrendszeret elvető vallást. Itt a tengerparton Ámbédkar modern követői standokon árulják Ámbédkar képeit és műveit. Én elkezdem mustrálni a maráthi műveket áruló standot, és beszédbe elegyedek az áruval. Egy másik járókelő is megáll mellettünk a családjával, mikor a maráthimat hallja, és elmondja, hogy ő rendőrségi vegyészszakértő, és hogy békét talál Ámbédkar műveiben. Annyira örül, hogy én is érdeklődök Ámbédkar iránt, hogy végül megajándékoz egy rózsával. Az árus meghív egy teára, és mutat egy könyvet arról, hogy Ámbédkar szerint nem szabad az érinthetetlenek számára manapság leginkább elterjedt indiai szót, az elnyomottat jelentő *dalitot* használni. Szerinte a *bahudzsan*, „többségi” szó a megfelelő erre, mert nagyon sokan vannak. Megtudom, hogy az Ámbédkar emlékéért fenntartó szervezet gyakran szervez táborokat, amelyekben bemutatja a buddhizmust.

A vonaton egy további kisebbséggel, a szélsőséges, semminek és senkinek nem ártást követő dzsainákkal kerülök kapcsolatba. Egy Oszijá istennő templomához igyekvő márvári dzsaina család ül a közelemben. A család egyik fele Mumbaiban, a másik fele Punében él. A mumbai fél otthon hindiül beszél, a punéi maráthiul. A punéiak lehetnek többen, mert több maráthit hallok tőlük, mint hindit. Útitársam elmondja, hogy nem minden dzsaina szabályt tartanak be. Például naplemente után is esznek, pedig eredetileg tiltva volt, hogy a félhomályban vagy sötétben főzzenek, mivel megölhetnek kis állatokat közben. Ugyanezért tiltva van minden föld alatt termő növény is az étrendjükből, hiszen a föld alatt is sok a kis élőlény, és még a lehetőségét is el akarják kerülni, hogy valamit megöljenek. Útitársam elmondja, hogy ők azonban megesszik a krumplit. Annyira összebarátkozunk, hogy meghívnak kártyázni.

Most vagyok az indiai út közepén. Az első fele jórészt nyelvtanulással töltött maharástrai körút volt eddig számomra ismeretlen helyeken, a második egy északi előadó- és kutatóút lesz olyan városokban, ahol már jártam. Járom szerint felosztva három szakaszom van: a Mumbai–Puné–Kólhápúr–Ratnágiri szakaszt autóban, a Ratnágiri–Mumbai–Bikánér–Delhi szakaszt jórészt vonaton, a Delhi–Patná–Delhi–Mumbai szakaszt pedig repülőn fogom megtenni.

A THÁR SIVATAG

Március 20.

Nem fáztam meg a vonaton. Mivel nem akarok egy napot sem elveszíteni, taxival megyek Dzsódhpurból Bíkánérbe. Négy és fél óra alatt ott is vagyok. A Thár sivatagon vágunk át. Gyér növényzet mindenütt van a homokdűnéken. Útközben látunk óriásantilopot, hindiül *nílgájt*, vagy „magyarosan” nilgaut és indiai antilopot. Sofőröm, a pandzsábi Avatár Szingh a lehető legegyszerűbben határozza meg a nílgájt: se nem tehén, se nem ló. Megtudom, hogy olyan erős, mint egy bika, és képes egy autót is feldönteni, vagy szarvával egy busz tetejét leszakítani, és olyan gyors, mint egy ló; gyakran balesetet okoz, ha kiugrik az útra. Általában csoportokban járnak, és rendkívül veszélyesek lehetnek. Gyakran lelegelik a termést.

130. kép. Nílgáj, azaz óriásantilop

131. kép. Indiai antilopok a Thár sivatagban

Avatár Szingh elmondja, hogy nemrég erre járt a filmsztár, Szalmán Khán a barátaival, és levadászott egy antilopot. Erre az állatvédő Bisnói vallási iskola követői beperelték, és megnyerték a pert. A Bisnóik valószínűleg a legrégebbi rádzsasztháni egyistenhívő iskola. 1485-ben alapította egy Dzsámbhó-dzsi nevű rádzsasztháni guru. A modern kutatás szerint kezdetben az iskola a Rádzsaszthánban is

elterjedt dzsainizmushoz állhatott közel, és csak később vált egyistenhívővé. Manapság állat- és környezetvédő hozzáállásukról híresek. Sofőröm elmondja, hogy a név a húsz (*bisz*) és a kilenc (*nau*) szám összetételéből adódik, és azt jelenti, hogy a vallás huszonkilenc szabályt követ. Szerinte követői alacsony kasztúak, de jól dolgoznak. A fiúk hamar kimaradnak az iskolából. Erre a család megházasítja őket, és hozományként kapnak egy teherautót. Áthaladunk egy Bisnói falun, ahol sofőröm szerint minden családnak van teherautója.

A Thár sivatag homoksivatag gyér növényzettel, viszont, ha valahol találunk édesvizet a föld alatt, akkor az termőföldre alakítható. Gyakran látunk

132. kép. Bisnói teherautók

nagyobb, bekerített földterületet búzával vagy olajat adó mustárral bevetve. A kerítés a legelő állatok ellen van. Mivel víz segítségével termőföldre alakítható a sivatag, most épül egy vízvezeték, mely az Indirá Gándhí csatornán keresztül a pandzsábi Szatlédzs folyóból hozza majd ide a vizet. Most még csak az út mentén láthatók a hatalmas csatornaelemek.

Dél felé már a bikánéri Anup Szanszkrit Könyvtárban vagyok. Amilyen jól ment eddig minden, olyan hidegzuhany ér most. Hiába leveleztem le másfél hónappal ezelőtt, hogy ma jövök, és hiába írtak vissza, hogy rendben van. Csak tegnap vettem észre, hogy kérik, erősítsem meg jöveteletem. Mivel ezt nem tettem, most nincs itt az ember, aki a kulcsot őrzi. Holnap meg az igazgató

nem lesz itt. Így a négy munkanapom kettőre korlátozódik. Ghanasjám segítségével próbálok kapcsolatba kerülni a hercegnővel. Egy kis futkosás után az egyik titkár irodájából fel is hívjuk, de azt mondja, hogy elfoglalt, és nem tud segíteni. Este találkozom egy onnét kirúgott könyvtárossal, aki elmondja, hogy a kulcs mindig ott van, és az ügy ennél sokkal bonyolultabb. Ráadásul a könyvtár nem Sziddhi Kumári, hanem nagynénje, Rádzsjarí Kumári alá tartozik, de ő sem tudna semmit tenni nagyhatalmú hivatalnokai ellenében. Felháborodok, hiszen azért nem álltunk meg útközben Nágaurban, hogy még ma is tudjak a könyvtárban dolgozni. Pedig felesleges haragudnom. Értelmes dolgokkal fogom eltölteni az időmet.

Ghanasjám elmondja, hogy Ládhnuban egy nagy dzsaina központ található rendkívül sok kézirattal. Ez innét száznyolcvan kilométerre van, a szudzszágarhi körzetben, de ha holnap úgyszincs mit tennem, akkor kibérek egy taxit, és elmegyek. Visszafelé még Nágaurt és a patkánytemplomot is meg tudom majd nézni. Ghanasjám elvisz a Náhtá könyvtárba, hogy tudakoljuk meg, hogy pontosan hol van, és telefonáljunk nekik. A Náhtá könyvtárban ott van régi ismerősöm, Cshóprá-dzsi, aki azt mondja, hogy egy másik intézetben, a Tulszi Szádhaná Központban tudják pontosan megmondani a telefonszámot.

A Tulszi Szádhaná nevét viselő központ az 1997-ben elhunyt dzsaina tanító-mester hagyatékát őrző hatalmas, modern intézményegyüttes, könyvtárral, kiállítással, kórházzal és zarándokszállással. Cshóprá-dzsi délelőtt az itteni könyvtárban dolgozik. Most bemutat a vezetőségnek, ahol azonnal fel is hívják a ládhnúi testvérintézményt. Elmondom, hogy szeretném megnézni a kézirataikat. Ők azt válaszolják, hogy másnap zárva vannak, de küldjem el egy

133. kép. Épülő csatorna a Thár sivatagban

levélben, hogy mit keresek. Mivel Cshóprá-dzsínél ott vannak a keresett kéziratok nevei, ezért ő vállalkozik rá, hogy tartja velük a kapcsolatot, és rákérdez majd. A vezetőség meghív vacsorára, és egy másnap este bemutatásra kerülő drámára Gándhí és egy dzsaina szerzetes, Rájcsand ácsárja kapcsolatáról. Ugyanakkor megkérnek, hogy mondjak egy kis beszédet másnap a kórházuk kétéves fennállására rendezett ünnepségen. Ott lesz a polgármester is.

Március 21.

Majd egy órás késéssel jön értem Cshóprá-dzsi, hogy elvigyen a Fizio-terá-
pia Központ születésnapjára ünnepségére. Nem kérdezem, hogy mi történt. A polgármester már ott van. Szinte állandóan a mobilján beszél. Van, mikor olyan hívás jön, hogy titkárnak adja a telefont, hogy ő vegye fel. A polgármester, akit szintén Cshóprának hívnak, ácsárja Tulszi tisztelője. Megválasztása után első útja a Tulszi Szádhana Központba vezetett. Cshóprá polgármester jelenlétéből ítélve egy hatalmas központot sejtettem, de aztán kiderül, hogy csak két doktornő dolgozik ott naponta pár tucat beteggel. A kezelési díj névleges: tízrúpiás regisztráció után heti ötven rúpia. Hatan ülünk a pódiumon, a két doktornő, én, a polgármester, és a Központ két vezetője. Mindegyikünk két-három perces beszédet mond. Csak lassan áll össze, hogy miről is beszéljek egy ilyen alkalmon.

Az egyik doktornő a megelőzés és a mozgás fontosságát hangsúlyozza a javarészt elhízott nőkből álló közönségnek. Én elmondom, hogy a fizioterá-
pia fontosságát abból tudom, hogy édesanyámnak is nagy szüksége van rá. A doktornő szavaihoz kapcsolódva kifejtem, hogy Oxfordban a legnagyobb tudósok is biciklivel járnak a munkahelyükre. Ráadásul Gándhí is feladta a buszozást Londonban és inkább gyalogolt. A polgármester mindezt tovább építi. Ő is a biciklizés előnyeiről beszél, arról, hogy ha egy nő egyedül félne biciklizni, akkor álljanak össze kisebb-nagyobb csoportokba. Közben valakinek állandóan szól a telefonja, és fel is veszik. Az enyém is megszólal a kissé távolabb letett táskámban, de nem megyek ki érte. A születésnapot tortával ünneplik. Én kapom az első falatokat, majd ugyanazzal a kanállal egymás szájába teszik a továbbiakat. Engem is kínálnak, de nem kérek többet.

A kapunál már vár a taxim, ezúttal Avatár Szingh főnöke, a szintén pandzsábi Bittú lesz a sofőröm. Ő is ugyanolyan beszédes, szolgálatkész ember, mint Avatár Szingh. Ő is tanítgat útközben pandzsábiul. Ezt a nyelvet olvasni tudom, de soha nem gyakoroltam beszélni. Bittú nagyon élvezni nyegle mondataimat.

Bittú valamiért nagyon nem kedveli a bisnóikat. Mikor a bisnói falvakon megyünk át, elmondja, hogy az iskola követőinek nagyszerű szabályai vannak, de alig tartják be azokat, lopnak, isznak és kábítószeresnek. A benzinkútnál valamiből észreveszi, hogy a személyzet bisnói lehet, és odahívja őket, hogy válaszoljanak a kérdéseimre. Szerintük a szekta neve Visnu népiesen ejtett Bisnu változatából ered. Megtudom, hogy a benzinkút tulajdonosa is bisnói. Elmondják, hogy a nagy bisnói központ a közeli Mukám településen van, de útközben is láthatunk majd bisnói templomokat. A templomban az imádás központjában álló istenségszobor helyén Dzsámbhó-dzsi képe áll, mivel Dzsámbhó-dzsi és a legfőbb guru, azaz Isten egy. Jelen van a szent könyv, a *Sabad-váni* is.

Egy a pillangósviráguak családjába tartozó sivatagi khédzsri-fa (*Prosopis cineraria*) olyan fontos a bisnóik számára, hogy a rádzsasztháni és hindi névtől eltérően saját megnevezést használnak rá: *dzsántínak* hívják. A benzinkutas elmondja, hogy néhány száz évvel ezelőtt 365 bisnói életét adta, hogy a dzsódhpuri maharadzsával szemben megvédelmezzon egy khédzsrifát. Abhaj Szingh maharadzsának a palotaépítéshez fára volt szüksége, és azt a Khédzsarlí nevű falu határában kívánta beszerezni. A falusiak megpróbálták megvédeni a fákat, és ellenállásuk lemészárlásukat eredményezte. Míg az interneten sok fáról olvasni ezt a történetet, a benzinkutas fiú azt meséli, hogy ezek az emberek mind egyetlen fáért adták az életüket.

Bittú elmondja, hogy Szalmán Khán ügyét a média fújta fel. Naponta ölik a védett gazellákat, de erről nem cikkeznek. Szalmán Khán összeveszett a dzsódhpuri maharadzsával, és tudva, hogy szeretne vadászni, ő csalta törbe. A bisnóikról viszont így sokat írtak a lapok.

Útközben észreveszek egy legelésző antilopcsoportot, és hosszan fényképezem őket. A Thár sivatagban 1991-ben jártam először, akkor végtelen dűnéket láttam gyér növényzettel, mára a sivatag jó része fel van parcellázva. Ha elkészül a csatorna, akkor itt is termőföld lesz. Bittútól megtudom, hogy manapság nyolcvan-száz méter mélyre kell lefúrni édesvízért. Egy ilyen kút négy-ötszáz ezer rúpiába kerül. Pandzsábben ezzel szemben már húsz méter mélyen van víz.

Úticélmom a Dzsódhpur és Bíkánér között félúton fekvő Nágaur. A hindi irodalom legrégebbi előfordulásaira vonatkozó kutatásaimból tudom, hogy a legelső dokumentálhatóan fennmaradt hindi versek között szerepelnek egy helyi szúfi, azaz muszlim misztikus szent kétsorosai. Az 1273-ban elhunyt Saikh Hamídudín Nágaurí tetteit és mondásait 1350 körül jegyezték le unokája elmondása alapján egy *Szurúr usz-szudúr va núr ul-budúr* című

perzsa könyvben. E könyvnek az aligarhi egyetemen őrzött kéziratában található a négy versike. Most szeretném megtudni, hogy városában hogyan él Hamíduddín híre.

Mivel szállodámban alig van internet, nem tudom megnézni, hogy mit írnak Nágaurról. Azt már Avatár Szingh elmondta, hogy a városban ma is van egy nagy szúfi síremlék, de taxival megközelíthetetlen. Most az óváros előtt felfogadok egy autóríksást, és vele megyek oda. Hatalmas, aprólékosan

134. kép. Hamíduddín síremlékének bejárata Nágaurban

kifaragott kőből épült díszkapu vezet a síremlékhez. Ott ácsorog néhány dervis, egy kis muszlim csoport pedig egy síremléknél imádkozik arabul. Fogalmam sincs, hogy kié ez az óriási tisztelettel övezett sír. Aztán az egyik dervis elmondja, hogy Hamíduddín Nágauri sejké. Kérdezem, hogy azé, akit a vagyonról lemondók szultánjának, *Szultán ut-tárikínnak* hívnak? Elmondja, hogy pontosan azé. Aztán magához int egy másik dervis, Móhammad Amán Csauhán, aki elmeséli, hogy a sejk magas pozíciót töltött be a szultáni adminisztrációban, de elege volt a helyi intrikákból, és kérte, hogy a szultán helyezze őt át egy lakatlan, vad vidékre. Így került a kígyók, a *nágák* földjére. A *Szurúr usz-szudúr* feljegyezte, hogy a sejk eredetileg rendkívül művelt jogtudós volt, aki aztán egyszerűen, kis földjét művelve, és egyetlen tehenének tejét fogyasztva élt itt. Nem engedte, hogy baja essen bármi állatnak vagy fának. Mikor ezt a dzsainizmust idéző hozzáállását támadták muszlim társai, egy jól felkészült jogtudóssal találták szemben magukat. Móhammad Amán elmesél három történetet, hogy hogyan védett meg a sejk egy tehenet, egy madarat és egy bogarat. Egy levágásra ítélt vemhes üszőt megvett a mészárostól. Egyszer pedig, mikor leborult imádkozni, egy madár a turbánjába tojt. Ha megmozdul, kieshet a tojás, ezért leborulva maradt egész addig, míg ki nem kelt. Egyszer pedig, mikor a dolgát végezte, rámászott egy bogár. Csak akkor vette észre, mikor már odébb ment. Lesodorta magáról, de látta, hogy a bogár elveszetten kering. Ezért aztán megfogta, és visszavitte oda, ahol rámászott. Itt a bogár örömmel meg is találta a helyét. A szent megtiltotta, hogy előkelőkhöz és más szentekhez hasonlóan kupolát emeljenek a sírja fölé. Most csak egy fa van ott, és kalauzom szerint az ég a sír kupolája. Móhammad ad is valamilyen levelet, hogy egyem meg. Valószínűleg a szent fájáról való. A sírkörzet díszkapuját a tizennegyedik század első felében uralkodó Muhammad Tughlak szultán emelte. Azt mondják, hogy ez a menyország nyolcadik kapujának másolata. A kupola alatt még a sivatagi melegben is kellemesen hűvös van.

Ha jól értettem Móhammad Amán perzsa szakszavakkal tűzdelt hadaró és artikulálatlan beszédét, akkor apjának három házasságból sem volt gyereke, de aztán imádkozott a szent sejk sírjánál, és több fia is lett. Móhammadot gyerekkorában a sejk szolgálatára adták. A szent körzet tele van sírral, és Móhammad átvisz egy másik szintén nagy tiszteletben tartott sírhoz, amely a szembetegségeket gyógyítja. Nekem is a szememre akarnak kenni valami port, de megtiltom. Már korábban megmondtam, hogy keresztény vagyok, ezért nem erőltetik. Útikalauzomnak adok borralalót, erre odajön hozzám egy másik dervis, és ő is kér.

135. kép. A szúfi Abdul-wahab Dzsiláni szentélyénél

nága uralmától. A városban több szultán is megfordult, és építtetett mecsetet. Van itt Akbar-építette mecset és Dzsahángir-építette is. Hindu riksásom már menne, de ráveszem, hogy legalább egy közeli mecsetet nézzünk meg. A Samszí mecset valóban közel van. Egy muszlim tanítótól kérdezzük meg, hogy hogyan lehet megközelíteni. Csak balra kell fordulnunk. A tanító elmondja, hogy a gudzsaráti Mahmúd Bégará szultán egy rokona emelte. Minaretjei teljesen eltérnek a delhi szultánok és a mogulok minaretjeitől. Nekem inkább közép-ázsiaiak tűnnek, de talán gudzsaráti stílusúak. A mecset mellett esküvőre készülnek, és engem is furcsán méregetnek. A mecsetben muszlim iskola, *madraszá* működik. Most is recitálnak benne a gyerekek. A rendes tanítási idő után jönnek ide. A tanító elmondja, hogy ő hozta létre. Látom, hogy van egy perzsaterem is. Megkérdezem, hogy melyik gyerek tud perzsául. Előtuszkolnak egy félénk kisfiút. Perzsául kérdezem, hogy hogy hívják, de nem tud válaszolni. A tanárokat próbálom buzdítani, hogy tartsák fenn a perzsatanítást, hiszen India muszlim történelmi dokumentumai és irodalma született ezen a nyelven. A tanító megmutatja a mecsetfalon a végzős diákok graffitijeit, és mutat egy urdú könyvet is Nágaur történetéről. Kérdezem, hogy hol lehet megvenni. Azt mondja, hogy itt van a násznép között a szerző, és be is visz hozzá. Pír Abdul Bakí Csistí Fárúkinak hívják. Ő Hamíduddín jelenlegi utóda, és sírhelyének előljárója. Kevés időm van, de az előljáró pillanatok alatt megérti, hogy mi járatban vagyok. Elmondom, hogy Hamíduddín Nágauriról és magáról Nágaurról szeretnék irodalmat, és hogy *Szurúr usz-szudúr* kéziratokat is szívesen lefényképeznék. Elmondja, hogy most nem tud elmenni a könyvtárába, de pillanatok alatt

Ezután átmegyünk egy másik szent, Abdul-wahab Dzsiláni szentélyéhez, aki állítólag Hamíduddín tanítómestere volt. Ez sokkal kisebb szentélykörzet, és az épületek is modernebbek. Egy történet szerint egy khédzsuri akácfa alatt meditált Isten nevén, és ő szabadította meg a környéket egy gonosz kígyó, szanszkritul

hozat három könyvet, többek között a *Szurúr usz-szudúr* helyi hindi fordítását. Ez különösen nagy kincs számomra. Még meghív egy csirkevacsorára is, de azt visszautasítom. Riksásommal rohanunk vissza a taxihoz. A városban annyira idegen a külföldi, hogy futnak utánunk a gyerekek.

Az irodalmi nyelvek tekintetében teljes a kör. Az egyik legkorábbi indiai muszlim szent neve alatt hindi versek maradtak fenn. Aztán évszázadokon át, bár hindiül is születtek jelentős alkotások, a perzsa, majd az urdú volt az indiai muzulmánok elsődleges irodalmi nyelve. A hindi fordítás szükségessége tanúsítja, hogy ismét a hindi lett az.

A Muszlim Hamídudín tanai rendkívül közel állnak a bisnói tanításokhoz. Valószínűleg mind ő, mind a bisnóik a már régóta jelen levő dzsaináktól vehették át a minden élet tiszteletének tanítását.

Útközben visszafelé Bittú a szikh vallásról beszél, arról, hogy reggelente ő is recitál néhány sort a szikhek reggeli zsoltosmájából, a *Dzsapdzsiból*. Ő is elmesél egy történetet a szikhek alapítójáról, a Mekát is megjárta Guru Nánakról. Egyszer néhány muzulmán észrevette, hogy lábát Mekka fele fordítva fekszik, amit ők tiszteletlenségnek érezték. Erre megfogták, és alvás közben másfelé fordították. Ekkor azonban azt vették észre, hogy Mekka a lába irányában tűnt fel. Újra fordítottak rajta, de ekkor Mekka megint csak a lába irányába volt. Végül leborultak előtte, és elismerték, hogy szent ember.

Bittútól megtudom, hogy Ardzsun Rám Méghnád, a központi pénzügyminiszter Bíkánérből származik. Turbánban, biciklivel jár be a minisztériumba. Ő áll a bíkánéri repülőtér fejlesztése mögött. Van ugyanis a város mellett katonai reptér, amit magántársaságok most korlátozott feltételek között használhatnak. 3500 rúpiáért lehet Dzsajpurba repülni egy kilencüléses kis gépben, de ezt sem bírják megtölteni. Hamarosan azonban beindulnak a delhi járatok is hasonló árban.

A szállodámban megnézem, hogy mit ír az internet Nágaurról. A Wikipédia oldal elfogultan hindu, és a muszlim szentélyeket csak futólag említi.

HÁROM NAGYVÁROS

Patná

Március 24.

Szokásom szerint kicsit rohanva szállok fel a patná-i repülőre, mert lezárták a reptérre vezető utunk egy szakaszát, és jelentős kerülőt kellett tennünk. Ráadásul többször is dugóba kerültünk. Mivel csak háromnegyed óram volt

az indulásig, és korábban arról tájékoztattak, hogy 45 perccel az indulás előtt bezár a bejelentkezés, a sorban előrekéredzkedtem, és az első osztálynál adtam le a bőröndömet. A biztonsági ellenőrzésnél is kivételesen előre engedtek. A beszállókapunál már nem volt senki. Ez hivatalosan az indulás előtt 25 perccel zár. Én körülbelül fél órával korábban érkezhettem. A gép félig üres. Nem is a saját helyemre ülök le, hanem egy üresen hagyott sorba. Érdekes módon az elkövetkező majd fél óra alatt telik meg a gép. A bihári utasokat nem nagyon érdeklik az ilyesfajta előírások. Nem egyetlen megkésett csoportról vagy utasról van szó, hanem az utasok fele jóval a hivatalos kapuzárás után száll be. Már késésben vagyunk, és semmi jele annak, hogy hamarosan indulnánk.

Március 24.

A patnái repülőtéren gyalog mentünk a géptől az épületig, és láttam, hogy ott áll az Indiai Légierő egy utasszállító gépe. Katonák veszik körül. Pranab Mukherdzsi államelnököt hozta a megnyitóünnepségre, amiről én eleve lekéstem. Mikor a konferencia-helyszínre érek, már el is ment az államelnök, ugyanúgy, mint Nítis Kumár bihári főminiszter is. Én csak a számukra kifejlesztett piros szőnyegen masírozok végig egyedül.

A repülőtérről a szállodánkba és a közeli konferencia-helyszínre, a Maurya Szállodába egy egykori kommunista-partizánból lett idős kutatóval kerülök egy taxiba. Elmondja, hogy a konferenciát szervező Asian Development and Research Centre alapítójával, Arvind Nárájan Dással együtt voltak a mozgalomban. Annak szétverése után Dász belépett az indiai kommunista pártba, ő nem. Most arra büszke, hogy három egykori tanítványa is előad majd.

Nekem is előad egy volt diákom, Gautam, aki most egy szegénységkutató intézetet vezet Gudzsarátban. Örömmel meséli, hogy mennyire fontos a munkájában a hindi. Az intézet gazdasági kísérleteket végez. Általában két azonos jellegű csoportot vizsgál. Az egyik kap gazdaságélénkítő tanácsadást, a másik nem. Két-három év múlva a két csoport közötti különbségeket kielemezve megnézik, hogy az adott tanácsadási program milyen eredményeket hozott.

Este sikerül átmennem egykori vezetőtanáromhoz, Tivári-dzsihez, aki nagy örömmel fogad. Nyolcvannégy éves. Panaszkodik, hogy egyre rosszabbul hall, és elgyengültek a lábai. Nagyon nehezen tud felállni, és már bottal jár. Még írnia is nehéz. Ettől függetlenül folytatja az irodalmi munkásságot, és megajándékoz a Hanumán-majomistenhez szóló negyvenverses gyűjtemény, a *Hanumán-csalátszá* kommentárjával. Egy másik

könyve megjelenés alatt van. Ez Tulszídász vitatott szöveghelyeiről szól. Tulszídász legvisszatartóbb sora azt mondja, hogy „a dob, az alacsonykasztú sűdra, az állat és a nő arra való, hogy üssék”. Ez a fél sor a hindi egyik legnagyobb költőjétől évszázadokon át támogatta a nők és az alacsonykasztúak megvetését. Ezt már sokan próbálták magyarázni, most ő is kísérletet tesz rá. Szerintem az ilyesmi felesleges, mert Tulszi saját korának hozzáállását fejtette ki benne. Ráadásul menthetetlen, mert évszázadokon át szó szerint értelmezték. Egy másik Tulszi-sorral is hasonlóan járt el. Itt azt fejtegeti, hogy általában bráhmanának értelmezett *vipra* szó, Tulszi szóhasználatában bölcslet jelent. Sikerül is egy szöveghelyet találnia, ahol ezt a szót egy nem papi, hanem az eredetileg harcos kasztú szereplőre, Visvámitrára alkalmazza a költő. Emellett azt fejtegeti még, hogy Tulszídász valószínűleg földművelő bráhmana volt, és ezért ütközött össze a templomi bráhmanákkal. A költő többször is keserűen szól a templomi bráhmanákról.

A sántinikétani hinditanítás történetéről is beszélgetünk. Tagore Sántinikétanba hívta Hazáripraszád Dvivedít, akiből ott lett nagy tudós. Sajnos a hindioktatás fenntartására nem volt elég pénz, és Dvivedinek tíz év után el kellett mennie. A Benáreszi Hindu Egyetemen lett professzor. Az egyetem rektora egy gudzsaráti volt, akit Dvivedi bhódzspuri nyelvjárásban kifigurázott. Ezért kilenc társával együtt kirúgták innen is. Szívesen visszament volna Sántinikétanba, ahol közben került pénz a hindiprofesszori állásra, de akkorra azt már betöltötték. Végül Csandígarhban kötött ki.

Március 25.

Kint harminchat fok van. A légkondicionáló berendezések a maximumon mennek. Bent húsz fok alatti lehet a hőmérséklet. Én majd megfagyok, és több pulóvert is magamra veszek. Ez sem segít, és nem bírok végigülni egyetlen kétórás ülést sem. Mindig előbb ki kell mennem. Megkérdezem az egyik szervezőt, hogy lehetne-e lejjebb venni a hűtést, de azt mondja, hogy az sok embernek nem tetszene. Pedig holnap én is egy másfél órás panelben adok majd elő. Egy ilyen panelbe öt-hat előadót tesznek, és így egy emberre 15–20 perc jut. Frusztráló, hogy ilyen rövidke előadásért utaztunk több ezer kilométert.

Az előadások alatt az emberek néha egymás között sugdolóznak. Rájuk piszegek, és erre abba hagyják. Időnként szól a telefonjuk és fölveszik. Ezt teszi egy mellettem ülő is, aki hangosan beszél bele. Őrá többször is rápiszegek, de nem zavartatja magát. Végül az egykori partizán odalép hozzá és rámordul: „Hagyja abba!”

Az utóbbi hónapokban új szóval gazdagodott a hindi: *nótbandí*, azaz bankjegyebevonás. Novemberben a kormány másfél napos határidővel kivonta a forgalomból a két legnagyobb bankjegyet, az ötszáz- és az ezerrúpiást. A régi bankjegyeket csak körülményesen, hosszas sorban állás révén lehetett átváltani újakra. A bankjegyebevonás hivatalosan a feketegazdaságot kívánta visszaszorítani, mert ott a pénzügyletek nagy része nyomtalanul, készpénzben történik. Nagyon sokan halmoztak fel otthon óriási készpénzkészleteket. A kormány az ügyet a korrupcióellenes harc részeként jellemezte. Persze a bankjegyebevonás a szegényebb háztartásokat is, különösen az asszonyokat jelentősen sújtotta. A háztartások vezetése az asszonyok kezében van, akik vészhelyzetre tartalékpénzt tettek félre, és nem vitték azt el a bankba. Egyesek szerint a korrupcióellenes harc csak álca. Igazából a bankok pénzzel való feltöltése volt a cél. Mások szerint India ellenségei, Kína és Pakisztán nagy mennyiségben gyártottak hamis bankjegyeket, és ennek kívánt most véget vetni a kormány. Mára már vége a hosszú banki soroknak, és az emberek pártállástól függően pozitívan vagy negatívan értelmezik a rendelkezést. A korrupcióellenes harcnak ez annyira látványos jele volt, hogy a napokban a kormánypárt meglepetésszerű győzelmet aratott India legnépesebb államában, Uttar Pradésben.

Nekem is volt tavalyról kétezeröttszáz rúpiám régi címletekben. Miután végigkérdeztem az embereket, hogy mit lehet vele csinálni, megtudtam, hogy egy delhi bankban hosszú sorban állás után lehet beváltani. Nekem arra nincs időm. A BBC-n olvastam annak idején, hogy az emberek a vécén húzzák le a bankjegyeket. Most én is azt csináltam.

Patná India talán legszegényebb nagyvárosa. Estefelé kimegyek egyet sétálni. Patná központi „parkja” a Gándhí Medán. Fa nincs rajta, és fű is gyéren nő benne. Poros ösvények szelik keresztül-kasul. Ennek ellenére népszerű. Mindenütt játszó vagy beszélgető csoportok üldögélnek. Akkor megyek vissza, mikor besötétedik. Többször is át kell kelnem a nagyforgalmú központi utakon. A járművek jó része nincs kivilágítva. Egy másik része pedig a menetiránnyal szemben közlekedik. Nagyon kell figyelnem, hogy el ne üssenek, mert a kivilágítatlan járművet eleve nehezebben lehet észrevenni.

A járdák fölött hatalmas poszterek köszöntik a borotvátlan főminisztert, Nítis Kumárt hatvanhatodik születésnapja alkalmából. Ilyet természetesen csak Bihárban látni. India-szerte azonban két arc mindenütt feltűnik az óriásposztereken: a miniszterelnök, Naréndra Módi, amint vagy buzdít, vagy az elért eredményeket hirdeti, és az idősödő filmsztár, Amitábh Baccshan, amint valamiféle terméket ajánl megvételre. A járdán hajléktalanok készítik

a vacsorát. Patnában a szeméttől szokatlan módon szabadulnak meg. Az utcaprók nagy fémkukákba gyűjtik össze a szemetet, és aztán ott helyben elégetik. Mindenféle találni ilyen füstölgő kukákat.

Kétszer is láttam tetőtől talpig piszkos koldust, amint a kutyák ugatják. Míg minket, jólöltöztetteket általában békén hagynak a kutyák, addig a koldusok (valószínűleg mosdatlanságuk miatt), ingerlik őket. Egyszer láttam, amint egy koldus kővel dobálja az őt ugató kóbor ebeket, mintha meg akarta volna mutatni, hogy ez egyszer mégiscsak ő az ura a helyzetnek.

A napi újságok arról írnak, hogy egy a szélsőséges maráthi Siv Széná párt-hoz tartozó országgyűlési képviselő a papucsával megütött egy légikísérőt. Ezentúl egy légitársaság sem engedi fel a járataira. A közvélemény-kutatás szerint az emberek háromnegyede a parlamentből is eltávolítaná. Egy másik cikkben az „anti-Rómeó” rendőri csoportokról olvasni. Ők a nyilvánosan mutatkozó nem házaspárokat üldözik. Uttar Pradés újdonsült főminisztere, a hindu szerzetes, Áditja Náth Jógí most megtiltotta nekik, hogy olyan párokat üldözzenek, akik kölcsönös beleegyezéssel vannak együtt. Ezeket az „anti-Rómeó” csoportokat az új kormány hozta létre állítólag a lányok védelmére. Egy szalagcím azt hirdeti, hogy a párok dühösek, a fiúk félnek, a szülők pedig boldogok. Elszomorít, hogy a fiatalokat életük legszebb pillanataitól kívánja megfosztani a politikai vezetés.

Március 26.

Ma nagyon furcsa elismerésben részesültem. Megvolt az előadásom. A megfázásom miatt át kellett öltöznöm, és kicsit késtem. Nekem is, mint minden előadónak tizenöt percem volt. Tizenöt percbe kellett belesűrít-nem, hogy mi a baj a hindi irodalom kezdeteit taglaló elméletekkel, és hogy a dokumentált anyag alapján hogyan lehet rekonstruálni a hindi irodalom legkorábbi történetét. Powerpointom volt, és annak segítségével rohantam végig az előadáson. A konferencia Bihárról szólt, és a kezdetekben két korai, Bihárban szerzett mű szerepel. Az egyik, az 1367-es dzsaina *Szizjapancsamí-csaupái* jórészt az én felfedezésem. Ezt Bihár legkorábbi fővárosában, a dzsaina zarándokhelyé vált Rádzsgírben szerezték. A filológiai alapú kutatás ritka manapság. A filológia gyakran szitokszóvá lett a posztkoloniális diskurzusban. Nem annyira elmélettel álltam elő, mint dokumentumokkal alátámasztott irodalomtörténettel. A konferencia fő szervezőjének, Saibal Guptának annyira tetszett az előadás, hogy megkért, hogy a holnapi plenáris ülésen is adjam ugyanezt elő kicsit bővebben. Először még a repülőjegyemet is át akarta tetetni emiatt, de aztán a konferenciaprogram átrendezésével sikerült egy megfelelő üres időpontot találni.

A többi előadásból nagyon érdekes volt megtudni, hogy Bihárban a modern hindi viszonylag új jövevény. 1880-ban vezették be. A gyarmati brit kormányzatnak dolgozó ír tudós A. G. Grierson azt javasolta, hogy Bihár államnyelve valamelyik helyi dialektus legyen. De végül az a nézet győzedelmeskedett, hogy ezeknek a nyelvjárásoknak nincs írott irodalmuk, és ezért nem lehet belőlük államnyelvet csinálni. Az itteni dialektusokat így aztán besorolták a hindi alá. A hindi sajtó azonban csak az 1910-es években épült ki. A biháriaknak fejletlenségük és akcentusuk miatt gyakran kisebbségi érzésük van.

Este én elnököltem. Még Tivári-dzsi is megjelent gyönyörűen kiöltözve a családjával. Az előadásom fogadtatása bátorra tett, és megtörtem az angol nyelvű konferencia protokollját, és hindiül beszéltem. A közönségben egy valaki elkezdett tapsolni, de ezt nem vették át mások. Hindiül beszélni támadás az angolul tudó felső öt-tíz százalék ellen, aki gyakran lenézi a hindit, és egyben kirekeszti az angolul nem tudó kilencven százalékot. Cambridge-i kollégámmal, Aishuval aztán hosszan beszélgettem erről. Aishu szerint, ha Indiában manapság valaki a hindi mellett beszél, besorolják szélsőjobboldalnak. Elmeséli, hogy az indiai baloldali értelmiség hogyan idegenedett el a hinditől. Széchenyire gondoltam, és most szerettem volna hozzájárulni ahhoz, hogy a lenézett hindinek státusza legyen azáltal, hogy egy nemzetközi konferencián hindiül beszélek. Vacsora közben mellénk került egy egyetemi rektorhelyettes, és egy idő után elmondta, hogy ő is inkább hindiül végzi az adminisztrációt, mert nem annyira járatos az angolban. Aishuval azt éreztük, hogy kicsit szégyelli, hogy nem tud annyira angolul, és próbáltuk bátorítani. Aishu elmondja, hogy egy madhjapradési egyetemen hindi nyelvű mérnök-képzésbe kezdtek. Csak négy jelentkező volt, és ezen csámcsogott a sajtó. Szerinte az ilyen hozzáállás nem hagyja felépíteni a kurzust.

A hindinek még egy másik támadás ellen is meg kell küzdenie, ez pedig múltjának letagadása. Mivel a tizenkilencedik században az irodalmi hindi radikális változáson ment keresztül, és még nyelvjárást is váltott, ezért sokfelé hallani, hogy a hindi az csak egy modern tákolmány, a korábbi nyelvjárások pedig ma már alig érthető, külön nyelvek. Az óhindi létezését tagadva bagatellizálják a nyelvet egyrészt a nem-hindi, regionális nyelvek szószólói, másrészt, és ez a rosszabb, az angol nyelvű értelmiség. Mindemellett érdekes módon senki sem vonja kétségbe a középbengáli vagy ómaráthi azonosságát a mai nyelvvel, a többezer évesnek mondott tamilról nem is beszélve. Noha a hindi irodalomtörténetek a kezdetektől fogva kivétel nélkül magukba foglalják a régi nyelvjárásokon született irodalmakat, ma már az óhindinek alig van Indiában jelentős kutatója.

Ugyanakkor a hindu fundamentalizmus erősödésének egyik oka éppen a múlttól való elszakadás. A múlttal való kapcsolat és a múlt ismerete meggyengült, azt sokan a vágyaik szerint értelmezik, és annak csakis ezt a leszűkült értelmezését fogadják el.

A hindi elleni támadások mozgatója egy szerencsétlen történelmi csilagállás. A függetlenségi mozgalom idején a legtöbb indiai egyetértett, hogy európai mintára Indiának, mint nemzetállamnak saját nyelve kell, hogy legyen, és erre a legnagyobb beszélt nyelv: a hindi a legmegfelelőbb, amelyet szinte egész Indiában már régóta használtak közvetítőnyelvként is. A gyarmati sorból felszabadult India kormánya ezért erőfeszítést tett a hindi propagálására. Ez aztán jelentős hindi-ellenes érzelmeket váltott ki sokfelé. Manapság az angol nyelvű értelmiség valószínűleg az elmaradottság szimbólumának érzi ezt a nyelvet. Gyakran kell magyaráznom Indiában, hogy a fejlett nyugati világban nemcsak angolul beszélnek.

Delhi

Március 27.

Reggel megvolt a második előadásom Patnában a plenáris ülésen. Előadás közben egy bogár mászkált a számítógépeken. Hiába kaptam most 45 percet, megint csak végigfutni tudtam rajta. Mindenesetre nagyon jó visszajelzést kaptam Vasudhától, az egyik vezető kutatótól, aki épp elnökölt. Az előadás végén már hozták is a taxit, hogy rohanjunk a repülőtérre. A gépet minden további nélkül elértem, de a Delhi–Mumbai jegyem időpontját nem sikerült megváltoztatni. Delhiben hosszú időt töltöttem ez ügyben a repülőtéren. Végül a telefonos ügyfélszolgálat azt tanácsolta, hogy jelentkezsek be, de ne szálljak fel. Így megmarad a Mumbai–London szegmens, bár büntetést kell fizetnem a fel nem szállásért. A patnáiak megígérték, hogy megveszik holnapután reggelre a mumbai jegyet. Már sokszor voltam hasonló bizonytalanságban, úgyhogy nem izgulok túlságosan.

Delhiben a reptéri taxisom felvett egy afgánt is, aki elmondta, hogy már járt Ausztriában, mert szeretett volna letelepedni nyugaton. Most Delhibe jött, egy kórházban kezeltetni magát. Előtte egy muszlim iskolában, egy madraszában szállt meg. Megbeszéltük, hogy mindketten szeretjük a focit, noha Afganisztánban a krikett népszerűbb.

Ágiékkel vacsorázom egy légkondicionált étteremben. A megfázásomnak nem tesz jót. Szerencsére, mikor megkérjük a pincért, leveszik a légkondit. Egy forró tea és egy meleg leves valamennyire rendbehoz. Ági férje évtizedeken át két francia könyvesboltot tartott fenn. Az egyiket be kellett zárnia.

Az elektronikus szövegek terjedésével egyre kevesebb könyv kell. Ráadásul a külföldön nyomott és ideszállított francia könyvek ára jóval magasabb, mint az Indiában megszokott árak.

Egy vezető hindi költővel találkozom, aki arról beszél, hogy mennyire elszigetelve érzi magát, ahogy a hindi irodalom eddig ismert fővonala marginalizálódik. A legutóbbi hindi konferencián az előadások nagy része vagy a női irodalomról vagy az érinthetetlenek irodalmáról szólt. Alig volt valaki, aki a klasszikusokról beszélt volna. Alig olvasnak manapság fősodorba tartozó irodalmat. Kevés a színvonalas irodalmi lap. Ugyanakkor másutt a hindi terjedésének jeleit fedeztük fel, Dél-Indiában vagy a muszlimok között. A mai drámáról is beszélgetünk. A Nemzeti Drámaisokolában angolul és hindiül tanítanak. Egyre több az angol előadás. A hindivel viszont a filmiparban nagyobb karriert lehet befutni. Érdekes módon Indiában szétvált a színház- és a filmművészet. Nem nagyon van olyan filmsztár, aki színházban is fellépne. A kivétel csak Naszíruddín Sáh, és a néhány hónapja elhunyt Óm Purí.

Delhiben most is felkeresem Szinghal-dzsít, hogy megtárgyaljak vele néhány szöveghelyet. Szinte rituálévá vált a legutóbb megjelent könyveink csejereje. Mindig neki van több. Gyakran velem írhatja az előszót vagy fűlszöveget hozzájuk. Ezek a könyvek általában vallásos közönségnek szóló szövegkiadások. Szinghal-dzsi nem közöl variánsokat, de gyakran belejavít a szövegbe. Általában csak azért, hogy egységesítse a helyesírást. Elmondja, hogy *Padminí rání* című könyve még mindig a kiadónál van. Pedig a pánhágari események most különösen aktuálissá tennék. De valamiért a kiadó nem siet a kiadással. A *Favágó könyve* című tanmesét olvassuk. Ezt a „halász és a felesége”-típusú mesét a Daksával való közös kutatás során fedeztem fel. Egy favágó azzal a kérdéssel fogja meg Istent, hogy az ő kezében van-e a sors vagy pedig ő van a sors kezében. Erre Isten azt ígéri, teljesíti a favágó családjának három kívánságát. Ezen azonban a családtagok úgy összevesznek, hogy végül azt kérik, hogy legyen minden a régiben. Megszoktuk, hogy különösebb formaságok nélkül búcsúzunk el. Neki az irodában sok a munkája, nekem meg rohannom kell az esti könyvbemutatóra.

Csak a könyvbemutató előtt kapom meg a másnapi repülőjegyemet Mumbaiba. Mindössze 15 kilogrammot engednének fel. Kiegészítem a jegyet még 15 kilóra.

A *Tagore Beyond his Language* című tanulmánykötet egy öt évvel ezelőtti budapesti konferencia anyaga. Mivel a tanulmányokat részben vezető delhi szerzők írták, ezért a bemutatóra eljön a helyi értelmiség egy része. A díszvendég Lókés Csandra tízezer éves ind civilizációt emleget. A nyolcvankilenc éves Kapilá Vátszjájana, a delhi értelmiség egyik központi alakja

elnököl. Nehezen artikulál, de megdicséri a könyvet. Nem olvasta, és most fürkészi a tartalomjegyzéket. A szerzők és Rádhá Csakravartí jó kiselőadásokat tartanak. Mintegy ötven ember volt itt. Egy része késve érkezett, egy másik része hamarabb elment.

Lókés Csandra bizalmasan elmondja, hogy az európaiak nem dolgoznak, és ezért vége az európai civilizációnak. Bár Indiában mindig sok lézengő embert látni, aki viszont dolgozik, az a nyugatiaknál keményebben teszi azt. A legtöbben napi tizenkét órát robotolnak heti egy pihenőnappal. Egy indiai egyetemi docensnek heti tizenhat kötelező órája van, egy amerikainak tíz-tizenkettő, egy nyugat-európainak nyolc-tíz.

Delhiben többféle taxifoglaló alkalmazást is letöltök a telefonomra, de egyik sem akar működni. Végül az OLA taxitársaságé beindul. Általában öt percen belül meg is jön a taxi. Olyan kocsit választok, amilyent akarok. Először a rikásával próbálkozom, mert az rövid távra tökéletes. Riksafoglalás mobiltelefonon: így találkozik a hagyományos és a modern India. Az árat az OLA-alkalmazás mondja meg, és nem kell a sofőrrel alkudozni. Ezek a rendes taxiárak felénél is alacsonyabbak, hiszen azok magukba foglalják a visszautat is. Miután az OLA taxi letette az egyik utast, szinte azonnal kap az alkalmazáson keresztül másikat. Amint egy taxis elfogadja a kérésemet, megjelennek a telefonon az adatai és a kocsijelenlegi helyzete is.

A sofőrök általában napi tizenkét órát dolgoznak heti egy pihenőnappal. A taxi vagy a sajátjuk, vagy bérbe veszik valahonnan. Ha már van tapasztalatuk, viszonylag egyszerű az OLA-hoz kapcsolódni. Kapnak egy OLA-készüléket, és ezentúl keresetük húsz százaléka az OLA-é. Az egyik sofőr elmondja, hogy így is jobban megéri neki, hiszen nincs elfekvő ideje. Azelőtt havi tizenkétezret keresett, most havi tizenhetet. Ha haza akar menni, a készüléket beállítja olyan hívások keresésére, amelyek úticélja közel van a lakásához.

Gyakori a koccanásos baleset Indiában. Ilyenkor általában jól helyben hagyják a hibás sofőrt. Taxisom a reptérre menet elmondja, hogy jobb a rendőrséggel kapcsolatba sem kerülni. A rendőr leállítja ugyan a verekedést, de mindkét féltől csúszópénzt követel. Egyszer őneki is nekimentek, és aztán órákon keresztül benn tartották a rendőrségen.

Mumbai

Március 30.

Mumbaiban is OLA taxival mozgok. Ha maráthi a sofőr, maráthiul tárgyalok vele. A sofőrök nagy része azonban a szegényebb, északi Uttar Pradésból származik. Az egyik maráthi sofőrrel óriási dugóba kerülünk. Örömmel

újságolja a mellettünk rostokoló taxisnak, hogy tudok maráthiul, és megkér, hogy szóljak neki két szót. Aztán másoknak is mutogatja, hogy milyen utasa van, és eljártsszuk a játékot. Legalább szerzünk néhány vidám pillanatot a dugóba szorultaknak.

Ebédre oxfordi barátom, Sailendra helyi ismerősei, Mugdhá Kárnik és Aruná Péndszé hívnak meg a Santacruz városrészben fekvő Mumbai Egyetemre. Aruná már nyugdíjas politológus, Mugdhá régész, aki jelenleg a felnőttoktatással foglalkozó intézetet vezeti. Ennek keretében tanítják Mumbai régészetét. Nemrég egy ásatáson találtak egy középkori dévanágári írásos köfeliratot, amit örömmel mutat meg a mobilján. Elmondja, hogy a maráthi feliratok általában dévanágári írásúak voltak, míg a hivatalos dokumentumok módi írásosak.

Első pillanattól fogva régi barátként kezelnek, Mugdhá már az emailben letegezett. Most egymás között sokat tréfálkoznak, nem törődve azzal, értem-e vagy sem.

Mindketten maráthi nyelvű középiskolában végeztek. Mugdhá elmeséli, hogy ez milyen hátrányt jelentett számára. Amikor az egyetemre került, tamil tanára megszégyenítette: olyan erőltetetten lassan beszélt vele, mint egy fogyatékos. Egy másik tanár pedig el akarta tanácsolni a filozófiától, de a vizsgán jelenlevő tanszékvezető kérésére mégis felvették. Bár az egyetemi oktatás nyelve Indiában mindig is az angol volt, az angol általános és középiskolák csak a globalizációs nyitás után terjedtek el a felső osztályokon túl. Persze az egyetemen nem hivatalosan még most is két nyelven oktatnak. A diákok nagy része ugyanis nem tudja követni angolul az órákat.

Mugdhá íróasztalán a régi szobor-replikák között ott van hat hatalmas maráthi kötet. Szabadidejében maráthira fordít. Legnagyobb műve *A Gyűrűk ura* maráthi fordítása.

Ebédre a *Szadiccsá* nevű kifőzdébe visznek, mert kértem őket, hogy ne légkondicionált étterembe menjünk. Ott aztán végigrendelik a hallistát, és lelkesen magyarázzák, hogy melyik micsoda. A *YouTube*-on még egy kisfilmet is megmutatnak a bombayi kacsának nevezett *bomil* nevű halról. Ettől aztán óriási lelkesedéssel eszem a böjtös kacsát citrommal.

Egy delhi barátom javaslatára felkeresem Bhálcandra Némadét, a maráthi irodalom nagy öregjét. Hatalmas bajuszú, hagyományos indiai ruhát viselő férfi jön ki elé. Nagyon jól esik, hogy nem az otthonában vár. Még kísérom is meglepődnek ezen. A fiatal Némadét első, önéletrajzi indíttatású regénye a *Khoszlá* tette híressé már a hatvanas években. Ebben egy antihős, egy vidékről Punéba felkerült diák szemével mesél első személyben a nagyvárosi életről. A kritikusok kiemelik nyelvi újításait.

Maga is büszke rá, hogy karakterei mind földrajzilag, mind társadalmi mélységükben a nyelvezetükön keresztül is bemutatják a maráthi valóságot. Elmeséli, hogy fiatal munkanélküliként az akkori vezető író, Khándékart kritizálta, és azt mondta, hogy öt nap alatt ír olyan regényt, mint ő. Egy kiadó azt mondta neki, hogy ne csak kritizáljon, hanem írjon is. Erre ő kicsikart egy ígéretet tőle, hogy az közölni fogja a regényét. Az öt nappól tizenöt lett ugyan, de a regény nagy sikert aratott, és hamarosan a maráthi irodalom nagy tetralógiájává szélesedett. Némadé szerint a munkanélküliség teremtette meg a szabad idejét, hogy megírhatta a regényt. A hetvenes évektől egyetemeken tanárkodott, és ideje sem volt sokat írni. Ez alatt az idő alatt két évet tanított a Londoni Egyetemen is. Ekkor született meg az ottani maráthitanárral közösen készített tankönyve, amiből aztán én is tanultam. Ez az írott maráthi különböző stílusait bemutató régi stílusú, nyelvtanilag rendkívül alapos könyv. A beszélt nyelvre azonban nem igazán készít fel. A nyolcvanadik évéhez közelítő, ám fiatalos és még most is jó emlékezőképességgel rendelkező író jelenleg a második tetralógiáján dolgozik. Ennek eddig csak az első kötete, *A hindu* jelent meg. Mivel a könyv megírása másfél évet vett igénybe, amely időszakra a himalájai Simlába vonult vissza, a további regényekhez is szeretne hasonlóan nyugodt körülményeket. Elmondja, hogy bármerre jár, jegyzetelget, hiszen a megélt valóságon túl nem akar írni. Elmeséli, hogy regényéhez először a vázlatot készíti el. Utána erre aggatja fel a jegyzeteit. Mivel nem használ számítógépet, különösen nagy munkát igényel, ha a regény egy részét át kell helyeznie. Egy kritikusa szerint fiatalkorában falusi háttérével és nyugati orientáltságával valóban új irányzatot teremtett a maráthi irodalomban, de öregkorára nagyon is konzervatívvá vált. Most arról beszél, hogy Dél-Ázsiát mint kulturális egységet fogja fel, amelybe beletartozik Pakisztán, Nepál és a többi környékbéli állam is. Legújabb regényének a címe, *A hindu* is erre utalhat, bár a könyvet még nem olvastam.

Beszélgetünk az anyanyelv szeretetéről és annak erejéről. Szerinte a hindi darabokra szakadt, mivel túl sok önálló nyelvnek is felfogható nyelvjárást ölel át hatalmas területen, és a hindi irodalmat a nyelv használói sem szeretik annyira, mint a maráthit, a bengálit avagy a tamilt azok beszélői.

Szeretnék adatokat gyűjteni a maráthi irodalom magyar kapcsolatairól is. Tudom, hogy olvasható magyarul néhány maráthi szerző angoltól vagy oroszról készült fordítása. Némadétól megtudom, hogy maráthiul a helyi kommunisták írtak itt-ott Magyarországról, és talán egy német fordításokból merítkező, *Kéjjáné bhásántar* című punéi irodalmi lapban is jelent meg

valami. Magam egy Kólhápúrban 2016-ban kiadott, *Híres európai novellák* című, kis papírkötéses antológiában találtam rá a mára már elfeledett Berczik Árpád (1842–1919) *Sódh Sukrácá* „Vénusz nyomában” címen angolból lefordított elbeszélésére. Érdekes, hogy mi jut el irodalmunkból egy ilyen távoli kultúrába. Mindenesetre a maráthi kapcsolatainkról nem tudnék sokszáz oldalas monográfiát írni, mint azt a bengáli esetében tettem.

Egy barátom megkér, hogy hozzak a British Library egy kiállítására hindi és urdú Harry Pottert. Több vezető könyvesboltot is megkeresünk, de sehol sincs. Végül kimegyek a közeli vasútállomásra, ahol kis keresgélés után azt mondja a peroni árus, hogy elfogyott ugyan, de a központi elhelyezkedésű Churchgate állomáson biztosan lesz. Felülök egy helyi járatú ajtó nélküli vonatra. Mikor 1991-ben itt jártam, azt írta az útikönyv, hogy a hatalmas gyűrődás miatt ilyen vonatra nem érdemes felszállni, ha egy töltőtollnál nagyobb csomagunk van. Csodálkozom, hogy most alig van utas. Aztán észreveszem, hogy az első osztályra ültem fel. Ez lehet a legkényelmesebb közlekedési mód a forgalmi dugóiról hírhedt Mumbaiban. A rend kedvéért átmegyek azért a másodosztályra, ahol szintén kapok ülőhelyet néhány katonával szemben. Óriási érdeklődéssel teszik fel a szokásos kérdéseket. Van-e Európában ekkora tömeg, angolul beszélünk-e arrafelé, stb. Én katonakoromban beszélgettem először angol anyanyelvű turistával, és emlékszem, mennyire örültem neki, hogy kinyílt az a zárt világ. Mondom a katonáknak, hogy a naplementét is szeretném megnézni, mert a Churchgate közel van a tengerhez. Azt ajánlják, hogy egy állomással korábban, a Marine Linesnél szálljak le. Így valóban elérem a naplementét a Csaupáti tengerparton. A part maga tele van szeméttel, de mégis sokan vannak itt. Fiatal párok, kocogók és kutyasétáltatók kedvenc helye ez. A Churchgate állomáson aztán valóban meg is kapom a hindi Harry Pottert.

Este még van egy kis időm, és vacsora előtt beugrok egy hajvágásra. Lakhnaúi fodrászom csodálkozik, hogy borraivalót adok a hihetetlenül alacsony, ötvenrúpiás számla mellé.

A repülőtéren egy tamil hajóskapitánnyal állok a sorban. Elmondja, hogy legnagyobb félelme a kalózkodás. Mindketten láttuk a *Philips kapitány* című filmet, amely az Afrika partjainál való modern kalózkodásról szól. Abból tudom, hogy a nagy hajókon nincs fegyver. Ő elmondja, hogy annyit fejlődtek azóta, hogy a hajóba körben négyszáz voltos áramot vezettek, ezt tudják védelmi célokra használni. Az ő következő útvonala Liverpoolból vezet Indiába. A Földközi tenger biztonságos, de az Arab-öböl környéke már nem. Ilyenkor parti őrseget szerződtenek maguk mellé. Ezért a hajó üzemeltetője fizet. Neki gyakran kell vitatkoznia az üzemeltetővel, hogy

vállalják be ezt a plusz költséget. Az őrség aztán összeterel egy tucatnyi hajót, és egy őrnaszád kíséretében karavánként kelnek át a veszélyeztetett vizeken.

„VISSZAÚT”

Ebben az évben még egyszer eljutottam Indiába. Második utam szinte az első tükörképe: Most Delhiből indultam Rádzszaszthánba, Bíkánérbe és Dzsajpurba, majd onnét Gudzsaráton át Goába és Mahárástrába.

Ódelhi

December 1–3.

Az utóbbi egy-két évben elhanyagoltam a könyvvásárlást, hiszen a hindi klasszikusok megvannak, az új tudományos könyveket pedig interneten olvasom. A kutatásom során azonban mindig találkozom kötetekkel, melyekre később is nagy szükségem lehet, és bár nincs már otthon üres polcom, még mindig veszek könyvet. Delhiben a könyvesboltok Ódelhi és Újdelhi határán, Darjágandzs környékén találhatóak. Hindi könyveket vadászva jutok most el Ódelhibe. Ahogy sétálok a házak között, újra meg újra kiáltásokat hallok. Még körül is nézek, hátha épp engem szólít valaki, vagy valami baleset történt. Senkit nem látok azonban, aki kiabálna. Néhány ácsorgó muzulmán fiútól kérdezem meg, hogy mi ez. Ők magyarázzák el, hogy galambokat röptetnek a tetőkről. Ahogy felnézek, tényleg látok egy fejfedős muzulmánt, aki egy galambrajt irányít. Egy másik ember kezében egy rúdra kötött fehér kötélbokrétával jelez. A cél, hogy a galambraj egy idegen rajból galambokat raboljon magának. A galambbröptetés a hagyományos indiai muszlim kultúra része, amely az írók fantáziáját is megragadta. Erről olvasok a diákjaimmal a tizenkilencedik századi ind kultúrát megidéző *Umráo Dzsán Adá* című regény elején és a *Sakkjátékosok* című novellában is. Az *Umráo Dzsán Adá* című regényben a kislány Umráo Dzsánt azért rabolják el, mert apja összeveszett a szomszédjával egy galambbröptetés során. A helyi fiúk most azt magyarázzák, hogy vannak emberek, akik ötvenezer rúpiát is kiadnak egy-egy galambért. „Megszállottak,” fűzik hozzá.

A legtöbb időt a Star Kiadóvállalatnál töltöm. Leadom a beszerzendő könyvek listáját, és bár különböző kiadóktól kell beszerezni, a főnök utána is jár, hogy meglegyenek. Korábbi angol nyelvű kiadómhoz most nem megyek be, mert az új angol nyelvű könyvek legtöbbször elektronikusan is olvasható.

Varmá száhab, a Star Kiadóvállalat igazgatója elmondja, hogy hindiül leginkább az életmódkönyveket keresik. A Váni irodalmi kiadó vezetője arról beszél, hogy a *bestseller* szerelmeskönyvek viszik leginkább az üzletet. A Váninál még valami jogdíjat is szeretnék kérni, mert hindi monográfiámat másodszer is kiadták tudtom nélkül. Az elszámolás nincs meg, de az itt vett könyvek árát majd a jogdíjamból vonják le.

A könyvesbolt-túrára elkísér a néhány hete itt doktorált Péter is. Sok tekintetben hozzám hasonló helyzetben volt. Ő is egy vidéki városban, Vardhában doktorált, de végül is egy delhi tanárral dolgozott. Vardhában 1997-ben jött létre a nemzetközi hindi egyetem. Ez egyfelől igyekszik magához vonzani a külföldi kutatókat és diákokat, másfelől pedig egyedülálló módon hindi nyelven oktat különböző kurzusokat. Péter szerint egy-két kivételtől eltekintve gyenge diákok kerülnek be. Vardhá viszonylag kisváros, és sok tanulási vagy szórakozási lehetőség nincs benne. Legnagyobb hátránya azonban az, hogy mindentől távol van. Delhiből vagy húsz óra vonatozással lehet odaérni. Repülővel „háztól házig” nyolc óra az út. Ő valamivel több, mint egy évig bírta ott, aztán átköltözött Delhibe. Másoktól is hallottam, hogy mekkora gond az istenhátamögöttség. Azt mondják, volt olyan rektor, aki soha el sem jött az egyetemre.

Ismét találkozom Szinghal-dzsíval, és megbeszéljük Bádzsíd néhány romlott szövegtagyományozású művét. Közben beszélgetünk erről-arról, például az óhindi tudomány és a hindi helyzetéről. Egyetértünk abban, hogy az angol magániskolák ki fogják szorítani az államilag támogatott ingyenes, ám általában alacsony színvonalú hindi tanintézményeket. Néhány éven belül a gazdagodó indiai középosztály meg tudja ugyanis tenni, hogy gyermekeit olcsó vagy akár drágább helyi angol iskolába járassa. Gyakran hallani, hogy a szülők angolul beszélnek a gyerekekükhöz. Bár a városközpontban négynyelvűek az utcanév-táblák, Újdelhiben a reklámfeliratok szinte kizárólag angolul jelennek meg. Kivételt képeznek a riksákra kiírt biztatások a nők tiszteletére és a lányok taníttatására. Megemlítem neki, hogy száz év múlva India úgy járhat, mint Írország, amely már csak jelképesen őrzi az ír nyelvet. Szerinte mindez még gyorsabban fog bekövetkezni, és ő csak ötven évet ad a hindinek.

Delhiben óriási a levegő szennyezettsége. Tiszta kék eget ritkán látni, inkább csak szürkéskéket. A szennyezettség egyrészt a sok autótól van, másrészt a külvárosokban levő iparövezetektől, harmadrészt pedig a szemétegetéstől. Két évvel ezelőtt megpróbálták az autóforgalmat azzal korlátozni, hogy egyik nap csak a páros, másik napon csak a páratlan rendszámú autók járhattak. Kivételt képeztek ez alól a nők, akik számára a munkába

járás a tömegközlekedési eszközökön, majd gyalog néha veszélyes lehet. Emellett volt még számos más kivétel is, és így a törvény felhígult. Végül elvetették.

Vendégségben voltam egy olyan családnál, ahol egy beteg öregember is lakott. A beteg nyugati gyógyszerekkel kezelte magát. A kezelésre azonban rásegít ájurvédikus, hagyományos indiai gyógyszerekkel is. Az egyik flakon hindi feliratát éppen elcsípem: *Gómutrá*. Ezt az összetett szót nem nehéz megfejteni. A *gó* az angol *cow*, „tehén” szó szanszkrit megfelelője. A *mutrát* pedig a cigányos magyar szlengből ismerni: „vizelet”. Látom, hogy a bácsi valamibe belekeveri a *gómutrát*. Engem teával kínálnak, amit elfogadok. Utána azonban megkérdezik, hogy megkóstolom-e az ájurvédikus teát. Ezt a leghatározottabban visszautasítom.

Rádzsaszháni könyvtárakban

December 4–7.

Már lefeküdtem a bókánéri vonaton, mikor negyedórán át komoly veszekeedés folyt egy fekvőhely miatt. Mikor az egyik fél erőteljesebben akar szólni, bedob egy angol mondatot. Társadalmilag magas helyzetét kívánja aláhúzni vele. Lásd, én nem vagyok közönséges utas. A másik fél visszavág, hogy minek beszél angolul, ő is ismeri ezt a nyelvet. Végül rendőrt hív. Aludni nem igazán tudok.

Egyszer azt érzem, hogy a vonat fékez, ránt rajtunk egyet, majd egy idő után megáll. Az utasok nem tudják, hogy mi van. Ahogy kinéznek, itt-ott tüzet emlegetnek. Háromnegyed három van. Én inkább aludnék, de mikor érzem, hogy égett műanyag szaga jön a légbefújóból, én is leszálok. Azt mondják, hogy szálljunk le csomagostul, mert a mi kocsinkra is átterjedhet a tűz. Én a csomagjaimat azonban egy ideig a vonaton hagyom, mert így mozgékonyabb vagyok, és körül tudok nézni. Vasúti megállóhelyen vagyunk. A távolban egy falu. A GPS-em Harijáná és Rádzsaszhán határát mutatja. Az egyik oldalon peron. Itt álldogál a legtöbb utas. A vonat körül mindenfelé apróbb tüzek. Ahogy kinézek a túloldalon, egy teherautó lángba borult vezetőfülkéjét látom. A kis lángok a teherkocsi szétszóródott rakományából származnak: kicsi, félméteres bojlerok. A mi kocsink közelében nincs tűz, a dízelmozdony alatt azonban van, ezért azt messze elkerülöm. Az emberek találgatják, hogy mi történhetett. A kalauz elmondja, hogy ütközés történt, a mozdonyvezetőnknek nem lett semmi baja, de a teherautósofőr valószínűleg meghalt. A közelben nincs nagyobb út. Két fiatal utas azt beszéli a faluról, hogy azt sötétben jobb messze elkerülni. Látunk embereket, akik még épen

maradt bojlereket visznek magukkal. Az utasok szerint a falusiak jöttek elő szétlopni, ami értékes lehet. Hideg van, és egyes csoportok az égő bojlereknél melegszenek. Bár az éjszaka közepén vagyunk, sokan telefonálnak. Mások fényképeznek. Mikor már nincs ott tűz, megnézem a mozdonyt. Elöl maga alá gyűrte a teherkocsi alvázát és az első futóműve kisiklott. Az egyik kalauz azt mondja, hogy majd küldenek értünk buszokat. Ebben utastársaim kétkednek. Vagy ezer ember utazott a vonaton. A közelben nincs nagyváros. Ennyinek nem lehet buszt keríteni. Egy idős utas még mindig nem szállt le. Ő vigyáz az én csomagomra is. Én pedig elmondom neki, hogy mit láttam, és mit hallottam. Azt mondja, hogy próbáljunk meg taxit keríteni. Megfordul a fejemben, hogy felhívom Ghanasjámot Bíkánérben, hogy küldjön értünk egy kocsit. De öt-hat óra az út ide. Reménykedek, hogy addig csak rendez valamit nekünk a vasút. Úgy egy óra múlva a tűzoltók is megérkeznek, de már nincs oltanivalójuk. Az emberek inkább tovább melegednek a még égő bojlereknél. Most már nekik is jobban összeáll a kép. A teherkocsi nem fért be az aluljáróba, és a síneken átvágva próbált rövidíteni, de beragadt. A mozdonyvezető fékezett, és még a sofőrt is látta belőle elfutni. A fékező

136. kép. Asszonyok lakodalmi díszben

vonat nekiütközött a teherautónak, amely lángra lobbant. Az alvázat még több száz méteren toltta maga előtt, mire meg tudott állni. Szerencsés módon a mozdonyvezetőnek sem görbült egy hajszála sem, pedig csak pár méterre volt a robbanástól. Két óra múlva a másik irányból jön egy mozdony, és visszahúzza a vonatunkat a legutóbbi csomópontra, ahonnet aztán kerülőúton megyünk tovább Bíkánérbe. Reggel hét helyett délután háromkor érkezünk meg. Az emberek nem panaszkodnak. Én a zárás előtt érek a könyvtárba, és már nem engednek be. Örülök, hogy másnap is nyitva lesznek, és Dzsajpur rovására háromnaposra hosszabbítom az ittlétemet.

Az első bikánéri napomon még Ghanasjám unokahúgának esküvőjére is hivatalos vagyok további hétszáz emberrel együtt. Érkeztemkor azonnal átadja a meghívót, amely olyan, mint egy díszes könyv. Az esküvő programja is benne van: mikor érkezik a vőlegény a rokonságával, mikor lesz az esketés, és ilyesmi. Ghanasjám azt mondja, hogy hét felé fog jönni értem, de amikor nem jön meg nyolcra sem, magam indulok a maharadzsza-palota kertjébe, az esküvő helyszínére. Egyszerre három esküvő is van a hatalmas területen. Az ott rendezkedőktől kérdezem, hogy hol van Éktá és Gautam esküvője. Elmondják, hogy náluk Száraszvat kasztú esküvő van. Odébb viszont van egy Rámávat kasztú is. Ez kell nekem, hiszen Ghanasjám neve is Rámávat. Odaérve aztán látom, hogy a nyomtatott menetrendet nem igazán tartják be. Az esküvőn egy francia turistacsoport is jelen van. Nekik még annyi közül sincs házasulandókhhoz, mint nekem. Ghanasjám utazási ügynök barátja hozta el őket. A külföldiek emelik az esküvő fényét. Olyan hangos a zene, hogy nem igazán tudunk beszélgetni. Mikor a vőlegény megérkezik a fehér lován, az emelvényre vezetik, ahol üldögél egy darabig. Egyszer aztán elmegy. Felfedezem, hogy egy közeli épületben van, ahol a hindu pap imákat olvas rá, és az istenek segítségét hívva rituálisan felkészíti a házasságra.

Másnap aztán nekiláthatok a könyvtári munkának. Ha egyszer elkezdek dolgozni a kéziratokkal, akkor zárásig (most mintegy hat órán át) fel sem állok. Közben rendelek egy teát. Ennyi az ebédem. A könyvtárban csak az órák mutatja az idő múlását, én magam nem érzem. Mivel itt nem engednek fényképezni, csak jegyzetelni tudok. Alaposan kell dolgoznom, mert ha hibázom, akkor vissza kell majd jönnöm. A XVI–XVII. századi muszlim származású, ám Krisnáról író Álám nevű költő egy eddig ismeretlen korai versgyűjteményét mérem fel. Begépelni nem tudom, de most nem is ez a lényeg. Az érdekel, hogy milyen kontextusban szerepelnek a költő versei.

Egy nappal meghosszabbítottam az ittlétemet, de nem kapok vonatjegyet, és taxiznom kell Bíkánérből Dzsajpurba. A taxisom, Szurés elmondja, hogy korábban nagybátyja ötvösműhelyében dolgozott Mumbaiban, de nem

szerette, hogy hamisítják az aranyat. Megkönnyebbülés volt neki, mikor egy veszekedés után végül otthagya a munkát. Szeretnék többet beszélgetni vele, de olyan fáradt vagyok, hogy nem jut eszembe semmi téma.

Szingshal-dzsi mondta, hogy a Keletkutató Intézet dzsajpuri gyűjteményében van egy kéziratos könyv Bádzsíd ötven-hatvan művével. A nemrég megjelent katalógus azonban nem beszél ilyen könyvről. Itt a kéziratos könyveket nem eredetiben, hanem csak digitalizált formában mutatják meg. Így is sikerül megtalálnom a keresett kéziratot. Kár, hogy a katalóguskészítő a dolog könnyebbik végét fogta meg, és nem jelezte, hogy ahol ő egy művet említ, ott valójában harminc-negyven van ugyanattól a szerzőtől. Nagy eredmény, hogy jelentős fizetség ellenében ugyan, de megkapom a digitális változat kért oldalait. Mivel az intézet számítógépe nem működik, az enyémen kell szétdarabolnom a kívánt fájlokat.

Vadódará

December 8–10.

Kutatásaim egyike egy 1366-ban Bihárban írt, eddig jórészt ismeretlen és kiadatlan ógudzsaráti-óhindi szöveg, a *Dnyánapancsami-csópái* tanulmányozása és kiadásra való előkészítése. Abban az időben az óhindi és az ógudzsaráti nem vált még külön. Ezt a közös irodalmi nyelvjárást sokan maru-gudzarnak nevezik. A hindi vidékeken csak három olyan szöveg maradt fenn, melyben viszonylag jól látható az eredeti nyelvállapot, bár kézirataik több száz évvel későbbiek. Nagyon nehéz olyan indiai tudóst találni, aki értelmezni tudja ezeket. Nyelvezetük jóval messzebb van a mai nyelvhasználatától, mint az Ómagyar Mária-siralom a mai magyartól. Egy ismerősöm egy a vadódarái Keleti Intézetben dolgozó fiatal kutatót ajánl. Az intézetben elsősorban szanszkrit szövegkiadásokat jelentetnek meg. Itt készült el évekkkel ezelőtt óriási munkával a Rámájana eposz kritikai kiadása is. Az intézet mai állapotáról azonban megoszlanak a vélemények. A fiatal kutató nagyon kedves, több órát is szán rám, ám a maru-gudzarn nyelvjárás túl nagy kihívás neki. A különbség az, hogy ő a gudzsaráti felől közelíti meg, én pedig az óhindi felől. Küzdünk a szöveggel néhány órát, de aztán én feladom. Indulásom előtt még megnézem, hogyan próbálnak az intézet dolgozói egy modern szanszkrit drámát. A dráma az egykori maharadzsa által is kitüntetett Rámaszvámi Sásztrí szanszkrittudós életét dolgozza fel. A legjobban az a jelenet tetszik, mikor felesége nem tudja rávenni a könyveibe merült tudóst, hogy menjen vacsorázni. A szöveg egyszerű szanszkrit, és a hagyományos drámával ellentétben, ahol a nők és az alacsonyabb rangú szereplők nem szanszkritul beszélnek, egynyelvű.

Hiányoznak belőle a klasszikus dráma további kellékei is, mint például a dalok, a dráma elején fellépő rendező vagy a humoros karakter. Mindenesetre a kutatók nagyon élvezik, hogy színészkedhetnek, és annyit nevetgélnek, mint az én diákjaim, mikor én kérem őket arra, hogy mutassanak be egy-egy szöveget dramatizálva.

Daksával párhuzamosan dolgoztunk Bádzsídon. Megpróbáltunk együtt is, de az kevésbé hatékony. Viszont ha én mellette dolgozom, akkor ő is szakít rá időt, hogy haladjon a munkával. Közben időnként kimegyek a városba. Meglátogatom a nyolcvanéves Ghulámmuhammad Sékh festőt. Ő festette a bombayi repülőtéren is a vallási freskókat, és a *Tehén a barikádon* című magyar fordításkötetem címlapján is az ő művét használjuk. Mivel ő is szereti Kabírt, rábeszéltem, hogy jövőre szervezzen valamit a halálának ötszáz éves évfordulójára. India teljesen elfeledkezett róla. Tagorét éveken át ünnepelte számtalan konferenciával. Ő azonnal telefonált is az irodalomszervező Asók Vádzspéjinek, de csak egy „meglátjuk” választ kapott. Élvezem, hogy folyékonyan beszélem a gudzsarátit, és hogy annak ellenére, hogy évközben alig van alkalmam használni, egész jól megy.

A városban napelemeket szerelnek fel az egyik főút fölé. Ilyet még nem láttam, de most már meg sem kell kérdezni, rájövök, hogy ezzel sokat nyernek. Az út felett nem kell telket venni, és az út is árnyékban marad.

Gudzsarát választási lázban ég. Vasárnaptól csütörtökig állami választások lesznek. A különböző vidékeken más-más napon. Az egyéni jelöltek itt nem plakátolnak, hanem kampánygyűléseket tartanak. Emellett jelentős az este tizenegyig tartó hangoskampány is. Tizenegy előtt meg sem próbálok lefeküdni. A plakátkampányban mindenképpen a kormányzó, muszlimellenes Indiai Néppárt a győztes. Az óriásplakátok és a helyi tévécsatornák a szakállas Módí miniszterelnök által elért eredményeket hirdetik. Az ellenzéki Kongresszus Párt plakátjain Sonia és fia, Ráahul Gándhí mosolyog a választókra. Hozzám a választási rigmusokból is csak „Módí-Módí” szűrődik be. Aztán a média sorba hozza az ellenzéket lejárató dolgokat. A Kongresszus Párt magasrangú tagja „alacsonyrendűnek” nevezte Módít. Ezt a szót aztán felkapták, és újságcímlapok hirdetik, hogy a Kongresszus Párt lenézi az alacsony kasztúakat, ahogy lekezelet az alacsony kasztból származó Módít is. A szalagcímek még az eredeti hindi *nics* szót is idézik. A szavazók nagy része alacsony kasztú, és a hajrában egy ilyen kijelentést sikerül is szavazat-optimalizálásra kihasználni. Egy-két nappal a *nics*-botrány után a média attól hangos, hogy a korábbi kongresszuspárti miniszterelnök, a szikh közigazdász Manmóhan Szingh titokban lepaktált az ellenséges Pakisztánnal.

Daksá unokahúga és unokaöccse is nyugaton szeretne továbbtanulni. Kikérdeznek a lehetőségekről. Amennyire tudom, elmagyarázom, hogy mi szükséges hozzá. Daksá nővére elmondja, hogy több ügynökség is szakosodott diákok kiközvetítésére. Daksá viszont panaszkodik, hogy még egyébként okos, másodéves egyetemista unokahúga sem elég szorgalmas. Nem látja, hogy lelkesedne valami komoly dologért, és nem tudja, hogy ennyi idősen hogy lehetne több munkára rábírní.

Holnaptól jön Goa. Repülök. Mumbaiban váltok. Ott már a maráthit akarom gyakorolni. A konkanit elfelejtettem.

Repülőterek

December 11.

Vadódarának impozáns, új repülőtere van. Míg a legtöbb indiai város repülőtere messze, gyakran 20–25 kilométerre került a várostól, ezt negyedóra alatt elérjük kocsival. Daksá szerint nemzetközivé nyilvánították, bár kifutópályája nem alkalmas nagyobb gépek fogadására. Valójában alig használják ki az építészetileg is szépre sikerült hatalmas épületet. A kijelzőtábla csak napi négy-öt járatot mutat, melyek vagy Delhibe vagy Mumbaiba mennek. Presztízsberruházás lehet, mert ilyen kevés járatért üzletileg nem éri meg a hatalmas létesítményt fenntartani.

A mumbai repülőtéren három órám van az átszállásra, ami megtoldódik még három óra késéssel. Megnézem a két könyvesboltot. A Crossword India egyik legjobb könyvesboltlánc. Persze a repülőtereken leginkább bestsellereket árulnak. A legjobb tíz listájáról *A lány a vonatont* ismerem. Ez a nyolcadik. Arundhati Ráj második regénye, *A legnagyobb boldogság minisztériuma* húsz évet váratott magára, de most a negyedik helyen szerepel. A listán van még egy Sivádzsíról szóló könyv is. Rushdie legújabb könyve, *The Golden House* nincs a listán, de előkelő helyen van a polcon. Ugyanígy a polcon van a mitikus csittauri hercegnőről szóló papírkötéses könyv is. Ez a már készültében is sok vihart kavaráó film miatt aktuális. Egy eldugott sarokban még a Hitler *Mein Kampf*ja is megvan. Más népszerű könyvesboltokkal ellentétben a színvonalas *Murthy Classical Library* fordításai nincsenek meg. Itt vannak viszont a bestsellerré átdolgozott indiai mítoszok. Ezekből egy-egy kötet egy-egy epikus alakot mutat be. A borítókon harcosként szerepelnek. Még Ráma feleségét, az egyébként békés Szitát is harcosként ábrázolják. Akcióregényesítve él tovább az indiai mitológia. Sok a politikát, üzleti sikert és életmódot tárgyaló könyv. Mumbai HUG ME (hindi, urdú, gudzsaráti,

maráthi, *English*, azaz angol) nyelveit az angolon kívül csak egy-két hindi könyv képviseli. Aki (még ha belföldi járáttal is) repül, annak tudnia kell angolul.

A Birla Technológiai Intézet Goában

December 11–12.

Goai házigazdái díszvacsorával fogadnak, ahová meghívják néhány bölcsész-érdeklődésű tanárt. Egykori házigazdánk, a keresztény Solano is közöttük van. Annak idején próbált segíteni, hogy anyagot szerezzek a konkani nyelv tanulásához. Látom, hogy sajnálja, hogy a maráthi javára feladtam az anyanyelvét. Rajta kívül nincs közöttünk goai, és angolul társalgunk. Mindenki fájlalja, hogy a helyi nyelveket elhanyagolja India. Azt mondják, hogy az angol gyakran kapukat nyit meg. Gondolom, hogy használója azt érezteti az angolul nem tudóval, hogy észre kell vennie, hogy magasrendű emberrel van dolga, aki szükség esetén magasabb szálakat mozgat majd meg. Valami ilyesmi történt a veszekedő emberek között a bikánéri vonaton néhány nappal korábban.

Érdekes módon az esti beszélgetésben is előjön a *Padmávat* című óhindi misztikus románc megfilmesítésének esete, amelynek díszletét előbb Rádzsaszthánban, majd később Maharástrában is felégette néhány fanatikus hindu. Rúhí a *The Hinduban* megjelent cikkekre hivatkozik, mely összegzi a nyugati kutatásokat, és elmondja, hogy a *Padmávat* hőse nem történelmi, hanem irodalmi figura. A hindu fundamentalisták történelmi alaknak vélik, és történelemhamisítással vádolják a filmet. A hősnő Padminí egyes rádzsput körökben emblematisztikus figurává növekedett. Ők a filmet az önfeláldozó hindu női hősiesség elleni támadásnak vélik. Erre még rátesz a jelenlegi kormány hindukat preferáló és a történelmet hindu szemszögből átírni igyekvő politikája.

Másnap a mesterséges intelligenciával foglalkozó Ashwin bemutat egy diákjának, aki kéziratot szövegfelismeréssel kezdett el dolgozni. Fél éve mondtam el Ashwinnak, hogy óriási segítség lenne, ha a számítógép el tudná olvasni a viszonylag egységesen és világosan írt hindi kéziratokat, ahogyan a szövegfelismerő programok egyre jobban el tudják olvasni a lefényképezett nyugati nyelvű szövegeket. Óriási időbe telik a kéziratok begépelése, ami mellest egy kutató számára lélekölő munka. Akkor adtam Ashwinnak nyolcoldalnyi kéziratot és annak átírását. Ő a nyolcoldalnyi szöveget betűnként feldolgoztatta a diákjaival, és így lett egy alapvető adatbázisa. Ezt lehetne alkalmazni a kézirat többi oldalára, és később pedig mindez kiterjeszthető

további kéziratokra. A jelenlegi állapotban a gép a szövegnek mintegy felét-kétharmadát tudja elolvasni. Ez még nagyon kevés. Ashwin elmondja, hogy a helyi intézet előnye, hogy ki tudta adni csoportmunkára a kézirat-feldolgozást. A diákok betűnként bekódolták a szöveget. Más indiai technológiai intézetekben annyira csak az angollal foglalkoznak, hogy elhanyagolják a helyi nyelveket. Ráadásul a bekódoláshoz jelentős csoportmunka szükséges. Sajnos az adatbázist feldolgozó tehetséges diák, Subh néhány hónap múlva Kínába megy ösztöndíjjal, és Ashwin kétségesnek tartja, hogy visszatér. Az agyelszívás most már nemcsak Nyugatra történik.

Észak-Goa

December 12–14.

Két-három napot Észak-Goában töltök. Arambolban foglaltam szállást egy rendkívül jóra értékelt olcsó szállodában. Érkezésem előtt kapcsolatba léptek velem telefonon, hogy kérek-e taxit. Érkeztemkor név szerint fogadtak az európai szállodai dolgozók. Kiderül, hogy a szállodám orosz kézben van. A fiatal Alex vezeti, aki szinte mindig jelen van. A recepciót és a konyhát is oroszok viszik, és a nappaliban orosz gyerekek futkároznak. Indiai itt nem dolgozik. Arambolból tervezek majd átruccanni Maharástrába, ahol nem találtam szállodát. Csak a szálloda-leírásokat olvastam, de nem néztem utána, hogy milyen hely is Arambol.

137. kép. Halászhajók

Goát a hatvanas évek végétől elárasztották a hippik. Az útikönyv szerint korábban Arambol keményvonalas hippik központ volt. Ma már ismét nemzetközi, bár ez a nemzetköziség orosz többségű. A közeli Mordzsim még ennél is oroszabb, Mordzsimográdnak vagy kis Moszkvának hívják. Arambolban kiöregedett hippit nem nagyon látni. A látogatók jórészt fiatalok, akik teljesen otthon érzik magukat. A hippivilágra emlékeztet a sok hindu vallásos árucikk. Van az utcán ájurvédikus orvos és masszázs, jóga és egyéb spirituális kurzusok, és sok-sok tetoválóstúdió.

Nagyon sok a fehér motoros. A szobámban reklám hirdeti, hogy 250 rúpia egy napra egy Honda robogó bérlése. Mivel éjszaka azt álmodtam, hogy motorozok, reggel ki is bérek egyet. 14 éves koromban, amint lehetett, megszereztem a vezetői engedélyt kismotorra, és akkor jártam egy keveset a Komár típusú kismotrunkkal. Ha most nem ülök újra motorra, akkor már sohasem. A kaotikus forgalmat biciklistaként ismerem Indiából, az újdonság most a gép. Első teljes goai napomon aztán a motorozás rovására el is hanyagolom a fürdést. Elmotorozok Mahárástrába, és meglátogatom az innét északra és délre levő egykor portugál erődöket. A nap végére már teljesen megbarátkozom a bujázöld forró égövi táj keskeny és széles útjaival, az időnként előtűnő tengerrel, és alattam a barátságosan zümmögő kis sárga robogóval.

Először Mahárástra irányába indulok, a Térékhól folyón túlra, hogy megnézzem Portugál Goa legészakibb erődjét, Térékhólt, angolosan Tiracolt. A folyón átkelve már Mahárástrában vagyok, viszont az erőd környéke ismét Goa. Ezt az apró erődöt a maráthák hozták létre, a folyón feljebb állomásozó flottájuk védelmére a XVII. században, ám 1747-ben a hangzatos nevű Pedro Miguel de Almeida Portugal e Vasconcelos legyőzte a maráthá flottát, és meghódította az erődítményt, mely ezután 1961-ig portugál kézen maradt. Az erőd mindössze egy fallal körülvett lakóépület és egy templom. Ez Szent Antal nevét viseli, s az udvar közepén áll. Vele szemben egy kitárt karú Krisztus látható. A bejárat körül és a bal oldali fal mellett van a lakóépület, mely ma szállodaként üzemel. A tetőről gyönyörű a kilátás. Az erődökből szemmel kellett tartani a környéket, és ezért a legjobb kilátással rendelkező helyre építették. Az étteremben iszom egy limonádét, eltársalgok maráthiul a goai pincérrel, aztán ismét robogok is visszafelé.

A csapórai erőd még a portugálok előtti Ádilsáhi dinasztiára megy vissza, és neve a perzsa *Sáhpurá* „Királyváros” szóból ered. A mostani, bástyákkal megerősített portugál erőd 1617-ből származik, és a XVII–XVIII. században többször is visszahódították a közeli indiai uralkodók. Egészen 1895-ig használták. Utána viszont elveszítette stratégiai jelentőségét. Míg a kis térékhóli

138. kép. Csapóra erődjének lakóépületei nem, falai pedig csak töredékesen maradtak meg

erődöt a szállodavendégeken kívül alig látogatja valaki, Csapóra indiai turisták tömegeit vonzza. Pedig e jóval nagyobb erőd falainak csak a töredékei állnak. Közös viszont Térékhóllal, hogy ez is egy folyó, az erődével azonos nevű Csapóra torkolata felett magasodik, és hogy csodálatos kilátás nyílik a tengerre és a környező vidékre. Az alacsony falak között még romokat sem látni. A helyiek széthordhatták a romos épületek tégláit. Ma már csak sziklás-füves fennsíkot fognak körül a maradványok. Még az egykori Szent Antal templom romjai sem láthatók.

Azért a strandra is eljutok. Már idejövet megfürödtem Kalangutnál, de az nem igazán volt élvezetes. Indiaiak hatalmas tömege jár ide, és megy bele a térdig érő vízbe. A goai író Jerry Pinto arról ír, hogy a közhiedelem szerint egészségügyi okokból minden goainak jót tesz megfürödni itt a strandok királynőjén. Mivel az indiaiak nem tudnak úszni, és gyakran belefulladásnak a tengerbe, ezért most motoros örök járnak fel és alá a vízben, és kíméletlenül kiparancsolnak mindenkit a derékmagasságnál mélyebb vízből. Én egy kicsit távolabb megyek be, ahol már nem járnak az örök.

Az arambóli strandon is óriási tömegek vannak, és a partmenti éttermekből hangos zene szól. Én is reggae-re úszom az egyik este. Sokkal kellemesebb az északabra fekvő kisebb Kálácsá strand. Itt szinte egy egész napot eltöltök. Leteszem a táskámat egy napozónál, és bemegyek a vízbe. Mozgóárusok próbálnak mindenfélét rászózni az emberre. Hozzám is többen odajönnek. A tizenöt éves, kendőárus Prémával hosszan elbeszélgetek.

Elmeséli, hogy a karnatakai Hampi környékéről jön ide minden szezonban. Rendkívül jó az angolja, de azt mondja, hogy soha nem járt iskolába és írni-olvasni nem tud. Anyanyelve, a kannada mellett folyékonyan beszél hindiül, és mint a legtöbb árus itt, ő is tud valamit oroszul. Elmondja, hogy társai mobiltelefonon értesítik, ha jön a parti rendőrség, s akkor elbújik a strand mögötti dzsungelben. Két lány- és egy fiútestvére van. Apja részeges, anyja dolgozik. Tizenkilenc éves nővére most ment férjhez. Bátyja az egyetlen, akit apjuk tanulni engedett a családból. Most ő is itt dolgozik. Mikor Goában vége a szezonnak, hazamegy, és halat árul. Goában azonban sokkal jobban érzi magát. Néha a bátyja tanítgatja őt is, de a nevének kívül semmit nem tud leírni. Próbálok lelkesíteni, hogy tanuljon, még nem késő. „Ügyes, okos lány vagy, még bankár vagy komoly kereskedő is lehet belőled.” Megtanítja, hogy kannadául úgy mondják, hogy hogy hívnak, hogy „Nijj-észar-énna?”. Mondom neki, hogy most éppen ő a tanárom, és végül veszek tőle egy kendőt. Búcsúzáskor kér még egy kis ajándékot, nekiadom a csomag kekszemet. Prémá más napozók mellett is hosszasan elidőzik. A beszélgetés lehet, hogy csak arra van, hogy végül a strandoló vegyen tőle valamit. De nem érzem, hogy átvert volna. Valószínűleg az igazat mondta el magáról, és lelkes beszédéből látom, hogy valóban jól érzi magát Goában.

Az étteremben nepáli pincér szolgál ki. Van rendes neve is, de itt őt Lámának hívják. Panaszkodik, hogy oda az emberi szabadsága az itteni munkával. Míg mások egy szezon alatt negyven-ötvenezer rúpiát is megkeresnek, mivel még a szállást is megspórolják, ő nem tud aludni az éjszakára összehúzott asztalokon, és szobát kell bérelnie. Erre és a valamivel jobb étkezésre el is megy a megkeresett pénze.

Együtt taxizom egy arambóli fodrászasszonnyal. Neki is csak a szezonban van igazán munkája, mikor a külföldi turisták rendszeresen látogatják az üzletét. Indiában a férfiak haját ugyanis nem vághatja le nő. Nemrég láttam egy megindító kisfilmet egy mahárástrai özvegy borbélynőről, aki a közneveléssel és kiközösítéssel szembefordulva, a falusi tanácsnál kiharcolta, hogy ő folytathassa férje üzletét. Az ilyesmi azonban egyedi eset. A fodrásznő számára csak nők az üzletfelek, noha az asszonyok ritkán járnak fodrászhoz. Kivételt csak a nagy családi ünnepek, különösen az esküvők képeznek. Ilyenkor a fodrászasszonyt házhoz hívják. Miután elkészült a menyasszony frizurájával, a násznép nőtagjai is odajönnek hozzá, hogy tegye rendbe a hajukat. Azt mondja, hogy egy esküvőre nemcsak a rokonság, hanem az egész környék hivatalos, és mind a hinduk, mind a keresztények elmennek ilyenkor egymáshoz.

A sárga kendők éjszakája

Az utasok bizalmába férkőző, majd azokat zöldessárga kendővel megfojtó egykori *thagok*ról olvasok egy hindi regényt, *A sárga kendők éjszakáját*. Még Delhiben mondta a Váni Kiadóvállalat igazgatója, hogy ez az egyik legolvasottabb friss könyvük. A *thagok* fél évezreden át tartották rettegésben az indiai utasokat. Áldozataik számát ötvenezer és egymillió közöttire becsülik. Már a XIV. század közepén említik őket, és az 1830-as években számolta fel őket a brit adminisztráció, mely erre a célra 1835-ben létrehozta az anglo-indiai nevű *Thuggee and Dacoity Department*et, azaz a Fojtogatás és Útonállás Ügyosztályát. A *thagok* elleni harcot a tehetséges William Henry Sleeman vezette, aki a rejtőzködő, ám jól szervezett, és a helyi társadalmat maffiaszerűen behálózó *thagok*okat a saját módszerükkel győzte le. Miként a *thagok*, ő is alapos hírszerzést épített ki, és emberei beférkőztek a *thagok* soraiba. A britek a *thagok* felszámolását a gyarmatosítás egyik nagy sikeréként értékelték. Egy kormányjelentés szerint „a nap, mely arra virrad, hogy gyökerestül kiirtatott, és már csak nevében ismerszik ez a széles körben elterjedt gázság Indiában, nagyban hozzájárul majd ahhoz, hogy halhatatlanná tegye a brit uralmat Keleten”. A britek a *thagok*okat egy vallási szekta követőinek állították be. A legújabb kutatások e tekintetben módosítottak a *thagok* megítélésén: eszerint nem szektáról van szó, mely a vérszomjas Káli istennőt igyekszik emberi vérrrel lecsillapítani, és így egészében megmenteni az emberiséget, hanem sokkal inkább a társadalom peremére került szegényemberekről.

A *thagok*, mint nálunk a betyárok, számos író és filmrendező fantáziáját megragadták. Ők ihlették például az *Indiana Jones és a végzet temploma* című film gonoszait, és az idén kezdtek el forgatni egy bollywoodi hindi filmet a *thagok*ról a legnagyobb indiai filmszillagok, többek között Amitábh Baccshan és Amir Khán főszereplésével. Az egyik róluk szóló könyv, John Masters *Fojtogatók: Káli istennő szolgálói* című, 1952-ben írt kötete 2011-ben jelent meg magyarul a Kelet kiadónál. Mind Masters regényében, mind pedig *A sárga kendők éjszakájában* a nagy írói téma a *thagok* soraiba való bekerülés. Ám míg Masters regényében egy brit adminisztrátor teszi ezt kémként, a hindi regényben indiaiak a főszereplők. Az utóbbi könyv nem elnyomatásként, hanem együttműködésként mutatja be a gyarmati uralmat. Nagyszerűen írja le, hogy a *thagok* törvénytelen hatalma hogyan járja át az 1830-as évek korrump falusi társadalmát, és azt, hogy nem kasztról van szó, hiszen nemcsak születni lehet *thag*nak, hanem be is lehet állni a soraikba, továbbá a bandák janicsárként veszik be maguk közé a meggyilkolt utasok gyerekeit.

A regény főhőse az idősödő falusi tanítómester, Rámnarájan, a *thagok* esküdt ellensége. Fia a *thagok* elleni harc jegyében szipojnak szegődik a brit hadseregben. A fia nélkül maradt Rámnarájant a *thagokkal* együttműködő falusi előljárók koholt vádak alapján bebörtönzik, házát elveszik, feleségét megölik. Mikor kiszabadul, Rámnarájan megváltozott ember, akit az előljárók elleni bosszú vezérel. Maga is beáll a fojtogatók közé, és végez a helyi jegyzővel és a rendőrfőnökkel. Így jutunk el az indiai filmek kedvelt témájához, az apa és a fiú közötti ellentétéhez. Mikor Rámnarájan felesége gyilkosát, a falusi kereskedőt készül megölni, fia is lesben áll, hogy letartóztassa apját. Végül azonban apja helyett ő fojtja meg a kereskedőt. A regény fiktív narrátora Rámnarájan leszarmazottja, aki minden fejezet elején önállóan is megszólal, és elmondja, hogy milyen helyi legendákon és tárgyi emlékeken alapul a történet. Elmondja például, hogy komoly viták után Rámnarájan neve is felkerült a *thagok* ellen küzdő hősök névsorára. Újra meg újra összeveti a főhős sorsát a 2012-es *Pán Szingh Tómar* című hindi filmmel. Pán Szingh Tómar (1932–1981) indiai katona és országos gátfutó bajnok volt, akit az indiai igazságszolgáltatás cselekvőképtelensége arra vitt, hogy maga álljon bosszút a családján elkövetett sérelmekért. Rablóvezér lett belőle, és a rendőrség végzett vele. Az elbeszélő azt sugallja, hogy Madhja Pradésben ismétlődik a történelem.

Számomra a regényben a bosszú volt az érdekes. A másokon segíteni akaró, és önmarcangoló Rámnarájant egy gyermekkori barátja vélt meggyilkolása miatti bosszú vezérli a *thagok* ellen. Később a bosszú a falusi vezetőség ellen ölt benne testet. Számomra minden bosszú elhibázottságát példázza a történet.

Szegények és segítők a Dekkán hegyei között

December 16–19.

India egyik legmérsékeltőbb éghajlatú nagyvárosa, Pune a Nyugati Ghátok hegyei között fekszik. India hetedik legnagyobb és egyik legdinamikusabban fejlődő metropolisza. Mivel hegyek között található, éghajlata viszonylag mérsékelt. Hatalmas iparváros, mely egyben oktatási központ is, olyannyira, hogy az oktatási intézmények nagy száma miatt a „Kelet Oxfordjának” nevezik. Az utcák egy része tudósokról és oktatási intézményekről van elnevezve. Szállást adó kutatóintézetem, a *Mahábhárata* kritikai kiadását is elkészítő Bhándárkar Keletkutató Intézet a Law College, azaz Jogi Főiskola úton található. Az intézettel szemben kezdődik az alapítóról elnevezett Bhándárkar út. A tizenkilencedik században alapított,

híres Ferguson Főiskola a Ferguson úton van, a Tilak Főiskola a Tilak Főiskola úton, a Dekkán Főiskola a Dekkán Főiskola úton, a Szinhagad Műszaki Főiskola pedig egyszerűen csak a Főiskola úton. A legjobban az Ápté út tetszik. Váman Sivráam Ápté az egyik legjobb szanszkrit szótár készítőjének a neve. Indológusok között gyakran hallani, hogy „nézd meg az *aptéban*”.

Mint minden indiai nagyváros, Puné is vonzza a megélhetésükért küzdő szegényeket. Ezen az utamon két, a szegényeket segítő intézetet látogattam meg. A szegény gyerekeket szakmunkássá képző Szent József Szakiskolát az indiai Jezsuita Rend tartja fenn, az egykori „bűnöző törzsek” gyermekeit és asszonyait segítő Ásraja viszont vallásoktól független intézmény.

A mintegy kétszáz hátrányos helyzetű fiatal oktató Szent József Szakiskolába reggel nyolcra vagyok hivatalos. Bháuszáhéb atya, a helyi Pápai Szeminárium rektora megkért, hogy mondjak rövid lelkesítő beszédet a reggeli gyülekezőkor. Egy diák imát olvas fel. Aztán az igazgató Szubhás atyától kapok egy indiai kendőt a nyakamba és egy csokor virágot. A diákok végighallgatnak, aztán elénekeljük az indiai himnuszt. Megnézem a különböző műhelyeket: esztergályos, csiszoló-hegesztő, autószerelő és villanszerelő. A diákok egy része helyi, de mintegy harmincan az itteni kollégiumban laknak. Közülük többen is más államból jönnek. Vannak karnátakaiak Bélgaon környékéről, de van óráon törzsbeli fiú Dzshárkhandból és egy vágottszemű a Burmával határos keleti Nágalandból. Van köztük egy muzulmán is. Mikor Szubhás atya megkéri, hogy mondjon egy urdú szót, ő csak hallgat. Végül az igazgató biztatja: mondd, hogy *muhabbat*, szerelem. Általában a helyi plébános választja ki és küldi őket ebbe a szakiskolába. Nem a vallást nézik, hanem a társadalmi hátteret. A legtöbbször a legalacsonyabb kasztokból származnak. Sokan gyenge tanulók. Vannak, akik a testvérük vagy valaki rokon nyomában kerülnek ide. Hiába, hogy papíron már elvégezték a tíz osztályt, falusi iskolájuk általában alig

139. kép. Tűzhelyek a szakiskolai kollégium folyosóján

tanította meg őket valamire. Gyakran a tanár sem járt be, vagy pedig nem tanulásra, hanem más tevékenységekre fogta rá őket. Nem ritka, hogy az alapoktól kell kezdeni a tanítást.

A kétéves képzést az egyház állja, bár a családtól is elvárnak valami jelképes támogatást. A bentlakók maguk főznek: a kollégium földszinti folyosóján kis tüzelőhelyek vannak. Mikor a gyülekező után ott járunk, néhány még enyhén füstölög. Minden diák hetente kétszáz rúpiát ad a közösbe, és ebből vesznek rizst és zöldséget. A kasztrendszer szerint idegen kasztúval nem főzhet és étkezhet az ember közösen, de itt a kasztok étkezési szabályai nem érvényesülnek. Hindu, muszlim és keresztény – mind együtt főz. A kollégiumi rész nyitott folyosóján három-négy kő között gyűjtanak tüzet, és a kövek tartják az edényt. A tüzelőt az iskola parkjában található száraz ágakból gyűjtik össze.

Az egyik képzésen női szakoktató dolgozik. Indiában a fémmegmunkálás nők számára idegen munka, de ebben az iskolában működik. Az esztergályosműhelyben olyan kézi esztergapadok vannak, amilyeneket a hetvenes években láttam Magyarországon. Van egy-két nyugati adományból származó számítógép-vezérelt pad is. A diákoknak azonban kézi vezérlésű gépen kell elsajátítaniuk a szakma alapjait. A szakoktatók egy része a volt diákok közül kerül ki. Szubhás atya szerint az itt kapott képzéssel a fiúk könnyen munkához jutnak az iparváros Punében. A gond inkább az, hogy a nagyvállalatok csak éves szerződéseket kötnek, és nem fogadnak fel állandó munkásokat. Egy szerződéses szakmunkás nyolc-tízezer rúpiát (30–40 000 forintot) keres havonta. Egy állandó munkás viszont mintegy huszonötezer rúpiájába kerül egy vállalatnak.

A tamil kertész készíti az óriási betlehemet. Búzával ültette tele, kis folyókat alakított ki, és a műhelyben már az indiai házakat utánzó épületek is készen vannak. A betlehem mellett egy kilyukasztott edény oldalából nőnek ki a virágok. Azt mondja, hogy a lyukasztásos ültetés az ő találmánya.

* * *

Első indiai utamon hallottam egy misszionáriustól, hogy számukra a misszió nem annyira a kereszténység, mint a keresztény értékek terjesztése. Az Ásraja, melyet mintegy tíz éve alapított egy atlantai diáklány a barátaival, nagyszerű példája a szegények és lenézettek megsegítésének. Eredetileg gyermekotthonnak indult, de tevékenysége ma már ennél sokkal kiterjedtebb. Az irányítást és a pénzalapok beszerzését most is az amerikai alapító és egy-egy osztrák és svájci társa végzi. A munka nagy része két hátrányos

140. kép. Nyomortelep az Ásraja környékén

helyzetű kaszt, a Gudzsarátból idetelepült *vághrí*, és a szikh háttérű *sziklígár* közösség körében folyik. A brit uralom alatt született, 1871-es „Bűnöző-törzsek törvény”, a *Criminal Tribes Act* szerint ezek olyan bűnöző törzsek, melyek „hajlamosak nem óvadékolható bűncselekmények rendszeres elkövetésére”. Bár a törvényt a független India 1952-ben megsemmisítette, az emberek továbbra is bűnözésre hajlamosnak tartják az egykor ide besoroltakat. Az egykori brit törvényt a fojtogató *thagok* sokezres bűnözőcsoportja ihlette. Rajtam is végigfut a gondolat, hogy világosan jöttem ugyan, de sötétben kell majd ezekből a síkátorokból kimennem.

A *vághrík* és a *sziklígárok* korábban nomád életmódot folytattak, de ötvenhatvan évvel ezelőtt letelepedtek. Egyesek szerint a mérsékelt helyi időjárás tartotta itt őket. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy az a brit törvény kényszerítette őket, mely szerint rendszeresen jelentkezniük kellett a rendőrségen. Mindkét kasztban féltucatnyi gyerek van egy családban. A férfiak gyakran isznak, és gyakori a nők ellen elkövetett családon belüli erőszak.

A sziklígárok kovácsok, de manapság ezzel már alig keresnek valamit. Nevük az arab-perzsa *szaikal-gar*, „polírozó, fegyverkovács” szó népies kiejtésének eredménye. Központjuk a Mahárástrai szikhek zarándokhelye, Nándér. Ugyanúgy, mint a szikhek, a sziklígár férfiak is lefedik a hajukat. De nem turbánnal, hanem kendővel. Nekik is van saját nyelvük, de a családon kívül hindiül beszélnek.

A vághrí törzsbeliek sem a helyi nyelvet, hanem a gudzsaráti egy változatát beszélik otthon. A férfiak eredetileg kulcsmásolók voltak. Az asszonyok egyfelől használt ruhákat gyűjtenek, másfelől *csákrának* nevezett fércelt színes ruhadarabokat árulnak, és gyakran jelennek meg arrafelé, ahol sok a külföldi turista, az ő szóhasználatukkal „hippi”. Nagyon erős a kaszton belüli összetartás, és a kaszton belüli nézeteltérések rendezésére minden vidéket egybefogó nagytanácsuk van, melyet egy *patélnak* nevezett örökletes főnök vezet. Ezen kívül vannak helyi tanácsok, úgynevezett *pancsájatok*. Ezek tagjai utaznak, és megosztják egymással a helyi híreket. Nő a *pancsáját* gyűlésein nem szólalhat fel, de jelen lehet. Egy helyi dolgozó elmondja, hogy ebben a közösségben az általános hindu szokástól eltérően házasságkötéskor a vőlegény adja a hozományt. A helyiek szerint a közösség úgy él, mint a nyugatiak, mivel egy pár már házasságkötés előtt is összeköltözhet, és lehetnek gyerekeik. Akkor kötnek házasságot, ha összejött a hozomány. A *pancsáját* erős felügyelete miatt azonban az együtt élő pár már házasság előtt sem hagyhatja el egymást. „Az emberek tudják, hogy az ő asszonya vagyok,” mondta egy elbocsátása ellen küzdő nő. Ha elválnak, a gyerekek az apával maradnak. Ha a férj meghal, a tanács dönti el, hogy az asszony hazatérjen-e vagy sem. A gyerekeket mindkét esetben a férj családjánál kell hagynia.

A vághrí tisztátalansági előírások tiltják, hogy vécé legyen a házban, és ezért közösségi vécére járnak, amelyet a vécépucoló kasztúak tisztítanak. Még a modern lakásokba sem tesznek vécét, annyira félnek a kiközösítéstől.

141. kép. Kampany a lányembriók megmentésére

Az Ásraja által nyújtott segítség két fő iránya a terhesség- és csecsemőgondozás, illetve az iskoláztatás. A védőnő elmondja, hogy a kasztszabályok két-három hónapos megtisztulási időt írnak elő a szülés után, és ezalatt a kismamával senki sem érintkezik. A csecsemőgondozásról alig tudnak valamit. Van, aki tejbe mártott keksszel eteti a kisbabát, és vannak anyák, akik napokig nem cserélik a pelenkát. Mindezek megelőzésére szerda esténként terhesanya-tájékoztatót és csecsemőellátást tartanak. A legfontosabb dolog a tisztasági szabályok megtanítása. A felnőttek körében gyakori a tuberkulózis, és sok betegség köszönhető az italozásnak is. A családon belüli erőszak és más jogi bonyodalmak megoldására az Ásraja munkáját e két kaszt számára ingyenes jogi tanácsadással segíti a *Centre For Advocacy and Research* nevű szervezet.

Az Ásraja leginkább azonban a gyermekek taníttatását mozdítja elő. A városi vagy magániskolákba járók számára a tandíjat az Ásraja állja, délután pedig matematika- és angol-korrepetálást tart. Emellett még ingyen ételt is kapnak a tanulók. A gyerekek taníttatása számos nehézségbe ütközik. Egyfelől a család gyakran nem támogatja tanulásukat, másfelől az iskolában lenézik őket származásuk vagy mosdatlanságuk miatt. Sok gyereket ezért az iskolába indulás előtt az Ásraja dolgozói megfürdetnek. Néhány lány számára kivételes lehetőség az Avszará Akadémia, mely hátrányos helyzetűeknek nyújt nemzetközi színvonalú oktatást. A tandíj csak jelképes, havi háromszáz rúpia, melyet azonban a családnak kell fizetnie, hogy kifejezze támogatását a lány taníttatását illetően.

Mária, a helyi koordinátor rendkívül büszke egy Vicky nevű kisfiúra, aki százszázalékos eredményt hoz matematikából, és ott áll mögötte a családja. A legtöbb gyerek csak tíz osztályt végez, és az Ásraja segíti őket tanáccsal az elhelyezkedésben. Néhányuk azonban még egyetemre is eljut.

Én egy délutáni korrepetálásra érkezek. A korosztály szerinti csoportok mindegyikében hét-nyolc gyerek van. A harmadikasok a kétjegyű számok összeadását tanulják, a hetedikesek Püthagorasz-tételét. Nem igazán értik. Az indiaiaknak az $a^2+b^2=c^2$ képletet sikerült bonyolultabban leírniuk: $AB^2+BC^2=CA^2$. Próbálok a gyerekekkel gudzsarátiul beszélni. Kérdésemet, hogy *kém cshé* „hogyan vagy” megértik, de én a válaszukat már nem. A köznyelvi *száru cshé* helyett azt hallom, hogy *háru szá*. A tanítónő segít ki, hogy körükben a *sz* hang kiejtése *h*. A gyerekek elmondják, hogy a nyarat egy a gudzsaráti Ahmadábád melletti faluban töltik. Ott is vannak rokonaik, és ők ott vagy a földeken dolgoznak vagy horgásznak, és apró állatokat fognak.

Mahárástra

Ezekben a napokban turnézik Indiában a Kaláka, de mindig sikerül elkerülnünk egymást: Delhiben, Mumbaiban és Goában is. Kaláka koncert helyett az egyfelvonásos maráthi drámák fesztiválján kötök ki. A darabok között az egyik népmesei ihletésű: egy szegény emberhez hozzámenni készülő, ám a kapcsolatot még a házasság előtt megélő, és aztán visszakozó királykisasszonyról szól. Másikak pedig a kasmíri konfliktust megszenvedő, sírásó asszonyokról, vagy a politikai gyűlésekhez színpadot építő munkásokról szólnak. A darabokban a szerelmet ölelés nélkül, jelképekkel játszószák el. A legjobban egy az interneten társalgó két egyetemistát bemutató darab tetszett. Az internetet is fel lehet hozni a színpadra. A két szereplő két külön világban él, és amikor a valóságban találkoznak, nem tudnak mit mondani egymásnak.

Most lett nyilvános a választások eredménye Gudzsarátban és Himácsalban. Az angol nyelvű lapok szerint a kormánypárti kampány sikeres volt. Ez egyébként nem a fejlődésre, hanem az ellenségkép felépítésére és a gudzsaráti származású miniszterelnök kultuszára épült. Az ellenzéki Kongresszus Párt részéről ez volt Indirá Gándhí unokájának, Rá hul Gándhínak az első

142. kép. Hagományos dekkáni ház

nagyobb megmérettetése. Noha a kormánypárt hatodik alkalommal szerzett többséget Gudzsarátban, ez a többség most vagy tíz százalékkal kisebb, mint korábban. A Kongresszus Párt ezt győzelemként éli meg.

Oxfordi szemvizsgálatom eredményét Indiában váltom szemüvegre. A gudzsaráti látszerésznek szokatlan a külföldi ügyfél, és megkérdezi tőlem, hogy kivándoroljon-e Kanadába. A felesége nagyon szeretne, mert ő úgy érzi, hogy itt nem tudja kihasználni vízmérnöki képességeit. Most ajánlottak neki egy állást a Niagaránál. Az optikusnak négy üzlete van itt, és nem lelkesedik érte, hogy felszámolja őket. Aztán még többet elmond a családi háttérükről. A szülők akarata ellenében kötöttek házasságot, és felesége családjá mindmáig nem tartja velük a kapcsolatot. Ő dolgozott, és ezzel lehetővé tette a feleségének, hogy tanuljon. A tanulásnak azonban Indiában nem sok eredményét látja. Én szeretem Indiát, és arra gondolok, hogy nem érdemes elhagynia, de végül azt tanácsolom, hogy vágjon bele, de tartsa meg a visszaút lehetőségét is. Azt mondja, rendben, hétfőn megy elindítani a vízumkérelmet.

Tavasszal már jártam a Punéi Egyetem Dzsajakar Könyvtárában, ahol rendkívül sok hindi kéziratot őriznek. A legtöbbjük digitalizálva van, és már tavasszal megkaptam belőlük néhányat. Akkor nem volt időm befejezni ezt a munkát, és most újra megpróbálok. Ezúttal egy távoli terembe vezetnek, ahol a régebbi doktori dolgozatokat digitalizálják. A kéziratok eddig sok embert nem érdekelhettek, mert a számítógép-kezelő nagyon nehézkesen

143. kép. A sziklából kivájt Pátalésvara templom

halássza elő őket. Kéziratszám alapján nem, csak szerző vagy cím szerint lehet előkeresni őket. A nevek diakritikus jeleket nem tartalmaznak a számítógépen, az angolos átírás pedig nem egységes. Néhány óra alatt azonban sikerül a kívánt kéziratokat áttölteni az én gépemre. Mahárástrában első-sorban a hindi klasszikusok, Kabír, Tulszidász és mások kéziratai találhatók meg. Van továbbá néhány kevert nyelvű rékhtá mű is.

Mivel valaki azt mondta, hogy a Dekkán Főiskola, a *Deccan College* könyvtárában is lehetnek hindi kéziratok, ide is ellátogatok. Bár a könyvtáros szerint itt nincsenek hindi kéziratok, elkérem a katalógust. A katalógus index nélküli egyveleg, és egyenként kell átfutnom a mintegy nyolcezer kéziratot könyvlistáját. Van ugyan néhány hindi klasszikus, de az én munkámhoz sok közülük nincs. Sem a kétnyelvű, hindi-maráthi *abhang*-gyűjtemény és *Szamaslókí gítá*, sem a szanszkrit-maráthi-perzsa királyi etikett, a *Rádzsavjavahárákósa* nem érdekel annyira, hogy kikérjem. Észreveszem azonban, hogy a maráthi költő Éknáth írt egy költeményt, a *Rukminí-szvajamvar-ákhjánt* Krisna Rukminival megkötött, második házasságáról.

A Főiskola területén található az Amerikai Indiai Intézet, ahol maráthit, szanszkritot, pálit, prákritot vagy szindhit tanítanak az érdeklődő amerikai egyetemistáknak. A tandíj olyan magas azonban, hogy ezt szinte csak amerikai ösztöndíjjal lehet megfizetni. Ezért aztán más diák alig kerül ide. Jelenleg éppen amerikai sincs, és így egy kicsit elbeszélgetek a tanárokkal. A maráthi eleve kevés embert érdekel, a szindhi még kevesebbet. A holt nyelvek, a szanszkrit, a páli és a prákrit esetében pedig nincs igazán szükség indiai nyelvi környezetre. Nagyszerűnek tartom azonban, hogy az időnként idekerülő diákok miatt az Egyesült Államok mégis finanszírozza az intézetet.

Az Amerikai Intézet szomszédságában folyó tudományos munkát azonban már pénzkidobásnak érzem. Egy tucatnyi kutató 1948 óta készít egy hatalmas szanszkrit szótárt. Ez az 1947-ben függetlenné vált India egyik első nagyszabású bölcsészvállalkozása. Eddig harmincegy kötet jelent meg, és még mindig csak az első betű, az *a* közepén járnak. Míg az eddigi nagy szanszkrit szótárak mintegy négyszázötven szöveget dolgoztak fel, ez a szótár körülbelül 1 600 000 oldalt kitevő, majd másfélezer szanszkrit szövegen fog alapulni. Az első harminc évben a szövegeket végigolvasva elkészítettek több mint tízmillió cédulát, és most azok ellenőrzése és feldolgozása folyik. Mindez óriási munka, de a modern technológiai fejlődést elhanyagolva értelmetlennek tűnik. Szanszkritis kollégáim számítógépen is van már sok száz, talán több ezer digitalizált szöveg, és egy gombnyomásra megtalálható bennük egy-egy keresett szó előfordulása. A szövegekörnyezet itt adva van, és felbecsülhető belőle a szó értelme. Mindez feleslegessé teszi a hatalmas

144. kép. A készülő szanszkrit megaszótár cédulatára – s ez csak az „a” betű!

szótárat. Hiába az 1948-ban jól elképzelt projekt, hiába a szakértelem és az elkötelezettség és az állami támogatás, ha a szótárkészítők nem hajlandók tudomást venni a körülöttük levő fejlődésről, munkájuk sajnos értelmét veszti.

Néha tömegközlekedéssel utazom, néha taxival megyek. A másodosztályú helyi vonatokon és a taxikban elfogadják, hogy maráthiul beszélek, és így sok alkalom nyílik a gyakorlásra. Sajnos, ahogy közeledek utam végéhez, úgy fogy az energiám is, és egyre több a csendes időszak a taxikban és a rik-sákon. Mumbaiban egy fehér burnuszos, kufikalapos muszlim taxishoz ülök be. Most az akadozó maráthi helyett hindi-urdúul beszélhetek. Elmondja, hogy a nyolcéves papi mullá-képzésből elvégzett három osztályt. Kérdezem, hogy mi a helyzet az indiai muzulmánok történelmi nyelvével, a perzsával. Megtudom, hogy a papi madraszában valóban az arab a legfontosabb nyelv, de az első években perzsául is tanultak, és ő is olvasta a *Gulisztánt*. Érdekes dolgot közöl azzal, hogy szerinte Mumbaiban az iskolák kilencven százaléka ma már angol nyelvű, és a hindi és maráthi nyelvű iskolák inkább csak a falvakban működnek.

Utolsó tudományos tevékenységem Dósi professzor felkeresése a Mumbai Egyetem Gudzsaráti Tanszékén. A vadódarái Keleti Intézetben segítőkész kollégámmal folytatott, nem igazán gyümölcsöző ógudzsaráti

szövegolvasásom óta alig remélem, hogy valaki még érti ezeket a szövegeket. Inkább csak azért jövök ide, hogy elmondhassam magamnak, hogy minden lehetőséget megvizsgáltam. A rádzsasztháni származású Dósi professzossal pillanatokkal a bemutatkozás után, szinte azonnal belemerülök a szövegbe, és már vitatjuk is a problémákat. Fiatalabb nálam, de jobban érti a szövegeket. Ismerte a kiváló tudós Dzsajant Kóthárít. Ő maga is dzsaina, és ügyesen felfejti a dzsaina utalásokat. Egy-egy problematikus szövegrészt aztán közösen oldunk meg. Ő ismeri az egyik szót, én pedig a másikat. Én azt hittem, hogy az ógudzsarátit ismerő tudósnemzedék már kihalt, és most itt van egy nálam is fiatalabb, nem is gudzsarátit tudós Mumbaiban, akitől nagyon sokat tanulhatok, és aki ugyanannyira élvezi ezeknek a régi szövegeknek az olvasását, mint én. Azt mondja, hogy dzsainaként naplemente előtt kell vacsoráznia, és ezért most haza kell mennie, de semmi gond, kísérjem el, és otthon folytatjuk. Közben elmondja, hogy meghívták Bostonba egy dzsaina vallási találkozóra, de az Egyesült Államokba manapság nagyon nehéz vallási indokkal vízumot kapni. Talán meg tudom kérni bostoni vagy new yorki kollégáimat, hogy hívják meg egy előadásra, és akkor könnyebben utazhat. A terrorizmustól való félelem Amerikában oda vezetett, hogy a szó szerint még a légynek sem ártó dzsainákat is távol akarják tartani.

Este indul a gépem. Búcsúzom a maráthi nyelvtől. Már nincs kivel beszélnem, de az utcán a maráthi hangfoszlányok még eljutnak a fülembe. A repülőtéren már egyre kevesebb. Visszaérkeztem a globalizált angol nyelvű világba.

Befejezés

Naplóm tizenhét év indiai utazásait öleli fel. Ez alatt az időszak alatt India óriási változáson ment át. Írásom így akaratomtól függetlenül is az ősinek és változatlanak gondolt Indiát mutatja be változás közben. Bár az 1990-es évek gazdasági nyitásának hatása már érződött, 2001-ben még nem volt olyan egyértelmű, mint ma, 2019-ben, hogy India feltörekvő BRIC- ország lesz: egy az USA egyeduralmát megtörő négy nagy fejlődő ország, Brazília, Oroszország, India és Kína közül. A napló így egy rövid időszak képét mutatja be a hagyományostól a modern felé vezető úton.

A kilencvenes évek politikai elemzői arról beszéltek, hogy India csak azért nem esik szét, mert olyan, mint egy ezer lékkel küzdő óriáshajó. Csak mérhetetlen nagysága miatt nem süllyed el. Mára már India gazdasági sikere egyértelmű. Ám ennek a sikernek ára van. Legutolsó útjaimon fogott el az aggodalom, hogy vajon elveszőfélben levő világ-e a hindie és a még élő indiai nyelveké? A hindi irodalomtudomány, mint minden más indiai tudomány nyelve mára az angol lett. A helyi nyelvek nagy irodalomtudósai a huszadik század első felében és közepén éltek. Az indiai szabadságküzdelmek alatt tanultak, és tevékenységüket mint hazájuk szolgálatát fogták fel. Ekkoriban kiemelkedő tehetségek választották maguknak a hindi irodalomtudományt vagy lettek éppen maguk íróvá. Azóta viszont a megélhetést közvetlenül nem biztosító nyelvek iránt rendkívül lecsökkent az érdeklődés. A Mumbai Egyetem nyelvi tanszékein például manapság gyakran több a tanár, mint a diák. A *Hindustan Times* egy cikke szerint 2014-ben diákhánnal küzdött a gudzsaráti, a kannada, a szindhi, a perzsa, az afrikai és a közép-eurázsiai tanszék. Mások elmondása szerint diákhánnal küzd a helyi Szanszkrit Tanszék is. Pedig a gudzsaráti-professzor Abhaj Dósi példájából ítélve nagyszerű tanárok is dolgoznak ezeken a tanszékeken.

Manapság aki csak teheti, angol iskolába küldi a gyermekét, ahol hindi irodalmat csak jelképesen tanítanak. Ha egy nyelv elveszíti a presztízsét,

akkor nehéz lesz azt megmenteni, még akkor is, ha az a világ egyik legnagyobb nyelve. Mivel az értelmiség többsége már most is angolul végzi a munkáját, lehet, hogy száz év múlva India angolul beszélő ország lesz. Ha ez bekövetkezik, a mi európai nyelveink is veszélybe kerülhetnek. Lehet persze, hogy az én hagyománytisztelő felfogásom fogja fel ilyen sötéten a képet, hiszen az az irány, amit most látunk, megváltozhat az eljövendő évek során.

Érdekes módon az olyan „kisebb” regionális nyelvek, mint a bengáli és a maráthi valamivel jobban állnak, de a szeparatizmustól ösztönösen rettegő indiai kormányzat nem fogja a regionális nyelveket nagyobb mértékben támogatni. Az ind politikusok felmérték, hogy az európai mintájú nyelvi hazaszeretet helyett kifizetődőbb a szinte egész Indiát regionálisan egybefogni képes erőre, a hindu nacionalizmusra építeni.

Egy útinapló, mint bármilyen más írás csak részlegesen tudja elmesélni az egész utat. Sok minden kimarad belőle. A nehézségeket például csak akkor írtam le, mikor úgy éreztem, segítenek jobban bemutatni az országot. Ugyanakkor idővel minden nehézség megoldódott. Sokkal inkább azt törekedtem bemutatni sajátosan magyar látószögemből, hogy az emberi kultúra mennyire széles, és hogy manapság is mennyi csodálatos dolog van a világban. A globalizációval és a modern tömegtájékoztatással a rácsodálkozás érzése egyre jobban meggyengül, és sok csoda elvész. Ugyanakkor rendkívüli ajándéknak érzem, hogy láttam, megéltem és megoszthattam a múlt és a jelenkor csodáit.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: *Szagrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.*

Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés.*

Történeti, elméleti és gyakorlati példák

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálanropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés.*

A reformpedagógia egy lehetséges reformja

Váradai Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840.*

A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok*

– Huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

- Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*
Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl
- Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében
- Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*
Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*
- Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez
- Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*
Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.
- Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*
- Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*
- Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi*
államszocializmusban 1945–1970
- Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*
- Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a*
képzőművészet tárgyköréből
- Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási*
és szociális ellátások rendszere
- Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*
- Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat*
újraértékeléséhez 1784–1878 között
- Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról
- Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik
- Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*
Németh Dávid: *Vallásdidaktika.*
A hit- és erkölcsstan tanítása az 5–12. osztályban

- Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*
- Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és franciasvájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*
- Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*
- Pap Ferenc: *Az egyházi év*
- Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*
- Horváth Csaba: *Megtalált szavak*
- Csízay Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*
- Siba Balázs: *Pasztorálteológia*
- Indries Krisztián – Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*
- Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

TANULMÁNYKÖTET

- Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja.*
Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet
- Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius...”*
- Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*
- Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*
- Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): *Inspirationen. Künste im Wechselspiel*
- Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában*
- Péti Miklós, Ittész Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*
- Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „A Szentek megismerése ad értelmet.” *Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykovács, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatás-informatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.): *Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

Spannrafft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.*

Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.*

A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):

Nemzet sors identitás

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):

English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.):

Vallás és művészet

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):

Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):

Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla,

Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda.*

Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar.*

Bölcsészettudományi dolgozatok

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): *Vállalati*

kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellézkörej. Írások Visky András hatvanadik születésnapjára*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományában*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottília Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannrafft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége.*

Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából

Spannrafft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

- Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*
- Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*
- Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*
- Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*
- Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*
- Czentrár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéjétek el dicsőségét Conferentia Rerum Divinarum 6.*

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

- Giovanni Pico della Mirandola:
Benivieni neoplatonista versének kommentárja (Fordította: Imregh Monika)
- Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)
- Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)
- Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)
- Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.): *Hadewijch: Dalok* (Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)
- Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*
- Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor.*
Harminc év elmélkedései, 1985–2015 (Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánység, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák - Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek* (Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések* (Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék* (Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés* (Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, I. kötet (I–XX. könyv) (Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin, Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

L'HARMATTAN FRANCE-HONGRIE, COLLECTION KÁROLI

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.):
Contempler l'infini

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011). Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say. A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability 2018*

Tíme Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Korrektúra és tördelés: Molnár Andrea
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter